

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG MEGBIZASABOL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXV. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG
1929

F4184/75

Lefté
1980.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1929-ben.

† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921).....	2000	korona
† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	"
Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1924)	100200	"
Balogh József, Budapest (1924).....	100000	"
5 Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	"
Baranyai Zoltán, Genf (1922—1929)	50'00	pengő
Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1929).....	22'68	"
† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
Báky Zsigmond, Budapest (1924—1929)	54'00	pengő
10 Becker Henrik, Lipcse (1926).....	1000000	korona
† Bedő Albert, Budapest (1918)	£ 00	"
Benkő József, Budapest (1923)	1000	"
† Berczk Árpád, Budapest (1906)	200	"
Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	"
15 Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	"
Bonkáló Sándor, Budapest (1920—24).....	10000	"
Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	"
Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	"
Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	"
20 Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
Budapest: József Műgyűjt. könyvtára (1916—1922).....	2000	korona
Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	"
Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	"
Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000	"
25 Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929)	200	pengő
Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	"
Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	"
Csúry Bálint, Kolozsvár (1922—1929).....	11'76	pengő
30 Debrecen városa (1922)	10000	korona
† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926).....	218000	"
Ecseri Lajos, Szentés (1923—1924)	100000	"
Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	"
Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1929)	33'00	pengő
35 Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
Erdős János nevére tőkésítés (1917).....	600	"
Esterházy hercegi könyvtár (1923—1929)	516'00	pengő
Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	"
40 † Frensz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	"
Gálos Rezső, Győr (1921—1924)	59500	"
† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	"
Gombácssy Imre, Budapest (1924)	100000	"
Gombocz Zoltán, Budapest (1903—1929).....	104'00	pengő
45 Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1903—1923).....	1200	korona
Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921).....	500	"
† Gyulai Pál, Budapest (1904).....	200	"

	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923).....	500	korona
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	"
50	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905).....	200	"
	Heltai Lajos, Budapest (1923).....	100000	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
	Hirschler József, Kolozsvár (1909).....	200	"
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	"
55	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	"
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	"
	Horváth Endre, Budapest (1922).....	1000	"
60	Horváth János, Budapest (1915—1921).....	400	"
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	"
	Jakubovich Emil, Budapest (1921—1929)	30'96	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	"
65	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	Jánosi József, Veszprém (1925—1929)	90'00	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	korona
	József főherceg Ó Fensége (1921)	2000	"
	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000	"
70	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kecskemét városa (1923)	10000	"
	Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920).....	300	"
	Klemm Antal, Pannonhalma (1920—1929).....	98'04	pengő
75	Kollányi Ferenc, Nagyvárad (1920—1926).....	102000	korona
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	"
	† Latzkó Antal, Budapest (1904).....	200	"
80	† Lehr Albert, Budapest (1910).....	200	"
	Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
	Losonezi Zoltán, Budapest (1923—1929)	58'24	pengő
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
85	Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	"
	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	"
	Melich János, Budapest (1916—1928).....	96'18	pengő
90	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
	R. Nagy László, Budapest (1923)	2000	"
	† Nátly József, Budapest (1921—1922).....	1500	"
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	"
	Ország Sándor, Budapest (1924).....	850000	"
95	Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	"
	Palkovics Sándor, Egervár (1922—1924)	12000	"
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922).....	2000	"
	Pápay József, Debrecen (1922—1927).....	22'24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923).....	2000	korona
100	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	"
	† Péller Pál, Veszprém (1905).....	200	"
	Perczel György, Budapest (1921—1929)	77'60	pengő
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45'36	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
105	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	"
	Quittner Ervin, Budapest (1925).....	850000	"
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő

	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923)	2000	"
110	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	"
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1927)	32'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
115	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	Szabó Béla, Soroksár (1918—1928)	20'01	pengő
	Szacelláry György, Budapest (1921)	2000	korona
120	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908)	200	"
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	"
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
125	Szinnyei József, Budapest (1906—1923)	101000	korona
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	Szóts Ferenc, Budapest (1904—1928)	28'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918)	400	"
130	Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1928)	48'02	pengő
	Tóth László, Budapest (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján, Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
135	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
140	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919)	200	"
	Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	"
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200	"
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
145	Gróf Zichy István (1919—1926)	376600	"
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	"
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Pécs (1913—1927)	200'00	pengő
150	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagyikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXV. KÖT.

1929. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM.

Mi a mondattan?

(Az 1929. január 22-iki közgyűlésen elmondott elnöki beszéd.)

Tisztelt Társaság!

Mi a mondattan? Ezt a kérdést az utóbbi évtizedekben is ismételten felvetették, de kielégítő, határozott feleletre hiába vártunk.

A klasszikus ókor óta az egész középkoron keresztül s jórészt az újkorban is a nyelvtannak három főrészt különböztették meg: 1. az orthoepiát és orthographiát, vagyis a helyes kiejtésnek és a helyesírásnak tudományát; 2. az etymológiát, a szavak igazi jelentésének tudományát; 3. a syntaxist, a szavak helyes egybeszerkesztésének tudományát.

Ez a hármas osztályozás, kissé eltérő megokolással és fogalmazásban, a nyelvtudomány modern korszakában, a XIX. században is általános. A hangot, a szót és a mondatot mint a nyelvnek és a beszédnek hármas egységét állítják egymással szembe, s ennek megfelelőleg a nyelvtan is természet-szerűleg három főrésze: 1. a hangtanra, 2. a szótanra (a szóalakok és a szójelentések tanára) és 3. a mondattanra oszlik. Hadd idézzem a régibb felfogás jellemzésére K. W. L. HEYSE szavait a 40-es évek végéről: „Die lautlehre betrachtet den laut als das sinnliche element der sprache seiner physichen beschaffenheit nach, so dass seine geistige bedeutsamkeit im allgemeinen nur vorausgesetzt, nicht im einzelnen nachgewiesen wird . . . In der wortlehre und in der syntax tritt dagegen die intellektuelle seite der sprache in vordergrund. Es giebt zwei sprachliche lauteinheiten, welche als ausdruck eines geistigen auftreten: das wort als zeichen eines begriffes, und der satz als ausdruck eines gedankens. Hiernach zerfällt der intellektuelle teil der grammatik in die lehre vom worte und in die lehre vom satze.“ (System der Sprachwissenschaft von K. W. L. HEYSE, herausgegeben von H. STEINTHAL. Berlin, 1856.)

Persze csakhamar kiderült, hogy a grammatikának ez a hagyományos osztályozása épen nem kifogástalan. Igaz, hogy aránylag könnyű a hangtan feladatát meghatározni s határvonalat húzni a hangtan és az alaktan problémái között. A synchronikus hangtan sajátos feladata egy nyelvegység hang-állapotának leírása. Ez a leírás természetszerűleg egy analitikus és egy szintetikus részből áll; a beszédhangok, ill. egy nyelvközösségben belül használt beszédhangok fiziológiai és akusz-

tikai analizését nyomon követi a hangok fiziológiai-akusztikai és lélektani rendszerének felépítése. Ezzel szemben a hangtörténet az egyes hangok és hangcsoportok fejlődését vizsgálja s a változások törvényszerűségét és okait igyekszik megállapítani.

Annál nehezebb az alaktan problémakörének elhatárolása a mondattan felé vagy megfordítva: a mondattané az alaktan felé.

A mondattan területén a XIX. században szorgos munka folyt. A részletkutatások értékes eredményeket halmoztak fel, de nagy összefoglaló munkákban sincs hiány; elég ha GRIMM JAKAB (2. kiad. 1870—98.), O. ERDMANN (1886. és 1898.), H. WUNDERLICH (2. kiad. 1901.), B. DELBRÜCK (1893—900.), MIKLOSICH és MEYER-LÜBKE műveire hivatkozom. De arra az elvi kérdésre: Mi a mondattan? az idézett alapvető munkákban nem találunk választ, legalább nem egységes választ. S jellemző, hogy a 90-es években JOHN RIES egy értékes tanulmányában teljes joggal felvethette újra a régi kérdést: Was ist Syntax? (Ein kritischer Versuch. Marburg, 1894.)

Az újabb mondattani elméleteket — KLEMM ANTAL (A mondattan elmélete. Budapest, 1928.) és WALTER PORZIG (Aufgaben der indogermanischen Syntax. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1924. 126—51) értekezése után — felesleges bővebben ismertetnem s utalnom arra, hogy mondattani felfogásom, kiinduló pontjában, mennyiben egyezik RIESÉVEL. Csupán annak a kiemelésére szorítokozom, hogy RIES említett munkája óta az újabb mondattani irodalom három főirányát szokás megkülönböztetni.

Az első irány legismertebb képviselője MIKLOSICH FERENC. Abból a magában véve helyes megfigyelésből indultak ki, hogy a szóalak kérdése a szónak a mondat egészéhez való viszonyával szoros kapcsolatban van. A szóalakok tüzetes tárgyalása során tehát természetszerűleg a legfontosabb mondattani kérdéseket is el kell intézni. A syntaxis a jelentéstan egy része, a szókategóriák és a szóalakok jelentéstana. Ilymódon a beszédfunkció súlypontja a mondatról az egyes szóra siklott át, s a mondat, a régibb syntaxis főtárgya, a mondattanból kimaradt. Ezt a sajátságos álláspontot WUNDT joggal negatív mondattani iránynak nevezi (Die Sprache I, 2: 221).

Másfelől a syntaxis egyszerűen a mondattannal azonosítható. „Wir verstehen unter syntax — írja NAUMANN (Hist. Syntax der deutschen Sprache. Strassburg, 1915. 1) — die lehre vom satz und unter satz verstehen wir seine ihm von H. PAUL gegebene weiteste definition: den sprachlichen ausdrück einer verbindung mehrerer vorstellungen.“ Ez a meghatározás nyilvánvalóan szűk, mert hiszen számos olyan syntaktikai természetű szószerkezet van, amelyek nem tulajdonképeni mondatok, pl. *Utazás a holdba. A tizenötéves kapitány. Minden poklokon keresztül* stb., s amelyek tárgyalását a syntaxisból mégsem zárhatjuk ki.

A harmadik csoportba tartoznak végre az úgynevezett egyes- v. elegy-syntaxisok.

Közös jellemző sajátosságuk, hogy pontos mondattan-meghatározást nem adnak s eleve lemondanak arról, hogy az alaktan és a mondattan között éles határvonalat húzzanak. Jellemzésül hadd idézzem H. PAUL szavait (Deutsche Grammatik III, 7): „In neuerer zeit hat man versucht manches aus der syntax auszuscheiden, was man ihr früher unbedenklich zugewiesen hat. Ich kann nicht finden dass damit etwas gewonnen ist. Selbst, wenn wirklich einiges in der syntax behandelt werden sollte, was streng genommen nicht hineingehört, so wäre das doch kein grosses unglück, zumal wenn dasselbe sonst nirgends in der grammatischen darstellung untergebracht werden konnte.“

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy ebbe az elvtelenségbe nem nyugodhatunk bele; de az is ép oly nyilvánvaló, hogy sem a negatív mondattani irány álláspontját nem tehetjük a magunkévá, sem azét az irányét, amely a syntaxist egyszerűen a mondattannal azonosítja. Mi hát a syntaktikai problémák sajátos jellege? miben különböznek a syntaxis problémái az alaktan problémáitól? Erre a kérdésre kell megfelelnünk.

A hosszabb hangsorok, nyilatkozatok akusztikai elemzésének eredménye a szólam, a szótag és a hang. A hang a beszéd legkisebb akusztikai egysége.

A nyilatkozatok grammatikai-logikai elemzésének eredménye a szó. A szó a beszéd legkisebb szemantikai egysége. A szó logikai értelemben a név s a hozzá fűződő tudati tartalom kapcsolata. E kapcsolatban a név a jelölő, a jelentő, a tudati tartalom a jelölt, a jelentett szerepét tölti be; a jelölő és a jelölt viszonya a jelentés. A jelentés tehát funkciófogalom, a névnek az az ereje, hogy a hallgató lelkében egy határozott tudati tartalmat aktualizál. Természetes tehát, hogy a szónak, ha magában, minden vonatkozás nélkül mondom ki, nem lehet egyéb szerepe, mint az, hogy a hallgatóban olyan képzetet vagy fogalmat keltsen fel, amely a névvel a hallgatóban is hosszas begyakorlás alapján már asszociatív kapcsolatban van. Valami újat a hallgató nem tud meg; a szónak csupán a képzetkeltő szerepe van (vorstellungssuggestiv MARTY).

Kijelentés, közlés csak úgy jön létre, ha a név által felidézett képzethez egy új képzet kapcsolódik. Ez rendszerint úgy történik, hogy a beszélő legalább két szót ejt ki, hogy a hallgatót a nevekhez fűződő képzetek viszonyítására készítse. Az ilyen szószerkezetet, hogy a „syntaxis, syntaktikus“ szavakat ne kelljen használnom, syntagmatikus kapcsolatnak, syntagmának nevezem. Syntagmán tehát olyan két (v. több) elemből álló szószerkezetet értek, amelynek tagjait határozott logikai viszony fűzi össze. Tehát

nem a hang, a szó és a mondat, hanem a hang, a szó és a syntagma a beszéd korrelatív egységei. A mondat a syntagmatikus kapcsolatoknak csak egy faja; igaz, hogy a legfontosabbik faja, nyelvtörténeti és glottogonikus szempontból egyaránt.

A syntagmatikus szerkezetek mindenekelőtt két nagy csoportra oszlanak: 1. adnominalis kapcsolatok (nomen + nomen): *a víz meleg, meleg víz, nagyon jó* stb.; 2. adverbális kapcsolatok (nomen + verbum): *a fiú játszik, nagyon siet, hármát kurjantott* stb.

Másfelől a syntagmatikus szerkezetek osztályozásánál a kapcsolat természetét, a tagok logikai viszonyának minéműségét kell figyelembe vennünk. Azok a logikai kapcsolatok, amelyek itt szerepet játszanak, a következők: 1. a praedicativ (alany-állítmányi) viszony; az olyan syntagma, amelynek tagjai praedicativ viszonyban vannak, mondat; 2. az attributiv viszony (a jelző és jelzett szó viszonya); 3. a determinativ viszony (a határozó és meghatározott viszonya; az „adverbialis” szót tudatosan kerülöm, mert hiszen van „adnominalis” determinativ viszony is); 4. az objectalis viszony. — Az attributiv kapcsolat mindig adnominalis, az objectalis kapcsolat mindig adverbális.

A syntagmatikus szerkezetek rendszerét tehát így szemléltethetjük:

	I. Adnominalis syntagmák	II. Adverbális syntagmák
1.	Praedicativ viszony: <i>a víz meleg, a víz folyadék</i>	Praedicativ viszony: <i>a víz folyik</i>
2.	Attributiv viszony: <i>meleg víz, aranyserleg, minden ember, a ház teteje</i>	—
3.	Determinativ viszony: <i>nagyon jó, tejbe kása</i>	Determinativ viszony: <i>nagyon siet, vérbe fürdik</i>
4.		Objectalis viszony: <i>nagyt kiált, fát vág, kalácsot süt</i>

Ezzel természetesen csak a legáltalánosabb kereteket adtuk meg; a syntagmák tagjait összefűző logikai relatiók természetének tüzetesebb vizsgálata számos új alcsoportot fog eredményezni, pl. a praedicativ csoporton belül az állító és tagadó, a kijelentő, kérdő és felkiáltó alcsoportokat.

A syntagmák jelentéstana mellé sorakozik a syntagmák alaktana. A syntagma épűgy, mint a szó, a nyelvi kifejezés eszköze; a nyelv sajátos eszközök fölött rendelkezik, hogy a syntagma tagjainak logikai viszonyát alakilag is megjelelje. A kifejezés legfontosabb eszközei a következők:

1. A szavak egymásutánja, a szórend. Eleinte csupán lélektani feltételektől függ, de idővel a hagyomány normához kötheti s a syntaktikai kifejezés eszközévé teheti. Pl. a magyarban *a víz meleg* és *a meleg víz* syntagmák esetében az eltérő szórendhez más-más logikai relatióknak, az első változathoz a praedicativ, az utóbbihoz az attributiv relatióknak a képzele kapcsolódik.

2. A hangmenet, a zöngés hangelemek magasságának változása. Syntaktikai szerepe annyiban van, amennyiben a kijelentő mondatot a kérdőtől sokszor csak az eltérő melódia különbözteti meg, pl. *beteg vagy — beteg vagy?*

3. A nyomaték eloszlása.

4. A beszédtempó eloszlása.

5. A legtágabb értelemben vett flexió. A flexionális elemek szerepe az, hogy egyfelől a syntagma tagjainak logikai viszonyát (*fát vág, nagyon siet, anyját várja*), másfelől a congruentia segítségével a tagok összetartozását megjelöljék (a gyermekek játszanak; *patres conscripti*).

7. Külön viszonyító szók a logikai relatiók kifejezésére (*pater est bonus*).

Ha elfogadjuk azt az alapgondolatot, hogy a syntaxis a syntagmák tana, könnyű belátni, hogy voltaképen helytelen mondatrészekről: a l a n y r ó l , á l l í t m á n y r ó l , j e l z ő r ő l , h a t á r o z ó r ó l beszélni. Ha nem akarjuk a szótan és alaktan szempontjait belekeverni a mondattanba, helyesen csak praedicativ, attributiv és determinativ szerkezetekről beszélhetünk. A magyar történeti mondattan nem a jelzők, határozók és a tárgy, hanem a jelzős, határozós és tárgyas szerkezetek történetét tárgyalja.

Ezek után a felvetett kérdésre: mi a syntaxis? egyértelmű és határozott feleletet adhatunk. A syntaxis a syntagmák tana. Ha a nyelv és a beszéd korrelatív jelentéstani egységeit, a szót és a syntagmát a funkció szempontjából vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy a magában álló, minden vonatkozás nélkül kiejtett szónak képzetkeltő (vorstellungssuggestiv), ellenben a syntagmának viszonykeltő (beziehungssuggestiv) funkciója van.

E meghatározás ellen talán fel lehetne hozni azt, hogy a syntagma, pl. ez a magyar mondat: *a víz meleg*, nemcsak a tagok logikai viszonyát aktualizálja, hanem konkrét képzeteket is, a felhozott példában a 'víznek' és a 'melegségnek' a képzetét. Csakhogy nyilvánvaló, hogy a konkrét képzeteket nem a syntagma mint olyan, hanem a syntagma tagjai, tehát

szavak keltik fel a hallgatóban. Hiszen ugyane képzeteket felkelthetem úgyis, ha pl. a szóbanforgó szavakat egy szójegyzékből olvasom fel: *a víz | meleg*. Ezzel szemben a syntagma feladata épen az, hogy sajátos nyelvi eszközeivel, a felhozott példában a hangmenettel, a nyomaték és a beszédtempó eloszlásával a hallgatót is a *víz* és a *meleg* szavak által megjelölt képzetek praedicativ kapcsolatára bírja.

Ami a szótan és a syntaxis probléma-körét illeti, álláspontunkat így fogalmazhatjuk meg: minden nyelvi tény, ami az egyes szóra, mint képzetkeltőre vonatkozik, a szótanban (az alaktanban és a jelentéstanban) tárgyalandó; ellenben mindazok a nyelvi tények, amelyek a syntagmára, mint két (esetleg több) képzet logikai viszonyának nyelvi kifejezésére vonatkoznak, a syntaxisba való. Vagy még rövidebben: mindaz, ami a szóra mint képzetkeltőre vonatkozik, a szótanba, mindaz, ami a syntagmára mint viszonykeltőre vonatkozik, a syntaxisba tartozik.

A syntaxis természetszerűleg két fő részre oszlik: vizsgálhatja, ill. vizsgálnia kell a syntagma tagjai között fennálló logikai viszonyokat, másfelől azokat a nyelvi eszközöket, amelyek a beszélőnek a logikai-syntagmatikus viszonyok kifejezésére rendelkezésére állanak. Amaz a syntaxis jelentéstana, emez a syntaxis alaktana.

A mondottakkal voltaképen megfeleltünk arra a kérdésre is, hogy a tárgyalásmód kérdésében milyen álláspontot foglalunk el. Mindenütt, ahol a nyelvi alak mellett a funkció is szerepet játszik, tehát a mondattanban is, elvileg kétféle tárgyalásmód lehetséges. Vagy a rendelkezésünkre álló nyelvi kifejezésekből indulunk ki, s hozzájuk kapcsoljuk a funkciók tárgyalását. Ime egy példa. A magyar *x-ben* nominális alak a magyar syntagmákban a következő funkciókban fordul elő: 1. inessivus (*úszik a vízben* stb.); 2. temporalis (*egyszer egy esztendőben* stb.); 3. essivus (*100 frt jó folyó pénzben*); 4. partitivus (*válogat benne*); 5. részleges tárgy (*Enac orias fiaiban is látánk* = stirpem Enac vidimus, JordK. 146); 5. alany (*Minden nap eleiben mennek vala az püspökökben és urakban*). Ha így a szóalakból indulunk ki, akkor a hozzája fűződő funkciófajok fejlődését is szemléltethetjük. A felhozott példában a determinatív funkció az eredeti: az inessivusi funkcióból fejlődött egyfelől a temporalis, másfelől az essivusi s partitivusi funkció. Ez utóbbi magyarázza, hogy az *x-ben* szóalak mint a részleges alany és a részleges tárgy kifejezője is szerepelhet.

De a fordított tárgyalásmód is lehetséges. Kiindulhatunk a funkcióból, a kifejezendő lelki tartalomból, s azt vizsgálhatjuk, hogy egy adott nyelvben milyen történetileg fejlődött syntagma-formák állanak a beszélő rendelkezésére a logikai

viszonyok kifejezésére. Ha erre az álláspontra helyezkedünk, akkor a syntaxist a logikai-syntagmatikus viszonyok kifejezésétanának kell tekintenünk.

Ismét egy példát idézek. Az obiectalis syntagma kifejezésére magyarul a következő eszközök állanak rendelkezésünkre: 1. A tárgyszó ragtalan (*háztűznézni; leánykérő; várom, de hiába várom ébredéstek*); 2. a tárgyszó -t ragos (*sokat ígér, keveset ád*); 3. a részleges tárgyszó -ben ragos (*leányokban ember mindenkor talál* = on trouve toujours des filles); 4. ha a cselekvés tárgya logikailag határozott, bizonyos esetekben a tárgy személyét sajátos igealak jelöli meg (*őt várja; issza a vizet; téged várlak*).

Mindakét tárgyalásmód magában véve helyes és jogos. Ha a nyelvi kifejezésből indulunk ki, s hozzá kapcsolódva tárgyaljuk a funkciókat, a syntaktikai anyag elrendezése talán egyszerűbb, s így ez a tárgyalásmód gyakorlati célokat szolgáló mondattanokban jó szolgálatokat tehet. Ha én mégis a fordított eljárást, a syntagmatikus viszonyokból kiinduló tárgyalásmódot tartom helyesebbnek, úgy elsősorban elméleti megfontolások vezetnek.

A beszéd lényege szerint kifejezésre való törekvés; igyekvés a lelki tartalmat alkalmas nyelvi eszközökkel kifejezésre juttatni, megjeleníteni. Márpedig a lelki tartalom, amelyet ki akarunk fejezni, a mi esetünkben a syntagmatikus viszonyok, a primár, amely csak másodlagosan kelti fel bennünk az adäquat nyelvi kifejezésformát. Csak az ilyen elrendezés mellett remélhetjük, hogy eljutunk az oki kapcsolatok felismeréséhez, különösen a történeti syntaxisban, amely a syntagma-alakok fejlődését is szemléltetni akarja.

*

Befejezésül még egy megjegyzést. Abból indultam ki, hogy a syntaxis a syntagmák tana. A mondat, két képzet praedicativ kapcsolatának nyelvi kifejezése, szintén a syntagmák közé tartozik; igaz, hogy a legfontosabb syntagma-faj. Mivel pedig kétségtelen, hogy a determinativ, attributiv és objectalis viszonyok a praedicativ viszonyból sarjadtak ki, a határozós, jelzős és tárgyas szerkezetek erejükvesztett praedicativ szerkezetek, glottogonikus szempontból a syntagmák tana beleolvad a mondatok tanába, a syntaxis a mondattanba.

Ezzel megnyitom társaságunk XXVII. közgyűlését.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A magyar népnév legrégebb alakjai.

A *magyar* népnévre legrégebb adatunk valószínűleg az 530 táján élt Μουγελ ~ Μουάρερ- „hun“ király neve, ki a kimmeriai Boszporus vidékén, a magyarok kaukázusi hazájában vagy a mellett uralkodott (MORAVCSIK GYULA: MNy. XXIII, 258 kk.). Szerintem e király nevének eredeti alakja **Mu(o?) gyeri*; a görög alakokat szövegromlásból lehet magyarázni: az egyik a név elejét, a másik a név végét őrizte meg helyes alakban. (Az sem lehetetlen azonban, hogy a Μουάρερ- alak οα betűcsoportja olyanféle jelölésmódot képvisel, mint a nagyszentmiklósi edényfelirat ζωαπαν és ζωαπαν alakjainak ωα, illetőleg οα betűcsoportja. Ez alakokat eddig *zupan*-nak vagy *ëoban*-nak olvastuk, mindenképen azt gondolva, hogy az ωα ~ οα betűcsoport egy hangot képvisel. Vö. MNy. XVIII, 7.)

▪ Ez után csak körülbelül 300 év múlva jelenik meg újra a *magyar* név, abban a nevezetes arab tudósításban, mely Ibn Rusta (900 körül), Gardízi (1050 körül) és al-Bakri (1080 körül) hagyományozásában maradt ránk. A *magyar* névnek e tudósításban fennmaradt formáját általában *madžyar* alakban szokás idézni.

Ez az alak helytelen.

Ibn Rusta (ki egyébként is magasan felette áll a többi keleti forrásoknak) így írja a nevet:

المَجْغَرِيَّة

Vagyis az első szótagbeli magánhangzót megjelöli, és pedig dammával, az *o*, *u* (*ö*, *ü*) magánhangzók jelével.

Mivel a második szótag vocalisa minden valószínűség szerint *e*, a fenti alak akkori arab kiejtéssel *el-modžyerijje*-nek olvasandó. Ebből mostmár kivéve a *γ* hangot, mely a magyarokból kiszakadt *bašγyr* nép nevével való contaminatio következtében került a névbe, egy IX. század elei magyar **modžeri*, *mogyeri* alakot kapunk (ebből az időből való az arab tudósítás eredetije).

Hogy a *modžeri* alak *o*-ját a kutatók figyelmen kívül hagyták, azt a nagy érdemű DE GOEJÉNEK sajtósági kiadói módszere okozta. Ő ugyanis a Bibliotheca Geographorum Arabicorum VII. kötetében, melyben Ibn Rustát kiadta, az általa ismert modern *magyar* alak hatása alatt megváltoztatja a kézirat adatát s a nevet:

المَجْغَرِيَّة

azaz (régii arab kiejtéssel) *al-madžγ•rijja* alakban közli s hozzáfűzi a következő jegyzetet: „Cod. plerumque cum a pro a

et h. l. prima littera cum *dhamma* scribitur, alibi sine voc. Sunt Magiari . . .” (BGA. VII, 142.)

Ibn R u s t a régi kiadásában, CHWOLSONNÁL (Izvéstija . . . Ibn Dasta 25. l.) helyesen ott van az *o* jele az *m* felett.

Ezután megint csak jó idő múltán tűnik fel a *magyar* név, még pedig magyarországi forrásokban.

A bakonybéli apátság összeírásának abban a részében, amelyet Szent László-kori, közelebbről 1086—95 táján kelt, feljegyzésekből a XII. század derekán állítottak össze, szerepel az árpási szolgák között *Mogurdi* (PRT. VIII, 269; l. még OklSz. *magyar* szárm. 1095-ről keltezte). Ez a népnév *-di* kicsinyítő képzős származéka személynévül használva (olv. *Mogyurdi*), és PAIS (Régi személyneveink jelentéstana: MNy. XVIII, 100) szerint beletartozik az ethnikumot jelző nevek csoportjába, ahová rajta kívül PAIS az oklevél jelzett részéből a következő személyneveket sorolja: *Cuna* azaz *kún -a* képzővel; *Coluzti* azaz *kaliz -ti (-d)* képzővel; *Uruzdi* azaz *orosz -di* képzővel; *Lengen* azaz *lengyel* PRT. VIII, 269—70).

Következő előfordulása: 1121/1420: In predio, quod dicitur *Mogioroi* (SZENTPÉTERY: MNy. XXIII, 362, 366), 1164/1419: Predium, quod dicitur *Mogoroy* (JAKUBOVICH: LevéltKözl. II, 156, 159); megfelül neki *Magyari* helység Zala megyében Paloznak, Arács, Csopak szomszédosa (CSÁNKI III, 80).

A legkorábbi hazai adatok közé kell vennünk az A n o n y m u s é i t: 1. §.: gens . . . *moger*; előbeszéd: *populus . . . mogerij*; 46. §.: *portus moger* ~ a Pest és Buda fölé eső mai *Megyer* helységek (vö. PAIS, Magyar Anonymus 126); 1, 3, 5. §.: *dentumoger*; 45. §.: *sobamogera*. NÉMETH GYULA.

A magyarok francia neve.¹

HÓMAN BÁLINT a magyar nép nevééről írott tanulmányában (TörtSzemle 1917.) megállapította, hogy a magyarok latin nevének *h-s hungarus* alakja a Rajnán túl, francia forrásokban tűnik fel a X. században és a német forrásokban állandóan ismeretlen marad. A *hungarus* tehát a német-latin *ungarus* franciásított alakja, mely mellett természetesen megtaláljuk a német-latinból egyenesen átkerült *ungarus*-t is.

Mármost az ó-franciában ennek a két latin névnek pontosan megfelel az *ongre* és a *hongre* alak (e mellett *hongere* és több más helyesírási változat). Előbbire számos példát találunk egészen a XVIII. századig, utóbbi mai napig is megmaradt a *cheval hongre* 'herélt ló' kifejezésben és továbbképzéseiben:

¹ E dolgozat egész terjedelmében a *Revue des Études Hongroises* 1928. évfolyamában jelenik meg.

Hongrie (*Honguerie*, *Hongerie*) stb., *hongreis*, *hongrois*, melyek tehát nem *Hungaria* v. valami **hungariscus* alak leszármazottjai, mint egyesek gondolták, hanem a francia nyelv belső képzése *hongre*-ből.

Mindez világos. A probléma azonban ott van, hogyan került oda ez a *h* a német-latin *ungarus* elé. Hogy ez valamiféle ejtett hang volt (nem mint a *habundancia* *h*-ja), bizonyítja az a körülmény, hogy a *hongrois* és *Hongrie*, a *hongre* leszármazottjai, az ú. n. *h aspiré*-val kezdődő szavak közé tartoznak, mint *haut*, vagy mint általában a germán eredetű és *h* kezdettel írott átvételek: *haine*, *housse*, *haubert* stb.

HÓMAN bátorítalanul bár, de mégis felvetette a hipotézist, hogy a *h* itt egy etimológiai legenda alapján talán a német *hunger* és *ungar* keveredéséből keletkezett, de ezt a feltevést minden nyelvtörténeti valószínűtlensége mellett egyszerűen azzal cáfolhatjuk meg, hogy hiszen akkor nem a franciában, hanem a németben kellene a *hunger* szó hatásának nyomait találnunk.

Magunk részéről azt hisszük, hogy a *hungarus* > *hongre*, *hongrois* *h*-jának kérdése tulajdonképpen csak egyetlen fejezete az ú. n. francia *h aspiré* általános problémájának.

Tulajdonképpen eddig nem igen ismerték el, hogy ilyen probléma volna. A nyelvtörténet meglegedett annak megállapításával, hogy a latin eredetű szavak *h*-ja az egész románságban már igen korán, a császárság idején, teljesen megszűnt, és ha az írásban itt-ott mégis előfordul, tisztán történeti helyesírásnak tekinthető: pl. *homme* < *hominem* (ellenben: *on* < *homo*), *hiver* stb. Ezzel szemben a germán eredetű szavakban a szókezdő *h*-t valamikor ejtették, és ennek ma is megvan a nyoma, amennyiben a *h* hang eltűnése után a franciában mindig megmaradt a hiatus követelménye; e szavak előtt ugyanis csak vocalis állhat: *la haine*, *le heaume*.

Maradt azonban ezek után is szép számmal olyan kezdő *h*-val irt szó, mely szintén hiatus követel, de amelyet sem az egyik, sem a másik csoportba nem lehetett beosztani. Vannak köztük latin eredetű szavak, mint pl. *haut*, *herse* stb., de vannak másfélék is, és köztük a *Hongrois*, melyet a mai franciában csak hiatusval lehet ejteni; a hiatus nélküli alak ugyanis a XVIII. századtól kezdve végleg eltűnik a párizsi nyelvből.

A probléma tehát ez: van egy csoport hiatus követelő francia szó, melynek ezt a sajátosságát nem lehet a germán eredettel magyarázni.

Ilyenek: *haut* < lat. *altus* (vö. *Olfait* [> *Offait*] helynév 1130-ból Luxemburgban [Zschr. f. rom. Phil. XLIV, 202] < lat. ALTU FAGETU) és származékai: *hautisme*, *autime* < *altissimum*, *hausser* < *altiare*, *hautin*, *autin*; *hâlé* < lat. *assulare*; *aste* < lat. *hasta*; *haussière*, *aussière* < lat. *helciarria*; *hérissou*

< lat. *ericiōne*; *hoqueton* < arab *al-koton*; *haricot* < mexikói *ayacotli*; *hanneton* < lat. *anas* származéka; *hargner* < lat. *arachnea*; *herer* < lat. *arare*; *hain* < lat. *hamus*; *hasart*, *hasard* < arab *az-zahr* 'kockajáték' (az ó-magyar *hásárt* 'kocka' és új-magyar *házsártos* bizonyítja, hogy az átadó francia nyelvben *h* hang volt); *herse*, *herche* < lat. *hirpicem* stb. Számos tájnyelvi példával lehetne még ezt a szósort kibővíteni.

Mármost a *Hongre h*-jának a jelentőségét így lehetne elképzelni: A német ejtésben a szó laryngalis explosívával (fester Einsatz) hangzott, mint ma; a francia fül ezt a hangot adta vissza írásban *h*-val annál inkább, mert a fenti példákból kitűnik, hogy a franciában mind a mai napig megvan a tendencia, hogy bizonyos vocalis kezdetű szavakat laryngalis spiranssal vagy explosívával ejtsen. Kitűnő példa a lotaringiai *hallmandé* 'értelmetlenül beszélni' és *herpota* 'a munkát elnagyolni' < ném. *arbeiten* mint modern alakok a német „fester Einsatz“ ábrázolására.

A *hungarus h*-ja tehát német átvétel, de ez az átvétel egy általános francia hangtörténeti jelenségbe illeszkedve volt csak lehetséges.

ECKHARDT SÁNDOR.

A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai.

A szamosháti nyelvjárástól délre az Ecsedi-láp déli szélén hirtelen átmenettel kezdődik az *i*-ző kiejtés. Ennek az *i*-ző nyelvjárásnak két előőrse a szatmárnémeti és szatmárhegyi dialektus. Nyugat felé a nyírségi *i*-ző nyelvterület lassú átmenettel kezdődik.

A szamosháti nyelvjárás északi szomszédja a tiszaháti és ugocsai dialektus. E két nyelvjárás közül az ugocsai egészen ismeretlen. A tiszahátiról is majdnem elmondhatnók ezt. BALASSA csak az Alsó-Szamos környékéről kapott néhány idevonatkozó töredékes adatot s ezért nevezi alsószamosi nyelvjárásnak (Magyar Nyelvjárások 69). Bővebb, hitelesebb értesítést, szövegmutatványt MÓRICZ ZSIGMOND közöl a Tiszahátiról (Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye 267—8).

E két nyelvjárásnak sok közös vonása van egymással és a szamosháti nyelvjárással. Mindhárom megegyezik abban, hogy megkülönbözteti a kétféle eredetű *é*-t, mégpedig úgy, hogy a zárt eredetű *é* helyén a köznyelvi *é* hangtól eltérő *é*-féle hangot ejt. Ez a hang az ugocsai nyelvjárásban és a szamosháti nyelvjárásnak vele szomszédos keleti felében a köznyelvi *é*-nél zártabb hang s *é'*-vel jelölöm: *né'z*, *szé'p*, *é'des*, *né'gy*, *fé'reg*, *bé'ka*, *mé'z*, *é'l*, *ké'mé'ny*, *mé'gy* stb. A tiszaháti nyelvjárásban és a szamosháti nyelvjárásnak vele szomszédos

nyugati felében e hang valamivel nyiltabb. Zártsági foka közép helyet foglal el a nyílt *ē* és zárt *é* hang között. PÁLYI GYULA *ē*-vel jelöli (*ker, szep, mez, étel, egesseg, bekesség* Nyr. XXVI, 495), MÓRICZ ZSIGMOND pedig *é*-vel (*kenyért, lepényt*. I. m. 267). Mivel e hang a közönséges zárt *ē* nyújtott artikulációjának felel meg, leghelyesebb *ē*-vel jelölni: *kemény, mēreg, széles, vendékség, szépség*.

A szamosháti nyelvjárás a tiszahátival és ugocsaival abban is megegyezik, hogy benne a szótagzáró *l* igen hajlamos a kiesésre: *hāgat, kaszátam, ement, fekőütötte, szóuga, főüdre, ē kē menni*. De a tiszahátiban és ugocsaiban ez a sajáttság még nagyobb mértékben megvan: *āma, szāma, kanāvē* (= *kanállal*), *mesét* (= *mesélt*), *nagyapjāvō* (Avasújváros), *vizvē* (= *vizzel*), *lete* (= *lette*), vannak magok *özönvē*. E két nyelvjárásban néha még a magánhangzó előtti *l* is kiesik: *ō* nem *igye* *āra* (Kisar); *regge* is, *este* is (Avasújváros). E sajátstágon alapul e két nyelvjárásban a *kanál* szónak *kana* alakja (Kispalád, Kisbábony), mely analógiás elvonás a *kanát, kanának, kanával* alakokból a *darát, darának, darával: dara* irányító sor hatása alatt.

Közös sajátstága e két nyelvjárásnak a szóhatáron érintkező magánhangzók elsejének kivetése. E jelenséggel részletesebben külön tanulmányban foglalkozom. Ez a magánhangzó-kivetés a szamosháti nyelvjárásban már pusztulófélben van. Leginkább az *a, e* és *i* hang esik ki a fenti helyzetben.

Az *a* és *e* hang kivetése leggyakoribb:

1. személyragokban: gondolj' a Jézus, kinyitott' a kaput, mektett' ű mán, éfutn' jnnét; pipáj' is van, a pántlika hejj' ot van a nyakábā.

2. a *-ba, -be, -ra, -re* ragban és *-va, -ve* igenév-képzőben: ebb' a szük üdőübe, abb' igyekezz, jóváb' é'gett, fűb' ütte, let vóun *ār* időü; nyitv' itt az ajtóü.

3. igekötőkben: b'ugrottam, b'átyta (= beágyta), l'eresztet, össz'állott, bel'esett bel'akaszt.

4. határozószókbán és kötőszókbán: id'aggya, od'ér estig, szint'ot vóut, még estét s' é'rhet, h' idejönne.

5. főnevekben: fen' egye meg, Benk' úr, Vārg' Andris, tőütyf'alá, gub'ujja, báb'asszony, rest'ajja (= rostaalja).

Az *i* hang kivetődik:

1. a *ki* (*aki*), *mi*, *mennyi* névmásokban: K' az Iste látta? M' af fene lét? Menny' épusztút! ak' a lovakad gyógyyé'totta.

2. a *ki-, neki-* igekötőkben: k'ugrottam, k'ül (= kiül), cok' onnen, te! nek' esett.

3. a főnévi igenév *-ni* képzőjében: le kē tenn' oda nē!

4. a hozzátartozást jelentő *-i* képzőben: almás'ut, palád'ut (lásd bővebben említett tanulmányom során).

A szamosháti nyelvjárásban ritka a zárt *ē* hang. Ami van, a rendesnél zártabb: *ēggy, dēsška, kēnyē'r, nē* (= *ni!*), *pēcsēnye, dērēkam, gyērtya, ēdes, ēsmēr*. A Tiszaháton és az ugocsai nyelvjárásban már gyakoribb, de nem rendszeres. Tiszaháti példák: *mindēn, telēl, embēr, emēgeti* (= *emelgeti* Kisar), *ki kē mēnni, jē lēs szántva, mēglátom*. Ugocsai nyelvjárás példák: *embēr, litē, Erzsi, Ēmre, ēste* (Kolozs-várt: *öste*), *mēg, lēhet, elégēt*.

A szamosháti nyelvjárás a tiszahátival és ugocsaival egyértelműen jár el abban is, hogy emberekről szólva h o n n a n kérdésre *-tól, -től* rag helyett *-nól, nól-t*, h o v á kérdésre *-hoz, -hez, -höz* helyett *-nál, nél* ragot használ: *Sándornól, a papnól, a bírónól, Eszter nénémnőül jövök* (Nagypaládon: *a papnúl*); *Sándornál, a bírónál, a papnál megyek*. Az ugocsai nyelvjárás néhány községyben ily alkalommal a *-ni* rag használatát is megtaláltam: *megyek Bencéjékni, a papni* (Fertősalmás), *megyek Láizerni* (Dabolc). Hol kérdésre Fertősalmáson ezt felelik: *vótam a szomszédék*.

A szamosháti, tiszaháti és ugocsai nyelvjárást egyaránt jellemző sajátosságok közül megemlítem még a következőket. Az *ly* helyén mind a három nyelvjárás *j* hangot ejt: *foi, hejjes, gojóu, góuja, kirái, juk, pájinka, ijen, ojan*. Mindhárom nyelvjárásnak közös sajátossága a *fenek, fedel, vereb, nehez, keves, levél, villanyél, szekér, tehen* meg az *összeszéd, élnyel, mér, nyér, összevész, megvér, úd, hágy* stb. ejtés, továbbá a *lábábq, magávq, nagyapádvō* (Avasújváros) meg a *nagyapádot, apátokot, úköt, buzafüköt* ejtés.

A nasalisatio és mondathanglejtés mindhárom nyelvjárásban azon szabályok szerint történik, melyeket a MNy. XXI. és XXII. kötetében kifejtettem.

A tiszaháti és ugocsai nyelvjárásnak vannak olyan közös sajátosságai, melyek a szamoshátitól elválasztják őket.

Igy pl. mind a tiszaháti, mind az ugocsai nyelvjárás néhány szavában megtaláljuk az *ō*-zést. Tiszahát: *ōttük, vött, bétövō falat, jévotte, tötte, löt vōun, a kötél ki vō vötve*. Botpaládról ilyen adatom is van: *viszhöz* (= *vízhez*). Ugocsai nyelvjárás: *öttem, jóu löt vōun, hátratötted, nem tösszög bele, löttē vōuna, ugy vöttem, öt vōum meg a fene, asz töttem, vötte, evōnnēm*. (A Nyr. III, 370—1 szerint Gödényházán is: *vötte, lött*.)

A szamosháti nyelvjárással szemben a tiszahátit és ugocsait közösen jellemzi az is, hogy a *-val, -vel* rag *v* hangja mássalhangzók után nem hasonul. Tiszahát: *ōkōrvēl, ūszvēl* (= *összel*), *kanávq* (= *kanál.al*), *kertvēl, mērnökvēl, lovakvāl*. Ugocsai nyelvjárás: *sōvgōrvāl, szekervēl, előqlegvēl, gazvā, fijamvā, gyermekvēl, zsákvq, apádvq, jogval eggyütt, nagyapjāvō, lúheremagvōl, nénémvēl, másikkvā*. Ez a sajátosság azonban a környező nyelvjárások hatása alatt mindkét nyelv-

járásból kiveszőben van. Sok helyen már csak az öregektől hallottam.

A szamoshátival szemben mind a tiszaháti, mind az ugcocsi nyelvjárásban megtalálható a *t*-vel zárt tövű egytagú igéknek kötőhang nélküli mult ideje: *süttem, vettem* (= *vetettem*), *megköttem, futtam, fűb'ütte* (= *föbe ütötte*). Közös sajátosságuk a szamoshátival szemben a: *kossóu, bossóu, nyess, boss* ejtés is.

A tiszaháti nyelvjárást mind a szamoshátitól, mind az ugcocsaitól élesen elválasztó sajátosságok a következők:

a) A nyiltabb *o, ö* (*ó, ő*) használata némely szóvégi és *-l* (rag és képző) előtti *u, ü*, ill. *ú, ű* (*ó, ő*) helyén: *nyöl, löfiö* (= 'lófiu vagyis csikó'), *tanolóu* (Nagypalád), *fiö* (= *fiú*), *dölt* (= *dült*), jön a *borolat* (a. m. 'felleg' Szamosszeg, Olcsvaapáti), *tö, gyürö, gyüszö, belefölt* (= *belefült*), tettek itt ety *fordolást, nöl* (= *nöl*), *fö* (= *fö*), *löttem* (= *löttem*), *bornyö, süröü, körölbööl, gyönyörö, gyötöü* (= *gyújtö*), *nöüöll, sikkattö* (= *sikkattyu*), *natyfulö, indöt* (= *i. dult*), *ötet, busöll, böudogolok, köüdölni, szomjöság, kifördötak, varjöt, erepöt; rolla, attöl, togbö* (= *tokból*), *tölle, regementröll, felesögl, tetötö-tälpig, bälvällarö* szóullost hozzá, *jövábö, tréjábö*. Azon helyeken, ahol már pusztulóban van e sajátosság (pl. Kömörö, Istvándi, Kölese), a nyiltabb *o, ö* helyére a zárt *ou, öü* lép: *süröü, szomorou, gyönyöröü*. (Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy az egész Szamosháton el van terjedve a szintén palócos *koszorou, savanyou* alak.) Ez a sajátosság ma már (1909—1914-iki tapasztalataimról van szó), csak a legtösgyökereesebb Tiszaháton van meg eredeti tisztaságában: Kisarban és környékén meg Badalóban és környékén; a széleken mindinkább halványodik. Alkalmazkodik a szomszéd nyelvjárás hangtanához.¹

b) A tiszaháti nyelvjárásban Vitkától Váriig, északi Szatmárban Kömörö és a Paládok vonalától fel déli Beregben Gecséig és Macsoláig, sőt mint TÖRÖS BÉLÁNÁL látom (A beregszászi nyelvjárás 13. l.), Beregszász vidékén is mindenütt megvan az a sajátosság, hogy az *-a, -e* végű névszók véghangzója és az *-a, -e* (*-ja, -je*) birtokos személyrag változatlan marad az *-ék* és *-é* képző, meg az *-ért* és *-ig* rag előtt: *faēr, almaēr, cseléggyeēr, fűggyeēr, mamaék, Bélaék, komaék, Benkeé, bikaé, magaét, fijaét, forinytyaig*.

Az ugcocsi nyelvjárást a tiszahátitól és szamoshátitól élesen elválasztja két olyan sajátosság, melynek pártját csak a dunántúli nyelvjárásokban találni meg.

¹ A híres palóc *j*-sítésnek kevés nyoma van a tiszaháti nyj.-ban; *börnö* (de ez az egész Szamosháton: *bornyú*), *vürnyü* (Mezőgecsén; ritka), de viszont az egész Szamosháton és Ugcocsában is (a Tiszaháttal egyezőleg) palatalisálódott némely szóvégi *n*: *gördony, gördonyoz, szappany, -oz, vaggony, bodony, idegeny, gerebeny* stb.

A) Egyik az, hogy az *-l* igeképző előtti *o*, *ö* hang meg az *-ol*, *-öl* képző magánhangzója az ugoctai nyelvjárásban zártabb, vagyis *u*, *ü* hang: *vásáruja*, *gondútam*, eddig csak *hőrbütem*, mos mán eszek (Bábony), *kórustuja* mán, *danüld*, ne *gondüd*, *csufüd* mán, *csufúnak*, *összeszámujja*, *csókkúta*, *dorombul* a vonat, *dörömbül*, *döfül*, *fütyül*, *füstül*. Ez a sajátág legszívsóbb Bábonyban és a szatmármegeyi Avasúvároson. De kisebb-nagyobb mértékben az egész ugoctai nyelvjárásban megvan le egész a szatmármegeyi Józsefházáig és Görbedig. Egy-két szóalakban a Szamosháton is felbukkan (*hajul*, *manğurul*, *szagul*).

B) Másik elkülönítő sajátága az ugoctai nyelvjárásnak a *-va*, *-ve* igenévképző teljesebb *-val*, *-vel* (vagy asszimilálódott kezdőhangú) alakja: *nyitvāl*, be van *té'vel* az ajtóu, pirozs betüvé van *kité'vel* a mappába (= a naptár népetimológiás neve), az é rózszám a kapuba *sírval* áll, ez is le van *írval*, még akkő nē vóut *mekhālval*, *nyittal* az ajtóu, jön a nagy üdöü mék pedig *suhogvāl*, e vóut *maradvāl*, össze vannak *elegyedvel*, *leté'vel*, még van *mé'rvél*, össze lesz *rakvāl*, e van *ere ztel* az embér, nincs *kité'vel* az a sok envezés, be van *csinávql* a végé, *sírval* monygya az édesannyának (Nd.), *zárral* az ajtóu, *futtāl* futottam v. futtam (= *fütvá* futottam), *mohogvāl* jön a felle, ki fekszik *hallāl*? (= *halva*), innét *foggal* osztán a főuré, *sütvel*, *ütvel*. Ez a sajátág el van terjedve Ugoctának tölem ismert egész déli részén, Szatmár keleti felében Avasúvároson, Józsefházán keresztül lenyúlik egész Görbedig. Sőt nyugat felé átcsap a tiszaháti és szamosháti nyelvjárásba is (a Paládokon és a két Hodoson). A Nyr.-ből (III, 371) látom, hogy a *megnyugoddal* alak (a *lött*, *tötte* alakkal együtt) az ugoctai Gődényházán is megvan (hol már nem jártam). Ez az ugoctai sajátág is a Dunántúl s azonkívül Szlavóniában, Mátyusföldén és Moldvában járatos (SIMONYI, MHat. II, 303).

Hogy e sajátágok északi határa Ugoctában meddig terjed, a közbejött gonosz idők és mostoha körülmények miatt megállapítani nem tudtam.

E két nyelvjárás jellemzésében most nem bocsátkozom mélyebbre. Úgy is sorra kerülnek azon tanulmányaim kapcsán, melyekben a szamosháti nyelvjárás egyes jelenségeit rendszeresen fogom bemutatni. E vázlatos leírást azonban szükségesnek láttam már most közzétenni, hogy ne legyen ez a nyelvjárás-terület továbbra is ismeretlen folt nyelvjárás térképünkön.

CSŰRY BALINT.

A Brassó név eredete.¹

**Boršuy* már bolgár-török szó. A *Bor-* előrész rotaciszti-
kus, tehát bolgár alakja egy folyónevekben is szereplő szín-
névnek, melyre vonatkozólag a török szótárak a következő
adatokat tartalmaznak: orkh.² tar. azerb. krm. *boz* 'grau, asch-
grau' RADL. ~ kturk. *boz* 'ua.' LE COQ: South. Tibet IX,
96 ~ kirg. *boz* 'grau, bleich' (vö. *boz su* 'Wasser mit etwas
Milch') RADL. 'бѣлый' BUKIN; 'пепельнобѣлый, сѣроватый'
(féhér, szürkésféhér, szürkés) LAPTEV ~ oszm. *boz* 'grey,
light grey; half-bred (horse); rough, sterile, stony (land)'
REDH. ~ kún *boz* (CodCum. boxag = *bozak*?) 'szürke' ~ csag.
boz 'hamuszürke, indigókék' ŠEJX SUL. ~ kaz. *buz* 'sárga,
szürkés-sárga' PRÖHLE: NyK. XXXVIII, 337; 'grau, weisslich'
RADL. ~ karacsáj *boz* 'fahl' PRÖHLE: KSz. X, 95 ~ alt. *pos*
'пепельно-бѣловатый, сивый' (hamuszürke, sötétszürke) VERB.

A csuvas szótárak nem ismerik ezt a szót. Ismernek egy
puvlâ-t 'szürkés, sárgásszürke' PAAS. Ez azonban valószínűleg
a kaz. *burilâ* 'mäusefarben' RADL. mása, amely viszont a kaz.
tob. *bur* ~ kirg. *bor* 'Kreide' ~ krm. *bor* 'Kreide'? (ebben:
Borkaya helynév, Karasubazartól nyug. JERVIS, Map of the
Krima peninsula VIII.; *kaja* = szikla) ~ oszm. *bor* 'megműve-
lésre alkalmatlan gödrös hely, terméketlen hely' AHMED VEFİK
(vö. oszm. *boz* 'stony' REDH.) ~ csag. *bor* 'ua.', továbbá
'szürke(ló), kréta, gipsz, mész' ŠEJX SUL. Nem lehetetlen, hogy
a *bor* szorosan összetartozik a *boz*-zal, vagy a szórványosan
a bolgár-törökön kívül is előforduló (szóvégi) rotacizmus
alapján,³ vagy talán számolhatunk azzal a lehetőséggel is
(a *bor* meglehetősen elterjedt!), hogy ősrégi bolgár-török
jövevényt⁴ a többi törökségben. Akárhogyan áll is a dolog,
a bolgár-törökben föltétlenül **bor*, esetleg **boro*, **boru* 'világos-
szürke' volt a *boz* megfelelője.

Idetartoznak valószínűleg a következő színnevek is:
besenyő *boro*⁵ (ebben: Βοροτάματα törzsnév NÉMETH: KCsA.
I, 223) ~ krm. *boru* 'eine Pferdefarbe' RADL. ~ alt. tel. leb.
sor *poro*, *pora* 'weissbehaart mit dunkler Haut (Pferdefarbe)';
RADL., 'сивый, сѣрый' (sötétszürke, szürke) VERB. ~ szo-
j

¹ L. MNY. XXIV, 311—8.

² Egy IX. sz. elejéről való rovásírásos álmoskönyv (IRAS. 1912: 206)
antithesiséből (*boz bulyt* — *kara bulyt* 'fehér (?) felhő — fekete felhő') úgy
látszik, hogy 'fehér, világosszürke' jelentése is volt már igen régen.

³ Pl. Oszm. kún. kar. *sämiz* 'fett' ~ oszm. csag. kún. alt. tel. *sämir-*
'fett werden'; oszm. *kuduz* 'toll, wütend' (> oszm. *kuduzla* 'erzürnen') ~ csag.
kutuz 'ein toller Hund' ~ oszm. tel. sor *kudur* 'rasen, wüten' ~ csag.
kudur 'eine wilde Katze'.

⁴ Jelentésszüküléssel s azután ismét bővüléssel: világosszürke > világos-
szürke közet (vö. *kara* 'fekete' és 'szárazföld'; *kök* 'kék' és 'ég', 'zöld' és
'gyep') [> terméketlen hely] > szürke (ló).

⁵ Ha a besenyőben a „víz, folyó” jelentése *šuy* lenne, a Brassó nevet
besenyő eredetűnek is gondolhatnók: **Borošuy* > **Barašuy* > *Brašuy* stb.

pora ~ kojb. *bora* 'schwarzgrau' CASTRÉN, továbbá jak. *boroŋ* 'сѣрый, сѣроблѣдный, темносѣрый' PEKARSKIJ és a mong. *boro* 'gris, gris foncé' KOWALEWSKIJ.

MAGNICKIJ jegyzékében (Чувашскія языче к. им.) találunk két személynévet, Порбай és Порай-t (-j kicsinyítő képzővel), amelyekben a *por-* valószínűleg a *boz* megfelelője, vö. kirg. *Boz-žigit* Proben III, 336 és kkirg. *Boz-ul* uo. V, 152.

A török színnevekre különösen jellemző, hogy jelentésük az egyes dialektusokban nagyon ingadozó, egyiknek a képzet-tartalma át-átcsap a másik színnév képzettartalmába. Így a *boz* és rokonainak jelentését a *kök* (eredetileg 'kék') és származékainak jelentése sokszor fedi. Pl. a jak. *kögölcör* PEKARSKIJ jelentése ugyanaz, ami a jak. *boroŋ* szóé ('szürke, sötétszürke'); az ujb. *köksin* 'szürke' jelentésű; a csuvas *kəvak* 'kék, kékes' és 'szürke, ősz' (sőt MÉSZÁROS szerint *kəvak lažə* 'fehér ló' Csuvas népk. gyűjt. 59; bizonyára 'világos-szürke'); a szelcsük *Kökbüri* (RASID EDDIN—BEREZIN I, 177) és az oszm. *Bozqurd* 1480-ból (ZAMBAUR, Manuel de Généalogie 158—9) jelentése valószínűleg ugyanaz (*büri* is, *qurd* is 'farkas'), t. i. 'szürke farkas'. A 'barna, rőtarna, szőke' mellett van 'kékes', sőt 'szürke' jelentése egyes dialektusokban még a *koŋur* ~ csuv. *χəmər* szónak. Van 'szürke' jelentése a kaz. *sary* 'sárga' (PRÖHLE: NyK. XXXVIII, 355) szónak is.

A példákat még sokkal lehetne szaporítani, azonban az eddigieket is csak azért említettem, mert a *Brassó* név török eredetét azáltal is valószínűbbé igyekszem tenni, hogy azok mellett a török folyónevek mellett, amelyek pontosan a **Boršuy* megfelelői, elsorolom azokat is, amelyek, legalább jelentésüket tekintve, azonosak vele. Szükséges azonban ehhez, hogy előbb vázoljam a kereteket, amelyeket a török színnevek mint folyóelnevezések kitöltenek.

Az indogermánságban elég gyakoriak az ilyen folyóelnevezések, különösen a szlávtságban. A finnugorságban — legalább is felületesebb vizsgálatra — keveset lehet találni (pl. a MUNKÁCSI, Vogul népk. gyűjt. IV, 430 l. között 250 vogul folyónév között csupán *Seméljū* 'Fekete folyó' fordul elő). Annál nagyobb szerepük van a törökségnél.

1. *Kara-su*, *Kara-darja* 'fekete folyam', ami „körülbelül annyit jelent, mint hogy »tiszta vízű«, vagyis sötét“ (PRINZ, Utazásom Belső-Ázsiában 167). A törökség egész területén a hegyvidékeken rengeteg a *Kara-su* (vö. MELICH i. m. 27—8), természetesen legtöbbször a Pamír, Alaj és Tiensán vidékén (CURZON, The Pamirs and the source of the Oxus. Map). Előfordul néha másutt is. A hegyek lábánál, pl. a Kven-lün alján a havasokból lefutó glecservizet elissza a föld, de aztán ez a víz, mint források alakjában ismét felszínre kerülő *Kara-su* varázsol életet a sivatag peremére (STEIN, Memoir on Maps 45). Mint síksági csatornarendszer tagja is szerepel,

pl. Taszent és Čimkent vidékén (ANDREE, Handatlas). A síksági *Kara-su* meg éppen azért fontos, mert piszkos, gazdag suspendált részecskékben s így különösen alkalmas öntözésre (MACHATSCHKE, Landeskunde von Russ.-Turkestan 144).

2. Minden vonatkozásban ellentéte az *Ak-su* 'fehér folyó, fehér víz'. A tisztavízű *Kara-su*-val ellentétben iszapot hord (PRINZ i. h.)¹, vö. a Rába törökhódoltság-korabeli *Ak-su* nevét; a Tarim-medencében a tisztavízű forrásokkal (*kara-su*) szemben a folyók jelölője (STEIN i. h.); az öntözőtechnikában meg a földalatti vízgyűjtőcsatornák, az ú. n. kjarisek átszűrődött, tiszta, ennelfogva öntözésre nem oly értékes vize, mint a *Kara-su* névvel jelölt csatornáké (MACHATSCHKE i. h.).

3. A *Kyzyl-su* 'vörös folyó' elnevezések oka az, hogy az ily folyók vize hanhai-rétegeken átfolyva vörösesre színeződik (PRINZ i. h.).

4. Orkh. (?) azerb *jaşyl* ~ oszm. kaz. *jäşil* ~ kirg. *jaşyl* 'zöld, kék'. Főleg tengerszemek nevében: *Jeşil-köl* a Pamir-vidéken (CURZON i. h.). De vö. *Jaşyl-ügüz* (*ügüz* 'folyó') az ó-tör. feliratokban.

5. *Sary-su* 'sárga folyó'. Leginkább iszapos vízű folyókat jelöl. Pl. *Sary-čaj* (*čaj* 'folyó'), *Sary-su* Kisázsiaiban; egy-egy *Sary-su* Orosz-Turkesztánban és Perzsiában van. *Sary-köl* (*köl* 'tó') a Naryn vidékén, a Tien-sánban, két másik *Sary-köl* az akmolinski kormányzóság, illetőleg a Balchas-tó vidékén terül el (STIELER's Handatlas¹⁰).

6. *Kök-su* szintén rengeteg van, de csak hegyvidékeken. *Kök-su* 'kék folyó' pl. a Katun felső szakaszának a neve az Altaj-hegységben. A Tekes egyik mellékfolyója a Tien-sánban; egy-egy folyónak a neve az Ala-tauban Kopaltól délre, Kisázsiaiban Malatia szandzsákban (STIELER's Handatlas¹⁰), az orosz-kínai határon a Pamírtól északra (CURZON i. h.) szintén *Kök-su*. Az Urál-hegységben a Serewranka-folyó egyik mellékpatakja *Kök-üi* (ZERRENNER, Erdkunde d. Gouv. Perm. Karte). Mindezeknél az a jellemző, amint azt egy „Kék folyó“-ról (النهر الأزرق An-nahr al-azrak), a Zagrosz-hegység Karunjáról a XIV. sz. elején Ibn Batútta megjegyzi (ed. DEFREMERY II, 24), hogy átlátszó, tiszta a vizük („C'est une fleuve admirable, extrémemment limpide et très froid“). Síksági sós lagunák és hegyi tavak (sós tavak) nevében is előfordul: *Kök-köl* Keletturkesztánban (STEIN i. m. 5. D. 2 és 17. D. 3); *Gökče* tó az örmény fensíkon.

7. A 'szürke' jelentésű folyónevek képzettartalma — éppen úgy, mint azt a *Kara-su* és *Ak-su* neveknél láttuk —

¹ Teljesen megegyezik ezzel egyes délamerikai folyók elnevezése: „Rios negros — kristálytisztavízű folyók, amelyek a fekete medertalaj miatt látszanak feketének. A többiek 'rios blancos', piszkossárgaszínű, agyagosvízű folyók.“ (STRAUSS FR., Parcus Leo kalandjai 44.)

különböző, aszerint, hogy hegyvidéki, vagy síksági folyóra vonatkoznak-e. A következő színnevek tartoznak ide:

A) kkirg. *kačka* 'die Blässe der Pferde' RADL., 'szürkés' ALMÁSY: KSz. II, 117 ~ kirg. szag. kojb. *kaška* 'die Blässe auf der Stirn der Pferde' RADL. ~ balkár *qašxá* 'weisser Fleck an der Stirn von Tieren, Stern' PRÖHLE: KSz. XV, 236 (uo. helynévben is: *Qaşxá-tau*). Főleg a tejszínű (ALMÁSY, Vándorutam Ázsia szívébe 307), vagy szürkés gleccser-vizeket hőmpolygető Pamir-, Alai-, Tiensán-vidéki patakok neveiben: *Kačka-su* 'Szürke víz' a Karakol ikerfolyója a Tiensánban (ALMÁSY, Vándorutam 296; *Kačka-tör* 'Szürke kar' uo. 461); *Kaşka-su* az Alai-hegység ész. lejtőjén, de jóval a gleccser-zónán alul (CURZON i. h.): a Pamir kel. részén van *Kaşka-su* vidék. hágó és völgy (HEDIN, Southern Tibet IX, 9, 21: STEIN i. m. 2. D. 4, 3. C. 2).

B) PRINZ i. m. 44. 51 szerint a Khan-tengri (a Tiensán legmagasabb hegyóriása) vidékén lévő *Dsaszil-köl* (o: *žasył*) jelentése 'Szürke tó.' Ugyancsak szerinte (i. m. 167) a kirgizek az iszapot hordó síksági folyót „fehérnek (*ak*), vagy szürkének (*dsaszil*)“ nevezik. Érdekes és valószínűleg hasonló képzet-tartalomra utal a *Jašyl-ügüz* név is, az orkhoni feliratokból. ha THOMSEN (Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées 149) azonosítása a Hoanghoval helyes. „*Jašyl ügüz*, le fleuve Vert est sans aucun doute le Hoang-ho, le fleuve Jaune (mongol *Khara mürän*, le fleuve Noir), appelé ainsi à cause de son eau bourbeuse.“ Úgy látszik, a *jašyl* jelentése itt inkább 'szürke'. Azt is elárulja ez a három név, hogy mennyire egyéniek a színérzetek, illetőleg a színnevekhez fűződő képzetek, s hogy épen ezért nem lehet teljesen határozott törvényszerűségeket megállapítani az ily természetű folyóelnevezéseknél.

C) Az Orkhon egyik mellékfolyójának neve *Kökšün-Orkhon* (PELLIOT, À propos des Comans: Journ. As. 1920:174).

D) Az Alexander-hegylánc északi lejtőjén a Ču vízrendszerebe tartozik a *Kara-su*, *Kyzyl-su* és (két) *Ak-su* nevű folyókkal együtt a *Čal-su* is (Зап. ИРГО. по общ. реорг. I: СѢВЕРУОВЪ, Капра геол.). Vö. oszm. tel. ujj. *čal* 'grau; rötlich-grau (Pferdefarbe)' RADL. ~ csag. *čal* 'grau, schimmel, weisslich' ŠEJXŠUL. ~ oszm. *čal* 'nuance grise: couleur grisâtre. mêlée de noir et de fauve' BARB.-MEYN.

E) Végül elérkeztünk a *boz*-hoz. Szerepel hegyvidéki folyók nevében is, valószínűleg azért, mert a nagyobb mérvű esés következtében a folyók felülete ezüstösszürkén fodrozódik (vö. or. *Serewranka*, a *Kök-üi* patakkal együtt az Urál-hegységben a Csuszovája vízvidékéhez tartozik < серебрянный 'silbern'), vagy mert a hegyipatakok vize néha kékesszürke. Ilyen a *Bozčuk* (-čuk kicsinyítő képző) patak a Tiensánban (ALMÁSY i. m. 531 szerint 'kékesszürke') | *Boz julya* (bar. ujj. *julya* 'Bach, Fluss') Jarkentől nyug. (STEIN i. m. 5.

B. 4) | *Boro* folyó Mongóliában: az Orkhon Khara-gol nevű mellékágába ömlik (HOWORTH, Hist. of the Mongols I, 392) | *Boro* folyó a Kuku-nortól dk. É.-Tibetben (STIELER'S Hand-atlas¹⁰ 74. f. 4).

A síksági folyók, tavak nevében *boz* jelentése az *ak* jelentésével rokon: 'fehéres, világosszürke, szőke'. Ilyen pl. *Boz-köl* a Tarim alsó szakaszánál (HEDIN, South. Tib. Sh. III. 'E. 1.) | *Boz-köl* a Lop-nortól ény. (HEDIN i. m. Sh. II. E 13/14 | *Boz-köl* a Tarim-medencében Bügürtől dk. (STEIN i. m. 21. B. 2) | *Boz-su* Taškent vidékén, a Čircik egyik ága, a *Kara-su*-val együtt (LANDSELL, Russ. Central Asia. Map; SCHUYLER, Turkistan³ I, 102—3). MACHATSCHEK i. m. 142, 269 szerint ez ősrégi, s nagyszabású volta miatt csupán a középkor nagy kényurai által létesíthetett csatorna, amely morfológiai tulajdonságai miatt már régóta természetes folyónak látszik.

Idevonható még egy XIII. századi mongol szójegyzék (kiadta POPPE, Изв. Ак. Наук 1927: 1265) بوسو *borsu* 'Fluss' adata is. POPPE ugyan *bursu*-nak olvassa, de ennek nincs értelme s az arab betűk megengedik a *borsu* olvasatot is. Mint POPPE is gondolja, alighanem tulajdonnév: egy bizonyos folyónak a neve.

A közölt helynevek alapján nyilvánvaló, hogy a bolgár török **Bor-šuy* szépen beleillik a török folyónevek rendszerébe. Hogy azután víznévből városnév lesz, azt nemcsak a törökségben,¹ hanem mindenütt, Erdélyben is sok példával igazolhatjuk, pl. 1231: villa *Sarpotoc*, villa *Homuspotoc* Z.-W. I, 54 | 1381: *Burkuth* (Szolnok-Doboka vm. monogr. II, 240) | 1224: *Sebus* Z.-W. I, 34 | 1326: *Hydegvyz* uo. I, 406 || *Weidenbach*, *Mühlbach* stb.

*

Kérdés mármost, s ezt előre kellett volna bocsátanom, — hogy van-e olyan **Boršuy* pataknak nyoma, amelytől a város nevét kaphatta. Ugyanúgy állunk ezzel a kérdéssel, mint a MELICH által tárgyalt (i. m. 26, 29) szatmármegyei *Krassó* falunévvel: a névadó patakot csak kikövetkeztetni tudjuk.

Brassó a XVI. sz. óta megjelent földrajzi munkák valamennyiében arról nevezetes, hogy „per fingulos fere uicos riuuli descendunt“ (REYCHERSDORFF, Transsilvaniae, olim Daciae dictae, descriptio. Roma, 1596. pp. 18—19).² Ezek a

¹ Pl. *Boz-Köl* Keletturkesztánban (STEIN i. m. 21. B. 2) | *Kök-su* az Altaj-hegységben a *Kök-su* folyónál | *Kök-su* orosz vámállomás a Pamir-vidéken a *Kök-su* patakánál (HEDIN, South. Tib. VIII, 398) | *Karasu* az Alai-hegységben Osh-tól dny. | két másik *Karasu* nevű aul a Nagy-Pamir vidékén (CURZON i. m. Map).

² Ugyanígy a következőknél: Republica et Status Regni Hungariae. 1634-ből való eizevir 26. l.; MARTINUS ZEILLER, Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulm, 1646. 94; ORTELIVS Redivivus. Nürnberg, 1665. 10; J. TRÖSTER, Das Alt und Neue Teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. 397.

patakok régebben, amíg az erdők nem voltak kiirtva, s a völgy kevésbé feltöltődve mélyebben vágódott be a hegyek közé, nagyobbak lehettek, mint ma (PHILIPPI, Aus Kronstadt's Vergangenheit 5). A két ág egyesülése után a Spreng alatt a patak már malmot is elbírt hajtani (1342: Pffaffenmühle PHILIPPI i. m. 16), mégis ennek a pataknak nem őrizték meg oklevelei a nevét. Egyszerűen csak *Bach*-nak hívták (Quellen z. Gesch. d. Stadt Brassó IV, passim), a magyarok pedig újabb időkben *Köszörúpatak*-nak (ORBÁN B. i. m. VI, 5).

Bár — mint említettem — ez a patak nagyobb volt hajdan, mégsem valószínű, hogy ez viselte a **Borsu*; nevet.

A XIV. sz. előtt Brassó nem ott terült el, ahol manapság, a hegyek közé ékelten, hanem kint a síkságon, északfelé egészen a Vidombák-patakig; a város zömétől a Bertalan-templom keletre esett (PHILIPPI i. m. 16). A Vidombák-patak áradásai, s mert a szabad téri fekvés miatt kevésse volt védhető, készítették később arra Brassót, hogy felvonuljon 3—4 kilométerrel távolabb, a jól védhető völgykatlanba (MOLNÁR J., A brassói magyarság és ev. ref. egyház tört. 25). Ez a tényező még sok más erdélyi várost is kényszerített helycserére (H. THEIL, Die Ansiedelungen v. Siebenbürgen. Archiv d. Ver. f. Sieb. Lkde XLIII, 144).

Abból a körülményből, hogy Brassó korábban a Vidombák-patak mellett feküdt, következik, hogy ez a patak lehetett a névadó patak. Jóval nagyobb, mint a Brassón keresztülfolyó s nevet föltétlenül kapott már a szászok betelepülése előtt. Ezt a régebbi nevet azután a szász elnevezés (első adat 1342: Conradus de *Widinbach* Z.-W. I, 522) kiszorította a használatból. Még Brassóban is, ahol a magyarság — ha a XV. sz.-től kezdve háttérbe szorult is — szerepet mindig játszott, a helyi forrásokban a *Brassó* név háttérbe szorult a *Kronen*, *Kronstadt* mellett. A Vidombák-pataknak pedig sohasem volt jelentősége a magyarság számára, így a szász népi és, kancelláriai elnevezés már korán teljesen kiszoríthatta a régi nevet.

Ha oklevelekben meg LAZIUS és HONTERUS XVI. századi térképein nem is, egyéb történeti forrásokban mégis felsillámlik a névadó patak emléke. Lehetséges, hogy HORGER-nek igaza van, mikor azt mondja, hogy Evlia Cselebi (akinek útleírása különben is nagyon megbízhatatlan forrás), midőn azt írja (l. MNy. XXIV, 315), hogy Brassó városa a *Brassó folyó*-hoz közel fekszik, ezt tévedésből a *Barca* helyett írja,

G. KRECKWITZ, Totius Principatus Transsylvaniae Accurata Descriptio. Nürnberg, 1688. 311—2 stb.

¹ Meggondolandó, hogy a tévedés mértéke kissé nagy. Brassó a Barca folyó partjától jóval messzebb van, mint a Vidombák partjától s azonkívül a *Barca*—*Burzen* nevet Evlia Cselebi بارچه, بارچه *Barča*- vagy *Burča*-nak írta (vö. دره چین *Debreccin*, بسترحه *Besztercsé*, واج *Vádzs* stb.), nem pedig براشوه *Brasová*-nak.

amelyet nem említ, pedig az a Barcaság legszembeötlőbb folyója. Van azonban egy másik, korábbi forrásunk, amely minden kétséget kizáró kritériumot szolgáltat, mégpedig a XVI. sz. közepén élő erdélyi szász REYCHERSDORFF említett „Transsilvaniae descriptio“-ja (18—9. l.): „Corona, Germanis, kron Transsiluanis, Brassouia, uulgo Cronftat dicta, Hungari a praetereunte riuo Prefsouia uocant.“ Hogy semmiesetre sem téveszti össze a Barcával. kitűnik abból, amit pár sorral alább róla mond: „quam peculiari nomine Pannonis Burczam, Transsiluani autem Burciam uocant, uel ab amne cognomine, quid id loci interluit, uel . . .“

A Brassó mellett elfolyó patak csakis a mai Vidombák patak lehet! Hogy azután a Vidombák-patak megfelelhessen a **Boršuy* fogalmának, azaz az ezüstös, világos- vagy kékes-szürke, tisztavízű patak fogalmának, bizonyítja (újabb korbeli?) magyar neve is. ORBÁN BALÁZS i. m. VI, 5, 368 szerint t. i. a „Vidombákot mindenki *Tisztavíz* néven ismeri.“¹

*

Az oláh *Braşov* alak csakis a magyarból való átvétel lehet (EtSz.). Ha az oláhok a bolgároktól vették volna át, akkor a Brassó név oláhlul **Bīršug* lenne. Az -o- > -i- fejlődésre nézve vö. magy. *hordó* > vl. *hīrdān*, terra *Borza* (olv. *Borsza*) ol. *Bīrsa* (MELICH: MNy. XI, 244).

A magyar szóvégi -ó, sőt az oláh-szláv oklevelekben szereplő régi -oov megfelelőjéül a mai oláhban -ū-t (esetleg -eū-t) várnánk, vö. *békó* > *bicān*, *tó* > *tāu*, *hordó* > *hīrdān*; 1435: *Bakos* (NICOLAESCU, Doc. slavo-rom. 89), 1460, 1606: *Bakos* no. 145 és GHIBĂNESCU, Ispisoace și zapise II, 53 > *Băcān*; 1460: *Tazaos* NICOLAESCU i. m. 145 > *Tăzlān*. JORGA szerint (Braşovul și Romîni 4) a *Braşū* alak sem ritka a *Braşov* helyett a régibb oláh írásokban, s TIKTIN (RumWb.) is idéz *Braşū* és *Braseū* alakot, de általánosan mégis a *Braşov* van elterjedve. Talán a XIV. sz.-ban Brassóba költözött bolgárok (pl. Schei) tartották fenn és szilárdították meg annyira a szlávos -ov végződést, hogy leszármazottjaik, Brassó mai oláhjai és az oláh irodalom nyelvében is ez az alak él? Továbbá szerepe lehet a diftongizálódás hiányában annak is, hogy az oláh nyelvben több olyan élénk használatú korai származékszó él a *Braşov* ~ *Braşū* névből, amelyekben a szóvégi hangzó szóközépvé lett s magánhangzók közé került, pl. *braşové'n* 'Kronstädter; Verkäufer v. landwirtschaftl. Geräten u. Kurzwaaren für Bauern' TIKTIN | *braşovénca* 'tánc- és kocsifajta' TIKTIN. Az ezekből való elvonás is a *Braşov* alak konzerválódását segítheti elő.

¹ Megjegyzendő, hogy BENKŐ, Milkovia II, 216 és PESTY, Helynévtár XIII, 166 szerint a Barcát is nevezik *Tisztavíz*-nek.

Az mindenesetre bizonyos, hogy JORGA állítása, mely szerint a magyarok *Brassó* szava az oláh *Brasov*, *Brasău*-ból ered. semmivel sem igazolható.

*

Az oklevelekben (már a német lovagrend 1211-iki adománylevelében, Z.-W. I, 11) a Barcaság (terra Borza) mint „terra deserta et inhabitata“ szerepel. Ez nem veendő szó-szerint. Csak az a valószínű, hogy ez a vidék akkortájt sokat szenvedhetett, s amúgy is gyér lakossága még inkább megritkult a kúnok beütései következtében. Épen ezek ellen kellett odatelepednie a német lovagrendnek. PESTY mondja (Az eltűnt régi vm. II, 130), hogy „a németek, ahol idegen népek, különösen szlávok közt megtelepedtek, rendszeren pusztaságnak, Wüstenei, szokták jellemezni az általuk megszállt tartományt; (több érdekes példát a XI. és XII. századból közöl JUNG GYULA, Roemer und Romanen in den Donaulaendern“ c. munkájában.)“

Hogy lehetett népeisége a Barcaságnak 1211 előtt is, mutatja az a körülmény, hogy már az ez évben kiadott oklevél is több helynevet ismer innen (aqua *Tertillou*, *Timis*, *Borsa* Tatrang, Tömös, Barca), s hogy 1212-ben (Z.-W. I, 14) a lovagok Törcsvárat (*Crucpurg*) „de novo construxerant“.

ZLATARSKI *Gesch. d. Bulgaren* c. műve I. kötetének térképmellékletein Erdély 803-tól kezdve Krum, Omortag, Pessian és Boris uralkodásán keresztül 888-ig, a magyaroknak, majd a besenyőknek a Dunánál való közbeékelődéséig mint Bolgárország tartozéka van feltüntetve. MELICH (i. m.) tulajdonnév-megfejtései, különösen *Krassó* és *Küküllő* etimológiái azonban meggyőznek bennünket arról, hogy a bolgárok erdélyi uralma tovább, a XI. századig terjedt. Hogy az erdélyi bolgárok a *Brassó* név fejlődésében is látható elszlávosodása a Barcaságon mikor ment végbe, nem lehet megállapítani.¹ de az a hangviszonyokból bizonyos, hogy a szlavizálódott *Brassó* (**Brašuy*) nevet a magyarok közvetlenül vették át. Ez az átvétel meglehetősen korai lehet (XI. sz. vége), ha tekintetbe vesszük, hogy a honfoglalás már a vezérek korában elérte Gyulafehérvár—Kolozsvár vonalát, sőt a háromszéki Eresztevényről is van vezérek-korabeli archeológiai leletünk (ROSKA M., Adatok a magyarság erdélyi honfoglalásához: ErdIrSz. IV, 264). Az oláhok azután magába a Barcaságba a XII. sz. előtt nem jöhettek. A tulajdonnevek vizsgálata révén elesik még a lehetősége is JORGA elméletének, mely szerint „von Gyulafehérvár an bis zum Seklerwinkel . . . war

¹ Valószínű, hogy a Dunától délre eső Bulgáriával a X—XI. sz.-ban már csak laza összefüggésben élő Erdélyben az elszlávosodás későbbi és kevésbé gyors volt, mint a Balkánon.

das ganze Land bei der Ankunft der Ungarn mit 'villae olachales' besät" (Gesch. d. Rum. Volkes I, 213—4). Pedig JORGA épen helynevekkel is próbál bizonyítani, de hogy mit érnek az ő érvei, mutatja az, hogy „1219: *Sycozov*, 1246: *Byolokol*, *Schebis* (später *Sebes*)“ helyneveket hoz fel és oláhokkal foglalkozó oklevelekből „*metae antiquae*“, „*veteres metae*“ kifejezéseket említ, hogy ősi barcasági oláh település hitét keltse, pedig ezek a formulák 1350 körüli oklevelekben fordulnak elő, tehát túlságos későn ahhoz, hogy akár csupán a XIII. sz. elejére is visszakövetkeztethessen belőlük.

Tulajdonnévi „bizonyíték“-aival annyira meg van elégedve, hogy az óvatos történetíró látszatát keltve nagylelkűen lemond a gyanúsnak minősített 1231. évi oklevél azon részének felhasználásáról, amely szerint a fogarasi Boje földet az oláh Trulh-nak már apja, sőt nagyapja is „a tempore humanam memoriam transeunte“ bírták. Minden bizonnyal kész lenne azonban felhasználni ezt az oklevelet akár az oláh kontinuitás bizonyítására is, ha nem mondaná az idézett oklevél a következőket: „*eadem terra [Boje] . . . a temporibus iam, quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum exstitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit*“ (Z.—W. I, 55). Az pedig, hogy az oláhok előtt nem oláhok éltek Fogarasban, szerinte „nem áll összhangban a történelemmel“.

Ezt az oklevelet, amelyet a kolozsmonostori konvent 1601. évi átírása után KEMÉNY JÓZSEF közölt először (KURZ. Magazin I, 176), TAGÁNYI (Századok XXVII, 55) és reá-hivatkozva KARÁCSONYI is (A hamis és hibáskeltű okl. jegyz.) KEMÉNY hamisításának tartják. TAGÁNYI azzal az indokolással, hogy lehetetlen túlzással „akarja bebizonyítani a bolgárok s utóbb az oláhok uralmát Fogarasban, holott a földesurak mindig a magyar királyok voltak.“ De ha csak ez az érv szól az oklevél hitelessége ellen, akkor kétségbe kell vonnunk hamis voltát. Ami a birtokjogi szempontot illeti, ha nem is tudjuk az oklevél formuláit teljes összhangba hozni a feudális magyar birtokjoggal, a szóbanforgó ügyben a gyulafehérvári káptalan, tehát a királyi Magyarország feudális birtokügyeiben szereplő szerv gyakorolja az ellenőrzést. Ilyen körülmények között pedig megtűrten (sőt HUNFALVY. Oláhok tört. I, 336 telepítésre gondol) a királyi birtok egy része lehetett „*terra Blacorum*“ is; még csak kiforrott ius valachicum-ra sem kell okvetlenül gondolnunk.

Ami pedig a történelmi szempontból emelt kifogást illeti, hogyan tudhatta azt KEMÉNY, aki olyan rendkívül naiv következtetéseket fűzött az oklevélhez (KURZ. Magazin i. h.: bolgárok a rómaiak előtt!), amit a modern magyar tudomány tulajdonképpen csak MELICH kutatásai óta tud, t. i. hogy Erdélyben valaha bolgárok éltek? Ha az említettek

kívül más érvek nem szólnak az oklevél hitelessége ellen, akkor ez az oklevél nemhogy hamis volna, hanem ellenkezőleg értékes történelmi dokumentum arra nézve, hogy a XIII. sz. elején élt még homályosan („exstitisse fertur”) Délerdélyben a köztudatban annak az emléke, hogy Fogaras vidéke (a Barcaság szomszédsága!) valaha a bolgárok földje volt.

A Brassó névre vonatkozó magyarázatok ismertetéséhez (MNy. XXIV, 314) még pótolandó BENKŐ JÓZSEF nézete (Transilvania specialis. Lib. III. M. T. Ak. kéziratái: Földl. 4^r 20. szám IV. köt. 262—63 l.), aki a nevet a *Váras* szóból származtatja. „Nam *b* et *v* apud Graecos unum, et apud nos unius organi sunt, adeoque facillime permutari solent. Finale autem *o* mutatum est ex *u*, estque vel adjectivi nota; vel substantivum antiquum minuit; olim siquidem *u* finale, quod jam usus omisit, pluribus vocabulis adnectebat, ut *Borsu* pro *Bors*, . . . *hetu* pro *hét* non obscure docent.“

*

Van vagy volt hazánkban több Brassó is, azonban ezekre — sajnos — kevés adatunk van.

A) Hunyad megyében BENKŐ (Milkovia II, 420) említi 1781-ben *Brajsa*, *Braffo* nevű falut. Utána LIPSZKY, Rep. közli német *Braschen* és oláh *Brassa* nevét is. PESTY Helynévtárában (XXI, 84 r.) is szerepel Brassó 1865-ből. Oláh lakosai nem tudták róla azt sem, hogy a falucska mikor települt. „A határban van egy vízfolyam, amely megyen le Almás-Szelistyének.“ Mai oláh neve *Braseu*, szabályos megfelelője a magyar Brassó-nak.

B) Szintén Hunyad megyében, Hátszegtől dk. a Sztrigy mentén van ma *Kisbár*. A rávonatkozó régi oklevelek között van egy, amely 1508-ban *Kysbarysso*-nak nevezi. Azelőtt azonban szintén *Bár* (1496: *Kisbar*, 1453: Poss. *Baar* CsÁNKI V, 72).

C) Temes megyében Belinc vagy Buziás környékén volt valaha 1467, 1482: *Brasso* in districtu Beel (CsÁNKI II, 26). Ma a buziási járásban, mint Újlak tartozékát találjuk a *Brasoványi*-pusztát (Helységnévtár). Ennek azonban valószínűleg nincs köze a régi *Brasso*-hoz.

D) 1387-ből említi egy oklevél (CsÁNKI I, 58) *Barasow*-ot. Heves megyéhez tartozott s Kerekudvarral volt határos. Föltételezhetően ezen a helyen terül el később 1449: possessio *Borsohalma* (GYÁRFÁS, A jászkúnok tört. III, 622), majd 1466: descensus *Borsohalma* (uo. 658). 1535-ben János király az elnéptelenedett „possessio *Borsohalma*“-t Jászberénynek adja. Ma az Ágói-pataknak a Tarnába ömlésénél van a *Borsohalma* nevű határrész. Nem lehetetlen, hogy a *Borsohalma* név a régi *Barasow*-ból népetimológiával fejlődött.

(*Barasow* > **Barasó* ~ **Barsó* > *Borsó*) a XIV—XV. sz. fordulóján. A *Barasow* alak meg egy még régebbi **Boršuy* (esetleg bolgár vagy besenyő? **Borošuy*) pataknévre (az Ágói-patak?) utal. Bolgár-török település itt is elképzelhető, de egyelőre persze mindez csak föltevés.

E) A hajdúmegyei *Brassó* helynévre (*Brassó-ér*, *Brassó-halom* a katonai térképek szerint; *Brasó* határrész a Helység-névtár szerint) csak késői adataink vannak. Először Hajdúböszörmény 1783—86-ból való térképén szerepel a *Brassó halma* (GYÖRFFY, Hajdúböszörmény települése. Térképmelléklet.). A mellette elfolyó *Brassó-folyó*-ban való kenderáztatást a város 1790-ben tiltja el (i. m. 31). LIPSZKY, Rep. tévesen *Braslo* nevet ismer ezen a környéken. A népnyelvben — GYÖRFFY ISTVÁN szíves közlése szerint *Barassó* a név alakja: dal is van róla: „A *Barassó* halom alatt . . .“

Hajdúböszörmény régi lakosai böszörmények voltak, kiknek a neve alatt néha volgai-bolgár eredetű s leginkább kereskedelemmel foglalkozó népet kell értenünk. Feltehető, hogy a határban lévő folyó (ma csak ér), s innen a halom neve tőlük származik. Eszerint itt így lehetne elképzelni a fejlődést: **Boršuy* (esetleg **Borošuy*) > **Baršō* ~ *Barassó* > *Brassó* ~ *Barassó*. Az élénk kereskedelmi életet folytató böszörmények s később az itt letelepített, Erdély végein oly sokat szereplő hajdúk korán megismerhették az erdélyi *Brassó*-t, s így ennek neve befolyással lehetett a hajdúsági *Brassó* név alakulására is.

A két alföldi **Boršuy* folyó egészen másmilyen, mint az erdélyi hegyipatak-jellegű **Boršuy*. Amde láttuk, hogy a *Boz-su* lehet az *Ak-su*-val is azonos értelmű; jelenthet iszapos, szürkevizű alföldi folyót is.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

A magyar helyesírás a tatárjárásig.¹

IV. Affricaták.

1. *ts* affricata. — A *ts* jelei: *z*, *ce*, *ci*, *ch*, *cz*, *tz*, *zc* (*sc*) és *x*. Ezek közül a *z*, *c* és *ch* jelölések a szokottak, míg a többiek csak egészen kivételesek.

A) *z*. — A XI—XII. században szokott jelölése a *ts*-nek, ha ugyan szabad minden mai *ts* helyén álló *z*-t *ts*-nek olvasnunk. A *ts* *s*-ből fejlődött hang, s azért valószínű, hogy a *ts* helyén álló *z* ebben a korban még *s* hangot jelöl, különösen ott, ahol a szó etymonja *s* hangra mutat (*1086: *Muršol* 2-szer < lat. *Mursella*, ma: *Marcal* folyó). Példáink legnagyobb részében azonban eredetileg is *ts* volt. Föl lehetne

¹ L. MNy. XXIV, 188—97, 257—65, 318—27.

nyugyan tenni, hogy a *ts*-affricatát hanghelyettesítéssel *s* hangként vették át, de ez csak akkor volna lehetséges, ha a magyarban ebben a korban *ts* egyáltalában nem lett volna. Ezt azonban a *z* mellett rendszeresen *s* vele körülbelül egyenlő arányban előforduló *c* jelölés nem teszi valószínűvé. Mi a kérdést nyitva hagyva tekintet nélkül a *ts* eredetére, az összes eseteket itt tárgyaljuk.

A *z* a XIII. századig gyakran fordul elő, azután hátérbe szorul. Kb. 60 esetben találjuk: 30 a XIII. századig, 30 azután. Számbelileg tehát nem kevesebb, de aránylagosan nagyon: a XI—XII. században 50%-ban, a XIII. században már csak 10—12%-ban jelentkezik! *1086: *Mur⁴ol* 2-szer (*Marcal* folyó) | *To¹plouui²Zu* halastó (l. uo. *gremce* patak = *Gere. ce*) | 1113: *dormuz*; vö. *dormusc* is (*Tornóc* Nyitra m.) | *cozurau* (*Kocurice* Nyitra m.) | *golguz* (*Galgóc* Nyitra m.) | *radfciz* (*Racsic* Nyitra m.) | *dreuenizza* folyó stb. 13 esetben (l. még *c*, *ci*, *cz*, *zc* (*se*)-nél is) | 1162: *Vidza* villa (*Vica* Sopron m.) | 1193: *Borz* (*Barc*, Fejér m.) | *Toploza* (*Tapolca* Borsod m.?) | *libouza* aqua (?) stb. (*waciensi* kivételével mindig *z*-vel!) | 1201: *Circuniza* patak, *Plituzan*, *Plituize* gázló (*Plitvice*) stb. 18 esetben (ugyanitt *ch*-val 8-szor, *c*-vel 6-szor!) SMIČ. III, 7 | 1214: *Warizka* 2-szer patak (*Válícka* Zala m., l. ORTVAY II, 410) W. VI, 368 | 1228: *Lomniza* patak a Túrmezőn SMIČ. III, 285 | 1211/1231: *Borzu* terra 3-szor (*Barcaság*) ZIMM.—WERN., Urkb. I, 11 | 1232: *Venzyslor* sz. Századok 1906: 627 | 1234: *Miscou⁵*, *Misco⁵* genus és *Micou⁵*! sz. MODL. 196.

B) Palatalis hangok előtt egyszerű *c*, egyéb helyzetben *ce*, *ci*, *cy*. A XIII. századig a *z* mellett a másik általánosan használt jelölés. *1086: *gremce* patak (*Gerence*) (l. a *z*-nél is) | 1113: *Luchinci* (*Losonc* ~ tót *Lučenec* Pozsony m.) | *Golgocienfes* | Anon.: *topulucea* (*Tapolca* folyó) | *uereucea*, *wereucca* (hiba *cea* helyett? *Verőce*) | *racy* 2-szer (*Rácsföld*) | *colgoucy* (*Galgóc*) stb. 15-ször ~ *ch* egyszer! | 1162: *kacil* (*Kecöl* Sopron m.) | 1193: *Bogoce*, *Bogocea* 2-szer patak SMIČ. II, 265 | HB.: *timnucebelevl* (egyetlen adat!). — A XIII. században a VárReg.-on kívül nagyon ritkán találjuk. 1201: *herceg* sz. Kisfaludy lt. | 1231: *Lukaucy* villa 2-szer (*Lukavec*?) MODL. 168. | 1233: *Nicolao filio Borcy* (*Barc* fia Miklós) PRT. I, 714 | 1240: *Burcia* (*Barcaság*) ZIMM.—WERN., Urkb. I, 68. A VárReg.-ból számos adatunk van: 40. §.: *Vacy* sz. 41. §.: *Taplucia* (*Tapolca* Borsod m.) | 221. §.: *Taplucya* ua. 124. §.: *Drancy* (hiba *Draucy* helyett; *Daróc* Bereg m.) | 214. §.: *Cyeguen* (*Cégény*, l. CSÁNKI I, 606) stb. összesen 22-szer (*z*-vel kétszer, *ch*-val négyszer, *cz*-vel kétszer!).

C) A *c* velaris hangok, mássalhangzók előtt és szóvégen csak a XIII. században fordul elő gyakrabban (kb. 40 esetben!). 1113: *biftríc* aqua | *turc* 2-szer patak és falu (*Turóc*?)

1193: *kamenic* 2-szer h. Horvátországban SMIČ. II, 265 | 1198: *Mouruc* sz. | 1208: *luchinc*, *lucinc* patak (*Losonc* ~ *Lučenec* Pozsony m.) | *biftric* patak 3-szor MODL. 47. | 1211: *Turnic*, *Turmoc* (*Tornóc* Nyitra m.) PRT. I, 622 | 1220: *Magluca* (*Maglóca* Sopron m.) MODL. 97. | 1230: *Moruc* Sopronm. Oklt. I, 18; vö. *Moruch* uo. (*Márc* Sopron m., l. CSÁNKI III, 621) | 1232: *Raquitnica* (*Rakitnica* folyó) SMIČ. III, 272 | 1235: *Lonkouc* (*Lankóc* Somogy m.) MODL. 203. | 1237: *Neurenc* 2-szer (*Lőrinc* sz.) Kisfaludy lt. | 1237—40: *Tyburc*, *Neurenc* sz. PRT. I, 785.

D) A *ch* a XIII. századig alig fordul elő (csak egy biztos adatunk van rá), azután azonban leggyakoribb jele a *ts*-nek. Kb. 130-szor találjuk, míg *z* 30-szor ~ *c* pal. voc. előtt kb. 40-szer ~ vel. voc. előtt ugyanannyiszor. [1075/1217: *knesech* villa (*Knezsec* Bars m.) MonStrig. I, 59] | Anon.: *rachj* (*Rácföld*) 1-szer! | *1194: *borcha* terra? W. XI, 56 | 1201: *Bensicha*, *Glogonicha* folyók stb. SMIČ. III, 9 (l. a *z*-nél is) | 1211: *Neurenche* szolga (*ts* vagy *tš*?) | 1220: *rebucha*, *rabucha* (*Rábea* folyó) MODL. 97. | 1222: *moglocha* 2-szer; l. uo. *Magluca* (*Maglóca* Sopron m.) MAKÉvk. V, 2: 197 | 1231: *Lucauch* patak, (*Lukavec*?) SMIČ. III, 348; vö.: *Lukaucy* 2-szer uo. | *Lukauch*, *Ribnicha* patakok stb. *ch*. 15 esetben ~ *Zogouca* patak (*Szagyóca*) MODL. 168. | 1235: *ylouch* falu és patak (*Jalovec* Nyitra m.) | *proznouch* Forgách lt. 1237: *Rachyh* 2-szer (*Racsic* Nyitra m.) | *Proznouch* (*Praznóc* Nyitra m.) Forgách lt. | *lyscovech* pothoca MODL. 217. | *Grefenicha* patak (*ch*-val négyszer, de uo. *Mechinica* 5-ször) | *Apachaalmaf* Múz. törzslt. | 1240: *Bulunduch* castrum 2-szer (*Bolondóc*) HazOkmt. VIII, 36 | *beerch* (*bérc*) 37. — Néha *hc*-t is találunk, ami bizonyára íráshiba *ch* helyett: 1202: *Mouruhc* villa (*Márc* Sopron m.) SopronmOklt. I, 5.

A többi jelölés egészen kivételes:

E) *cz*, *tz*. — [1075—1217: *knesecz* (*Knezsec* Bars m.) | *sarraczka* rivulus (?) | *feniosaunicza* és *prestucz* patakoeskák MonStrig. I, 53] | 1113: *tavvicz* villa (?) | 1141—61: *Chernitz* villa (vö. *Csernec* patak Zala m.) | 1208: *Buczlai* (genit.) 3-szor Múz. törzslt.; vö. ugyanennek másodpéldányán: *Buczlai* MODL. 54. | 1214: *berczy* mons W. VI, 368 | VárReg. 34. §.: *Benczem* (acc.) 2-szer | 1227: *Vicza* villa Sopron m. W. VI, 449 | 1232: *Bucovecz*, *Gradinovecz* 2-szer, *Dobovecz* 2-szer, *Pukrutz* patakok Pozsega m.-ben W. VI, 508; vö. uo. *c* 3-szor, *ch* 2-szer, *z* 1-szer.

F) *ze* (*se*?). — Csak az 1113-as zabori oklevélben. Talán íráshiba *ze* helyett. *saladize* (*Szilád* ~ tót *Siladice* Nyitra m.) | *dormuze* vagy *dormusc*¹ (*Tornóc* Nyitra m.).

¹ Az írás elmosódott, nem lehet pontosan megállapítani.

G) *x*. — *ts* hangértékben csak Tamás nyitrai ispán 1208-as oklevelében találjuk. *Burfix* 2-szer (*Borcsic* Trencsén m.) | *blondix* (*Bolondóc* Trencsén m.) | *Gradix* 2-szer hegy neve (*gradec* > *hradec* 'váracska') | *rofnix* h. Trencsén m. (?) Egyéb sajátosságait l. az *s* hang *sz*, *ç* és *f* jelölésénél.

H) Megemlíthető még, hogy három-négy esetben *t-t* találunk *Vác* helynév *c*-je helyén: *Watiensi*. Ez azonban csak ebben az egy szóban fordul elő.

2. *tš* affricata. — A legnagyobb ingadozásokat és sokféleséget ennek a hangnak a jelölése mutatja. A latinban nem volt, s azért ez volt a legjobban kitéve a különböző hatásoknak. Jelei: *c* (pal. magánh. előtt), *ce*, *ci* és *c* (vel. magánh. előtt), *f*, *s*, *ch*, *sc*, *cz*, *z*, *sh*, *cf*, *sch*, *tf*, *chs*, *sz* és talán *x*. Ez a változatosság különösen a XIII. század második évtizedéig tart, azután megállapodik, s általában a *ch* válik a *tš* hang egyedüli jelévé.

A) A *c* palatalis, a *ce*, *cy* velaris magánhangzók előtt. Úgy látszik, ez a *tš* hang legrégebbi jele. A XI. századból ugyan csak két adatunk van a *tš*-re (jelük *c*), de a XII. században a számos egyéb jelölés mellett ez a legtöbbször előforduló és legáltalánosabb, különösen a század első felében. 1055: *fancel* comes | [1075/1217: *cernigradenses* 2-szer (*Csongrád*) | *cehti* MonStrig. I, 57—8] | 1093: *Copulci* (*Kapolcs Zala* m.) | 1001/1109: *citun* (*Csitény* Veszprém m., vö. CSÁNKI III, 226) | *modocea* (*Madocsa* Tolna m., vö. CSÁNKI III, 439) | *grincear* (*Gerencsér* Veszprém m., vö. CSÁNKI III, 231) | 1113: *ciker* kút (*Csikér*?) | *lucinci* (*Losonc* ~ tót *Lučenec* Pozsony m.); vö. még *ch*, *f*, *z*, *fc*, *cz*-nél | 1134: *fancica* sz. 3-szor | 1165: *Scerecin* sz. | 1172: *hecce* (*Hecse* puszta Győr m.) | 1198: *cimoz* sz. (*csimasz*) | *cenadiensí* 2-szer | HB.: *gimilcetul*, *gimilcictul*. — A XIII. században egy-két oklevél kivételével elég ritka. Néhány szóban állandósult ez a jelölés, mégpedig *Csépán*, *Csanád*, de különösen *Kalocsa* nevében: *Csépán*-nál *c* 16-szor ~ *ch* 50-szer; *Csanád*-nál *c* 50-szer ~ *ch* kb. 100-szor; *Kalocsa*-nál *c* több mint 100-szor ~ *ch* alig 10—15-ször. Egyébként csak némely oklevélben használják sűrűbben. 1206/1218: *Luceman* 4-szer (*Locsmán* Sopron m.) SopronmOkt. I, 6—7. Különösen a tihanyi 1211-es összeírás fogalmazványában gyakori a *c* jelölés. A hitelesített példányban már legnagyobb-részt *ch*-ra vannak javítva. *Cebeh* PRT. X, 512 | *Cedhe* 503 | *Cegu* 515 | *Ceke* 513 és 516 szolgák stb. mindkettőben *c*-vel. De *Cheke* ~ fg.: *Ceque* 4-szer így 515 | *Chekeu* ~ fg.: *Cekeu* 514 | *Chemeh* ~ fg.: *Cemeh* 515 | *Beche* ~ fg.: *Bece* uo. | *Bench* ~ fg.: *Benci* 514 | *Buncheu* ~ fg.: *Bunceu* 515 | *Fenche*¹ ~ fg.: *Feuce* 515 | *Zelcheh* ~ fg.: *Zelceh* 512 stb. szolgák | *Aarach* villa ~ fg.: *Aruci* (*Arács* Zala m., l. CSÁNKI III, 29) 506¹

¹ Valószínűleg hiba *Feuche* helyett; a. m. *fej-tš* 'fejecke'?

Bychachi 2-szer ~ fg.: *Biccaci* és *Bicaci* villa 512 és 513 (*Bikács* Tolna m.). — Több esetben előfordul a VárReg.-ban is: 329. §.: *cicolou* sz. | 111. §.: *Cefar* villa (*Csiszér* Szilágy m.?) | *Scecen* villa (*Szécsény* Nógrád m.). Velaris magánhangzó előtt *cy* is áll: 100. §.: *Cyama* pristaldus ~ 103. §.: *Chama* ua. sz.

B) A *c* velaris hangok, mássalhangzók előtt és szóvégen csak szórványosan található, az is inkább a XII. század végétől kezdve. 1113: *pefcan*, *piſcan* (*Pöstyén*, ó-tótul *Peščany*) | 1152: *cuka* sz. (*csuka*?) | 1142–46: *Geica* rex | 1193: *Kac* (*Kács* Borsod m.?) | *Bobouca* (*Babócsa* Somogy m.) | 1198: *ſumurcuc*, *curacun* szolgák | 1209: *cuka* sz. MonStrig. I, 194 | 1221: *Besenengumulc* HazOkmt. VI, 16 | 1225: *Lucman* (*Locsmán* Sopron m.) SopronmOklt. I, 11; vö. *Luchman* 3-szor uo. | 1226: *Curgou* 2-szer (*Curgó* Somogy m.) PRT. I, 672—3 | 1228: *Chycou* (*Csicsó*) PRT. I, 691 | 1232: *Cakan* sz. SMIČ. III, 373; vö. *Chakan* SMIČ. III, 247 | 1235: *tolmac* (*Tolmács* Zala m.) | *cornaha* (*Csorna*?) MODL. 203. | 1237: *Casar* villa (?) PRT. I, 757 | 1237—40: *Comozlo* sz. PRT. I, 774; vö. *Chvoslo* 772 | *Zakac* villa (*Szakács* Veszprém m.) PRT. I, 788.

C) *s*, *f*. — Második legrégebb gyakori jelölés az *s*, *f*. Nehéz eldönteni, hogy ez az *f* a *tš* hang helyén helyesírási sajátosság-e, vagy pedig az *š* hang szabályos jelölése. Tudjuk, hogy van a magyarban szórványos *š* > *tš* hangváltozás. Feltehetnők, hogy az *f* itt *š* hangot jelöl, s akkor ezekben az esetekben azóta hangváltozás történt volna. Ez ellen szól azonban, hogy kétségtelenül *tš*-vel átvett jövevényszavakban is gyakran előfordul az *f* jelölés (pl. *Csongrád*, *karácson* stb.). Azt nem tehetjük fel, hogy ezeket a szavakat hanghelyettesítés útján *š*-sel vettük át, s ez a magyarban újból *tš*-vé fejlődött volna. T. i. részint az ó-magyarnak volt ilyen hangja, részint pedig lehetetlen volna megérteni, hogy miért fejlődtek volna csak a *tš* eredetű *š*-ek *tš*-ekké, mikor az *š* eredetűek megmaradtak. Inkább talán arra gondolhatunk, hogy ezek a *f*-es alakok olyan nyelvjárásból valók, ahol a köznyelvi *tš* helyén *š*-et vagy palatalis *š*-et ejtettek, mint ahogy ma is a csángó és szlavoniai nyelvjárásokban. Ez a feltevés sem minden nehézség nélkül való, mert csak egyetlenegy emlékünk van, ahol a *tš* helyén következetesen *f*, *s* áll, egyébként mindenütt máshol csak kivételesen, legjobb esetben más jelölésmódokkal egyenlő arányban fordul elő. Igaz, sok példánk van arra, hogy különböző nyelvjárási alakok megférnek egy oklevélben; pl. *eü* ~ *ei*, *i*, *e* ~ *ü*, sőt *ou* ~ *oi* is.

A XI. században nem találjuk; a XII. században aránylag elég gyakori Anonymuson kívül is; a XIII. századból pedig két emléken: az 1211-es oklevélen és a VárReg.-on kívül csak szórványos adataink vannak rá. [1075/1217: *Sokord* (*Csokord*

Pest m.) MonStrig. I, 57] | 1113: *fitar* (*Csitár* Nyitra m.); l. uo. *Scitar* is! | *Celfan* (*Szolicsánka* Nyitra m.) | *Cullefe* (*Killics* erdő? l. FEJÉRPATÁRY, Kálmán kir. okl. 67) | *Muffenic* (*Mocsonok* Nyitra m.) | 1131: *Sacan*, *fonfol* sz. | Anon.: *feztüreg* (*Csesztreg* vize) | *surungrad* (*Csongrád*) | *gemelsen* (*Gyümölcsény*) | *sepel* sziget (*Csepel*) stb. kb. 90 esetben másképen csak háromszor! l. a *ch*-nél és *fz*-nél. | 1165: *Fonfol* sz. | *Geisse* regis | 1171: *Salad* sz. | 1172: *esu* (*Écs* Győr m.) | *Sysou* (*Csicsó* Komárom m., l. CSÁNKI III, 497) | 1199: *Sepano* comite (*Csépán*) | HB.: *gimilfnec*, *gimilfben*, *keaffatuc*, *bulfaffa* összesen 6-szor; l. *c*-nél és *fc*-nél is | 1201: *Deuueser* (*Devecser*) SMIČ. III, 11 | *Crasun* comes SMIČ. III, 6 | 1208: *Burfia* 2-szer (*Borcsic* Trencsén m.) MODL. 54. | 1211: *Sac* PRT. X, 510 | *Sebeh* 512; vö. *Cebeh*. *Chebe* 513 | *Soma* 514; vö. *Choma* 511 | *Sumad* 509; vö. *Choma* | *Karason* ~ fg.: *Karachon* 2-szer 507, 515 | *Karason* ~ fg.: *Karachon* 515 | *Karason* 507 | *Karason* 2-szer 515 mindkettőben azonosan | *Scesun* sz. (*Szécsény?*) 503 | *Bolsou* 3-szor 513 szolgál | *Supoc* 513 (*Csopak* Zala m.) | *Rodussa* 508 (*Radocsa?* Fejér m.??) | 1221: *SaZlov* és *SaYlov* sz. | *Seturtuc* (*Csütörtökhely*) MODL. 100. | 1223: *Karason* sz. PRT. I, 661 | 1226: *ferna* 2-szer (*Csorna* Sopron m.) MODL. 1027. | *Surna* ua. MODL. 127. | 1237: *Surna* 3-szor ua. W. II, 75 | 1233: *sjcou* sz. (*csikó*) MODL. 186. — Nagyobb számban találkozunk vele a VárReg.-ban, ahol kb. 60-szor fordul elő, kétannyiszor, mint az oklevelekben 1200-tól 1240-ig! 296. §.: *Soluhan* villa; vö. 1299: *Arky-Chalan* | 323. §.: *Sypeu* (*csipő*), *Sicou* (*csikó*) sz.-ek | 316. §.: *Zobols* megye | 86. §.: *Senguer* (*Csenger* Szatmár m.) | 243. §.: *Hugofa* (*Ugocsa* m.) stb.

Gyakran szerepel a *Bulcsú* névben is 1200-tól 1240-ig. 27 eset közül 18-ban!

D) *ch* a XII. század végéig csak szórványosan mutatkozik, némely emlékekben alig van nyoma. Így Anon.-nál és az 1138/1329-es oklevélben csak két-két adat van rá az *f*-ek és *c*-k nagy száma mellett (az utóbbiban: *deuecher* és *chehti* személynevekben; lehet, hogy ezek az átírásnál kerültek bele). A HB.-ben egyszer sem találjuk. [1075/1217: *kouachi*, *talmach* (*Tolmács* Bars m.) MonStrig. I, 54] | 1111: *chonadiensis*, *treinchen* (*Trencsén*), *bache* (*Bács* m.) | 1113: *chjrna* villa, *chanadiensis*, *bache*, *grincha* villa (*Gerencsér* Nyitra m.) | Anon.: *zerenche* 2-szer (*Szerencs* vár és hegy); vö. *f*-nél: *zeremfu* és *fz*-nél: *zerenfze* | 1141–61: *Chitar*, *Chitary* (*Csatár* Zala m.) | *Bache* (*Bács* Zala m.) (l. még a *cz*-t is) | 1193: *chepel*, *chepeil* (*Csepely* Somogy m.) | *Chiz* (*Csiz* Somogy m., vö. CSÁNKI II, 598) | *Cheuz* (*Csosz* Fejér m., vö. CSÁNKI III, 323) | *horcha* (*Arcsa* Tolna m., vö. CSÁNKI III, 414) stb. | 1199: *chopof* sz. | *chunuf* (*csunyus?*) asszony | *Chenad*, *Chenadienfi*.

A XIII. században nagyon elterjed, úgyhogy négyszer-öttször annyi a *ch*, mint a többi jelölés együttvéve. Némelyik szóban állandósul a jelölésmód. Pl. *Bács* megye nevében kb. 130 esetből alig ötször találunk más betűt, egyébként mindig *ch*-val fordul elő (vö. a *c* jelnél *Kalocsa*, *Csanád* és *Csepán* szavakat). A többi jelölésmód nagyon szórványos. Mindegyik csak egy-két oklevélre szorítkozik, de itt is csak kivétel.

E) *hc*. — Talán csak íráshiba *ch* helyett. 1201: *Bahc* (*Bács* m.) Kisfaludy lt. | 1211: *Bedechy* ~fg.: *Bedehci* PRT. X, 514 | *Bencheu* ~fg.: *Behceu* 512 szolgák | 1236: *Cuahc* (*Kovácsi Bars* m.) MonStrig. I, 320.

F) *fc*. — 1086: *scemfca* szolga | 1113: *Radfciz* (*Racsic*, ma *Radosa*? *Trencsén* m.) | *radfciz* ua. *Nyitra* m. | *Borfcán* (*Nagyborcsány Nyitra* m.) | *Scitar* (*Csitár Nyitra* m.) | *trenfcinien is* | 1173—75: *Scubanus comes* (*csubán* > *csobán*?) | 1188: *Geifce* regis | HB.: *bulscaffa* (l. a *c*- és *f*-nél) | 1206/1216: *scomez* sz. MODL. 782. | 1213: *scenadiensis* 2-szer PRT. I, 625—6 | VárReg.: *Scenta* (*Csente Doboka* m.) | 1222: *borbofc* (*Barbacs Sopron* m.) MAkÉvk. V, 2: 197.

G) *sch*. — 1210: *Eschu* (*Écs Győr* m.) PRT. I, 618 | 1222: *peschul* (*Pécsel*) HazOkmt. V, 10 | VárReg. 57. §.: *Schome* comitis, vö. 32. §.: *Choma* sz. | 234. §.: *Schechni* sz. ?? | 1230: *Schak* comes MODL. 160.; vö. 1229: *Chak* ua. szemé'y.

H) *z*. — 1113: *zumboe* 2-szer (*Csombaj*, ma *Hosszúfalu Nyitra* m.) | *vveza* (*Vág-Vecse Nyitra* m.) | 1137: *Fanzal* palatinus | 1146: *Geize* regis | 1150: *Geiza* rex. — Előfordul az 1138/1329-es dömösi birtokösszeíró levélben is: *zunadiensis* (*Csanád*) MonStrig. I, 97.

I) *cz*. — 1113: *Boencza* (*Bajmocska*? *Nyitra* m.) | 1141—61: *Czernitz* villa *Zala* m.; ma: *Csernec* patak uo. | *Czernitz* sz. | *Craaczen*, *Fanczello* (abl.) sz. | *geuc* — *czha* rex (elválasztva két sorba!) | VárReg. 381. §.: *Zobolcz* (*Szabolcs* m.) | 364. §.: *czuna* és *czunam* (acc.) ua. sz. (*csunya*?).

J) *tf*. — 1157: *Geithfa* rex | 1165: *Gejtf* regis | 1237: *Cratshen*, *Cratfen* szolga MODL. 220.

K) *fz*. — Egy esetben Anon. 17. §.: *zerenfze* (*Szerencs*) (vö. *f*-nél és *ch*-nál).

L) *sh*. — Csak a VárReg.-ban fordul elő, mégpedig KARÁCSONYI időrendi beosztása szerint az 1219, 1220, 1221. években és csak szó elején. 1. §.: *Shama* villa (*Csoma* *Bereg* m.) | 69. §.: *Shama* pristaldus | 10. §.: *Shazka* villa (*Császta* *Borsod* m.) | 214—220. §.: *Shazlou* pristaldus 6-szor | 207. §.: *Shubancam* (acc.) sz. | 96. §.: *Shak* sz. stb. — 22-szer.

M) *chs*. — Két oklevélben. 1220: *borborchs* 2-szer (*Barbacs Sopron* m.) | *Mugurchs* 3-szor (??) MODL. 97. | 1221: *Bacsh* (*Bács* m.) PRT. I, 652 | *Opochs* 2-szer sz. uo.

N) *cf*. — 1181: *cs*ega sz. (az *s* a *c* fölé van írva) | 1208:

fucfan (Szucsá Trencsén m.) | 1228: *csom* sz. MonStrig. I, 269; vö. 1198: *chom* sz.

O) *x??* — Az 1201-es zágrábi privilégiumban két bizonytalan adatunk van rá: *Bogaxaum* (acc.) patak neve 3-szor SMİČ. III, 8—9 (W. I, 2, 3 szerint egyszer *Bogozaum*.) Találunk uo. egy *Ixes* nevű hegyet is. — Ezeket SMİČIKLAS *Bogačevac*-nak és *Išće*-nek olvassa; azonban úgy látszik, teljesen önkényesen, mert a zágrábi akadémia nagy szótárában egyik nevet sem lehet megtalálni.

KNIEZSA ISTVÁN.

Szepes és Poprád.

Azt a megyét, területet, amelyet a magyarok *Szepes*-nek, *Szepesség*-nek hívnak, a németek *Zips*-nek, *Zipsen*-nek, a tótok *Spiš*-nek, a lengyelek szintén *Spisz*-nek nevezik. Tagadhatatlan, hogy e különböző nyelvi nevek etimológiai tekintetben egymástól elválaszthatatlanok, tagadhatatlan azonban az is, hogy mindeddig nem sikerült senkinek sem megállapítani, melyik e különböző nyelvi alakok közül az eredeti, ki itt a névalkotó, az első névadó, ki az átvevő.

Azok közt a származtatások közt, amelyek eddig a *Szepes* név eredetéről elhangzottak, PIRCHALLA MÁRTONÉ a legfigyelemreméltóbb. Szerinte a név magyar, s dívott már valahol, mielőtt a Szepességre alkalmazták. Rá is mutat erre a valaholra. PIRCHALLA szerint a „Moldva és Erdély közti határvidék azon részének, hol a milkói, későbbben kún püspökség állott, már a XI. sz. előtti korban“ *Szepes* neve volt. Ezt PIRCHALLA egy állítólag 1096-ból származó oklevélből veszi, amelyben három székely papról van szó, akik közül az egyik: *de Keezd*, a másik: *de Orbon* (sic!), a harmadik: *de Scepus*. Ez a *Scepus* szerinte a székely *Szepesi* vagy *Sepsi* névben a mai napig fennmaradt. Minthogy pedig az abaúj-tornamegyei *Szepesi* községet németül *Moldau*-nak s PIRCHALLA szerint a XIV. sz.-ban (nyilván magyarul) *Moldvá*-nak is nevezték, PIRCHALLA azt hiszi, hogy „a bevándorolt moldvaiak által, vagy a Szepességnek az említett határvidékhez való hegyes-völgyes hasonlatossága miatt hozatott amonnan át a *Szepesi* vagy *Szepes* név is“ a mai Szepességre és Szepsire (l. PIRCHALLA MÁRTON, A szepesi prépostság vázlatos története. Lócse, 1899. 3. l.).

Vannak a *Szepes*—*Zips* névről más magyarázatok is, ezeket azonban csupán furcsaságuk miatt sorolom fel. 1. FRÖHLICH DÁVID a XVII. sz.-ban, BÉL MÁTYÁS pedig a XVIII. sz.-ban azt tanította, hogy a Szepességen egykor gepidák is laktak. Innen lakóhelyük neve *Gepydia*, ebből *Gepudia* > *Gepusia* > *Cepusia* (vö. lat. *Scepusia*), az egyes ember pedig *gepida* > *gepider* > *cepider* s innen *zipser*. 2. A német *Zips* név

a Kárpátok mentén egykor élt *Karpok* nevéből való, és pedig: *Carpen* > *Zirpen*, s innen *Zips*. 3. A ném. *Zips* a ném. *zipfel* 'csúcs, csücske vminek' szóból ered, mert e megye az ország egyik végpontján, csúcsán van. 4. A magy. *Szepes* a francia *sapin* 'fenyő' szóval függ össze. 5. A magy. *Szepes* a lat. *sēpes* 'sövény, kerítés, kőkerítés' szóból való, mert itt áll a Tátra mint kőhatár. 6. A honfoglaló magyarok — a vidék szépségeitől elragadtatva — elkiáltották magukat: *szébb ez!* innen *Szepes* (l. PIRCHALLA i. m.; WEBER S., *Zipser Geschichts- und Zeitbilder. Leutschau, 1880. 15—6; MNy. XX, 181; WEBER ARTHUR, A szepesi nyelvjárástanulmányozás története. Budapest, 1916. 1—12*). 7. A tót *Spis* a szláv *župa* szóból való (l. MIŠÍK J. nézetét CZAMBEL, *Slov. reč 11*).

Ahhoz, hogy egy földrajzi név eredetét meghatározhasuk, ismernünk kell a nyelvtörténetben előforduló összes alakváltozatait. A magyar *Szepes* névnek részint latinosított, részint magyar nyelvi alakban emlékeinkben következő változatai vannak:

Szipis (vö. 1198: in terra *Scypisiensi* WAGNER, *Analecta I, 24*, innen „terra Scypis“ alakban HRADSKY JÓZSEF, *Szepes vm. helységnevei, sajtóhibával Scypiensi* alakban HUNFALVY, *Magyarország ethn., 437 | XIII. sz.: Scypis, Scippis* KOVÁCS, *Ind. | XIV. sz. eleje: prouincia Siptis* Anonymi *Descriptio Europae Orientalis 45*).

Szipüs (vö. 1254, 1280: *Scypus* HRADSKY i. m. | 1281: *Sypus* KOVÁCS, *Ind. 620 | XIII. sz.: Scipus* KOVÁCS, *Ind. 619*).

Szipes (vö. 1255: *Sipes* KOVÁCS, *Ind. 620*).

Szips (vö. 1271, 1299, 1308: *Scyps* HRADSKY i. m. | 1298: in *Scyps* KOVÁCS, *Ind. 620*).

Szepis (vö. 1309: Paulus praepositus *Scepisiensis* ZIMMERMANN—WERNER, *Urkundenbuch I, 272, 284*).

Szepüs (vö. Anonymus 32. c.: ad siluam *Zepus* | 1255: *Zepus* HRADSKY i. m. | 1272: Gubul de *Zepus* ZIMM.—WERN. I, 113 | XIII. sz.: *Scepus* KOVÁCS, *Ind. 619—20 | XIII—XIV. sz.: in Scepus* DubnKron. ed. MFLO. III, 117 | XIV. sz.: de *Scepus* JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magyar olvasó 222 | XV. sz.: castrum *Scepus* CSÁNKI I, 250).

Szepes (vö. 1290, 1330: *Zepes* HRADSKY i. m. | XIII. sz.: *Scepes* KOVÁCS, *Ind. | XIV. sz.: in Sepes* KépKron. ed. MFLO. II, 235 | 1465: castrum *Scepeswara* CSÁNKI I, 250 | 1621: (Comitatus) *Scepusiensis* — *Szepes* MA.³ m. 353 | XIX—XX. sz.: *Szepes* LIPSZKY, *Rep., CzF. stb.*).

Szeps (vö. 1270: Marcus filius Gala de *Seps* Korrespondenzblatt des Vereines für siebenb. Landeskunde XL, 13 | XIII. sz.: *Sceps* KOVÁCS, *Ind. | XIV. sz.-i* események elbeszélése kapcsán: in *Sceps* *Acephalus*Cod., *Sambucus*Cod.: FontDom. ed. MFLO. III, 117 | 1460: castrum *Zeps* HRADSKY i. m. | latinositva: *scepsensis* FontDom. ed. MFLO. II, 230—1,

235, *scepsiensis* ZIMM.—WERN. I, 405, JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magyar olvasó 221).

A között alakváltozatok közül *Szipis* a legrégebb; belőle fejlődött a többi. Legfeltűnőbb az ó-magy. *Szips* és *Szeps*. Hogy egy kéttagú ó-magy. *Szipis*, illetőleg *Szepis* alakból a magyarban *Szips*, illetőleg *Szeps* keletkezhetett, annak megvilágítására több hasonló példánk van. Ilyenek:

Az ó-magy. *Maris* > *Moris* 'Maros' folyó neve *Mors* alakban van meg Anonymus 11. c.-jában (a fluuió *Mors*). A híres szász kiváltságlevélben, az Andreanumban, is előfordul 1222-ből ez a változat (super fluvium *Mors* ZIMM.—WERN. I, 19).

Sáros helyneveinknek emlékeinkben *Sarus* (olv. *Sárus*, l. OklSz.) és *Saris* (olv. *Sáris*, l. MNy. XIX, 97) alakjai vannak. Előfordul azonban *Sars* (olv. *Sárs*) változata is. Az Erdélyben, Nagysenk mellett fekvő Nagysáros falunak ui. egy 1206. évi oklevélben *Sars* (olv. *Sárs*) a neve (villam *Sars* ZIMM.—WERN. I, 8).

Régen és ma *Sebes* gyakori személy, víz- és helynév (LIPSZKY. Rep., ORTVAY, VÍZr.). Emlékeinkben *Sebus* (olv. *Sebüs*, l. OklSz.) és *Sebis* (vö. Annal. Altah. m. 1039: *Schebis* marchio Ungariae, l. MNy. XIX, 97 = *Sebes*, más emlékekben | 1309: *Sebys* ZIMM.—WERN. I, 242) alakváltozatai vannak. Van *Sebs* > *Seps* ~ *Szeps* változata is. Szászsebesnek ui. *Sebüs*, *Sebis*, *Sebes* mellett *Sceps*, *Schebs* alakban írt neve is előfordul (1317—1320: plebes de *Sceps* ZIMM.—WERN. I, 326 | 1328: de *Schebs* i. m. I, 416; vö. még *Sebz*, *Sebzs* i. m. I. köt. index).

Háromszék egyik széke *Sepsiszék* volt. A név helynevekben ma is él, pl. *Sepsi-Szent-György*. A *Sepsi* név mellett (l. LIPSZKY, Rep., CzF.) *Szepsi* is járja (vö. MA.³ m. 354, CzF.); ez a *Szepsi* hasonlósággal keletkezett *Sepsi*-ből. Tudjuk pedig azt, hogy *Sepsiszék* XIII. sz.-i neve „terra *Sebus*“ olv. *Sebüs* (1252: Vincencius comes filius Akadas Siculus de *Sebus* . . . terras Siculorum de *Sebus*, l. ZIMM.—WERN. I, 78). A mai *Sepsi* keletkezhetett egy régebbi *Sebisi* > *Sebesi* alakból, de keletkezhetett egy **Sebis*-ből lett **Seps*-ből is.

Segesvár egykori magy. neve *Segisvár* is (1309: *Zegis var* ZIMM.—WERN. I, 292). Egy 1280. évi oklevélben ez van: de castro *Sex* olv. *Seks* i. m. I, 141.

Hogy közneveink közt *Szipis* > *Szips*, *Szepis* > *Szeps* típusúak vannak-e, nehéz eldönteni. Ilyen lehetne az ó-magy. *gyars*, mai magy. *gyors*, amely a *gyarat*, *gyárt* igével azonos eredetű; ilyen lehet a *nyers* szó is (l. SZINNYEI, NyH.⁷ 93), s ilyen a *haris*(-madár) régi nyelvi *hars* (l. NySz.), népnyelvi *hors* (l. MTsz.) neve.¹ Ha azonban ilyen típusú közszavakat egyelőre teljes biztossággal nem is tudunk kimutatni, ez nem

¹ E példára Társaságunk elnöke, SZINNYEI JÓZSEF egyetemi tanár úr hívta fel a figyelmemet.

ronthatja le azt a tényt, hogy nyelvünkben ilyen fejlődés van. Az ó-magy. *Szipis*-ből, illetőleg *Szepis*-ből az ó-magy. *Szips*, illetőleg az ó-magy. *Szeps* szabályos fejlődés.

A *Szepes* névnek ó-magy. *Szipis* és *Szips* alakvátozatai alapján könnyű mármost mind a tót *Spiš*, lengy. *Spisz* (olv. *Szpis*), mind pedig a ném. *Zips* alakot megmagyaráznunk.

Kezdjük a ném. *Zips*-szel, amelyre nem kell sok szót vesztegetnünk.

A ném. *Zips* a tót *Spiš*-, lengy. *Spisz*-ből teljességgel érthetetlen. Egy szláv szókezdő *sp-* (olv. *szp-*) a XII—XIV. sz.-i németben, ahol akkor a mai szókezdő ném. *sp-* (vö. *spiel*, *spiegel*, *spinnen* stb.) *szp*-nek hangzott (vö. ófn., kfn. *spil*, *spiegel* > *spiegel*, *spinnan* > *spinnen* stb.), *sp*(= *szp*)-nek maradt volna. A ném. *sp*-nek *šp* hangzására a XV. sz. óta vannak példák (I. PAUL—BRAUNE: Beiträge XVII, 225—71). Az ó-magy. *Szipis*-ből lett ó-magy. *Szips*-ből azonban a ném. *Zips* szabályos német alakulás. A magy. szókezdő *sz-* a magyarországi német nyelvjárásokba átkerült szavakban affricatává, *c*-vé lesz (írva németül *z*-vel); vö. erd. szász *zákkl*, *zaékl* 'székely', mosonmegyei ném. *Zanig* < ó-magy. *Szavnik*, mai magy. *Szolnok*, szep. ném. *tsöns* 'Szandec városa' és *tsirak* 'Szirák' családnév GRÉB GYULA, A szepesi felföld ném. nyelvj. 43, stb. Így lett az ó-magy. *Szips*-ből a szepesi németben *Zips*.

Szabályos alakulás az ó-magy. *Szipis*-ből a tót *Spiš*, lengy. *Spisz* név is. A tót—lengyel név ui. sem a tót, sem a lengyel nyelvből, de sőt egyetlen egy szláv nyelvből sem fejthető meg. A magyar *Szipis*-ből azonban szabályos alakulás.

A lengyel névre első adatunk Boguchwal († 1253.) lengyel történetíró művében van. Boguchwal elbeszéli, hogy III. Boleszló lengyel herceg Judit nevű leányát Borishoz, Kálmán magyar király fiához, adta feleségül, s hozományul „castellianiam de *Spis* quoad viveret, possidendam assignavit“ (I. BIELOWSKI, MonPolHist. II, 508). Boguchwal művének kézirati variánsai: *Spissz*, *Spysz*, *Spisch* (uo.).

Boguchwal adatából szerintem két dolog következik: 1. A lengy. *Spisz* a lengyelben Boguchwal idejében, a XIII. sz. első felében, használt név volt. 2. Mivel pedig valószínű, hogy a lengyel *Spisz* a tót *Spiš* átvétele, azért valószínű az is, hogy a *Spiš* a tótban ebben az időben szintén megvolt.

Az ó-magy. *Szipis*-ből a tót *Spiš* szabályos alakulás. Az ó-magy. *Szipis*-ből ui. az ó-tótban először *Sopiš*, majd ebből *Spiš* lett.

Az ó-magy. *Szipis*-ből alakulhatott az ó-lengyelben is **Sopisz* s ebből *Spisz*. A lat. *missa* 'mise' szóból pl. több szláv nyelvben *mša* s ebből *mša* lett (vö. tót *mša*, *omša*, ó-cseh *mša*, mai cseh *mše*, lengy. *msza*). A kel. germ. *silings* népnévből a nyugati szlávtságban **solędzo* lett (vö. cseh *Slezsko*, lengy. *Szlazk* = Schlesien, Szilézia). Ahogy az ó-magy.

Szipis-ből lett a tót *Spiš*, úgy lett a középkori lat. *cimiterium* 'friedhof'-ból a tótban *cimīter* mellett *emīter* (l. KÁLAL, Slovenský slovník).

S az ó-magy. *Szipis* > tót *Sopiš* > *Spiš* fejlődésre tudunk példát idézni Szepesmegye helységnevei közül is. Azt a falut, amelynek magyar neve a XIX—XX. sz.-ban *Szepes-Sümeg*, tótul *Smižany*-nak (többes nom.) hívják (l. Nový miestopis Slovenska; szepesi nyelvj.-ban *Smižani* CZAMBEL, Slov. reč 597). A tót név nem mai keletű, s volt idő, mikor a katolikus tót lakosságú falu magyar neve feledésbe merült, s magyarul a tótból vett névvel *Smizsán*-nak vagy *Szmizsán*-nak hívták (vö. 1638: *Smisan* HRADSKY, Szepes vm. helységnevei; 1773: lat. *Smisan* = hung. *Smizan* = germ. *Schmegen* = slav. *Smizan* Lex. 1773.; 1808: *Smizsány* hung. = *Schmögen* germ. = *Smižany* slav. oppidum, praedium LIPSZKY, Rep.).

A középkorban a falunak *Sumogy* > *Somogy* és — úgy látszik — *Sümüg* volt a magyar neve. Nevére az első adatunk 1254-ből van (vö. terram *Sumugh* in Scepus, emptam per ipsos Saxones a caniferis nostris super eandum (!) terram *Sumugh* existentem, l. HRADSKY i. m.). Következő adataink: 1293: *Sumogy* HRADSKY i. m.; 1361: *Sumug* HRADSKY i. m., CSÁNKI I, 254; 1382: *Somogy* CSÁNKI i. h.).

Azt állítom mármost, hogy *Szepes-Sümeg*-nek az ó-magyar korban *Sumogy* > *Somogy* és *Simig* > *Sümüg* neve volt, s hogy az 1254. évi *Sumugh* adatot *Sumogy*-nak is, *Sümüg*-nek is lehet olvasni. Ennek bizonyítására felhozom a következőket:

1. Somogy megye *Somogyvár*-ról vette nevét; a nevet emlékeink *Sumug*- és *Simig*- alakban írják (vö. VárReg. 15. §.: vini de cubulo de *Sumogy*, 323. §.: de parochia *Sumugiensi* | 1349: *Sumugvar*, 1410: *Somoghwar* CSÁNKI II, 582 ~ 1210: opidum *Symigiense* uo.; 1344: castrum *Simigiense* i. m. II, 574).

2. Molnár Albert szótára 1621-ben Somogy megyét latinul „Comitatus *Simigiensis*-nek, magyarul „*Simegvárm.*“-nek mondja (MA.³ m. 353). Más emlékekben is a megyét latinul *Com. Sümeghiensis*-nek (Lex. 1773.), *Com. Simighiensis*-nek (LIPSZKY, Rep.) nevezik. Németül *Schimigher* Gespanschaft“ (uo.).

3. A küüllőmegyei *Somogyom* községnek a régi nyelvben *Sumuggun*, *Somogy* és *Simig* neve van (1317: *Sumugun*; 1380: *Somogyon*; 1392: *Somog*; 1395: *Somogy* ~ 1325: poss. *Symyg* CSÁNKI V, 893).

Azt hiszem, a felhozottakkal sikerült bebizonyítanom, hogy több ó-magy. *Sumogy* hely nevének volt *Simig* változata is, s ez fejlődhetett aztán *Simeg* ~ *Sümeg*-gé. A *Simig* változat eredetét így képzelem: Az ó-magy. **sumi* > *sum* 'som' szóból lett az ó-magy.-ban *Sumigy* (vö. 1055: tributi de *Sumig* NyK. XXV, 142; 1086: *Sumig* villa; 1218: *Sumigum* Kovács,

Ind.). Ebből részint *Sumugy*, részint *Simig* fejlődött. Lehet, hogy a fejlődés másképp történt, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy egy-egy ó-magy. *Sumugy* nevű helyet nevezhettek, s egyiket-másikat nevezték is *Simig*-nek is.

Ezt bizonyítja Szeper-Sümege ó-magy. *Sumugy* és tót *Smizany* neve is. A tót *Smizany* (szeperesi nyelvj.-ban *Smizani*) ui. csak egy ó-magy. *Simig* alakból érthető. Ebből az ó-magy. *Simig*-ből lett a tótban a népneveket alkotó *-énin* vagy *-janin* képzővel először **Smizane(i)*, majd ebből *Smizany*. Az ó-magy. *Szipis* > tót *Spis* (szeperesi nyelvj. *Spis* CZAMBEL, Slov. reč 597) fejlődésre tehát a tót *Smizany* (szeperesi nyelvj. *Smizani* CZAMBEL i. h.) megcáfolhatatlan példa.

Az eddigiekben kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a magy. *Szeper*, ném. *Zips*, tót *Spis*, lengy. *Spisz* nevek közül a magyar név az eredeti, ebből való a német s a tót (innen lengyel) nyelvi név is.

Előáll mármost a kérdés, milyen eredetű az ó-magy. *Szipis* > *Szips* ~ *Szipüs* > *Szepis* > *Szeps* ~ *Szepüs*, mai magy. *Szeper*.

Azt hiszem, a név elválaszthatatlan a következő magyar személynévektől és helynevektől:

1. *Szeper* szn. [vö. 1279: Turna, filius *Zepus* de villa Heygmuguy, iob. castrum de Tornova (Kovács, Ind. — Tornova castrum = Torna vára Abaújtorna m.)].

2. *Szepsi* [CzF.; első adat 1345: civitas *Scepsy*, más adat 1387: possessionem nostram regalem *Scepsi* vocatam, et Torna (CodDipl. X, 1:373); 1393: Op. *Sepsy* al. nom. *Sekeres* CSÁNKI I, 200; alakv.: *Sepsi* Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., CzF.] magyar lakosságú hely Abaújtorna m.-ben a Boldva vize mellett. A név ó-magy. **Szepisei* = 'Szeper-é' származéka, illetőleg fejleménye, tehát szn.-i eredetű.

3. *Szeper* [első adat a XIII. sz.-ból: *Zebus* MNy. XXII, 358; más régi adatok: 1411, 1461: *Scepes* CSÁNKI I, 624] puszta Debrecentől délre, Hajduszoboszlótól keletre.

4. *Szepezd* [Lex. 1773., CzF.; első adat talán 1093-ból: *Zepesd* Kovács, Ind.; XIV. sz.-i adatok: *Scepezd*, *Zepezd* írott alakban CSÁNKI III, 110; alakv.: *Szepesd* l. fentebb és LIPSZKY, Rep., KR.] magyar lakosságú hely Zala m.-ben.

A közölt nevek *-s*, illetőleg *-sd* képzővel alkotott személynévek, illetőleg helynevek. Ugyane *Szip*-> *Szep*- alapszó származékai:

1. *Szepa* [VárReg. 209. §.: mulieres. s. *Szepa* . . . ; 349. §.: mulierem . . . *Szepam*] nőnév.

2. *Szepe* [1239, 1284: *Zepe* Kovács, Ind.] férfi- és nőnév.

3. *Szeped* [vö. *Zeped*, *Zepod* Kovács, Ind.] férfinév.

4. *Szepetk* [Lex. 1773.; első adat 1362: *Zepethk* CSÁNKI III, 110; alakv.: *Szöpötk* LIPSZKY, Rep., CSÁNKI i. h.; *Szepötk*

CsÁNKI i. h.] magyar lakosságú hely Zala m.-ben. Továbbképzés az előbbiből.

5. *Sepse* [Lex. 1773., LIPSZKY, Rep.; első adat 1227: *Srebsa* (= *Scebsa*?) CsÁNKI II, 521; más régi adatok: *Scepse*, *Zepsce*, *Sepse* CsÁNKI i. h.; alakv.: *Szepse* CsÁNKI i. h.] magyar lakosságú hely Baranya m.-ben.

Látnivaló tehát, hogy a *Szep-* alapszó származékait sűrűn használták személy- és helynevekül. Szerepelt azonban szn.-ül maga a *Szep* alapszó is. Egy 1263. évi oklevélben olvassuk: quedam domina nomine *Zep* (OklSz.). Ez az adat azt is bizonyítja, hogy *Szep* és származékai a magy. *szép* 'pulcher; suavis; electus; utilis; longus; magnus; dilectus' (NySz.) köznévvel azonosak, azaz a köznévi *szép* és a belőle képezett becéző a akok az ó-magyarban tulajdonnévül sűrű használatban voltak.

A magy. *szép* szó eredetét nem ismerjük (megfejtési kísérletek MUNKÁCSI, ÁKE.), hangalakjáról azonban néhány kétségtelen dolgot megállapíthatunk.

A mai *szép* s ebből *szíp* (vö. Sylv., UjT. II, 171 *szíp*, *szíp* ARA-Y, Prózdolg. 318, TRÓCSÁNYI: NyK. XXXVIII, 30) a nyelvtörténeti kor kezdetén s azután is az ó-magyar korban rövid magánhangzójú volt. Ezt a rövideiséget őrzi a mai *szébb*, amely *szépb-*ből való. Minthogy pedig a régi nyelvben a 'szép'-nek *szöp* (NySz.) s a 'szébb'-nek a népnyelvben *szöbbebb* (MTsz.) alakváltozata van, azért azt hiszem, hogy a *szép* köznév a nyelvtörténeti kor elején *szíp*-nek s ebből **szüp*-nek (vö. ó-magy. *szim* > *szüm* 'szém') hangzott. Az ó-magy. **szüp* alakváltozatra felhozható, hogy vannak magyarok, kiknek nevét az oklevelek *Zup* alakban írják, s ezt *Szúp*-nek lehet olvasni (vö. VárReg. 135. §.: *Zup* libertinus; 1250, 1259: *Zup*; 1293: Dominicus dictus *Zup* Kovács, Ind.). Az ó-magy. **szíp* ~ *szüp*-ből szabályosan **szép* (vö. *szébb*) ~ *szöp*, majd a **szép*-ből *szép* > *szíp* lett. Eszerint a *szíp* hangalak mutatkozik a *Szipsis*, a *szöp* változat pedig a *Szöpötk* hn.-ben.

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy *Szepes* magyar nyelvi név, s *Szepes vármegye* magyar nyelvi magyar elnevezés.

Szepes megyé-ről azonban emlékeink csupán 1202 óta emlékeznek meg (l. PESTY, Az eltűnt vármegyék I, 19), s a *szepesi prépostság* sem régibb a XII. sz. utolsó negyedénél (l. HRADSKY I. m.). Ezekből valószínű, hogy e területen a megyei szervezet a XII. sz. második felénél nem régibb (l. PAULER. A m. nemz. tört. I², 251, 481, 486). Anonymus sem ismer „comitatus *Zepus*“-t; nála e területnek „silva *Zepus*“ a neve. S csakugyan más bizonyítékok is vannak amellet, hogy a XII. sz. második fele vagy közepe előtt e terület erdőséggé lehetett. Ilyen Freisingeni Ottó egyik helye, ahol azt olvassuk, hogy Boris herceg, Kálmán király veje, betört Magyarországba, még pedig a lengyeleket és magyarokat elvá-

lasztó erdőségen át (vö. „ex vocatione quorumdam Ungarorum comitum *sylvam*, quae Polonos et Ungaros seiungit, transiens, Pannoniam ingreditur“ HRADSKY i. m. — Középkori Krónikások XII—XIV, 348). Boris e betöréséről, amely 1132-ben történt, tud a Képes Krónika is (ed. MFLORE. II, 214: „Borith . . . uenit in confinium Hungariae in directo loco qui dicitur *Seo* [= *Sajó*]“). Boris és segítője. III. Boleszló serege PAULER szerint a Poprád, majd a Hernád völgyén át jött (A m. nemz. tört. I², 240—2). — A terület tehát akkor még 'silva', bár nem járhatatlan 'silva', s neve, miként Anonymus mondja: „*Szepüs erdeje*“ volt.

Anonymus „*silva Zepus*“-ét PAIS Dezső Magyar Anonymusában szintén erre a területre vonatkoztatja, azzal a megszorítással, hogy az Anonymus-féle boldvamenti foglалás határa a *Szepes*-erdő déli széle, a mai *Szepesi* és Kassa városok tájéka lehetett (l. PAIS i. m. 140, 144).

Mielőtt fejtegetéseimben tovább mennék, meg kell jegyznem, hogy én a „*silva Zepus*“-ben a *Szepüs*-t személynévnek tartom, s ilyenek tartom Anonymus „*silva Zouolon*, *silva Zouolon*“-ában a *Zouolon* ~ *Zouolon*-t is, amely így szerintem a. m. 'Zouolon = Zólyom erdeje'.

A Szepességet tehát a XII. sz. közepe előtti időkben erdőségek tartom.¹ Ezért semmiesetre sem lehetett Szent István idejében és annak előtte úgy benépesítve, ahogy azt HRADSKY JÓZSEF „*Szepes vm. helységnevei*“ c. többször idézett művének bevezetésében mondja. Teljesen lakatlannak, ember nélkülinek a X. és XI. sz.-ban azonban én sem gondolom. Nem tartja teljesen ember nélkül valónak a jelzett időben CZAMBEL SAMU (Slovenská reč 10) és HUNFALVY PÁL sem. HUNFALVY (Magyarország ethnographiája 438) azt mondja, hogy a Szepességen a németek letelepedése előtt lehetett egy kevés lakos, s így magyarok is lehettek kicsi számmal, „mégis üresnek mondható minden vidék, a mennyiben új lakosok telepedhettek meg az előbbi lakosok elmozdítása nélkül“.

Hogy magyarok már a németek letelepedése előtt laktak a Szepességen, annak bizonyítékát a *Poprád* folyó ném. die *Popper* nevében is látom. Nézetem szerint ui. a *Poprád* folyó neve magyar eredetű elnevezés; a magyar névből való mind a ném. die *Popper*, mind pedig a tót *Poprad*, lengy. *Poprad*.

Hogy ezt a kissé merésznek látszó állítást bebizonyítsam, előre bocsátom a következőket:

A 'páfrány'-nak a magyarban *paprád* neve is van.

Vö. *paprád* [MA.⁸ m., Szikszai 1590. (írva *paprad*), PP. 1762. m., Kr., első adat a XV. sz.-ból: *paprag* olv. *paprágy* CasGl.;

¹ Nagy erdőségek vannak a Szepességen még a XIII. s részben a XIV. sz.-ban is, l. BRUCKNER GYÖZÖ, A soltészszég intézménye a Szepességen: Békefi-émlékkönyv 106—17.

alakv.: *páprád* NySz., MTsz.; *paprágy* CasGl. és Clusius, *Stirpium nomenclator filix a.*; *páprágy* MArt. 1807., 1811., MTsz. (a Clusius i. m. *trichomanes a.* és Beythe, Fives kőműv, indexben közölt *papragy* lehet *paprágy* és *páprágy*); *pápráng* MTsz., *paprac* (írva *papratz* NySz.); ? *papré*t (írva *papreeth*) glossza egy XVI. sz. könyvben Nyr. XXXIV, 202] '*Polypodium Filix mas, Trichomenes, Farrenkraut*'.

Nem lehet kétséges, hogy a magy. *páprád* szláv jövevényszó, az átvett szláv alak *papratb* vagy **papradb*. Minthogy a szláv szónak némely szláv nyelven belül több alakváltozata van, az alábbiakban lehetőleg valamennyi idevonható alakváltozatot közlöm, hogy annál jobban kitűnjék bizonyításom helyessége. A szláv szóra vö.

bolg. *pápratb* (GEROV; alakv.: *paprat* MIKL., EtWb. 231; *pápra, pápretb, pápratb, pápretb, páprtb, papura, papurb* GEROV) '*Polypodium vulgare, Farrenkraut*' | szerb *páprát* (vö. *pápradník* IvBr.) 'ua.' VUK.³, IvBr. | horv. *paprat* (BELLOSZT.; alakv.: *praprut* JAMBR., *preprút, praprat* BELLOSZT.) 'ua.' | szlov. *práprot* (PLET.; alakv.: *práprat, páprot* uo.; *prapot* MIKL., EtWb. 231; *paprat* uo.) 'ua.' | tót *paprud'* (KÁLAL, Slov. slovník; alakv.: *paprudie, paprudzie, papruite, paprac, paproč, poprac* uo.; csehéből: *kápradia* JANCs., *káprádi* BERNOL.; *paprad* (?) MIKL., SlavEl.) 'ua.' | ócseh *kapratie* GER., Staroč. slovn., cseh *paprat* (RANK; máskép: *paprat'* VONDRÁK, VglGr. I², 672; *kaprad, kaprad', kapradí* RANK; *papradí* MIKL., EtWb. 231) 'ua.' | lengy. *paproć* (LINDE, MIKL., EtWb. 231; alakv.: *paparé, parpac, parparé* VARS, Szót.) 'ua.' | szorb *paproć, paproč* 'ua.' LINDE | kisor. *paporotb* 'ua.' HRINČ. | or. *paporotb* (hímn. DALJ.; alakv.: *páporot'* MIKL., EtWb. 231; *páportb* DALJ.) 'ua.'

A szláv szó kettőzéssel (reduplicatio) keltezett névszó-többől való, s azonos a *pero*: *prati* 'fliegen', *pero* 'feder' (tulajdonképen: 'das hin und her-flattern') szavakkal (VONDRÁK, VglGr. I², 672).

Amilyen kétségtelen tény, hogy a magy. *páprád* köznévi a szláv *papratb* vagy **papradb* átvétele, ép annyira kétséges, hogy a magy. *Poprád* folyó és város neve szláv: tót vagy lengyel eredetű elnevezés volna. A *Poprád* folyót és várost ui. tótul *Poprad*-nak, lengyelül ma szintén *Poprad*-nak hívják (a tót névre vö. BERNOL., JANCs., CZAMBEL, Slov. reč, a lengyelre pedig CZAMBEL i. m. s következő lengyel idézetét: *Mały Poprad wpada do Popradu . . . przez miasto Poprad*). A XV. sz.-i lengyelben *Poprod* volt a név (l. DLUGOSZ). Minthogy a lengyelben *paproć* (< **paprotb*) a 'páprád' neve, s vannak *Paproć, Paprotnik* lengyel földrajzi nevek (l. MIKLOSICH, Die Bildung der slav. Personen- und Ortsnamen. Herausgeg. von A. LESKIEN und E. BERNEKER. Heidelberg, 1927. 302), minthogy továbbá a lengy. *Poprad* po-ja a lengyelből érthetetlen, azért a *Poprád* lengy. *Poprad* (ó-lengy. *Poprod*) neve csakis jövevénynév lehet. Az átadó nyelv vagy a magyar, vagy pedig a tót nyelv.

Nem lehet azonban a Poprád tót *Poprad* neve eredeti tót elnevezés sem. Ez esetben ui. fel kellene tennünk, hogy az ó-tótban **Paprad* volt a név, s később, minthogy a tót nyelvterület sok részén a *paprad* köznévv kiveszett (a tót köznévv ugyanis *paprad'*, *paprač* stb., l. föntebb), a tót *popra*-kezdetű szavak hatása alatt a mai *Poprad*-dá vált. Ilyen feltevésre azért lehetne gondolni, mert a trencsénmegyei tót *Popradno* (Nový miestopis Slovenska) és a nyitramegyei Ó-Turához tartozó tót *Paprad* (Nový miestop.) neveknek van tót *Popradno* (Lex. 1773.: hung. *Papradno*, slav. *Popradno*; LIPSZKY, Rep.: slav. *Popradno*), *Poprad* (Nový miestop.) alakváltozatuk. Hogy ez a feltevés a Poprád folyó és város tót *Poprad* nevénel helytelen volna, bizonyítja az, hogy a névnek a tótban nincs **Paprad* alakváltozata,¹ s ilyen alakváltozata az ó-lengy. *Poprod* és az alább közlendő magyar oklevelekbeli adatok alapján következtetve, nem is volt.

A tót *Poprad* és a lengy. *Poprad* név a tót és a lengyel nyelvből érthetetlen, megfejtethetlen. Ezt mondja róla CZAMBEL SAMU is a Slovenska reč 10. lapján. S más szláv nyelvből sem fejthető meg a név. A szláv *paprato*, *praprot* 'páfrány' névből ui. sok földrajzi név alakult (vö. szerb *Papratnjà*, *Päprača* IVBR. | szlov. *Praprot*, *Praproče* | horv. *Praputje* (vö. szerb-horv. *Paprat* SKOK P.: Južnosl. Filolog VI, 75) | or. *Paportno* stb. l. MIKLOSICH, Die Bildung der slav. Personen- und Ortsnamen), a magyar *Poprád* azonban ezekből a szláv nyelvekből sem fejthető meg. A kifejtettek alapján tehát nem helyes ORTVAY, VÍZP. és HUNFALVY PÁL: EPhK. IV, 591) minden megokolás nélkül odavetett állítása, hogy a Poprád neve szláv eredetű elnevezés.²

A *Poprád* nevének eredetével szemben megszűnnek az összes kétségek, mihelyt megfejtésünkben a magyarból indulunk ki. A név ui. a magy. *paprád* köznévből való magyar elnevezés. Innen került át a tótba és a németbe. Ennek bizonyítására első érvnek felhozom, hogy a magy. *paprád* köznévből más magyar területen is alakult földrajzi név. Ilyen nevek:

1. Egy 1370. évi oklevelünkben olvassuk: in eadem valle *Papragwig* (Oklsz. *paprád* és *völgy* a.). Ugyanerről a völgyről megemlékezik egy 1256. évi oklevél is *Paprad* néven; azt mondja róla, hogy e „vallis *Paprad*“ határt alkot Tapolca és a pannonhalmi apátság birtokai közt, mint szomszéd falut

¹ PESTY FRIGYES, Magyarország helynevei 244 említi, hogy a szepesmegyei Trips falu határában egy dülőnek *Paportne* a neve. Minthogy Trips falu lengyel lakosságú (l. CZAMBEL, Slov. reč 605, tótnak mondja BALOGH, Népfaok 539), azért *Paportne* lengyel nyelvi név lesz.

² Poprád nevével foglalkozott SOBOLÉVSKIJ A.: Arch. f. slav. Phil. XXXII, 311. Ő sem tudta megfejtteni, de azt mondta, hogy nem lehet szláv nyelvi név.

pedig Hegymagast említi (PESTY, Magyarország helynevei 244). E szerint *Paprádvölgy* ~ *Paprágyvölgy* Zala megyében Tapolca és Hegymagas közt feküdt (PRT. II, 155, 535); ma e néven ismeretlen.

2. Baranya megyében van egy *Páprád* (így Lex. 1773., BALOGH, Népfajok 316), *Paprád* (így LIPSZY, Rep., CsÁNKI II, 515) nevű, református, magyar lakosságú falu. A falunak régi magyar nevei *Paprád* ~ *Páprád*, *Paprágy* ~ *Páprágy*, ? *Paprod* (CsÁNKI II, 515: *Papraud*, *Papragh*, *Paprod*; PESTY i. m. 243).

3. Volt Krassószörény megyében is egy falu, amelyet magyarul *Paprád*-nak, szerbül *Papratnja*-nak neveztek (CsÁNKI II, 56: *Poprathna*, *Paprad*); nevét a mai *Propadna* patak tartotta fenn (PESTY, Magyarország helynevei 244).

Második bizonyítékul felhozom, hogy a szepesmegyei *Poprád* folyó és város nevének okleveleinkben olyan alakváltozatai vannak, amelyek csak a magy. *paprád*-ból, illetőleg csak a magyarból fejthetők meg. Legrégibb adatunk a névre 1209-ből van (I. ORTVAY, VíZR.), s ettől az évtől fogva aztán sok az adatunk reá. A folyó és város nevének emlékeinkben ilyen alakjai vannak:

1. *Poprát*, írva *Poprat* (vö. 1209: in Scepus sitam supra *Poprat* BÁRDOSY J., Suppl. 9., idézve több helyen, így ORTVAY, VíZR. is).

2. *Poprád*, írva *Poprad* (vö. 1256: Saxones de *Poprad* CsÁNKI I, 253, KOVÁCS, Ind.).

3. *Paprád* ~ *Páprád*, írva *Paprad* (vö. 1256/1357: fluvij *Paprad* Görgey cs. lt.).

4. *Paprágy* vagy *Poprág*, írva *Popragh* (vö. 1436: *Popragh* CsÁNKI I, 253).

5. *Popra* (vö. fluv. *Popra* ORTVAY VíZR.).

A felsorolt alakváltozatokon kívül vannak az emlékekben még ilyen írott alakok: *Pobrath*, *Pobrad*, *Popprad*, *Popart*, *Propra* (ORTVAY, VíZR.), *Popparth*, *Pogragh*, *Poppragh* (CsÁNKI I, 253). Azt hiszem, ezek az 1—5. alatt említetteknek írott változatai, s olyan íróktól erednek, akik nem voltak magyar anyanyelvűek.

Az 1—5. alatt felsorolt változatok szabályos fejlődésű magyar alakok, s szépen illenek abba a fejlődésbe, melyet GOMBOCZ az *á—á* ~ *á—á* típusú jövevényszavakról — ilyen a szláv *paprato* vagy **paprado*-ból lett magy. *paprád* köznévi — megállapított (Klebensberg- emlékkönyv 160). Ezek a szavak az Árpád-korban *o—á* ~ *o—á* típusúak; az *o* azután vagy megmarad (vö. *Oszlár*), vagy *á* ~ *á*-vá fejlődik (vö. *Abád*, *Pázmán*). A magy. *Poprád* földrajzi név és a magy. *paprád* ~ *páprád* köznévi mind a kétirányú fejlődéssel fennmaradt.

A tót és a lengy. *Poprad* ennek az ó-magy. *Poprád* alaknak az átvétele.

A szepesi németek *Poprád* városát *Deutschendorf*-nak (CsÁNKI I, 253, LIPSZKY, Rep.), Poprád folyót die *Popper*-nek hívják. Mint említettem, ez a *Popper* név magyar eredetű. Miként a szláv *postato*-ból való magy. *pásztágy* szóból lett magy. *pászta* (szőlőnek egy táblája, szakasza; szántóföldnek egy szakasza, melyet az aratók egyszeri fogásban aratnak MTsz.; *pásztás eső*), azonképen alakult a magy. *Poprágy* (l. fentebb 4. alatt) folyó nevéből a magy. *Popra* (l. 5. alatt). A magy. *Popra*-ból a ném. *Popper* szabályos alakulás (vö. ném. *eiter*: germ. *aitra* stb.; ném. *kupfer* < lat. *cuprum* stb.).

Azt hiszem, a kifejtettekkel sikerült bebizonyítanom, hogy a *Poprád* folyót és várost a magyarok nevezték el a nyelvükben levő szláv eredetű *poprád* köznévvvel *Poprád*-nak s ebből *Poprá*-nak. A magyarból vették egyfelől a szepesi németek a maguk die *Popper* 'Poprád folyó' nevét, másfelől a tótok és a lengyelek a maguk *Poprad*-ját (1. folyó; 2. város neve; az ó-lengy. *Poprod* lengyelesebb alak, mint a mai lengy. *Poprad*).

Mint hogy pedig kiderült, hogy *Szepes* is, *Poprád* is magyar eredetű elnevezés, s a ném. *Zips*, *Popper*, a tót-lengyel *Spis*, *Spisz*, *Poprad*, *Poprod* hangtanilag kifogástalanul csakis a magyarból fejthetők meg, azért kétségtelennek kell tartanunk azt is, hogy a magy. *Szepes* és *Poprád* elnevezés a németek és a tótok telepedése, bevándorlása előtt, mindenesetre a XII. sz. közepe elejt keletkezett.

Szepeshez hasonló helyzetet találunk a szomszéd Sárosban is. Anonymus szerint a magyar honfoglalás e tájon „usque ad castrum salis“, tehát a sárosmegyei *Sóvár*-ig történt (MHK. 416). Azt, hogy a honfoglalásnak *Sóvár* lehetett a végpontja, PAULER is elfogadja (l. MHK. 416). Fontos az, hogy *Sóvár*-nak HUNFALVY PÁL szerint sem tót, sem német neve nincsen (Mg. ethnogr. 438, 454). A tót népi név egész a legújabb időkig *Šovar* (Lex. 1773.), *Šomvar* (CZAMBEL, Slov. reč 600) volt, s ha egyesek a XIX. sz.-ban *Sóvárt* németül *Salzburg*-nak (LIPSZKY, Rep.), tótul *Šlaná*-nak (LIPSZKY, Rep., ŠAFÁRIK, NIEDERLE l. CZAMBEL i. h.) hívták, ma pedig az elszakítás óta hivatalosan tótul *Solnohrad*-nak hívják, úgy ezek a nevek újkori, tudatos csinálmányok, magyarból való fordítások. Magának *Sáros*-nak tót *Šariš* neve is régi, XII–XIII. sz.-i eredet mellett szól. Ez a *Šariš* ugyanis egy ó-magy. *Sáris* 'Sáros' átvétele (l. MNy. XIX, 97). S Sárosban olyan magyar nevű patak, folyó is van, amelyet az ott lakó szlávok szintén csak magyarból vett névvel tudnak megnevezni. Ilyen pl. a tót *Sekčov*, amely a magy. *Szekcső* átvétele. Az, hogy Sáros megyében előbb laktak magyarok, mint a hogy németek és tótok, nem mai keletű kétségtelen történeti igazság (l. IVÁNYI, Pro Hungaria Superiore 80). Én mindezekhez csak azt teszem hozzá, hogy szerintem a

X—XI. sz.-ban nemcsak Sárosban, hanem Szepesben is laktak magyarok. Mindkét helyre a tótság és a németiség a magyarság után költözött oda.

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Sopron német nevének egy XVI. századi etimológiája.
 Homberger Jeremiás gráci luteránus superintendens *Flosculus Eden* címen 1584-ben Németujvárt kinyomatott egy teológiai kompendiumot, melyet Sopron város bírájának és tanácsának ajánlott (RMK. II. 184 sz.). PAYR SÁNDOR A soproni ev. egyházközség története (Sopron, 1917. I. köt. 152—3) c. munkájában e kötetéről szólva, azt állítja, hogy Homberger „a címre célozva Eden várának (Eden-Burg) mondja Sopron városát.“ PAYR e megállapítása nem egészen fedi az igazságot. Homberger ugyanis nem éri be annyival, hogy az *Edenburg* név első felét magyarázza a héberből, hanem a *burg* szót is a zsidó nyelvből származtatja. Felemlíti ugyan azt a véleményt, hogy az *Edenburg* elnevezés első fele a héber *eden*, második fele pedig a német *burg*, de azután így folytatja: „Hát ahhoz mit szólnátok, ha pedig én a ti városotok nevét tisztán hébernek tekinteném! A 'Burg' a 'Barach' szóból, ami a héberben a jókívánságnak a jelzését jelenti, egészen biztosan származtatható. Az Isten jóakaratóból keletkeznek, virágoznak és maradnak fenn a városok s az isteni jóakarát nélkül tönkremennek és elpusztulnak, mégha a legerősebb óriások harcolnak is mellettük s ha az összes bőlesek igyekeznek is megoltalmazni és megőrizni őket jó tanácsaikkal. Am nevensenek, vagy bosszankodjanak a tanultabb grammatikusok, én nem habozom városotokat, melynek kellemességét mindenki hirdeti, 'Eden berch'-nek, azaz kellemes jókívánságnak, avagy a vígság és öröm bőségének nevezni, különösen amidőn ez a név magával a ténnyel, hogy az Isten a ti városotokat akkora jóakarattal látta el, nagyon szépen összevág.“

(Budapest.)

GULYÁS PÁL.

Nyelvújítás nyoma a Festetics-kódexben. Sokszor hangoztatjuk, hogy legrégebb bibliafordításunk írói voltak a legrégebb magyar nyelvújítók. Szórványosan találunk példát a nyelvújításra más kódexekben is. Ha a kódexíró fordítás közben nem lelt megfelelő magyar szót, kénytelen volt maga alkotni ilyent.

A szórványos nyelvújításnak nyomát megtaláljuk a FestK.-ben is. Néhány érdekesebb adattal óhajtom ezt igazolni.

1. *Egymás felelés = drama.* A Bódogasszony óráiban többször ismétlődik ez az antifona: „Eez zyznek weteth agya elewth, gyakorlatok, *egy mas feleleefnek eedes eneketh.*“ A megfelelő latin szöveg: „Ante thronum huius virginis frequentate nobis *dulcía cantica dramatis.*“ (Breviarium Strigoniense. Velence, 1524. Fol. 476^a.) A kódex ingadozó helyesírása mellett kétféle alakban fordul elő e szó: *egy mas feleleefnek* (12³²) és *egymas feleleefnek.*

Tudomásom szerint a *drama* szónak ez a legrégebb fordítása nyelvemléceinkben. A kódexíró a szó fogalmi tartalmából az egyik

elemet, a párbeszédet jelöli meg. A párbeszédes forma lényeges eleme a drámának. Mennyivel rövidebben tudja magát kifejezni a kódexíró, mint pl. Szenczi Molnár Albert! Molnár szótárában: *Dráma = Comœdiánac Személyi kőfszt való beszédnek és személyinek változtatása. Dramaticus = Az Comœdiái személyekre, nem az Poëtara néz^o dolog.* (Dictionarium. Hanau, 1611.) Páriz-Pápai szótárában a *drama* magyar megfelelője: *Komœdiái játék.* A *játék* szó előfordul már Bornemisza Péternél is. Ő Elektra-fordítását legtöbbször *játék*-nak mondja. De mellette előfordul: *játékszín és szépen játék* is. A címlapon olvassuk: „*szepen iateknak* mogia szerint“. A *história* is bele keveredik a meghatározásba. A *játék* után következő Intésben olvassuk: „*ez Historianak iatekabol*“. De *Tragoedia*-nak is mondja Elektráját. Bornemisza-nak több kifejezése is van a *drama*, *tragoedia* s rokonszavainak fordítására. Rokonszavakról beszélnek, mert Bornemisza a latin szövegben a *tragoedia* meg *tragici casus* mellett sűrűn használja a *fabula* szót is.

2. *En lelkemnek tudománya.* Petrarca Bűnbánati zsoltárainak fordításában az 5. zsoltár elején e szavakat olvassuk: *een le kemnek tudománya* (390²⁵). A megfelelő latin szöveg egyetlen egy szóval fejezi ki ugyanezt: *conscientia*. Más kódexekben a *conscientia* fordítása: *lélki-ismeret*.

3. Más esetekben is egyéni nyelvhasználatra bukkanunk a kódex lapjain. Legyen elegendő csupán egynéhány példa:

Néző hely. A 4. bűnbánati zsoltárban: *e specula = az neezew helrevl* (387¹⁹). A *specula* szó sűrűn fordul elő szótárainkban. Cal.: *ör allo hely.* PP. és Jambressich: *ör álló helyl,* Várta, Erkély. MA.: *ör allo hely,* Várta. E szótárakban a *conspiciūm* megfelelője a *néző hely*.

Megh chemeteesyhteed. A 4. bűnbánati zsoltár egyik versét: „*Haec intus variis seminibus fecundasti*“-t ekként fordítja a kódex: „*Ezeket ewn bennewk kylemb kylemb magokkal megh chemeteesyhteed*“ (383²²). A *fecundasti* igét szabadon fordítja a kódexíró.

Kozmoymath. A 2. bűnbánati zsoltár egyik verse: „*Verius enim vero omnes sordes una gutta vel tenuis sacri sanguinis absterget.*“ Ennek a versnek a fordítása: „*Ingyen mynden kozmoymath egy wagy myndentewl kyffeb cheppe zent wernek lemofya*“ (374³³). A *kozmoymath* szót a NySz. nem ismeri. Lehet, hogy népnyelvi hatás. A FestK. szövegeiben nem egy nyelvjárási sajátosság tükröződik. Pl. *olayfaaknak chymothaay* (87²⁶) = *novellae olivarum; gabonanak zeekewel* (113²⁰) = *adipe frumenti; the I'tergary kezeydeth* (171¹⁸) = *manus tuas tornatiles.*

Már néhai KATONA LAJOS (IrtörtKözl. XV, 152) felhívta a figyelmet a FestK. szótári értékére, különösen Petrarca bűnbánati zsoltárainak nyelvészeti jelentőségére. TIMÁR KÁLMÁN.

Legrégibb oláh kölesönszavunk kormeghatározásához.
A nyelvünkben kimutatható legrégibb oláh eredetű közsónak SZINNYEI J. (A magyar nyelvbe átvett oláh szavak: Nyr. XXIII, 490) s utána SIMONYI (A magyar nyelv története 690) a XV. sz.-beli sod (ÉrsK. 263) és *alakor* (első adat 1440-ből OklSz.) átvételeket tartották. Észrevételeinkkel ezúttal csak azt akarjuk megmutatni, hogy az oláh—magyar nyelvi kapcsolatoknak ez a fontos

problémája a tudományos kutatás újabb eredményeinek megvilágításában egészen más eredménnyel lesz megoldható.

A *sod*-ban oláh jövevényt látott még R. PRIKKEK MARIÁN is (Nyr. XLI, 384), WĘDKIEWICZ azonban magyar közvetítésű zsidónémet szónak tartja (Zur Charakteristik der rum. Lehnw. im Westslavischen: Mitteil. des rum. Inst. Wien, 1914. I, 273), amint erre már WEIGAND is utalt (Körösch- und Marcsch-Dialekte. Leipzig, 1897. 82). Ezt a nézetet valljuk mi is, továbbá DRĂGANU (Dacor. IV, 158). *Kese—kesej* szavunknak (első adat 1211-ből OklSz.), amelyeket ALEXICS (Nyr. XLI, 132—4) és DAMIAN (NyF. LXVII, 45) az oláh *oacheș*-ből magyaráznak, pedig semmi köze ehhez az oláh melléknévhez. Ezt egy korábbi dolgozatunkban részletesebben indokoltuk meg (l. UngJb. VIII, 43—4).

Nem tekintve az *atakor*-t, amelyet általában oláh eredetűnek tartanak (vö. EtSz., DICULESCU, Die Gepiden 203, DRĂGANU; Dacor. IV, 162), van egy szavunk, amelynek oláhsága kétségbe nem vonható, s amelyre a XV. századnál lényegesen korábbi adataink vannak. Ez a *ficsur*.¹ Mint személynév a XIII. század elején tűnik fel latin okleveleinkben (SZENTPÉTERY, Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke 61—6). Először Imre király egyik oklevelében találjuk (SZENTPÉTERY az 1202—3. évek tájáról keltezi): *Fichur*, egy jobbágy neve az aradi egyház egy biharvidéki falujában. Viselője bizonyosan oláh lehetett, de azért az adat a *ficsur* történetének szempontjából nem nevezhető érdektelennek. Feltűnő a *Fichur u*-ja, amely csak *o*-féle hangot jelölhetett, mivel az oláh *fecior*-nak (*fecior*, dial. *ficior* 'filius, natus; fiú, gyermek; juvenis, adolescens: legény, ifjú' Lex. Bud.) *feciu*r, *ficiu*r változata nem tételezhető fel. Második adatunk, amelyet JAKUBOVICH (MNY. X, 78) után közlünk: 1376: Bothus dicto *ffichormiklous*, ötvenkét évvel idősebb, mint az OklSz. legrégebb *ficsur* adata.

TREML LAJOS.

A népnyelvtanulmányozás történetéhez. ERDÉLYI LAJOS Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása stb. c. érdekes és lelkes cikkében MNY. XXIV, 327—33 részletes áttekintést ad arról, ami nálunk a népnyelv tanulmányozása terén történt. Visszapillantását TOLDY FERENCNEK 1843-iki akadémiai indítványával kezdi, amely egy *magyar nyelvjárastan* megteremtését célozta, s amelynek dacára 85 év letelte után sem ismerjük eléggé nyelvjárásainkat. Elkerülte figyelmét az, hogy 28 esztendővel ezelőtt, az Akadémiának 1901. évi áprilisi osztályülésében is fölmerült egy hasonló indítvány, amelyet e sorok írója tett, s amely így hangzott: „Kérje föl az osztály a Nyelvtudományi Bizottságot, hogy hivatásához képest sürgősen gondolkozzék azon módokról: miként lehetne a népnyelv tanulmányát nagy fontosságánál fogva minálunk is a magyarság egész területén rendszeressé és állandóvá tenni.“ Az indítványt, amelyre HORGER ANTALNAK A halmágyi nyelvjárás-sziget c. rendkívül érdekes nyelvjárastanulmánya adott

¹ Helyesen az oláhból származtatják: BALASSA, A magyar nyelv 29, SZARVAS: Nyr. XVII, 128, XXII, 386, SZINNYEI: Nyr. XXII, 438 (Nyrkalauz I—XXV-ben tévesen XXIII, 438), SIMONYI, Die ung. Sprache 69, ZOLNAI GY.: Nyr. XXXV, 199, HORGER: MNY. X, 409.

alkalmat, az osztály el is fogadta (l. Akad. Értesítő 1901: 338), azonban — hogy ERDÉLYI mélabús szavával éljek — a közönyöség annyira ráfeküdt erre a területre, hogy ennek a második akadémiai indítványnak is ugyanaz lett a sorsa, mint a TOLDY FERENCÉNEK. Valami végzet sujtja a magyar néplelket, hogy nyomtalanul el kellett pusztulnia ósköltészetünknek, s hogy nincs elég buzgóság bennünk a népi nyelvkincs rendszeres fölbányászására és megmentésére sem.

Monnak. A *gyn* > *nn*, illetőleg *dn* > *nn* teljes hasonulásnak (*vagynak* > *vadnak* > *vannak*, *hogynem* > *hcdnem* > *honnem* stb.) példái közé MNy. XXIV, 186—7 a LobK. és DebrK. *monnak* alakja tévedésből került. Ez a mai népnyelvünkben is meglevő alak ui. a *mond* ige tővéghangzótlan többes 3. személye a teljesebb és általánosabb *mondanak* helyett, tehát voltaképen eredetibb *mondnak* alaknak az elváltozása, ami szerintem egyszerűbben úgy fogható föl, hogy az *-ndn-* mássalhangzótorlatból, mint az *ajándék*-ban (<**ajándék*) s a régi *gyakornak* (< *gyakorolnak*)-félékben is (vö. TMNy. 253), a közbülső mássalhangzó alig ejtendő voltánál fogva egyszerűen elmaradt.

A tanulságos cikkben egyébiránt némi ellenmondás is van. Míg ui. a cikkíró előbb (186. l.) a *vadnak* alakot mint a *gy* > *d* változásnak s ezzel a részleges hasonulásnak eseteként fogja föl, v. i. eredetibb *vagynak*-ból származtatja, addig a fejtegetés végén egészen meglepően ezt mondja: „A *vagynak* igealak, amely a közhit szerint a régi nyelvben uralkodott, a legnagyobb valószínűség szerint újabb analógiás alakulás” stb. Avagy úgy gondolja-e, hogy bár a kódexekben sűrűn előforduló *vadnak* eredetibb **vagynak*-ból lett ugyan, a nyelvemlékeinkben szórványosan és később fölbukkanó *vagynak* ejtés mégis már csak újabb alakulás lehet, amely véletlenül ugyanazt a formát mutatja, amelyből maga az általános használatú *vadnak* származott volt? Mert a nyelv fejlődésében ilyen eset is elképzelhető.

ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Magyarok Istene. Erről a szólásról RÉTHEI PRÍKKEI MARIÁN értekezése óta (Századok 1906.; Nyr. XL, 248) rendszerint azt szokták tartani, hogy nem a régiségből származik, mert csak DUGONICS Etelkája (1788.) óta terjedt el és vált közkeletűvé. Bizonyos, hogy DUGONICSnak ez a maga korában rendkívül népszerű regénye oly gazdag változatban tartalmazza ezt a szólást, hogy egyetlen írónk sincs, aki őt ebben nemhogy utolérné, hanem még csak meg is közelítené. Azonban a *magyarok Istene* gyors elterjedését mégsem e körülményben kell keresnünk, hanem inkább a nemzeti megújulás korának közszellemében. Mert nyilvánvaló, hogy a hazafias vonatkozású szólásoknak mindig nagyobb a kelendőségük a nemzeti ébredés idején, mint a nemzeti tespedés éveiben.

A ma is gyakran emlegetett szólást bizonyára elég jól ismerték már DUGONICS Etelkája előtt is. TOLNAI a Magyar

Hirmondóból (1784.) és Illés János jezsuita iskolai drámájából (1767.) közli (MNY. XIX, 145). A XVIII. századbeli előfordulását (vö. SZENDREY: MNY. XXIV, 49) én is megszoríthatom egy adattal. ZAKARJÁS János délamerikai jezsuita misszionárius írja 1754-ben a következőket: „Egyébként sem Tisztelendőségek, sem más magyarul beszélő ne szánja rá magát arra, hogy indiai misszióra vállalkozzék... És valóban, ha különös isteni ösztönzés nélkül jönnek az Indusokhoz és mágokhoz, *gyakran megemlítik a Magyarok Istenit.*“ (Földr.Közl. XXXVIII, 227. Az eredeti szövegben az aláhúzott rész magyarul van írva.) Eddig ismert legrégebb magyar nyelvű szövegbeli előfordulását szintén TOLNAI mutatta ki a Szencsey-kódexből (1671.) és ennek nyomán a kuruckorból keltezi keletkezését. Azonban megtalálhatjuk már valamivel e korszak előtt is FÉNYES ISTVÁN debreceni jegyzőnek Debrecen város 1664. évi történetéről szóló verses leírásában (1665-ben fejezte be): „Az sűrű fergeteg, rettentés hideg közzülök sokat megvett, | Látván nem mehetek, sokan *megismerték az magyarok Istenét*“ (TörtTár 1894 : 537).

Volna még egy adatom reá a régi nyelvből, ámde némi kétség férkőzik megbízhatóságához. TAKÁTS S. írja Magyar hadi nyelv c. dolgozatában (Nyr. XXXII, 428), hogy: „A végházak hadi népe magyar leveleket ír a királyoknak s követeik a panaszokat Bécsben és Prágában magyarul adják elő. Rudolf császárnak még azt is megírják, hogy *a magyarok Istene verje meg őt mind a két kezével.*“ (Én emeltem ki!) Nagy kár, hogy TAKÁTS se pontos korát, se szószerinti szövegét nem közli ama bizonyos levél megfelelő sorainak. Így aztán nem tudjuk, hogy melyik esztendejére tegyük Rudolf több mint három évtizednyi uralkodásának (1576—1608.) Másrészt meg azt is gondolhatjuk, hogy TAKÁTS közlésében tartalmi átírással van dolgunk, ennél fogva nem merünk reá építeni. Pedig hitelesnek bizonyuló adata esetleg korban megelőzné Szamosközy 1604-ből való *Deus Ungarorum*-át is (Századok 1904 : 347).

TAGÁNYI a *türk tengrisi* 'törökök Istene' analógiájára hivatkozva az ősi hitvilág hagyományának véli szólásunkat (MNY. XX, 82). Megjegyzem, hogy ezt az analógiát és ennek kapcsán a *magyarok Istene* ősi eredetét már előbb említette VÁMBÉRY (Nyr. XL, 325) és még előbb THURY JÓZSEF a Török nyelvemlékek a XIV. század végéig c. értekezésében (vö. Nyr. XXXIII, 115).

Az ország szíve. Az ország fővárosa ez, mert a főváros ép úgy középpontja az országnak, mint a testnek a szív. Ma Budapestet nevezik így, régente természetesen Budát értették rajta. A MNY. VIII, 225. és XI, 259. lapja a múlt század első három évtizedéből idézi legkorábbi előfordulásait, és mivel Széchenynek kedvelt kifejezése volt, azért az utóbb idézett helyen azt állították róla, hogy a legnagyobb magyarnak köszönheti elterjedését.

Nem lehetetlen ugyan, hogy az *ország szíve* népszerűsítésében Széchenyi nagyhatású irodalmi munkásságának is volt némi szerepe, azonban bizonyos, hogy ez a kifejezés ismeretes volt már Széchenyi irodalmi működése előtt is. A MNY. említett

helyein a Horváth István leveléből (1807.) és A' magyarság' virágiból (1803.) felhozott két példához hadd idézzük még előfordulásának ezeket a helyeit az imént jelzett korból: „... ha Magyar Hazánk szíve, Buda körül eddig is nagyobb tűzzel fogták volna a' Haza nyelve ügyét; innen a' közép pontról könnyebben terjedt volna a' véghelyek felé“ (Hasznos Mulatságok 1829. 28. sz.). „S hamvaiban, Budán áll meg [a török], Az országnak szívében“ (Kisfaludy S., Somló. 1807.).

Régibb költőink vagy szépprózáiróink nyelvéből nincs reá adatom. Gvadányi, Zrínyi Budát csak az ország közepé-nek nevezik; pl.: *Országnak közepe Buda*, itt van Népünk (A' most. f. orsz. gyűl. 82). Igaz; hogy e' város [Buda] közepé Országnak, | Itt öszve van gyűlve színe az Hazának (uo. 83). Mert Hazánk közepén fekszik Buda vára, | Mindennek egygyenlő majdnem útja arra (FalNót. I. Rész). *Buda közepe* volna ha nem egész keresztységnek, legalább bizony *Magyarországnak* (Zrínyi hadtud. munkái 136).

De a XVII. sz. nyelvében mégis megtalálható ez a ma is általánosan kedvelt kifejezés; nagyobb kelete azonban akkor aligha lehetett. Érdekes, hogy nem is a költői vagy a szépprózai nyelvben bukkantam reá, hanem a diplomáciaiban. I. Rákóczi György fejedelem írja Fogaras várában 1637. január 26-án portai főkövetének, Tholdalaghi Mihálynak ezeket a fejedelem politikájára igen jellemző sorokat: „Az kegyelmetek kijövetelét szívből váránk, azon is legyen kegyelmetek, kibeszélhesse magát onnét, az uj kapikihaja be foghatja vinni az adót, melyet mi hogy Budára küldjünk, soha csak meg sem gondoltunk, vagy másuvá az portánál, azt is eluntuk, hogy majd második porta leszen *Buda az ország szíve is*“ (BEKE-BARABÁS, I. Rákóczi Gy. és a porta 339). Megjegyzendő, hogy a levél fennmaradt eredeti fogalmazványa a fejedelem saját kézírása. Ennélfogva eddigi tudomásunk szerint I. Rákóczi György nevezte először hazánk fővárosát az *ország szívé*-nek.

CSEFKÓ GYULA.

Sujt. A magyar nyelvészek BUDENZ MUSZ.-a óta mindig finnugor eredetűnek tartották ez igénket, s SZINNYEI még a NyH. 6. kiadásában is a finn *huhto*-val egyeztetette. De már e művének legújabb, 7. kiadásában feladta ezt az egyeztetést. Hogy mi indította őt erre, azt nem tudnám ugyan pontosan megmondani, de az azt hiszem, hogy helyesen tette, mert ez az igénk én szerintem sem finnugor örökség, hanem nyelvünk külön életében keletkezett.

A *suhog* ige jelentése tisztán hangbéli jelenségre vonatkozik: 'su, suh'-féle hangot idéző elő' (pl. a selyemruha, az eső, a levegőben gyorsan mozgatott pálcá v. ostor stb.). Egy régi mellékalakja, a (**suhug* >) *süg* (alakjára vö. ad fluvium *zuchugo* NySz. > 1. *zúgó* 1. jel. MTsz.), a nép nyelvében (MTsz.) szintén hangbéli jelenségre vonatkozik: 'sistereg' (a nedves fa mikor ég) és 'suhog' (a vékony vessző) a jelentése, s ennek az igének (melyet különben *suhog*-ra és *süg*-ra való alaki és jelentésbeli megoszlás következtében ma már külön szónak érezünk) a köznyelvben is van olyan használata, amely csak hangjelenségre vonatkozik: *örökké sügnak-búgnak*. (Markába *süg* is enyhébb mértékben ugyanaz, mint *markába röhög*.) De általában

a *süg* ige, valamint az ugyane tőből származó *suhan* és *suhint* igék ma már nem azt jelentik, hogy 'su, *suh*-féle hangot idéz elő', hanem különféle más, de mindig suhogásszerű zajtól kísért cselekvést jelentenek. Ime: *suhan* '*suh*-féle hangot hallatva mozog', *suhint* '*suh*-féle hangot hallatva pálcával, ostorral üt', *süg* 'jemandem etwas einflüstern, einsagen'. Ez utóbbi esetben már annyira a tudat előterébe nyomult magának a cselekvésnek a képzete, hogy a *su*, *suh*-féle hang előidézésére vonatkozó, vele egykor szorosan kapcsolatos képzet már csak alig-alig merül fel lelkünkben. És már tisztán csak a kísérelésre vonatkozik a 'peitschen, mit ruten schlagen' jelentésű *suhod* ige (NySz.). A hangutánzó *su*, **suh* hangorból származó szócsalád jelentései tehát ilyen fejlődést mutatnak: 1. '*su*, *suh*-féle hangot idéz elő' > 2. 'ilyen hanggal járó cselekvést végez' > 3. 'bizonyos cselekvést végez'. Vagyis: ami eredetileg uralgó képzet volt, az idővel társképzetté vált, s végül egészen kiszorult a képzettartalomból.

Kétségtelenül a hangutánzó *suh* tőből származó a nyelvjárási *suhad* > *suvad* és *suhaszt* > *suvaszt* igék is (MTsz.), de ezeknek mai jelentésében már nem érzünk semmi hangutánzó elemet. *Suhad* > *suvad* jelentései: 1. 'csúszik', 2. 'zöld héjjából kifejlik, kiválik (a dió, moggyoró)'; *suhaszt* > *suvaszt* jelentései pedig: 1. 'zöld héjjából kifejt', 2. 'gyűrűz' (vagyis gyűrűalakú szeleteket fejt le gyümölcsfák kérgéből), 3. 'kitép, ránt, húz, nyú', 4. 'sujt' (pl. főbe) (5. 'hazudik, füllent'). A 4. sz. 'sujt' jelentéshez vö. még: *még-suvaszt* 1. 'erősen megüt', 2. 'agyonüt', *rëa-suvaszt* 'ráhúz, ráüt'. És épen így nem érzünk ma semmiféle hangutánzó elemet a *sujt* ige jelentésében sem. Azonban *ki-sujt* a nép nyelvben helyenként azt jelenti, hogy 'kisöpör'. Pl. *Sujtsd ki egy kissé ezt a szobát, nagyon szemetes már* (MTsz.). Eredetileg nyilván nem a szobát sujtották ki, hanem a szemetet a szobából. (Vö. ugyanígy: *kisöpörni* a szemetet (a szobából) > *kisöpörni* a szobát.) S a *ki-sujt* igének e nyelvjárási 'kisöpör' jelentésébe már beleérezhetünk némi hangutánzó elemet is, s ezért nem tartom merésznek azt a feltevést, hogy a *sujt* is a hangutánzó *suh* tőnek valamilyen származéka. Csak az a kérdés, hogy milyen képzővel van ellátva ez a tő, s hogy hogyan keletkezett a *sujt* ige hangalakjában észlelhető *j*?

Elméletileg fel lehetne ugyan tenni, hogy *sujt* korábbi **suhit* < **suhit*-ből való, mert pl. a nyj. *ejtőzik* is < **eitőzik* < *ehitőzik* < *ehitőzik* (MTsz.), de mivel **suhit* < **suhit* igének sehol semmi uyoma — csak a MTsz.-ban van egyetlen adattal: *suhító* 'egy méter magasra is megnövő, teljesen sima, esomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény', ez azonban nyilván új keletű, talán csak alkalmilag keletkezett hangutánzó; azért nevezték el *suhító*-nak, mert vele, vagy a belőle font ostorral jól tudnak a gyerekek *suh-ítani* — azért valószínűbbnek tartom, hogy nem az összetett műveltető -*it* képzővel, hanem az egyszerű műveltető -*t* képzővel alakult. Nyelvünknek egy régebbi korában tudvalevőleg kivételnélküli hangtörvény volt a $\chi t \sim \dot{\chi} t$ (írva: *cht*) > *it* és *ht* > *it* változás. (Legkésőbbi adat a XV. sz. 3. negyedéből való Casanate-Gl.-ban, vö. MELICH: MNY. XII. 260. Eddig az *Ajton*,

Balajt, Bodajt > *Bodajk, Bojt, bojtorján, bujlat, cojta* > *cejte* 'ligamen', *Csejte, Csejtelek, Dejtár, Dejte, ejtel, hejt* 'stultus', *Lapujtó, majt* (> *majt*), *Majtény, mezejtelen, nyujt, Nyujtód, palajta* 'ponyva', *Palojta, purgalejtes, rajt-, rejt, Rojt, Röjtök, sajtan, sajtar, sajtó, Sajtós-út* 'via salifera', *selejtes, Söjtör, Várajt, Zsujta* szavakban és az *-ít* képzőben mutatták ki, legtöbbször MELICH: NyK. XLIV, 344—9. Két esetben $\chi d \sim \dot{\chi} d > \dot{i} d$ is: *Tabajd* és *Csejd* > *Csejt*. Újabb korban, a XV. sz. után, már *kt* lett a χt , $\dot{\chi} t$ -ből: *baktér, saktér, riktig, ábriktol* stb.) Ennek alapján tehát joggal lehetne a mai *sujt* alakot is korábbi **suh*t-ból magyarázni. Én azonban fonetikai okokból kételkedem abban, hogy azt a *t* előtti *h* betűt, amely a fentebb felsorolt szavak egy részének írástörténetében észlelhető, csakugyan *h*-nak kellene olvasnunk. Nézetem szerint csakis $\chi t \sim \dot{\chi} t > \dot{i} t$ (nem pedig $ht > \dot{i} t$) változást lehet feltenni, s ezért azt hiszem, hogy a hangutánzó *suh*-többől származó **suh*t műveltetőből előbb **sux*t lett, s csak ebből utóbb a mai *sujt*.

Okoskodva író régiebb írók és a helyesírás szabályaiban nem egészen jártas mai emberek néha *ly*-nal *sulytaní*-nak írják ezt az igét, nyilván azért, mert a *súly* főnév valamiféle származékának gondolják. De erről persze szó sem lehet. HORGER ANTAL.

Pofit, pofitos. E dunántúli tájszóra sok adatunk van: 1754: Horgas orrú, magas termetű, hosszú *pufit* ábrázatú (Székesfehérvár lt.-ből MNy. VI, 424), *pofit* (TudGyűjt. 1829. XI, 93; Tsz.; CzF.; MTsz.; NyF. XXXIV, 88, 123) '1. pufók; 2. nagy pofa' (utóbbi CzF.-ban); *pofitos* (Kr.-ből MTsz.; CzF.; Nyr. XXX, 101; DANK., Lex.; Tzs. 1835., 1838.; alakvált.: *pufitos* Nyr. XVII, 192; VÉRTESSI, Gárdonyi ny. 48) 'buccosus, bausbäckig, dickbäckig, pufók'.

Alapszavuk a *puf*-, *po*f- ige (l. PAIS: MNy. XXIV, 37). Mivel vagy hely nélkül (a régiebb szótárakban), vagy csakis Dunántúlról vannak közölve, az *-ít* szóvéget könnyen megérthetjük. Dunántúl az *avult* 'antiquus, detritus' *avított, avitt* alakban járatos (MTsz.). Ilyenek még: *sárélt* 'sárga' (Baranya m Tsz., innen CzF. és MTsz.), amelynek **sárélt* (vö. *sárel* 'sárgul' Baranya m. MTsz.: *sár* a. m. 'sárga') lehetett az előzménye; **csunyult* 'veszett (eb)' \sim *csunyét, csunyitt* (MTsz.; vö. *csunyél, csunyil* MTsz.); **szomjult* 'szomjas' \sim *szomét, szomít, szomitt* (MTsz.; Nyr. XXXIV, 109; MNy. IX, 284). Alapszavuk *-él* \sim *-il* > *il* (köznyelvi *-ul, -ü*) képzős ige, mely a régi és a népnyelvben gyakori (vö. TÖMLÖ: Nyr. XIV, 298; MÉSZÖLY: MNy. VI, 404, VII, 147, XI, 63; SZINNYEI: MNy. XXII, 255, NyH.⁷ 77, 81). Valószínűleg közcjűk tartozik a *hóditt* (Zala m. MTsz.) 'halavány' szó is, amelynek köznyelvi **holdult* felelne meg. — A **po*fult \sim **po*fitt > *po*fit alakban a *-it* megrövidülésére vö., hogy van **pu*fadt-*os* (**pu*fattos) > *pu*fatos 'pufók' alak Pakson (MTsz.). Van továbbá: *likatt* (MA.³, NySz.) \sim *lyukatos, likatos* (NySz.; MTsz.; Nyr. XIV, 357, 403, XXXVIII, 237; NyF. XXXII, 50 stb.); e szóról helytelenül GIESSWEIN: Nyr. XXX, 469 [*csztr. luckatö*] és LACZKÓ: Nyr. XXXVI, 457 [*lakatos* \times *lik*]; *nappot napestig* (MA.³, NySz.), de *vi*.ágo-tos *vi*.ágra stb.; *mártotta* (KASSAIból MNy. I, 378) \sim *mártota* (KASSAI III, 329) 'mártás'. JUHÁSZ JENŐ.

Güssing. A vas megyei *Németujvár* német neve ez. A régebbi adatokban így szerepel a hely: 1157: *Mons Kiscen* (a meg nem jelölt adatok Csánki Magyarország történelmi földrajzából valók); 1198: in territorio videlicet *Novi Castr*i (ÁrpádÚjOkmt. VI, 194); 1227: de *monte Guizin*; 1230: *Quizun* (Gr. LESER, Gründung und erste Besiedlung der Stadt Güssing: Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins [Eisenstadt] I, 17); 1263: *novum castrum Kysun*, 1263: *Castr*i *Kussen* seu *Ujvár* (LESER i. m. I, 19); 1272: *Guzzinge*; 1318: *iznin burc Guzzinc* (Ottokars Österreichische Reimechronik. MonGerm. 11: V, 44.087. sor); 1696: *Német Ujvár* seu *Kiszingh* (Visitatio Cancnica a szombathelyi püspöki levéltárban); 1773: *Nemet Ujvár—Gissing* (Lexicon).

Folyóiratunk XXIII. köt. 222. l.-jén helységnevünket az ófu. *gussi* és kfn. *gűzze* (vízáradás) szóval hoztuk kapcsolatba s azt mondtuk, hogy a *Mons Kiscen* (= *ze den gűzzen*) jelentése: 'hegy a vízáradásnál, a víznél, folyóknál'. Ezt a nézetet annál bátrabban, vallottuk, mert tudtuk, hogy a németujvári várhegy lábánál a Strém és Szék patak folyik, s azt is, hogy ott emberemlékezet óta mindig tó volt, ha közben egy időre le is csapolták. E szerint *Kiscen* először magát a hegyet jelentette, később a hegyen épült várat, sőt a hegy lábánál elterülő várost is. Egy régebbi fejtegetésünkben (Güssing: Österreichische Pädagogische Warte [Beilage]. Wien, 1924. évf.) behatóbban is foglalkoztunk e névvel, s az előbbi magyarázat mellett különösen az *-ing* képző szerepét magyaráztuk meg, amely hasonlóan az *-ung* képzőhöz a vízösszefolyásnál levő telepet, a vízösszefolyásnál lakókat jelentette volna. Vö. *Hallungen* a. m. 'Leute an der Hale', *Bodungen* a. m. 'L. an der Bode', *Chieming* a. m. 'L. am Chiemsee' (FERD. MENTZ, Ortsnamenkunde. Leipzig, 1921. 95).

LESER i. h. ezt a névfejtést nem mérlegeli (pedig ismeri!), és minden kritika nélkül WENDRINSKY véleményét tolja előtérbe a következő sorokban: „Johann Wendrinsky ist der Meinung, Güssing habe in Karolingerzeiten »giskeit« Geschaide und davon später Kiscen, Quizin, schliesslich Güssing geheissen und beruft sich auf eine zu Regensburg X. Cal. Martii (20. Febr.) 860 von König Ludwig (dem Deutschen) an das Kloster Altaich (gerichtete Urkunde): Privinna schenkte »in suo ducatu, quidquid habuit ad salapiugin infra terminos suos in orientem ultra Solam fluviolum usque in Slugenzin Marcham et Stresmaram et sie sursum per solam usque ad Uuallungesbach (vielleicht noch erhalten in Wallendorf, gegenüber St. Gotthard an der Raab) et sic usque in Hraba giskeit et chirichstetin.« (SIKEL, Beitr. zur Diplomatie: SitzBer. der Wiener Akad. 39: 158.) Wenn wir nun, schreibt Wendrinsky, von Zalabér, dem wahrscheinlichen Salapiugin, wo die Sola einen groszen Bogen macht, uns aufwärts bis zu ihrem Ursprunge wenden, so stossen wir über der Raab auf Güssing, als einen wahren Scheidepunkt, Geschaide »gisceit« der Raab. Dass aus dem giskeit der Urkunde leicht ein Kiscen und aus diesem ein Güssing, d. h. ein zum Geschaide Gehöriges, damit zusammenhängendes (das ist der Sinn der Endsilbe *ing*) als Namen für das Schlosz und die Stadt auf dem Berge Kiscen werden konnte, ist klar.“ (LESER i. m. I, 8. — Honnan vette ő WENDRINSKY fejtegetését, nem jelöli meg. Lehet, hogy az általa

más szám alatt idézett Die Burgvesten der österr. Monarchie [Wien, 1839. 4. rész 191. l.] c. munkában található meg.)

Ha a fentiekben levő latin idézetet figyelemmel elolvassuk, rögtön látjuk, hogy sem WENDRINSKY, sem LESER nem jól értelmezték a *Graba giskeit* (ófn. *gi-sceida*, kfn. *gescheide* 'Scheide, Grenze') kifejezést, mert ebben a *giskeit* nem külön helységnév, hanem értelmező, mely az előtte álló szóval együtt ezt jelenti: 'Raabgrenze, Raabhatár, határt képező Raaba' (vö. R. VOLLMANN, Flurnamensammlung. München, 1926. 48). De a földrajzi helyzetet sem jól itélik meg, mint az e sorból: „so stossen wir über der Raab auf Güssing, als einen wahren Scheidepunkt Gescheide [helyesen Gescheide!] gisceit der Raab“. Hogyan értelmezendő ez a „Scheidepunkt der Raab“, nem világos. Vízrajzilag, közigazgatásilag vagy hogyan? Ez a sor nyugodtan elmaradhatott volna, mert csak zavart okoz. Nyelvészetileg is tarthatatlan a fejtegetés! Miként gondolják ők a *sc*-nak *ss*-szé válását, s nyilatkozatuk támogatására mily példákra hivatkozhatnának? Mi velük szemben nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ha az 1157. évi *Kiscen* tényleg *kisken*-nek volna olvasandó, akkor is nem *kissen*, hanem *kíšsen* fejlődött volna belőle (vö. H. PAUL, Deutsche Grammatik. 1916. I, 347 kk.; Jos. SCHATZ Altbairische Grammatik. 1907. 83 kk.; Jos. SCHATZ Althochdeutsche Grammatik. 1927. 140 kk.). De még tovább is mehetünk: ha a *Kiscen* az ófn. *gisceida* folytatása volna, nagy zavart okozna a szóban levő hangsúlyos *ei*-nak *e*-vé való elszíntelenedése. Ez csak akkor történhetett volna, ha az *ei* hangsúlytalan lett volna! Így tehát a mi *Kiscen*-ünk (mert nyilvánvaló, hogy emiatt hivatkoznak ők a 860-iki oklevélre!) sem tárgyilag, sem nyelvíleg nem hozható kapcsolatba a WENDRINSKYtól idézett vagy az ófn. korban általánosan használt *gisceida*-val, hanem — mint a későbbi adatokból megítélhetjük (biztosan *Kissen*-nek olvasandó a *Kiscen* is; vö. KNEZSA, A magyar helyesírás a tatárjárásig: MNY. XXIV, 321) — egyesegyedül a kfn. *gűzze* szóval, amelynek egy *ze den gűzzen*-féle állandó kifejezéséből szigetelődött el a *Guizin—Kysun—Kussen* (olv. *Küssen*) helynév, mely eleinte a folyóknál, a víznél álló hegyet, majd pedig az itt álló várat és várost is jelentette.

Helynevünk későbbi *Guzzinc—Kiszingh—Güssing* alakjában az *-ing* képzőt sem patronymikonnak veszem, mint LESER s régebben én is (Östr. Päd. Warte), hanem nép-, illetőleg író-etimológiából magyarázom és pedig úgy, hogy a *g* — az *n* gutturalis articulatiója miatt? — a régi *in*-re végződő dativushoz analógia útján egyszerűen hozzájárult (vö. K. SCHIFFMANN, Das Land ob der Enns. München—Berlin, 1922. 48 a *Rechtin—Rechingen, Adelberin—Odelbering, Penchin—Penking* stb. példákat).

Mindezek alapján a LESERTől adott névfejtést elvetjük s Németújvár német nevére vonatkozó régi álláspontunkat fenti módosítással fenntartjuk.

SCHWARTZ ELEMÉR.

Áveszál. ZOLNAI GYULA Háromszéknek úgynevezett Oltfejéből közöl egy *aveszál* 'testben-lélekben satnyul' (*eláveszált* 'testben-lélekben elsatnyult, anyagilag és erkölcsileg megbukott') jelentésű szót (Tájszók gyűjteménye: MNY. I, 282), amelyet az EtSz. ismeretlen eredetűnek mond.

Hogy ez a tájszavunk oláh eredetű, azt előfordulásának földrajzi körülményei is valószínűvé teszik. DRĂGANU M. a Dacoromania IV. kötetében (752—3) foglalkozik egy 'aufzehen, entkräften, ausmergeln' (BUDAI—DELEANU) jelentésű oláh ige etimológiájának a kérdésével, amelynek következő alakváltozatait sorolja fel: *adevâsi*, *adâvâsi*, *adiêvesi*, *dâvâsi*, *tâvâsi*, *adevesi*; a belőle képezett multidejű melléknévi igenév: *dâvâsit* pedig ennek megfelelően 'kifosztott, kimerült, legyengült, elsatnyult, tönkretett' értelemben használatos. DRĂGANU helyesen a magyar *odaveszteni*, *odaveszni*-ből származtatja.

A jelentésbeli feltűnő egyezés az *aveszál* ~ *adevâsi* egybevetés mellett szól, annál nehezebb azonban származtatásunk hangtani megindokolása. Egy *adâvâsi* alakból a magyarban *adeveszál*, *ádeveszál* eredményt várnánk, az esetleges *adeveszál* > *aveszál* fejlődést magyar hangtani folyamatnak nem tarthatjuk. Nem lehetetlen azonban, hogy az oláh igenek van egy **avâsi* változata is, amelyet az *aveszál* ügyszólván meg is követel. Ez az eddigi tájszógyűjtésekből nem mutatható ki. Az a körülmény, hogy az -i végű oláh igék nyelvjárásainkban megőrzik jellegzetes magánhangzójukat (*felópril* NYK. XXVII, 447; *zbingéjl* DAMIAN: NYF. 67:42 kk.) nem áll egybevetésünk útjában, mert az -il-nél sokkal gyakrabban találunk -ál-t: *szokotál* < *sccotál* NYK. XXVII, 447; *tukmál* < *tokmi* DAMIAN: NYF. 67: 39—40; stb.). Feltéve, hogy helyes nyomon járunk, époly visszaköleszött szóval van dolgunk, mint a *tolhár* < *tâlhar* < *tolvaj* (Bihar m, vö. NYF. 67 : 39) és a *dzsingás*, *zringás* < *gingaş* < *gyenge* + *aş* (Szatmár m. és Zilah vidéke, uo. 21) esetében.

TREML LAJOS.

Alutni. Mészölynek a műveltető -t egykori használatáról írt cikkében (MNY. XXIV, 308) az **olutni* szó előtti csillag nyilván csak az o magánhangzóra vonatkozik, hiszen történeti szótárainkban (együttesen) elég bő példasorral van képviselve ez az alak-tani jelenség. Nem is ezt akarjuk szóvá tenni, hanem e szó MTsz.-beli szerény képviseltesét látva, olyan-amilyen élő voltára akarunk egy példát idézni Csik megyéből. DOMOKOS PÁL PÉTER csikszeredai tanítóképző tanár a minap megtisztelt azzal, hogy megküldte ez év január 3-án írt tárcacikkét, amely — gondolom — az ottani helyi újságban jelent meg. DOMOKOS népzenei kutatásokat végez, s 1928 karácsonyestéjére kirándult Csikmenaságra, hogy az éjfélti mise énekeit — sok szépet hallván róluk — megfigyelje, lejegyezze. E kirándulásáról szól tárcája. Itt hallotta s idézi cikkében az egyébként betlehemesek szájából sokfelé hallható „Mostan kinyílt egy szép rózsavirág” kezdetű régi karácsonyi ének következő szakaszát:

Szűz Mária ugy kesereg sorsán
Szent Józseffel szent fiát *alután*
Helyezettvén c-ak egy kevés szénán
Szemekből köny csordulván.

Maga az ének tudomásom szerint régi, egyházi ú. n. népének, melynek számtalan változata kering országszerte. E változatok sorába tartozik pl. a *Cantus Catholici* 1651-iki kiadásában

a 257. lapon olvasható ének is, melynek minket most érdeklő szakasza így hangzik: „Midőn a' Szűz Magzattyát, Jászolyban siró fiát El akarja *alutni*, így enekel ő néki . . .”

Ez utóbbi szakaszt egy szó kivételével szószerint így énekeltek pl. a tordai (Torda-Aranyos m.) betlehemesek is 1902-ben, mikor éneküket feljegyeztem. Az az egy szó kivétel azonban épen az *alutni*, mert énekükben ez a sor így hangzik: *Ēl ak'írja āltatni*.

VISKI KÁROLY.

NYELVMŰVELES.

Nyelvművelő újságcikkek.

Minden újságolvasó észrevehette, hogy a napilapok hasábjain mostanában elég sűrűn találkozunk olyan közleményekkel, amelyek nyelvhelyességi kérdések csomóit oldozgatják. Örüljünk-e neki, vagy inkább búsuljunk rajta? Úgy gondolom, legcélszerűbb, ha vegyes érzelmekkel fogadjuk a dolgot, mert van benne jó is, rossz is. Ezeket a cikkeket ugyanis rendszerint műkedvelő nyelvészek írják, márpedig régóta tudjuk, hogy a nyelvre vonatkozó kérdésekben mindig a nem-nyelvészek ítélnek legbátrabban, mivel semmi sem inti óvatosságra őket. Nincs nyelvtudományi iskolázottságuk; nem ismerik eléggé, nem is vizsgálgatják az épen szóban forgó nyelvnek sem jelenkori állapotát, sem a múltját, sem különféle nyelvjárásait; csak a maguk szűkkörű nyelvszokására támaszkodva, a „józan ésszel” való okoskodás alapján, elhirtelenkedve döntenek a felvetődő nyelvi kérdésekben. Nem csoda tehát, hogy sokszor melléje ütnek a szögnek: hibáztatják a jót, jónak mondják a rosszat, s akárhányszor kákán is eszmót keresnek. Van is, aki görbe szemmel nézi ebbeli működésüket, s azt szeretné, ha rátermett, fürge tollú nyelvészek válasz-cikkekkkel ellensúlyoznák e nem szakszerű hozzászólások káros hatását, mégpedig úgy, hogy magában az illető újságban igazítanak helyre azon melegében az alkalmi nyelvészkedők kisiklásait. Bizonyos, hogy ez érdemes munka volna és sok haszonnal járna. Azonban úgy vélem, nem kell az ügyet túlságosan sötét szemüvegen nézni.

Maga az, hogy az emberek efféle kérdések iránt érdeklődnek, és foglalkoznak velük a nyilvánosság előtt, mindenképen örvendetes dolog. Vagy ne örüljünk-e annak láttán, hogy mindjobban érezni kezdik, nem lehet akárhogyan beszélni és írni, hanem a nyelvre, a kifejezés módjára ügyelni kell? KEMÉNY SIMON nem rég (Az Est 1927. nov. 5.) még felpanaszolta a „nyelvőrök” hiányát, és dicsérő szavak kíséretében visszakívánta őket, bárha szavaiból hiányzik az összhang, mert úgy dicsér, mintha gáncsolni vagy gúnyolódni akarna. „Ezelőtt — úgymond — sok önkéntes, hivatott nyelvbakter [!] járt közöttünk, aki sokszor rendreutasított bennünket, ha beszéd közben vétettünk a nyelv törvényei és tisztasága ellen. És hol vannak azok a lelkiismeretes újságolvasók, akik nagyító alá tették az újság hasábjait, és hosszú levélben mosták meg a vezércikkíró fejét egy-egy henye mondatért vagy rossz magyar szóért? Ezek a kellemetlenkedő,

de nagyon hasznos csodabogarak [!] végképpen kipusztultak. Szomorú az, hogy nincsen már velük bajunk, hogy nem kellemtelenkednek személytelen, de örökös jelenlétükkel. Megszűnt az ő terrorjuk [!], éppen úgy, mint ahogy elszállt tollunk hegyéről a félelem, hogy mit szól majd ehhez a szokatlan kifejezéshez Simonyi Zsigmond, s fog-e tetszeni ez a szokatlan mondat Gyulai Pálnak. Sem a nyelvnek, sem az irodalomnak nincs ma ilyen félelmes óra, s az olvasók táborából is hiányzik a rettegett bakter [!], aki oly sokszor ránk pirított, s akinek mindig igazsa volt.“

Azóta fordult egyet a világ. Újra megjelentek — egyelőre a napilapok porondján — a kéretlen „nyelvőrök“, hogy hol okkal, hol ok nélkül megróják ezt vagy azt a szózat vagy szólásmódot, és körmére koppintsanak a tollforgatónak. Különösen gyakori a nyelvhelyességgel foglalkozó cikk a Magyarországon, annyira, hogy újabban már állandósult és címet kapott idevágó rovata: „A Magyarság Nyelvőre“ (1929. jan. 9.).

Aki attól tart, hogy a dologhoz nem értő „fogadatlan nyelvprókátorok“ többet ártnak, mint használnak, mert tévedéseket terjesztenek el az olvasók között, azt is meg lehet valamivel vigasztalni. Igaz, hogy sok nyelvhelyességi babona él már a köz tudatban (érdemes volna egyszer összeszedni őket), csak hogy jó részük nem a műkedvelő nyelvészek hozzászólásaiból származik, hanem abból, hogy az emberek félreértettek és félremagyaráztak egyes nyelvhelyességi szabályokat.) Az pedig ne aggasszon bennünket, hogy a jószándékú, de avatatlan nyelvművelők félreigazításait mind megfogadják az olvasók. A tapasztalás azt mutatja, hogy még a hozzáértők helyreigazítása is legtöbbször falra hányt borsó marad, mert a nyelvi kifejezés szokás dolga, meggyökerezett szokások ellen harcolni pedig bajos.

De nem is mind rossz pénz, amit így az újságok útján a nép közé szórnak; van közte jó is elég. Például HALÁSZ GYULA a Magyarországon gyakran fején találja a szöveget. Azonkívül cikkei ötletesen, érdekesen vannak megírva, úgyhogy mulattatva tanítják a nem-nyelvész olvasót. Egy hibáját azonban szóvá kell tenni. Helyenként annyira túlságba viszi az elmés-játékos, burkolva célozgató írásmódot, hogy a laikus olvasó nem érti meg belőle, mit tart az író jónak, mit rossznak. Ideiktatom egyik újabb cikkének (1929. jan. 9.) következő részletét: „Húsz év mulva fogták el a gyilkost. Elfogták? — kérdem magamtól. Ma még nem tudom. Talán húsz év *mulva* meg tudom mondani, ha addig kitartóan gondolkodom. De ki ér rá erre, mikor annyira más gondolkodnivalója van?“ Ebből még a nyelvész sem hámozhatja ki, mit hibáztat itt a cikkíró, ha csak egybe nem vetheti egy régebbi, azonos tárgyú megrovással.

Lássuk mármost, mit mondanak az újságok nyelvművelő cikkei, s amit mondanak, mennyiben állja meg helyét.

*

Magyarán. — Mit jelent ez a szó? kérdezi DURKÓ IMRE a Magyarországon (1928. aug. 31.). BÁRSONY ISTVÁN ui. egy napilapban (a kérdező nem mondja meg pontosan, melyikben) „Beszéljünk magyarán“ című felszólalásában így érti: 'magyarosan, jó

magyarsággal'. A kérdéstevő szerint azonban Békés, Szabolcs, Szatmár megyében más jelentése van a szónak, az, hogy 'valakinek valamit kereken, esetleg több-kevesebb durvasággal, de mindenesetre »zok«-on megmondanak'. HALÁSZ GYULA (uo. 1928. szept. 7.) „Ne beszéljünk »magyarán«" cím alatt igazat ad a kérdés felvetőjének, mert „a *magyarán* való beszéd magyarán mondva kissé faragatlan. Afféle vaskos odamondogatást fejez ki a szó. Ízes és zamatos, de érdes és nyers.“ Ennélfogva „ne beszéljünk »magyarán«. Elég, ha magyarul beszélünk.“

Legyünk óvatosabbak a következtetésben, és ne érzük be a saját nyelvérzékünkkel, hanem nézzünk körül egy kissé a magyar nyelv kincsesházában. Mit mondanak a szótárak? A NySz. szerint *magyarán* 'deutlich, verständlich, unzweideutig', a MTsz. szerint pedig 'világosan, egyenesen, kereken (pl. megmondani), derekasan, emberül'. A népnyelvi adatok Szegedről, a Csallóközből s az Erdővidékről valók. Az előbbi két helyről ilyen példa is van idézve: „*magyarán* helyt áll“. CzF. szerint a *magyarán* eredeti értelemben annyi, mint 'magyar nyelven, magyar szavakkal, magyarul szólva', átvitt és szokásos értelemben pedig 'világosan, értelmesen, hímezés-hámozás nélkül szólva'. Ezekből az adatokból az derül ki, hogy a kérdéses kifejezés sem azt nem jelenti, 'jó magyarsággal', sem azt, hogy 'gorombán'. Persze ha valami kellemetlen dolgot mondunk meg *magyarán*, azaz világosan, kertelés nélkül, akkor bizony rendszerint zokon veszük tőlünk a nyílt beszédet, s azt mondják ránk, hogy gorombák vagyunk.

Nyugodjunk meg tehát abban, hogy BÁRSONY ISTVÁN nem hibázott, amikor magyartalanságokat ostorozó és magyarosságra tanító cikkének ezt a címet adta: „Beszéljünk magyarán“. *Magyarán* itt is csak ennyit jelent: 'világosan, magyar ember számára érthető módon'. Az idegen kaptára ütött kifejezés a magyar fülnek értelmetlen, de aki magyaros szólásokkal él, az magyar ember előtt is világosan, azaz magyarán beszél.

Rajta múlik. — HALÁSZ GYULA (Magyarság 1928. jún. 17.) újra tolla hegyére szúrja azt az 1sten tudja, hányszor megrótt „hibát“, hogy ezt a kifejezést 'rajta áll, rajta fordul meg, tőle függ' értelemben használják, holott tulajdonképen azt jelentené: 'rajta múlik el, miatta marad el, ő vagy az az oka, hogy nem történik meg a dolog'.

Régi nyelvünkben a szólás csakugyan ilyen értelemben járta, de úgy látszik, ma már bele kell törődnünk, hogy megváltozott a jelentése, s eredeti értelmét jóformán csak azok tudják, akik a nyelvhelyességi irodalommal foglalkoznak. Azt hiszem, itt már befejezett jelentésváltozással van dolgunk, ne folytassunk hát ellene meddő harcot. KELEMEN BÉLA magyar-német szótára is elkönyveli a kifejezésnek újabban fejlődött jelentését: *rajtad múlik*: es hängt von dir ab, es liegt an dir.

Mig...addig. — Ennek az időjelölő szerkezetnek ellentét kifejezésére való használatát kifogásolja a Magyarság cikkírója (uo.).

Annyiban igaza van, hogy a *mig* a régi magyar nyelvben csakis időhatározó kötőszó, ellentétes jelentésére a NySz.-ban nincsen példa. Hogy újabb irodalmi nyelvünkben szembeállítás is

fejeznek ki vele, az alkalmasint a német *w ä h r e n d*-nek 'wohin-gegen' jelentését utánzó, nagyon elterjedt idegenszerűség. LEHR Aranyból is idéz példákat erre a szembeállító *míg*-re (Toldi X. 3.). Nyelvhelyességi és stilisztikai kézikönyveink közül tudtommal csak ZLINSZKY Stilisztikája hibáztatja: „Pál katona lett, *míg* Péter az orvosi pályát választotta e h. Péter pedig. Nem időviszony, hanem ellentét.“ (178. l.) De aki menteni akarja, hivatkozhatik az ugyancsak időhatározó *mikor* kötőszóra; ennek is van ui. átvitt értelmű, nem időhatározó használata: „Minek a szöke éne- nekem, *mikor* én a barnát szeretem?“

Létére. — Kétszer is sorra kerül a Magyarorszában (1928. jún. 17. és dec. 30.). Azt olvassuk róla, hogy „az ellentét hangsúlyozására való“, másféle használata helytelen. „Beteg *létére* feunjár és dolgozik“: jó. „Beteg *létére* ágyba feküdt“: rossz.

SIMONYI szerint (HsM.³ 161) a *létére* „nemcsak megengedő, hanem okhatározó is lehet“, pl. „gyerek *létére* ráment a jégre“. LEHR azonban tagadja, hogy okhatározó lehetne; csak annyit ismer el, hogy állapotfélét is kifejezhet az ellentétben vagy a megengedésen kívül, pl. ebben: „Nemcsak mint magyar, hanem katolikus pap *létére* is támogatja a lengyel kérdést“. (MNY. I, 231, XI, 41, XII, 268.) Amde ha állapotkifejező szerepét elfogadjuk, akkor már bizonytalanná válik a jelentése, mert az ok helyett állapotot is érthetünk, az állapot helyett pedig okot: „Mint afféle gyerek ráment a jégre. Nemcsak azért támogatja a lengyel kérdést, mert magyar, hanem azért is, mert katolikus pap.“ — Inga- dozik a nyelvszckás, se vége, se hossza a vitakozásnak.

A következő megrovások is a Magyarországból valók (1928. jún. 24.).

Kapaszkodik. — Helytelen az autóbuszon az utasoknak szóló figyelmeztetés: „*Kapaszkodni* tessék!“ A kapaszkodás a stréberséget juttatja eszünkbe, tehát így volna helyes: „Tessék *megfogódkodni!*“

Ha akarom, finom különbségtevés, ha akarom, szórszálhaso- gatás; mert igazán nagyon mindegy, akár megfogódkodom, akár megkapaszkodom. Lám, a kapaszkodás ellenzője is felkapasz- kodik a villamosra. A fogódkodás csak annyiban szabatosabb, hogy kapaszkodni pusztán lábbal is lehet: „Kapaszkodnak a hegyre húzó igás barmok.“ (CzF.) De azért ne vádoljuk az autóbusz gazdáit, hogy stréberségre buzdítják az embereket, mert akkor kénytelenek leszünk sok meredek, bár különben derék útnak is szemére vetni, hogy stréber, ha — *kapaszkodó*.

Kölcsönöz. — Az a panasz ellene, hogy a könyvtári sza- bályzatban két ellentétes jelentéssel fordul elő: 'kölesön ad' és 'kölesön kap vagy vesz', márpedig „képtelenség, hogy egyszerre két ellentétes dolgot jelentsen!“ A kölesönadás kifejezésére a *kiad* mintájára elfogadja a megrovó a szót — bár nem szívesen, amint mondja —, ellenkező értelmű használatát azonban helyteleníti.

Nem jogos a panasz. A *kölcsönöz* szónak kettős jelentése olyan nyelvbeli tény, amelyet el kell fogadnunk (vö. CzF., KELB.). A német *leihen* és *borgen* igének is megvan ez a kettős értelme, sőt a francia *emprunter* is kétfélét jelentett az ófrancia nyelv- ben: 'préter' és 'se faire prêter' (HATZFELD—DARMESTER—THOMAS). Nincs is ebben semmi képtelenség, mert azok a fogalmak, ame-

lyeket e szavakkal kifejezünk, a logika szerint nem ellentétes (contrarius), hanem egymástól kölcsönösen függő, egymásra vonatkozó (correlativ) fogalmak: mihelyt kölcsönről van szó, mindjárt szerepel benne kölcsönadás is, kölcsönvétel is. Ezért mondjuk, hogy *kölcsönösen* sértegetik egymást, vagyis mindegyik ad, mindegyik kap. Ezért mondta már Pázmány is: „egy mást *költsön* háborgattyák”. (Préd. 594. NySz.) Ne bolygassuk hát a *kölcsönöz* szónak kettős jelentését!

Mulva. — Erről is kétszer szól az ének (l. fentebb). A kérdés az, mikortól számítjuk az idő múlását, ha ilyenfelét mondunk: *két nap mulva*. Határozott szabályt nem kapunk rá, de a példából arra lehet következtetni, hogy a rovásíró szerint a *mulva* névutóval csakis a mától szabad mérni az idő folyását. „Bethlen holnap este indul Genfbe és két nap *mulva* érkezik meg.” Ez a mondat rossz, „mert ha holnap este indul, csak két nappal *később* vagy két napra *rá* érkezik meg oda”. „Rothermere egy hét *mulva* indul Amerikába és egy hét *mulva* érkezik New-Yorkba.” Ez meg csak így jó: „két hét *mulva* ér oda, vagyis egy hétre *rá* vagy egy héttel *később*”.

Nem kell sokat bizonyítgatni, hogy a megrovónak szavakkal világosan ki nem fejezett, csupán e példákkal szemléltetett szabálya teljesen önkényes szabály, nincs semmi alapja sem a régi nyelvben, sem a mai népies vagy irodalmi nyelvszokásban. A *mulva* névutót akár a mára, akár a multnak vagy a jövőnek bármely időpontjára egyaránt vonatkoztathatjuk, a szerint, hogy az előbbi mondatban miről van szó. Amikor az öreg Bence jó régen (nem ma!) nyakába borult a nádasban megtalált kisebbik gazdájának, „Így szólott Miklóshoz *egy kis idő mulva*.” S ha még csak ezután történnék meg az eset a messze jövőben, akkor is így szólhatna hozzá *egy kis idő mulva*. A Bethlenről írt mondat tehát nyelvi tekintetben kifogástalan, csillagászati pontosság azonban természetesen nincs benne. A második, „mesterséges” példamondat is csak azért pongyola, mert ugyanazt a fajta időmértékhatározót ismétli. Egyetlen szőnyi betoldással matematikai szempontból is szabatosáá lehet tenni: „*egy hét mulva* indul és megint *egy hét mulva* ér oda”.

(Folytatjuk.)

NAGY J. BÉLA.

M. kir. budapestizmus. Azt hallom, a belügyminiszter megint megbízta Vadnay Tibort, hogy a hivatalos nyelvből gyomlálja ki a bojtortjánt. — Hát itt az ideje a gyomlálásnak.

Pár hete véletlenül kezembe került a M. Kir. Államvasutak igazgatóságának fehér- és ágyneműekre kiírt pályázata. Néhány gyönyörű lappvirágot találtam benne.

Például: „az igazgatóság nem vállal kötelezettséget aziránt, hogy a kiírt mennyiséget *lehívja*, mert a szükséglet több vagy kevesebb lehet stb.” — Hát kérem: *lehívja!* *Lehívja* a lepedőket a padlásról, vagy talán Luca napján a Szent Gellért-hegyről. Ez a *lehívja* újabban nagyon divatos. A fentebb említett esetben azt akarja mondani, hogy a kiírt mennyiséget mind megrendeli, vagy mind átvesszi, vagy az egészre reflektál. Hogy ez a gyönyörűseges, tősgyökeres budapestizmus honnan ered, azt nem tudom, — de hogy magyar hatóság vagy hivatal használja, szinte

hihetetlen. Eddig még csak liberális körökben éltek vele. De úgy látszik, nagyon tetszetős, finom szakkifejezés, mert ime már a Magyar Kir. Államvasutak igazgatóságának is megnyerte a tetszését.

A továbbiakban kiköti az igazgatóság, hogy az ajánlat két tanu előttemezése *mellett* irandó alá! Később szerepel a kötelezettség *mellett* is. — Nem értem, miért *mellett*, mikor mind a két esetben a *-val, -vel* rag a helyes.

Kijelenti a pályázat, hogy a szállítás az általános feltételek alapján *eszközleendő*. — Itt van megint ez a dicső *eszközöl*. Egyik régebbi cikkemben (MNy. XXII, 141) írtam már erről és megemlítettem, hogy legközelebb már nem *ebédelünk*, hanem *ebédelést eszközünk*.

A pályázat szerint a feltételek az előírt összeg *ellenében* beszerezhetők. — A germán *gegen*. — Erről is írtam már (uo. 142.). De hát ez az *ellenében* olyan kedves a magyar füleknek, hogy lehetetlen kipusztítani a kereskedelmi és — úgy látszik — a hivatalos stílusból. Legközelebb már majd azt olvassuk, hogy a vasuti bakter 1 pengő *ellenében* integet a piros zászlóval.

Ad vocem: 1 pengő. — A pályázatban olvasom, hogy 0 80 pengő. Miért kell 80 f-t 0 80 pengő-nek írni, — nem tudom. — Mint ahogy nem tudom, miért írják a kereskedők a kirakatokban mutogatott holmikra, hogy P. 4 50. Félnék talán, hogy valaki beföri az ablakot és titokban a P. 4 50-et P. 14 50-re igazítja. Ha kötelezvénybe vagy váltóra a szám összegét így írják, még valamiképen érthető; ugyan itt is egészen felesleges óvatosság. Hiszen minden okiratban számmal és betűvel is feltüntetik az összeget, tehát magának a számnak a meghamisítása úgysem vezet célhoz. De a kirakatba kitett cédulákon mire való ez a magyartalanság, igazán érthetetlen. Szolgai utánczása a német kereskedők szokásainak.

WESZELY GYULA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

XVI. századi magyar nyelvű nyomtatványok kiállítása Krakkóban. A M. Történelmi Társulat 1928. november havában a krakkói egyetem falára emléktáblát helyezett el azon magyarok emlékezetére, akik az egyetemen a XV. sz. második és a XVI. sz. első felében tanultak. Az ünnepségben résztvett a krakkói egyetem is, s könyvtára ez alkalomból a XV. és XVI. sz.-ból származó lengyel—magyar vonatkozású kézírataiból, krakkói latin és magyar nyelvi nyomtatványaiából kiállítást rendezett. E kiállításról értékes hasonmásokkal ellátott katalógust adtak ki; a katalógus címe: Biblijoteka Jagiellońska. Katalog wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV. i XVI. wieku. Kraków, MCMXXVIII. 4° 38 l., 19 hasonmással (= Jagelló-Könyvtár. XV. és XVI. sz.-i lengyel—magyar vonatkozású kéziratok és nyomtatványok kiállításának katalógusa).

A következő magyar nyelvű nyomtatványok voltak kiállítva: Heyden Sebald, Puerilium colloquiorum formulae. Krakkó,

1527. Töredék (a BII. és a BIII. levél, hasonmás a BII. verso-ja). — 2. MURMELLIUS, *Lexicon*. A 19—22. lap, hasonmás a 20. lapról. A katalógus egybeállítói e 19—22. lapnyi töredékről azt mondják, hogy talán nem azonos az 1533. évi kiadás megfelelő helyével, hanem MURMELLIUS ismeretlen latin-német-lengyel-magyar kiadása. Tévedés; a hasonmás és a M. NEMZ. MUZEUM példánya megfelelő helyének összehasonlításából meggyőződtem, hogy a töredék az 1533. évi kiadásból való. — 3. GÁLSZÉCSI ISTVÁN, *Énekes könyv*. Krakkó, 1536. kiadásából az A₂ és az A₇ levél. A hasonmásban közölt A₂ nem azonos az ERDÉLYI PÁL: MKÖNYVSZ. 1887:215 közölt Ágoston-féle töredékkel, s így nem azonos a DIVÉKY ADORJÁN: MKÖNYVSZ. 1911:16 közzétett krakkói töredékkel sem. Az Ágoston-féle töredék és a DIVÉKY közölte töredék A₂ lapja azonos, 23 sorból áll, rajta *Pereny Peternek, Ipannyanak* stb. a szöveg, holott a most kiállított töredék 24 sorból álló lap, rajta *Perini Peternek, Espannyanak* a fenti két szó, szóval szövege hangalakokban eltérő. Hogy a most közölt töredék az ismertekkel nem azonos, a katalógus is megjegyzi. — 4. KOMJÁTHY BENEDEK, Szent Pál apostol levelei magyar nyelven. Krakkó, 1533. — Ismeretes, hogy KOMJÁTHY BENEDEK műve nyolcadrét alakban jelent meg. Az is ismeretes, hogy FRAKNÓI VILMOS a lengyel ósnyomtatványok kiállítása alkalmával 1879-ben egy 1539-ből való „*Psalterium Davidicum*” c. krakkói (megjel. Scharffenberger M.-nál) nyomtatvány egykorú kötéséből olyan magyar nyelvű töredéket fejtett ki, amely negyedréttü, gót fraktúr betűkkel van nyomva, s amelynek szövege KOMJÁTHY megfelelő helyén szóról-szóra megtalálható (l. FRAKNÓI: MKÖNYVSZ. 1879:172 kk.). Ehhez a FRAKNÓI-féle töredékhez kapunk most újabb töredékeket. A katalógus azt mondja, hogy a krakkói Archiwum Ziemskie-ben egy „*Index exactionum civitatis Byecensis 1540*” kézirati mű tábláiból a₁ — a₆ jelzetű magyar szövegű lapokat fejtettek ki, amelyek negyedréttben szövegükben azonosak KOMJÁTHY szövegével. Elapok közül az a₁ hasonmásban van közölve; kiállítva az a₁ és az a₅ volt. A hasonmás szövege kisebb-nagyobb hangtani, itt-ott szóbeli eltérésekkel azonos KOMJÁTHY SZILÁDY-féle kiadásának 17—9. lapján levő szöveggel. Abból a körülményből, hogy egy 1540. évi mű kötéséből fejtették ki a fenti töredékeket, továbbá abból, hogy a töredék a₁ oldalán levő *M* initiale megtalálható VIETOR krakkói nyomdájának egy 1538. évi nyomtatványában és pedig *Zywot Pana Jezu Krysta* c.-ben (S. Bonaventurától, fordítás lengyelre), a katalógus szerzője azt hiszi, hogy e negyedréttü töredékek a XVI. sz. harmincas éveinek vége felé készült nyomtatványból valók. Minthogy pedig a töredék *M* initiale-ja a szöveg ugyanazon helyén lelhető meg KOMJÁTHY nyolcadrétü, 1533. évi VIETOR-féle szövegében is, szinte kétségtelen, hogy a negyedréttü töredékek is VIETOR nyomdájából valók. Talán ez újonnan felfedezett töredékek hozzá fognak járulni KOMJÁTHY írói egyéniségének tisztázásához (l. TRÓCSÁNYI: MNY. VI, 254—9).

— 5. SZÉKELY ISTVÁN, *Soltár könyv*. Krakkó, 1548. Hasonmás QII. — 6. SZÉKELY ISTVÁN, *Chronica*. Krakkó, 1559. — Egy hasonmással. K. P.

II.

Kőrösi Csoma-Archivum. Szerkeszti NÉMETH GYULA. Budapest. II. köt. 4. sz. (1927. dec. 31). — Tartalmából kiemeljük: J. NÉMETH, Josef Szinnyei, Meleghangú megemlékezés Társaságunk elnökéről 70. születésnapja alkalmából. — MELICH JÁNOS, Egy bolgár-török szó a tót nyelvben. (Tót *osoh* 'haszon' < bolg. *asyg*.) — GAÁL LÁSZLÓ, A tokhár nép és nyelve. Igen értékes, összefoglaló cikk e népről és nyelvi maradványairól. — B. MUNKÁCSI, Nachtrag zur Erklärung der heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Wolga-Uralgebietes. — J. NÉMETH, Der Volksname *türk*. A *türk* név az ujg. *türk* 'stärke' köznévvvel azonos; ezt először LE COQ, utána THOMSEN is vallotta. NÉMETH is ehhez a magyarázathoz csatlakozik s kimutatja, hogy ez szabályos török törzs-, illetőleg népelnevezés. Ezzel szemben a *türk* névről adott többi magyarázatok helyét nem állók. — A kisebb közlemények közül kiemeljük: PAIS D., Ölbö. (< tör. *Ilbeg*.) — J. MORAVCSIK, Zur Benennung Ουῦνοι der Ungarn.

Minerva. Szerkeszti THIENEMANN TIVADAR. 1928. VII. évf. 8—10. szám. — Tartalma: WESZELY ÖDÖN, Pedagógiai alapfogalmak változása. — KERESZTURY DEZSŐ, A nemzeti klasszicizmus essayirodalma. — THIENEMANN TIVADAR, Ircdalomtörténeti alapfogalmak. A kézirat közönsége. A könyv. — PURÁNSZKY BÉLA ismerteti HORVÁTH JÁNOSNAK A magyar irodalmi népiesség c. könyvét.

Népünk és Nyelvünk A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának közérdekű folyóirata. HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY közreműködésével szerkeszti BIBÓ ISTVÁN. Szeged, 1929. I. évf. 1. füzet. — Jelentetük (XXIV, 57), hogy a szegedi egyetem és Szeged tudós és tudománykedvelő férfiai Alföldkutató Bizottság néven társasággá tömörültek, amely tudományos céljait szakosztály útján óhajta megvalósítani. A néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztály tudományos feladatait a megjelent első füzetben a szerkesztő, BIBÓ ISTVÁN vázolja. — A füzet többi cikke: SZENDREY Zs., Apróbb szokások, szokástörédek. — CSEFKÓ GYULA, A tulipán szó és motívum történetéhez. — Cs. SEBESTYÉN KÁROLY, A magyar ház ablaka. — SZENDREY ÁKOS, A közigazgatás népi szervei I. — Kisebb közleményeket írtak: BÁTKY ZSIGMOND, Kecskemét, Ködszállás, Domahida, Tomaj. — CSEFKÓ GYULA, Markotver. — HORGER ANTAL, Alföldi Magyar Tájszótár. — H. KOVÁCS MIHÁLY tájzavakat, BÁLINT SÁNDOR parasztnótákat, BODÓ MIHÁLY népmeséket közöl, amelyeket az illetők részben a Magyar Nyelv-tudományi Társaság anyagi segítségével gyűjtöttek. — A népi foglalkozások, népszokások, népjellem rovatban VISKI KÁROLY A hivatlanok, BANNER JÁNOS Halászat címen ír, NAGY JULIA pedig Kohl Reise in Ungarn (Leipzig, 1842.) c. munkájának magyarországi részéből közöl egyes részleteket. — A kérdések rovatában van egy, amelyre MÉSZÖLY G. felelt. A kérdés: Hiba-e a hivatalos nyelvben a szenvedő alak? Nem volna-e jobb helyette a cselekvő igés szerkezet? A felelet az, hogy műfaja válogatja, használata nem a nyelvhelyesség, hanem a stílus kérdése. E felelet megadásánál MÉSZÖLY érinti, hogyan képzei a szenvedő alak kifejlő-

dését, s igéri, hogy erről a közel jövőben bővebben fog szólni. — Végül megjegyezzük, hogy az új folyóirat évenként 20 íven, 12 füzetben jelenik meg, s előfizetési ára évi 6 pengő.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. Szerkeszti Dr. DOMANOVSKY SÁNDOR. 1928. okt.—dec. LXII. 9—10. — Tartalmából kiemeljük R. KISS ISTVÁN dolgozatát. Ebben a szerző Kovachich kiadása alapján mutatja ki, hogy a Nyír-kál-lai T a m á s n a k tulajdonított kódexet, amelyben magyar glosszák és régi magyar versmaradvány van, M a g h i J á n o s, 1476-ban császári, 1490-ben pápai közjegyző, írta. A különben értékes cikkkel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a kódex már régebben megkerült, s JAKUBOVICH EMIL az eredeti alapján kimutatta, hogy a kódex szerzője M a g h i J á n o s. (Különben erről még majd bővebben szólunk folyóiratunkban.)

Ungarische Jahrbücher. Begründet von ROBERT GRAGGER. Unter Mitwirkung von W. BANG, Z. VON GOMBOCZ, E. LEWY, K. SCHÜNEMANN herausgegeben von JULIUS VON FARKAS. Berlin und Leipzig. Bd. VIII. — Heft 1—2. Juli 1928. — Tartalmából kiemeljük: G. R. RACHMATULLIN, Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altäischen (folyt. 3—4. füz.). — L. TREML, Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen I. — JOSEF PFISTER, Pannonien in politisch-geographischer Betrachtung I. (folyt. és vége 3—4. füz.). — Heft 3—4. Dezember 1928. — E füzetet W i n k l e r H e n r i k boroszlói tudós arcképe díszíti, akinek 80. születésnapja alkalmából e füzet ajánlva van. — Tartalma: HEINRICH HANS SCHAEDEER „Zu Heinrichs Winklers achtzigsten Geburtstag“ címen ismerteti és méltatja azokat az eredményeket, melyek Winkler nyelvtudományi és néprajzi munkásságának köszönhetőek. — W. BANG és A. VON GABAIN, Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott. A manicheizmus tanaihoz nyujtanak adalékot. — C. BROCKELMANN, Naturlaute im mitteltürkischen. Vizsgálja, vajjon van-e valamilyen kapcsolat a különböző állati hangok, állathivogatók és a velük jelölt állatok, a különböző természeti folyamatokat (pl. eső, vízfolyás stb.) kísérő hangok és a folyamatok török nevei közt, s itt keresi a szabályosságokat. — FR. GIESE, Zum Wortschatz der altosmanischen anonymen Chroniken. E krónikák szókészletéhez nyujt adalékot (fordításukat 1922-ben a szerző adta ki). — Z. Gombocz, Geschichte der őrungarischen *a*-Laute. Ein Kapitel aus der ungarischen Lautgeschichte. Descendente Übersicht. Ismeretes, hogy Gombocz a magyar nyelv fejlődésében a következő szakaszokat, illetőleg korszakokat különbözteti meg: elő-magyar, ősmagyar, ómagyar, középmagyar és magyar. A magyar nyelvnek nem ugyanaz a hangzórendszere az elő-magyar korban, ami az ősmagyarban, s nem ugyanaz az ómagyarban, ami az ősmagyarban stb. Így pl. szerinte az elő-magyar korban volt velaris *ʒ*-nk, hogy azonban ilyen volt-e még az ősmagyarban, az nem bizonyos. Az ősmagyar kor vocalismusát a szerző a nyelvemlékek, nyelvjáráások és a jövevényszavak, elsősorban a bolgár jövevényszavak vallomásából állapítja meg. Az ősmagyar korban szerinte *u*, *o*, *á*, *á*, *e*, *ε* (nyílt *e*), *é*, *i*, *é*, *í* hangunk volt, s e mellett gazdag

volt a kettőshangzók: diphthongusok csoportja. Nem volt tehát *ú, ó, a, é, ő, ű* hangunk. E dolgozatban az ős-magyar *á* történetét vizsgálja s kimutatja, hogy ez az *a*: 1. megnyúlhatott, tehát *á* lett; 2. *o*-vá, majd ebből *a*-vá lehetett, néhány esetben azonban *o* maradt. Van feltételes változása is: 1. *o*-*á*-ból hasonlatlanulással *ē-á* lehetett; 2. *jo*- szókezdetben *i*-vé válhatott. E megállapításokat, amelyeket a szerző már másutt is közölt. kristálytisztá összeállításban, kitűnően megrostálva kapjuk itt újra. — E. LEWY, Possessivisch und passivisch. — Eug. MITTWOCH, Zur Etymologie von russisch *kol basá* 'wurst'. Azt magyarázza, hogy az orosz *kolbasá* (vö. tót *kľbása* stb.) nem lehet a héber *kol-bāsūr* átvétele, amint azt BERNEKER tanítja. Szerző szerint a szláv szó török eredetű lesz [vö. tör. *külbastı* 'rostbraten (braten auf rost über heisser asche), gebratene koteletten'] s egy tör. **kül-basa* átvétele. Hogy a magy. *kolbász*, amelyet a szerző idéz, milyen jövevény, azt nem tárgyalja. — W. SCHULZE, Osteuropäische. — E. N. SETALÄ, Einige vor- und urarische -er- und -r- Wörter in den finnisch-ugrischen Sprachen. Ez értekezésben a szerző két dolgot bizonyít: 1. A fgr. nyelvekben vannak olyan árja eredetű szavak, amelyek -ar- helyén levő régebbi -er- alakból való átvételek, tehát az ős-árja e-vocalismus korabeli átvételek. 2. A fgr. nyelvek azon árja jövevényeszavai, amelyek az árjaságban -r-vel hangzanak, *ar* (*ār*)-en keresztül váltak a fgr. nyelvekben mai alakúakká (f. -ar-; magy. -ar-; md. -ar-, -ār- > -ir-, -er- ~ -ur-; cser. -ur-; zürj., votj. -ur- ~ -or-); — ennek bizonyítékai: f. *vermen* 'oberhaut', *verme* 'kleid', lp. *vierbme* 'rete' < árja **vermen*, vö. ó-ind *vārman*- 'schutzrüstung, panzer, harnisch' stb. | magy. *törvény*, szerinte régebbi **terven*, s ez egy **termen* ~ **tergen* váltakozó alakra utal, f. *terve* 'ganz, gesund' < ős- vagy elő-árja **dhermen*, vö. ó-ind *dharman*- 'stütze, unterlag, gesetz, ordnung, brauch' stb. | f. *kerma*, *kermä* 'crusta', észt *kirme*, *kirve* 'dünne schicht über etw., dünner überzug (eis, fett u. dgl.)', magy. *körmed* 'coagulari, conerustari' < ős-árja **k'ermen*, vö. av. *čarəman*- 'haut, fell' stb. | f. *terne* 'biestmilch', *terni-varsa* vagy *ternikko-varsa* 'ein kleines füllen', *ternikko(ö)* 'ein tier, welches noch nicht das erste feine haar gefällt hat' stb. < nyilván ős-árja **tern*-, vö. ó-ind *tarṇas* 'kalb', *tarṇakas* 'kalb, tierjunge' stb. | f. *tarna* 'siedgras', észt *tarn hain* 'teichgras, schilfgras', votj. *turʹn* 'gras, kraut, heu', zürj. *turʹn* ua. < ős-árja, vö. ó-ind *tṛṇa*, szláv *trona*, ném. *dorn* stb. (ide vonandók f. *marras* stb., f. *sarvı*, magy. *szarv* stb., md. *veřęs* 'farkas', f. *varsa* 'füllen'). — A kisebb közlemények közül kiemeljük a következőket: J. v. FARKAS, Arthur Weber. (†1888—1928.) A korán elhunyt jeles magyar szellemtörténeti kutató melegehangú, tárgyilagos méltatása, függelékül irodalmi munkásságának gondos könyvészetével. — E. MOÓR, Igric. Zur Frage der Spielleute der Arpadenzeit. Mint a szerző minden írásában, ebben a kis cikkében is annyi újság s meg nem okolt állítás van, hogy csak egy-kettőre mutathatunk rá. Így pl. Szent Istvánnak a szerző szerint *Vojk* volt a neve, s ez, ahogy BRÜCKNER tanár úrtól hallja, szláv személynév. [Hol fordul elő ez a *Vojk*, tehát o-s alak? Tudtunkkal csak *Waic* van.] *Béla* király neve is szláv. [Hol van ilyen szláv férfinév?] *Szörény* a szláv *zverb* 'wild' mása, *Tisza-polgár* a

szláv *plugar*-ból való. — L. TREML, Siebenbürgische Ortsnamen. Ismerteti a WEIGAND-féle Jahresbericht és Balkan-Archiv idevonatkozó cikkeit.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Drágfy János temesi ispán magyar nyelvű levelei 1524-ből.

Ismeretes, hogy a gróf Zichy-család zsélyi levéltárában találhatók a kisvárdai Várdai-család iratai. Nemcsak a szorosan családi vonatkozású okmányokat találjuk itt összegyűjtve, hanem az egyes kiválóbb családtagok hivatali működésével kapcsolatos iratokat is. A Várdai Ferenc után a XVI. század első évtizedeiből fennmaradt levelek például nagyobb részét erdélyi vonatkozásúak, s nélkülük a gyulafehérvári, másként erdélyi püspökség azonkori története meg sem írható. Ebből az anyagból tartalmi és nyelvészeti szempontból egyaránt kiválnak Drágfy János temesi ispánnak Várdai Ferenc püspökhöz intézett levelei. A levelek nagyobb részét latinul vannak írva, s úgynevezett deákok kezéből kerültek ki. Közöttük azonban három magyar nyelvű is van, melyek érdemesek arra, hogy itt közöltessek. Nyelvészeti felhasználóságukat illetőleg megjegyzem, hogy az 1. és 3. számú Drágfy János saját kezeirása, a 2. levélnek pedig csak a dátum utáni része.

1.

[Drágfy János értesíti az erdélyi püspököt az ország ügyes-bajos dolgairól és a szomorú közállapotokról.]

Zerermes [!] athyamfya eft Irhathom miwel a3 | Igen b3zonwal wagyon hogy terek c3farar reank | Iew de hythemre meg hygie kegelmed hogy annira | n e3 wakwlthanak hogy femith nem twdnak tenn3 | Im moftan horwath or3agba chl3c3y warath memeth | begy meg falotha Igen therethy nekem femi hythem | nin33en benne hogy meg fegye3yk hanem el wyfygk | nil wa towaba foha nem twdom mi alapathba | wolnank hanem ky mind a3 ew dolgath fer3y | nem gondol3ya hog3 or3aga welfedelembe wagyon | thowaba hyfem hogy meg wyth3k kegelmednek | a3 kyral lewelyth hogy mith kywan k3ral · k · mind | e3yfteth mind nipe3h hyfem hogy twtodra wagyon ha | wala hogy el nem wythk es el nem feleythk kegel | medeth towaba fokath Irhathnich [!] de lathya Iften | nem kywanom Irnom merth mind femire kelew | mind n3py [?]enk mynd miwel kedet3nk towaba | thare3ya Iften kegel medeth nagy Jo egyfygbe | e3lewelel kelth bwdan e3ethertheken letharen 1524. |

e. Dragffy Janos manu propria.

[Kívül:] Ez lewelel ada3fygk [!] warda3y | ferenc3nek erdely pyfpek vram | nak a3 en 3erermes [!] vramnak | es athyamfya nak

[Erdetije a gróf Zichy-család zsélyi levéltárában a Missilesek közt. A levél Drágfy János kezeirása. Papiroson, zárlatán papirfelzetű gyűrűs-peccsével.]

2.

[Drágfy János temesi ispán tudomására hozza rokonának, Várdai Ferenc erdélyi püspöknek, hogy nemes Szentmihályi Tamás, a püspök fehérvári (erdélyi) provisor, ellene a király előtt panaszt tett, hogy András öccsét, a gyalui provisor — okul adva, hogy nem számolt el — jogtalanul fogságban tartja, s emiatt Tamás sem mer számadás végett a püspökhöz visszatérni, hanem királyi emberek kiküldését kérte, hogy előttük adjon a püspöknek számot.]

Žerelmes wram kezenethemeth Irom Mýnth athýamfianak |
Thowabba ežth Irhatom kegyelmednek, ees adom megh twdnod |
Mýnth Jartam Thamas dýakal az kegyelmed hý žolgaýawal |
hogý poŕfonbol ala Indoleek thereek kanýfaý lažlonak | Eg haza-
hož. holoth talalam mýnth hwgonwal [!] egýenbe | Haath addýg-
lan mýgh en. oda nwlattam. kýral Jeeth Budara | Thamas dýak
alloth kýral eleýbe. težen panažth kýralnak | kegyelmedre. Nekem
až en atýamfýaý baratým, megh mondaak | en žoleek kýralnak
mýwel ew fellege ne hýnne až ew žawath | až wtan hath kewl-
dewttek. warmegýeketh. harom warmegýewel | alla elee, mondak
azth kegyelmes wronk, kýldethek mýnketh | the fellegedhez. ez
warmegýek až mý atýankfýaý kewnýeregnek | fellegednek mýwel
mýnd cržagodwal mýnd pap paražth | Iobagodwal megh attad až
nemesfek žabadfagath. felleged | ma es tarčža ažžonba Moŕtan
effeth ež mý atýank fýan | Illeŕ dologh hogý hýžžewk hogh
Erdelý pýrpek ew kegyelme | el fellette [!] až nemessek žabadsa-
gath. ez mý atýank fýanak | atýafýath mýnden terwennel kewl
megh fogtha fogfagaba | tartýa. fellegednek kenýergewnk hogý
felleged parancžolýon | bochaffa el až mý atýank fýath. ees
marhaýath adýak megh | ha mýbe býnheth[n]ý [!] akarýa
pýrpek wram lellýe megh terwenwel | merth mýnden býntelen
foktha megh.

En ežth mondam. kegyelmes wram až en atýamfýa býnte-
len megh | nem tartožtatta hanem mýnth žamadathlan žolgaýath
wgý | tartožtatta megh merth neký Jeŕef fanadaffal tartožžýk ež |
maffýk až ký fellegednek panažol ežees žamadattlan žolgaýa |
Fellegedeth kerem hogh parancholna neký hogh menne bee |
adna žamoth až en atýamfýanak. merth týžteffegewel egýebeth |
nem teheth benne, merth až en atýanfýatol [!] ký keredžeth | s
meegh maa fem menth žamadný maga až en atýamfýa Intette, |
hogh bemenne žamoth adna Neký

Ewn maga ele alla thamas dýak ežth monda kegelmes
wram | až en kenýergeffem ež hogý mýnth Im eŕpan wram
mongýa | hýžem hogý ew kegyelmenek wgh attaak megh twdný |
de megh hýgýe felleged mýnden žam adathlan foktha | megh.
až en atýam fýath, ees regiftromimoth mýnd feel | wete, až,
mýgh akartha Nala tartotta mýkor magath | gondoltha až regift-
romoth až hažaba tettette. až melý | hažba atýamfýath fogwa
tartýa. až feleth menedeek | lewelemeth mýnd el vette, ažerth
En Immar žamadafra | nem merek meňý merth felek raytha
hogh ažon modon | Ne tenne mýnth až en atýamfýanak. Mas
až hogh | regiftromýmoth mýnd el veete, nem twdom hogý adhath-
| nek en Neký olý žamoth kýth eleg newen venne | de
fellegednek kenýergek hogý walažžon felleged | az wrakbol ees

mefterekbel adneek Ith | felfeget [!] vdwaraba žamoth merth felelmes vagyok, en oda | mennŷ

En aŷth mondam kegelmes wram Ne hŷgye felfeged merth | gonozol mongya merth aŷ en atyamfya regiftromath el nem veethe, hanem mennŷen hee agyon žamoth en | felelek aŷ en atyamfya kepebe hogh ha Igaŷ žamoth | aad žabadon el bochat-hya, ha adoffa marad elegeyche | megh aŷen atyam fyath wagh adomanyawal wagh zolgal | = lathyawal

El ky kewldenek. eŷth lelek benne Mywel azth mongya | hogh kethfegeŷ kegemedhez ew felfege leweleth agyon | Neky žabadon meheffen, ees žamoth adyon Igh hogh | wagy tornali Jakab wagy artandi pal wagy Marcus aŷ | žebenŷ oth legyen kyral embere. ees aŷ elewth agyon | žamoth. ees eŷ Thanolfaga aŷ kyral emberenek | hogy ha Igaŷ žamoth adand, kegyelmednek meg ne | hagya bolgathny de ha adoffa maradand aŷ ew hamyffagaba | Ne fogyon melletthe, ha nem kegyelmedeth megh elegeyche | ha megh nem akarna elegeyteny thahath aŷ kyral embere | ne fogna melletthe hanem hozza nywlhaffon kegyelmed | Es megh eŷth hagyak hogy aŷ mel atyafyath meg fogtha | kegyelmed aŷth kezeffegen kybochaffad hogy žabadon | agyon žamoth. aŷon condicio alath ees aŷ my marhayath. | el wethed aŷth aŷ kyral embere kezehez agyad kewz kezewl.

Ees aŷ Regiftromoth kezehez agyad, eŷ aŷ walaŷ nekŷek | mynd the kegyelmednek ees ha žamoth nem tahath ha aŷ marhawal nem ernee ewn magahoz ees hozza nywlhaffon kegyelmed item Thowaba kerem kegyelmedeth aŷ iftenerth hogy wyffelen | oly gondoth eŷ lamadafra hogy ha valahcgh aŷ dologh | Ide fel terne tahath lattaffek aŷ kyralnal ees mynd aŷ | wraknal mywel aŷ myth en žoltam Ith kyralnak | talaltaffek wgy,

Towabba eŷ Jaraŷ ifthwan the kegyelmed žolgaŷa nywababan | megh mongya, kegyelmednek. kynek egeffegeth wgy kewannoin | myken en magameth. ez lewel kewlth budan letare vtan valo | chetertheken Anno domi. 1. 5. 2. 4.

thowaba žerermes [!] vram wyfel oly gondoth hogy | aŷ mely kyral embere lyfen erezed wele egy malt | hcgy aŷ lathor laffa hogy vrwal wagyon kezŷ | ne thelyk aŷ ew kedwe towaba aŷanlom magamath | ·k· minth vramnak

.. c. dragffy Janos ma propria.

[Kivul:] aŷ en žerermes [!] vramnak | erdely pyfpeknek adafygh eŷ lewel.

[Eredetije papirra irva, hátlapján papírfelzetű pecséttel a gróf Zichy-család zselői levéltárában a Missilesek közt Drágfy János levelei alatt. — Az írást jellemzik a következők: Nagybetű nagy ritkán. A *i* és *j* szó elején mindenkor nagy *j*-vel. A szövegi *-val*, *-vel* külön írva. A sorok végén álló szavak rendszerint nincsenek elválasztva, hanem új sor kezdődik. Két esetben azonban választ az író, és akkor a választó jel: =. Az egyes írásjelek: pont, vessző azért hiányoznak némely helyen, mert idők folytán elhomályosodtak. — A dátum utáni része a levélnek Drágfy János önkezeírása.]

3.

[Drágfy János családi és egyéb ügyekről tudósítja rokonát, Várdai Ferenc erdélyi püspököt.]

kezenetemeth Irom minth z'erermes [!] vramnak athyam-
nak | towaba kylthe kegelmed hozam Jarayth miwel | a3 apro
emberth meg fogathatnam z'erermes [!] vram | by3onon lygh
benne hogy wala holoth lyfen Irthe | wagyok towaba z'erer-
mes [!] vram es athyam e3th | Irhathom miwel hathad wala hogy
a3 leweleth | a3 en fyamra gafparra meg fer3enim twgya kegel |
med hogy moftan minden dolog wac3y p3fpek | althal far mo3y
ky a3 dolgoth en wele ke3lym | merth nekem by3on barathom
monda nekem | z'erermes [!] vram by3wa folok kegel med wel |
minth vram germekywel merth mindenth miwe- | lek kegel me
dyrth minth vramirth de ha the kegel | mednek telenek nem Joby
volnay hogy a3 ky | ke3el wagyon hozad a3ba terekednil lam
p3fpek | vram athyadfa egenefwnil meg wele ha hol | . . .
. na a3 te germekedre. lam | v(gy . .)n es hwgathwl
walo a3 kegelmed fya | mondam. | en akarhonneton efnek c3ak
lenne | hyfeni miwel ew kegelme es a3 en f3amnak | minden
Jawath kywannia monda Jarbor [!] | t3gy3 Ilen mwnkath kylgy
v kegelmihes [!] mentyl | ha maraby leheth Iryon nekem egy
k3c33yn | c3edwlath hythemre mindyaraft meg fer3em | wala mi
modon kegelmed kywannia de e3th a3 | okyrth mondom hogy
ha meg halana hogy megy | vgyan lththybe [!] leweleth fer-
3etywk rea twdom | hogy ne he3el ne ream mind kegelmedre
a3yrth | z'erermes [!] vram kyrem kegelmedeth Irnal | egy lewe-
leth neky a3 minemi forman kelene mert | by3on mind kegelmed-
nek mind magam by3on | barathnak fer3etem

towaba a3 minth folth wala kegelmed hogy way | da wal
folnich [!] meg hyge kegelmed hogy a3 | ember c3oda erkec3be
walthozoth es nagy fe3yn | lygre k3th kegelmednek Rewyd napon
meg | mondoch [!] c3ak boe3yafad e3 emberth hamar hozam |
merth est meg warom towaba Irna meg .k. myc3oda hyr wel
lako3thok es lften tharc3ya | .k. uagy Jo egylygbe e3 lewel
kelth c3en gereth | fonbathon mafodon 1524

Drágffy Janos mā propria.

[Kívül:] Reverendissimo domino Francisco de Warda epi-
scopo | Transilvanensi domino et tamquam patri honorandissimo

[Eredetije papirra írva, kívül gyűrűs pecséttel volt zárva. Kissé rongált
állapotban a gróf Zichy-család zsélyi levéltárában a Missilisek közt Drágffy
János levelei alatt. -- Drágffy János saját kezével írva az egész.]

LUKSICS PÁL.

NÉPNYELV.

Hevesmegyei helynevek.¹

Gyöngyöspata [1860. tag. terv. tk.]: Peres megyén, ~ oldal'
~ tető, Kis-, Nagy-Hótó, Hótói váltott földek, Csákberki oldal,
Közép dűlő, Szálló kút, Bor kútnál, Kopár hegy, Ördögös völgy
oldal, Hajmal, ~ alatt, Szúri, Kecskekő, Szabó völgye, Rétrejáró
földek, Rétszél oldal, Alsó rétek, Leshegy oldal, ~ alja, Gyürki
völgye, Köves földek, Fecskefarkú földek, Mocsár, Nagy ~,

¹ L. MNy. XXIV, 361—4.

kis ~ Ebhát, Szil oldal, Élő máj, Vármegett, Szedres, Berég alja, Gereg hegy, Fajzáthi szöllők, Havasalji közlegelő, Havas-
oldal, Havashegyi erdő, Danka patak, ~ melléke, Sástói legelő,
Csobod, Jobbágyi oldal, Szurdoki erdő, Pokhe völgye, Szurdok-
nál, Alsó-, Felső-Komák laposa, Bika völgye, Meredek földek,
Alsó-, Felső-Dobogó, Nagy ~, Alsó-, Felső-, Közép-bércz, Eresz-
vényi rét, ~ föld, Méspest, Meggyes, Fejépart, Mátrai erdők,
~ rétek, Nagy parlag.

Hatvan [1863. évi rend. u. tk.]: Nagyhegy, Czigányhegy,
Ürgés hegy, Kiskutlaposi tó, Rakoneza tó, Nagy János tava,
Sashalom, Brindza stb.

Heves [1841. évi tag. e. tk.]: Cseplye, Fót erdő, Atányi
határra járó, Tapaszhalom, Hanyi ér, Fácános, Érháti dűlő,
Telek, Rongyos, Kis-, Nagy-Verczel stb.

(Heves-) *Aranyos* [1854. évi rend. e. tk.]: Ördögödre,
Liget bérc, Dónavölgy, ~ utja, Medveság, ~ fő, Körös gödre, ~
hegyese, Pongrácz, ~ fára, Fut lápa, Bögörbérc, ~ völgy, Ibo-
lyás fő, ~ völgy, Jakab gátja, András völgy, Megyaszó, Köszö-
rűsvölgy, Cseh hegy, Csonka ortás, Dúdorhegy, Szőlőhegy,
Butaj'árnyék, Gyilkos völgy, Gazos völgy, Kakas lápa, ~ fő,
Ürge lápa, ~ orom, Forró lápa, Mély lápa fő, Tűzköves, Sas-
hegy, Vereshegy, Berkenyész hegy, ~ fő, ~ völgy, Fialat lápa,
Vig István völgy, Döbörgő orom, Húshajigáló orom, Ecsér verő,
Kis berek, Völgy orom, Sár völgy, Baglyas orom, Nagy nyár-
jas, Kis nyárjas orom, Bulya szék, Tövises ortvány, Ugarrét,
Kertek alja, Dűlő berek, Sirok aszóbérc, ~ fenék, Bödőnyfő,
Dűlő berek, ~ orom, Kati lápa fő, Rétföld, Nagyszilvás lápa,
Bekő völgy, Búdöskút fele, Nagyárpászó, Leányok árnyéka,
Ecsér völgy, ~ hegy, Örhegy, Kecske út, Rigó lápa orom.

(Heves-) *Aranyos* [1866. évi rend. u. tk.]: Beke hegy, Matyó
hajlása, Tanya hely, Kis Kati lápa, Dakó hegy, Irogys fő, Kis
Bügör nyak, ~ bérc, ~ eleje, Harasztos hegyese, Köszörű-
völgy, Örhegy, Mocsolyás, Bulya hegy stb.

Hort [1839. szab. e. tk.]: Szerőskertek, Csincsa fertő stb.

Istenmezeje [1883. évi tag. u. tk.]: Kis-, Nagy-Lóhullás, ~
alja, Forrás far, Vermesfő. Nyúlsütő árnyék, ~ alja, ~ tető,
Nagy láz, ~ hegyes, Meredek verő, Kőhártya gödri, Önyves
bércz, Nagy kőhártya, Gyurtyános lápa, Antalhegyes, Nagy
Musák, Vermes árnyék, ~ far, Oláh ház, Nagyhintós völgy,
Tökés ortvány, Sikató, Verőfő, Nána bükk, Kis Musák, Epres
lápa, Berek szög, Sarampó felett, Nagy Szárazág fő, ~ Tó,
Szárazág eleje, ~ völgy, Tábor lápa, Nád, Noé szölleje, Kő felett,
Alma lápa, Keskeny bércz, Kovaszó, Külső Hegyes, Nyikra
völgy, ~ lápa, Vércse láz, Nyekra, Képverő alja, Közorom,
Miklós völgy, Szigetgödri, ~ pad, Örhegy, Földszakadás, Nagy
bé verő, Kőcosos völgy, ~ orom, Bűdös tó, Tekenő lápa, Kútorom
berke, Kajra lápa tető, Kajra fő, Faluhely, Tóbércz, Békák eleje,
Hagymás bércz, ~ gödör, ~ kútfellett, Ördög oldal, Kajra előága
far, Lány büki parlag, Görbe föld, Kis eveteság, Eveteság fő,
Nagy Pál láza, Kis Pál láza, Disznósütő lápa, Kis Bé verő,
Katus gödri, Nagy darab kútja, Darabkútvölgy, Nagy Bé fő,
Kis Bé fő, László bükki, Körtvélyes, Hagymásfő, Kis-, Nagy-
Csengős fő, Szerpatak orom, ~ lápa, Alsó-, Felső-szerpatak gödri,

Homokos orom, Sovány ortvány, Nagy szénás orom, ~ ~ völgy, Bükk fő, Kovács lápa fő, Fülel ortvány, Alsó-, Középső-hajlás, Hollós lápa, Kakas orom, Békás bércz eleje, Szép orom, Kajra verő, ~ völgy, Asztag lápa, Kis-, Nagy-eveteság, Eveteság crom, Felső-, Alsó-Remetelés, Hosszcrom eleje, Nyirjes pad lápa, Alsó Nyirjespad, Babu gödre, Hegyesd alja, Hegyes orom, Hegyes kukuesa, Rakct lápa bérc, Kis- és Nagy-Rákos, ~ völgy, ~ orom, Kis kút, Békák fő, Gyórfő, Felső Gyepő lápa far, Kopasz orom, Nádas orom, Csurgós kút far, Hosszú orom.

Ivád [tag. u. tk.]: Fertés, Patkány völgy, Pap gyakra, Csipa, Karnyaszó gödre, Varjas, Atyaszuta, Váltott erdő, Zámor, Ropó far, Kápolna völgy, Egerszög, Fekete föld.

Kál [1841. évi tk.]: Csőszárok, Tarna, Sabók ere stb.

Karácsond [1846. évi tag. u. tk.]: Lovászok szállása, Hét rudas, Ereszvény, Sűrűből irtott, Irtvány, Dévai tilamas, Ugrai part, Kóstcr, Nagy Zagmánd, Majlák, Heréd, Tósor, Kis Zagmánd, Űsztlőkő, Pernyés, Sóska árok, ~ berek, Borsos kút.

Kis-Köre [1862. évi rend. terv. tk.]: Tereny tisztása, Ptrügy folyás, Gubacs fertő, Jeruka folyása stb.

Kis (Felső)-nána [1875. évi tag. u. tk.]: Jó idők kútja. Sánc, Körtélyes, Jagus tető, Középső hegy, Bartizál oldal, ~ tisztás, Csurgó völgy, Tatárka tisztás, Messzelátó, Kopasz hegy, Ördög vályu (völgy), Tarnócza dülő, Kis-, Nagy-Tarnócza, Dubina, Gödrösdülő, Tóré, Alsó-, Felső-Tóra járó d., Halom d., Lapos d., Kmelenceza rét, Kutyina rét, Moesolyás dülő.

Kömlő [1865. évi tag. u. tk.]: Hancsikos rét, Kenderföldek stb.

Maczonka [1850 körüli tk.]: Bereggát, Vásárdomb, Kondásrét, Nagypást rét, Bikásra járó, Fogásra járó, Pásrajáró, Erre járó, Barát rét, ~ ~ re járó, Kápolnás, Kis-, Nagy-Kötél kender föld, Malom utnál, Árnyék oldal, Hörbik, Örhegy, Hosszak, Ortvány, Ravaszlyuk, Szöllőstorok, Ormos, Nyárjás alja, Sós kút fele, ~ alja, Hegyföld, Szőlőfolyás, Tóré, Kis Szék, Hosszú nyilas, Nagy rét, Sós kút alja, Zöld lápa, Kébölkútra járó, Kert alja, Belső falurajáró, Böszörmény, Száraznyilas, Folyásra járó, Bikás, Bikásra járó.

(Mátra-) *Balla* [1866. évi rend. e. tk.]: Patyi árnyék, Major élés, ~ ~ verő, F-, A-, K- Bikk, Halastó lápa, Csekes útja, ~ orma, Nagy kozma orma, Kis kozma bérc, Egerszög bércz, Farkas lápa, Deák bércz, ~ hegy, Bakbérc, ~ völgy, Kis-, Nagy-Tapló lápa, Bányaberkői fő, ~ ~ fenék, Dóna árnyék, Hajagos fő, Dóna kút gödre, Kondító, ~ lápa, Kővágó tető, Pónis fenék, Felső Hetény orma árnyék, Kis-, Nagy-Déllő, Felső, Alsó Bence kút laposa, Hctenye Bérc, Csörtányos, Hármás domb, Luka magossa, Kép lapossa, Emberésd(!), Emberesd fő, Délhely, Kébölkút völgy, Tekenő völgy, Gálortvány tető, Felső Urhegy, Lapos, Kurvás lápa, Verőhegy, Szarkahegy, Nagyfa, Nyaka nyirjed, Timár hegy, Sütő őrlése, Bába hida, Nagy Borzik tető, Göres völgy nyak, Háromágú Göres völgy verő, Szarvashegy, Kavicsos verő, ~ fenék, Czigány laposa, Nagy Pilis, Baba völgy laposa, Felsőcser, Alsó ~, Körtélyes, Rókalyuk fele, Tóárnyék, Szőlő bérc, ~ árnyék, ~ lápa, Kecskésbérc, Gyepű lápa, Kürti magos, Nagy lápa fő, Horra árnyék, Horra, Hársasfő, Kanecső

lápa, Malom hegy, Jakab völgy, Láz, Sánta völgy fele, Kecskés nyak, Kis erdő tető, Alsó-, Felső-, Középső-Kecskés, Felső kecskés bérc, Lenes lápa, Balla látó, Folyók lápa, Nagy fa, Bába hida, A-, F- Úrhegy, Domonkos tető, Emáj, Lökös, Felső ~, Papvölgy, Felső-, Alsó-Mogyoróska, Süket lápa, Deák hegy, ~ bérc, Verőhegy, Szarkahegy.

Mezőtárkány [1859. évi rend. u. tk.]: Szentelt fertő, Kis-, Nagy-fekete fertő, Fenyeres, Görbe fertő, Vak Pista fertő, Istenmezei fertő, Nadrág fertő, Sárdán fertő, Töltés fertő, Lapos-halom ~, Nagycsúcsa ~, Kis Lőrincz ~, Határ ~, Nagyhalom ~, Liliom ~, Kis-, Nagy-Serfőző ~, Juhrét, Kiskút, Kisapáti.

Nagyiván [rend. u. tk.]: Sós fenék, Sarkad ér, Csikos ér, Mérges ér, ~ fenék, Kása fenék, Labodás ~, Ördög ~, Kis-, Nagy-Benceze ~, Disznó ~, Ördögárka, Csattogós fenék, Darvashát, ~ ér.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

† Karácsonyi János.

KARÁCSONYI JÁNOS alapító és választmányi tag elhunytáról az 1929. január 8-iki választmányi ülésen az ülést vezető MELICH JÁNOS alelnök következőképen emlékezett meg.

Tisztelt Választmány! Bár a mai ülésünknek megvan a határozott rendeltetése — t. i. közgyűlésünket kell előkészítenie —, mindazonáltal engedjék meg, hogy megemlékezzem egy szomorú eseményről, amely társaságunkat nem régen érte. Választmányi tagjaink közül január elsején elvesztettük DR. KARÁCSONYI JÁNOS c. püspököt, nagyváradi (bihari) nagyprépostot. Csak december 15-én ünnepelte 70. születésnapját, s ez alkalommal mi is örömmel kerestük fel nagyérdemű társunkat őszinte jókívánatunkkal, amelyet ő sajátkezűleg írt levélben meg is köszönt. S az ünnepelés után alig három hétre elköltözött az élők sorából.

Tisztelt Választmány! Nekem e helyütt nem kell magyaráznom, ki volt a magyar tudományosság számára KARÁCSONYI JÁNOS. Azok a szálak azonban, amelyek őt a mi tudományunkhoz kötötték, nem mindenki előtt ismeretesek. KARÁCSONYI már első művében is, Szent Gellért életében, tanúságot tett arról, hogy a nyelvtudomány szófejtő része nemcsak kedvelt foglalkozása, hanem rátermettsége is volt ahhoz. Már itt próbálta megfejteni, mi lehetett *Ajtony* nevének a korbéli, s mi volna, illetőleg helynevekben mi a mai alakja. Majd a Turulban is tárgyalt tulajdonneveket; ilyenek: *Ajtony*, *Gyécse*: *Décse*, hogy csak a nevezetesebb és maradandó értékű Turul-beli cikkeit említsem. E dolgozataiban éles kombináló tehetség nyilvánult meg, amelynek nagy segítségére volt a kiterjedt okleveles anyag kitűnő ismerete.

KARÁCSONYI tehát azon a téren, amelyen a magyar nyelvtudomány az utóbbi két évtizedben olyan nagy haladást tett: a régi magyar tulajdonnevek magyarázása terén már a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapítása előtt értékes alkotásokkal gazdagította irodalmunkat. Mikor a Magyar Nyelvtudományi

Társaság megalakult, az egyik kötelék, amely hozzánk fűzte, ez a nyelvtudományi hajlandósága s ez irányú munkássága volt. A Nyelvtudományi Társaságnak megindulásakor volt pénze, azonban nem voltak kellő számú megfelelő munkatársai, mert a magyar nyelvtudomány munkásainak nagyobb része nem csatlakozott az új folyóirathoz azzal az elszántsággal, amelyre szükség volt. Így a Magyar Nyelv első évfolyama főleg erkölcsi és tudományos támogatásra szorult. KARÁCSONYI JÁNOS az első pillanattól fogva tudományos dolgozataival hozzánk állt, s folyóiratunkban utolsó cikke az 1927. évfolyamban jelent meg. Velünk volt tehát, amikor szellemileg támogatni kellett bennünket.

Velünk volt azonban tudományos törekvéseinknek anyagi istápolásában is. A változott idők miatt az 1915. évtől kezdve rosszabbodott társaságunk és folyóiratunk anyagi helyzete, s ez a rosszabbodás 1919—23 közt tetőpontját érte el. Ekkor KARÁCSONYI is segítségünkre jött azzal, hogy 1924. január 1-én szabad rendelkezésre 1.000.000 koronát adott. Ez akkor azt jelentette, hogy egy ötfüves füzetünk nyomdai költségére való adománnyal gazdagította pénztárunkat. Ez a tette is mutatta, mennyire szívéhez volt nőve az a tudomány, amely munkásságának sokat köszön, pl. a már említettekén kívül *Gyán, Vászoly, Esküllő, Zapolyai, Főcén* nevek magyarázatát.

A megboldogultat Társaságunkhoz tehát kettős kötelék is fűzte: a tudományos törekvések bizonyos közössége és a törekvéseink előmozdítására való anyagi áldozatkészség.

S mikor most e kötelékek elszakadtak, indítványozom, hogy a magyar tudományt s vele Társaságunkat is ért nagy veszteség feletti fájdalomunknak felállással adjunk kifejezést, folyóiratunk legközelebbi számában fájdalmas veszteségünkről emlékezzünk meg, s hátramaradt hugainak mai ülésünkből jegyzőkönyvi kivonat alakjában részvétünket tolmácsoljuk. Ha ehhez hozzá méltóztatnak járulni, kimondom a határozatot.

Bevételek és kiadások 1928-ban és költségvetés 1929-re.

I.

Sz á m a d á s 1928 - r ó l.

1. Bevétel:	P	all.
Maradék 1927-ről	1315	11
Tagdíj és előfizetés	6891	10
Adomány	1705	20
Eladott kiadványokért	242	14
Kamat	1267	06
Alapítvány	622	—
Államsegély 1927/28-ra	1000	—
Az Egyetemi Nyomda 1927. évi visszatérítése	1616	52
Vegyes bevétel	—	24
A Szily-alap 1927. évi maradéka	49	62
A Szily-alap bevétele	188	—
Összesen	14896	99

2. Kiadás:

	P	all.
Tiszti díjazás	580	—
Írói tiszteletdíj	962	50
A Magyar Nyelv nyomtatása	6145	18
Különnyomatok	237	12
Alapítványok tőkésítése	622	—
A Társaság tőkésítése	3000	—
Irodai kiadás	115	—
Expedíció, vegyes kiadás	624	18
Könyvtárosi százalék	38	60
Néprajzi tanulmányokra	440	—
A Szily-alap kiegészítése és kamata	126	—
A Szily-alap kiadása: Szily-jutalom	30	—
A Szily-alap tőkésítése	200	—
Összesen	13120	58

A maradék 1928-ról 1776'41 pengő. Ebből 1768'79 pengő a rendes bevételek, 762 pengő pedig a Szily-alap maradéka.

3. Az alapítványok állása.

Áthozatal 1927-ről 15643'38, Baranyai Zoltán (kieg.) 16, Bárdos Remig (kieg.) 4, Bátky Zsigmond (kieg.) 8, Erdélyi Lajos (kieg.) 10, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 90, Hazai Bank R.-T. alapítványa 200, Jakubovich Emil (kieg.) 10, Klemm Antal (kieg.) 39, Losonczy Zoltán (kieg.) 10, Melich János (kieg.) 50, Pintér Jenő (kieg.) 20, Simon György (kieg.) 25, Szabó Béla (kieg.) 20, Szily Tamás (kieg.) 10, Szócs Ferenc (kieg.) 10, Tolnai Vilmos (kieg.) 40, Vargha Damján (kieg.) 60, a Társaság tőkésítése 3000, összesen 19265'38 pengő. Ebből 150 alapítótag alapítványa 4943'31, a Társaság tőkésítése 14322'07 pengő.

4. A Szily-alap állása.

	P	all.
Maradék 1927-ről: tőke és készpénz	449	62
A Társaság kiegészítése	100	—
Bevétel 1928-ban	88	—
Összesen	637	62
Kiadás: Szily-jutalom	30	—

A maradék 1928-ról 600 pengő tőke és 762 pengő készpénz. Ezenkívül a Szily-alapé a Társaság értékpapírjaiból 13.000 K n. é. záloglevél.

5. A Társaság vagyona.

A) Értékpapír:

	P	all.
10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölcsön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. 1 db részvény	14	—
Egyet. Nyomda R. T. 1 db részvény	100	—
Összesen	120	57

B) készpénz:		P	fill.
Alapítvány és tőkésítés folyószámlán a Magy.	Földhitelintézetben	19145	85
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a Magyar	Földhitelintézetben	600	—
A Szily-alap készpénze a kézipénytárban		7	62
Folyószámlán a Magy. Földhitelintézetben		1343	15
A kézipénytárban		425	64
	Összesen	21522	26
Értékpapír és készpénz		21642	83

II.

Költségvetés 1929-re.

1. Bevétel:		P	fill.
Maradék 1928-ról		1768	79
Tagdíj és előfizetés		5000	—
Eladott kiadványokért		50	—
Kamat		1300	—
Alapítvány		—	—
Államsegély		—	—
A M. Tud. Akadémia segélye		—	—
Vegyes bevétel		—	—
A Szily-alap maradéka 1928-ról		7	62
A Szily-alap bevétele (kamat)		39	—
	Összesen	8165	41
2. Kiadás:		P	fill.
Tiszti díjazás		580	—
Írói tiszteletdíj		1000	—
A Magyar Nyelv nyomtatása		5400	—
Különnyomatokra		200	—
Alapítványok tőkésítése		—	—
Irodai kiadás		120	—
Expedíció, vegyes		800	—
Könyvtárosi százalék		40	—
Népnyelvi tanulmányokra		1620	—
A Szily-alapnak (kamat)		39	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)		50	—
	Összesen	9849	—

A költségvetés 1683'59 P hiányt tüntet föl. Ha a Társaságnak egyéb bevételei nem lesznek, ebben az évben népnyelvi gyűjtésre nem adhat megbízást és különnyomatokra nem fordíthat semmit, hogy a hiány legalább részben elkerülhető legyen.

A Magyar Nyelv 1929. évfolyama legalább 20 íren fog megjelenni.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1928-ról. Társaságunk anyagi helyzete az 1928. évi számadás szerint kedvezőnek mutatkozik. Az alaptőkéhez csatoltunk 3000 pengőt és az 1929. évre 1776 pengő 41 fillér maradékot hoztunk át. Ha azonban a számadás tételeit egyenként

megvizsgáljuk, nemcsak kedvezőnek, hanem még kielégítőnek sem mondhatjuk a múlt évi eredményt. A bevételek között több olyan nagyobb tétel van, amely nem a Társaság állandó forrásaiból származik. Csak a tagdíj és előfizetés, a kamat és az eladott kiadványok ára tekinthető rendes bevételnek. Az előző évi maradvék, az adományok, az államsegély, az Egyetemi Nyomda visszatérítése olyan rendkívüli tételek, amelyekre nem lehet állandóan számítani. Összeg szerint sem állandóak ezek a tételek: 1927-ben 2040 pengő volt az adomány, 1928-ban csak 1705 pengő 20 fillér; az évi államsegély 1927-ben 1350 pengő volt, 1928-ban pedig csak 1000 pengőt kaptunk. A tőkésítést meg a maradvékot ezeknek a rendkívüli bevételeknek köszönhetjük.

A kiadás tételei között feltűnő a Magyar Nyelv nyomdai költsége. Az 1928. évi költségvetés 20 éves évfolyamot ígért és a 20 év nyomdai költségét ívenként 220 pengővel összesen 4400 pengőre számította. A székesfőváros a költségvetés megállapítása után a múlt évben is nagyobb számú példányt rendelt meg iskolái számára. Ebből az előfizetésből még öt ívet, tehát összesen 25 ívet tudtunk kiadni. A 25 év nyomdai költsége azonban a várt 5500 pengő helyett 6145 pengő 18 fillérre emelkedett, mert a nyomda a múlt évben két ízben is emelte az árakat összesen kilenc százalékkal. Kiadásunk többi tétele nem mutat nagyobb eltérést a költségvetésben megállapított összegtől.

Ha a rendes bevételeket összevetjük a rendes kiadásokkal, azt látjuk, hogy a tagdíj és előfizetés, a kamat és az eladott kiadványok ára együtt 8400 pengő 30 fillér rendes bevételt ad, a tisztii díjazás, írói tiszteletdíj, a folyóirat nyomdai költsége, külföldi nyomatok, irodai kiadás, expedició és könyvtári százalék, összege pedig 8702 pengő 58 fillér rendes kiadást jelent, vagyis a Társaság rendes kiadásai a múlt évben 302 pengő 28 fillérrel meghaladták a rendes bevételeket. Ezért nem mondható kielégítőnek az eredmény.

Számadásunkban a bevételek között is, meg a kiadások között is szerepel 622 pengő alapítvány. Alapszabályaink szerint az alapítványoknak csak a kamatai költhetők el, ezért az évenként befizetett alapítványokat az alaptőkéhez kell csatolni. A Társaság nagy megbecsülését jelenti, hogy megalapítása óta 150 tagja igyekezett alapítványával biztosítani a Társaság jövőjét. A korábban tett alapítványok azonban Társaságunk nagy kárára eredeti értéküket elvesztették. A Magyar Nyelv múlt évi címlapja után közzétettük alapítóink névsorát és minden egyes alapítvány összegét, de csak azoknak az alapítványát számítottuk át mai értékre, akik régebbi alapítványuknak pengőértékre való kiegészítését megkezdték, vagy már ki is egészítették alapítványukat 200 pengőre. Minden alapító neve után feltüntettük az alapítványtevés esztendejét, hogy az alapítvány egykori értékét jelezzük. Számadásunkba azonban az alapítványok egész összegét csakis pengőre átszámítva vehetjük be, mert nincs módunkban a régi alapítványok valorizálása. Alapítványaink mai értéke 4943 pengő 31 fillér, a Társaság tőkéje pedig 14.322 pengő 07 fillér. Ez a vagyon a számadás 5. pontjában részletezett módon, kisebb részben értékpapirokban, nagyobb részben pedig a Magyar Földhitelintézetben folyószámlán van. A Szily-alap Tár-

saságunk megalapítójának és első elnökének nevére tett, a többitől elkülönített alapítványunk. Ez az alapítvány évről-évre növekedik tőkéje kamatából, tagjaink adományaiból, a Szily-emlék eladási árából és a Társaság kiegészítéséből. Jövedelméből minden évben a Magyar Nyelvnek egy munkatársát tünteti ki Társaságunk a Szily-jutalommal. Ez az alapítvány ma 600 pengő tőkéből, 7 pengő 62 fillér készpénzből és 13.000 K n. é. záloglevélből áll.

II. Költségvetés 1929-re. Költségvetésünk azt mutatja, hogy ebben az évben sem tudjuk a Társaság anyagi helyzetét annyira megjavítani, hogy a rendes bevételek elegendők lennének a rendes kiadásokra. A múlt évi pénztári maradék felhasználásával is 1683 pengő 59 fillér hiányra kell számítanunk. Ha rendkívüli bevételeink nem lesznek, népnyelvi gyűjtésre ebben az évben nem adhat a Társaság megbízást, különnyomatokra pedig nem fordíthat semmit. Így is csak részben kerülhető el a hiány, mert a népnyelvi tanulmányokra felvett 1620 pengőből 900 pengő az előző években megbízott gyűjtőknek még fel nem vett tiszteletdíja.

Ismeretesek az okok, amelyek Társaságunk anyagi rendbehozását gátolják. A háború előtt egy ív nyomdai költsége 1000 példányban 90 korona volt, tehát kilenc tagdíj elég volt egy ív kiadásához; ma 242 pengő (gy ív, nyolc pengős tagdíj mellett tehát 30 tagdíj kell egy ívhez. Ez az egyik ok. A másik pedig az, hogy tagjaink és előfizetőink száma is kisebb, mint békében volt. A rendes tagok és előfizetők száma 1912-ben 874 volt, 1928 végén csak 652. Ezek a körülmények okozzák azt, hogy a háború óta az évi rendes bevételek soha sem érik utól a kiadásokat; ezért nem tudunk olyan költségvetést készíteni, amelyben nem volna hiány, s ezért nem tudjuk folyóiratunk terjedelmét ismét 30 ívre emelni.

Ha a helyzetet javítani akarunk, arra nem is gondolhatunk, hogy a nyomdai árak és a tagdíj között helyreállítsuk a békebeli arányt, mert ez évi 27 pengő tagdíjat jelentene. Még kisebb emelés is könnyen a tagok számának megfogyását vonhatná maga után, hiszen 1928-ban még a nyolc pengőt is 125-en nem fizették meg. *A tagdíj emelése helyett arra kell törekednünk, hogy minél több tagunk és előfizetőnk legyen. A tagok, előfizetők számának emelkedésével arányosan fogy az egy példányra eső nyomdai költség. Ha 1000 tagunk és előfizetőnk volna, helyre lehetne állítani költségvetésünk egyensúlyát.* Budapest, 1929. január 22-én. S á g i I s t v á n.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1928. évről.

Mint az 1928. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. évi számadását és vagyonmérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján folyó hó 7-én a budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1928. évi bevétel 14.896,99 pengő, a kiadás 13.120,58 pengő, a pénztári maradék az 1929. évre 1776,41 pengő. A Társaság va-

gyona értékpapírban és készpénzben összesen 21.642'83 pengő. Indítványozzuk, hogy a Közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a felmentvényt adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak rendkívül gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapest, 1929. január 7-én. Horváth Endre, Szidarovszky János helyett: Nagy J. Béla, Pázmán József.

LEVÉLSZEKRÉNY.

1. W. Gy. kérdi: Melyik helyesebb? „Megvizsgáltuk a választmánytól összeállított mérleget” vagy „a választmány által összeállított mérleget.” — **Felelet:** Az első. E mellett szól a régi nyelvhasználat. Így van a Hiszekegy szövegében is: „ki fogantaték a Szentlélektől, születék Szűz Máriától”. Az *által* a magyaros nyelvszokás szerint eszközhatározó kifejezésére szolgál, szenvedő igék és szenvedő jelentésű igenevek mellett csak újabban terjedt el nyilván a német *durch* és a latin *per* hatása alatt. Volna még egy jó magyaros szerkezet: „a választmány összeállította mérleg”, csak hogy ez már elavult forma. Egyébként a másik kétfajta szókapcsolásnak is csupán az írott nyelvben van kelete, a mai élőbeszéd mindig összetett mondatná teríti szét a régies, tömörebb szerkezetet: „Megvizsgáltuk azt a mérleget, amelyet (v. inkább: *amit!*) a választmány összeállított.” N.

2. Tr. L. írja: MNy. XXIV, 296 S. E. kérdésében és a hozzá tartozó feleletben az aradmegyei Világos oláh neve *Şiria* helyett tévesen *Siri* alakban szerepel. Helyes azonban az a megállapítás, hogy Világosvár suburbiumának régebben *Syri*, *Siri*, *Sery* volt a neve. Ebből az oláhok ajkán lett *Şiria*. Ez a kiegészülés az igen gyakran fellépő *-ia* képzésű földrajzi neveknek tulajdonítandó. Arra is több példa van, hogy magyar eredetű helynevek *-ia* képzőt vesznek fel az oláhban: *Várad* > *Oradia*, *Oradea*; *Csanád* > *Cenadia*; *Miháld* > *Mehadia* stb.

3. R. L.-nek: (Vö. MNy. XXIV, 367.) Az *Anjou* név tudvalevőleg az *Andecavum* helynévből alakult a francia hangtörvényeknek teljesen megfelelő fejlődéssel, mégpedig hihetőleg ennek az ablativusából (vö. MEYER-LÜBKE, Grammi. der rom. Spr. II, 10 és NYROP, Gramm. hist. de la langue française II, 174). A fejlődés menete a következő: *Andecavo* > *Andegavo* > *Andgavo* > *Angou* s ebből a XIII. században *Anjou* (további példák az *avo*, *avu* > *ou-ra*: *Pictavum* > *Poitou*, *clavum* > *clou* stb.; a *g* > *j-re* a előtt: *galbinum* > *jaune*, *gaudia* > *joie*, *gabata* > *joue* stb.). Mivel az *Angiò* alakot olasz hangtani sajátosságokkal az *Andecavo*-ból megmagyarázni nem lehet, nyilvánvaló, hogy az *Angiò* csak a francia *Anjou* átvétele lehet olaszos kiejtéssel és helyesírással. A mi nyelvünkben újabb keletű (az Anjou-kori oklevelekben semmi nyoma) irodalmi átvétel. Idegenszó szerepét játssza, ezért írjuk és ejtjük franciásan, s talán ezért nem került bele az EtSz.-ba sem.

Tr. L.

4. P. D. írja: Az újonnan megindult Né p ü n k és Ny e l v ü n k c. folyóirat 38—9. lapján B Á T K Y Z S I G M O N D magyarázatot közöl a *Kecskemét* névről. Ebben hivatkozik arra az észrevételre, amelyet a névvel kapcsolatban tettünk folyóiratunk „Levélszekerény” rovatában (XXIII, 75). Mégpedig miután első bekezdésében jelzi, hogy mi a *Kecskemét* név második tagjaul egy *mét*, *mégy*, *méd* szót veszünk, a második bekezdésben ezt írja: „Sőt a második tagot is magyarázza [HORNÝK] a feltételezett *mét* (*megy*) szóból . . .” Ezt úgy is lehet érteni, hogy a „feltételezett” *mét*-et mi is a *megy* igével hozzuk kapcsolatba, amint HORNÝK, illetőleg az ő frrása: CZUCZOR (később CZUCZOR—FOGARASI szótára is) teszi. Minden félreértés elosztatása végett! Midőn mi a *mét*-et névtörténeti szempontból igazoltuk, annak eredetére vagy mivoltára nézve semmiféle magyarázatot nem fogadtunk el; de nem is adtunk, mivel nem tudtunk. CZUCZOR—FOGARASÉkat magunk is sok tekintetben nagyrabecsüljük ugyan, de bizonyítási módszerben nem követjük őket, csak azért, hogy minden rebellis helynevet megmagyarázzunk. — És a *Kecskemét*-et a rebellesek közé számítjuk most is.

5. bgh. írja: *Leányintézet*. A legrégebb magyar pénzüintézet ismertetésében olvasom, hogy e kitűnő bank vagy huszonöt *leányintézet*-et tart, tehát a pedagógiát is belefoglalta hatalmas munkakörébe. Ebben csak nincs semmi feltűnő — gondolom —; minden a bankoké, tehát a gyermekpenzionátusok is. De vajjon miért nincs *fiúintézete* a nagybanknak? Szakértőm, akihez tanácsért fordulok, nagyot nevet: mintha bizony nem tudnám, hogy minden valamirevaló banknak vannak *fiók*-jai, miket a maga nevében vezet és vannak *leányintézetei*, vagyis külön bankrésztvénytársaságok a vidéken, miket az illető nagybank csak alapított, de melyeknek csupán résztvényese stb. — Ezt tehát bölcsen megtanultam, közgazdasági ismereteim gyarapodtak, de nyelvismereteim nem. Én már azt hiszem, hogy a *leányintézet*-et, tévedés elkerülésére, jó lesz fenntartani a M ä d c h e n i n s t i t u t zengő fordítása gyanánt. Az *anyavállalat*, *leányvállalat* és társait pedig próbáljuk meg kitessekelni a magyar gazdasági nyelvből. Értelmetlen germanizmusok ezek. Eszavak: B a n k, I n s t i t u t, U n t e r n e h m u n g, a németben (s a franciában is!) nőneműek; innen a M u t t e r i n s t i t u t, a T o c h t e r u n t e r n e h m u n g. De már mért volna magyar nyelven a pénzüintézet és az iparvállalat — n ő n e m ű!?! [E megjegyzés kéziratát 1928. október 20-án kaptuk, és már szedés alatt volt, midőn a Magyarország 1929. január 25. számának 6. lapján a „Magyarország nyelvőre” rovatban „A leánybank” című közlemény megjelent. SZERK.]

6. F. P.-nek: A *palóc* szó eredetéről részletes fejtegetés jelent meg a NyK. XXXIII. köt. 47. l-ján.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1929. — (Dr. Czákó Elemér.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXV. KÖT.

1929. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

Szabirok és magyarok.

Kon'stantinos Porphyrogenetos a „De administrando imperio“ 38. fejezetében többek közt ezeket mondja a magyarokról: „Abban az időben [t. i. a levediai korszakban] nem hitták őket turkoknak, hanem Σάβαροι ἄσφαλοι-nak, valami okból.“ „Háború támadván a turkok és a . . . besenyők közt, a turkok táborra megveretett és két részre oszlott. Az egyik rész keletnek ment lakni, a perzsa részek felé, és ezeket mai napig a turkok régi nevén Σάβαροι ἄσφαλοι-nak nevezik.“

A magyaroknak itt található *szavardi* neve — amint ezt már a régebbi irodalom is kimondotta, s amint bizonyítani fogjuk — a török *sabir* népnévből származik.

*

A szabirokat Priskos egy sokat emlegetett tudósításában látjuk először megjelenni (DE BOOR, Excerpta de legationibus 586), azzal az alkalommal, midőn 461 és 465 között kiűzik ősi nyugatszibériai lakóhelyeikről az onogurokat, sara-gurokat és „urog“-okat, azaz a bolgárokat.

Hogy a Közép-Ázsiából jövő szabirok Nyugat-Szibériában hol telepedtek meg, illetőleg, hogy hatalmi és kulturális szférájuk mennyire terjedt, arra nézve nagyon tanulságos ПАТКАНОВ cikke az Ethnographia XI., illetőleg a Keleti Szemle I. kötetében (A szabirok nemzetisége. Über das Volk der Sabiren; vö. még MUNKÁCSI: Ethnogr. V, 11 kk.). Megállapítja, hogy a *Täpar*, *Šabar*, *Šaber*, *Šoper*, *Saber* név, mely az osztják nyelv hangtörvényei szerint egy régi *Sabar* (*Saber*, *S'abar*, *Sapar*) alakra megy vissza, többször előforduló földrajzi név a Tobolszki-kormányzóságban, így elsősorban az alsó Irtis vidékén, s az osztják népköltészeti hagyományban is többször előfordul. Mindez szerinte amellettszól, hogy ez a név északnyugati Szibéria egykori lakóinak neve volt, s hogy az osztjákok és vogulok ezzel a néppel közelebbi érintkezésben voltak. Az osztják hagyomány nagy tisztelettel és alázattal szól a szabirokról, mint magasabb rendű fajról. Nyugaton, a turinszki kerületben, a vogulok főhelyén is többször találjuk a *szabir* szót, mint földrajzi nevet. Érdekes, hogy itt a mai vogulok *supér*-nek nevezik az oroszokat, tehát régi uralaik nevét átvitték mai uralikra. Több nyoma van e névnek északon, a berezovi kerületben is. Ezek alapján ПАТКАНОВ a szabirok területét az Obi-öböl, az Urál-hegység, a Tura folyó és az

Isimi-kerület határa között, esetleg a déli határt még lejjebb gondolja (KSz. I, 267). Megjegyzendő még, hogy a *szabir* név megfelelői a voguloknál és északi osztjakoknál több kifejezésben előfordulnak, mint bizonyos fajtát jelentő jelzők.

Végül, mint különösen fontos dolgot, meg kell említenünk PATKANOV cikkéből, hogy a tobolszki kerület déli részén lakó tatárok *sybyr*, *syvyr* névvel jelzik az ország őslakóit, s nekik tulajdonítanak csaknem minden fennmaradt régiséget.

A mai tatár *sybyr* a *sabyr* névből keletkezett, *a > y* hangváltozással, mely a törökben meglehetősen gyakori; pl. altaji *kaja* 'szikla' ~ kirgiz *kyja* | altaji *jalaŋaş* 'meztelen' ~ urjankhái *jylaŋaş* | oszm. *jaryl-* ~ *jyryl-* 'széthasadni' | csag. *kak* 'száraz' ~ oszm. *kyk* | szag. *karlayas* 'fecske' ~ oszm. *kyrlaŋyč* | oszm. *tapa* ~ *typa* 'dugó' | kir. *tartyl-* ~ *tyrtyl-* 'összehúzódni' | csag. *tarmaš-* 'felkúszni' ~ oszm. *tyrmaš-* | uigur *taš* 'külső' ~ csag. *tiš* | oszm. *davar* 'jószág' ~ kazáni *tyvar* | csag. stb. *tart-* 'húzni' ~ urjankhái *tyrt-* | uigur stb. *tap-* 'találni' ~ urjankhái *typ-* | csag. stb. *tara-* 'fésülni' ~ urjankhái *tyra-* | oszm. stb. *jat-* 'feküdni' ~ urjankhái *čyt-* stb. (MUNKÁCSI: KSz. V, 154 KATANOV után) | kojbal *karba* 'halenyv' ~ szagáj stb. *kyrba* 'enyv' (MARQUART: KSz. X, 11; NÉMETH: NyK. XLIII, 287—9) | török *sy;yr* 'tehén' eredetileg 'fejt' a *say-* 'fejni' igéből.

Tovább menve, abban sem lehet kételkedni, hogy Szibéria neve ezzel a névvel függ össze (vö. MARKWART: UngJb. IV, 273), bár történeti adataink a Szibéria névre csak a mongol korszakkal kezdődnek.

A mongol korszakban mohammedán forrásokban, pl. Rašid-ed-dīn-nél, *Sibir* (*Ibir-Sibir*) a neve egy területnek Nyugat-Szibériában, az Irtis vidékén (l. BARTHOLD: Enz. d. Islam, s. v.; MARQUART: UngJb. IV, 273).

A XIV. században alakult nyugatszibériai tatár birodalom székhelyévé a XVI. század elején *Sybyr* (más néven *Isker*) nevű város lesz (KANNISTO: FUF. XVII, 212).

WIKLUND az EBERT-féle Reallexikonban (III, 376) így foglalja össze idevonatkozó ismereteinket: „Úgy látszik, hogy különösen nagy hatással voltak az osztjakokra a szabirok, kik valószínűleg az első Nyugat-Szibériába vándorló törökök közé tartoztak; központjuk Tobolszk körül az Irtisnél volt, hol később *Sibir*, a róluk nevezett tatár birodalom keletkezett.”

Mindezeket csupán azért mondtam el ilyen részletesen, mivel világossá kívántam tenni, hogy a szabirok valaha Nyugat-Szibériában, Tobolszk környékén laktak. Ide, mint láttuk, 461 és 465 között költöztek.

A szabirok (illetőleg valószínűleg csak egy részük) nem sok idő, talán egy félszázad mulva, MARQUART (Streifzüge XXIII. l. 1. j.) szerint valószínűleg 515 előtt, valószínűleg ugyanazon az úton, mint a bolgárok, szintén levonulnak a

Kaukázus vidékére, ahol 558-ig, az avaroktól szenvedett vereség idejéig visznek jelentős szerepet (Menander Protektor; Exc. de leg., ed. DE BOOR 443).

A Kaukázus vidékén eleinte talán a Volga felé eső részeken laktak (MARQUART, Streifzüge 58), később nyugaton, a Kubán vidékén találjuk őket (Prokopios, BP. II. 29, ed. Bonn I, 288; DIETERICH, Byz. Quellen I, 53; CARL WOLFF, Histor. Atlas, No. 1; FEHÉR: KSz. XIX, 46 kk., 70).

Itteni, körülbelül félszáz éves történetükről egyes harcokon kívül mást nem igen tudunk. Harcolnak „a hunokkal“, a Bizánci birodalommal és a perzsákkal, részint szövetségben velük, részint ellenük (FEHÉR: KSz. XIX, 46—8; HERZFELD, Der Islam XI, 118—9).

Számukat nem igen tudjuk. Malalas (XVIII., ed. Bonn 430—1) szerint Boa szabir királynőnek 100.000 katonája volt, de bizonyos, hogy számuk, a törzs-szövetségükbe tartozó népek száma szerint ingadozott.

Főfoglalkozásuk a háború. Hadi kulturájuk fejlett; kiválóan értettek hadi gépek készítéséhez. (Prokopios, BG. IV, 11, 14, ed. Bonn 510—1, 528; ed. HAURY II, 538 kk., 558—9; FEHÉR: KSz. XIX, 50—1).

*

A szabirok ethnikai hovátartozásáról több elmélet van.

A hun-bolgár népekhez sorolja, tehát törököknek tartja a szabirokat ZEUSS (Die Deutschen und die Nachbarstämme 711—2, 722); szlávoknak tartja őket SCHAFARIK (Slav. Altert. I, 331 kk.), mongoloknak MUNKÁCSI (Ethn. VI, 138), finn-ugoroknak, a magyarok, vogulok, osztjások közeli rokonainak PATKANOV (KSz. I, 268 kk.) és egyenesen magyaroknak FEHÉR GÉZA (KSz. XIX.).

Ez elméletek közül meggyőző érveléssel megalapozva egyik sincs; ZEUSSÉ sem, amelyik igaznak bizonyul. Ő bizonyos sokatmondó, de az ethnikai hovátartozás kérdésében nem feltétlenül döntő momentumokra alapítja véleményét. Ilyen momentumok:

- a) a történeti források a szabirokat hunoknak nevezik;
- b) a szabirok hunok, bolgárok társaságában jelennek meg;
- c) karakterüket ismerve, leginkább törököknek gondolhatjuk őket.

ZEUSSNAK azonban kétségtelenül igaza van, amint ez a szabir nyelvmaradványok vizsgálatából is kitűnik.

*

Lássuk először a nevüket.

Nevük, a *szabir*, nem idegen név; maguk használták, mint a nyugatszibériai, tehát régi lakóhelyükön található *Šabar* stb. helynevek bizonyítják.

E népnév alakjai a következők: A VI. század közepéről való szír Anonymusnál *Sab(i)r* alakot találunk (MARQUART,

Streifzüge 356), bizánci íróknál Σάβιροι (Σάβειροι) alakot, mely valószínűleg *savir*-nak olvasandó, Jordanesnél: *Saviri*-t (c. 5), örmény forrásban *savir*-t (MARQUART, Streifzüge 58). A vogulban és az osztjákbán található alakok PATKANOV szerint egy régi **Sabar* (**Saber*)-féle alakra mutatnak (KSz. I, 266). A szír forrásban és a szibériai területen tehát egy török **sabyr* ~ **sabar* alak mutatkozik, míg a többiekben: **savyr*. Itt tehát török *b > v* változással van dolgunk, mint például a *teve* szóban. Ennek régi török alakja **täbä*, ebből fejlődött a bolgár **tävü*, s ennek a megfelelője a magyar szó.

Mivel itt minden valószínűség szerint török népnévről van szó, megkísérelhetjük e név eredetének megállapítását.

KATANOV török tulajdonnév-jegyzékében találunk egy török személynévet, mely *Sabar*-nak vagy *Sabyr*-nak hangzik. Ez a név azonos a mi népnevünkkel.

Mi ez a *Sabar* vagy *Sabyr*? Mint az alakja mutatja, *-r* végű nomen verbale, amilyen az oszmánliban a *jatar* vagy *jatyr* a *jatmak* 'feküdni' igéből, vagy *brakar* ~ *brakyr*, *kylar* ~ *kylyr*, *dejer* ~ *dejir* a *brakmak* 'hagyni', *kylmak* 'tenni', *dejmek* 'elérni' igéből. Ezeknek megfelelőleg a *sabar* ~ *sabyr* alapszava nem lehet más, mint a kirgiz, kun, kazáni, oszmánli *sapmak* ige, melynek jelentése 'az útról letérni, eltévedni, tévelyegni, valamivel felhagyni, megőrülni'. Eredeti alakja tehát *sapar*, ebből fejlődött a *sabar*, ugyanúgy, ahogyan az oszmánliban ugyanezen ige egy másik származékából a **sapyk* alakból *sabyk* ('eltévedt') fejlődött. A *p > b > v* fejlődésre más példák: oszm. *kap*- 'megragadni' ~ *kavra*- 'ua.'; ujj. csag. kaz. stb. *tap*- 'finden, erhalten, erwerben' ~ ujj. alt. stb. *tabar* 'Waare, Besitz' ~ ujj. oszm. csag. *tavar* 'Waare, Habe; die Haustiere, das Vieh, hauptsächlich die Schafe'.

A név szabályos hangtani fejlődése a törökben a következő: *sapyr* ~ *sapar* > *sabyr* ~ *sabar* > *savyr* ~ *savar*.

A *sabar* ~ *sabyr* eredeti jelentése eszerint 'az útról letérő, eltévedő, tévelygő, bolyongó'. A jelentésből azonnal világos, hogy a név magyarzatában jó nyomon járunk, mivel e név a török népnevek egy sajátos csoportjába tartozik, abba a csoportba, melyet a 'költöző, kóborló, vándor, eltévedt' jelentésű török népnevek alkotnak. Ilyen népnév például a *jürük*, mellyel az oszmán-törökök Kis-Ázsia fél-nomád törökjeinek egy részét nevezik, a *jürü*- 'menni' stb. igéből képezve; ilyen a *jürük*-kel egyenlő értelmű oszmánli *göčebe* vagy (VÁMBÉRY, A török faj 716. l.) *göcemen* népnév a *göc*- 'kivonulni, kivándorolni' igéből. Idetartozik a *jazar* név, a 24 oguz törzs egyikének neve, mely *-r* végű nomen verbale a *jaz*- 'vom geraden Weg abweichen, den Weg verlieren, umherirren, sündigen' (vö. a *sap*- jelentéseit!) igéből (HOUTSMA, WZKM. II, 223; GOMBOCZ, BTL. 199. l.).

Ilyen a *kačar* törzsnév, a Perzsiában uralkodott turkómán eredetű dinasztia neve, a *kačmak* 'menekülni' igéből. (Vö. KÖPRÜLÜZADE MEHMED FUAD, *Türkiyat Medzmuası* I, 204; v. LE COQ, *Türkische Namen . . . in Indien* [Garbe-Festgabe] 2. l.)

Ugyanilyen népnév a *kazak* a *kaz-* 'kóborolni, futni, menekülni' igéből (csag., VÁMBÉRY, PAVET DE COURTEILLE; kumük, KSz. XII, vö. GOMBOCZ, BTL. 199. l.): a kirgizek neve; előfordul mint török törzsnév a Bābur-námében is (l. v. LE COQ, *Türkische Namen . . . in Indien* [Garbe-Festgabe] 3. l.); ugyanezen ige származéka a *kazar* 'kazár' népnév is, amint ezt GOMBOCZ már megállapította (i. h.).

Megjegyzendő, hogy az itt tárgyalt népnevek szorosabban véve két csoportra oszlanak. Az egyik csoportot egyszerűen 'nomád'-nak lehetne fordítani, ez tehát az életmódra vonatkozik; ide tartozik a *jürük*, *göčebe* név. A másik csoport nevei, melybe elsősorban a 'futó, menekülő, eltévedt, útról letért, bolyongó' jelentésű nevek tartoznak, világosabban a 'hazájából elköltözött' kifejezéssel fordíthatók.

A *szabir* népnév tehát, melynek 'eltévedő, bolyongó' a jelentése a közép-ázsiai hazából való kivándorlásra vonatkozik, török eredetű népnév, s mivel a szabiroknak saját nevük, világosan bizonyítja a szabirok török voltát.

*

De maradtak ránk a szabiroktól más nyelvi emlékek is, t. i. személynevek.

Legszebb ezek között egy királynőnek a neve: Βωαρήξ. Ez a szabir királynő arról nevezetes, hogy 527/8-ban Justinianos császárral szövetséget köt a perzsák ellen. Nevének változatait MORAVCSIK GYULA gyűjtötte össze és adta ki a Szinnyei-Emlékkönyvben (MNY. XXIII, 262).

E név elemzésével egy régi török fejedelmői név bontakozik ki előttünk.

Először is le kell választanunk a szóvégi -s-et, mely a görög nominativusi végzet, mint a „hun“ Στύραξ név végzete. Az utóbbi név változatait szintén MORAVCSIK adta ki (MNY. XXIII, 263), s ugyanő helyesen gyanítja, hogy benne a Τυράχ név lappang, mely egy besenyő vezér neve. A Τυράχ annyi mint török *Turak* 'maradvány' (vö. R. NAGY L.: NYK. XLVI, 134—5; NÉMETH: Klebelsberg-Emlékkönyv 140—1), s a Στύραξ török megfelelője *Öz-turak*. (Az *öz* 'maga' szó gyakori előrése török személyneveknek; vö. *Öz-beg*, *Öz-demir* ZAMBAUR, Manuel, index [sub u-].)

Ugyanilyen -s van a *Jajyk* ~ *D'žajyk* szónak, az Urál folyó nevének, Ptolemaiosnál feljegyzett görögös Δάϊξ (genitivusa Δάϊκος) alakjában (TOMASCHEK, Kritik der ältesten Nachr. II, 39).

Marad tehát *Boarik*. E név két részre osztható; második része világosan a török *aryk* 'tisztá, szép, erényes' szó, mely török nőnevekben második részként gyakran szerepel.

Igy KATANOV tulajdonnév-jegyzékében találjuk a következő női neveket: *Entäi Aryg, Töŋ Azyn Aryg, Tüzämür Aryg, Ujäh Aryg, Utjäh Aryg*. Ujgur női név az *Ary; täŋgrim* (MÜLLER, Zwei Pfahlinschr. 11); KATANOVnál az *Aryg* maga is megvan mint női név.

A név előrész: *bo* egyenlő az oszmánli *boy* 'parancsnok, úr, vezér' szóval (a magyar régiségben Mikes *baş-boy* 'fő-vezető' címéből ismeretes). Ez kétségtelenül régi török szó, és semmi köze sincs a szláv *bog* 'isten' szóhoz, ahogyan a szótárak állítják. A szövegi, illetőleg magánhangzóközi -y- eltűnésén, különösen névben, nem esedálkozhatunk.

A *Bo-Aryk* név tehát török, s azt jelenti, hogy 'tisztá, erényes vezér'; eszerint párja a *Kan ary;* névnek, mely a minuszinski tatároknál fordul elő, s annyit jelent, hogy 'tisztá, erényes vezér, erényes fejedelem' (RADLOFF, Proben II, 220; Wb. s. v. *kan*). Hasonló név a szabir-kori, kaukáziai *Ak-ka;an* név, egy fejedelemnő neve, melynek jelentése 'fehér fejedelem' (R. NAGY LÁSZLÓ megfejtése; Menandros, Excerpta de legationibus, ed. DE BOOR 204: τῆς... Ἀκκάρας...).

Fennmaradt Boaryk férjének neve is, aki még 520 körül meghalt. Nevének alakváltozatait MORAVCSIK többször említett cikkében láthatjuk: a név eredeti alakja Βαλάχ ~ Μαλάχ. Ez megint török név; t. i. a *mälak* szó az oszmánliban 'bivalyborjú'-t jelent, s a török *bala* 'gyermek' szó származéka. Tudjuk, hogy állatnevek s állatok kicsinyeinek a nevei a törökben gyakran szerepelnek személynevekül. Ilyenek: *Taj* 'Csikó' (R. NAGY L.: NyK. XLVI, 127); *It-balla* 'Kutyafia' (karakirgiz; ALMÁSSY: KSz. II, 118); *Čodžuk-böri* 'Fia-farkas' (HOUSMA jegyzékében).

Harmadik világosan megfejthető szabir név az Ἰλιγερ (Agath. III. 17). Első része a török (ujgur stb.) *ilig* 'fejedelem' szó, második része a török *er* 'férfi'. Az *Iliger* név jelentése tehát 'Fejedelem-férfi'; jelentéstani magyarázatot hozzáfűzni felesleges (GOMBOCZ: MNy. XXII, 11—2).

A szabirok tehát e névek tanúsága szerint is törökök.

*

Ezek után visszatérhetünk a magyarok σάβιροι nevének megfejtésére. E név, mint mondtuk, azonos a *savir* népnévvel.

Hogy a magyarság egy török nép nevét viseli, abban semmi sajtáságos nincsen, hiszen a magyarság másik két régi neve, az *on(o)gur* és a *türk* eredetileg szintén török népnév.

A szabirok és magyarok kapcsolata történeti ismereteink szerint kétségtelen. Hogy a magyarság — valószínűleg a IX. század elejéig — a Don és Kubán között lakott,

amellett annyi bizonyíték szól, hogy kétségbe vonni lehetetlen, s hogy a szabirok ugyanezen a területen laktak, azt Prokopios világosan megmondja.

Hangtanilag, illetőleg alaktanilag a *savir* és *σάβιροι* megfelelése kifogástalan. A *σάβιροι* szabályosan *szavárdi*-nak olvasandó, s ebben a *-d* az *apród*, *szád* szavainkban ma is meglevő képző, melyet a régi magyar nyelv igen gyakran használt. Ez van például *Árpád* nevében, vagy az Ó-magyar Mária-siralom *urodum* 'uracskám' és *fiodum* 'fiacskám' szavaiban. Különösen régi magyar nevekben gyakori (*Páld*, *Istvánd*, *Péterd*, *Tivánd* stb. MELICH: MNy. X, 151; *Numuolohod* = *Nemvalód* MELICH: MNy. XIII, 52).

Népnév mellett a magyar régiségben más esetben is látunk kicsinyítő képzőt: ilyenek a *Kozárom*, *Bolgárom*, *Kozárd* (MELICH: MNy. XXI, 126) helynevek, s ilyen, amint ezt más alkalommal bővebben kifejttem, a baskiriai magyarok *bašgird* neve.

A második szótag *a*-ja vagy a török *sabar* > *savar* alakból magyarázandó (erről az alakpárról fent szóltam), vagy a török *sabyr* > *savyr* alakból olyanformán, mint *sajt*, *gyalom*, *kanyaró* szavaink első szótagbeli *a*-ja, mely török *y*-nak felel meg (GOMBOCZ, BTL. 151), továbbá *Alap* és *Altabarsz* személyneveink második s *Gyalán* személynevünk első szótagbeli *a*-ja, mely szintén török *y*-val áll szemben (vö. GOMBOCZ, Árpádkori török személyneveink, index).

*

A *szavárd* név a magyar hagyományban is fennmaradt, és pedig a *Zuard* névben.

E név Anonymusnál *Zuard* és *Zuardu* alakban fordul elő (PAIS, Magyar Anonymus 142); Kézainál *Zuard* (MHK. 486), a Képes Krónikában (MHK. 504) szintén *Zuard* alakot látunk.

Zuard Anonymusnál Árpádnak, a Hun-Krónikában Attilának egyik vezére; a Hun-Krónika szerint *Zuard* Olaszországban harcol.

1283 és 1304 között szerepel Magister *Zuard*, a Bessenyeycsalád őse, s ettől fogva a *Zuard*, *Zoward*, *Zovard*-nemzetség (I. KARÁCSONYI JÁNOS, Magy. Nemz. III, 1: 149 kk.). A Váradi Regestromban találjuk ezt az adatot: Leonardi de genere *Zuord*.¹

Mindezen nevek körülbelül *Szo(u)(v)a(o)rd*-nak olvasandók.

A *szavárd* ~ *Zuard* megfelelés hangtani igazolására legyen szabad felhozni a következő két példát:

¹ Az idevonatkozó adatok közül többre — s más adatokra is — JAKUBOVICH EMIL figyelmeztetett.

1. Árpád egyik unokájának, Tarkacsu fiának neve Τεβέλης = *Teveli* (MHK. 128). E név helynevekben maradt meg. Legrégibb alakja magyar forrásban *Tuel*, a Szent Lászlónak tulajdonított bakonybéli összeírás első részében (Pannonh. Rendt. VIII, 269; JAKUBOVICH: MNY. XX, 15). *Tuel* azonos a veszprémmegyei *Tevel*-lel, Pápa és Bakonybél közt (CSÁNKI III, 256; 1240: villa *Tevel*, 1366: *Tevel*, 1488: Kys *Thewel* Pannonh. Rendtört. VIII, 287, 345, 538—9). Egy másik *Tevel* Tolna megyében van (CSÁNKI III, 454).

2. A *kabar* népnévre a legrégebb adatot az admonti évkönyvekben találjuk: ad annum 881: „... cum *Cowaris* ...“ (I. KLEBEL: Mitteil. d. Ges. f. Salzburger Landeskunde 1921: 37). Konstantinos Porphyrogenetosnál Κάβαροι alakot látunk (MHK. 124). Ez a név is fennmaradt helységnévben és pedig a hontmegyei *Kováár* helynévben, melynek régi alakja *Kuar* (Hazai Okmt. IV, 76—7, 91).

A *szavárd* népnévnek a *Zuard*-dal való egyezése pusztán az alakok egyezése alapján is kétségtelen. Tudjuk, hogy személyneveink egyik leggyakoribb típusát a népnévből lett személynevek alkotják. Sőt a *szavárd* és *Zuard* egyezésének, amint ezt egy másik helyen bővebben kifejttem, történeti bizonyítéka is van.

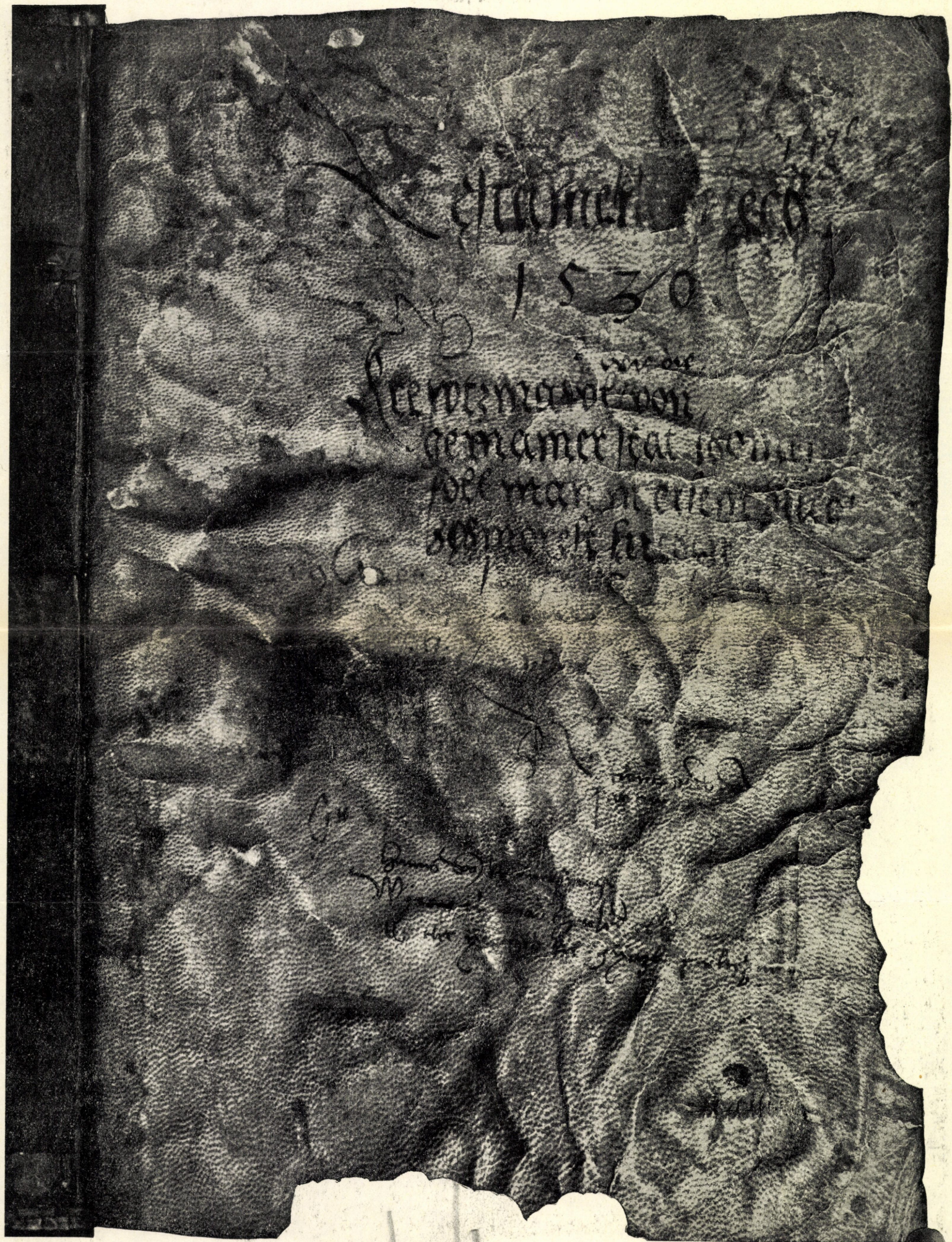
Tudjuk, hogy Anonymus szerint (45. fej.) *Zuard* hadat viselt a Balkánon, ott vett magának feleséget „és az a nép, melyet most Csaba-magyarjának mondanak, *Zuard* vezér halála után Görögországban maradt“. Világos nyoma ez a *szavárd*-ok történeti emlékének, azaz annak, hogy egy *zuard* (*szavárd*) nevű néprész (melynek nevéből a hagyomány — rendes szokása szerint — személynevet csinált) a régi korban a magyarságtól elszakadt (PAIS, Magyar Anonymus 81, 142). Viszont Konstantinos — mint az imént idéztük — arról tudósít bennünket, hogy a perzsa részek felé szakadt magyar töredéket „mai napig“ *szavardi*-nak nevezik.

NÉMETH GYULA.

A soproni virágének.

Évekkel ezelőtt, hogy Sopron sz. kir. város levéltárában a kiadásra kerülő középkori anyagot összegyűjtöttem, találtam a rendezetlen részben egy olasz módra kidolgozott hártya-kötésű „városi könyv“-et is,¹ melyet anélkül, hogy figyelmebben megsejmeltem volna, félretettem. Az elmúlt nyáron e könyvet elővettem abból a célból, hogy lemásoljam és közzétételre előkészítsem. Ez alkalommal, amikor a fedőlapon található, többnyire elmosódott feljegyzéseket behatóbban kezdtem

¹ Jelzése: 2989. szám.

A soproni virágének.

(Eredeti nagyság.)

Dieses Tivragel den mir in der
 furs hundert wagen kisten mit den
 schuldig gesehen 220000 Gulden
 mein Gulden den wagen das
 fangs mehr dinsten und sel
 und ledig zu den wagen
 Gulden sel in dinsten
 furs die wird er selb
 Buchhaltung in Gulden
 Schestun

Gugelweit János soproni városi jegyző kezeirása 1492-ből.

(Kisebbitve.)

tanulmányozni, nagy örömmel kellett megállapítanom, hogy újabb kis nyelvemlékkel állok szemben az egyik feljegyzésben, mégpedig kétsoros virágénekekkel.

Az a körülmény, hogy a virágének írásának vonásai ismeretlenek voltak előttem, pedig immár 7 kötetre rúgó oklevél-

táramban kereken 3000 darab oklevelet és levelet adtam ki, arra bírt, hogy addig ne lépjek a nyilvánosság elé felfedezéssel, míg e kis nyelvemlék korát lehetőleg biztosan meg nem határozom. Kutatásomat nagyban megkönnyítette az a megállapításom, hogy a virágének felett olvasható: Hanns von Khamersperg nevet azonos kéz írta le, továbbá az a két feltevés, hogy: 1. ösztönösen mindjárt 1500-as évre tettem az írás idejét, 2. előttem ismeretlen városi jegyzőben sejtettem az író. Ezen az alapon mindenekelőtt magát a virágéneket tartalmazó városi könyvet néztem át alaposan, amelyben 1393-tól kezdve 1472-ig bezárólag vannak feljegyzések, de itt nem akadtam nyomra sem a nevet, sem az írást illetőleg. Szerencsére van még néhány, középkori bejegyzéseket tartalmazó könyv levéltáramban, és ezek vizsgálata meghozta a teljes eredményt. Először is ráakadtam az egyik könyv egyik bejegyzésében¹ Hanns von Khamersperg nevére, aki 1492-ben soproni polgár volt, mint ilyen házzal bírt, s igazi neve tulajdonképpen Tütvogel János, de származása helyéről Kamersberg-eknek is hívták.² Mivel e bejegyzés írását egyezőnek találtam a virágének írásával, ezek után már nem volt nehéz megállapítanom, hogy az Gugelweit János városi jegyzőtől származik, akiről sikerült megtudnom, hogy 1489-ben már városi jegyző volt és 1495. december 9-én viszont már néhainak van említve.³ Mivel pedig Gugelweit hivatali elődje, Steck János városi jegyző, még 1487-ben is viselte e tisztséget,⁴ ebből az következik, hogy a virágének kétségtelenül az 1495 előtti évek valamelyikében, vagyis az 1490-es években íródott a városi könyv hártya-táblájának külső felére.

Virágénekünk így szól:

Wyrag th[u]dyad, theuled el kel mennem,
Es the yrethed kel gyazba ewlteznem.

Miként látjuk, a virágének mindössze egy kétsoros strófából áll; az első sor 10 szótagú, míg a második sor 11 szótagú, ami némileg a jó ritmus rovására megy, de másrészt e ritmust feltűnőbbé teszi, mintegy kiemeli a sorvégi páros rím, mely bár ragrím, de azért még a jobbak közé tartozik. Minden rövidsége mellett is e kis virágének izelítőt nyujt Sylvester János szavaival élve „a magyar nép elméjének éles voltával a lelésben“, azaz a szebbnél-szebb lírai képek alkalmazásából. Tehát halálával gondolhatunk Gugelweit János városi jegyzőre, aki valószínűleg saját szórakozására írta le e

¹ Soproni városi levéltár, Lad. IX et I. nr. 2 et NB. 11. lap. — L. a fényképmásolatot.

² Kamersberg helynév Stájerország oberwölzi kerületében.

³ Soproni városi levéltár, Lad. IX et I. nr. 3. 162—3. lap.

⁴ Uo. 155. lap.

kétsoros virágéneket, és ezáltal megmentette az utókor részére egy morzsáját annak a szerelmi költészetnek, melyről tudjuk, hogy virágzott, de amelyet megörökíteni az akkori kor szigorú felfogásával ellenkezett volna. VITÉZ HÁZI JENŐ.

A Grimm-féle helyesírás.

Folyóiratunknak egy buzgó olvasója a szerkesztőséghez intézett levelében megróttá azt, hogy KLEMM ANTAL Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban c. cikkében (MNY. XXIV. köt.) „a német nyelvű idézetek teljesen helytelen helyesírással közöltettek“, s különösen azon ütközött meg, hogy „valamennyi főnév kis betűvel kezdődik“; — „annál furcsábban érintett engem — úgymond — ez a helyesírás, mert hisz a 215. lapon a második bekezdés hibátlan helyesírással van közölve“. Nyelvésztársaink nagyobb része kétségkívül jól tudja, hogy az itt hibáztatott német helyesírás nem kisebb embernek, mint a német nyelvtudomány megalapítójának, GRIMM JAKABnak nevéhez fűződik, s hogy ez az írásmód, amelynek legjellemzőbb sajátja egyrészt német szövegnek latin betűkkel való írása, másrészt a főneveknek kis betűvel való kezdése, Grimm-féle helyesírás néven ismeretes. GRIMM ezt az írásmódot 1822-ben kezdte használni (nagy német grammatikájának 2. kiadásában), e helyesírásának megokolását pedig részletesebben 1854-ben megindult nagy német szótárának (Deutsches Wörterbuch von JACOB GRIMM und WILHELM GRIMM I. köt.) előszavában (LII kk.) fejtette ki. Ez a szótár, amelynek szerkesztésében a GRIMM-testvérek halála óta a kiváló német nyelvészek egész sora vett részt, s amely még mostanáig sincsen befejezve, mindeddig alapítójának helyesírásában jelenik meg; ezt az írásmódot követik a német nyelvtudósok közül is igen sokan, — aminthogy magyar nyelvészeti folyóiratainkban, a NyK., Nyr. és MNY.-ben közölt német nyelvű idézetek között is igen gyakran voltak ilyen helyesírásúak. Minthogy azonban az említett felszólalás azt mutatja, hogy olvasóink közül egyesek még sincsenek tájékozva ezen írásmód mivoltáról, sőt azt megrovásra méltónak itélik, a szerkesztőség kívánságának megfelelően itt egy kissé részletesebben szólok erről a kérdésről.

Ami mindenekelőtt a betűnem kérdését illeti, említett előszavában GRIMM is röviden utal arra, a paleografiai vizsgálatok pedig (vö. ezekre nézve a HOOPS-féle Reallexikon der germanischen Altertumskunde c. műben TANGL M. Deutsche Schrift c. összefoglaló cikkét I, 395) azóta tüzetesebben is kimutatták, hogy a IX—XIII. századi német írásművek ugyanazokkal a latin betűkkel íródtak, amelyek a középkorban

más népeknél voltak használatosak, és hogy azok abban is megegyeznek ezen népek írásműveivel, hogy a főnevek és más beszédrészek kezdőbetűi között nem tesznek semmi különbséget. A XIII. század folyamán annyiban áll be változás, hogy a latin írásnak, tüzetesebben ezen írás minuscula-fajtájának tetszetős, kerek, ívelt formáit mind hegyesebb és szögletesebb jegyekké kezdik változtatni. A paleografusok ezt a cifrázó, cikornyázó eljárást „gótizálás“-nak, magukat a tört vonalú, hegyes jegyeket „gót betűk“-nek szokták nevezni, bár e sajátosságnak nincsen semmi köze a gót néphez és a gót nyelvmélekek írásmódjához, — hisz a Wulfla püspök bibliafordításának fennmaradt töredékei egészen más jellegű jegyekkel íródtak: ezek az igazi gót betűk ugyanis nagyobbrészt a görög unciális írásra vezethetők vissza, néhány jegy a rúnáírásra, esetleg a latinra (vö. FRIESEN, *Gotische Schrift: Reallexikon* II, 36 és JELLINEK, *Geschichte der gotischen Sprache*. 1926. 19). Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ama helytelenül gótnak nevezett barát-írás — a XIII. században előfordul „scriptura psalterialis“ elnevezése is — épen nem szorítkozik a német emlékekre, hanem e korban ép oly gyakori a neolatin nemzetek írásműveiben is. Azonban idővel ép ezen latin népek körében az írás terén úgy, mint általában a művészet terén (az írás fejlődését is a művészetével kapcsolatban levőnek kell mindig tekintenünk) ellenhatás indul meg: a XV. században az olasz humanisták megindítják az írás reformját, és amint az építőművészetben az antik formák újjászületése áll be, ők az írásban is a cikornyás *fractura* helyett az *antiqua minusculáinak* izléses kerek jegyeire nyúlnak vissza, s így keletkezik azután a *renaissance-minuscula* vagy *humanista-írás* változata. S bizonyára itt kell keresnünk a „gót“ betűk elnevezésének eredetét is: amint a XV. században a régi római építészet nemes formáit magasztalják a lenézett 'barbár' csúcsíves építéstílussal szemben — és ez utóbbit — elég különösen, a gótoknak tulajdonítják (pl. Rafael és Vasari is), úgy nevezték el a szögletes barát-írást is gót írásnak, — aminthogy az olaszban a *gotico mn.*-nek 'barbár, ósdi, nyers'-féle jelentése is van. Így vált azután a németben is szokásossá — valószínűleg a francia *gothique* közvetítésével, amelynek szintén ilyes értelme van — a *gotisch* melléknévnek 'barbarisch, mittelalterlich, abgeschmackt, regellos, stillos'-féle jelentése, amely ott azután főleg a XVIII. századi irodalomban terjedt el. Ennek a századnak vége felé azonban, főleg Herder és a fiatal Goethe fellépésével, a 'gót' építőművészet lenező megítélésével szemben erős ellenhatás indul meg, s ettől fogva mindinkább fokozódó lelkesedéssel írnak a 'gót', vagy amint már Goethe is mondja 1773-ban írt magasztaló cikkében („das ist *deutsche* Baukunst, unsere Baukunst“), a

'német' stílusról (Goethes Werke ed. Heinemann XXII, 22; — a gót jelző használatáról l. bővebben LÜDTKE, Gotisch im 18. und 19. Jahrhundert: Zeitschr. f. deutsche Wortforschung IV, 133).

A XV. században megindul a könyvnyomtatás, s ennek betűanyagában az utóbb említett mindkét írástípussal találkozunk: a könyvnyomtatók egyrészt a 'gót' írás jegyeit utánozzák, másrészt az újabb renaissance-minuscula kerekded alakjait is. S ekkor áll be azután a nemzetek szerinti megoszlás: míg az olaszoknál és a többi latin népeknél a kerekded renaissance-jegyek győzedelmeskednek, addig a német nyomtatványokban a XV. századon túl is a 'gót' vagy helyesebben fraktur-betűk uralkodnak (megléhető sokáig használatosak ezek más germán népek írásaiban is), sőt idővel ezeket tekintik a sajátos német betűknek s így is nevezik őket. A XIX. században ezek ellen indítja meg a harcot GRIMM JAKAB; — amint szótárának előszavában mondja — ki akarja küszöbölni ezt a „romlott és izléstelen írást, amelyet, sajnos, németnek neveznek“, ki akarja szorítani e betűket nemcsak esztétikai okokból, hanem azért is, mert ez az írásmód igen nehézkes, félreértést is idézhet elő, az írókat és a nyomdákat kétféle betűrendszer használatára kényszeríti s így oly megterhelést okoz, amelytől más nemzetbeliek meg vannak kímélve; ez az írásmód, ugymond, az idegeneknek is ellenszenves és hátráltatja a német könyveknek külföldön való terjedését. A GRIMM-testvérek azután latin betűkkel nyomatták nemcsak szótárukat, hanem egyéb műveiket is, és példájukat nemcsak germanista tanítványaik, hanem más tudománysszakok művelői is követték, s így ebben a tekintetben kétségkívül jelentős sikert értek el.

*

A GRIMM-féle írásmód másik főbb jellemző sajátága, amint említettem, a főneveknek kis kezdőbetűvel való írása. GRIMM ezzel is a középkori német emlékek írásmódját elevenítette fel. Említett előszavában csak néhány szóval utal arra, hogy a XVI. században mutatkozik először — még pedig eleinte csak ingadozva és bizonytalanul — az a törekvés, hogy a nagy betűket ne csak a mondatok elején és tulajdonnevek kezdetén, hanem általában a főnevek „megkülönböztetéséül“ használják. Az újabb vizsgálatok részletesebben is tisztázták ezen írásmód fejlődésének egyes mozzanatait (vö. WILMANN, Die Orthographie in den Schulen Deutschlands. 1887.; — MOSER, Einführung in die frühneuhochdeutschen Schriftdialekte. 1909.; — BRENNER, Die lautlichen und geschichtlichen Grundlagen unserer Rechtschreibung. 1914.; stb.). A XVI. század német grammatikusai közül az első, aki a nagy kezdőbetűk kérdésével foglalkozik, KOLROZ JÁNOS (1530.): ő azt a régi mérték-

tartó eljárást állapítja meg, hogy nagy kezdőbetűnek — úgyn. versalis betűnek — csak a mondat elején, tulajdonnevek és — mintegy tiszteletadásképen — az istenségre vonatkozó névszók (*Gott, Herr*) kezdetén van helye. „Von diesen unscheinbaren und unschuldigen Anfängen — mondja WILMANN i. h. 165 — ist der jetzige Gebrauch ausgegangen, der wie eine Seuche in unserer Schrift endemisch geworden ist.“ LUTHER régibb műveiben aránylag szintén ritkák a főnevek nagy kezdőbetűi, idővel azonban mind nagyobb tért hódítanak: 1530 után bizonyos ingadozás mutatkozik nála (*geschichte, land, volk*, ellenben *Priester, König, Königreich*); későbbi írásaiban még több a nagy kezdőbetű, 1542-ben pedig már önála is minden főnév nagy betűvel kezdődik. Más íróknál is ingadozó a használat (pl. HANS SACHSNÁL, FISCHARTNÁL), sőt OPITZNÁL mégint nagyobb a kisbetűs főnevek száma. A XVII. századbeli nyelvtanirók azonban már mind nagyobb határozottsággal követelik meg a főneveknek és a főnévül használt beszédrészeknek nagy kezdőbetűvel való írását, — a nagytekintélyű BÖDIKER *Grundsätze der deutschen Sprache im Reden und Schreiben* (1690.) c. munkájában már egyenesen kimondja: „Alle Substantiva und was an deren statt gebraucht wird, müssen mit einem grossen Buchstaben geschrieben werden.“ A XVIII. században csupán FRISCH J. L. († 1743.) kelt ki a német írásnak ezen „súlyos és megokolatlan terhe“ ellen, GOTTSCHED azonban teljes győzelemre juttatta a nagy kezdőbetűket.

A XVIII. század első felében, amint már említettük, GRIMM JAKAB kezdte meg a harcot a nagy kezdőbetűk elharapódzása s a velük való „visszaélés“ ellen. Már grammatikájának 2. kiadásában kifejtette, hogy a főnevek nagy kezdőbetűje mellett nem szól egyetlen belső ok sem, ellenük szól azonban a régibb német írásmód, a többi nemzetek helyesírása és az is, hogy ezzel az írás nehezebbé s bonyolultabbá vált. Szótára előszavában pedig valószínűnek tartja, hogy a nagy betűk céltalan halmozása valamiképp összefügg a torz fraktur-írás használatával: ennek kacskaringós jegyeiben valami különös ékességet láttak és kedvüket lelték abban, hogy azokat minél inkább szaporítsák, — „wenigstens die der edlen lateinischen schrift pflegenden völker — úgymond — kamen gar nicht auf den gedanken einer so sinnlosen verkleisterung der substantive.“ (A GRIMM-ből vett idézeteink mindjárt például szolgálhatnak sajátos helyesírásának.) Reményli, hogy olvasói nem fognak megütközni a latin írásjegyek és a kis betűk töle ajánlott használatán, sőt inkább tetszetősnek fogják találni e takaros és térkímélő írásmódot; — „hat nur ein einziges geschlecht der neuen schreibweise sich bequemt, — úgymond GRIMM (*Wörterb. I: LIV*) — so wird im nachfolgenden kein hahn nach der alten krähen.“ Germanista tanítványai kezdetben csakugyan híven követték a mester újszerű írásmódját, s nemcsak egyes nyelv-

szeti kiadványok, hanem sorozatos gyűjtemények (pl. a BRAUNETől szerkesztett *Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte*) és egyes germanisztikai folyóiratok (pl. a *Zeitschrift für deutsches Altertum* és a *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur*) ma is azt követik, — az iskolai helyesírás hivatalos szabályzatai és a nagy közönségnek szóló kiadványok azonban nem fogadták el GRIMM reformját. E reform a hivatalos helyesírásra legfeljebb annyiban volt hatással, hogy az 1901-iki berlini konferencia eredményeképpen kiadott ortografiai szabályzat szűkebbre szorította a nagy kezdőbetűk használatának eseteit, és kimondotta, hogy ha a kezdőbetű használatára nézve kétség merül fel, akkor kis betűt használandó. Bizonyos azonban, hogy e szabályzatban e tekintetben meglehetősen sok a következetlenség, s a tanulóknak nem éppen könnyű megmagyarázni azt, hogy miért kell kis betűt írni pl. a *haushalten, er hält haus, standhalten* alakokban, ellenben nagy betűvel irandó a *Wort halten*, — kis betűvel a *rechthaben, recht tun*, de nagy betűvel az *ein Recht haben, Recht sprechen* kifejezések; azt pedig, hogy miért írják elő a nagy betűt az *auf die Letzt* vagy a *zu guter Letzt* kifejezésekben (eltérőleg a *der letzte* superlativustól), csak a nyelvész magyarázhatja meg: amazokban t. i. egy most már kihalt kfn. *letze* 'búcsú, búcsúajándék' főnév rejlik.

A háború éveiben természetesen gondolni sem lehetett a német helyesírás újabb szabályozására, a háború után azonban — már 1920-ban — csakhamar hangoztatni kezdték e szabályozás szükségességét, s ekkor Berlinben bizottságot is hívtak egybe erre a célra. Egyebek közt mindjárt rámutattak a nagy kezdőbetűk használatával járó nehézségekre: egy cikkíró szerint tanítóknak és tanulóknak egyképen fejtörést okoz az, hogy mikor lehet valamely beszédrészt főnévnek tekinteni és mikor nem? „Welche Freude muss diese Spintisiererei — úgymond — erst den Ausländern machen, die unser Deutsch schulmässig zu erlernen bemüht sind!“ (Erre vonatkozólag német nyelvtanításunkban nekünk is bőséges tapasztalataink vannak!) A régi szabályzat azt mondotta, hogy kétes esetekben kis kezdőbetűt kell használni — vajha ezeket a szabályokat — úgymond a cikkíró — egytől-egyig 'kétes eseteknek' nyilvánítanak és ezt a régi copfot merész ollóval levágnák! (*Zeitschr. des allg. deutschen Sprachvereins. 1920. 72.*) Az efféle javaslatok azonban jámbor óhajások maradtak, és bizonyára még nagyon sokáig azok is fognak maradni: a porosz középiskolák számára kiadott legújabb tantervi utasítások most is a régi hivatalos helyesírási szabályzatot írják elő a német helyesírás tanításának alapjául (*Richtlinien für die Lehrpläne der höheren Schulen Preussens. 1927. 141.*). A kis Dániában, ahol régebben szintén általános

volt a főneveknek nagy kezdőbetűvel való írása, lehetséges volt, hogy erről az írásmódról lemondjanak, Németországban azonban alig képzelhető, hogy ezt az írást, amely ott évszázadok óta meggyökerezett, s amelyet milliós tömegek megszoktak, egyszerű kormányrendelettel el lehessen törölni. A nagy kezdőbetűs írásmód szószólói újabban azzal is szoktak érvelni, hogy a német írásművekben igen gyakoriak a bonyolultabb szerkezetű, hosszadalmas mondatok, s hogy az olvasó ezeknek tartalmát gyorsabban áttekintheti, értelmüket hamarabb felfoghatja, ha a főnevek, amelyek rendszerint a lényegesebb elemek kifejezői, az írásban is kiemelkednek; némelyek szerint ez az írásmód előmozdítja az értelmes olvasást és a helyes hangsúlyozást, egyes esetekben az egyforma szóalakok értelem szerinti megkülönböztetését is (pl. *wir hörten weise reden*, — *Weise reden*, — *weise Reden*; — élőszóval azonban mégis csak egyformán hangzik mindahárom kifejezés, s a beszédbeli összefüggés rendszerint eligazít a helyes értelmezésre nézve). Így a nagy kezdőbetűs írásmód nyelvész körökben is mindinkább tért hódít: míg a tisztán germanistáknak szóló fent említett két régi folyóirat most is híven ragaszkodik a GRIMM-féle írásmódhoz, addig az újabb keletű és a nyelvészek nagyobb körének szánt *Indogermanische Forschungen* vagy a legújabban megindult *Teuthonista* c. folyóirat megtartja ugyan a latin írásjegyeket, de a főneveket nagy kezdőbetűjükkel írja, sőt az utóbbi írásmódra tért át az utolsó években a *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* is, amely régebben a GRIMM-féle ortografiát követte. Ugyancsak szószólói akadtak a GRIMMTól oly hevesen kárhoztatott fraktur-írásnak is, amelyben sokan a németség sajátos természetének kifejezőjét látják: „Kein Wunder — ügymond pl. WEISE O. —, dass kerndeutsche Männer wie unser grosser Reichskanzler Bismarck immer eine gewisse Vorliebe für die sogenannte deutsche Schrift gehabt haben. Und in der Tat scheinen die scharfkantigen Formen der Eigenart unseres Volkes am meisten zu entsprechen. Denn das rauhere Wesen des Deutschen steht in schroffem Gegensatze zur französischen Schmiegsamkeit, und vielleicht in keinem Lande gibt es so viele 'eckige' Menschen als in dem unserigen.“ (Schrift- und Buchwesen in alter u. neuer Zeit. 1899. 8.)

Ennek a felfogásnak, mely a GRIMMével természetesen merőben ellenkezik, már a világháború előtt is nagyszámú hívei voltak (a germanisták közül pl. KLUGE azokat a műveit, amelyek nagyobb olvasóközönség érdeklődésére tartottak számot, régóta fraktur-betűjükkel és a szokásos helyesírással jelentette meg), — a háború alatt és után ez a felfogás még inkább tért hódított, úgyhogy a GRIMM-féle írásmód ma kevésbé számíthat általános elterjedésre, mint valaha. Ebbe természetesen a kiadók érdeke is beleszól: már GRIMM is

megemlítette kiadójának aggodalmaskodását, „die nicht grundlose besorgnis der verlagshandlung, dass das publikum, für einzelne besserungen der orthographie zwar empfänglich, durch heftige erschütterung des hergebrachten und festhaftenden brauchs abgeschreckt werden möge.“ (Wörterb. I: LXII.)

Magától értetődik, hogy a német helyesírást iskoláinkban minékünk is a hivatalos szabályzat követelményeinek megfelelőleg kell tanítanunk, és hogy a tanulókat meg kell ismertetnünk a fraktur-írással is, — bármily nagy könnyebbséget jelentene is tanítványaink számára a GRIMM-féle írásmód követése. E mellett azonban nem kellene kifogásolni azt sem, hogy nyelvészeti folyóirataink dolgozótársai német idézeteikben a GRIMM-féle helyesírást, amelynek tudományos jogosultsága van és amelynek elvei a többi kulturnemzet írásmódjának elveivel megegyeznek, alkalomadtán a jövőben is használják.

PETZ GEDEON.

A pedig kötőszó története.

E kötőszót már sokféleképen próbálták magyarázni (vö. SIMONYI, MKöt. I, 138 és MNyelv² 475; KASSAI, Szókönyv IV, 80), de mindezideig nincs kielégítő magyarázatunk róla.

A nyelvtörténet azt mutatja, hogy volt régen egy *kedig*, *kedég* és egy *penig* szembeállító, ellentétes kötőszónk. A legrégibb nyelvemlékekben az előbbi gyakoribb volt; a *penig* SYLVESTER (CorpGramm. 72) szerint inkább a népies beszédben volt használatos, a *pedig* még csak a XVI. században tűnik fel (1552. BatthyK. RMKT. VI, 56, 71; 1560—1. TörtT. 1911: 101, 104, 105). Mivel a *penig* mind jelentésére, mind hangzására hasonlított a *kedig*-hez, azért a kettőnek összevegyüléséből *pedig* és *kenig* keletkezett, s azután az előbbi terjedt el. Ma rendszerint a *pedig*-et használjuk, a *penig* már csak egyes vidékeken fordul elő, a *kedig*, *kenig* pedig már egészen kiveszett.

A *kedig*, *kedég* SIMONYI szerint (MKöt. I, 140 és MNy.² 475) az *ezkedygh*, *ekedyg* 'hactenus, adhuc, hucusque' MA. időhatározószóból rövidült. A *penig* eredetére régi nyelvtaníróink igazitanak bennünket némileg útba. SYLVESTER ezt mondja róla: „Particula *penig* aduerbium est optandi in nostro sermone, qua pro: *autem*, *kedig* vel *kedigleñ* (utroque enim modo loquimur) vulgus imperitum solet uti. Dicimus enim: *opto quod adueneris*: *penig* el iüttel, etc. Neque enim est aduerbium huius ordinis apud latinos, quo natiuum huius particulae significationem exprimere possis. Quemadmodum enim apud latinos sunt quaedam particulae indeclinabilium orationis partium, quae apud nos voce carent: ita e contra

sunt in nostra lingua, quae latinam vocem non habent.“ (CorpGramm. 72.) SYLVESTERnek e helyéből tehát megtudjuk, hogy volt régen egy *penig* óhajtó határozószónk, amely a népnyelvben ellentétes kötőszóul (= autem, kedig, kediglen) szerepelt. Míg csak SYLVESTERnek ezt a tudósítását ismertem a *penig*-re vonatkozólag, ennél az eredménynél tovább nem tudtam menni. Később figyelmessé lettem BEREGSZÁSZI PÁL magyar nyelvtanának egy helyére (Versuch einer magyarischen Sprachlehre. 1797. 168), mely rögtön megvilágította előttem SYLVESTER idézett helyét és vele együtt a *penig* kötőszó eredetét. BEREGSZÁSZI az indulatszók közt ezt mondja: „Jauchzende: hálá oder hál’ Istennek, *pedig* *hogy*, Gott Lob und Dank, dass etc.“ Ebből azt látjuk, hogy a *penig*, *pedig* után *hogy* kötőszós mondat következett, s SYLVESTER idézett példájában az *eljüttél* szintén mellékmondat volt, csak-hogy a *hogy* kötőszó nincs benne kifejezve. SYLVESTER és BEREGSZÁSZI tudósítását megerősíti FALUDI és a mai népnyelv is. FALUDINál többször találkozunk a *penig* *hogy* kifejezéssel; ő bizonyára a népnyelvből vette: „Úgy gondolám, hogy már gyomrába hordott a kemény orosz lány, *penig* *hogy* másként esett.“ (Munkái. Kiad. TOLDY F. 1853. 715.) „*Penig* *hogy* tudom, felén túl vagyunk a veszedelemnek, mikor előre megsajdítjuk.“ (I. h. 5. Az olasz eredetiben: *Benissimo*; un pericolo preveduto e mezzo schivato.) A mai népnyelvben is előfordul egy *csakhogy* jelentésű *pedighogy* óhajtó határozószó. *Pedighogy*: jó-hogy! — nem remélt sikernél (LŐRINCZ K., Háromszéki nyelvjárás: MNyszet. VI, 345; KRIZA, Vadrózsák 512.) *Pedig* *hogy*, különös szólásmód; pl. *pedig* *hogy* láthatlak, azaz: mégis *hogy* láthatlak (CzF.). Na, elment B.? — El. — *Pedighogy* egyszer elment! (MTsz.; vö. még SIMONYI, MKöt. I, 141.) Mindezekből most már kiviláglik, hogy a *penig*, *pedig* az idézett használatban ú. n. mondatpótló; ilyenek a magyarban gyakoriak: *csakhogy*, *kicsibe* *hogy*, *kiába* *hogy*, *nemhogy*, *nehogy*, *miérthogy*, *alighogy* stb. (vö. MKöt. II, 140). Ilyenkor a főmondat nyelvileg nincs teljesen kifejezve; a nagyfokú érzelem, indulat ugyanis elnyomja azt a beszélő lelkében, vagy pedig a gyakori mondatbeli kapcsolat folytán az egész főmondat képzettartalma egy szóhoz tapad hozzá, s a főmondat többi tagjai így feleslegessé válván, nyelvileg nem jutnak kifejezésre. A *csakhogy*-ban a *csak* mondatpótló, amely nyelvileg teljesen kifejezve ilyes volna: *csak* *az* a baj, *csak* *az* járul még hozzá, *csak* *azt* kell még számba venni, *csak* *az* kell még, *csak* *azt* kötömi ki, *csak* *az* a jó, *csak* *annak* örülök . . . Pl. Szép, *csakhogy* drága. Odaadom, *csakhogy* vigyázz rá! *Csakhogy* szép orcádat még egyszer láthatom! (Arany, Toldi XII. 17.) *Csak* megjöttem! tudom vissza nem megyek oda többet. (LEHR: Toldi 372.) Néha a *csak* mellett ott van az *az* mutató név-

más, amely rámutat a mellékmondatra: Altalment az iskolákon dicsérettel: *csak az hogy* a bölcs könyvek se mindenben igazítanak el bennünket. (Faludi 318.) — A *kicsibe hogy*-ban a *kicsibe* mondatpótló nyelviileg teljesen kifejezve ilyes volna: *kicsiben múlik, mult, marada, hogy . . .* Pl. Igen meg vékonyította ezt az hasznót, és *kicsiben hogy* ugyan meg nem őrésíti. (Pázm., Kal. 399.) Piroska *kicsinybe, hogy* holtra nem ájul. (Arany, TSz. V. 80; LEHR: Toldi 292.) Ugyanígy szerepel mondatpótlóul *nem sokba*: Oly magasan rakták, hogy *nem sokba* az toronnak az gombját éri. (TörtT. 1911: 450.) — *Hiába hogy* = *hiába van, történik az, hogy . . .* Pl. *Hiába, hogy* (= ámbár, noha, ha . . . is) nyár van, aratás ideje nincs magas Murányban. (Arany, MO. I. 39.) De nem *hiába, hogy* (= mert) királynak hozta, gyorsan is járt lába. (Garay, Az obsitos.) Dobzse László ő felsége, magyarok királya, *nem hiába hogy* cseh volt, de hej csehül is áll. (Petőfi.) Hunczut vót, *nem hiába, hogy* boszorkány vót. (NépkGy. IX, 41; LEHR: Toldi 250.) — *Nemhogy* = *nem úgy van (volt), nem elég, nem az történik, nem azt teszi, hogy . . .* Pl. *nem hog* az egh zomódnak welagat weztenedel: de megh az masiknak wilagat és megh néröd. (TihK. 110.) *Nem hogy* egy isten, de még ember sem úzhet ily gúnyos játékot. (Petőfi, A magyarok istene; LEHR: Toldi 359.) — *Nehogy* = *ne történjék, ne legyen az, hogy . . .* Pl. Azután *nehogy* sokáig elmaradj! *Ne ám, hogy* az úton elbeszélgessetek! (LEHR: Toldi 191.) *Ármány* — riad a hős — emberevő *Ármány!* *Nehogy* magad elbíz, Etelét bevárván. (Arany, BH. VIII.) Jaj, *nehogy*, az istenért! tánczotokkal elrontsátok szépen indult tervemet. (Arany, Aristoph. I. 323.) — *Miérthogy* = *miért van az, hogy . . .* Innen ered a sajtáságos szórend. Pl. *Miért hog* ynichen batorsagtok? (Pesthy, ÚT. 77.) De *miérthogy* e dolgót jobban meg nem tudad? (Arany, TSz. XI. 27.) Kérdi: jövet *mérthogy* Lajos elkerülte? (Úo. VIII. 84; LEHR: Toldi 276.) — *Alighogy* = *alig, nehezen van (volt) az, hogy . . .* Pl. *Alighogy* csuklyára változék ruhája: a templom falai megindultak. (Dayka 56.) *Alighogy* bevonult a sereg, Kukoricza J. szinte megérkezett. (Petőfi, J. V. XIII.) A *penighogy*-, *pedighogy*-os mondatokban tehát a *penig*, *pedig* mondatpótló, melynek értelme: 'épen, nagyon jól van, épen, nagyon jó, hogy . . . ; csakhogy'. Így érthető, hogy SYLVESTER nem talál rá a latinban megfelelő szót, s hogy CzF. „különös szólásmód“-nak nevezi.

Az a kérdés most már, mi a *penig* etimológiai eredete és eredeti értelme? A *penig* kötőszónak ilyen alakváltozatai is vannak: *penég*; *pejg* (Zala m.); *pég* (Göcsej) stb. (MTsz.; MNy. XIV, 213; MKöt. I, 136). Ezek az alakok az *éppenég*, *éppenég*, *ippenig*; *éppeng*; *ippejg* (Zala m.); *éppég*, *éppeg* (Göcsej MTsz.) 'éppen' határozóra terelik figyelmünket.

Az *ëppenëg*, *ëppenëg* az *ëp* melléknév *-n* módhatározóragos alakja, mely gyakran *-g* nyomósító elemmel van megtoldva (vö. *majdëg*, *mostanëg*, *mostëg*, *itteneg*, *ittennëg*, *ittennëg*, *ittëg*, *ottanag*, *ottannëg*, *ottannëg*, *osztëg*, *osztëg*, *osztánëg*, *osztáng*, *osztándëg*, *azutáng*, *hiszeng*, *hiszëg* stb. (MTsz.; CzF. II, 371; Vadr. 559; Nyr. X, 490; MNy. II, 191; NyF. IV, 83). Az eredeti **ëpenëg-*, **ëpenëg-*-ben a *-p-* magánhangzó-közi helyzetben a szótaghatár eltolódása következtében fonetikai nyúlással megnyúlt, ennek következtében a szókezdő *ë-* szabályszerűen megrövidült, mint ezekben: *szép*: *szëbben*, *jó*: *jobbán* (Nyr. XLI, 263), s lett *ëppenëg*, *ëppenëg*, *ïppenëg*. Mondatfonetikai helyzetben azután a szókezdő *ë-*, *i-* eltűnt, miként más esetekben is: *isöt* > *söt*, *ës* > *s*, *Izsáka* > *Zsáka* (MNy. IV, 353), *elefánt* > *lefánt* (NyF. XX, 7), *ajándék* > *jándék* (uo. 38), *ekkédig* > *kedig*, s így lett: *penëg*, *penig*.

A *penëg*, *penig* szerepeit is meg lehet magyarázni az *ëppen* határozóból. Az *ëppen*-nek, mint az *ëp* 'integer, incolumis, sanus, ganz, vollständig, unversehrt' melléknév *-n* módhatározóragos alakjának jelentése: egészen, insolido C. 544; tökéletesen, ad unguem C. 29; perfecte C. 779; tisztán, inviolate C. 559; penitus, gänzlich, völlig (I. NySz.). FÖLDI J. szerint (RMK. XXVIII, 220) az *ëppen* „erősítést határozó szó“. KASSAI, Szókönyv II, 92 szerint *ëppen*, *ïppen* = sane. Az 'egészen, tökéletesen' jelentésből meg lehet magyarázni az *ëppen* sokféle jelentésárnyalatait (vö. CzF. II, 514). Az *ëppen*-nek a többi közt 'absolute, potissimum, gerade, just' jelentése is van: *Epen az út mellett. Epen ez a szándékom. Epenjól esett* 'a legalkalmasabb módon'. (CzF.) *Eppen most 'soeben', ëppen nem* 'absolute non, durchaus nicht'. E jelentésénél fogva az *ëppenëg* > *penëg* nagyon alkalmas volt kiemelő, nyomósító szóul, akár a kiemelt fogalom előtt, akár pedig utána (vö. a latin *sane* hasonló szerepét): *Ëppenëg* (> *penëg*) *jó* (= nagyon jó), *hogy eljöttél*. A *jó* képzettartalma hozzátapadt az *ëppenëg* > *penëg*-hez, s így feleslegessé válván nyelvileg nem jutott kifejezésre: *Ëppenëg* > *penëg* *hogy eljöttél*. Vö. az ily mondattani tapadásra még: *Eppen most ment el* > *ëppen elment. Eppen jókor vagy itt* > *ëppen itt vagy. Eppen* (bosszankodó)! FÖLDI (RMK. XXVIII, 256.) *Ippëk* *hogy elalít*. (NyF. IV, 21.) A *penëg*, *penig* mondatpótló tehát azonos az *ëppenëg* kiemelő, nyomósító módhatározóval.

Már SYLVESTER azonosnak tartotta a *penig* mondatpótlót a *penig* (= autem) kötőszóval, s ebben igaza is volt. A *penig* kötőszóról szintén ki lehet mutatni, hogy eredetileg kiemelő, nyomósító szó volt, tehát szintén azonos az *ëppenëg* határozóval. A *penig* kötőszó eredetileg rendszeren a kiemelt, nyomatékos fogalom után következett. Tisztán kiemelő, nyomósító szerepe van a *penig-*, *pedig*-nek ily esetekben: *senkë mÿ*

közülök sem *penig* idegen widekj bort be ne hozhasson. (Sajószentpéteri végzés RMNy. 2. II, 1.) Ám, a franciák sem négy strófát nem számlálnak, sem *pedig* három-négy betűt nem kívánnak. (Arany, PrózDolg. V, 220.) mint mákkal mint penik egyebbel orvoslottam magamat. (1558. TörtT. 1908: 199.) rendeltünk fizetést, mind személyére s mind *penig* lovaira. (1598. LevT. II, 109.) a mely hajó mind hírt hozott volna Timán felől, mind pedig sok jószágot küldött volna a hajón. (Mik., MulN. 310.) ki waltom wagy pynzt kyvan kd wagy penyg foglyot. (1556. BudBasLev. 8.)

Ebből az eredeti kiemelő, nyomósító szerepből magyarázhatók a *penig*, *pedig* összes szerepei:

1. A *penig*, *pedig* leggyakoribb szerepe a fogalmak szembeállítására: angyalnakh lenny bodogsagh: zyznek *penygh* lenny yozagh. (WeszprK. 150.) Tavali esztendőben is én vettem meg. Ez esztendőben is *penig* megadtam az árát. (1597. LevT. II, 102.) Rókának róka a fia, farkasnak *pedig* farkas. (Dug., Et.) Hajnali szél zászlját röpi, maga *pedig* kardját emelinti. (Arany, Tör.B.) Ördög bujjék az uradba, te *pedig* menj a pokolba. (Petőfi, Falu végén.) Fili négy, szémi négy, körmi *pegyig* huszonnégy. (NyF. XVI, 58.) A körme tapló vót, a patkója *pég* acél vót. (Uo. IV, 57.) A pap haza mént, a cigán *pejg* szip csöndessen utána sompojgott. (Uo. 22.)

2. A szembeállítás alkalmával gyakran ellentét is van a mondatok tartalmában, azért ilyenkor ellentétes kötőszónak érzik a *penig*, *pedig*. Az ellentét tehát eredetileg nem a *penig*-, *pedig*-ben van, hanem a mondatok tartalmában. kylenced bort senkÿ meg ne vegien, ha *penig* kwlömben czelekezik . . . (Sajószentpéteri végzés RMNy. 2. II, 2.) Barabast meg kerneiek Úrunk Jesust *penig* meg ölneiek. (BatthyK. 423.) kemed sokra rottha volna ewketh, ewk *peneg* azth meg byzonythanak . . . (1549. LevT. II, 62.) Birouais tetted ütet: te *penig* senkit nem itelsz. (Pécsi: Ágost. 23.) az vilagossagnac fiai, nem *penig* az eielnec. (Uo. 56.) a Pogány nemzeteiket ékesíti Isten: Híveit *pedig*, le-hadgya csöpülni. (Pázm., Préd. 23.) Ű keserves lölke nagy föld alá röpi, Zrini *penig* más houá megy kegyetlenül. (SzigVesz. XI. 99.) A pávának tollai szépek, lábai *pedig* rútak. (CzF.)

3. A kiemelő, nyomósító *penig*-, *pedig*-hez megengedő jelentés tapad a mondat tartalmából, ha a második mondat oly előzményt tartalmaz, amelyet az első mondat után nem vártunk volna. A megengedő *penig*, *pedig* szórendre nézve eredetileg meg is egyezett a kiemelő, nyomósító, szembeállító *penig*, *pedig* szórendjével, azaz a kiemelt, szembeállított fogalom után következett, majd később más megengedő kötőszók mintájára (*bár*, *ámbar*, *jóllehet*, *noha*) a mondat élére került. Pl. A Német Követ leg többet azon elmélkedik, hogy nekünk árthasson:

mi *pedig* leg kisebbben sem ártunk neki. (Mik., TörL. 62.) A széna is kevés, szalma sincsen, negyven ló vagyon *pedig* rajtam. (AporLev. 210; NyF. LXIV, 43.) Ezt dörmögte Miklós . . . özvegy édes anyja *pedig* mennyit kérte. (Arany, TSz. II. 4.) — Láttatik, hogy az tűz szál körösztényekre, *penig* inkább rá hul pogány Törökökre. (SzigVesz. XIV. 82.) Esküszik, hogy mosolygó arcája teljes paradicsom; *penig* talán mikor feledtében egyet viczorodik, gyomrot kever. (Faludi 18.) Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán, *pedig* még legénytoll sem pehelyzik állán. (Arany, T. I. 2.) A kés tört el, *pedig* nem volt vékony. (Uo. X. 9.) Nem esznek a lovak, *pedig* ehetnének. (Arany, TSz. VI. 8.) Megszagolgatja a sárga rózsát, *pedig* annak nincs is rózsailata. (Jókai, Sárga r. 4.) Iszom, *pedig* nem szomjazom. (Reviczky: Remekírók LIII, 192.) A népnyelvben is gyakori a megengedő *penig*, *pedig*: Sírt-sírt ojan lelkiből, hogy a bort elfelejtette; *penég* mán a kancsó mellé főjt. (NyF. IV, 85.) A nevit onnáⁿ káptá, hogy ím Szempéter ászontá: légy; *pegy* inkább vesszmádár a. (Uo. 52.) Ászondának eszéd nincs, *peig* van. (Uo. LII, 18.) Erős legén ökeme, *penyét* ojan szigoru. (Uo. XX, 43.)

4. A hozzátoldó, folytatató szerep: te Ngd ne késlelné, mert igen szegény az perhez, nekünk *penig* régi jámbor szolgálk volt. (1553. LevT. II, 9.) ó borokat vettem, az megfizetésének az napja *pediglen* Mindszent napja. (1587. Uo. 48.) az hírt örömet hallottam, ha *penig* Isten engedi . . . (1586. Uo. 71.) Mentől ritkábban ír az ember, annál hosszabb levelet kellene írni, kéd ellenkezőt tselekszik. A' *pedig* nekem halálom, mikor rövid a kéd levele. (Mik., TörL. 39.) Mindazon darabok lefordítandók. Hogy *pedig* a közönség az ilyen megvételetől vissza ne vonja magát . . . (Arany, PrózDolg. II, 496.) A lámbul ész szép tulipány létt. Lakott *pejig* a faluba ég gróf. (Nyr. VIII, 328.) Míg a tóba halak lesznek, addig rózsám el nem veszlek; abba *pedig* mindig lesznek, így hát rózsám el sem veszlek. (Nd.) Harmacczor és visszamént a sas; felesége *pedég* otthon marasztá. (Vadr. 401.)

5. A kifejtő, magyarázó szerep: Ez iffiú legény haza úgy kéredzik, hogy rövid nap múltán megjönne; lakása *pedig* Enyeden vagyon. (1579. MTörtT. VIII, 216.) Eusebius írta, hogy ű lata legyen . . . Eusebius *penig* élt ez előt 1200. esztendőnel hatrab. (Mon:KépT. 255.) Ha télen jég verem volt a házam; vagy is inkább a fogházam; most *pedig* sütő kementze. Fogháznak *pedig* azért hívom . . . (Mik., TörL. 30.) Szerelmem által egy lehet csak boldog és szerencsés — az *pedig* Bánk. (Katona, Bánk I.) Sürgettem annak rendezését, hol rá szükség van. Szükség van *pedig* a lyrában, énekre, dalra szánt művekben. (Arany, PrózDolg. II, 524.) Sűrű bajusztól fedve hallgat ajka . . . Hallgat *pedig*, mivel most agyarán bagó van. (Arany.) Jól esik az Toldi nehezült

fejének: nem annyira bortól (volt) feje *pedig* tompa. (Arany, TSz. III. 10.) A herceg senkit sem szeretett. Nem szeretett *pedig* azért, mert... (MERÉNYI, DunNépm. I, 158.) A ki odajuthat, a boldogság házába lakozik. Oda juthat *pedig* az, ki... (Uo. 170.) Minden jóra való ember ovakodik az illetlenségtől, illetlenség *pedig* az... (FINÁLY H., Hogy is mondják? 296.)

6. A fokozó szerep: az embereknek ydeyewk ygen rōwyd azys *pedygh* (!) csak nyomorwsagh. (AporK. 48.) Van igenis, legjobb *pedig*. (Csokonai.) Hallottam dícsérve másoktól, nagyon *pedig*. (Arany, Hamlet III.) Szép ködös arczczal, könybeborult szemmel — legszebb *pedig* a nő piros szerelemmel. (Arany, BH. V. 15.) Ezt kell tenni uram, s ezt fogjuk mi tenni... És ez egész néped kívánsága *pedig*. (Arany, SzLászló füve.) Kaptál? Igenis, sokat *pedig*.

Némileg hasonló módon fejlődött a latinban a *vero* 'valóban, igazán' bizonygató határozó szembeállító, folytató, ellentétes kötőszóvá. Pl. era in crimen veniet, ego *vero* in magnum malum. (Ter., Hec.) Sed sunt haec leviora, illa *vero* gravia atque magna. (C. Planc.; vö. KÜHNER—STEGMANN, LatGramm. Satzlehre II, 80.)

KLEMM ANTAL.

Tulajdonnévül használt határozott igealakok a népnyelvben.

Alak- és jelentéstani szempontból egyformán érdekes saját-sága a magyar nyelvnek, hogy benne a határozott igealakok tulajdonnévvé válhatnak. Már középkori személynveink egy része is határozott igealak, pl. *Bornemissza, El, Elmegy, Hadar, Higyjed, Hiszedé, Jóljár, Keverög, Maragy, Megszeg, Mozog, Nemél, Nemhisz, Nemvagy, Sernemissza, Üzen, Zavarog* stb. S a mai családnevek közt sem ritka a határozott igealak, pl. *Cserzy, Fölkel, Hallgass, Hints, Hiszek, Járja, Megadja, Ments, Mozogh, Rágh, Seper, Siess, Sir, Szól, Tanits, Teng, Thold, Turkál, Zörög* stb. (Nyr. XXV. 380, XXIX. 192, XXX. 603, XXXVII. 428, XXXIX. 187).¹ Sőt még állatnévi használatukra is akad példa okleveleinkben, pl. II. Rákóczi Ferenc két lova *Nemadam, Szerzem* nevet viselt (M. Gazdtört. Szemle II, 53); helynévi használatú pl. *Miglesz* pataka (XIV. sz.), s ugyancsak régiek a *Székelytámad, Székelybánja, Székelynéz* várnevek is.

A magyar nyelv e tulajdonságára SIMONYI ZSIGMOND mutatott rá először a „Névszókül használt igealakok“ (Nyr. VII, 434) és az „Igék és névszók“ (XXXVIII. 241) c.

¹ Hasonló alakú angol, német, francia és olasz családnevek pl. *Shakespeare, Leberecht, Boileau, Bevilacqua* stb.

kis cikkeiben; egyik sem rendszeres tárgyalása a kérdésnek, csak amolyan kuriózum-apróság a magyar nyelv érdekes sajátosságainak nagy világából. Ugyanilyen szempontból foglalkozik a kérdéssel NAGY JÓZSEF is, csakhogy ő még szűkebbre szorított területen, mert hiszen dolgozatának címe: „Igealakok a helynevekben“ (XXXIV, 439).¹

Pedig a kérdés alak- és jelentéstani szempontból is egyformán megérdemli a részletes vizsgálatot, mert a mai ragadvány- és gúnynevek, helyelnevezések népi megokolásukkal magyarázatát adhatják sok régi család- és helynevünk eredetének. S mert az igeragok még ily használatukban sem válhattak olyan jelentés-tartalmúakká, mint a névszóképzők: a névadás nem a szóképzés módján történik, hanem az a bizonyos igealak elsősorban valami alkalmi (ad hoc) ok miatt kapcsolódott a személyhez, állathoz vagy helyhez; épen azért a kérdés vizsgálatában az alaktan csak másodrangú a jelentéstani szempont mellett, azaz az igealakot s esetleges bővítményeit elsősorban az az alkalmi ok magyarázza, és csak másodsorban lehet magyarázatért az alaki analógiához fordulni.²

A tulajdonnévül használt igealak külsejét tekintve rendszeren egyszerű. Értelmileg ezek közé kell számítanunk az igekötős összetételeket is, pl. *Begyűr, Kimegy, Belevész, Lebont, Elkezdi, Megadom, Összeszedik, Kapdki, Bukjle, Düljenki, Keljfel, Fogdmeg, Találdel*. Voltaképen ugyanilyen jellegűek a határozós összetételek is: 1. *Aligcsepeg, Hamarbecsuk, Hátülkezdi, Ingyenád, Maláttam, Majdlesz, Mindjártkéri, Mostkezdi, Néhaüti, Rámász, Rögttönfizess, Szedimár, Teddodább, Adjkirajt, Veddrád, Rakdteli, Szaggadszéjjel, Alljtovább; 2. Minekhívják, Mivelélsz, Mohóndöfji, Viganvár, Kéremszépen; 3. Halesz, Miglakhatom, Hogyvan, Kelle; 4. Nemadom, Neszürj*. A határozós összetételek között még a -ni végű igenév is előfordul, pl. *Vesznitér*. Igen gyakori az alanyos összetétel, pl. *Kikérdi, Mizörög, Urleszek, Hasaviszi, Megbomlottazesze, Kandisznóvágjonle, Leszekúr, Térjmegekati*. Sokkal ritkább a tárgyias összetétel, pl. *Borissza, Mitugralsz, Likatás, Hozdlemind*. Végül egész mondatokkal is elég sűrűn találkozunk, pl. *Bárnevolna, Elmentabotombencen-ozslomba, Bollaelfolyikafosztás, Nemenjhaddigyék*.

A jelentő módú jelen idő egyes számi 1. személye csak személy- vagy helynévként fordul elő. Első használata könnyen érthető, mert hiszen összefügg az illető személynek: 1. valami szavajárásával: *Baszomesirke*

¹ Az oszmánli-törökben FEKETE LAJOS ad egy kis összeállítást az igék tulajdonnévi használatáról (MNy. XXIII, 284), de csak a személynevekről és csak az igék idő- és számbeli alakjára való tekintettel.

² Csak látszólag tartoznak ide a következő népetimológiák: *Azik* (Eizik Nyr. XXXVII, 95, XXXIX, 40), *Jézusmáriaboldogits* (J. M. Bergstein XXXVIII, 45), *Kezdi* (gehst du XVIII, 28), *Kotlik* (Gottlieb XXXVII, 141) stb.

(NyF. XVII, 56), *Célzom* (54). *Hasítom* (Nyr. XI, 431), *Hiszek* (NyF. XXVII, 430). *Hozok* (zsidó gúnynév, Nyr. XXXII, 239), *Igazítom* (XXXVII, 430), *Kérem* (NyF. XXXIV, 182, mint zsn.: Nyr. XXIX, 95), *Kéremszépen* (zsn., XXXII, 469), *Leszekúr* (XI, 46, XII, 144, XXXV, 247, XXXVIII, 45), *Megadom* (zsn., XII, 144, XXXV, 247), *Mindjártkérem* (zsn., NyF. XXXIV, 178), *Nemadom* (zsn., Nyr. XXXVII, 421), *Urleszek* (zsn., VIII, 446, 477, XXXV, 247) — 2. elszólásával: *Debadoboda* (zsn., eh. *nem adom oda*, XXIX, 384), *Röcstellem* (eh. *restellem*, XXVI, 384). A rámondás magyarázza a helynévi használatot is, mert hozzáfűzödhetik: 1. várakozás, hogy megvehesse: *Aligvárom dülő* (Baracs, saját feljegyz.), *Kételkedem* (uo.) — 2. bosszúság a hiábavaló munka miatt: *Ások d.* (Nyr. V, 239), *Ülök d.* (XXXVIII, 381), *Utóm pataka* (XXXV, 381), *Nyugszom kocsmá* (Uj M. Múz. 1851: 311) — 3. a vízverés, terméketlenség s más egyéb baj miatt: *Bánlak negyed* (uo.), *Bánom telep* (NyF. XXXV, 47), *B. utca* (Nyr. XXXV, 41), *B. dülő* (I, 381, 428, II, 95, IV, 335, 382, X, 144, XXIX, 524, XXXV, 239, Uj M. Múz. 1850: 511), *B. kert* (Nyr. I, 230, X, 144, XIV, 237, XV, 305, NyF. XVII, 48), *B. hegy* (Nyr. XXVII, 377, XXVIII, 191, NyF. XVII, 51, XXXIV, 172), *B. árok* (Nyr. XIV, 237, XV, 305), *B. hid*, *B. kocsmá* (VI, 239), *Miglakhatom u.* (X, 431), *Malátom d.* (Uj M. Múz. 1851: 310), *Nyögöm d.* (Baracs, s. fj.), *Unom d.* (Nyr. III, 45), *Unom hegy* (I, 426, V, 480, VII, 19).

A 2. személy is főképen ragadvány- és kutyanév. Mint ragadványnév az illetőnek vagy szavajárása: *Hogyélsz* (NyF. XXXIV, 189), vagy feltűnően humoros elszólása: *Teszedle* (mondta kártyanyerő társának, mikor az a kitett pénz után nyult, Nyr. XXXIX, 38), vagy végül a megszólítottat jellemző kérdés, rászólás: *Bámiszhámiszaziskolábamisz* (NyF. XVII, 52), *Mitugrálisz* (XXIX, 25, XXXIII, 31, zsn.: V, 95, VII, 442, IX, 381, XIII, 334, XXVIII, 525, XXIX, 384, XXXII, 239, 464, XXXIV, 323, XXXVIII, 45, NyF. XXXIII, 31, XXXIV, 181), *Jöszmész* (Nyr. XXXVIII, 381), *Lötyögsz* (XXIX, 95). De igen gyakori kutyanév is, mert ez vagy a gazda felelete a kutya neve után kérdezősködőnek: *Találdel* (XXIX, 543), vagy a kutyahez intézett kérdés: *Hogyélsz* (XXVIII, 480, XL, 142), *Kivagy*, *Mitlász*, *Mivelélsz* (M. Népkölt. Gy. XIII, 391), *Szivode* (NyF. XXXIV, 169). Pár esetben utcanévként is előfordul: *Lakhatsz* (Uj M. Múz. 1850: 161), *Miglakhatsz* (Nyr. X, 144).

A 3. személy igen változatos használatú. Gyakori, mint ragadványnév, a személynek: 1. jellemző lelki vagy testi tulajdonságáról: *Bizik* (NyF. XVII, 55, XXXIII, 32, zsn.: XXXIV, 178—9, 181—2, 184), *Borissza* (Nyr. XIII, 47), *Csipi* (szereti csipdesni a fehérsépet, XI, 191), *Dönti* (erős

ember, NyF. XXXIV, 21), *Emeli* (erős ember, XXXIV, 181), *Fázik* (Nyr. X, 86), *Hamarfázik* (XXXVII, 470), *Hiszi* (NyF. XXVIII, 526, XXXI, 246), *Issza* (XXXIV, 182), *Kotorász* (kutakodó, Nyr. XXIX, 184), *Lesi* (lesekedő, XIII, 324, XXXI, 246, pincelesi, II, 563, NyF. XXXIII, 13, 33), *Meges* (mér- ges, XXXIII, 33), *Megöl* (ua., Nyr. XXXVIII, 45), *Lecsüng* (fejét lehajtva jár, XXXVIII, 243), *Liglóg* (ua., zsn., XXVIII, 525, XXXII, 239, NyF. XXXIV, 180) — 2. jellemző szokásá- ról: *Ellik* (mindig azt mutogatja, hogyan ellik a birka, XXXIII, 31), *Hamarbecsuk* (zsn., Nyr. XXXIX, 39), *Hátul- kezdi* (zsn., V, 479, XXXI, 246), *Mindjártkéri* (zsn., IV, 240, XXVI, 528, XXVII, 48, XXXI, 246, XXXII, 239), *Öklönd* (zsn., NyF. XVII, 55), *Rögtönkéri* (zsn., Nyr. XXVII, 48, XXXI, 246). — 3. szavajárásáról: *Döfi* („em mán döfi“, XXVII, 48, XXXI, 246), *Hogyvan* (VII, 44), *Ingyenád* (zsn., XXXI, 246, XXXVIII, 243), *Jajlesz* (XII, 284), *Kelle* (XXVII, 527), *Majdlesz* (zsn., boltos, NyF. XXXIV, 182), *Maladó* (eh. „mi van eladó“, zsn., Nyr. XII, 336), *Milesz* (zsn., XXVIII, 525, NyF. XVII, 55, XXXIV, 181), *Mindjárt- lesz* (zsn., Nyr. XXXIV, 323), *Mitér* (zsn., IX, 336, XXXV, 247), *Mitetszik* (zsn., VIII, 335, 477, IX, 476, XII, 336, XXVI, 288, XXXV, 247), *Miteszik* (kínálkodó, NyF. XXXIII, 32), *Mitvész* (zsn., boltos, Nyr. X, 192, XXXV, 247), *Nem- sokálesz* (ua., XXXIV, 323), *Rádillik* (zsn., ha csúfolják, mindig így válaszol, VIII, 477, XII, 144, XXVIII, 525, XXXV, 247) — 4. mint mesterembernek kontárságáról: *Feslik* (csizmadia, X, 142), *Lefejti* (szabó, XXXII, 464), *Néhaüti* (kovács, V, 95, XXXII, 464, XXXV, 247), *Szedimár* (egyházi, XXXV, 247) — 5. valami humoros eseté- ről, elszólásáról stb.: *Bollaelfolyikafosztás* (tollszedő, egyszer utána kiáltották a gyerekek, azóta rajta maradt, NyF. XVII, 52), *Jajbizelér* (futott a csősz elől s mindig azt kiabálta, uo.), *Kibirja* (kocsmáros, nem akarta elfogadni a bíróságot, akkor mondták neki s rajta maradt, XVII, 53, XXXIV, 183), *Mostkezdi* (mikor már elverte vagyonát, akkor kezdett takarékoskodni, Nyr. IX, 569, XXXI, 246), *Lötyög* („leszek“ helyett mondta, XXXIII, 33). Nem lehet megállapí- tani eredetét és okát a következőknek: *Bebúj* (X, 335, XXXVII, 381), *Belevész* (XXIX, 384), *Csűsz* (XI, 191), *Hibáz* (XXXV, 192), *Lebúj* (X, 335), *Likatás* (NyF. XVII, 53), *Miglesz* (uo., Nyr. XXXVII, 141), *Nyülfutafára* (NyF. XXXVII, 148), *Peneg* (XXXIV, 183), *Rádmász* (Nyr. V, 479, XXXVIII, 243), *Rámász* (IV, 480), *Teszenkendrő* (NyF. XXXIV, 182), *Reszket* (Nyr. XXX, 304), *Vesznitér* (NyF. XXXIV, 180). Ép így magyarázatlanul maradnak a következő -i rago- s alakok is: *Elkezdi* (Nyr. XI, 45), *Kiséri* (XI, 95), *Lepi* (XXIX, 384), *Teszi* (XLI, 391, NyF. XXX, 550), *Kéri* (zsn., XXXIII,

31), *Mohóndőfi* (zsn., Nyr. XII, 144).¹ — Aztán gyakori a 3. személy mint kutyanév is, és pedig mint kérdés a kérdezőhöz: *Kikérdi* (XXX, 255), a kutyához: *Micsipi* (XIII, 333), *Milesz* (NyF. XXXIII, 34), *Mitlát* (Nyr. VII, 441), *Mitvisz* (XXXV, 535, M. Népkölt. Gy. XIII, 391), a gazdához: *Mitér* (Nyr. XXX, 255), *Mizörög* (VII, 441, XXIX, 233, XXX, 255, XL, 142), s mint felelet e kérdésre: *Harap* (XLI, 435), *Jönmár* (XL, 142); magyarázatlanul maradnak: *Facsar* (XXXVI, 333), *Magafurja* (XL, 142). — Igen gyakori a helynevekben; de csak néha magyarázható, mint: *Teke-reg* (út, IX, 527), *Halesz* (szőlő, nem bíztak ugyan benne, mégis beültették, mondván: „ha lesz, lesz“, IX, 383, XXIX, 233, XXXIX, 333, Akad. Értesítő 1900: 338), *Németri* (itt verték el a kurucok a német sereget, Nyr. XXXII, 178), *Rávágy* (dülő; sokáig várt rá, amíg megvehette, IX, 383, XVI, 96), s ezekben a kocsmanevekben: *Aligcsepeg* (XXXV, 239), *Ebkérdi* (VII, 442), *Vigomvár* (eh. „vigan vár“, XXVI, 143), ellenben magyarázatlanok: *Begyűr* (szántó, VII, 336), *Csörög* (szőlő, NyF. X, 59), *Gyűr* (Nyr. V, 287), *Lebont* (XXXV, 439), *Lesi* (IX, 96, XXIX, 524).

A többes számból csak az 1. és 3. személy fordul elő pár példában és csakis személynevekben; úgy látszik, mintha gyökerük az illető szavajárásában vagy valami szokásában volna: *Iszunk* (XLIX, 94), *Tudjuk* (NyF. XXX, 550), *Egyeznek* (XXXIV, 180), *Minekhívják* (zsn., uo.), *Összeszedik* (XVII, 56).

A múlt idő alig fordul elő. Használata csak ez egy kutyanévben: *Hozták* (XL, 142), egyezik az előbbiekével; a többi adat mind egész mondat, rendszeren egy-egy neveltséges eseményre, elszólásra vonatkozással: *Maláttam* (zsn., IX, 287), *Jóttettvelünk* (ragadványnév, NyF. XXXIV, 178), *Elementabotombencenoszlopba* (rn., marhahúsért küldték, de nem hozott, mert csak tehénhús volt, XVII, 52), *Kiszörösültaz-öregfejsze* (rn., XVII, 54, XXXIV, 178), *Megbomlottazesze* (Nyr. XIII, 98).

A felszólító módból csak az egyes számi 2. személy az általános használatú, a többiek közül mindössze az egyes 1., 3. és többes 1. személy kerültek elő, és pedig mindig személynevekben: *Kárhozzamel* (XXXIX, 235), *Megigya* (uo.), *Messenki* (XVII, 192), *Csértessék* (NyF. XXXIV, 183), *Kandisznóvágjonle* (XXX, 550), *Nemenjhaddigyék* (Nyr. XXI, 45), *Menjünk* (mindig mehetnéke van, XXXIX, 39). Az egyes 2. személy is túlnyomóan személynév, és pedig az illetőnek: 1. jellemé-

¹ Az -i ragos nevek közül LACZKÓ GÉZA (Játszi névszóképzés: Nyr. XXXVI, 307) a *Dönti*, *Emeli*, *Lesi* neveket -i kicsinyítő, gúnyos jelentésű képzős mellékeveknek veszi. De akkor miért csak ezeket, miért nem a többit is?!

ról: *Düljnecki* (verekedő, XIII, 333). *Eredjnecki* (ua., XXXIV, 180), *Fogdmeg* (mérgekeskedő, XXXVII, 181), *Kapdle* (ua., XI, 46, XXXI, 246), *Nebizdrá* (tolvaj, XXXI, 246, XXXVII, 381), *Nehigyjnecki* (hazudozó, XXXIX, 185), *Szaladjnecki* (dühösködő, XXIX, 384), *Teddodább* (pipogya, NyF. XXXIV, 179) — 2. szavajárásáról: *Alljtorább* (Nyr. XXVIII, 243, XXXVIII, 381), *Aludjbabám* (zsn., XXXII, 239), *Feszitsdkimagad* (NyF. XXXIV, 183), *Neboldogulj* (Nyr. XXVII, 95), *Rakdteli* (zsn., XXVIII, 526) — 3. véletlen elszólásáról: *Nyesdki* (eh. „nyisd ki“, VII, 336) — 4. valami vele történt komikus eseményről: *Adjkirajt* (felesége mondta, mikor egyszer kértek tőlük valamit, NyF. XVII, 55), *Nefjannyakaegyél* (XXXIII, 33). Valószínű, hogy e többit is az előbbieket valamelyike magyarázza, bár semmi megfelelő adat sincs rájuk: *Asdki* (Nyr. XXIX, 384), *Bukjle* (VII, 336), *Emmagyereki* (NyF. XXXIV, 180), *Fordits* (Nyr. XXVIII, 6), *Gyere* (NyF. XXXIII, 32), *Gyerepál* (Nyr. XXVII, 526), *Hajtsdki* (zsn., XII, 144), *Hegyezdki* (NyF. XXXIV, 184), *Hozdle mind* (XXXIV, 178), *Kapdki* (XXXIII, 33), *Kimenj* (Nyr. X, 236), *Kotordki* (XXIX, 184), *Messnecki* (NyF. XXXVII, 178), *Nekopogj* (Nyr. IX, 239), *Nenevess* (NyF. XXXVIII, 45), *Rakdteli* (zsn., Nyr. IX, 569, XII, 144), *Szaladj* (NyF. XXXIV, 182), *Szirdjel* (Nyr. XII, 184), *Térimegkati* (XXXI, 246), *Tódits* (XXVIII, 6). *Veddrád* (NyF. XXXIII, 32). Mint kutya- és más állatnév is egészen természetes: *Csipdmeg* (Nyr. X, 278, XXXVI, 334), *Fogdmeg* (X, 278, XXXVI, 334, LÁZÁR, Alsófehér vm. 100), *Fordits*, *Indits* (Nyr. XXX, 255), *Nézzki*, *Rukkolj* (XL, 142), *Szaggadszélij* (XXXVI, 334, LÁZÁR 100), *Uszitsd* (Nyr. XLI, 435), *Veddrád* (XXVII, 480), *Vigyázz* (X, 278, XXV, 333, XXXV, 535, XXXVIII, 239, XXXIX, 235, XLI, 438, NyF. XXVI, 23, XXXIV, 169; ökörnév: XXXIV, 169). Sőt a hely jellemzéséül még helynevekben is gyakran előfordul: *Térimeg utca* (XXXIV, 175), *Hagydmeg dülő* (Nyr. X, 192, XXXI, 118), *Indits d.* (XIX, 192), *Keljfel d.* (II, 95), *Nekeresd d.* (XXX, 250, XXXVII, 421), *Neszürj hegy* (II, 95), III, 45), *Rögtönfizess h.* (Baracs, s. fj.), *Szálljle h.* (Nyr. XXVI, 47), *Segits ér* (XXIX, 279, Szalontán is), *Betekints csárda* (V, 479, XXXV, 248), *Lemess cs.* (III, 239).¹

¹ Az *-ancs*, *-encs*, *-incs*- végű alakokat LACZKÓ (i. m. 300—1) nem imperativusoknak, hanem *szurdancs*, *kötencs*-féle deverbális névszóknak tartja. Vannak köztük ragadványnevek, valami lelki vagy testi tulajdonságról: *Kurjants* (nagyszájú, NyF. X, 23), *Nyekkents* (XXVI, 24), *Rikkants* (XXXIII, 31), *Röhents* (mindig nevet, XXVI, 11, XXXIV, 52), *Billents* (sánta, Nyr. XI, 45, XXXII, 464), *Huppants* (kövér, III, 191), *Libbents* (libegve jár, KRESZN. 338, 507), *Pillants* (pislogó, Nyr. XXXVIII, 381), *Puffants* (kövér, pufók, XXXIV, 323, NyF. X, 23, 68), *Tátincs* (tátott szájú, XXXIV, 52); zsidó kocsmárosok nevei foglalkozásukról vagy csárdájukról: *Loccsants* (NyF. XXXIV, 178), *Betekints* (Nyr. V, 479, XXXV, 248). Kutya-

A feltételes módra csak ez a példa akadt: *Bárnevolna utca* (X, 96, XLI, 438), *dülő* (XXXVII, 377, NyF. XXXIII, 30), *földvár* (XXXIII, 28), *csárda* (XXXV, 139).

Leggyakoribb tehát a jelentő módú jelen idő egyes számi 2., 3. s a felszólító mód egyes számi 2. személye. S a határozott igealak mint tulajdonnév lehet személynév (ragadványnév, zsidógúnynév), állatnév (kutya, ló, ökör, emse) és helynév (utca, városrész, szántó, dülő, kert, szőlő, hegy, út, patak, kocsmá, csárda). Az alap pedig személyneveknél rendszeresen valami lelki vagy külső tulajdonság, szójárás vagy elszólás, többször valami nevetséges esemény, az állatoknál még a nevük után való kérdés és a kötelességükre való biztatás is, a helynevekben pedig a hely természeti fekvése, terméketlensége.

SZENDREY ZSIGMOND.

Szeremle.

Bajától nem messze, azonban még Pest megyében fekszik *Szeremle* község. A falunak magyar a lakossága, vallására nézve pedig református (l. *Lexicon locorum* 1773., BALOGH, A népfajok '925). A *Lexicon* 1773. indexe szerint a falu neve *Szeremle* és *Szeremlye*. PESTY FRIGYES Magyarország helynevei c. munkájában említi, hogy *Érséki Szeremlyé*-nek is hívják, mert 1727 óta a kalocsai érsek bírja.

A név eredete után kutatva azt találjuk, hogy a helyet előbb *Szeremlyán*-nak, majd *Szeremlyén*- > *Szeremlén*-nek hívták, s PESTY idézett műve szerint ma is mondják: „ez *szeremlényi* embőr”. A régebbi névre ezek az adataim vannak: 1323, 1331. 1364: *Zeremlyan*, *Zeremlian*, *Zeremlen* CSÁNKI II, 191 | 1355: *Zeremlyen* PESTY i. m. | 1407: *Forum liberum in Zeremlyen*, 1466: *Oppidum Zeremlyen* CSÁNKI i. h. | XVI. sz.: *Zeremlyen* Oláh Miklósból idézi PESTY i. m. | XVII. sz. *Zeremlen* SZILÁDY, RMKT.-ből idézi PESTY i. m.

E *Szeremlyán* > *Szeremlyén* > *Szeremlén* alapján könnyű a hely nevének az eredetét megfejteni. Mindenütt, ahol szlávok laknak, közönségesek a *-janin* képzővel alkotott helynevek. A *-janin* képző eredetileg népneveket alkotó képző. Így pl. délszláv *Rím* 'Róma'-ból *Rímljanin* 'római, Róma város lakója.' Mint népneveket alkotó képző többes számi alakjában különösen is szokásos helységek megjelölésére. A többes számi helynévi alakok az egyes szláv nyelvek szerint vagy *-(j)any*-ba, vagy *-(j)ane*-ba. vagy pedig *-(j)ani*-ba végződnek (l. MIKLOSICH,

nevek: *Füttjents* (XXXVI, 333), *Pislants* (XL, 142), *Röppents* (XXVI, 143), *Szippants* (NyF. XXXIV, 169); lórevek: *Pillants* (Nyr. XVIII, 95, KRESZN. 390), *Szippants*, *Villants* (uo.); emsenév: *Tekerints* (Nyr. XXIV, 169). Helynevek: *Betekints d.* (II, 186) *Billents d.* (XVI, 240), *Rikkants hegy* (IX, 143). *Betekints csárda* (XXXV, 248).

Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg, 1927. 211). Azok a helynevek, amelyek ma *-(j)ani*-ba végződnek, bolgár, szerb, horvát vagy szlovén eredetű elnevezések. Szerb-horvát eredetű név *Lipovljani* falu neve (SHS. királyság Rijecnik mjesto c. helységnévtára; eszéki kerület; e falunak LIPSZKY, Rep.-ban *Lipovljane* a neve). A *lipa* 'hársfa' *lipov*, *-a*, *-o* származékából alakult a *-janin* képzővel, s *Lipovljani* azt jelenti, hogy „a hárshegy vagy a hárserdő mellett lakók”. Maga a népnév is jelölhet helyet. A szerb *srb* 'szerb' szóból a *-janin* képzővel alakult *Srbjani*, *Srbljani* nevet három falu viseli. *Srbjani* van a bitolj-i kerületben, *Srbljani* a bihaći-ban (SHS. királyság helységnévtára) s *Srbljani* (régebben *Serbljane* LIPSZKY, Rep.) a Bánátban. E falunevek egyszerűen annyit jelentenek, hogy 'a szerbek'.

Az ó-magy. *Szeremlyán* > *Szeremlyén* ~ *Szeremlén* a 'Szerém, Szerémség' jelentésű délszláv *Srém* (ó-egyh. szláv *Srém*, bolg. *Srem*, *Srjam*, szerb-horv. *Srém*, *Srijem*, *Srím*) névből képzett *Srémlyani* mása. Jelentése a. m. 'szerémiiek, szerémségiek'. Azok a lakosok, akik Szeremlét a XIII. sz. végén v. a XIV. sz. elején alapíthatták s elnevezték, a Szerémségből jött délszlávok voltak, akik önmagukat *Srémlyani*-nak, az egyes embert *srémlyanin* neveztek. Ebből a délszláv *Srémlyani*-ból, amely lehet bolgár, esetleg — de kevésbé valószínűen — szerb vagy horvát eredetű elnevezés, alakult az ó-magy. *Szeremlyán* > *Szeremlyén* ~ *Szeremlén*. A falu első vagy legalább mai nevének adói szerémszegeyi délszláv telepések voltak. Ez nevéből kétségtelenül következik.

Az a kérdés mármost, hogyan alakult *Szeremlyén* ~ *Szeremlén*-ből a mai *Szeremlye* ~ *Szeremle*.

SIMONYI „Elvonás” c. értekezésében példákat közöl összetételből, ragos, képzett vagy látszólagosan képzett alakból való elvonásokra. Látszólagos ragos alakból való elvonásra azonban nincsenek példái. Ilyen természetű elvonásra eddig csak egy példát ismerek, amelyre PAIS DEZSŐ hívta fel a figyelmemet. Ez a *Kozmadombja* név, amely két zalamegyei falunak a neve (így Lexicon 1773., LIPSZKY, Rep., újabban *Pusztá-Kozmadombja* és *Szent-Kozma-Dombja* BALOGH, A népfajok 286—7). KERTÉSZ MANÓ: Nyr. XXXV, 383 mutatta ki, hogy nevük előbb *Kozma-Damján* volt, és *Kozma-Domgyán* alakon át részint népetimológiával, részint elvonással keletkezett *Kozmadombja*.

A látszólagos ragos alakból való elvonásra sokkal jobb s megtámadhatatlanabb példa az ó-magyar *Szeremlyén* ~ *Szeremlén*-ből lett mai magyar *Szeremlye* ~ *Szeremle*. Ebben az esetben ugyanis a nyelvérzék a *Verőcén*: *Verőce*, *Adán*: *Ada*, *Budán*: *Buda* stb. analógiájára a *Szeremlyén* ~ *Szeremlén*-ből elvonta a *Szeremlye* ~ *Szeremle* alakot. De mikor? S e kérdésre adandó feleletnél hivatkozom SZILY KÁLMÁNNAK

egy értékes megfigyelésére. SZILY „A régi magyar kalendáriumok nyelvi tanulságai“ c. értekezésében (MNy. XV, 129—31) XVII—XVIII. sz.-i naptáraink alapján kimutatta, hogy helyneveinkben hol? kérdésre a XVII—XVIII. sz.-ban vagy -t (vö. *Locsmánt, Pereszlényt, Szécsént, Tapolcsánt, Úrmént, Varsánt*) vagy -ban, -ben (vö. *Csikszeredában, Katonában, Kis-Várdában, Samarjában, Tekében*) volt a rag; az -n rag mindössze két helynévben: *Egren* és *Modron* fordul elő. A -t ~ -tt rag lassan-lassan háttérbe szorult, s terjedni kezdett az -n rag, mégpedig sok esetben a -ban, -ben rovására is. Ebbe a fejlődésbe nagyon szépen beleillik *Szeremlyén* ~ *Szeremlén*: *Szeremlye* ~ *Szeremle* alakulásának története. Amíg a -t rag divott, *Szeremlyén* ~ *Szeremlén* volt a nominativusi, *Szeremlyént* ~ *Szeremlént* a locativusi alak. Amikor a -t és a -ban, -ben rovására az -n terjeszkedett, amikor *Budában* h. *Budán*, *Kis-Várdában* h. *Kis-Várdán*, *Tekében* h. *Tekén*, *Verőcében* h. *Verőcén* stb. keletkezett, akkor keletkezhetett elvonással *Szeremlyén* ~ *Szeremlén*-ből is *Szeremlye* ~ *Szeremle*. Az eddig ismert adatok alapján azt hiszem, hogy *Szeremle* ~ *Szeremlye* alak a XVI—XVII. sz.-nál semmiesetre sem lehet régibb.

MELICH JÁNOS.

Halánték.

A koponyának azt a részét, melyet a mai irodalmi és köznyelv, valamint sokhelyt már a nép nyelve is *halánték*-nak hív, a régi nyelv ritkábban *homlokszög*-nek, legtöbbszörre azonban *vakszém*-nek nevezte. Ez utóbbi elnevezés, mely azt fejezi ki, hogy az illető testrésznek szem-formája van — egészen szemgödör alakú pl. a ló fején —, de nem feladata a látás (Nyr. XXI, 230), ma is használatos a népnyelv nagy részében (l. MTsz.), sőt itt-ott a népies v. népieskedő irodalom nyelvében is. Ugocsában tréfásan *nemlátó*-nak mondják, másutt néha *séró* (Jászság, Nyr. XXIX, 92) v. *hókony* (Szalonta, XLII, 303) fordul elő helyette. A *homlokszög*-et azonban tudtommal egyetlen szótárunk sem ismeri, ép azért talán nem felesleges egynéhány idézettel igazolnom a régi nyelvben való meglétét. Megvan pl. Szalárdi Siralmas Magyar Krónikájában: „... noha látnák [II. Rákóczy Györgynek] a fején levő egyik nagy sebet halálosnak lenni, hogy az balfelől az *homlokszegre* s nyaka csigájára alá, az agy kaponya épen általszakadva volna“ (510). Vele egykorú az az adat, melyet egy szintén II. Rákóczy Györgyöt sirató versben olvashatunk: „Egy török hirtelen, két fegyver kezében, | Urunkhoz úgy vágta; | Ez az ocsmány ember az fejedelmünket | *Homlokszegben* megvágja“ (1661. TörtT. 1896: 129). Pár évvel későbből való a következő: „Fejszóját az egygyik hozzája hajtá [olv. hajítá],

Homlok szegin rajta nagy sebet hasítá“ (FELVINCZI Gy., Igen szép Historia. Lőcsén, 1689. MNy. VIII, 176). Ez az elnevezés úgyszólván önmagát magyarázza meg. Amint ui. a *szémszögelet* ('augenwinkel' NySz.) v. *szémszög* a szemüregnek külső v. belső zugát, a *száj szégelete* a szájnylásnak valamelyik szegletét, sarkát jelenti, épúgy a *homlokszög* (a *szög* itt a. m. 'angulus, ecke, winkel') sem lehet más, mint a homlok két oldalán levő kisebb-nagyobb zug, mélyedés, vagyis a koponyának az a része, melyet ma a legtöbb művelt magyar ember *halánték*-nak hív. (Másként magyarázta SIMONYI: Nyr. XL, 176; de ő csak a FELVINCZIBŐL való adatot ismerte.)

Érdekes, hogy a *tempus* (illetőleg leggyakrabban többes számban: *tempora*) vagy másként: a *regio temporalis* mai irodalmi és köznyelvi *halánték* nevét a XVIII. sz. ötödik évtizedét megelőzőleg irodalmunk nem ismeri. Nincsen meg sem a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban. Nyelvtudományi folyóirataink nyelvtörténeti adatközléseiben sem találjuk sehol feljegyezve. Nagyon valószínű tehát, hogy a régi nyelvben meg sem volt, vagy esetleg csak mint tájszó lappangott valamelyik nyelvjárásban. Első előfordulásául mind máig azt az adatot emlegetjük, amelyet SZILY idéz a NyÚSz.-ban *Miskolczi Ferenc* győri sebész-doktornak 1742-ben ugyanott megjelent *Manuale Chirurgicum*ából. Ott ebben az összetételben találjuk: *halánték-csont*. Fél századdal később már a szótárírók is tudomást vesznek róla: BARÓTI SZABÓNÁL (1792.) a *halánték* mellett *halándék*, SÁNDOR ISTVÁNNÁL (1803., illetőleg 1808.) ezeken kívül még a *haránték* is előfordul (l. NyÚSz. 119),¹ az utóbbi szintén 'tempora, schläfe' jelentéssel. Megjegyzendő, hogy a Magyar Tudós Társaság által 1838-ban kiadott Magyar Tájszótárban is megtaláljuk a *halánték*-ot; figyelemreméltó azonban, hogy ez a szó, mely ma az irodalmi nyelv és a művelt köznyelv szava, ebben a szótárban még balatonmelléki tájszónak van feltüntetve, és a közlő — HORVÁTH ZSIGMOND — az akkoriban még köznyelvi, de ma már teljesen népnyelvivé devalválódott, sőt a tájszólásokban is kiavuló-félben levő *vak-szém* szóval értelmezi.

Ami mármost a *halánték* származását illeti, arra nézve CzF. (II, 1334) két magyarázatot is megkockáztat, de a nélkül, hogy valamelyik mellett határozott állást foglalna; habozásával mintegy jelzi azt, hogy a dologgal maga sincs egészen tisztában. Szavunkat ekképen elemzi és magyarázza:

Halánték, (hal-ánt-ék v. hal-ánd-ék) fn. tt. *halánték*-ot. A homlok két oldalán a szemek mögötti rész, hol a koponya a legvékonyabb, s ennél fogva az oda irányzott erősebb ütés hamar halált okoz; innen: *halántékon* (am. halálosan) *ütni, találni valakit*.

¹ SZILY azt mondja, hogy a Tsz.-ban a *halánk* is megtalálható. Igen, de csak a SZINNYEI Tájszótárában, amelyre MTsz. forrásjelzéssel szoktunk hivatkozni.

Nevét tehát vagy a *halás-*, *halandás-*tól vette; vagy pedig, ami hihetőbb, *halánték* v. *halándék* lehet annyi is, mint *alandék* v. *hálandék*, *al-*szik v. *hál* igétől, mintegy *alvó szem*, aminthogy magyarúl *vakszem*-nek is hívjuk, és az első *á*-t megnyujtva *halánték*-nak is ejtjük. A német nyelvészek a *Schlaf*, *Schläfe* szót ugyan nem a *schlafen* igétől származtatják, hanem pl. Adelung azt mondja, hogy valószínűleg *Schla-g* szótól csak a képzőben különbözik s azon helyet jelentené a főn, hol az érverés látszik; Heyse ezen nézetet is megemlíti, de egyszersmind felhozza, hogy az *slaf*, azaz 'schlaiff' szótól is származhatik, s nem-feszés-t jelentene. Adelung szerint régi német nyelvemlékekben ez alakban nem is fordul elő.

A német nyelvészek véleménye a *Schläfe* eredetére vonatkozóan, úgy látszik, még ma sem egységes. Némelyik, mint pl. KLUGE, a *schlafen* igéhez kapcsolja (vö. EtWb.¹⁰ 423); másik meg, pl. HIRT, a *schlaiff* melléknévből származtatja (vö. *Schläfe*, ahd. *släf*; wohl zu schlaff; vgl. ahd. *dunwengi* 'Dünnwange' Etymologie d. nhd. Sprache 129). A mai magyar nyelvészek véleményét azonban a *halánték* etymonjára nézve nem ismerem, de nem is ismerhetem, mert tudtommal ennek a szónak a származásával CzF.-nak inkább találgatása, semmint magyarázata óta senki sem foglalkozott.

Közbevetőleg megjegyzem, hogy a latin nyelv igen érdekes szemléletből indul ki a *halánték* megnevezésében. A latin ui. ezt a testrészt azért nevezi *tempus* ~ *temporá*-nak, mert a halántéket környező hajszálak ősziúlnak meg leghamarabb, ennélfogva ott láthatni meg legkönnyebben a 'kritikus idő'-t (WALDE, EtWb. *tempto* a.), az öregkor közeledését, az idők múlását fölöttünk. „Legelsőbben azok a 'hajak ősziúlnak meg, melyek a' vak-szemek körül vagynak“ — olvassuk Mind. Gyűjt. VI. 38. Vagy amint egy jeles mai poéta, JÁSZAY-HORVÁTH ELEMÉR nagy igazán éneklí az öregedő emberről: „Megy az égen már a nap lefelé, | Megy az ember őszi este felé; | Több az emlék, kevesebb a szándék, | Deres a fű, *deres a halánték*“ (Magyarság 1926. dec. 5.) A *deresedő. halánték*-kal különben, mint a korosodás egyik legkönnyebben feléltő külső jelével, régényben, novellában gyakran találkozhatunk.

Mármost az a kérdés, hogy miféle szemlélet szolgált alapjául a *tempus* ~ *tempora* magyar elnevezésének.

A mi *halánték* szavunk magyarázatában nem volna épen lehetetlen a *hál* igéből való kiindulás sem, melyet esetleg német nyelvi analogia is támogatna (l. KLUGE magyarázatát), és egészen kétségtelenül támogatna a lat. *somnus*-ból való 'halánték' jelentésű szicíliai olasz *sonnu*. De ha nem támogatná, az sem volna baj, hiszen ugyanegy fogalomnak megnevezése a különféle nyelvekben különböző szemléletnek lehet az eredménye. Az említett esetben a *hál* és a *halánték* között olyan hangtani viszonyt kellene feltennünk, mint amilyen az *álom* (< *álm* < *álm*) és *alszik* között van. Szerintem azonban sok-

kal valószínűbb a *hal* 'morior, sterben' igéből való eredete. Ennek folytán az előbbi feltevéssel tüzetesebben nem is foglalkozom. Mert ha az utóbbit sikerül bebizonyítanom, akkor az előbbit cáfolgatnom úgyszólván teljesen felesleges volna.

A MTsz. ismer egy ilyen melléknevet: *halánk*, alakváltozata: *hálánk*. A székelyek használják, jelentése a. m. 'gyenge, könnyen pusztuló'. „*Halánk* v. *hálánk* fonal“ a. m. 'gyenge, gyengén sodrott, foszló fonál'. HORGER professzor úr szíves értesítéséből tudom, hogy az udvarhelymegyei Bétán, Egyházasfaluban meg Bibarcfalván is *halánk* a. m. 'gyenge', és a gyengén sodrott, szakadozó fonalat *halánkos*-nak mondják, pl. „Ojan *halánkos* ez a fonál, elig tudok velle bänni.“ Véleményem szerint alig lehet valakinek kétsége a felől, hogy ennek a *halánk* ~ *hálánk* szónak a *hal* 'morior, sterben' ige a töve. A *hálánk* alakváltozat elsőszótagbeli *á*-ja a *halánk* *a*-jával szemben nem okvetetlenül újkeletű megnyúlás, hanem valószínűleg az eredetibb *o* (vö. *choltat* HB.) > *á*-ból való más irányú fejlődésnek az eredménye (t. i. *hol* > *hál*, ebből *hálánk*, ebből meg egyfelől *halánk*, másfelől *hálánk*). Képzőként a *halánk* ~ *hálánk*-ban az az *-ánk* (~ *-énk*) képző szerepel, mely a ritkán használt *hizánk* (a. m. 'könnyen hízó, hizásra hajlandó' MTsz.; továbbképezve: *hizánkos* 'kissé hízott' NyF. XVI, 48) kivételével mindig *-l* végű egytagú igékből alkot mellékneveket, pl. *falánk*, *nyúlánk*, *nyalánk*, *élénk*, *félénk*, *fulánk*, *sülénk* 'sülékeny, homokos v. kavicsos föld' (Nyr. XXXV, 42), *csalánk* 'csaló' (KASSAI, Szókönyv I, 232), *szilánk* (BUDENZ, Alakt. 200 szerint a **szil* igéből).¹ Tud azonban a MTsz. egy másik *halánk* szóról is. Ez DRNOVSZKY FERENCNEK 1841-ből való feljegyzése szerint a nyitramegyei Pogrányban használt szó, és ott állítólag *halánték*-ot jelent. Ha ez a feljegyzés valóban ma is élő vagy talán már kihalt, de valamikor ebben a jelentésben valóban élt szót őrzött meg számunkra, szóval ha hiteles, akkor nem lesz nehéz megtalálni a székely *halánk* melléknevvél való kapcsolatát és közös eredetüket, mely bizonyára egyúttal a *halánték* szavunknak is eredete lesz. Mielőtt azonban építenénk reá, jól meg kell vizsgálnunk, hogy vajjon igazán építhetünk-e.

Ha szótárainkat kérdezzük meg felőle, akkor nem nagyon bízhatunk meg benne, mert a MTsz.-on kívül egyik sem ismeri, ez is csak az említett egyetlen árva adatból. Régi nyelvünk két nagy tárházában: a NySz.-ban és az OklSz.-ban híre-pora sincs. Ha nyelvjárásainkat fogjuk vallatóra, azok sem mondanak úgyszólván semmi biztatót a 'halánték' jelentésű *halánk*-ról. 1902-ben a Nyr. szerkesztősége azt kérdezte olvasóitól,

¹ A *siránk* (JÓKAIBÓL TMNy. 522 és Nyr. XLVI, 156) elvonás a *siránkozik*-ból (TMNy. i. h.), ez pedig eredetileg a **sirálkozik*-ból való *l* > *n* hangváltozással (MNy. VIII, 34). Szintén elvonás eredménye az *iszánk*: síma jég, melyen a gyermekek csuszálnak, iszánkodnak (Nyr. XXVI, 428).

hogy: „A *halánték* szót hol ismerik és hogy ejtik ki? Ahol nem ismerik, mit mondanak helyette?“ (Nyr. XXXI, 104.) Az elég szép számmal beérkezett válaszok több érdekes közlést tartalmaznak a kérdezett szóról. Megtudjuk belőlük pl. azt, hogy a magyar nyelvterület egyes részein egyáltalán nem ismerik a *halánték* szót, mert helyét az illető nyelvjáráások szó-készletében a *vakszém* foglalja el. Másutt ismerik ugyan (hihetőleg az irodalmi nyelv v. a művelt köznyelv hatása folytán), de ott is inkább *vakszém*-et mondanak helyette. Ismét máshol már szinte általános a *halánték* használata, azonban néha még a *vakszém* is előfordul, valószínűleg inkább csak az idősebbeknek, kiváltképen a tájnyelvi szempontból is legmaradibb néprétegnek: az öregasszonyoknak a beszédében. És végül van a magyar nyelvterületnek számos olyan vidéke, ahol a regio temporalisnak ma már csak a *halánték* nevét ismerik.¹ Megismerjük továbbá a válaszokból a *halántik*, *hálánték*, *hálánték*, *halánték* (ez utóbbit l. még Nyr. XLII, 110, is) alakváltozatokat (CzF. *hálánték*-ot is említ, B. SZABÓ pedig *halándék*-ot), csak épen az az egy nem derül ki belőlük, hogy valamelyik nyelvjárásunk a *halánték* helyett a *halánk*-ot használja. De hogy a Drnovszky Ferenc pogrányi plébános-tól állítólag már 1831-ben Czuczornak megküldött 'tempora, Schläfe' jelentésű *halánk* mindezek ellenére mégis teljes hitelű népnyelvi adat, arról kétségtelenül meggyőz bennünket TURZÓ FERENCNEK a nyitravidéki palóc nyelvjárást ismertető dolgozata (Nyr. XXVIII, 448—52 és 491—8), mely szerint a sok régi nyelvsajátságot szívósan megőrző nyitravidéki magyar községekben, köztük Drnovszky falujában, Pogrányban is, a *halánték*-ot még ma is *halánk*-nak, illetőleg *haloánk* [olv. *haloánk*]-nak hívják.

De rábukkanunk a *halánk*-ra a régi nyelvben is. És alábbi, nyelvtudományi irodalmunkban eddig ismeretlen nyelvtörténeti adataink szintén részben épen az imént említett nyelvterületről, részben a vele délfelől szomszédos vidékekről mutatják ki a kérdéses szónak XVII. századbeli előfordulását.

A TörtT. 1897. évi kötete közli Listius Anna Rozina (előbb Thurzó Szaniszló nádor, majd Pogrányi György özvegye) bűnpörénei egyrészt a pozsonymegyei Modorban, másrészt a nyitra-megyei Sempthe várában felvett rendkívül érdekes tanuvallomásait 1637-ből. Ez a szerencsétlen, beteg idegzetű asszony, akár-csak a pár évtizeddel előtte elhalt és méltán hírhedt Báthori Erzsébet, különös örömet talált a cselédeinek változatos kegyetlenségű megkínzásában. Az erről szóló tanuvallomások telistele vannak a legkülönfélébb könnyebb és súlyosabb testi sérülések felsorolásával. Közöttük olvashatók a következők is: „... feje és az orcája mind véres volt. Láttam a *halánkján* is ütésnek kék

¹ A pápavidéki nyelvjárásban pl. már csak a ló szeme fölött levő kis gödröcskét nevezik *vakszém*-nek (NyF. XVII, 23).

helyit, ugyannyire, hogy én megjöttem fertál óránál tovább nem élt (i. h. 632) . . . az asszony ütötte az *halánkjá[n]* az lapoczkával és attól halt meg (uo. 636). Hasonlóképpen láttam az szegény Magdolna nevű öreg asszonnak elverett és eltaglott testit és hideg tetemét . . . Az fején is *halánkjánál* láttam kék helyet (uo. 638). Az szegény Magdolna nevű öreg asszonnak elverett testit láttam, halva is láttam, az *halánkját* is láttam, hogy kékes volt (uo. 638) . . . láttam minden testit fölötte igen elverve és elrontva; az *halánkján* is az kékes helyt (uo. 638). Láttam annyira elverve minden testit, hogy olyan volt mint az kék posztó és *halánkja* is fekete volt az ütéstől (uo. 640). Láttuk az egész testét elrontva és tagolva, az *halánkjánál* való csont is az fején be volt rontva (uo. 645) . . . kinyujtoztatván láttam ötöt és az *halánkját* is láttam, hogy kékes volt (uo. 646)“. Tíz esztendővel előbb — ez reá a legrégibb adatom — egy komárommegyei boszorkányperben is fölbukkan a 'halánték' jelentésű *halánk* szó. Ime: „Azt is hallotta Gaso Istuanne Farkas Gieörgine leania oda ment uolt heuesinehez es az ket *halankiarol* el niertek az haiat es az Esztrehban giugtak.“ [Bizonyos babonás célzatból. Más, hasonló tartalmú, de újabb keletű följegyzések ilyenkor *vakszém*-et v. *halánték*-ot szoktak emlegetni, mert a vakszem, ill. a halánték haja kiváltképen alkalmas babonás kötésekre.] (Gyóri tört. és rég. füz. 227. 1627-ből való adat.) „Azt is mongia, hogj sem maga sem az giermeke nem alhatot. arrol ualo sirtis [olv. zsirt is] küldöt. azt izente hogj az giermeknek tsak az tenieret kenie uele. maganak is az *halankiat* es teneret kennie es alhatnak“ (i. h. 326).

Ezekből az eléggé világosan beszélő adatokból kétségtelesenül kitetszik, hogy a XVII. sz. első felében csakugyan élt a *halánk* szó, és a fejnek nyilván azt a részét jelentette, amelyet ma *halánték*-nak nevezünk. És érdekes, hogy épen ott élt, vagy legalább is igen közel ahhoz a helyhez, ahonnan a MTsz.-nak Turzók fentebb idézett közlése által megerősített egyetlen mai adata származik. Tehát vagy ez a vidék őrizte meg legtovább egyéb nyelvi régiséggel együtt az eredetileg nagyobb területen használatos *halánk*-ot, vagy pedig — ami szerintem valószínűbb — itt eredt és innen terjedt el lassanként tovább ez a *halánk* szó, és nyilván valahol e vidék közelében keletkezhetett, talán épen a Dunántúl északi részén, ahová az első nyom vezet, a *halánk*-nak továbbképzett alakja, a ma már szinte általánosan ismert, ámde a régiségben egészen ismeretlen *halánték* is.

Bizonyos, hogy testünknek az a része, melyet ma általában *halánték*-nak, néhol régen is, ma is *halánk*-nak neveztek és neveznek, a koponyának leggyengébb, legtörékenyebb része. A javasasszony álomhozó kenőcse ott a leghatékonyabb, gyermeket — amint fentebb láttuk — azon a helyen nem is szabad kengetni vele; az odamért kisebb ütés is könnyen halálos lehet. És amint a gyenge, könnyen foszló, hamar pusztuló fonalat a székelységben a *hal* 'mорий, sterben' tő *-ánk* képzős származékával *halánk* ~ *hálánk* *fonal*-nak hívják, szakasztott

úgy hívhatták régente Nyitra és Komárom megyében, és hívják ma is az előbbiben [esetleg még másutt is] a koponyának gyenge, könnyen betörhető helyét, amelyre aránylag kis erővel is halálos ütést mérhetünk, ugyanannak a tőnek ugyanazzal a képzővel alakult származékával *halánk-nak*, *halánk csont-nak* vagy a *fej halánkjá-nak*.

Volt a nyelvünkben valamikor egy *-ék* kicsinyítő képző, mellyel egyéb képzések (mint pl. *tájék*, *mellék*, *környék*, *ízék*, *szárnyék*, *szugolyék*, *bugolyék*, *darabék* és talán az *árnyék*) mellett a *szēmőcsék*, *ágyék* és *lággyék* testrésznevek is képződtek. A *szēmőcsék* 'verruca' tudvalevőleg a *szēm* szó származéka az *-ócs* *+-ék* kicsinyítő képzőkkel. Mai köznyelvi alakja *szēmölcs*. Ennek *l*-je olyan inetimológikus mássalhangzó, mint a milyen a népnyelvi *csolk*, *szölke*, *pélpa* (< *pípa*), *szolda* (< *szóda*) vagy a köznyelvi *gyümölcs*, *boldog*, *Szolnok*, *Miskolc* stb. szavaké. Az *ágyék* alapszava már elavult; az EtSz. a vogul nyelvjárások 'podex, far, tompor' jelentésű *ünš*, *ünšas*, *ünšis*, *önšel* szavaival rokonítja. A harmadiknak, a *lággyék-nak* az alapszava ma is élő szó: a *lággy* melléknév, melyből az *-ék* dem. képzővel az eredetileg becézgető *lággyék* főnév származott. Ez CzF. értelmezése szerint „az emberi és állati testen olyan rész, melyben csontok nincsenek“. Mai irodalmi és köznyelvünkben a *lággyék* (midőn nem tévesztjük össze a 'lumbus' jelentésű *ágyék*-kal) a. m. 'inguen, az embernek a vékonya'. Azonban BARÓTI SZABÓ és a MTsz. szerint a *székelyek* a *fejnek* a *lággy-át* is *lággyék-nak* hívják. De nyilván másfelé is ez a neve, mert pl. gyermekkoromban magam is így hallottam emlegetni a bajai öregasszonyoktól: „Még nem nőtt be a *feje lággyéka*. Né miyen puha a *feje lággyéka*! Hogy lüktet a *feje lággyéka*! A *feje lággyékára* esett.“ Mármost amint az említett vidékeken és bizonyára még máshol is a *fej lággy-ából lággyék* lett, épúgy keletkezhetett a *fej halánk-jából *halánkék*, s ebből aztán az első *k* hasonlalanulásával a mai *halánték*.

Az *-ék* kicsinyítő képző előtti *k*-nak hasonló hasonlalanulásával van dolgunk valószínűleg egy másik testrészevünkben is, a *fejőték*-ben. Ez a szó HORVÁTH ZSIGMOND-nak, aki — mint fentebb láttuk — a Tsz.-ban a *halánték*-ot is mint balatonmelléki tájszót közölte, 1839-ből való értesítése szerint szintén a Balaton mellékén használatos és állítólag a lábszár alsó részét jelenti (l. MTsz.). De ma is élő tájszó ez a Bakony alján (*fejűötik* NyF. XXXIV, 32) meg Sopron megyében (MNy. IV, 332) és jelentése: '1. a lábszár és a lábfej érintkezési helye, hajlása, ahol a lábfej kezdődik; 2. a lábfeji torka, ahol az alsó lábszár végződik s a lábfej kezdődik'. Nyilvánvaló, hogy a *fejőték* a *fej* (lábfej) szóból származott az *-ók* augm.-dem. és az *-ék* dem. képzővel (*fej+ók+ék*), az előbbinek a *k*-ja azonban *t*-vé hasonult el, akárcsak a **halánkék-é*. De a *halánték* keletkezésére nézve az sem merőben lehetetlen,

hogy a *halánk*-nak esetleg volt **halánt* alakváltozata is, és az *-ék* képzőt közvetlenül ez vette fel.¹ A szóvégi *k > t* hangváltozásra vö. *palánk > palánt*, *zamak > zamat*, *pamuk > pamut* (MTsz.), *remek > remet* (MNy. X, 43), s tudvalevőleg a *gyapot t*-je is eredetibb *k*-ből lett.

Ámde bármelyik módon keletkezett is a *halánték* az említett kettő közül: bizonyos, hogy eleinte csak kisebb vidéken élő tájszó lehetett valahol az északnyugati v. felsődunántúli magyar nyelvterület egyik-másik nyelvjárásában. Onnan terjedhetett el aztán nagyobb körben, szivároghatott egyfelől a palócságba, másfelől délre, a Balaton mellékére, míg végre — eddigi tudomásunk szerint 1742-ben és épen egy felsődunántúli író: a fentebb említett győri orvos, Miskolczi Ferenc munkája útján — bejutott az irodalmi nyelvbe, és onnan idő múltán teljesen kiszorította a valamikor általánosan használt *vakszēm*-et. (Irodalmivá lett tájszókra sok példát találhatni a NyÚSz.-ban.) A sajtónak és az iskolának hatása következtében az eredő helyétől tetemesen távol eső nyelvjárásokban is egyre nagyobb tért hódít, úgyhogy a *vakszēm* ma már ezekben is jórészt kiavulófélben van. Elavulásának okára az a szabály mutat rá, amely HORGER fogalmazásában így hangzik: „Valamely többjelentésű szónak az a jelentése szokott elavulni, amelyet valamely egyjelentésű szóval is kifejezhetünk.“ (A nyelvtud. alapelvei² 63.) A *vakszēm*-nek ui. két jelentése van: 1. 'oculus caecus, blindes Auge'; 2. 'tempora, Schläfe'. A félreértés elkerülése végett az utóbbi jelentés kifejezésére nagyon alkalmasnak bizonyult az egyjelentésű *halánték* szó, melynek ebbeli használhatóságát kiváltképpen az irodalmi nyelv tudta értékelni. S mivel az irodalom a *vakszēm*-et 'halánték' jelentésben azután szinte állandóan mellőzte, ez a jelentése ma már teljesen kiavult belőle. (Hasonló példákat találhatni HORGER i. m. 63 és 71; vö. még Nyr. XLIV, 401.)

Befejezésül még a *halánték* alakváltozatainak egymáshoz való viszonyáról kell néhány szót mondanom. A *halánték*-ből, mely az *i-ző* nyelvjárásokban természetesen *halántik*-nak hangzik, vagy *hálánték > halánték* ~ *hálánték* útján lett a CzF. feljegyezte *hálánték*, vagy pedig úgy, hogy a megtévedt nyelvérzék, vagy talán a tévesen etimologizáló szótáríró a *hál* igéhez kapcsolta. A BARÓTI SZABÓNÁL olvasható *halándék*, ha ugyan valóban megvolt valamikor, valószínűleg azzal a *t > d* hangváltozással alakult, mellyel az *andalog* (< *antalog*), *mándli* (< *mántli* < osztr. ném. *mantl*), *Bálint* (< *Bálint*), *mind* (< *mint*), *hajdú* (< *hajtó*) stb. szavakban találkozunk. A *haránték* változat, melyet SÁNDOR ISTVÁN jegyzett föl, vagy a más esetekben is gyakori *l > r* változás eredménye,

¹ A háromszéki *halantozik* 'fonnyadoz (növényről)' MTsz. nézetem szerint nem lehet egy *halánk > *halánt > *halántozik* ige alakváltozata, a azért a **halánt*-ra nem hozható fel bizonyítékul.

vagy a már a régi nyelvben is igen gyakori *haránték* mellék-név hatása alatt keletkezett. S midőn a *halánték* egy olyan nyelvjárásba jutott, amelyik a köznyelvi *a* helyén *á*-t ejt, akkor annak a hangrendjéhez alkalmazkodva *hálánték*knak hangzott. A *halánték* ~ *hálánték* alakváltozatok második *a* ~ *á* hangjának a többi változatok *á* hangjához való viszonya homályos; alkalmasint előreható hangzóilleszkedés eredménye.

CSEFKÓ GYULA.

Néhány uralaltáji szófejtés.

Egyike azoknak a szabályos hangmegfeleléseknek, amelyekre az uralaltáji ősrökonság hívei már régebben felhívták a kutatók figyelmét, megállapítja, hogy bizonyos esetekben a török nyelvek szókezdő *j*-hangja fgr. *ú*-nek felel meg. Így VÁMBÉRY NyK. VIII, 165 a m. *nyal*-igét a tör. *jala*- 'lecken' igével, a m. *nyár* névszót a tör. *jaz*' 'sommer'-rel vetette egybe.

Persze az efféle hangtörvények módszeres bebizonyítását, az adatok pontos összegyűjtését az említett kutatóknál hiába keresnök. Így pl. teljesen figyelmen kívül hagyták a mongol és a tunguz nyelv adatait, amelyeknek pedig a kérdésben döntő fontosságuk volna. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a későbbi kutatók nem nagy fontosságot tulajdonítottak ezeknek a látszólag olyan rosszul megalapozott vagy legalább is hiányosan bizonyított feltevéseknek.

Ma a helyzet más. RAMSTEDT és GOMBOCZ fényt derítettek néhány olyan tényre, amelyek régebben a turkológusokat zavarták. Bebizonyították pl., hogy a mongolban nem ritkán *n*-t találunk a szókezdő tör. *j*-vel szemben (KSz. XIII, 35 kk.). Már pedig valószínű, hogy ezekben az esetekben a mongol nyelv consonantismusa régibb fokon áll, mint a török-ségé. Feltehetjük, hogy az elő-törökben még megvolt a szókezdő nasalis a legtöbb olyan esetben, amidőn a mongol, ill. a tunguz is szókezdő nasalist tüntet fel.

Közeleső gondolat tehát, hogy a GOMBOCZ és RAMSTEDT által megállapított tényeket, eseteket újból vizsgálat alá vegyük, hogy vajjon az *n*-kezdetű altáji szavakkal szemben nem találunk-e a finnugorságban is alakra és jelentésre odaillő szavakat?

S csakugyan nem nehéz olyan példákat találni, amelyek megerősítik a régibb kutatók által bizonyítás nélkül felállított hangtörvényt.

A turkológusok egybevetették: tör. *jlan* 'kigyó' | csuv. *śalen* 'ua.' < alt. leb. *jəl*- 'csúszeni, siklani' ~ mong. *nilčuiju* 'ragadás', burj. ПОДГ. *ńaldamxai* 'кле́йкий', *ńilčirüxei* 'слизкий'. A finnugorságból idevonható: lpN. *njalakas*, *njalakas*, *njalhaka* 'lubricus'; lpS. WIKLUND *ńal^okase*- 'glatt, schlupfrig',

nal'kate-, nal'kaste- 'ausgleiten'; IpK.GEN. *nolketa-* 'eben, flach, glatt' | zürj. WIED. *nilög* 'schlüpfrige, schleimige substanz', P. *nilig* 'ua.', P. *nildyny* 'gleiten, glitschen'; WICHM. *nuleg*, Ud. *nuleg* 'schlüpfrig, schleimig u. feucht (z. b. die quappe)', Ud. *nulid* 'schleimig' FUF. XV, 24.

Egy másik alakra és jelentésre egyező török-mongol szócsalád: tör. *jaš* 'könny' | csuv. *šul* 'ua.' ~ mong. *nilbusun* RAMSTEDT: JSFOu. XXXVIII, 1:27. A mongol szó másik jelentése 'nyál'. Nyilván idevaló tehát: mong. *nilbu-*, *nulmu-* 'köpni'. PODGORBUNSKIJ idézi még a köv. burját alakokat: *nulmugxun*, *nolmogxon* 'члюна', míg a *nülmüsü*, *nölbösö*, *nölmögxön*, *nilmügün* szavak jelentése szerinte: 'caeva'. Mármost nyilván idetartozó fgr. alakok: m. *nyál* | md. *nolga*, *nolgo* 'takony' | lív. *nolg* 'ragadós folyadék'; észt *nölge-* 'takony' SZINNYEI, NyH.^o 154.

RAMSTEDT: JSFOu. XXVIII, 3:35 szerint: tör. *jaš* 'frisch, grün, saftig (vom gras, baum)', *jašar* 'grün werden', *jaš-yl* 'grün' ~ mong. *nil-qa* 'frisch, jung, saftig (z. b. vom jungen gras)' ~ tung. *nel-ke*, *näl-ki* 'frühling'. Vö. még: burj. PODG. *nalxin* 'чокь pacemüü'. A finnugorságból egybevetésre kínálkozik: f. *nila* 'viscosité, liquide visqueux' (pl. *koivun nila* 'alburnum betulae') | md. *nola* 'splint' | votj. *nel*, *nel* 'die innere, saftreiche, weiche schicht der baumrinde im frühjahre' | cser. Mez. *nola-* 'es sickert (der saft aus dem baum'; a szamojéd megfelelők PAASONEN, Beitr. 93 szerint: szamJur. *-nülü* (*-nülüju*) 'чокь' (persze a CASTRÉN-féle átírás ebben az esetben kétes értékű).

Ha figyelembe vesszük az olyan eseteket is, amidőn a kérdéses szó a törökségből nem mutatható ki, összevethetőnek látszik: mong. *niltaraxu* 'être râclé, se gercer (la plaie, la blessure)' | ma. *niltajambi*, *niltajambi* 'wund kratzen', *niltubumbi* 'ein fell abhären' ~ zürj. WIED. *nolzinj* 'durch schweiss od. feuchtigkeit verderben (die haut), abreiben (von der haut)' stb. osztj. PAAS. *nüläm* 'wunde, narbe', AHLQV. *nülym*. CASTR. *nülem* 'ua.', KARJ. *nüläm*, *nüläm*, PÁPAY *nüläm* | vog. AHLQV. *nülym* 'wunde', *nült* 'aussatz', MUNK. *nüläm* 'wunde' (vö. WICHMANN: FUF. XVIII, 23—4).

De nem folytattuk tovább a példák felsorolását. Eddig is csak olyan eseteket hoztunk fel, amelyekben hangzóközi *-l-* van; az olyan esetekre, amelyekben más hangzóközi consonantismus van, más alkalommal térünk vissza. De már most megjegyezhetjük, hogy az idetartozó esetek egész sorára illik az a hangtörvény, hogy az uráli szókezdő *n-*, *n-*-nek török *j-*, mong. *n-*, ill. tung. *n-* felel meg.

De a felsorolt példákból egy másik érdekes eredmény is kiviláglik, az t. i., hogy az *l* és az *l'* különbsége másodlagos. Külön történt a két hang szétválása a finnugorban és ettől függetlenül a törökben (ahol az *l'* később bizonyos nyelv-

járásokban ű-sé vált). Ez a megállapítás egyfelől megerősíti a fgr. nyelvtudomány eredményeit (vö. WICHMANN: FUF. XV, 1—55), másfelől azokat, amelyekre a turkológia terén jutottak (vö. RAMSTEDT: JSFOU. XXXVIII, 1).

SAUVAGEOT AURÉLIEN.

Kál és társai.

Kál. Konstantinos Porphyrogenetos a „De administrando imperio“ 40. §-ben írja: „Ἰστέον ὅτι ὁ βουλευτοῦς ὁ καρχᾶς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ καλῆ τοῦ καρχᾶ, καὶ ὅτι τὸ μὲν καλῆ ἐστὶν ὄνομα κύριον τὸ δὲ καρχᾶς ἐστὶν ἀξίωμα, ὡς περ καὶ τὸ γυλάς, ἐστὶν μεῖζον τοῦ καρχᾶ.“ (Ó-magyar olvasó 10.)

Kézai 19. §-e szerint: „Septimi quidem exercitus *Werbulchu* dux est dictus. Hic in Zala circa lacum Bolutum descendisse perhibetur.“ (FontDom. 73.) A Képes Krónika 18. §-e szerint meg: „Sextus capitaneus *Werbulchu* nomen habuit, qui circa Balatun sua thabernacula fixisse probatur.“ (FontDom. 127.)

A Balaton körül a zalai részeken ezek a helységek jelentkeznek: A) 1171: *Kal* (ÓMOLv. 47) | 1199: *kalu* kétszer ~ *kalv* egyszer (MNY. XXIV, 193; HazaiOkmt. V, 1—4) | 1082?, ill. 1266-tól kezdve a XIII—XV. század folyamán: Őrs-Kál, Köves-Kál másként Szent Vid-Kálja, Szent Benedek-Kál (-a, -ja) v. -falva, Mindszent-Kál (-a, -ja), Köreki-Kál v. Kereki, Töttös v. Töttös-Kál v. Töttös-Kereki-Kál, Sásdi v. Sásdi-Kál v. Sóstó-Kál, Kis-Kál, még pedig ismételten „in valle *Kaal* ~ *Kal*“ | mai megfelelőik: Köveskál, Szentbékál és Mindszentkál, továbbá Sásdi és Kereki a Balaton ény-i partján Kővágó-Őrs közelében (CSÁNKI III, 66). — B) 1256: Terra ville *Kaal*; 1271: Villa *Kaal* nobilium; 1378: *Bügen*; 1382: *Begun*; 1443: Poss. *Kal* al. nom. *Begen*; 1476: Poss. *Kal* et *Begen*; 1472: *Bügen* al. nom. *Kal*; 1513: *Kal*, *Kyskaly*; ma: Diós-Kál Zala-Apátitól dny.-ra (CSÁNKI III, 66).¹

Ezt a helynevet, amelyet az idézett adatok szerint

¹ Az utóbbi hellyel együtt szereplő *Bügen* ~ *Begün* ~ *Begen* név valószínűleg a török *bäg* 'főnök' szóval tartozik össze mint magyar -n képzős kicsinyítő származék. Vö. a magyar *Bőny* ~ *Bény* helyneveknek 1240: *Buhun* és 1240 kör.: *Buun* változatait (PAIS, Bő: MNY. XXIII, 505); Továbbá: Alsó *Behincz* ~ tót *Behince* dolnj Sáros megye (LIPSKY; CSÁNKINÁL nincs), Felső *Behincz* ~ tót *Behynce* hornj Nyitra megye (LIPSKY), tót *Behynce* ~ magyar *Beje* (!) Gömör megye (uo.), amelyekben a török *bäg*: *bäg* végső másfalhangzójának olyanformán maradt nyoma, mint a MELICHTÓL (MNY. XXIV, 239 kk.) kimutatott *Sarluhy*, *Keshovce* vagy *Kosihy* helynevekben. Talán idevonhatjuk a somogy megyei *Bőhonye* helynevet is (CSÁNKINÁL nincs); benne az -ny kicsinyítő képzős **Bühüny* ~ **Beheny* formához még m. -e kicsinyítő csatlakozhatott, mint ahogy a *Bénye*, *Bőnye* helynevek szintén a *Bény*, *Bőny* neveknek -e kicsinyítő képzővel való megtoldásai lehetnek (erről bővebben más alkalommal).

korábban *Kálu*-nak, majd *Kál*-nak, később *Kál*-nak ejtettek, hangtani szempontból azonosíthatjuk *Bulcsú* apjának a nevével, amennyiben a Konstantinos-féle καλή nominativus és καλή genitivus formának az akkori magyarban nyilván *Káli* felelt meg, s ennek akkor, illetőleg a XII. század végéig terjedő nyelvtörténeti időszakban lehetett *Kálu* változata is (l. alább).

A két — egymástól nem messze eső — zalai tájékon mutatkozó *Kál* helynév tehát igazolja azt, amit a krónikában fenntartott hagyomány állít, hogy a Balaton északi partján meg az alsó Zala mellékén egykor *Bulcsú* volt az úr (vö. Ethn. XXV, 341). 1302/1347 és 1318-iki adatok szerint ekkor még élt a *Kál*-ok környékén a *Vérbulcsú* vagy Lád nemzetség (JAKUBOVICH: MNy. X, 428 és ZalaOkl. I, 149). Elsősorban ez tarthatta fenn híres-neves ősapái emlékét. Azonban az 1199-iki oklevél egy *Bolchu* (*Bulcsú*) nevű szolgát is említ. 1211-ben pedig a tihanyi apátság e vidéki szolgálónépei sorában írnak össze ilyen nevű személyeket: In Pilip (ma: Révfülöp Káltól ny. felé) *Bolchou* (Pannh. Rendtört. X, 507); In Udori (ma: Udvari Tihany közelében ny.) filius *Bolsou* (uo. 507); In Zeuleus ultra Bokon (Somlyó-vásárhely közelében) nepotes *Bolchou* (uo. 507, 907); In Gam as (a somogyi parton Balatonboglár közelében) filius *Bolsou* udvarnok, *Bulchou* és *Bolchou* földművesek (uo. 513—4). A *Bulcsú* névnek ez a közkedveltsége szintén arra vall, hogy a balatonmelléki *Kál* vidékén még a XIII. században is élt a kalandozások egyik főhősének, *Bulcsú* vezérnek a hagyománya.

Van 1264: Terra custodum silve *Kaal*; ma: *Kál* Vas megyében Szombathelyhez közel dny.-ra (CsÁNKI II, 760). És figyelemre méltó, hogy a környéken Szombathelytől ény.-ra megjelenik 1433, 1439: *Bulchu*, *Bulchw*; ma: *Bucsu* is (uo. 739). Vajjon véletlenség-e a *Kál* és *Bulcsú* névnek ez a találkozása?

A *Kál* helynév másutt is előfordul: A) 1234: Terra *Cal*; 1358 és 1478 között: *Kal*, *Kaal*; ma Sajtos-*Kál* Sopron megyében a vas megyei határon, nem messze az előbbitől (CsÁNKI III, 591).¹ — B) 1390: *Kal*, Baranyában merül fel, talán a megye dk.-i vidékén (i. m. II, 493). — C) 1464: *Kall* Fejér megyében (i. m. III, 333); LIPSZKY: *Káll* praedium Pest megyében; Hnt. 1873.: *Kál*. — D) 1392: *Kal*, Bodrog

¹ Egy 1212-iki oklevél szerint, amely egy 1372-iki és egy 1373-iki oklevélben van tartalmilag átírva, egy *Kaal* nevű ember Gizella királynéval Németországból jött és *Calá*-on a soproni vár megyéjében szabadon telepedett. E *Kaal* utódát II. Endre visszahelyezi *Kyal* (*Kal* vagy *Kaal* a csatlakozó XIV. századi oklevélrészekben) nevű földje birtokába (CodDipl. IX/7, 270; vö. SZENTPÉTERY, KritJegyz. 89). A Szent István korában bevándorolt német *Kál*-ra vonatkozó adatot tanácsos némi óvatossággal fogadnunk, mivel nagyon lehet, hogy csupán a *Kál* helynév és a német *kahl* 'kopasz' szó etimológiai összekapcsolására alapított származás-, illetőleg birtokjog-igazolással állunk szemben.

megye ény.-i vidékén kereshetjük (CSÁNKI II, 203). — *E*) 1341: *Nemutkal*; 1352: *Haromkaal*; 1447: *Kaal*; ma: *Kál*, *Kaál* Heves megyében (i. m. I, 64). — *F*) 1580: *Kál* [?] (Székely-Okl. IV, 69); LIPSZKY: *Kál* vel *Kaál*; Hnt. 1873.: *Kaál* Marosszéken. — *G*) *Kál* LIPSZKY szerint az oláh neve a szolnok-doboka (volt belsőszolnok)-megyei *Kálna* helységnek, úgy-hogy az oláhok itt a korábbi és eredeti magyar nevet őrizték meg. — *H*) LIPSZKY: *Kaluluj valle* val. Vallis et Riv. Torda megyében; *valle* helyesen bizonyára *valea*, s így az egész név a. m. '*Kál* völgye'.

NAGY GÉZA: Turul IX, 124 szerint a *Kál*, *Kali* név a török *kal-* 'marad' igéből képezett igenév, s megfelel a magyar *Maradék* személynévnek. És NAGY GÉZA itt is, mint számos más esetben, valóban az igazság körül jár. T. i. minden arra mutat, hogy a *Kál* személy-, ill. helynév csakugyan összetartozik a török *kal-* 'bleiben, marad' igével.

Magam először olyan 2. személyű felszólító alaknak gondoltam, amilyenek személynévi használatára NÉMETH GYULA a *Debrecen* névvel kapcsolatban a *Toxta* 'állj meg, maradj meg!', *Onal* 'légy egészséges, légy szerencsés!' példákat közli (Klebensberg-Emlékkönyv 141).

Azonban az idézett nevekkel, elsősorban Bulcsú apjának a nevével, kapcsolatban másik lehetőséggel is számolnunk kell. T. i. a török *kal-* igénél is feltehetünk egy olyan származékot, amilyenekre GOMBOCZ ZOLTÁN a magyar *bér* szó magyarázatánál hívja fel a figyelmet: m. *bér* < **berü* ~ **beri*: török **berü* ~ **bergü* a *ber-* 'ad' igéből | oszm. *koku* 'geruch' a *kok-* igéből | oszm. *ölü* 'ein todter' az *öl-* igéből (MNY. III, 65; Bulg.-türk. Lw.; EtSz. *bér*). Ilyen származék NÉMETH GYULA szerint a m. *égy*, *id*, *üd*: török *üdü* < *üdü* az **üd-* igéből (KCSomaA. I, 242—3). S ilyen török **kalu*: **kalju* alakulat is lehetne a m. *Kál* < *Kál* < *Kálu* (*Káli*) név előzője.

Azonban tekintettel ezekre a török személynévekre: *Qál* vagy *Qál-Khan* Abulghazi—Dzsingiz-kán családfáján 1534-ben (DESMAISONS-félé Abulghazi-fordítás. St. Pétersbourg, 1874. Index és Table Généal. II. — NÉMETH GYULA közlése; Sejbaniada. Ist. Mong.-tjurk., kiad. BEREZIN: Bibl. Vost. Ist. I, 52 — R. NAGY LÁSZLÓ közlése), *Kalmurza*, *Kalbekej*, *Kalaxmet* (MAGNICKIJ, Čuv. jaz. imena 49 — R. NAGY LÁSZLÓ közlése) inkább hajlok korábbi gondolatomhoz, mely szerint a m. *Kál* személy- és helynevek török egyes 2. személyű felszólítóból erednek.²

¹ Erre mehetnek vissza az 1055: *koku zarma* és a hazánk különböző vidékein előforduló *Kak*, esetleg a *Kákony*, *Kákonya*, *Kakucs* helynevek.

² R. NAGY LÁSZLÓ figyelmembe ajánlotta ezeket a török szavakat is: 1) tel., sor, szag., kacs. *kal* 'fest, grob' RADL. — 2) oszm. *kal* 'die Reinigung durch Schmelzen od. Durchseien; gereinigtes Gold u. Silber' RADL. Lehet, hogy mind a kettő etimológiai tekintetben a *kal-* tőhöz vonható, ilyesformán: 1) 'aki (ami) marad, kitart' — 2) 'a tisztítással nyert maradék'.

A *Káli* és *Kálu* alakok *i*-je és *u*-ja a magyarban is járulhatott az átvett török *Kál*-hoz az eredeti magyar szavakban álló *i*-k és *u*-k analógiájára. Az *i* és *u* véghangzók váltakozására nézve vö.: 1075?, 1138/1329: *Sari* (MonStrig. I, 55, 89) ~ Anonymus 47. §. stb.: *saru* ~ *Sár* | 1075?: *Sagi* (MonStrig. I, 57—8) ~ 1138/1329: *Sagu* (uo. 90) ~ *Ság* hn. | 1086 kör.: sepulchrum *Thati* ~ *Thatu* szn. (PRT. VIII, 268—9) ~ *Tát* hn. Esztergom m.¹

Káld. A) 1255 és 1484 között: *Cald*, *Kald*, *Kaald* Vas megyében Sárvártól dk. felé (CSÁNKI II, 760). — B) 1383: *Kaald* inter bisse nos (!!); *Kald* Szent-Agata, Hőrcsök és Hatvan között, tehát Káloztól k. felé feküdt Fejér dny.-i szélén (i. m. III, 333). — C) 1261: pagum *Kald* tűnik fel (ZIMM.—WERN. I, 95) Dés vidékén erősen törökös települési körzetben (vö. PAIS, Kék-kend: KCsomaA. I, 273) a fentebb idézett G) *Kál*: *Kálna* közelében.

Ez a név nézetem szerint nem a *Kál* személynévnek magyar *-d* kicsinyítő képzős származéka,² hanem a török *kal*-igének jelentő mód mult idejű egyes 3. személyű *kaldy* alakja. Ennek az igealaknak személynévi szerepére rámutat NÉMETH GYULA, mikor a *Turdy* 'megállt, megmaradt' nevet idézi (Klebensberg-Emlékkönyv 141).

Addig, míg e török személynév-típusnak magyarországi szereplésével bővebben foglalkoznám, jelzem, hogy idevonom pl.: 1) 1360 és 1463 között: *Kayd*; ma Kis- és Nagy-*Kajd* Sárvártól dny. felé, vagyis egy vidéken az A) alatt idézett *Káld*-dal. E név abból a török *kaj*- 'zürnen stb.' igéből ered, amelynek több származékára és ezek magyarországi előfordulására (*Kaján*, *Kajár*) R. NAGY LÁSZLÓ hívja fel a figyelmet. Köztük idézi a m. *Kajd* < török *kajdy* formának megfelelő *Kajdu* nevet, amelyet Dzsingiz-kán egyik ivadéka visel (KCsomaA. I, 238—9).³ — 2) *Told* az ország különböző vidékein, a tör. *tol*- 'telik' igéből. — 3) *Tord* > *Tard* (*Tardos*) hn.-ek részben, a török *tur*- 'áll' igéből. PAIS DEZSŐ.

Kalac. A törökség zömétől meglehetősen elkülönülten élt már a X. sz.-ban egy nép, Afganisztán déli határain. Istaxrī szerint خالاج *χalaǰ* (Bibl. Geogr. Arab. I, 254) volt a neve. Így írja Idrisi is (MARQUART, Über das Volkstum der Komannen 111), továbbá Gardizī (kiadta Gr. KUUN G. 2, 5—16)

¹ A magyar *Kál* helynevek és a szláv *kalb* 'sár, mocsár' szó összevetésének kérdésére másutt, a *Kalocsa* név tárgyalása kapcsán térek ki.

² Hogy a *Káld* névnek a *Katlu*: *Kált* személynév, ill. helynévhez (< török *katly*) valami köze volna, az teljesen valószínűtlen, már csak azért is, mivel a *Káld* helyneveknek egyetlen egyszer sem merül fel *Katlu* vagy *Katl*, sőt még *Kalt* változata sem. (Vö. R. NAGY, Valacho-Turcica 20—1.)

³ Esetleg hozzátartozhatik: 1399: *Nobiles bisse ni de Kaydach*; 1399: *Petrus dictus Besenew de Kaydach*; 1410: *Kahdach* és *Kaydoch*; ma: *Kajdacs* Tolna megyében Pakstól dny.-ra (CSÁNKI III, 432).

↑
Pais

és Dzuvainī (The Ta'rih-i-Jahán-gushá. Ed. by MIRZÁ MUHAMMAD II, 194—6).

Az arab és részben a perzsa íróknál azonban — mint ismeretes — a *خ*, azaz *χ* sokszor a veláris *k* (*k*, *q*) jelölésére szolgál; így áll *χirχiz* és *χarlux* *kirgiz* és *karluk* helyett. Rašidaddin Džamī at-tavārih-ja már كالا Kalāč alakot közöl és tudakos etimológiáját is adja a névnek: *kal ač* 'maradj éhes' (Trudy V.Otd.I.Arch.Obšč. V, 20). Ezt az etimológiát találjuk Abuljāzinál is (vö. KUUN Gardīzi-kiadása 13. l. jegyzet). Egyéb népetimológiák e népnév eredetére vonatkozólag még RADLOFF Kutadju Bilig-kiadásában (I. Einl. XII, Text 240) és KMOŠKÓ MIHÁLY Keleti királyok címeinek jegyzéke c. cikkében (MNY. XXIII, 292) vannak közölve. Ezek az etimológiák is a *Kalač* alakból indulnak ki. Török szempontból ez az egyedül elképzelhető hangalak. Mégis a török szótárakban nyilvánvalóan arab > perzsa irodalmi hatás révén a *χalač* alak szerepel: oszm. خلاج 'Name of a great Turkish tribe of old times' REDH. ~ csag. خلاج 'Rāz és Tus városokban, továbbá Afganisztán felé Iránban szétszóródott, szépsége miatt híres, nagy törzsnek a neve' ŠEJX SUL.

A *kalač*-ok egy kis töredéke ma Teherántól délnyugatra él, ahol Sāve vidékét ma is *Kalačistān*-nak hívják (Das Muǰmil et-tārih-i ba'dnādirije, hrsg. v. O. MANN 36).

A *kalač*-ok leszármazottjai viselik a XIII. sz.-ban a *χalži*, majd *χilži* nevet. Ez a nép kiváló államférfiakat és katonákat, sőt dinasztikiakat is adott Indiának. később pedig elafágánosodott. A ma Dél-Afganisztánban (a Tarnak, Arjandāb és Arjasan folyók völgyeiben) élő *χalzai* nép, amelyet mint fontos hatalmi tényezőt a jelenlegi afgán polgárháborúban gyakran emlegetnek, igen valószínűen a *kalač*-okat tekinteti őseiül (vö. Enzykl. d. Islam: *Khaladž*, *Khalđji*).

Azt hiszem, hogy a *kalač* népnév a türk ujj. oszm. tar. kaz. sor stb. *kal* 'bleiben' RADL. igéből *-ač* képzővel alakult névszó.

Kétféle *-ač*, *äč* (*-uč*, *-üč*, *-yč*, *-ič*) főnévképzőt különböztethetünk meg a törökségben. Az egyik denominális, a másik deverbális.

A deverbális *-ač*, *-äč* (*-uč* stb.) mellett egyes, főleg a keleti, nyelvjárásokban *-yač*, *-yäč* (*-yuč* stb.) fordul elő. A két alakornak egymáshoz való viszonyát még nem látjuk tisztán, épúgy, mint a deverbális *-an*, *-än* ~ *-yan*, *-yän*; *-ak*, *-äk* ~ *-yak*, *-yäk* stb. képzőknél sem. BANG szerint mindez „ist eine der schwierigsten Fragen der türkischen Laut-, und wohl auch Formgeschichte . . . die bis jetzt erschlossenen alten Quellen geben uns oft neue Rätsel auf, statt die alten zu lösen“ (Vom Köktürk. z. Osm. II—III, 6). — Ezt a kétféle alakban való szereplést már Mahmud al-Kāšgarī észrevette. Szerinte a „ruzz“ és „kyfäk“ elhagyják a *-r-t*, pl. *čumuk* ~ egyéb

tör. *čumruk*, *tamak* ~ *tamrak*, *baran* ~ *barıan* stb. (KCsÁ. I, 39). Még ugyanazon nyelvben is előfordul ez a kétalakúság. így a kúnban és csagatájban (CodCum. ed. KUUN, Prolegomena CXIII; NyK. XLVI, 133), sőt az oszmánliban is: *kyskač* (~ ujj. *χysyač*) 'Zange' ~ *kysač* ua. (BANG i. h.).

BANG szerint a *-yač*, *-güč* képzős alakok ma leginkább particípium-jellegűek, a *-yuč*, *-güč* képzősek pedig főleg nomen actorisok és nomen instrumentik (Monogr. z. türk. Sprachgesch. 42). Több ilyen participiumot közöl Mirza Mehdi xān Mabāni'l-luyat c. XVIII. századi csagatáj-török nyelvtana (ed. DENISON ROSS, Bibl. Indica, New Ser. No. 1225), pl. *alyač* < *al-* 'nehmen', *asrayač* < *asra-* 'nähren', *ketgüč* < *ket-* 'gehen' stb.

Eszközt jelentő és egyéb főneveket látunk a következő példákban: sor *öt-küş* 'Furt' < *öt-* 'durchgehen' | tel. sor *ottur-yuč* 'Stuhl' < *ottur-* 's. setzen' | csag. *kaša-yuč* 'Striegel' < oszm. *kaša-* 'ein Pferd striegeln' | szag. *kojb. külküş* ~ tel. alt. *kül-küş* 'das Gelächter' < *kül-* 'lachen' | kaz. *kazyč* < *kaz-* 'ásni' BALINT, Kaz.-tat. nyt. 28—9 | oszm. *tokaž* 'a mallet' REDH. < ujj. *tok-* Journ. As. 1914:55 ~ *toky-* MK. 'schlagen' | oszm. *tykač*, *tyyač* 'Propfen' < *tyk-* 'feststopfen' BANG i. h. 43.

A Mahmud al-Kāšyarī szótárában közölt szavak közül ilyen igei származék a *kömüč* 'Schatz' és talán *kömäč* 'in der Asche gebackenes Brot' ~ tel. csag. *kömüč* in heisser Asche gebackenes Brot' RADL.¹ Úgy gondolom, hogy mindkét szó a tar. kir. csag. kún alt. *köm-* 'verscharren, begraben' ige származéka. A jelentéstani nehézség eltűnik, ha figyelembe vesszük a következő szavakat: kir. *kömbö* (< *köm* + *mü*) 'in der Asche eingegrabene glühende Kohlen (vö. *kömür* 'die Kohle' = fa szén!), vergrabenes Eigentum' RADL.

Mindezek alapján a *kalač* (~ **kalyač*) népnév jelentése a legnagyobb valószínűség szerint: 'maradék' vagy '(törzs, amely) el- vagy megmaradt'.

Ezzel a jelentéssel a *kalač* név tipikusan török népnév. T. i. abba a csoportba tartozik, amelybe a *ruz* és turkm. *Kyryk* (WZKM. II, 219 és Zap. Imp. Russk. Geogr. Obsč. I, 6) 'das Stück' < *kyr-* 'zerreißen' és a kirc. *Kisäk*, *Karavul Kisäk* LEVŠIN, Opis. kirc.-kazačijch III, 9) 'das abgeschnittene Stück' < *kis-* ~ *kes-* 'schneiden' törzsnévek s NEMETH GYULA megállapítása szerint a magy. *Keszi* (< *kesek*) törzsnév is (a M. Nyelvtud. Társ. ülésén tartott felolvasása alapján).

A *kal-* ige egyéb származékai is (vö. KCsÁ. I, 239) szerepelnek törzs- és személynevekként: *Kalmyš-Aka* szn. (*aka* 'älterer Bruder'; Rašidaddin: Trudy VOI. Arch. Obsč. V, 150) | *Kalar* a sor nép egy törzse RADL., VglWb. | *Kalar*

¹ Az utóbbi szónál esetleg *-mač* képzőbokkal állunk szemben: *köm* + *mät*? Vö. BALINT, Kaz.-tat. nyt. 30.

szagaj törzs Proben IX, 613. A XIV. sz.-ban élő Purbehā Džāmī perzsa költő egyik költeményében *Kalan* törzsnév fordul elő, szembeállítva a *Köe* 'Übersiedelung, Wanderung' törzsnévvel (HAMMER-PURGSTALL, G. d. gold. Horde 461). Idetartozik a *Kalmak* (> mong. *Kalmük*) törzsnév is ('the section of any nomad Tatar tribe, that remains at home, when the bulk of the tribe goes forth; the Calmucks' REDH.; vö. ellentétét: 1283: kún *Kücmek* szn. (*köe*- 'nomadisieren, übersiedeln' GOMBOCZ, Árpádkori tör. szn. 32).

A *-man* képzős nomen verbalek csoportjában is szerepel a *kal-* ige. Több személynévi eredetű falunév szomszédságában (*Bektemirskaja*, *Alambajevskaja*, *Kabanova*, *Bulatova* stb.) találjuk az Altaj-hegység vidékének térképén, Barnaultól délre (Karta Južn. Pogr. Aziatsk. Rossii IV.) *Kalmanskaja* falu nevét. Az ebből elvonható személynév egybeült is előfordul, pl. a baskiroknál: *Kalman bi* (MÉSZÁROS, Magna Hungaria 98). — Hogy a magy. *Kálmán* (1281: *Kalaman*, 1282: *Kalman* OklSz.), oláh 1492: *Cáliman* (GHIBĂNESCU, Sur. și izv. I, 40—4) összetartozik-e ezekkel, arról most nem merek határozott véleményt mondani.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

Kölcese. A török *Kal-* névcsoport magyar származékait — köztük a *Kalacs* név magyarországi szereplésére vonatkozó adataimmal együtt a *Kalocsa* személy- és helynevet — más alkalommal kívánom tárgyalni. Azonban a *Kölcese* név eredetét illető kérdésre, amelyet KÖLCSEY DEZSŐ úr intézett szerkesztőségünkhöz, ezidőszerint előzetesen a következő felvilágosítást nyújthatom.

A szatmármegyei *Kölcese* helységnek, amelyről a *Kölcese* család a nevét nyerte, névadója az 1181/1288/1366/XVI. sz.-i oklevélben (SZENTPÉTERY, KritJegyz. 43—4) említett *Kulchey comes*, aki a szamosmelletti monostort alapította és az oklevél keletkezése idején már nem volt életben. Ugyanebben az oklevélben a helység neve *Kelchei* formában szerepel, bizonyára az átírások során esett módosítások következtében. A monostoralapító *Kulchey comes* van odajegyezve egy 1142—1146-iki oklevél tanui közé mint *Culcey comes* (PRT. I, 597). Sőt minden jel arra mutat, hogy ugyanő az a *colfoj* is, akivel Anonymusnál a 6. §.-ben találkozunk mint *calan* testvérével és Ónd vezér ivadékával, egyszersmind nyilvánvalóan a Gesta-író P. m e s t e r kortársával. Sőt ez a *colfoj* ~ 1142—1146: *Culcey* azonosság odasorakozik JAKUBOVICH ÉMIL bizonyítékai mellé, melyek szerint a honfoglalás gestája 1150 körül keletkezett.

A *colfoj* nevet, mivel Anonymus magyar nyelvében még alig kereshetünk *ö* hangot, *Kolsoj*-nak vagy *Kolcsoj*-nak olvasuk. Ez utóbbiból alakulhatott *Kolcsej* vagy *Kulcsej*, amely utóbbira megint adataink vannak. A *Kulcsej* további fejlődése

azután *Külcese* > *Külcse* > *Kölcese*. (Vö. PAIS, Magyar Anonymus 124. l. *Kölcese*. — A névre vonatkozó későbbi adatokat ezúttal mellőzöm.)

A *Kolsoj* vagy *Kolcsoj* név a legnagyobb valószínűség szerint etimológiailag rokon a testvér *calan* olv. *Kalán* nevével, s eredetileg **Kalcsaj* alakban magyar, esetleg török becézője a török *kal-* ige valamelyik, tulajdonnévül használt, származékának, mint amilyen *Kalan-on* kívül *Kal*, *Kaldy*, *Kalar*, *Kalacs* és nagy valószínűséggel **Kaluman* > m. *Kálmán*.

Remélem, bizonyítani tudom majd azt is, hogy az Anonymusnál felmerülő *calan* és *colfoj* testvérpárból *Kalán* a *Bár-Kalán* nemzetségnek, *colfoj*: *Kölcese* pedig a *Kölcese* családot kibocsátó *Szente-Mágocs* nemzetségnek a törzsoke. A *Bár* (> *Bór*) nevet — megjegyzem — olyanféle alakulatnak tartom a török *bar-* 'megy' igéből, mint amilyen a *Kál* a *kal-*ból, úgyhogy eszerint nemcsak a *Kalán* és *Kolcsoj*, hanem a *Kalán* és *Bár* nevek is jelentéstani vonatkozásban állanak egymással.¹

Ennyit addig, amíg az igen bonyolult lehetséges török, magyar és bizonyos mértékig szláv összefüggéseket sikerül minden tekintetben kielégítően tisztáznom, s így eredményeimet pontosan megrogzítanem.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Játszi felszólító alakok. A szamosháti nyelvjárás tanulmányozása közben terelődött a figyelmem a felszólító módnak egy különös képzésére, mely a dajkanyelvben gyakori és bizonyos tréfás, játszi hangulata van. Egyik faja közönséges elvonás: *csócsa meg 'edd meg'*, a *csócsál 'eszik'* dajkanyelvi igéből | *ne piszka, Peti!* 'ne piszkálj' | *hálga már, hálga!* 'no, csak hallgass oda már!'. Az ismert *tente 'feküdj le'* is alkalmasint ilyen elvonás a *tentél 'fekszik'* dajkanyelvi igéből. Egyik gyermekversikében előfordul egy ilyen felszólító mód: *gugg le, Mári!* 'guggolj le'. A *gugg le* SIMONYI szerint (NyF. XI, 25) a kihalt *gugg-ni* igét tartotta fenn a felszólító módban (*guggj le* kiejtve: *gugg le*), de van ilyen felszólító mód is: *csücs le 'csücsülj le'*, mely részben a *gugg le* analógiájára megint csak elvonás útján képződött a *lecsücsül* dajkanyelvi szóból. A nép nyelvérzéke ugyanis a *gugg le* felszólító módot a *leguggol* igéhez kapcsolja. Egy másik módja az ilyen játszi képzésnek az, hogy a valódi vagy feltételezett tőalakhoz *u* hang járul: *dugu bele!* 'dugd bele', *ne ugu!* 'ne ugass'. Látszólag ilyen képzés i hanggal is van: *tánci-tánci mamának!* 'táncolj' | *tapi-tapi* és *tapsi-tapsi* 'tapsolj' | *sánti-sánti* 'sántíts, sántikálj'!

¹ A *bar-* származékairól (pl. *Baran* [Sz a b a d-Báránd], *Barancs* vö. török *ber-* 'ad' [m. *Bér* hn.]: *Beren* [Berény], *Berencs* [a *ber-* tő e származékairól R. NAGY: NyK. XLVI: 465]; *Baracs*: *bar-* = *Kalacs*: *kal-*; *Bara* vö. *ber-*: *Bere*; *Barcs*) máskor.

muti csak 'mutasd csak'. Azonban a *tánci* szó *i*-jében a kicsinyítő *i* képző is lappanghat (*tánci* a. m. 'táncocska'). De mivel felszólító értelem fűződött hozzá (*tánci!* 'tánc legyen'), a nyelvérék lassanként a *táncol* igéhez tartozónak és felszólító módnak érezte. Viszont a *sánti* lehet egyszerű rövidülés is a *sántit* és *mutit* igékből a *hallga* mintájára. Hasonlóképp rövidüléssel magyarázhatók a *kódu-kódu* 'koldulj' és *csücsü bé, csücsü bé* 'csücsülj be' jatszói felszólító alakok is. CSÜRY BÁLINT.

Népnyelvünk tanulmányozásának történetéhez. Népnyelvünk behatóbb tanulmányozását sürgető cikkemre (MNy. XXIV, 327—33) ZOLNAI GYULA (MNy. XXV, 48) elismerése mellett megjegyzi, hogy elkerülte figyelmemet, hogy 28 esztendővel ezelőtt az Akadémiának 1901. évi áprilisi osztályülésén TOLDY FERENC 1843-iki indítványához hasonló indítványt tett ő is népnyelvünk tanulmányozásának rendszeressé és állandóvá tételére. E megjegyzést ki kell egészítenem azzal, hogy már 1905-ben „Nyelvjárásaink ügye és teendőink“ c. tanulmányomban (MNy. I, 337) említettem ezt az indítványt és ugyanott hivatkoztam a ZOLNAITól magától a MNy. I. köt. 90. l.-jén idézett indítványra. Ugyanígy megtalálható ez tanulmányom különnyomatában is (M. Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 5. sz. 15. l.). Újabb cikkemben csak nem ismételtém, de tanulmányom ebben is meg van említve. ZOLNAI professzor úrnak mindenestre igaza van abban, hogy indítványának is, s úgy látszik, nálunk minden ilyen indítványnak ugyanaz volt a sorsa, mint a TOLDY FERENCÉNEK.

BALASSA JÓZSEF is csodálkozik szintén elismerő cikkében (Nyr. LVIII, 17—9), hogy az 1903-ban, helyesebben 1904-ben megalakult M. Nyelvtudományi Társaságnak 1905. március 7-iki választmányi ülésén tett indítványáról nem tettem említést, amely Népnyelvi Bizottság alakítására vonatkozott, s amelyet a Társaság akkor a tervvel együtt el is fogadott (l. MNy. I, 291 jegyz.). — Sajnálom, hogy rövidsége törekvő cikkemben ezt sem ismerttettem, csak általánosságban jeleztem a Társaság egykori és mai programját. De el kell ismernem itt is, hogy népnyelvünk behatóbb tanulmányozása ügyében az utolsó 40 év alatt BALASSA és ZOLNAI sokat tettek és példájukat többen követhetők. A M. Nyelvtudományi Társaság megalakulása után alapszabályai közé iktatta, hogy rendszeresen szervezi és intézi a népnyelvnek minden irányban való átbúvárlását, és e célból akkor állandó bizottságot is alkotott a maga kebelében, amely működött is (vö. MNy. I, 2, 285, 289, 469). Arra a tájékoztató füzetre, melyet akkor épen a Társaság megbízásából BALASSA írt „A nép nyelvének tanulmányozása“ címmel a népnyelvi gyűjtők számára (Bpest, 1905.), hivatkoztam is cikkemben.

Itt pótlólag ki kell egészítenem GÁLOS REZSÓNEK a MNy. II. köt. 91. lapján SZEICZ LEÓ nyelvjárási tanulmányával kapcsolatban tett megjegyzését is, mely szerint 'gondos tanulmányomban' (MNy. I, 291) nem említtem P. SZEICZ LEÓ MÁRIÁT. Régen ki kellett volna igazítanom e megjegyzést, de feleslegesnek tartottam, mivel „Nyelvjárásaink tanulmányozásához“ c. cikksorozatomban bevezetésében (Nyr. XXXII, 370 és kny. NyF. 13. sz.) már 1903-, ill. 1904-ben tettem említést SZEICZ LEÓ—MÁRIAFI ISTVÁNROL,

és „Nyelvjárásaink ügye és teendőink“ c. tanulmányomban hivatkoztam arra a cikksorozatomra (MNY. I, 292 és kny. 1. l.).

Mindenképen el kell ismernünk ZOLNAIVAL és BALASSÁVAL, hogy nincs elég buzgóság bennünk a népnyelv kincseinek búvárlására és megmentésére, hogy később ellanyhult a buzgalom és nem sokkal vagyunk előbbre, mint 40 évvel ezelőtt. Pedig a külföldön mindenütt felkarolták az élő népnyelv kutatását, új módszerekkel foglalkoznak a nyelvjárások földrajzával, térképezésével stb. Magyar Nyelvi Tanulmányaim I—II. kötetében (1926—1929.) és „A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján I.“ meg „A régi magyar irodalom történetéhez I.“ című (1928—1929.) különnyomataimban igyekeztem is e szempontokra felhívni a figyelmet. Itt legyen szabad jeleznem azt is, hogy „A polgáriszkolai tanárság és a magy. nyelvtudomány“ (Polgárisk. Közöny 1924. nov.—dec. sz.) és „Zur geschichte der ung. präteritalstamm-bildung“ (FUF. XVIII, 90—107) c. értekezéseimben is rámutattam a népnyelv tanulmányozásának fontosságára és több irányú értékesíthetésére.

ERDÉLYI LAJOS.

Rozvajtër. A háború folyamán egyszer feltűnt nekem, hogy egy somogyi baka a lovászt, lóápolót *rozvajtër*-nek emlegette. (Feljegyeztem magamnak akkor a legény szülőfaluját is, de háborús jegyzeteim a sok ide-odavándorlás közben, sajnos, mind elvesztek.) A MTsz. nem ismeri ezt a tájszót, de a Balaton vidékéről való két tisztársam, akiknél annak idején utána tudakozódtam, ismerte, s így nyilván nemcsak somogyi tájszó, hanem Dunántúl más vidékein is el lehet terjedve. Sőt talán (a volt közös hadsereg hatásaként?) még nagyobb körben is. SCHMIDT HENRIK kartársam ugyanis emlékszik arra, hogy TISZA ISTVÁN egyszer egy ló szállításával bajlódó urat tréfálkozva így szólított meg: *No hogy vagy rozváltër?*

Könnyű felismerni, hogy ez a szó nem egyéb, mint a ném. *Ross-wärter* (l. GRIMM, DWb.), és magyar hangalakjának a német hangalaktól való eltéréseit sem nehéz megmagyarázni. Magyar alakjának *z* hangjából arra lehet következtetni, hogy a dunántúli magyarság vette át e szót, mert a *v* tudvalevőleg csak dunántúli nyelvjárásokban zöngésíti a megelőző zöngétlen mássalhangzót. Pl. *lobva, ödven, sog vót, csuzva, huzsvít* stb. Legrégibb magyar alakja tehát bizonyára **rozverter* vagy **rozvertër* volt, amiből a két *r* hasontalanulásával és az *e* hasonulásával *rozváltër* lett, ebből pedig *rozvajtër*. Igazán érdekes e hangváltozások közül csak az utóbbi: a *l > j* változás, s épen ez az oka annak, hogy ezt az árva kis tájszót itt külön szóvá teszem.

Ezt a *l > j* változást már említettem egyszer (NyK. XLVI, 306), s idéztem rá Sümeg vidékéről a (*korcsolya > *kulcsorja >*) *kujcsorja, kujcs, Tapujca, indujt, fordujt, mujt, parancsuja, ékerüjte, leüjtem, Bujdizsár, mékhüjnyi, pörüjnyi* példákat. Már akkor észrevettem, hogy függő hangváltozás, mert csak foghang előtt következik be, de akkor még azt hittem, hogy csak szűk körben észlelhető nyelvjárási sajátság. Azóta azonban rájöttem, hogy sűrűbben ugyan csak Sümeg vidékén, de szórványosan (úgy látszik, nem bármely foghang, hanem csak *t* előtt) más nyelvjárásokban is észlelhető. Ime: *azonnalt > *azonnajt > azon-*

najd (EtSz. 196), *bolt* 'salio, quellen' > *bojt* (EtSz. 450), *csikoltó* > *csikójtó*, *sikójtó* (EtSz. 1046), (oszm. *cultar* >) *csultár* (> *csol-tár* > *csótár*) > *csujtár* (EtSz. 1161), *emeltet* > *emejtem* (MNY. XVIII, 147), *félt* > *féjt* (MTsz.), *kapolcsi* > *kapujesiak* (MNY. IX, 91), *kiált* > *kiájt* (MTsz., NySz.), *kullog* ~ *kujtorog* 'kóborol, kószál, esavarog' (MTsz.), lat. *culter* > *kujter* 'kés' (MTsz.), *maltër* > *majtër* (MNY. II, 331), *olt* > *ojt*, *öltözik* > *öjtözik* (írva: *ölytözöm* MTsz.), *seholt* > *sohujt*, *suhujt* (MTsz.). Egészen bizonyosan idetartozik továbbá a Vas megyéből közölt meg-dőjt 'meg-dölt' perfektum (MTsz.), s valószínűleg a *döl* igének *dőjt* műveltetője is, de már hogy a *gyúl*, *gyűl*, *nyúl* (~ *nyúlik*), *fúl* (~ *fúlik*), *húl*, *fúl* melletti műveltető *gyujt*, *gyűjt*, *nyujt*, nyj. *fűjt*, *hűjt*, *fujt* igék és a nyelvelvéinkben sűrűn előforduló *yndwyt*, *zabadwyt*, *epóit*, *idvözóit*-féle műveltető alakok is idetartoznak-e, az egyelőre még bizonytalan. (L. ezekről TMNy. 427, 434, HALÁSZ: Nyr. XXX, 157, GOMBOCZ: BTL. 81, MELICH: NyK. XL, 369—75, MNY. IX, 355, HORGER: MNY. VIII, 451.)

E *rozvajtër*-féle esetek tehát kétségtelenül bizonyítják, hogy $mgh. + lt > mgh. + jt$ hangváltozás igenis történt nyelvünkben. (16 évvel ezelőtt, MNY. VIII, 451, a *gyujt*, *gyűjt*-féléről írva még azt hittem, hogy „*lt* > *jt* hangváltozásról természetesen szó sem lehet!“) Eszerint már csak az lehet kérdéses, hogy milyen úton lett a *t* előtti *l*-ből *jt*. Lehetne arra gondolni, hogy talán *ly* közvetítésével (így magyarázta MELICH: MNY. X, 354 a *bolt* > *bojt* változást), de ezt nem tartom valószínűnek, mert *t* előtti *ly* képzése több munkát ró a nyelv izmaira, mint *t* előtti *l*-é. Én inkább azt hiszem, hogy közvetlenül lépett a *l* helyébe az *jt*, mert ez a változás munkamegtakarítással jár. Ha ugyanis megelőző magánhangzó és következő *t* között nem *l* hanem *jt* hangot ejtünk, akkor e változás következtében a nyelv hegye, amely a megelőző magánhangzó képzése közben nyugalmi helyzetében volt, az *jt* képzése közben is megmaradhat e helyzetében, tehát elmarad a frontális zár képzése, sőt elmarad e változás következtében ezenkívül még a nyelv egy- vagy kétoldali rés-képzése is, s a hangsor akusztikai hatása mégsem változik meg lényegesen.

Ezen $mgh. + lt > mgh. + jt$ változás okvetlenül eszébe juttatja az embernek az *Ajton*, *bojtorján* és a (valószínűleg szintén idetartozó) *gyujt*, *gyűjt*-féle igék hangtörténetéből ismert $mgh. + lt > mgh. + jt$ ~ jt (> $mgh. + jt$) változást, melyet a magyar nyelvészek eddig még nem tudtak megmagyarázni. Vö. pl. MELICH: „Hogy egy *-lt*-ből hogyan fejlődött spontán hangváltozással *-cht-*, majd ebből *-ht-* > *jt*, mindenesetre magyarázatra szorul, de . . .“ (MNY. IX, 355); GOMBOCZ: „a magy. *-lt-* ~ *ht-* ~ *jt-* megfelelés kérdése nincs tisztázva“ (MNY. X, 342); sőt SIMONYI egyáltalán tagadja is e hangváltozás lehetőségét (Nyr. XLIII, 183). E tanácstalanságuk azonban nyilván csak az első, t. i. a $mgh. + lt > mgh. + jt$ ~ jt változással szemben áll fenn, mert a második, a $mgh. + jt$ ~ jt > $mgh. + jt$ változás olyan gyakori volt régebb nyelvünkben, hogy ezen tudtommal még senki sem ütközött meg. De én az e szavak történeté-

¹ A jt ~ jt és *jt* közötti *ht* fok feltevésének kérdéséről l. MNY. XXV, 53.

ben észlelhető első, t. i. $lt > \chi t \sim \dot{\chi} t$ változást is egészen érthetőnek találom. Sok évi megfigyeléseim alapján ugyanis általános érvényű szabályként merem kimondani, hogy beszédünk folyamán megtörténhetik bármely hangváltozás, még nagyon meglepőek, elméletben szinte elképzelhetetlenek is, csakhogy ismétlődésre, s ennek következtében állandósulásra és utánzásra, s ennek következtében kisebb-nagyobb területen való elterjedésre (azokon kívül, melyek társadalmi tekintélyek beszédében keletkeznek) csak azoknak van kilátásuk, melyek: 1. a beszélszervek izommunkáját csökkentik vagy legalább is nem fokozzák, 2. nem változtatják meg lényegesen a hangsor akusztikai hatását. Nincsen tehát a $mgh. + lt > mgh. + \chi t \sim \dot{\chi} t$ változáson sem semmi csodálkozni való. De ha ma a ejtene valaki valamely szóban ilyen hangtani helyzetű l helyett véletlenül $\chi \sim \dot{\chi}$ -t (pl. *rozváltër* > **rozvaxtër*), semmiesetre sem állandósulhatna és terjedhetne az így keletkezett új alak, mert képzése — mivel χ hang egyáltalán nincsen mai köznyelvünkben, $\dot{\chi}$ pedig ma nem szokásos ilyen hangtani helyzetben — szokatlan munkát róna beszélszerveinkre. Az **Altum* > *Axtum* (> *Ajton*)-féle változások keletkezése korábban azonban még közhasználatú volt nyelvünkben ez a két hang, s ezért nemcsak hogy sokkal könnyebben történnék akkor ilyen hangváltozás, mert hiszen minden magyar emberben megvolt a χ , $\dot{\chi}$ képzéséhez szükséges physiologiai dispositio, hanem megvoltak benne az állandósulás és elterjedés feltételei is, mert hiszen ez a változás a nyelvzmok számára épen olyan munkamegtakarítást jelentett, s épen olyan csekély mértékben változtatta meg a hangsor akusztikai benyomását, mint a fentebb tárgyalt későbbi $mgh. + lt > mgh. + \dot{t}$ változás. S e magyarázatnak teljesen megfelel az a tény, hogy a $mgh. + lt > mgh. + \chi t \sim \dot{\chi} t$ változásnak **Altum* > *Achtum* (> *Ajton*)-féle esetei mind nagyon régiek, a $mgh. + lt > mgh. + \dot{t}$ változásnak fentebb idézett *rozváltër* > *rozvaxtër*-féle esetei ellenben mind aránylag újak, 1500-nál mindenestre fiatalabbak. HORGER ANTAL.

Régi magyar helynevek III. Orbán pápa egyik elveszett levelében. Csánki szinte panaszkodva említi a szentgotthárdi apátság birtokainak felsorolásánál: „Sajnos, a XV. századból e részben csupán: *Rákos*, *Gyarmat* (1404), *Kethely* (1423), *Ercsénye* és *Janofalva* (1451) helységekről vannak biztos adataink.” (Magyarország történelmi földrajza II, 850). A Szent-Gotthárd vidékén elterülő többi apátsági birtokról ez időig egyáltalán nincs oklevélbeli adata. Ennek oka az apátság végvári jellegében keresendő, és abban, hogy amikor 1878-ban a királyi kegy a hazai kulturális viszonyokra való tekintettel az apátságot az osztrák heiligenkreuzi ciszterciektől elvette, a likvidációnál rengeteg okirat ment veszendőbe. Egészen gondviselészerű volt így, hogy 1764-ben HEIMB THEOFIL a szentgotthárdi győzelem emlékére a meglévő okiratokból megírta s Bécsben megjelentette „Notitia historica Abbatiae B. M. V. ad S. Gotthardum” címen az apátság történetét. Ezáltal számunkra sok történelmi hitelességű adatot mentett meg. Egy ilyen adat III. Orbán pápának (1185—1187.) levele, melyben az egyház feje, mint elődje (III. Lucius) is, kegyeivel halmozza el Szent Bernát szentgotthárdi fiait és bizo-

nyos birtokszerzésre is engedélyt ad. HEIMB erről így emlékezik meg: „Similes gratias Lucii Successor Urbanus III. litteris datis itidem Veronae VII. Id. Aprilis Anno Pontificatus II. hoc est, MCLXXXVII. concessit, idem de bonis et possessionibus S. Gotthardi, simul ac de libertatibus ac decimis non exigendis, statuens, magisque confirmans; facta insuper quarundam possessionum memoria, videlicet: Villae S. Gotthardi, Grangiarum Nagfalu: Badofalu: Janafalu: Pacfalu etc. que hodie Nagyfalva, Badafalva, Janafalva, Pacsfalu etc. patria dialecto nuncupantur.“ Az utóbbi „quae hodie nuncupantur“ megjegyzés világosan mutatja, hogy HEIMB eredeti okmányból idézett, különben már a helységek első felsorolásánál használhatta volna a korabeli helységneveket. Így a valószínűleg osztrák származású HEIMB (Nyugatmagyarországon e családnév ismeretlen) nemcsak ezeket a XII. századbéli helységneveket őrizte meg számunkra, hanem egyszersmind azt is mutatja a pápai levél kivonatával, hogy ezek az 1187-ben létező rábamenti magyar nevű községek legnagyobb valószínűség szerint magyar lakosságúak is voltak.

SCHWARTZ ELEMÉR.

Szántó Arator István nyelve. ERDÉLYI LAJOS „Irodalmi nyelvünk alakulásához“ címmel tartott felolvasásában (MNy. XXII, 364) irodalmi nyelvünk fejlődését vizsgálta. Arra az eredményre jutott, hogy a fejlődés a felsődunántúli nyelvjárás alapján indult meg, s később, már a mohácsi vész után, járult hozzá a többi vidékek nyelvi hatása. A dunántúli írók sorában megemlítette Szántó Arator Istvánt, a XVI. század legnagyobb magyar jezsuitáját is. Szántó születésre valóban dunántúli, nyelv szempontjából azonban nem tartozik oda.

Szántó maga mondja önéletrajzi adataiban, hogy Veszprém vármegyében, Devecseren született 1540-ben. Atyja hamarosan elhalt, édesanyját, öccsét s két nővérét a törökök hurcolták rabságba. A családjától elszakított gyermeket Galgócra vitték jó lelkek. Ott nevelkedett azután anyai nagybátyjának házában. (M. Kultúra. X, 723.) Szántó csupán első gyermekéveit töltötte Devecseren, nyelvére Galgóc nyomta rá a bélyegét. Nyelvén nem tükröződhetett a felsődunántúli nyelvjárás, hanem inkább a mátyusföldi palóc nyelvjárás.

Beregszászi Péter nagyváradi prédikátor, Szántó irodalmi ellenfele, tótnak csúfolja Szántót. Beregszászi személyesen ismerte *István páter uram*-at, ahogy az 1584. évi váradi nyilvános hitvitán szólították Szántót a vele vitatkozó kálvinista papok. Beregszászi maga élőszóval s irodalmi munkáiban is szinte állandóan vitatkozott Szántóval, míg az az 1584—1587. években Váradon működött. Szántó beszédén bizonyára megérezte a palócos vagy tótos kiejtés, azért gúnyolja őt tótnak Beregszászi.

Szántónak nem kedvezett a szerenese irodalmi tervezgetéséhez. Nyomtatásban nem tudta kiadni egyetlen nagyobb munkáját sem. Kéziratban is csak latin munkái maradtak ránk, magyar munkái elkallódtak. S mégis beszélünk Szántónak a magyar irodalmi nyelv alakulására gyakorolt hatásáról?

Szántó életrajzírója, FRANKÓI VILMOS (Kath. Szemle I, 431),

elfogadta ROSTY KÁLMÁN feltevését, hogy Káldy György a Szent Biblia kiadásában felhasználta Szántónak hozzájutott kéziratát. A feltevés helyességét megerősítik az újabb kutatók is. A főbb támpontok: Szántó már erdélyi működése alatt dolgozott Szentírás-fordításán. Jézus-társasága részéről eredetileg nem Káldy, hanem Szántó kapott hivatalosan megbízást a Szentírás magyar fordítására. Így pl. az 1608. évi rendi névtár is feltünteteti Szántónak ezt a munkakörét.¹ Mikor Szántó 1612-ben Olmücben meghalt, Káldy is az olműei jezsuita rendházban működött. Szántó irodalmi hagyatéka bizonyára Káldy kezéig került. Káldy Szentírás-fordításának a budapesti egyetemi könyvtárban levő kézirata eltér a kinyomatott Szent Biblia szövegétől. Valószínűnek látszik tehát, hogy Káldy a magyar Szentírás kiadásakor felhasználta Szántónak hozzájutott kéziratát.

Mégis csak jogosan említhetjük meg Szántó nevét is, mikor a magyar irodalmi nyelv fejlődését kíséreljük nyomon.

TIMÁR KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Félre-farag, faramék. A *félre-farag* (Csuziból KR.; DANK., Lex.; MTsz.) 1. 'deflecto' (KR.; DANK., Lex.); 2. 'kitérőleg válasszol, vonakodik, szavát nem tartja, huncutságon törí az eszét' (MTsz.) szót a NySz. is, a MTsz. is a 'sehnitzen, meisseln' jelentésű *farag* igéhez kapcsolja. A *farag* 'sehnitzen' igének — különösen *félre-farag* alakjában — 'húzódozik' jelentésfejlődése nem lehetetlen, de sokkal egyszerűbb magyarázat az, hogy a *far* főnév -g képzős származékával van dolgunk. A *far* szónak a közönséges *faro-* mellett *fara-* töve is van, amennyiben: a) a NySz. idéz *farak* többes számú alakot is; b) -z és -l képzős származékaiiban pedig hol *faro-*, hol *fara-* tövet találunk: *faraz* (KR.; DANK., Lex.; CzF. *faroz* is) 1. 'posticum vertere' (KR.; DANK., Lex.); 2. 'declive facere (tectum)' (KR.; KASSAI II, 147; CzF.); *farol* (NySz. és MTsz. *faral* is) 'posticum vertere, recedere, retrocedere' (NySz.; SzD.²; SI.; DANK., Lex.; KASSAI II, 147; CzF. | MTsz.; NyF. XXVI, 28). Ami meg a képzést illeti, a denominális -g igeképző előfordul a *farogat* 'averto, fide dimoveo' igében is, amely a *faro-* fő -g és műveltető -t képzős származéka. A *félre-farag*-éhoz hasonló jelentésű az *oldalóg* 'féloldalt jár, farol' ige is, s itt is denom. -g képzővel van dolgunk. Más jelentéssel ugyan, de ugyanilyen származékok még: *agyarog*, *kesereg*, *nyavalyog*, *zajog* NyH.⁷ 65.

Talán nem is pusztá ötlet, hogy a MTsz.-ban kétesnek jelzett *faramék* 'fartó' (marhában) gyöngyösi tájszó a *fara-* fő -m -ék képzős származéka. Ilyen testes képző lehetséges, hiszen a *környék* szó is -ny-ék képzővel alakult a *kör* szóból. Csak az a kérdés, hiteles-e az adat. A tájszó KASSAI Szókönyvéből való. Önála pedig gyakran megfigyelhetjük, hogy etimológiai kedvéért elferdíti a szókat. Azonban a szóban forgó esetben adatának hitelessége mellett szól elsősorban az, hogy följegyezte a tájszó

¹ SZITTYAY DÉNES szóbeli közlése.

előfordulási helyét, s ilyenkor hiteles szokott lenni. Különben pedig mi célja lett volna elferdíteni valamilyen tájszót *faramék-ra*, mikor nem tudta, hogyan magyarázza? Azt mondja ugyanis, hogy a *faramék* a *farazék* helyett van. Az utóbbi szót másutt sehol sem találom; ő maga meg sem mondja, hol fordul elő, és ezért szinte kétségtelen, hogy a *farazék* a ferdített szó a hiteles *faramék* kedvéért. A *faramék*-ot tehát hitelesnek fogadhatjuk el, s ha valahol fel nem bukkan, kihalt tájszónak tekinthetjük.

JUHÁSZ JENŐ.

Szoboszló.¹ Abban semmi kétség, hogy a magy. *Szoboszló* személynév szláv eredetű, s a név utótagja ugyanaz, ami lengyel eredetű *László* nevünkben is van. Emlékeink szerint a XII—XIV. sz.-ban több előkelő és közrenden levő magyar embert hívtak *Szoboszlou* > *Szoboszló*-nak (vö. *Zobozlou*, *Zobozlo* VárReg., Kovács, Ind.; *Zubuzlou*, *Zobuzlo* Kovács, Ind.; latinositva *Zoboslaus* Kovács, Ind.; adatok más kiadványainkban is található). Minthogy pedig a szlávságban a név a XI—XIV. sz.-ban főleg a csehnek, a morvák és a lengyelek közt volt elterjedve (vö. cseh-morva *Soběslav*, lengy. *Sobiesław*), azért valószínű, hogy a név hozzánk ezek valamelyikétől került. Ahogy azonban a magyarok a nyelvükbe a szláváságból került *bánya*, *bodza*, *bük*, *cser* (esetleg latin eredetű), *haraszt*, *udvar*, *udvarnok* stb. köznevekkel elnevezhettek helyeket így: *Bánya*, *Bodza*, *Bük*, *Cser*, *Haraszi*, *Udvar* (vö. *Nád-udvar*), *Udvarnok* stb., azonképen adhattak nevet egyes helyeknek a nyelvükbe került idegen személynevekkel is. Így lett a tör. *Tas* a. m. 'kő', a ném. *Hunt* (centurio), *Pasman* szn.-ből a magy.-ban *Tas*, *Hunt*, *Pázmán* személynév, s ezekből alakult a magyarban *Tas*, *Hont*, *Pázmán* (ilyen nevű puszta Békés megyében; -d-vel: *Pázmánd*) helynév. Sem *Tas*, sem *Hont*, sem *Pázmán* helyek nevéből nem következik, hogy törökök, illetőleg németek az alapítói.

Így áll az eset *Szoboszló*-val is. Hajdú-*Szoboszló* (vö. VárReg. 329.: de *Zobozlo* és a zalamegyei *Szoboszló* (1270: *Zobozlou* Kovács, Ind., más adatok CsÁNKI III, 112) mint hn. magyar alakulás, magyar elnevezés egy magyar *Szoboszló* nevű ember nevéből. S ez alaktanilag is bizonyítható. A szláv szn.-ekből a szlávságban a hn.-ek képzőkkel alakulnak. Van cseh *Soběslavice* hn. Igaz, van cseh *Soběslav* hn. is, csakhogy genitivusa *Soběslavě* és nőnemű, s ez mutatja, hogy *Soběslav*+*jb*-ből eredt. Az ilyen -*jb* képző az oroszban -*v*, -*p*, -*m*, -*b* után -*l'* lesz, vö. orosz *Jaroslav* szn.-ből or. *Jaroslavl* hn. A szlávságban a szn. puszta nominativusa nem szokott egyúttal hn. is lenni, tehát ilyenek: *Csanád* szn.: *Csanád* hn., *Ajtony* szn.: *Ajtony* hn., *Taksony* szn.: *Taksony* hn. stb. a szlávságban nincsenek. A csehben és a lengyelben is az ilyen hn.-ek: cseh *Soběslav*, *Břevclav*, *Zbraslav*, *Přibram*, *Radim*, *Vladislav*, *Domamil*, lengy. *Wrocław* (hímn. gen. *Wrocławia* = *Boroszló*) csak látszólag szn.-i nominativusok, minthogy e nevek valójában -*jb* képzős nomen possessik. Sőt ez a látszat is csak az -*m*, -*w*, -*v*, -*l* végűeknél van, s mihelyt a

¹ Mint a szerkesztőségünkhöz intézett kérdésre adott válasz megjelent. Föld és Ember 1929: 39—40.

szn.-nek *k, h, ch, g, d, t, st, n, r, sl* az utolsó hangja, az utolsó hangzó a *-j* hatása alatt megváltozik (vö. cseh *Sebědrah* szn: *Sebědraž* hn. stb.).

MELICH JÁNOS.

Trencsénvár-tér. Így hitták a mult században Kolozsvárnak egyik terét. A különös névnek néhai FINÁLY HENRIKTŐL a következő magyarázatát hallottam. A téren levő kaszárnya előtt valamikor lovagló-iskola volt, s annak egy *Trincsi* nevű kapitány volt a parancsnoka. A lovagló-iskolát valaki tréfából *Trincsi vár*-nak nevezte el, s ez a név rajta ragadt, a térből pedig *Trincsivár-tér* lett. Mikor aztán a név eredete már feledésbe merült, valami tudákos ember *Trencsénvár-tér*-re javította, s a hivatalos neve is ez lett, de röviden csak *Trencsin-tér*-nek hitták.

Sz. G.

Kevermes. Az ilyen nevű csanádvármegyei községet MNy. XXIII, 497 szerint eredetileg *kéüvermés*-nek hívták, úgyhogy a szó rendes hangfejlődéssel ma *Kövermes* volna. Viszont MNy. XXIV, 214 (a Föld és Ember VII. évf. 3—4. számának az ismeretében) azt olvasom, hogy *Kevermes* = *Keve* + *eremes* ('örvényes'). A *kéüvermés* > *keüvermés* származtatásra B. K.: MNy. XXIV, 72 megjegyzi, hogy a vidék természeténél fogva a *köverem*-nek nem sok tárgyi alapja van; a *Keve* + *eremes*-re pedig azt jegyezhetjük meg, hogy Csanád vármegye azon részén nincs folyó, tehát az *örvény*, *örvényes* elnevezés nem igen illik oda. Itt ennélfogva a *kő* és *örvényes* szó támaszt nehézséget.

Ami a *köverem* nevet illeti, lehetetlenség ninesen abban, hogy azon a helyen, vagyis inkább a Bartahalom körül, a község régebbi helyén, valami kőből rakott vermet találtak, s az oda-telepedett lakosság arról vette a nevet; vagy régi kőépületnek az omladéka is lehetett ott, amelyet aztán kiásott és fogytig építkezésre használt a nép. Hiszen ugyanígy kapta a nevet a csanádvármegyei *Köveg* is; régebbi neve 1757: *Keövek*, 1762: *Kövek*, 1764: *Küvegh* volt. Minthogy a vidék köves voltáról itt sem lehet beszélni, a név bizonyára azoktól a kövektől származik, amelyeket egy hajdani épület mélyen fekvő alapzatából még ma is ásnak a földtulajdonosok a község és a temető között elhúzódó területen. A kövegyi jegyző 83 éves apósa most is következetesen *Kövek*-nek mondja a községet. A *köv*-ön itt természetesen mindig tégla értendő. Ügylátszik, hogy ezen a sík földön valamikor nagyon feltűnő volt a domb és a kő, mert a dombot sokszor *hegy*-nek keresztelték (Bánhegyes, Királyhegyes, Mezőhegyes), a *kő*-ről pedig községeket és határrészeket neveztek el (Kaszaper < Kaszaperek < Kaszapereg < Kaszaperg határrészei 1465-ben: Árokos, Omlás, *Kőhalom* stb.; Lele határában van *Kövesd ér*). — Az *örvényes* elnevezésre nézve pedig számba jöhet, hogy az OklSz. tanúsága szerint ezelőtt nemcsak a folyóvíznek volt *örvénye*, hanem bőven találunk ilyen adatokat: *lacum eurem* vocatum, *stagnum* wlgo *wryn*, *stagnum* sive *piscatura* *Eurem*, *piscina* *Eurem*, cuiusdani *profunditatis* *hurem* vocate. Tehát az *eremes* névnek bizonyos halastó, lapály, vízállás stb. is lehetett az alapja.

Ha mármost így vesszük a dolgot, akár a *kéüvermés*, akár

a *Keve* + *eremes* elfogadható volna. Csakhogy más képet látunk, ha a község nevének a régebbi alakjait tekintjük: 1418: *Kemer-mes* (Battonyán s a környékbeli községekben ma is így mondják), 1510, 1559, 1763: *Kebermes*, 1564: *Kewermes*, 1564: *Kobormes*, 1660: *Kübermes*, 1663: *Kevérmes*, csak 1743-ban fordul elő *Kevermes*. Ezért nyilván B. K. jár a helyes nyomon, hogy t. i. a község neve török *-miş* képzős igenévből ered (MNY. i. h.). Borovszky is azt tartja, hogy a helység neve „kun személynévre látszik mutatni“ (vö. erre MNY. XI, 145—7 és XXIII, 284—8, továbbá a megye ugyanazon táján *Kunágota* község nevét).¹

TAKÁTS LAJOS.

Mákvirág. Ma már nem épen nagyon becsületbevágó, de azért mégsem megtisztelő címzés, kivált ha előtte áll a szinte hozzátartozó *szép, gyönyörű* vagy fokozottan *szépséges, gyönyörűséges* jelző. A körülmények szerint meglehetősen sok árnyalata van, s általában a *haszontalan ember* értelemkörébe tartozik hasonló társaival: *műhaszna, léha, korhely, naplopó, rossz posztó, jó madár, gézengúz, pernahajder, lókötő, akasztófárávaló*. Hogy mért lett a *mákvirág* az ilyesféle emberek jelképe, könnyen érthető, ha nem a kerti mákra, hanem a *vad mák*-ra, pipacsra gondolunk, mely a búzához képest olyan, mint a léha ember a derékhez. Szívesen elgyönyörködünk egy Szinyei-Merse László-féle pipacsos földön, de a gazdaember bosszúsán nézi s az ördög vetését emlegeti.

E szóvirágnak nem ismerem régibb előfordulását a XIX. század elejénél. Először Farkas Ferenc Éjnek diadalma, vagy a tündér lelkek. Rövid történetek az igazság szájából (Pest, 1808. 28. lap) című munkájában találtam: „Ez a szép *mák-virág* észrevette...“ egy nem egészen megbízható egyénre vonatkoztatva. Farkas műve a mult század-elei német novella-fordítások özönébe tartozik; minthogy az eredeti nincs megnevezve, s nehéz is volna megtalálni, nem tudom, mi lehetett a német szöveg szava, melynek a *mák-virág* az egyértékese; pedig mint első adat, jó volna tudni. — Ezután nagy hézag van adataimban, de már sűrűn következnek a harmincas évektől fogva. Gaál József Peleskei nótáriusában (1838. II. szakasz 3. jel.) Tóti Dorka, a nótárius haragosa, a hortobágyi csárdában így uszítja a haramjákat a szegény Zajtayra: „Látjátok ezt a *gyönyörű mákvirág*ot? Mit gondolnak, kiesoda ő kelme?... Ez a becsületes ember comissárius, s ezért jött csak Debreczenből, hogy kikémleljen benneteket, és a vármegye kezébe adjon!“ — Az Athenaeumban (1842. I, 159.) „Te *mákvirág*!“ szidja az aszszony korhely férjét.² — Degré Alajos Iparlovag című elbeszélésében (1844. 19. l.) a címbeli hősnek szólnak e szavak: „Aludjál *gyönyörű mákvirág*!“ — Tompa Szuhay Mátyása (1846. 18. versszaka) feltörve találja pincéjét, benne a dorbézólo betörőket:

Kilencz *szép mákvirág*! s labanczok ő kemek!

Köztök egy hordón ült maga Vas Benedek — — —

¹ A forrás megjelölése nélkül közölt adatokat BOROVSZKY Csanád vármegye története c. kétkötetes munkájából vettem.

² Vörösmarty *Mák Bándi* című népies életképének (1843.) nincs köze szólásunkhoz.

A következő adat az első szótározás: Király földi Endre, Újdon-új magyar szavak tára. 1846.: „*Mákvirág*, gyönyörű mákvirág, der Galgenvogel.“ Szótáraink ezután körülbelül mind így határozzák meg: „jó madár, Galgenstrick“. — Petőfi A hold elégiájában (1847.) a rossz verselőkre mondja: „Efféle *mákvirág* minden bokorban nő.“ — Az Életképekben (1848. I, 121) egy tréfás rovat van: „Napnyugati virágnyelv“, s ebben: „*Mákvirág*. Ismerlek rég óta, tudom kinek hinak.“ — Pálffy Albert politikai lapjában, a Márczius Tizenötödikében, Csernátony Lajos, aki egy ideig társszerkesztő is volt, egy *Mákvirágok* című rovatban pellengére állította korának előtte nem rokonszenves alakjait; az epébe és választóvízbe mártott tollal írt cikkecskék felelmetessé tették szerzőjüket.

A rovat címe ekkor mintegy korbélyeget kapott. Erre vonatkozik BALLAGI MÓR megjegyzése a „Magyar Példabeszédek, Közmondások és Szójárások gyűjteménye“ (1850.) bevezetésében (XIX): „Az egyes szavakra vonatkozó értelemmásítások feles számmal vannak és támadnak minden nap; egy tréfás ötlet, egy nevetséges kifejezés felkapatik és ironice egészen más értelemben használtatik, mint a mit eredetileg jelentett és megvan az értelemmásítás. Mindenki ismeri a forradalom ideje alatt divatba jött *mákvirág* szót. E szó akkor egészen új értelmet váltott, s a mi több — tökéletes önkény szerint, úgy hogy a kölcsönzött és az eredeti értelem közt semmiféle összeköttetés.“ Úgy látszik, BALLAGI előbb nem ismerte szólásunknak már régebben megvolt átvitt értelmét, és csak az 1848—49-ben Csernátonytól ráruházott: „politikai szélhámos“ óta tud róla. Régebbi szótáraiban nincs is nyoma, de már 1857-ben följegyzi: „*gyönyörű mákvirág*, ein listiger Vogel.“ — GREGUSS ÁGOST a BALLAGI gyűjteményéről írt, meglehetősen kedvezőtlen bírálatában ezt meg is rója (Új Magyar Múzeum 1851. II, 117): „...nem akarom boncolgatni egyes valótlanosságait... hogy a *mákvirág* szó a forradalom alatt kapta gúnys jelentését...“ Ebből nyilvánvaló, hogy ez a jelentése már jóval előbb is közkeletű volt, csak politikai árnyalatát kapta akkor.

Ez azóta megint eltűnt a közbeszédből, míg általános képes jelentése máig is megmaradt. A Magyarság Viráginak ezt a kis paraját ajánlom figyelmébe a szóláskutatás barátainak.

A teljesség kedvéért nézzük a többi szót is, melyben a *mák* előfordul. — A *mák*, *mákszem* rendesen a kicsiség, apróság, csekélység, a semmiséggel határos parányiség jelképe: „Czak anni az embernek élete, mint egy mák szöm“ mondja DÉCSI JÁNOS Adagium-aiban (1598. 3859. szám). „Czac egy mac szemnyi edesseget sem adnac“ (Born: Préd. 301); „Czac egy mák szöm-nét is nem aluttac vala“ (Temesv: Béla 17); „Egy mák-szemnyit sem gondolok avval“ (Telegdi, Fel. 14). Magában *mák* is: „egy kis máknyi gyermek“ (Nád. T., Lev. 113). — Több szólásban azonban az el nem hanyagolható apróság jelképe: „Sok mákszem mázsát nyom.“ (Dugonics). — De jelenti a *mák* a sokaságot is: „Annyi mint a *mák*. Szapora mint a *mák*. Sok *mákszem* megy egy fontra.“ — Ha asztalnál hirtelen elhallgat a beszélgetés, szokták mondani: „Jó volna *mákot* vetni.“ — mert a mákvetéshez igen csendes, széltelen idő kell. — „*Mákos* a feje“ anyi,

mint 'bódult, kábult', mert a falusi anyák, lelketlen dajkák még ma is zöld mákfej forrázatát adják a síró gyerekeknek, hogy elhallgasson (vö. Arany, Toldi IV. 5 és LEHR ALBERT magyarázatát). — *Mákos* jelenti továbbá azt a szövetszűrőt, melynek sötétszürke alapján sok, szabálytalanul elhintett fehér pettyecske van, s olyan, mint a darált mák. Ezt az angol: „pepper and salt” azaz „bors és só” mintának nevezi. KRESZNERICS szótárában: „*Mákos szür.* Gausape nigro punctulatum.” — *Mákos* volt a mult században, az aradi gimnáziumban az a latin auctor, melynek sorai közé apró, mákszemnyi betűvel bele volt írva a magyar fordítás; az ilyen *mákos* Liviusnak vagy Vergiliusnak az iskolakönyv vásárára mindig nagyobb volt az ára, mint a tisztának. Ime néhány *mákszem* szólásaink ismeretéhez.

Minta. Eötvös Magyarország 1514-ben c. regényében a címűl írt szót olyan jelentésben használja, melynek mását nem ismerem. Mátyás budai palotájának pusztulását írva, többek közt ezt is mondja: „Az ötösöví ezüst-kút, mely Mátyás lakodalmakor a teremben állott, a *mintába* vándorlott s vele a mennyezetről akkor lefüggő ezüst hordó.” (I, 65.) Világos, hogy a szó itt annyit jelent, mint a német *Münze*: 'pénzverő'; t. i. az-arany és ezüst drágaságokból Mátyás utódja pénzt veretett. Nem tudom, honnan vette Eötvös e szót, vagy talán maga alkotta öntudatlanul összekevervén a német *Münze* s a magyar *minta* szót. — Így három *minta* szavunk volna: 1. *minta* 'forma', melyet SAJNOVITS útján a lapp nyelvből kaptunk; 2. *minta*: *ménta* 'fűszeres növény' (< lat. *mentha* < gör. μίνθα); 3. *mintu* 'pénzverő'.

TOLNAI VILMOS.

Falcsa, falka. ÖDÖNGÖ Á. és ZSINKA F. *falcsa* adataihoz HORGER a bukovinai Józseffalváról is szolgál adalékkal s helyesen állapítja meg, hogy e tájszavunk oláh eredetű (MNY. VI, 131, VIII, 371, XV, 136).

Jóllehet az oláh *falce* (kb. másfél hektár; vö. ТИКТИН, Rum.-deutsch. Wb. 606) a lat. *falcem*-ből kifogástalanul magyarázható, s más román nyelvekben is jelölnek a kasza nevével területet (l. Dict. Acad. Rom. II, 37), a *falce* latinsága ellen több körülmény szól, amelyek mind a magyar eredet valószínűsége mellett tesznek bizonyosságot. Feltűnő, hogy míg a többi román nyelvben a terület-jelentés mellett a szó eszköz-jelentése is megmaradt, az oláh *falce* a nyelvelmélekekből csak az előbbi értelemben mutatható ki, s nem valószínű, hogy a pásztorkodó oláhoknál a 'kasza' jelentés egészen a XV. sz.-ig élt volna s akkor szorult volna ki. De ebben az esetben is az egész északi oláh nyelvetületen jelentkeznie kellene, holott a legrégebbi adatok mind Moldvából valók, mégpedig olyan vidékekről, ahol egészen a XVI—XVII. sz.-ig tekintélyes magyar kolóniák virágzottak. Legelőször az oláh-szláv oklevelekben találunk a szóra nézve adatokat,¹ s mivel ezek mind szőlőkertek felmérésére vonatkoz-

¹ 1470: Единъ виноград . . . Ѡ фалчѣн (БОГДАН, Documentele lui Ștefan cel Mare. București, 1913. I, 50); 1499: два фалчи и един фергаи винограда (uo. II, 147); а фалчѣ и три фергаи винограда; тогѣ фалчѣ и

nak, nincs kizárva, hogy épen a szőlőművelő moldvai magyarok révén ismerték meg az oláhok *falka* szavunkat, amely a *falka föld* kifejezésben egy közelebből meg nem határozott terjedelmű földdarabot jelent. A *falce* negyedrészt szintén magyar szóval: a *fertál*-lal jelölték, ami szintén feltevésünk mellett bizonyít. Származtatásunknak hangtani akadályai sincsenek. A *falce* alakot kikövetkeztetett egyszámnak tarthatjuk (Rückbildungsformation) a **falcă* eredeti egyszám szabályos többeséből: *falci*-ből (vö. *salcă*—*sălci* > *salcie*).

A szó magyar eredetét DUMKE is felismerte (JbLeipzig XIX—XX, 76—7), nézetét azonban közelebből nem indokolta meg. Véleményünk szerint nem tartozhatik az oláh nyelv latin szókincséhez, ahogy ezt CIHAC, CANDREA—DENSUȘIANU, PUȘCARIU, TIKTIN és természetesen az oláh akadémia szótára is vallják, mert a tetszetős latin etimológia ellen tárgyi, történeti és szóföldrajzi tények vallanak. *Falcea* szavunk tehát époly visszakölesőnözött tájszó, mint *tolhár*, *zsingás* és talán az *áveszál* is (vö. MNy. XXV, 56). TREML LAJOS.

Bikal, Hegyalja. *Bikal* (Magyar-*bikal*) régi magyar falucska Bánfihunyad közelében. Mint „villa” 1393-ban kerül írásba először. Ilyen végződéssel a XV. sz. végéig tizenhétszer fordul elő, egyszer azonban 1451: *Bykalya*. Hogy hol kérdésre így felelünk vele: *Bikalatt*, abban nem volna semmi különös, hiszen a szomszédságában levő *Kolozsvár* is hasonlóképpen ragozódik régi idő óta: *Kolozsvárt* (régebben *Kolozsvárat*, *Kolozsvárat*, *Kolozsvárott*), s -*t* a locativusi ragja a -*hely* végű *Székelyudvarhely* stb. városneveknek, mint magának a *hely* szónak is gyakran: *ott helyt*, *itt helyt*, *maradj helyt* stb. Mindez közismert, szinte felesleges példákat idéznünk. Az azonban már különös, érdekes, hogy *Bikal* névével h o v á kérdésre így felelünk: *Bikalá*. Tehát nem: *Bikallá*, mint *Györré*, *Váraddá*. A *Bikalatt*—*Bikalá* alakpár megmaradását kétféleképpen magyarázhatjuk. Vagy úgy, hogy benne a helynevekben már elavultnak tekinthető -*t* (*tt*), -*á* ragok maradtak fenn, vagy úgy, hogy a *Bikal* = *bik* (*bükk*) + *al* összetétel volta többé-kevésbé tudatos (ha népetimológia is; vö. első előfordulása: 1249: terra *Bekaly* CSÁNKI V, 334), s helyhatározói használatok az *alatt*, *alá* névutók képzete nyomult s talán nyomul előtérbe.

Akár az egyik, akár a másik feltevés áll is meg, bizonyosnak látszik, hogy a határozókat az *alatt*, *alá* névutók befolyása őrizte meg. Ha az első lehetőséget fogadjuk el, akkor azt is fel kell tennünk, hogy *Bikal* névének második tagja, az *al* főnév, még személyragtalan alakjában is használatos volt *Bikal* névének keletkezésekor, míg más esetben *Hegyalja* és nem *Hegyal* forma alakult. — Még csak annyit, hogy a *Bikalól* alakot nem hallottam, nem ismerem, s nem emlékszik rá BENE LAJOS tan-

три фертали (uo. II, 148 ugyanabban az oklevélben); 1521: един пог шт фалче (STEFULESCU, Gorjul ist. și pit. Târgu-Jiului, 1904. LXI. l., a ritkán előforduló havasalföldi adatok között a legrégebb); 1559: три фалчи винограда отъ котнаръ (VENELIN 172). Ezeket az adatokat sem TIKTIN, sem az oláh akadémia szótára nem említi.

felügyelő úr sem, akit a minap erre nézve megkérdeztem, mert egy évtizednél tovább tanítóskodott Bikalatt. (Az erdélyi köznyelv egyébként így mondja: *Bikalon, Bikalra* stb.)¹

Bikalról jut eszembe *Hegyalja*. — A szabolcsmegyei prügüiek (azelőtt horribile: pthrügüiek), ha Tállyára, Szerencsre, Mádra, Tarcalra mennek, sommásan csak így mondják: „*a Hegy alá, a Hegy alatt* vannak, hazajönnek *a Hegy alól*“. Itt már nyilvánvaló, hogy a *Hegyalja* összetétel volt ma még nagyon tudatos. Nyomósítja a tudatosságot az eleven személyjel, akár az elavult *féval* mellett az eleven *fejem alja* (*fejem alá, fejem alatt*). A köznyelv és az irodalmi nyelv azonban megállapodott összetételként bánik vele, s közönségesen csak így mondjuk: *a Hegyalján, a Hegyaljáról* stb. — Míg tehát a *Bikalatt, Bikalá* alakokban az elszigetelten fennmaradt *-tt, -á* ragokról is szó lehet, a *Hegy alá* stb. határozókban természetesen csak névutós határozóról.

VISKI KÁROLY.

NYELVMŰVELÉS.

Nyelvművelő újságcikkek.²

A stílus szabatosága tudvalevőleg azt a követelményt jelenti, hogy a nyelvi kifejezés pontosan rá legyen szabva a kifejezni való lelki tartalomra, mint a ruha a testre, és „jól álljon“ rajta. Igazán szabatosan írni ennél fogva csak oly nyelven lehet, amelyben minden szónak és szólásmódnak pontosan meg van állapítva a jelentése, másrészt pedig amely már oly sokoldalúan ki van művelve, hogy mindenféle gondolatbeli árnyalat kifejezésére megtaláljuk benne a kellő formákat. Azonban régóta ismeretes, hogy sokkal több a fogalom, mint a szó, több a kifejezni való tartalom, mint a nyelvi kifejezés eszköze, azért minden nyelvben jóformán valamennyi szónak többféle jelentése fejlődött ki. Másfelől a szavak és szólásmódok jelentése nem is állandó; annyira nem az, hogy minden nyelv történetének egyik legérdekesebb fejezete a jelentésváltozások ismertetése. Ilyen jelentésváltozások pedig nemcsak a múltban voltak, hanem a mai nyelvhasználatban is megfigyelhetünk hasonló jelenségeket. Némelyik szónak vagy szólásmódnak valószínűleg szemünk láttára módosul a jelentése; látjuk, hogyan üti fel a fejét előbb csak szórványosan az új jelentés, hogyan tiltakoznak ellene a nyelvhelyesség nevében, hogyan terjed mégis tovább az új divat, és hogyan válik lassan-lassan — minden tiltakozásnak fittyet hányva — egyre általánosabb szokássá olyan nyelvbéli tényé, amely ellen már reménytelen a küzdelem.

Mivel tehát a legjobban megállapodott élő nyelv is változik, nem egyszer előfordul, hogy olvasás vagy írás közben kétségünk támad egy-egy szó vagy szólásmód pontos jelentésére nézve. Szeretnénk hamarosan tájékozódni, csakugyan járatos-e olvasmányunk-

¹ Ha Magyar-Bikal nevének az eredetét keressük, bizonyára nem hagyhatjuk figyelmen kívül a környékbeli Oláh-Bikal nevét (CSÁNKI V, 335). — SZERK.

² L. MNy. XXV, 57—61.

nak egyik-másik szava, szólásmódja abban az előttünk ismeretlen vagy nekünk szokatlan értelemben, amelyben az író használja; szeretnénk megbizonyosodni felőle, éle ennek vagy annak a szónak, szólásmódnak az a jelentése, amellyel papírosra akarjuk vetni. Ilyenkor érezzük nagyon annak az akadémiai Nagy Szótárnak a hiányát, amelynek előkészítése most van folyamatban, s amelynek nem koholt, hanem írókból vett példái alapján könnyűszerrel eligazodhatnánk a szavak és szólásmódok jelentésének rengetegében, s el tudnók oszlatni sűrűn felmerülő effajta kétségeinket.

Hogy a szavak jelentése dolgában mennyi a bizonytalanság, a tapogatózás, a csetlés-botlás, hogy mennyi fejtörést, sokszor bizony helytelen eredményre jutó fejtörést okoz a jelentések megállapításának próbálgatása, hadd szemléltessék az újságokból kiböngészett alábbi szemelvények.

Képtelenség, lehetetlenség. — HALÁSZ GYULA (Magyarság 1928. jún. 17.) kipellengérezi ezeket a mondatokat: „*Lehetetlenség*, hogy egy tizenöt éves gyermeket avassanak be¹ ilyen szörnyű bűnbe. *Lehetetlenség*, hogy magyar iskolákat zárjanak be¹ a románok. *Lehetetlen*, hogy felelőtlen elemek szítsanak zavargást¹ az egyetemen. *Lehetetlenség*, hogy sajtójogi pörökben nem engedik meg a valódiság bizonyítását.“ Itt ő szerinte mindenütt a *képtelenség* volna az ideillő szó. Szabályát így foglalja össze: „A *képtelen* helyett *lehetetlent* írni *nem (volna) szabad*. A *nem szabad* helyett *lehetetlent* írni *képtelenség*.“ Azt akarja tehát, hogy a *lehetetlenség* szót csakis betűszerinti értelmében használjuk annak kifejezésére, ami csakugyan nem lehet, a *képtelenség* szót pedig annak a jelölésére tartjuk fenn, amit nem szabad tenni.

Alig hiszem, hogy ilyen éles határvonalat lehetne vonni a két szó jelentése között. *Képtelen* a NySz. szerint egyrészt azt jelenti: 'amorphus, absurdus, ungerheimt, ungeschickt, unmöglich', vagyis 'a józan ésszel ellenkező, az uralkodó nézetekkel ellentétben álló, dőre, ügyetlen, lehetetlen', másrészt pedig ezt is: 'masslos, ausserordentlich', azaz 'roppant nagy, rendkívüli', pl. „*képtelen* fájdalmak, *képtelen* drága“. De a *lehetetlen* sem pusztán azt fejezi ki, ami csakugyan nem lehetséges a szónak betű szerinti való értelmében, hanem jelenti azt is, aminek a megtörténtét nem akarjuk elhinni: „*Lehetetlen* dolgokat beszélsz. Az teljes lehetetlen.“ (CzF.) Szóval a *képtelen* is jelentheti azt, hogy 'nem lehet' („*Képtelen* vagyok segíteni rajtad.“: 'Lehetetlen rám nézve, hogy segítsék rajtad.'). másfelől a *lehetetlen* sem épen csak azt jelenti, hogy 'nem lehet a valóságban', hiszen mindennap mondunk ilyeneket: „*Lehetetlen* alak. Ezek *lehetetlen* állapotok. *Lehetetlen* színű ruha volt rajta.“ A hibáztatott mondatok is mindjárt elfogadhatókká válnak, ha úgy értjük őket, ahogyan kell; ezekben t. i. a *lehetetlen* szó ezzel egyértelmű: 'lehetetlen megengedni, eltűrni, belenyugodni'. Az igaz, hogy némelykor éles különbséget teszünk a *lehet* és a *szabad* között, mikor pl. ilyet mondunk: „*Lehetni lehet*, de *nem szabad*.“ Máskor azonban egészen elmosódik ez a különbség, és teljesen mindegy, akár azt mondom: „*nem szabad* megengedni, hogy ilyesmi történjék“, akár

¹ A szórend megbeszélését máskorra hagyjuk.

ezt: „nem lehet megengedni, hogy ilyesmi történjék“. Az utóbbi példa egyben meg is magyarázza, hogyan fejlődhetett ki a *lehetetlenség* és a *képtelenség* szónak azonos jelentése.

Beavat. — Ennek a használatát is kifogásolja HALÁSZ a fentebb idézett mondatban. Kevesli a szót a jelzett helyen, mert „a beavatás valami bevezetést, beengedést, bepillantásengedést fejez ki“, márpedig „a bűnt nemcsak megmutatták a gyermeknek, bele is hajszolták, hogy elkövesse“, tehát *belecsábították, belesodorták, rávették*.

Igaza van, mert a *beavatás* csak annyit jelent, hogy megismertettek a gyermekkel egy tilos és titkos területet, a bűnt, de nincs kifejezve benne az, hogy aktív bűnössé is tették. Kelle-ténél kevesebbet mond a kifejezés, ezért nem szabatos.

Feszegtet, fejteget. — Uo. olvassuk azt a szinonimikai megállapítást, hogy az orvosprofesszor nem *feszegeti* a vesebaj gyógyítását, hanem *előad* róla, *böncolja* a kérdést; a miniszter sem *feszegeti* a kormány szándékát, csak az ellenzék. „De ne *feszegessük* tovább!“

Mivel az író nem vonja le példáiból a szabályt, vonjuk le mi: A *feszegetés* afféle bírálható, kellemetlenkedő, gánecoskodó, piszkálódó hozzászólást jelent, vagyis a *fejtegetés* szótól abban különbözik, hogy pejoratív hangulati értéke van. Ezért mondjuk: „Tartózkodni fogok vitás kérdések *feszegetésétől*.“

Csuk, zár, huny. — „A villamoskocsik homlokajtaja (!) *csukva* tartandó.“ Ehhez a felhíváshoz fűzi hozzá HALÁSZ a kiemelt három szó jelentésének és használatának elhatárolására vonatkozó megjegyzéseit (Magyarország 1928. jún. 24.). „Az ajtót kulccsal *zárjuk*, kilincsel *csukjuk* (ha nem tolóajtó). A sikkasztót — sajátságos! — csak *becsukják*, ha ugyan szemet nem *hunynak*. Szemünket *behunyjuk*, nem *csukjuk*. Csak a halál *zárja* le szemünket és ajkunkat.“

Irodalmi nyelvünkben — úgy látszik — csakugyan megállapodott a *csuk* és a *zár* igének ez a kétféle jelentésárnyalata. Már CzF. azt hirdeti: „*Csukni* kevesebb, mint *zárni*.“ De hogy nem teljes a két szó között a jelentésbeli szétválás, azt nemcsak HALÁSZnak a sikkasztóról szóló mondata igazolja, hanem CzF. is idéz ilyen közmondást: „Pénzes ládát, pénzét jó *csukva* tartani.“ Itt a *csuk* kétségtelenül a m. *zár*. Az EtSz.-nak Koháryból idézett példamondata („Bécsuktak, bézártak.“) arra vall, hogy a kérdéses szavak régebben teljesen egyértékű szinonimák voltak. Még Petőfi is ezt írta Hunyadi Lászlóról: „Tömlöcöd *becsukták*, Halld fordulni kulcsát.“ Továbbá némely vidéken a *zár* ige nem is igen járatos, ott aztán kulccsal is csak *becsukják* az ajtót (pl. Gyöngyöshalászon, Heves megyében). De ilyen helyeken is különbséget tudnak tenni a kétféle cselekvés között, mert az ajtót *be* is lehet *tenni*. Hogy a halál *lezárja* a szemünket és ajkunkat, ez alkalmasint német eredetű szóhasználat, de már meghonosodott irodalmi nyelvünkben. A *könyvet, jegyzőkönyvet, számlát lezár* kifejezés is a német kereskedelmi nyelv *abschliessen* igéjének utánzása.

Szól, mond. — MAUKS ERNŐ (a Nemzeti Ujság 1928. júl. 22-i Nemzeti Szalon c. mellékletén) így próbálja meghatározni e két ige között a különbséget: „A *szólni* igét nyelvünk inkább tárgyatlanul szereti használni, pl. Szólj hát már! vagy: Szólj

hozzá! A *mondani* ige viszont szinte odakívánja a tárgyat. "Ennélfogva nem helyes: „Mit szólt János?” e helyett: „Mit mondott János?”

A különbség megállapítása nem olyan egyszerű dolog. Az igaz, hogy a *mond* a mai nyelvben tárgyas ige, de a régiségben tárgyatlanul is használták: *úgymond*, *monda* nekik, *mondok* (ez utóbbi a mai népnyelvben is gyakori). A *szól* ige azonban a mai nyelvszokás szerint is igen sokszor jár tárggyal: „Nagyot szólt a puská. Sokat láss, hallj, keveset szólj. Szólj igazat, betörök a fejed. Szólott valamit, de semmit sem mondott. Sokat szól, keveset mond. Szót szólni valakiért.” (CzF. példái.) E részben nagyon szeszélyes a nyelvszokás. „Mit szólsz hozzá?” erre a kérdésre a *szól* igével nem lehet felelni, hanem csak így: „Azt mondom, hogy . . .”

CzF. a *mond* címszó alatt másként tesz különbséget a két ige között. E szerint a *mond* határozottan kifejezi az értelmet, a gondolatot, a *szól* pedig csak „szóhangos kifejezést jelent”, ezért „ha valaki beszédének értelmét akarjuk tudni, azt kérdezzük: mit mondott?” Pl.: „Ő, ha keveset szól is, de sokat mond.” A *szól* továbbá némelykor a *beszél* egyértékese.

Mosdatlan szájú. — *Mosdatlanra* helyesbíti ugyancsak MAUKS (az idézett helyen), „mert a száj nem mosdik maga, hanem azt mossák”.

Tipikus példája az okoskodó nyelvigazításnak! Ez meggyökerezett régi kifejezés, sőt nemcsak *mosdatlan száj* van, hanem *mosdatlan beszéd*, *mosdatlan tréfa* is (NySz.). Magyarázata az, hogy nem csupán az mosdatlan, aki nem mosdik, tehát nem csupán az ember maga, hanem az a testrész is, amelynek tisztogatása elmaradt (*mosdatlan kéz* stb.). Úgyhogy *mosdatlan* azt is jelenti: 'tisztátalan, szennyes', átvitt értelemben pedig: 'erkölcsileg tisztátalan'. Nem szabad minden olyan kifejezést megjavítani, amely első pillantásra talán logikátlannak látszik.

Ural. — Csaknem minden stilisztikánk tanítja róla, hogy igazi jelentése: 'urának vall, tart, mond, tekint', újabban fejlődött jelentése 'uralkodik rajta, fölötte, ura neki' pedig nyelvbéli hiba. BÉNDE LÁSZLÓ kifogásolja is ezt a mondatot: „Uralja a magyar nyelv az egész világot.” (Esti Kurír 1928. okt. 25.)

Úgy vélem, ezt a hibát ugyanabba a rovatba kell sorolnunk, mint a *rajta múlik* újabb jelentését (vö. MNy. XXV, 59). Való, hogy Kisfaludy Sándor még így zengett: „Adja Isten, hogy a magyart | A fél világ uralja.” Való, hogy a régi nyelvhasználat szerint a *vidék uralta a várat*, de ma már megfordult a világ sora, a *vár uralja a vidéket*. A jelentésváltozás nyilván a *dominál* ige hatására ment végbe, s aligha lehet már visszafordítani. Fogadjuk el annyi más jelentésváltozással együtt!

Ember, asszony. — KILIÁN ZOLTÁN (Magyarság 1928. dec. 30.) a nőkérdésről írván, így szól: „Egyre több nagyműveltségű, önálló foglalkozású nő lázad fel a magyar nyelv szelleme ellen, amely csak a férfit ismeri el embernek, s a nőt az alacsonyabb fokot jelentő *asszonnyal* jelöli, hogy a nőember-némberről ne is szóljunk. A huszadik század nője tudatosan vallja magáról, hogy ember; ma germanizmus ez még a magyar nyelvhasználatban,

fogalmi tartalma azonban már a nők megváltozott gondolkozását jelenti."

Nem kell megfűjni a feminizmus harci kürtjét, és nem szükséges fellázadni a magyar nyelv szelleme ellen, mert az *ember* szónak régi idők óta 'homo, Mensch' az első jelentése. A NySz. a Margit-Legendából ilyen példát idéz: „Ez betek Eursebet igen nagy ember vala.” Továbbá nem fér hozzá kétség, hogy a nők is bele vannak értve, mikor efféléket mondunk: „Szegény ember szándékát boldog Isten bírja. Ember tervez, Isten végez. Gyarló az ember. Tévedni emberi dolog.” Azután Vörösmartyó öreg Sára nénije, bár aligha volt feminista, így beszél magáról A szegény asszony könyvében: „Mert hiszen ha már az ember | Szépszerint jóllakni sem mer, | Már ha szűken él kenyérrel, | Éljen Isten igéjével.” Természetesen van a szónak szűkebb értelme is: 'vir, Mann', mint a francia *homme* is először embert jelent, azután férfit.

Nagy tévedés rejlik tehát abban az állításban, hogy az *ember* szó eddig nem jelentett asszonyt is, valamint hogy germanizmus ez a tágabb jelentése. Csak annyi igaz, hogy a népnyelvben ez a szó az *asszony* szóval szembeállítva férfit is jelent: „Otthon volt az *ember* is, meg az *asszony* is.” A népnyelvben a *gyerek* is sok helyen csak a fiúgyermeket jelenti a leánnyal szemben, de azért a *gyerekek* szóba beleértik a leánygyermekeket is. A népnyelvben az *ember* 'férj'-et is jelent; a parasztasszony így beszél az uráról: az én *emberem*. Ebből az egészséges humor még szójátékot is farag; a menyecske így ingerkedik az urával: *Emberré* tettelek.

Tízórai, uzsonna. — HALÁSZ GYULA méltán kifogásolja, hogy a pesti „iskolás gyerekek . . . délelőtt 10 órakor kapnak uzsonnát” a főváros jóvoltából. (Magyarország 1929. jan. 9.)

Valóban más a *tízórai*, más az *uzsonna*. *Uzsonnázni* ebéd és vacsora között szoktunk, *tízóraizni* pedig délelőtt, ha nem is épen tíz órakor. KELEMEN BÉLA magyar-német Nagy Kézi Szótárában (3. kiad.) *uzsonna* címszó alatt *délelőtti uzsonna* is szerepel ugyan (die Zehnerjause, das Dejeuner), de ez is csak azt mutatja, hogy a német nyelv hatása alatt kezdjük elfelejteni az *uzsonna* szónak igazi jelentését.

(Folytatjuk.)

NAGY J. BÉLA.

Kóros rettegés az idegenszerűségektől. A MNy. XXIV. köt. 350. lapján ezt olvasom: „Abból a korból [a mult század derekáról] maradt meg szívós tenyészetben a *valóságos vagy vélt idegenszerűségektől: germanizmusoktól és latinizmusoktól való kóros rettegés*, mely még a magunk fiatalágát is átszötte, de ma már alig-alig kísért.” Különös, de korjellemező nyilatkozat. Avagy csak egyéni vélemény-e? Rettegésnek és hozzá kóros rettegésnek halljuk minősíteni azt az izzó fajszeretetből fakadt érzést, amely a nyelvben, a nemzeti lélek legjellemzőbb megnyilvánulásában minden idegenségtől idegenkedik. És kóros rettegésnek látjuk bélyegezve még a valóságos idegenszerűségektől való tartózkodást is. Ez a nyilatkozat megadja nekem a kulcsot annak a nyelvfejlődési iránynak a megértéséhez, amely *egészséges léleknyugalommal* hajhássza a gondolatkifejezésben

mindazt, ami idegen; amely egyenként lemond minden kifejező eredeti szóról, melyet idestova másfél század óta használtunk; s amely ezek helyébe latint, görögöt vagy franciát hoz forgalomba és lassanként teljesen meggyökerezteteti őket, nem látva be, hogy ezzel a divattal csakhamar eszperantó-hangzásúvá fordítjuk a magyar nyelvet. (Vö. pl. MNy. XXIII, 415. és 419. l.) Igaza van a cikkírónak: az ilyen idegenségektől való rettegés „alig-alig kísért” ma már. Az internacionális diszpozíciójú neogeneráció indifferens pszühéjének és antinacionális mentalitásának eklatáns manifesztációja ez a tendencia, amely refüzációs¹ propaganda hiányában evidenter katasztrófális perspektívát tár elénk . . .

Ide fogunk előbb-utóbb jutni az idegenségektől való egészséges idegenkedés nélkül. ZOLNAI GYULA.

Postautalványnyal vagy postautalványon? (Vö. MNy. XXIV, 365—6.) Az a szerény véleményem, hogy kevés kivétellel, az ismétlődő és folyamatos cselekvéseknél az eszközhatározó igenis a helyhatározóból fejlődött, tehát itt az *-on*, *-en*, *-ön* rag, de az egy szeri cselekvésnél rendszeren a *-val*, *-vel* rag a helyes. Van néhány kivétel, de a *postautalványnyal* való küldés nem tartozik a kivételek közé. Ime egy pár példa: A levelet *futárral küldjük*, de a futár *lovon*, *kocsin*, *hajón*, *vonaton*, *autón* vagy *röpülön jár* és a délutáni *gyorssal ment el*. A főispán (mindig) *négy lovon jár*, az ezredes *négy lóval jött meg* a városból. A főszolgabíró (mindig) *gyorsvonaton utazik*, de tegnap az ötórás *személylyel ment* haza. A *sánta mankón jár*, Erzsó-asszony *esernyővel*, *bottal ment el* hazulról.

Azonban visszatérek a *postára*!

A levél a tegnapi *postával* érkezett, a válasz pedig a mai *postával ment el*. A táviratot (a táviratokat általában) *dróton* továbbítja a posta, — ez a *postára* nézve ismétlődő, folyamatos cselekvés; a híreket a *rádióon* repíti szét, — ez is az. De én a pénzt *postautalványnyal* küldöm, — mert nálam ez, hála a jó Istennek, nem folyamatos cselekvés. WESZELY GYULA.

Olimpikon. Ennek a gyönyörű pesti-hellén szónak jegyében folyt le immár a második olimpiász is. Akit a nyelvek élete érdekel, az bizvást eltöprenghet ezen a csodabogáron. Egészséges, jó magyar szót nem lehetett volna ilyen alaposan népszerűsíteni, mint ezt a furcsa jövevényt. Valódi görög szót pedig ki mert volna napjainkban a magyar szókincsbe becsempészni? Mert *olimpikon* nincs se magyarul, se görögül. *Olimpikon* görög szónak látszik ugyan s formailag talán az is, de egymagában — mint semleges melléknév — semmit sem jelent, tehát azt sem, amire a hazai hivatalos sportnyelv felhasználja. A nagy játékok és jelöltjeit az ókorban *paidesz* 'ifjak'-nak hívták; ma lehetnének: *olimpiai atléták*, *versenyzők*, valami modern értelmelenséggel még *olimpikusok* is, csak éppen *olimpikonok* nem, mert ennek se alakja, se értelme. Az új 'magyar' műszót persze nem fogjuk

¹ Budapest. Hirl. 1929. jan. 23. 6. l., egy egyet. tanár nyilvános előadásának kivonatából.

kiírtani; de feljegyzést érdemel, hogy 1924-ben kifürkészhetetlen utakon tolakodott be nyelvünkbe. (Először írtam róla a B. H. 1924. febr. 7-iki számában.)

BGN.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

WEIFERT LADISLAUS, Weisskirchner Familiennamen. Bela Crkva (Weisskirchen) im Banat, 1928. 8° 12. F e h é r t e m p l o m (Temes m.) német község a XVIII. sz. elején települt be újra (régí közép-kori neve — amiről a szerző dehogy is szólna — *Fejéregyház* volt, l. Csánki II, 101). A betelepülők Ausztria, Csehország, Németország különböző német lakta területeiről jöttek ide, s alkották meg a mai, nyelvjárásilag is egységes német községet. A szerző anyakönyvekből összegyűjtött családnevek alapján mutatja ki, hogy melyik család honnan jött. Az ilyen kimutatások a nyelvjárások alakulása szempontjából is fontosak.

Balkan-Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für Rumänische Sprache. Herausgegeben von Prof. DR. GUSTAV WEIGAND. Leipzig, 1928. 8° IV. Bd. — Tartalmából kiemeljük: GUSTAV WEIGAND, Die Namen der rumänischen Judete im Altreich. Azt kutatja, honnan ered Románia harminc județ-ének (közigazgatási kerület, amely megfelel a mi megyénknek) a neve. Vizsgálódásai szerint magyar eredetűek: *Mehedinti* < magy. *méh* 'biene' + *-ed* helynévképző, értelme tehát 'Bienenort' (innen származtatja a *Mehádia* nevet is); *Buzău* vö. magy. *bodza*; *Bacău* < magy. *bakó* vagy *Bakó* szn., *Roman* < magy. *Román* szn. Besenyő vagy kún nevek: *Teleorman* vö. *teliorman* 'nährischer wald, urwald'; *Argeș* vö. *argiš* 'karawane'; *Vaslui*; magy. vagy tör. *Iași*). — G. WEIGAND, Bukarest, Szatmár. Romániában több *București* nevű hely van és volt. Szerző szerint a főváros neve egy oláh *Bucar* (és a szláv *Bukvar* 'grammaticus, diák'), míg a többi *București* oláh *Bucur* személynévből való. (Valószínűbb, hogy minden oláh *București* oláh *Bucur* szn.-ből ered.) *Szatmár* neve (oláhtul népiesen *Sagmar*) nem oláh *Satumare* 'nagy falu' rövidülése, hanem az ófn. *Sato* szn.-vel függ össze, s egy ófn. **Satmar* név mása. (Kétségtelenül helytelen a németből való származtatás is.)

Karpathenland Reichenberg, 1928. 1. Jahrg. Heft 3. — Tartalmából kiemeljük: E. GIERACH, Kaiser Markus an der Gran. — Marcus Aurelius Τα εις αὐτὸν ε. művét tudvalevőleg K. u. 166—180 közt írta, akkor, mikor a kvádok és a markomannok ellen harcolt. A mű 12 szakaszból (könyvből) áll, az első szakasz végén ez van: Τα ἐν Κουάδοις πρὸς τῷ Γρανούῳ, a második végén pedig ez: Τα ἐν Καρπούντιω. A mű első részét tehát a Garam mentén a kvádok földjén írta, a másodikikat meg Caruntumban (a mai ausztriai Deutsch-Altenburg). GIERACH szerint a *Garam* itt felírt gör. Γραυία neve egy germ. **Granahwa* mása s értelme: 'Tannwasser' (a ném. *granne* 'szálka [a kalászon]' szónak a germ.-ban a szerző szerint 'tanne; jegenyefenyő' jelentése is volt). —

Az ismertetések közt találjuk WILLSCHER GUSZTÁV Hannoveranische und Oldenburgische Siedler in der Slowakei (Prag, 1928.) c. művecskéjének ismertetését. A füzetben *Csermend* (Nyitra m.) falu lakosságáról ki van mutatva, hogy mai lakói 1857—8-ban vándoroltak oda Hannoverából és Oldenburgból.

Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Redigiert von RUDOLF SPEK in Hermannstadt. LI. Jahrg. 1928. No. 6. (Juni.) — No. 7—8. (Juli—August.) — E füzetek tartalmából kiemeljük KLEIN KURT KÁROLY cikkét, aki részletes tanulmányt írt PHILIPPIDE, jászvásári (Jași) egyetemi tanárnak „Originea Romînilor“ (1925. I. köt. XL + 889 l. = Az oláhok eredete) című munkájáról. A mű első kötetében, melyet az oláh tudomány alig méltatott figyelmére (PUSCARIU ígérte, hogy megbírálja e szerinte értéktelen művet, de eddig nem tette meg), a történeti források alapján a szerző a következőket állapítja meg: Dáciában (= Keleti Bánság, Erdély, Kisoláhország) a dák lakosság a rómaiakkal folytatott harcokban annyira megfogyatkozott, hogy a római uralom idejében a birodalom más részeiből nem latin anyanyelvűek, így elsősorban kelták, még inkább pedig illírek és pannónok telepedtek le. Ezek az idegenek azután a római uralom idején (107—268 Kr. u.) romanizálódtak, s ezzel kezdődik az oláh nép kialakulása. Mikor később Dáciát a rómaiak elvesztik, e dáciai romanizált nép a Duna jobb partján, az ú. n. Aurelianus-féle Dáciában telepedik le, s az itt lakó thrák néppel vegyül. Itt folytatódik s itt fejeződik be az ó-dáciai kivándoroltak és a thrák lakosság romanizálása: itt alakul ki az oláh nép. Az oláhság tehát nem latin eredetű nép, hanem különféle római uralom alatt levő népek romanizálódásából eredt, s a fő elem benne a Duna-jobbparti thrák meg idevándorolt ó-dáciai illir-pannoniai telepes nép. Az így kialakult oláh nép a VII. századtól fogva a Duna balpartjára kezdett kivándorolni, e vándorlása a XIII. sz. első feléig tartott, s ez idő alatt telepedett meg azokon a helyeken, amelyeken ma lakik. — KISCH GUSZTÁV ismerteteti SCHEINER WALTHER „Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens“ c. értekezését, amely a Balkan-Archivban jelent meg, s amelyről folyóiratunk is megemlékezett. Az ismertető itt is fenntartja azt a nézetét, hogy *Segsvár* neve az ó-magy. *ség* 'mons' szóval függ össze, s e köznévv. azonos a 'podex' jelentésű *segg* szóval, amelyből szerinte a *segít* is jön, mert ennek eredeti jelentése 'manum sub podice ponit'.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pótlék az Oklevélszótárhoz.

Acs. 1443: Item solvimus *Alcz Antal*. 1451: Item *Alcz Antal* von der... 1511: Bartholomeus *Alcz*. (Eperjes számadk. 210/a. sz. 35, 101. l.; 846/a. sz. 69/b. l.) 1551: Clemens *Alcz*. (OL.UC. 1/1.)

Adós-levél. 1566: Annak felette *adoslewelethys* Zeoch Matenak meg aggya. (Göncz v. jk. tör.)

Ágoston. 1551: Emericus *Agoston*. (OL. UC. 1/1.)

Akalja. [Ekealjá?] 1480—90 kör.: Item terre arabiles sub regali mensura wlgo *Akalya*. (Máriássy-lt. Márkusfalva, Batizfalvi rész.)

Akó. 1398: Ideo emolimenta vulgariter *ako* dicta molendini magistri Johannis Isten dicti. (Egri főkápt. maglt. Num. 1. div. 4. fasc. 1. no. 5.)

Alperes. 1575: Es *alpereos* volna Swytai Kis Peteor. (Göncz v. jk. tör.)

Általföld. 1483: Inter terras arabiles *Althalfewld*. (Egri főkápt. maglt. Num. 15. div. 2. fasc. 3. no. 11.)

Amadé halma. 1464: Veniscent ad quendam monticulum *Horthobaghalma* alio nomine *Amadehalma* vocatum. (Egri főkápt. maglt. Num. 8. div. 6. fasc. 1. no. 3.)

András. 1443: Item pro mileo solvimus Weczil *Andrasch*. [L. *kovács* és *kanál* a. is.] (Eperjes számadk. 210/a. 35. l.)

Antal. [L. *ács*.] 1452: Item pap *Antal*. (Eperjes számadk. 210/a. 112. l.)

Apát-berke. 1494: Magnum nemus wlgo *Apath Berke* nuncupatum. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 1. fasc. 6. no. 19.)

Apát-tó, Apát-tója. 1494: Meatum aque *Apath tho* vocatum, penes scilicet quasdam arbores wlgo Thopolfa vocatas... A quodam stagno *apath thoya*. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 1. fasc. 6. no. 19.)

Apród-esztendő. 1550: Debet ex conventionne ratione *aprod estendew*. (Debrecen jk. I. k. 236. l.)

Arany-gyermek. 1551: Emericus *arany gyermek*. (Debrecen jk. I. k. 283. l.)

Aranyos-hím. 1527: *Aranyos hímek* septem. (Garamszentbenedeki konvent lt. Fasc. 43. no. 23.)

Aranyszín. 1534: Item pannum hozzv leremberg et pannum

aran zyn quod est in castro lego Andree germano meo. (Közös pénzügyi lt. Hungarn 14334. csomó, 1534. Kápolnai István deák végrend.)

Aranyszínű. 1527: Unam tunicam attlacz *aranzynew*. (Garamszentbenedeki konv. lt. Fasc. 43. no. 23.)

Arasz. 1556: Longitudinis erat palmarum sex w^o *arazt* es *eg'ténér*. (Debrecen jk. I. k. 669. l.)

Arculvágott. 1557: Nutrix dayka *orchwól vagot* habet respondere. (Debrecen jk. I. k. 712. l.)

Ároktisztító-félkéz. 1550: Item falces *arokthztheyto felkez* II. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 30. fasc. 5.)

Árpa. 1550: Dedisset eisdem fel hod *arpath*. (Debrecen jk. I. k. 233. l.)

Áru. 1566: Quod ad idem forum vulgo *Arw* quemadmodum inter ipsos de pellibus bovinis et vaccinis antea forum et conventionem fecerant. (Debrecen jk. II. k. 88. l.)

Báboldos. 1550: Item secures *Baboldos* carpentariis II. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 30. fasc. 5.)

Bagoly. 1551: Michael *Bagol*. (OL. UC. 1/1.)

Bajra hívni. 1521: Respondit Thomas filius Mihok: *Ne hy szenkyk Bayra*. (Eperjes lt. 1068. sz.)

Bakóanya. 1399: Provida domina Elizabeth vocata alio nomine *Bakoanya* de Zenthia cab. (Esztergomi főkápt. orsz. lt. Lad. 8. caps. 5. fasc. 6. no. 9.)

Bakszar. 1462: Abinde versus montem *Bakzarhegye* vocatum. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 35. fasc. 1. no. 27.)

Balázs. [L. *köteles*.] 1444: solvimus kodacz *balasch*... 1448: Item dyeke *balasnac*. [L. *bokros*.] (Eperjes számadk. 210/a. 42, 76. l.)

Bálint. 1551: Franciscus Nag-balynth. (OL. UC. 1/1.)

Bánkódó. 1509: Magister Paulus Bankodo lanifex. (Debrecen Múz.)

Barmos. 1551: Gregorius Barmos. (OL. UC. 1/1.)

Barna kesely. 1566: Unum bovem *Barna kessely* in domo domini iudicis detentum. (Debrecen jk. II. k. 138. l.)

Beboronálni. XVI. sz.: Quo accas actare wlgo *Be Baronyalný* (Garamszbenedeki konv. lt. Protoc. A. 1. számozatlan l.)

Békás. 1315: Deinde ad *Begas* tow. (Egri főkápt. orsz. lt. Fasc. Ak. no. 5.)

Benze. 1511: *Bencze* Palisch. 1526: *Caczir benze* (Eperjes lt. 846/a. sz. 68/a., 6/a. l.)

Bíróság. 1566: Melda Symon *byrosagaban* theorwennek ky mondassa zerent myndenegbeol *megigazottanak*. (Göncz v. jk. tör.)

Bíróshelye. 1482: Quandam mediam curiam prefati exponentis *Byrosaghele* vocatum ex opposito curie dicti Alberti For-gach. (Garamszbenedeki konv. lt. Fasc. 65. no. 27.)

Bojtos. 1549: Joannes *Boytos*. (Debrecen jk. I. k. 123, 133. l.)

Bokros. 1451: Item vor wnslet *bokrosch balasch*. 1454: Item *Bokrosch balasch*. 1464: Item augustin *bokrosch* . . . 1511: Johannes *Bokorosch*. 1526: *Bockorosch* Janusch. — Johannes *Bockorosch*. (Eperjes számadk. (Folytatjuk.)

210/a. sz. 18, 129. l.; 339. sz. 11. l.; 846/a. sz. 67/b. 7/b. 9/a. l.)

Borhordó. 1543: Provisio Blasii *Borhordo*. (OL. BenResol. I. k. 55. l.)

Borjas. 1526: Miclosch *Borjasch*. (Eperjes lt. 846/a. sz. 5/b. l.)

Boros. 1443: Item solvimus *Borosch* peter. (Eperjesszámadk. 210/a. sz. 36. l.)

Borotvás. 1559: Emericus *Borothwas*. (Múz. Fol. lat. 1347.)

Botos szakállas. 1560: *Barbatae* pro more antiquo lignis affixae — 2 wlgo *Bothos Zakallos* vocatae. (OL. UC. F.18. no.17.)

Bőjtelő. 1550: Mediam partem promisit soluturam ad inicium quadragesime wlgo *Bejtelow*, aliam mediam partem . . . 1551: Ut ipse Michael ad *Bejthelew* vel jure vel per positam rationem . . . 1565: Debet . . . respondere ad affuturum *Bewtheleo*. — Tempore huius libertatis nundinarum *Bewthelew*. (Debrecen jk. I. k. 258, 266. l., II. k. 46, 51. l.)

Börgyűjtő. 1566: Inter Michaellem *Beorgjűjtheo*. (Debrecen jk. II. k. 105. l.)

Börtönház. 1675: Pro captivis in carcere caesareo, civico sive *Berthenház* ac Stokhaus florenos sexaginta, idest pro singulis viginti florenos. (Egri főkápt. maglt. Num. 2. div. 4. fasc. 1. no. 1.)

Bubos. 1550: Petrus *Bwbos*. (Múz. Fol. lat. 1347.)

Büzogányos. 1523: Johannes *Büzoganyos*. (Eperjes lt. 1098. sz.)

IVÁNYI BÉLA.

Szinér vár leltára 1559-ből.

[1. lap.]

Az Szýner waraban | walo Marhanak Szama | 1559.

Az zab wagion weka VI || Lenczie wagion weka iij || Lýt wagion weka V || Szakalos wagion VI || Egý tele tonna por || Egy korfo por || Egy fazek salýetrom || Egy keotefben kwnkeo || Egy darab on || Szalonna iij || Soldor wagion XVij || Hay wagion iij || Egy holdban walo Borfo || ket was

Nyas || Egy Serpenyw || keet altalagh Mýllie || Egý hordoban Mýnt egý | harmad refze volna, | Anný kapozta || Hordo Bor wacion Mýnd | Aproftol XX || Egý fel Altalagh tēteleknek walo || Hold Buza Vij || Gherghel deak Bora ij || Az eggyket hatta az | warofnak az Szēles Araban ||

[2. lap.]

Egý fel hordo Bor wacion | gherghel deake, azt | Abrakban Izak || Egý Nofzolya || Egý aztal' || keet hozfw was Rwd. || Egý Aýtora walo keet | eoregh was Sarok. || Apro drýb (!) darab was XXVij || Harom Aýtora walo pleh. || Egý fel Jft. || keolies wacion veka viij || parlaghý Býronal | wacion keolies veka ij ||

[3. lap.]

Az Gherghel Deak | Marhayanak szama. | 1559.

Egy feýer Ladaban wacion egý | Szelenceben || egy Aran Gywrrw || Egy prwffjyaý garas. || Neegý oo pýnz. | Es wagý týz Slogh. || Egy ezwt pohar, melynek | feneke keozepý || es Aýaka | Aranýas || Egy Boglaros Beor | Iweczke. || keet kýczýn on talaczka. || Egy Aranýas gallér || Ifmet egý Aranyas slogos | gallér || keet parazt eleo keoteo. || Gherghel deaknak egý | gyolcz Inghe. || Az Afzoónak Ifmet egý | Jnghe. || Harom Apro Aranýas | feodél. || Az Afzoónak egý Sarýa. || Egý keonw Lanthoz walo. || Egý Biblia (!) kýt az Szent | egýhazanak mondnak. || Egý Sýteo tekeneo. || keet kýs tekeneo. || Egý kýs fél kez fýrfzeczke. || Egý Szýta kenýer Sýteo. || Ifmet egý Cýpo Sýteo Szýta. || Egý haýas feowalj. | Neegý haýatlan feowalj || Egý derekal' haýatlan. ||

[4. lap.]

Egý hýttwan giereziatarto || Eott fa taal. | Harom kýczýn fwro. || Egý Nýeles kapa. || Maas Nýel nekwl walo || keet hýttwan kengiel was. || Egý hýttwan Lampafoczka || Egý koppýa was. || keet keozep fzerw ón kanná || koczýnak walo harom Marok | was || Eggý paýs || Egy weka. || Egy Beolczeo. || Egý Szappanofzo tekeneo. || Týz falka fonal. || Egy Swba Iftamet weres, | Mallal Beleott. || keet Serpenyw, Eggý ket | Baxanak Attam az hazhoz || Egý Nýeregh Mýnden Szerízamawal | Czýak hog hewedere Nýncz | MelýSzekel Mihal'nal | wacion zalagban. || Egý Szwnýegh, Mellý az | Aztalon wacion. || Egý hýttwan ladaczka, | Melýben walamý || hýttwan lewelek wannak. || Egý lant tokoftol. || Egý fekeo Szekrýnbe, || Egý wérés Szoknýa prwgamal. | kýn harom Bokor kapocz' | Aranýas wacion ezwft. ||

[5. lap.]

Lepedeo Vj || Abrofz v. || kefzkeneo ij || derekal' haý j || Egý weegh wafzon kýek | fonallal Szwt, parna | haýnak walo, Mellyben | wacion eolý X j || keet darab wafzon Abrofznak | walo, Mel'ekben | wacion týz eolý | Egý ablakra walo was | Rostelý, || Egý wafas wýder. || Egy wérés tarka pokróc' | Melý az agion wacion || Egý hát Suba

zeold | Iftamet || Sýlak hegies ij || paýs j ||
 paplan j || Lo iij || Nieregh ij || Borýws
 tehen iij || Szablya j || Zab weka vj ||

Eredetije két, hosszában egybehajtott és közepén összevarrt féleven. A szöveg öt lapon foglal helyet, a három utolsó lap üres. — Az egyes választóvonalal a sor, a kettőssel a leltári tétel végét jeleztük.

Erdélyi Múzeum levéltára, oklevelek törzsgyűjteménye (dr. Ötvös Ágoston hagyatéka).
 CSÜRY BALINT.

NÉPNYELV.

Hevesmegyei helynevek.¹

Parád [1844. évi határtk.]: Szúszékos, Cseternák, Hágó hegy, Sajás gödri, Fűrész rét, Kis sós, Várhegy alja, Siget tető, Fényesi major stb.

Parád [1865. évi urbéri tk.]: Köszörús patak, Fehérföld, Várhegy alja, Nagymás, Kovács Bik, Tőkés, Hágóhegy, Ortás, Bükk pataka, Tocsa, Ereszvény, Fehér kőtető, Tobolyka stb.

Parádi erdő [1841. évi tk.]: Szokorecz, Szárhegy, Zúgonyak, Palánktető, Cserepesbérc, Borostyántető, Feketető, Belső Csiklód, Marhád, (hegy) Fia marhád, Ördöggát, ~ tisztás, Külső nőréti, Disznókő, Nyugodalomfő, Rózsásbérc, Fördömmester köve, Saskő, ~ lápa, Disznókő kút, Nóréti patak, Setét lápa, Messze-látó, Kékes Sombokor, Sorkó, Nagy forrás, Kerekdomb, Alsó-, Felső-Szálláshegy, ~ alja, Külső-, Belső-Rákhalom, ~ pataka, Ispánveszi, ~ pataka, Két Bükközi patak, Ó huta, Pálbükki patak, Sándorgödri patak, Szarváka, Sásastető, Külső Csiklód, Hosszúbércz, Jotok ortványa, Veresagyag, Hagymás, Sándor-réti juhakol, Édesvizgödre, Timsóbánya, Giliczepatak, Tariska, ~ fark, Várhegy, Asztalos lápa, Hársas lápa, Hársas tető, Barátok lápa, Nagybérc, Köszörüspatak, Fehérföld, Gyökeres-bérc, ~ kert, Somhegybüki Dubina, Tóvéaly, Somhegyforrás, Alsó-, Felső-Somhegy, Körösmocsár, Sorkó, Nagy bérc, Két-gödörközi, Valentyi halála, ~ bérce, Kopothuta, Nagy-, Kis-Kutfő.

Pély [1859. évi tag. e. tk.]: Szatócs fertő, Piczinges hát, Boeczorád lapos, ~ hát, ~ fertő, Türegy ér, Sajlapos, Tengés(tó), Losoncz(tó) stb.

Recsk [1870. évi tag. u. tk.]: Csiklód, Csákány kő, Györke tető, Kettős Györke, Szederjes tető, Mákszeg, Istvántelke, Esz-váta far, Miklós völgy, Sűgás, Réz köze, Hegyesd, Cserpadja, Lahócza, Csevicze, Rókalyuk föle, Rozsortvány, Tővises völgy, Megye harasztja, Gilicés, Zaeskoszer, Petköorma, Veresföld.

Sarud [1860. évi rend. u. tk.]: Makkos, Kenderföldek, Sár állás, Tanya földek, Panyita, Fekete ér, Zab halom, Mély nagy lapos, Nagy állás lapos, Kenderes hát, Bánom kertnél, Likom fertő, Határfenék, Zsombikos, Vermes, Kutvás fenék, Bukta kút, Görbe ér, Szérúk lapos.

¹ L. MNy. XXIV, 361—4, XXV, 70—3. — Az előző közleményben a 71. lap első sorában javítandó: *kis* ~ *Ebhát* helyett *Kis* ~, *Ebhát*.

Sirok [1860. évi tag. e. tk.]: Kőkút p., Szentiván dombja, Föld gunyhó, Bai szállás, Körtvélyes, Rozsnak, ~ puszta, Kis héjja völgye, Dongó parlaga, Simon telke, Dorongós, Tógát, Dongó lápa, Beta hegy, Kis hegy, Nagy ~, Kisvár, Zsákorom, Szabás völgye, Nagyberék puszta, Darnó, Rác falu, Nyirjes tó, Hosszúpatak, Gerbicze, Siroki tó, Tó melléke, Belsőhomok, Külső ~, Büdöskút fele, Borzsa völgye, Akasztó málya, Nagyrózsás, Kis ~, Nagy Szalokma, ~ fő, Paphegy, Váralja, Békás, Siroki vár, Bába-völgye, Köz orom, Széklápa, Szilos, Egyházvölgy, Gombhegy, Aszalás, Almalápa, Szóllók.

Sirok [1867. évi rend. u. tk.]: Török asztal, Ráczfalu stb.

Szajla [1867. évi határrend. tk.]. Peczeg parlag, Dolina, Koponya, Pipis, Száraz rét, Falurét, Cseralja, Homok.

Szent-Domonkos [1867. évi rend. e. tk.]: Nagyverő, Körtvélyes, Bagoly lyuk, Karulyos tető, Nagy-, Kis-láz, Tó kút rét, Halom aljai rét, Kertmegi dülő, Birsalmás, Ortás dülő, Kerek rét, Mogyorós alja, Virágvár, Boczkoláz, Vizvölgy, Zsárna, Nagyszék, Ürgés, Bolyavár, Akolla vereje, ~ árnyéka, Kisszék verő, ~ árnyék, Hencz ortvány.

Szücs (a Draskóczyak erdejének térképe 1830 tájáról): Vizoldal, Kerek lápafő, Csataló lapos, Kerekhegytető, Göncz út, Ragad ortvány, Kavicsos tető, Bagoly lyuk, Csarnóna, Szólló árnyék, Hagymás, Boborna tető, Gyócs berke, Csehi bérc, Fácska, Péntek domb, Kis-, Nagy-Akasztó hegy, Káposztás, Nádas, Kemence fele, Nagyhegyorma, Harnócz, Hagymás, Gocsberke alja, Viz álló, Falu közü, Csapás, Tógát, ~ alja, Ortás bérc, Kenderes, Melegfő, Alsó Borosznok, Mogyoróskő, Boci béreverő, Malom út, ~ fő, Bocskorsütő, Kányás kútja orma, Cseres bérc, Szálás orma, Felső Borosznok, Tótok orma, Nyárjas bérc, Sebestyén lápa orma, Kút lápa fele, Disznó szállás, Babar tető, Tehen déllő, Nyirjes völgy, Túrós orma, Sűrű hegytető, Kápolna berke, Kis-, Nagy-varnyas, ~ tető, Drága kút, Szurdok padja, Kápolna berke, Holló Balázs tető, Balázsárnyék tető, Menyország, Pacsarkút, Puszta Szücs, Templom oldal, Egyházlápa orma, Világos-varfő, Vizálló, Gocs berke alja, Nagy hegy orma alja, Gönczi út, Kerekhegytető.

(M á t r a)-szuha [1854. évi szab. e. tk.]: Imre kereszttje, Nagy föld, Hosszú, Szilvás vége, Kertvég, Nagy Nyirjes hegy, Hegyfárk, Kikircshegy, Haóगत (!) hegy, Sós-völgy, Hosszú irtyány, Kenderföld, Engedi, Kéklápa, Puszta Suha, ~ eleje, Jeszpiszke, Várlok, Szuhavár, Középbérc, Gyopárbérc, Sárkánygödre, Szék-hegy, Zanzó tanyája, Róna, Szabótóla, Gombáshegy, Kismeredek útja, Hagymás, Kéklápa, Cseresnyés, Kislaiszka, Nagylaiszka, Boczhidja, Nagyfaajlás, Gombáshegy, Gombás maczos, Csomoszvár alja, Csomoszvár, Szállásberki, Sárosút, Huta, Gyökeresbérc, Galyavár, ~ lapos, Tekerető, Farkaslyukfő, Galyatető, Martalóc, Farkaslyukfő, Péterhegyesi, Egreslapossa, Kövesorom, Nagy-dobódn.

Szücsi [1844. évi tag. e. tk.]: Kis-, Nagy-hegy, Kővágó, Hangáts, Új mály, Pukás ülés, Hosszútisztája, Mész mály, Szólló, Balázsir, Rákosvölgy, Kettősvölgy, Csonkás puszta, Czipóhordozó, Katonaberek, Mesgyekút, Nagy verem, Csincás hid, Dió lápa, Kenderföld, Új mály, Hangáts, Kővágó.

Tarnaméra [1861. évi tag. u. tk.]: Vak-méra, Fogacsalja stb.

Tarnaszentmiklós [1855. évi rend. e. tk.]: Hamva laposa, ~ folyása, Kis-, Nagy-Dunnás, Rihalom fertő, Kopós d., Gyepkút fertő, Hanyi ér, Kocsordos d., Ganajos fertő, Csatakos dűlő, Fecskefarkú fertő, Burjánhalom, Rácz ól hát, Fűvetlen fenék, Lapos folyás, Nagy ólya folyása (tó), Zákányos fenék, Zsidóhát, Tűrüg (viz), ~ hát, Lepintő fenék, ~ hát, Garabant fenék, Czifra fenék, Nagy fenék, Lapos fenék, Ördögfertő, Tapasztó rét, Jeruka rét, Fényes fertő.

Tiszafüred [1823. évi tk.]: Kétökrű halom, Kenderátó stb.

Tiszafüred [1860. évi legelőoszt. tk.]: Sulymos lapos, Küllőfok, Börcsökös, Paplapos, Kis Tisza, Sárvágy, Läger, Kenderátó, Laposhalom, Hardicsai kátyója, Ásott halom, Jajlapos, ~ fertő, Vadas fertő, Csapán zug stb.

*Kócs puszta*¹ [1842. évi arányosítási tk.]: Kis-, Nagy-Hagymás lapos, Porosállás, ~ fertő, Kis-, Nagy-Kosárhalm, Kis-, Nagy-Bozsó halom, Bekő halom, Hármashalom, Sarkadi halom, Kerek tó, Köleses fenék, Csengeri halom, ~ hát, Tót Mihál laponyag, Só út, Cserő halom, Nagyállás fertő, Tarhos lapos, Égett fertő, Büdös fenék, Csabai fertő, Szik ér, Bentze fertő, Kettős Bentze halom, Róka fertő, ~ hát.

*Kócs puszta*¹ [1842. évi arány. tk.]: Tarhos fertő, Irházi halmok, Hajdú fenék, Csécs, Füstös fertő, Hornyak, Bögő zug, Földvár, Szeles rét.

(Tisza-) *Igar* [1839. évi tag. e. tk.]: Kis Ormán, ~ hát, Nagy Ormán, Szító hát, Hollós hát, Vaskapu, Mohonkapi, Fűveskert dűlő, Dénes halom, Kéntelen szőlő stb.

(Tisza-) *Nána* [1857. évi rend. e. tk.]: Olfa minisi tó, Rigó fája, Görbe ér, Darabos fok, Telek fok, Lipocezi ere, Gál tava, Kis-, Nagy-Tökés, Görbefok, Sebes ~, Fényes lapossa, Dinnyés hát, Gyékényes, Vése fok, ~ lapos, Kis Dinnyés, Kis tető, Cserő vize, Barátok háza, Koppos hát, Deltelek laposa, Serke fenék, Szalmahát, Kis-, Nagy-Karácsony ere, Gelo hát, Sámágy, ~ lapos, Máró fenék, Disznóólhát, Zeberi, Onána, Ballók fertő, Új-Vén-Boronás dűlő.

(Tisza-) *Nána* [1899. évi tag. u. tk.]: Kosfertő, Boronásfertő, Hosszúfertő, Kishalastó, Szarvasfenék, Márófenék, Sámágy stb.

(Tisza-) *Eörs* [1839. évi tag. e. tk.]: Karsai halom, Kis-, Nagy-Csige dűlő, Le tévő dűlő, Lengyel György halom, Nagy Imre halom, Nádas halmi dűlő, Töviskes, Kormos dűlő, Görög ház d., Kis szék d., Nagy állás d., Vékony ér d., Pap tava d., Kilences d., Aszottas d., Kurva lapossa, Perge halom d., Hegyes halom d., Bogárzó, Kurta d.

(Tisza-) *Örs* [1854. évi tk.]: Tinord ér, Kurva lapos stb.

(Tisza-) *Szóllós* [1858. évi rend. e. tk.]: Nagy szólló, Csontos, ~ lapos, Gellért tó, Gellért, Nagy Páncélos, Sósfertő, Lyukas halom, Tajbok tó, ~ farka, Szíkhalm, Tarján, Kis aszó, Tökös tó, Alsórét, Sirok, Köhér, Rendes (ér), Ökörtő, Csű, Csű eleje, Csapó, Duna kunyhó, Göbe, Kenderítő, Halász fenék, Czeglédi fenék, Sulymos, ~ zug, Szártos, Sebes, Farkassziget, Nagysziget, Lippai lapos, Sásastó.

¹ Tiszafüredhez tartozik.

Vámosgyörk [1838. évi tag. e. tk.]: Gyanda melléke, Tehéntáncz dűlő, Korompó ér, Manesosdomb, Hirmondó dűlő, Puhogó, Kis Szik, Vermek, Kaza lapossa, Sósút, Csongrád dűlő stb.

Várasszó [1869. évi rend. e. tk.]: Székfő, Zebét kút, Vaskapuarányék, Dusán bikkje, Vásárút fő, Vörösvár, Borostyános, Hosszúság, Ölyűfészek, Rónalápatető, Fenekeskő, Nyárjas, Ködmön, Mánás, Kerekdlápatető, Demeter aklya, Kis Lugzós, Nagy ~, Baglyas hegyesse, Cseresláp hegyes, Hercseges, Mánás, Hársasút, Szalajka ház, Forrókút, ~ fő, Zelemér, Kisorom, Lenág hegyesse, Gömör uta, Lóhullás, Ördögkő eleje, Nagy vess, Kis ~, Nagyrét, Kőhártya tető, Farkaslyuk, Kődökkő, Böcs, Csatáné, Vagdaszó, Gerlászó, Körtaszó, Martonvölgy, Kenderföld, Szőlő megi, Filelova, Békástó orom, Pinczeszél, Hellászó, Meggyesvölgy, Tetőlápa, Merkevölgy, Czinkászó, Ispán, ~ vereje, Ereszvény, Örhegy, Fecskevölgy, Pást, Tópart, Mátyástelke, Malomdomb, Veresbére, Szénaszó.

Vécs [1871. évi tag. u. tk.]: Köpüskút feli, Majka stb.

Verpelét [1846. évi tk.]: Majka, Farkasvölgy, Cserre járó, Széki rétek, Lóger, Pócs ereszti tó, Szénégető, Pusztá templomnál, Varjas, Ereszvény, Középbércz, Czinege vár alja, Padok, Sváb surja, Rozsnok völgyi, Vécsi körörmzés, Pallagfő, Irtások, Jakab dombja, Hagyóka, Oszlások, Kővágó, Kőfolyás, Tarnócza part, Nevetlen völgy, Turó mező, Földvár, Kecske hátja, Ácsok völgyi.

Visonta [1794. évi tk.]: Bornyú járás, Bene vize, Somoska dűlő, Feketeberekvölgy folyása, Farkaskútra járó, Galambosvölgy folyás, Galambosdűlő, Baksa, Ereszvénydűlő, Kőkényesvölgy folyás, Szénégető dőlő, Komsi hát, Sósvölgyrejáró dűlő, Trombitásra járó, Görbeföldek, Vessző oldal, Lőrike völgy, Csapás, Hosszúberek, Szunyogharaszt, Vesszősoldal, Mondolás, Bajnavölgy, Bányavölgy, Homok oldal.

Zsadány [1871. évi tag. u. tk.]: Majzik ér, Török ér stb.
GYÖRFFY ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1928-ról.

Tisztelt Közgyűlés! Negyedszázados fennállása után az első nagy határkötől néz vissza Társaságunk végzett munkálkodására. Sajnos, a 25 év nem lehetett a zavartalan tudományos működés időszaka. Alighogy tapasztalatokban megöregedett alapítójának bölcs vezérlete alatt lerakta jövőnk munkálkodásának alapjait, bekövetkeztek a nehéz idők. Csak az irodalomtörténet lehet hivatott megítélni, hogy e súlyos esztendőben teljesítette-e Társaságunk elvállalt magasztos feladatát. Mi csak vezetőink emberfeletti küzdelmeinek, fáradságot nem ismerő buzgalmának, munkatársaink vállvetett, önzetlen, szorgos munkálkodásának voltunk tanúi. De azt is megtanultuk, hogy mindez nagyrészt kárbavesztett fáradság maradt volna, ha a kultuskormány, a M. Tud. Akadémia és tagtársaink mellett a magyar társadalom nem siet vala támogatásával és megértő áldozatkészségével segítségünkre. Most, hogy — hacsak remé-

nyeink nem esalnak — ismét normálisabb idők küszöbére lépünk, részünkről a köteles hála és köszönet szavai lehetnek az elsők mindazokhoz, kik Társaságunkat e negyedszázad alatt, kiváltképen pedig súlyos gondjaink közepette szellemileg és anyagilag támogatták.

Az elmúlt év is szorgalmas tudományos munkálkodás közt telt el.

Tevékenységünk főképen felolvasó ülések tartásában és folyóiratunk kiadásában nyilvánult. Az április derekára eső husvéti és a nyári szünet kivételével, immár negyedszázados hagyományainkhoz híven, az elmúlt évnek is minden hónapjában megtartottuk felolvasó üléseinket. A január 24-én tartott XXVI-ik évi közgyűlésünkön elnöki megnyitójában MELICH JÁNOS alelnök nyelvtudományunkat a jelenben erősen foglalkoztató két elvi és tárgyi kérdés felett elmélkedett. E kérdések közül az első az, mily mennyiségi viszony van a magyar nyelv fejlődésében az idegen nyelvi hatások folytán keletkezett rész és az eredeti magyar, semmiféle idegen nyelvi hatásra vissza nem vezethető rész közt. Második kérdés a magyar tulajdonnevekből: a hely- és személynnevekből levonható sokféle tanulság kérdése. Az évi közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen MÉSZÖLY GEDEON a *-val*, *-vel* rag eredetét kutatta. Február 14-én NÉMETH GYULA a régi török törzsneveket magyarázta, JUHÁSZ JENŐ a moksa-mordvin fokozásról értekezett, ECKHARDT SÁNDOR pedig „Egy XI. századi francia-magyar szójáték” címen tartott előadást. Március 13-án ECKHARDT SÁNDOR Kézai Simon Gestájához adott értékes magyarázatokat, LOSONCZI ZOLTÁN meg „Adatok a közép-magyar hang- és alaktanhoz” című értekezését olvasta fel. Május 8-án GULYÁS PÁL a galgóci nyomda problémáját fejtegette, BALOGH JÓZSEF pedig a magyar stílus válságáról tartott előadást. Június 15-én NÉMETH GYULA a *Gyécse* (*Géza*) név etimológiáját fejtegette, PAIS DEZSŐ a székely kérdést világította meg új adatokkal, MELICH JÁNOS pedig szómagyarzatokat mutatott be. Október 9-én TIMÁR KÁLMÁN legrégebb bibliafordításunk eredetét kutatta, RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ a *Brassó*, MELICH JÁNOS pedig néhány más helynevet magyarázott. November 13-án NÉMETH GYULA „A szabirok és magyarok” című tanulmányát olvasta fel, ECKHARDT SÁNDOR pedig a magyarok francia nevét vizsgálta. Végül december 11-én ZSIRAI MIKLÓS finnugor szómagyarzatokat mutatott be, s MELICH JÁNOS a *Szepes* és *Poprád* helyneveket fejtegette.

Folyóiratunk, a Magyar Nyelv, a múlt évben 5 kettős füzetben, 25 íven jelent meg, tehát a szokásos, békebeli 30 ívet még most sem sikerült elérnünk.

A súlyos nyomdaárak fedezésére rendes jövedelmeinken kívül még az elmúlt évben is kénytelenek voltunk az állam segélyezését és a társadalom áldozatkészségét igénybe venni.

Hálás köszönetet mondunk azért beszámolónkban a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr Önagyméltóságának, ki az 1927—8. évre 1000 pengő államsegélyben, továbbá a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt. Igazgatóságának, mely SIPŐCZ JENŐ polgármester úr szíves közbenjárására 1400 pengő segélyben s a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete Elnökségének, mely 200 pengő adományban részesítette Társaságunkat. Nem mulaszt-

hatjuk el, hogy ki ne fejezzük köszönetünket a M. Tud. Akadémia Főtitkárságának azért, mivel évi közgyűlésünk, havi választmányi és felolvasó üléseink alkalmából az üléstermeket rendelkezésre bocsájtotta.

Elismerésünk szava illeti meg székesfővárosunk polgármesterét és tanügyi osztályának vezetőségét, úgyszintén Nyiregyháza, Kecskemét, Veszprém, Szeged s több más nagy vidéki városunk vezetőségét is, hogy kulturális működésünk támogatására iskoláik számára a múlt évben is több példányban előfizettek folyóiratunkra.

A felsoroltakon kívül más nagyobb adományt nem kaptunk. Új alapítól a Hazai Bank jelentkezett 200 pengős alapítvánnyal. Tagdíjakból és előfizetésekből 6891*10 pengő folyt be pénztárunkba.

Sajnos, Társaságunk tagjainak száma a múlt évben sem mutatta a korábbi években tapasztalható örvendetes növekedést. 1928. december 31-én volt 3 tiszteleti, 116 alapító, 384 rendes tagunk és 268 előfizetőnk, összesen 771 tag és előfizető. Ezenkívül 365 iskolának adtuk kedvezményes áron az évfolyamot. (1927. december 31-én 763 tag és előfizető volt.)

Hazánk elcsatolt részein maradt tagtársainkkal a rendes érintkezést még most sem tudtuk megvalósítani.

Veszteség-listánk is nagy az elmúlt évről. A természet kérlelhetetlen törvénye ez évben is megkövetelte áldozatait tagtársaink sorából. 5 alapító és 4 rendes tagtársunk halt meg az esztendő folyamán.

Alapító tagjaink sorából elhunyt Gróf Vigyázó Ferenc jeles közjogász, ki szülei fennkölt példáját követve nagy vagyont a M. Tud. Akadémiára hagyományozta, s ezáltal a magyar nyelvtudomány művelését is hathatósan előmozdította. Elvesztettük Bartóky József ny. földművelésügyi államtitkárt, kiváló szociálpolitikust, a magyar széppróza nagy művészt. Idő előtt kiragadta a halál sorainkból Zalán Menyhért pannonhalmi fiatal bencés tanárt, kitől a Pray-kódex teljes liturgia-történeti feldolgozását és kritikai szövegkiadását vártuk. Kidőlt még alapító tagjaink közül Dongó Gyárfás Géza vármegyei főlevéltáros, Zemplén vármegye történetének fáradhatatlan munkása és Fren cz Géza.

Rendes tagjaink sorából elköltözött Ballagi Aladár ny. egyetemi tanár, az egyetemes és magyar történelem s irodalomtörténet veterán művelője, ki a magyar nyelvtörténeti szótárirodalom terén is dolgozott. Elhunyt Harsányi István sárospataki főiskolai tanár és főkönyvtáros, kiváló irodalomtörténet-tudós, fáradhatatlan forráskutató és lelkiismeretes szövegkiadó. Idő előtt elvesztettük még Weber Arthurt, az egyetemes irodalomtörténet és germanisztika, továbbá Magyar y Géza egyetemi tanárt, a nemzetközi jog és magyar perjog jeles művelőjét is. Emléküket kegyelettel őrizzük.

Alapszabályaink a tagdíj megállapítását a közgyűlés hatáskörébe utalják. A folyó évi január 8-iki választmányi ülés határozata értelmében van szerencsém indítványozni, hogy az 1929. évre a tagdíj 8 pengőben, az alapító díj pedig 200 pengőben állapíttassék meg. — Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésemet tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni.

JAKUBOVICH EMIL.

Jelentés az 1928. évi Szily-jutalomról.

A magyar nyelvtudomány régi munkása CSÜRY BALINT, akit már a Magyar Tudományos Akadémia is I. osztályának levelezőtagtségével tüntetett ki. Mindamelletti mi most szükségét érezzük, hogy Társaságunk a Szily-jutalom odaítélésének formájában nagyrabecsülését fejezze ki jeles dolgozótársunkkal szemben, aki hosszú idő óta kisebb-nagyobb közlemények egész sorával gazdagította folyóiratunkat. A „jutalomként“ nyújtható összeg ez esetben természetesen távolról sem felelhet meg elismerésünk mértékének, s annak inkább csak szerény jelképül szánjuk.

Csüry munkásságának két jellemvonását emelhetjük ki: a sokoldalúságot és a józanságot. Sokoldalúsága két irányban is nyilvánul: anyagban és szempontokban. Anyaga nyelvünknek szinte egész körére kiterjed: a legkülönbözőbb korok nyelvében épen olyan otthonosan mozog, mint a népnyelvben. És ez a változatos anyag a legváltozatosabb szempontokból talál feldolgozásra. Hang-, alak-, mondat-, jelentéstan, szófejtés egyaránt érdeklí Csüryt. Mégpedig hogy ez az érdeklődés valóban eredményes legyen, azt ritka józansága biztosítja. Sohasem anyagtanulmány elméleteket szerkeszt, hanem az adatok nála — úgyszólván — magukért beszélnek. Nyelvjárás-leírásai, népnyelvi gyűjtései és nyelvtörténeti forrásközlései mintaszerűek. Mindezekon felül szerencsésen fejti ki a tárgyaiban előforduló művelődéstörténeti vonatkozásokat is.

Folyóiratunk most számbajövő XXIV. kötetében több cikke jelent meg Csürynek. Szellemes magyarázatát adja az *édz* szónak, mely szerint ez az *ött*: *önt* ige gyakorító -sz képzős származéka (90—2). Sikerült etimológiákat nyerünk tőle a *dinom-dánom* és a *csápsza* szavakról (203—4, 343). Újabb adatokkal világítja meg az *ön* szó történetét (44—5), rámutat a régi nyelvi *gur* szóra (203), és ismerteti az *így jár, aki a zsidónak nem köszön* szólást (343—4). A XVI—XIX. század irodalmi forrásaiban való tájékozottságot, amely ezekben a cikkeiben — mint általában legtöbb dolgozatában — megnyilvánul, főképen azért tartjuk fontosnak, mivel nyelvtörténeti kutatóink közül aránylag kevesen vannak olyanok, akik ezzel a szakasszal rendszeresen foglalkoznak, s így nyelvünk fejlődésének folytonosságát szemmeltartják. Úttörő hanglejtés-tanulmányaihoz (MNY. XXI.) kiegészítésül figyelmünkbe idézi EGRESSY GÁBOR nézetét az érzelemkifejező hanglejtésről (42—4). Értékes régi nyelvi szövegek közléseink közé tartoznak Sulyok Ferenc levele anyjához 1540-ből, levél Fráter Györgyhez 1545-ből és Ombozy Miklós levele 1548-ból (215—7), különösen pedig a damosi tanuvallatás 1550-ből (289, 357).

Az előadottak alapján javasoljuk a tisztelt választmánynak, illetőleg a közgyűlésnek, hogy az 1928. évi Szily-jutalomban CSÜRY BALINTnak a Magyar Nyelv XXIV. kötetében megjelent cikkeit részesítse, s a jutalmat öt 10 K-s aranyban és egy Szily-Emlékben állapítsa meg. Budapesten, 1929. január 8-án. SZINNYEI JÓZSEF elnök, GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS biz. tagok, PAIS DEZSŐ előadó.

*

A közgyűlés a javaslat értelmében határozott.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Figyelmeztetés. A M. Tud. Akadémiához is, hozzánk is gyakran fordulnak felvilágosításért olyan helyesírási kérdésekben, amelyek igen könnyen tisztázhatók a M. Tud. Akadémiától kiadott és miniszteri rendelettel az iskolák számára is kötelezővé tett helyesírási szabályok alapján. Tehát akik helyesírási kérdések iránt érdeklődnek, illetőleg helyesírásukra gondot fordítanak, azt ajánljuk, szerezzék meg e könyvecskét. [A Magyar Helyesírás Szabályai. 3. kiadás. (Bővített szó- és tárgymutatóval.) Budapest, 1929. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Ára 1 pengő. — Kapható minden könyvkereskedésben.] Természetesen a kétése vagy megbeszélést kívánó esetekben készséggel állunk rendelkezésére mindenkinek!

7. N. írja: R. A. a szerkesztőséghez intézett levelében szóvá teszi, hogy a napilapok, a politikusok és a nagyközönség a *Népszövetség* kifejezést használják a *Nemzetek Szövetsége* helyett, pedig a *népszövetség* szó már más fogalom jelzésére van lefoglalva (pl. *Katolikus Népszövetség*). — Igaza van a felszólalónak. Az említett nemzetközi szervezetnek hivatalos francia elnevezése *Société des Nations*, ennek pontos egyértékese pedig a *Nemzetek Szövetsége*. Ilyen címszó alatt szól róla Révai Nagy Lexikona is XX. kötetében; a *Népszövetség* címszó is fel van ugyan véve, de amarra utal. A lapok felváltva használják a két kifejezést, pl. a Magyar Külpolitika f. évi 6. és 7. számának gyakran ugyanazon cikkében is mind a két elnevezés szerepel. Hogy a szabatosabb megjelölés, a *Nemzetek Szövetsége* nem tudja kiszorítani versenytársát, abban a *Völkerbund* hatásán kívül bizonyára része van annak is, hogy a *Népszövetség* szóval könnyebben lehet bánni: lehet belőle *-i* képzős melléknevet képezni, pl. *népszövetségi* kölesön, *népszövetségi* paktum, a *Népszövetségi* Uniók Ligája stb. Azonban a szóhasználat szabatosága megköveteli, hogy egy intézménynek csak egy neve legyen; ez pedig nem lehet más, mint a hivatalos névnek pontos fordítása: a *Nemzetek Szövetsége*. Kívánatos volna, hogy akik írnak vagy beszélnek róla, mindig ezt a kifejezést használják.

8. R. L. írja: VIKÁR BÉLA a finn Kalevala-Társaság tavalyi Kalevala-ünnepén előadást tartott az ő magyar Kalevala-fordításának történetéről, s ez most a Kal.-Társ. IX. évkönyvében és különnyomatként is megjelent. Ezen érdekes előadásának vége felé arról is szól, hogy milyen volt az ő fordításának hatása, s itt egyebek közt azt mondja, hogy „bizonyos [varmaa on] pl., hogy a kevésbé finom szerető (fr. maîtresse) *tyúk* neve a Kalevala-versekből terjedt el az egész országban”. (223. l.) Én azonban ezt nemhogy bizonyosnak, hanem valószínűnek sem tartom. Időrend szerint nem volna ugyan ez a feltevés lehetetlen, mert VIKÁR Kalevala-fordítása 1909-ben jelent meg, s a *tyúk* szónak e jelentése emlékezetem szerint a háború kitörése táján (*hadityúk!*) vagy valamivel ez előtt kezdett terjedni a budapesti magyar nyelvben, csakhogy ez a *tyúk* emlékezetem szerint a budapesti kabarékban kelt szárnyra, s

először az újságírók és egyéb bohémek körében talált barátságos fogadtatásra, a körültra és kapcsolt részeire pedig aligha a Kalevalából került. E vidékről való származása miatt, s mivel a francia *poule*-nak is van 'Henne' jelentésen kívül 'feszlett erkölcsű nő, szerető' jelentése is, sokkal valószínűbbnek tartom, hogy *tyúk* szavunknak ez újabb jelentése a budapesti zsidó entelegtüelek háború előtti nyugat-rajongásával van kapcsolatban, s valamely Párizsban is megfordult kabaré-író gazdagíthatta vele nyelvünket.

9. Dr. Jánosi József írja: A „M. kir. budapestizmus” c. közleményhez (MNY. XXV, 61) a következő észrevétellel szolgálhatok. Bírói gyakorlatomban többször tapasztaltam, hogy a kereskedelmi-jogi nyelvben a *lehívni* szakkifejezést az esetek túlnyomó részében nem a 'megrendelni, átvenni, valamire reflektálni' értelemben alkalmazzák, hanem azt akarják vele kifejezni, hogy a már (feltétlenül) megkötött ügylet tárgyát képező, tehát már (feltétlenül) megrendelt bizonyos mennyiségű árut (pl. 15 vagon szenet) a szerződés közelebbi meghatározásai értelmében nem egyszerre, nem egy tételben, hanem annyi részletben s olyan nagyságú tételekben szállítsa az eladó fél, amennyi és amilyen részletekben azt a vevő fél a saját szükségletéhez képest, időnkint, az eladóhoz intézendő felhívásaiban megjelelni, *kivánni* (= „az árut *lehívni*”) fogja. — Ezt az értelmet tartva szem előtt, mi volna — *lehívás* helyett — a helyes magyar kereskedelmi-jogi kifejezés? Talán „szállításra való *felhívás*” vagy „szállítás iránti *rendelkezés*”? Azt hiszem, e gy szóval nehéz lenne kifejezni az általam fentebb közölt értelmet!

10. T. A. kérdi: Mi a kódexekben és a XVI. századi írókban előforduló 'spiritus, luft, lufthauch; geist, seele' jelentésű *szellet* szó alapszava? — **Felelet:** Minthogy kétségtelen, hogy az *-et* képző benne ugyanaz a nomen acti képző, amely a *veret, szedet, szüret* stb. szavakban van, azért az alapszó csakis egy *szelteni* ige lehet, amely azonos a mai *szelelni*-vel. A régiebb nyelvben, így a XIV—XV. század nyelvében, *zárlani, beszédleni* stb. van; az *l* tehát sok esetben nem a tövéghangzós alakhoz, hanem a csonka tőhöz járul.

K. P.

11. Kp. B. Miskolcraól kérdi: Régi nevezetes szállója Miskolcnak a *Korona*. Erről a miskolciak így beszélnek: „Holnapután nagy bál lesz a *Koronán*. A *Koronáról* jössz? A *Koronára* megyek.” Mi a magyarázata a név ilyen szokatlan helyhatározói ragozásának?

12. K. A. kérdi: P e k á r G y u l á n a k „Az utolsó pogányok” c. elbeszélésében (Új Idők 1929. március 24. 382. lap): „a térítők zuzzák a *töstör bálványokat*”. Mik ezek?

Hibaigazítás. MNY. XXV, 13 alulról 2. sor: *nagyapjávó* helyesen *nagyapádó*. Cs. B.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXV. KÖT.

1929. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

Széchenyi vagy Széchényi?

Midőn a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében fölállították Széchényi Ferenc gróf szobrát, voltak, akik megütköztek azon, hogy a talapzatába vésett névben a második *e* betűn ékezet van. Ezt hibának nézték, annyira hozzá volt szokva a szemük a *Széchenyi* írásmódhoz. A történettudósok megbocsátó mosollyal magyarázták, hogy ez korántsem hiba, mert Széchényi Ferenc még *é—é*-vel írta a nevét, és csak Széchenyi István írta (bizonyos időtől fogva) *é—e*-vel. Hogy miért? Erre a kérdésre a Széchenyi-specialisták sem tudtak megfelelni.

A nemzetség nevéét általánosan *Szécsényi*-nek mondják (csak Kolozsvárott nevezték annak idejében a Széchenyi-teret *Szécsényi*-térnek). Hát miért írta a legnagyobb magyar a *Széchényi* nevet *Széchenyi*-nek?

Fölvetették azt a gondolatot, hogy talán könnyebbség okáért, időmegtakarítás céljából, aminthogy azok, akiknek sokszor kell a nevüket aláírniuk, idővel elnagyolják az aláírásukat (úgyhogy a másolatban vagy a hivatkozásban ez lép a helyébe: „olvashatatlan aláírás“). Igen, de Széchenyi István nem elnagyolva, hanem gondosan szokta a nevét aláírni. Az *i*-re is mindig rátette a pontot (nem úgy, mint Fejér György, a Codex Diplomaticus kiadója, aki az *i*-nek és a *j*-nek a pontját takarékoságból elhagyta). Ugyan miféle megtakarítás is lett volna az első *é* és a szóvégi *i* között egy ékezetnek az elhagyása! Vagy talán csak pusztá szeszély lett volna? Aligha. Más okának kellett lennie.

A nemzetség nevéét kezdetben egészen ékezet nélkül írták. A grófi oklevélben, amely 1697-ben kelt, *é—é*-vel: *Széchényi*-nek van írva. De ennek előtte is, utána is találkozunk a *Széchenyi* (ill. *Szécsényi*, *Szécsenyi*) írásmóddal. Így *Széchenyi*-nek írja családtörténeti följegyzései elsőjében a maga meg az atyja nevét a XVII. századbeli Sz. Lőrinc, és ő ugyanott *é—e*-vel írja a nógrádmegyei Szécsény nevéét is: „A: 1620. Jöttünk ki *Széchenbül*, ... Atyámmal *Széchenyi* Mártonnal... én *Széchenyi* Lőrincz... akkor Betlehem Gábor hada megégette a' *Szécsényi* házunkat.“ (FRANKÓI V., Gróf Széchényi Ferencz 9. l.; hasonmás.) A XVIII. században: G. *Szécsényi* Ignác, Groff *Szécseny* Antal (i. m. 55, 56. l.; hasonmás), *Szécseny* Pál (B. SZABÓ LÁSZLÓ, Széchényi-cs. tört. I, 329; hasonmás).

Valószínűnek tartom, hogy Széchenyi István gróf kezén megfordultak olyan régi családi iratok, amelyekben vagy amelyek alatt *é—e*-vel volt írva a Sz. név, és ő ezt az írásmódot eredetibbnek tartotta, azért hagyta el a második *é*-nek az ékezetét.

És ha csakugyan így volt a dolog, alkalmasint el is találta az igazat. A nógrádmegyei Szécsény nevének *é—e*-vel írása — amelyet fönnebb láttunk — egykori Szécsény kiejtésre vall, és Sopron meg Vas megyében ma is van Szécsény község. Ezek a Szécsény-ek nyilván a több vármegyében (Nyitra, Gömör, Zemplén, Szilágym.) található Szécs névnek kicsinyítő -ny-képzős származékai (vö. *Abony, Apony, Atány, Atány ~ Atány, Soltony > Sótorny, Örkény, Tömörkény, Sásony, Bőny*, l. MELICH: MNy. XIII, 18; XXI, 126; GOMBOCZ: MNy. XI, 343, 345, 434; XXII, 9—10; PAIS: MNy. XV, 128; XXIII, 54, 505; EtSz. *Ata a.*).

Szécsény részint megmaradt, részint Szécsény lett belőle a második szótag rövid magánhangzójának olyatén meghosszabbodásával, mint ezekben: *bőlény, cötkény, gődény, görény, tömény* (GOMBOCZ, BtürkL. 156), *kökény* (i. m. 101), *Tétény* (MELICH: MNy. XXI, 126).

A nógrádmegyei Szécsény nevének kiejtése minden bizonynyal ingadozott hosszabb-rövidebb ideig az *é—ë* és az *é—é* között. Vele együtt a nemzetségnév is, míg végre megállapodott a Szécsényi kiejtés.

Írásban a régi többféleségből csak kétféleség maradt. Az irodalomban a Széchenyi írásmód lett majdnem általánossá, s a Sz. nemzetséghez tartozóknak egy része is így írja a nevét, más részük azonban Széchényi-nek. A grófi oklevélbeli Széchenyi írásmódot tudtomra egyikük sem követi. (Mennyire csodálkoznának ezen, ha tudnák, egynémely újdonsült nemesek, akik élnek-halnak az *y*-ért!)

Ha mármost azt kérdi valaki, hogy melyik írásmód a helyes: Széchenyi-e vagy Széchényi, annak azt felelem, hogy vagy egyik sem, vagy mind a kettő. A dolog azon fordul meg, hogy milyen álláspontra helyezkedünk. A grófi oklevél szerint a nemzetség nevét Széchény-nek kellene írni. Abban a korban azonban nem ragaszkodtak a betűhöz, de még jóval később sem. A grófi rangra emelt Sz—iek a XVIII. században is gyakran eltértek az oklevélbeli névirástól, még egy és ugyanaz a Sz. gróf is hol így, hol úgy írta a nevét. Mind az *é—e*-vel, mind az *é—é*-vel írásnak régi hagyomány az alapja, s ha tiszteljük a hagyományt, el kell ismernünk mind a két írásmódnak a jogosultságát.

Csak egy tilalomfa áll itt: Széchenyi István nevét nem szabad másképp írni, mint ahogy ő megállapította.

SZINYEI JÓZSEF.

Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásban.

Magánhangzó-elisio rendszerint két magánhangzó érintkezése alkalmával jön létre. Némely nyelvjárásunk ilyen helyzetben bizonyos esetekben vagy az első vagy a második hangzót a kiejtésben kiveti.

Az érintkező magánhangzók helyzetükre nézve lehetnek egy szó határán belül (*krassai, ricsei, kiáltoz*) vagy pedig két külön szó érintkező határán (*Varga Andris, ki a tömlőc, pipája is van*). Mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy az összetett szók is ez utóbbi helyzet elisio-törvénye alá tartoznak, elisio tekintetében az összetételeket is (*kiereszt, gazdasszony, beleesett*) az utóbbi kategóriába kell soroznunk.

Az elisio jelensége a szamosháti nyelvjárásban is megvan, de már pusztulófélben. A szamosháti nyelvjárás északi szomszédaiban: a Tiszaháton és Ugocsában azonban ottani tanulmányutaim alkalmával (1909-től 1914-ig) még nagyon jól megfigyelhettem a magánhangzó-kivetés jelenségét. E jelenség fő vonala Szatmár és Bereg megye közt a Tisza folyó. A Tisza itteni két partján levő községekben van az a nyelvjárás, melyet BALASSA alsószamosi nyelvjárásnak nevez (A magyar nyelvjárások osztályozása 68—9. l.), mert csak a Tisza és Szamos összeszögellésénél néhány községből állott rendelkezésére egy-két szűkszavú adalék.¹ Az elisio jelensége e nyelvjárásban főként a Tisza két partján (Szatmárban és Beregben) levő községekre korlátozódik. Déli határa Szatmárban az a vonal, melybe Nagydobos, Panyola, Kömörő, Füleöd, Botpalád, Ricse és Nagyhodos esik. E vonaltól délre a szamosháti nyelvjárásban már kipusztulófélben találjuk az elisiót. A magánhangzó-kivetés jelensége a Tiszaháttól keletre tovább folytatódik az egyéb sajátosságok miatt külön nyelvjárásnak tekintendő ugocsai nyelvjárásban. Déli határa Ugocsában Fertősalmás, Halmi, Turterebes és Szatmár megyéből Avasújváros meg Kőszegremete. Északi határvonalát nem tudom pontosan meghatározni, de azt tudom, hogy Beregben Macsolán és Gecsén még jól megvan. Legtipikusabb helyek e jelenség tekintetében a Tiszaháton Kisar és Badaló, az ugocsai nyelvjárásban Bábonny és (Szatmárból) Avasújváros. (L. a nyelvjárási térképet MNy. XXV, 14.)

De lássuk most magát a jelenséget és a benne található törvényszerűséget.

I. Egy szó határán belül, akár a tiszaháti és ugocsai, akár a szamosháti nyelvjárást tekintjük, csak

¹ L. még BALASSA újabb nyelvjárási térképét SIMONYI, A magyar nyelv 2. kiadásában.

elvértve fordul elő magánhangzó-kivetés. Az érintkező magánhangzók közt ugyanis ilyen helyzetben az átmenő kapcsokból hiatustöltő mássalhangzók fejlődnek ki; a labialis magánhangzók után leginkább *v*: *januvár, februvár, Nóvvé, jezsovita*; az *a* hang után *h*: *kalahuz, kanahán*; az *i* hang szomszédságában *j*: *díjőy, fijam cintőryijom, kolédijom, nékijek, óudencija*. Egyszerű elisio van a *cocilista* v. *cocálista* meg az *óudencija* szóban. Az ilyenféle elisio a nyugati nyelvjáráásokban gyakoribb (vö. BEKE, A pápavidéki nyelvjárás 11; CSAPODI, Szótagösszevonások a nyugati nyelvjárásban: MNy. V, 321). Egyéb elisióval kombinálva a *tok* (*tudok*), *tom* (*tudom*), *tod* (*tudod*), *lám* (*lássam*), *né'm* (*nézzem*) szavakban, Minőségi változással: *kéne* (*kellene*), *mék* (*melyik*), *métek* (*melyitek*), *mékőütök* (*melyikötök*). A hozzátartozást jelentő *i* képző előtt a rövid *a* és *e* hang rendszerint kiesik: *remeti* (*remetei*), *pórcsálmi* (*porcsalmi*), *peleski* (*peleskei*), *ricsi* (*ricsei*), *krassi* (*krassai*). Mint TÖRÖS BÉLA és SZEMKŐ ALADÁR tanulmányaiból látom, Beregben és Abaujban is megvan ez az elisio (TÖRÖS, A beregszászi nyelvjárás 14; SZEMKŐ, Egy abaujmezei öző nyelvjárás NyF. XIII, 36).

II. Két szó érintkező határán (ideszámitva az összetett szókat is) a két érintkező magánhangzó egyike, nyelvjárásunkban az első magánhangzó, gyakran kiesik. A folyamatos beszédben (pl. mesemondás) ritkán, verses szövegben alig fordul elő. Az élénk párbeszédben meg az indulatos beszédben van igazi helye a magánhangzó-kivetésnek.

A) Ha az érintkező magánhangzók sorrendje ez: rövid magánhangzó (rendszerint *a*, *e* és *i*) + akár rövid, akár hosszú magánhangzó, akkor az alább felsorolt esetekben az első rövid hangzó (*a*, *e*, *i*) rendszerint kiesik.

a) A rövid *a* és *e* hang kivetése rendszeresnek mondható:

1. a személyragokban. Még pedig: α) igei személyragokban: gondojj' a Jézus (Kisar), járij' a szél it kinn (Kömörő), kinyitott' a kaput (Badaló), vegy' el útet (Nagypalád), mektett' ú mán a tempóuját (Kispalád), Ijés tutt' a járást (Nagyhodos), êfutn' innét, h' idejönne (Turterebes), csak jeget ne adn' az Isten! (Kisbábony), êkeszt' it mé' rni (Kőszegremete). A Szamoshátról: Tuggy' az Isten! Látt' a nyavaja! Ot let voun' ú. Embér kén' oda — β) birtokos személyragokban: pipáj' is van (Kisar), az Anti báty' udvárábá (Botpalád), a pántlika hejj' ot van a nyakábá (Avasújváros), útüll' is éveszem (Kisbábony). A Szamoshátról: után' esett.

2. a *-ba*, *-be*; *-ra*, *-re* ragban: ebb' a szük üdőübe (Kömörő), mib' ásztassam? (Nagypalád), abb' az időükörba (Nagypalád), abb' igyekezz (Badaló), jóváb' é'gett (Botpalád), l'ereszted a kezemb', osz le is veszem egy bajjá (Adorján), abb' a dúlt

é'ledbe (Ricse, Csaholc), fűb' ütte ('főbe ütötte' Mezőgecse), agyba fűb' ütném (Mezőgecse), itt ebb' e kërbe veszett el a lábom (Adorján), nem let vóum m' ár' időű ('már arra' Botpalád) a főüdr' estem (Mezőgecse), mikò mi kapájuk másogygyár', úk ésòüjé're kapájják (Kószegremete). A Szamoshátról: Mai segr' estem ('majd seggre estem'), ér' is tőüccsél'.

3. a *-va*, *-ve* határozó igenév-képzőben: nyitv' itt' az aítóú? (Mezőgecse).

4. a *be-*, *le-*, *bele-* meg az *össze-* és *vissza-* igekötőkben: huz b' aszt a házaitóút ('húzd be' Nagypalád), b' ugrottam (Badaló, Macsola, Mezőgecse, Szamoshát), b'átya ('beágyta, szerün elteregette' Badaló); l'ereszted (Adorján); bel'akasztjuk a hãrgot (Adorján); össz'állott, minygy' össz'estem én (Mezőgecse), vissz'ugrott (Badaló), bel'esett a tengerbe (Kishodos).

5. az *ide*, *oda* és *szinte* határozószókbán: id'aggya ú aszt (Szamoshát); még od' is kē mēnni (Nagyar), od' is adot neki èggyet (Kisar), od'è'r estig (Nagypalád), od' adnám eszt a bornyót a lő áraér (Badaló); a fijam is szint' ot vóút (Kószegremete).

6. a *ha*, *de*, *se* kötőszókbán: èfutn' innét, h' idejönne (Turterebes), èhörták vóú, h' ot nem löt vóun (Botpalád), ètöröm, h' è nē viszi ('ha el nem viszi' Avasúváros), èmennél, h' ú ithū vóuna (Kömörő); d' èhatta ('de elhagyta' Nagyár); még estét s' èrhet èl (Adorján).

7. a következő egyéb esetekben: a fen' egye meg (Avasúváros), Benk' úr ('Benke úr' Mezőgecse), Vãrg' Andris ('Varga Andris' Kisbábony), tőütyf' alá (Kisar), gub' ujjá ('guba ujjá'), báb'asszony, rest'ajja ('rosta alja' Kisbábony), gyer' a lipityánkával ('lapáttal') ide (egyébkor: *gyere* Botpalád).

b) A rövid *i* hang kivetését a következő esetekben tapasztaltam:

1. A *ki*, *aki*, *mi* és *mennyi* névmásokban: K' az Istē látta? K' a tömlöc tuggya? (Mezőgecse, Szamoshát), ak' a pap csüriné vóút kazã, hát nem é'gett è (Botpalád), ak' a lovakad gyóüggyé'totta (Nagyhodos), ak' eszt a templomokocs csinãta (Nagyhodos); m' af fene lèlt? (Szamoshát), m' a nyavajának? (Kishodos), m' any nyavaja van a fejedenn? (Egri, Szamoshát); menny' èpusztút! (Botpalád).

2. A *ki*, *neki* igekötőkben: mikor èn k'ugrottam az ablakonn, akkor ú b'ugrott az aítóunn (Mezőgecse), 'gye k' a fene! ('egye ki a f.' Kisbábony és Szamoshát), cok' onnen, te! ('coki' Szamoshát), k'ül a togbò félig (Badaló), nek'esett az aítóunak (Mezőgecse), k'ütöm a szemed (Szamoshát).

3. a főnévi igenév *-ni* képzőjében: Le kē tenn' oda nē (Avasúváros), ki nem bír fűln' ez a gaz belőülle, h' ijen naty ké'vé'ket köttök (Avasúváros).

4. a hozzátartozást jelentő *-i* képzőben: álmás' ut, palád' ut, Csür' uram.

c) A rövid *u* hang kivetését egyetlen egy esetben tapasztaltam: ez a fij' itt előttem botörkázik (Avasújárós).

B) Hosszú magánhangzó kivetését egy másik magánhangzó előtt nyelvterületünkön nagyon ritkán tapasztaltam: nem let vóum m'ár' időü ('már arra i. '), m'nygy' összetörlek! ('mingyá < mindjárt' Szamoshat). Úgy látszik, ez esetben a palóc nyelvjárás is, mint a mienk, az első magánhangzót veti ki: hozz'állnak (Ny. I. XX, 7.), szöll'ally (BARTHA, A palóc nyelvjárás 32). Hasonlóképp Göcsejben: tisztart' úr, tisztelend' úr, j'éccakát (Nyr. XIII, 310). Csíkszentdomokoson is: Szab' Albert, Kurk' Ignác ('Kurkó') (NyF. IX. 23). Viszont Szatmárnémetiben így ejtik: jó'ccakát, Debrecenben is (NyF. XXVI, 7), Petőfinél: jó'jszakát, jó'karat, rá'dásul.

III. Legfeltűnőbb az az eset, mikor hangsúlyos szótag magánhangzója szenved elisiót. Ez esetben a kiesett magánhangzó hangsúlyát a következő szótag veszi át: K'ül· a togbó fé·lig· L'e·reszted a ke·zemb', osz le· is ve·szem egy baj·já. Mikor én k'ug·rottam az ab·lakonn, akkor ű b'ug·rott az aj·tóunn. K'ü·töm a sze·med! M'any· nyavaja van a fejedenn? M' af·fene lét? K' az· Istē látta? K' a·tömlöc tuggya?

Hiatus nélkül is vész el néha magánhangzó: 'gye k' a fene! 'kasztóufa! 'kasszanak fél!

Elisiós alakban megállapodott szóalakok: *accide, hoccide* (még rövidebben: *acci, hoccí*).

A hiatus egy hanggá olvadt a *tés* (< *te is*) szóban.

*

Rámutatok egypár olyan esetre, melyben magánhangzós szókezdet előtt sem vetődik ki a rövid magánhangzó. Így pl. a *ne* tiltó szó magánhangzója soha sem vész el (*ne örülj* helyett soha sem mondják *n' örülj*). A jelen idejű egyes 3. személyű tárgyas személyrag *-i* hangja soha sem szenved elisiót. Nem vész el a személynevek kicsinyítő *-i* képzője sem (*Feri, Gyuri, Zsuzsi, Kati*). Az *ü* hang is kivétel az elisio alól. Nincs elisio a következő egytagú szókból sem: *fa, ma, na* meg a *te, mi, ti* személynévmásokban. A többtagú *a, e* végű főnevek közt is azokban van inkább, amelyeknek használata nagyon közönséges, nagyon gyakori. Általános szabályul azt lehetne felállítani, hogy csak olyan esetben történik elisio, ha miatta az érthetőség nem forog veszélyben.

*

Az elisio földrajzi elterjedését a magyar nyelvterületen nehéz pontosan megállapítani. Azt azonban nyelvjárásstanulmányaink szüksézává adataiból is láthatjuk,

hogy meglehetősen nagy területen ismeretes. Megvan a palócság igazi fészkeiben: *csuhúj* (*csuhaujj*), *kütöm* (*kiütöm*), *lűsz* (*leűlsz*), *bütöm* (*beütöm*), *hèrütöm* (*helyèrütöm*), *k'óttad-e* (*kioldtad-e*), *l'öte* (*leölte*), *bádzottál-e* (*beágyzottál-e*), *belártya* (*beleártja*), *sz'öll'ally* (*szöllőalj*) (BARTHA JÓZSEF, A palócz nyelvjárás 32–3); a gömöri tájszólásban: *szokny'ing*, *kurv'anyád* (ALBERT JÁNOS: Nyr. XVIII, 454); a nyitrai vidéki palóc nyelvjárásban: *icak' is* (*éjszaka is*), *báb'asszony*, *konyh'ajtó*, *hozz'állnak*, *h' onnan fú* (*ha onnan*), *bel'akad* (SZÜCS ISTVÁN: NyF. XX, 7); Zilah vidékén: *gazd'asszony id'adja* (LÁSZLÓ GÉZA: Nyr. XXVII, 496); Abaújban: *Varg' Estók*, *kassi* (SZEMKÓ ALADÁR: NyF. XIII, 36). Beregben: *báb'asszony*, *búcsi* (*búcsui*), *barkaszi*, *Lónyi*, *Baranyi* (TÖRÖS BÉLA, A beregszászi nyelvjárás 14); Debrecenben: *jó'ccakát*, *rádás*, *tuttár' adni*, *gazduram* (OLÁH GÁBOR: NyF. XXVI, 7); Göcsejben: *szobajtú*, *jéccakát*, *fenyalla*, *tisztartúr*, *tisztelendúr* (KARDOS ALBERT: Nyr. XIII, 310); Pápa vidékén: *uccajtó*, *istállajtó*, *odállit* (BEKE ÖDÖN: NyF. XVII, 11); Szegeden: *rádás*, *báb'asszony* (NÉGYESY LÁSZLÓ: Nyr. XV, 359); Erdélyben Tordán: *gazdasszan*, *uccajtó*, *mostohapja*, *mostohanynya*, *kamarispán*, *agygyide*, *hagygyél magát* (*adja ide*, *hagyja el*) (VISKI KÁROLY: NyF. XXXII, 21); Csíkszentdomokoson: *kecskolló* (*kecskeolló*), *Szab' Albert* (*Szabó A.*) (SZABÓ DEZSŐ: NyF. IX, 23); Nagybaconban: *gazduram*, *pajtajtó* (KONSZA SAMU: NyF. LXXV, 9); a Dunántúl: *ifj'asszony*, *od'adnám*, *utcz'ajtó*, *jó'karat* stb. (VASS JÓZSEF: MNyelvészet V, 100).

*

Ami az elisióknak nyelvünkben való multját illeti, adataink, — amennyire megállapíthattam, — a XVI. századig nyúlnak vissza. A Teleki-kódexben bizonyára elisiós alak a *pártöv* (ezüst partöveket 92), mert Ilosvainál is előfordul (Szablaiai partűre köttötte vala. NS 5, RMK. IV, 315). Egy 1545-ből való fiádfalvi levélben ezt olvassuk: *annazzoni* (= Anna asszony), *annazzonjnak* (MNY. XXIV, 216). A *gazdasszony* szavunk mai elisiós formájában már a XVI. század végén el lehetett terjedve. A NySz. már így idézi Calepinus 1592-iki kiadásából. (Az 1585-iki kiadásban még *gazdaasszony*.) Szenczi Molnár Albertnél: „Hera. *Az Iuno*. Item *Gazda/zfzöny*. | *Komafzfzöny*, *Commater*.” MOLNÁR nyelvtana már tudatosan is megállapítja nyelvünkben az elisió meglétét, még pedig a tárgyas személyrag magánhangzójának elisióját is: „Fogadgy' Isten *pro* fogadgya Isten. | Nem t'om minec hijác, *nescio quomodo vocetur*, *pro* Nem tudom, *non scio*.” (CorpGr. 286). Káldi György bibliafordításában ilyen elisiós alakokat találunk: *tudn'illik* (Genesis 2. r.: 25. v.), *a/zfzöny'-állat* (Gen. 34: 1), P á z m á n y n á l: *hál-adás*

hál-adó. Ezekre hivatkozik PERESZLÉNYI PÁL nyelvtana is (CorpGr. 410). A XVII. század végéről, a XVIII. elejéről való adatok: *kur'asszony* (THALY, VÉ. I, 261), Faludinál is *kurv'asszony fattya* (NE. 26); *Kurv' az anyja rossz embernek* (THALY, VÉ. II, 130), *kurvannya* (RákF.: Lev. II, 123, NySz. idézete), *tudja kurvanyja, miért?* (RákF.: Lev. IV, 94); *Ördög vigy' az országát* (Omnia vincit amor. RMK. II, 40), *szint-ollyan, vicispán* ismeretesek már a XVIII. század végén; szótározva SI.-nál, ill. KR.-nél.

A XVIII. század végén s a XIX. elején a deákos írók prozódiai vitája és a nyelvújítás szóalkotó eljárása veti felszínre az elisio kérdését. A prozódiai vitának e kérdésre vonatkozó megállapításai azonban csak a köznyelvbe átszívárgott és az irodalmi nyelvszokástól szentesített elisios alakulatokra támaszkodnak. Hogy a népnyelvben is megfigyelte volna valaki e jelenséget, annak a prozódiai vita irodalmában nincs nyoma. KALMÁR GYÖRGYNEK e kérdésre vonatkozó megállapítása (Prodromus 196) egészen önkényes és nem érdemel figyelmet. — BARÓTI SZABÓ DÁVID is köznyelvi példákkal indokolja meg a magyar prozódiai hangkivetés szabadságát. „Légyen pedig akkor szabad ki vetéffel élni, mikor annak még a' közönséges szapora befzédben is helye vagon. péld. ok. *tudn' illik. od'adta. id'adta. gazd'aszfzony. gazd'ember. szint'annyi. 's a' t.*“ (Új mértékre vett külömb' verseknek három könyvei. Kassa, 1777. A prozódiai fejtegetés 4. szakaszának 5. pontjában.)

Igen érdekelt az a kérdés, hogy éppen B. SZABÓ DÁVID, akit a prozódia érdekében folytatott levelezése és becses szógyűjteményei a magyar nyelv eredeti megfigyelőjének tanusítanak, költői gyakorlatában miként jár el a hangzókivetés dolgában. Arra a megfigyelésre jutottam, hogy Szabó Dávid sokkal ritkábban él elisióval, mint Kazinczy és köre, s hogy ezek az elisiók egytől egyig igazolhatók azzal az elisios szabállyal, melyet a népnyelvben megfigyeltem és fentebb kifejtettem. Ez azt bizonyítja, hogy Szabó Dávid, ha elméletben nem is adja jelét, a gyakorlatban tisztában volt a magyar népnyelvi magánhangzó-elisióval, s prozódiaja a gyakorlatban a magyar dialektusok alapján áll.

Lássuk a példákat. A rövid *a, e* hangot kivetí:

1. személyragokban: És kiheverte magát tudj'Isten melly sok üdökig (Paraszi majorság I. 13) | Veteményes határt elnyomt'¹ e' Garumna? (uo. II. 1.) | a' szörnű szélvélz közeppett szakadott vala töll(e) el (Prozódiai bev. utolsó előtti lapján) | Ágyat ád páfit puha felym(e). Azonban... (Új mértékre vett versek 284) | Jaj! mi hafzon benn(e)? oda van (uo. 278).

¹ A nyomtatásban a jel hibásan van feltéve: elnyom't e'.

2. a *-ba, -be; -ra, -re* ragban: Gazd' afzszony, jó kéz' akadott a' pénzed; im', itt van (Prozódiai bev. végén) | Már egyedül maradok, már itt hágy engem örökr(e) ez (uo.) | 's a' nyakár(a) adósság' Terhe nem ült fel (Versek 282).

3. egyéb esetben: Somf(a) izzasztótól ofzlik a' lomha tsömör (Versek 206) | örömeft is id' adja (uo. 191) | szint' úgy könybe borúla fzemem (uo. 185) | szint'akkor Magyarországnak... (uo. 126) | Vefs id' egészséges forrásokat (uo. 20) | vizsz'adja mezőnek Meg-tsökkent gyaporítását (Paraszti m. 98) | Hál'adatofsághoz nem tud (uo. 102) | Vagy h(a) akarod, maga hogy vála'fzon az anyjok (uo. 107) | Még valah(a) a' terhel't ágakról fzedni (uo. 115).

Az *i* hang nála csak a főnévi igenév *-ni* képzőjében esik ki: Erdövel tud'illik eget felváltva (Versek 154) | Lenn(i) arany gyűrű mi fzikott az újjon (uo. 249).

A népnyelvben ritkán, Szabó Dávidnál is csak egy-két esetben fordul elő hosszú magánhangzó kivetése: Már kés(ö) a' vásár. Meg fordul'sz? mezfzire mentél (Versek 211) | Kés' eftve reá furkós botot hányjon (Paraszti m. 108).

RÁJNIS csak akkor engedélyezi az elisiót, „mikor a' végső magánhangzó a' következő szónak elein álló magánhangzó-miatt a' köz befzédben-is el-enyézlik; az ilyen el-enyészés pedig írásban-is ki jelentetik, p. ok. *Gazd'a/fzszony* 's a' t.“ (Sisakos paizsos kardos mentő-írás 83—4). Hogy RÁJNISnak a népnyelv elisiós jelenségeiről tapasztalata nem volt, mutatja az a kijelentése, hogy „ezeket: ki erefzt, bé avat, ide amoda idéz... Magyar így nem mondhatja: k'erefzt, b'avat, id' amod' idéz, 's a' t.“ (uo. 84).

A magyar időmértékes prozodiában az elisiós versláb leggyakoribb alkalmazója Kazinczy Ferenc, s ebben követői: Kölcsey és Dayka Gábor (vö. NÉGYESY LÁSZLÓ, A mértékes magyar verselés története 151, 153, 162). Közülök Kölcseynek a Tiszaháton: Csekén alkalma is lehetett megfigyelni a magánhangzó-kivetést. Az elisiós verselésnek Kazinczy még 1819-ben is védelmére kél. Indokai közt szintén csak a magyar köznyelv példája szerepel. „Ismeri — úgymond — a' mi nyelvünk is mind az Elisiót (ilyen az és-ből lett 's, ilyen a' tudnillik, Vicz'Ispán, hál'adó, Gazd'uram, Gazd'asszony), mind a' Synizézist (hostia ostya, Máriás Márjás, castanea gesztenye, leány lány, Mathias Mátyás). De verselőink nem merték a' mit mind a' természet, mind minden nyelvek' példája, sőt a' magunké is engedett, javasolt, kívánt.“ „Az — mondja alább — hogy nyelvünkben sok vocalis van, új ok arra, hogy elidáljunk.“ (Erdélyi Múzeum 1817. IX. füzet 191. l.)

Tanulságosnak véltem összehasonlítást tenni Kazinczy és különösen Kölcsey elisiói meg nyelvjárásunk elisiói között. Igen sok hangkivetés van mindkettőnél, mely nyelv-

járásunk szabályainak megfelel. Így pl. Kazinczynál: Szül(e) egy gyenge leány (Eredeti Munkái 1836. I, 6) | 's elfödöz(e) a' tavasz (uo.) | 'S ah! gyúladn(i) érzem régi lángomat (uo. 19) | Arczomat ázn(i) érzem (uo. 93) | Jobbj(a) és balja felől László szökdeltet(i) ménét (uo. 52) | Az ének lány hangzatja Elbájolj(a) a fület (uo. 21) | Megszánt(a) éltemnek Eros kinjait (uo. 18) | Tagadn(i) akarna (uo. 37).

Kölcseynél: Néki felelt ezután hősek fejedelm(e) Agamemnon (Összes M. 3. kiad. I, 208) | zsákmányul adt(a) az ebeknek (uo. 202) | Nékiek ak(i) okosan elkezde beszélnie mondván (uo. 227).

Van azonban mindkettőnél sok olyan hangkivetés is, melyre példát sem nyelvjárásunkban, sem más nyelvjárási adalékok közt nem találtam. Így pl. sehol sem tudom példáját annak, hogy a magashangú tárgyasragozás jelenidejű egyes 3. személyének -i hangja kivetődne, vagy hogy a *te* névmás és *ne* tiltó szó *e* hangja meg az *ü* hang alá volna vetve az elisiónak, mint Kazinczynál és Kölcseynél gyakran tapasztaljuk: E gyönyör' orczára, e kecses ajkra rakám (Nagyság és szépség. Váczy-féle kiad. 48) | Mind neki kedves az én karom fel lépni t(e)elődbe (Kazinczy Ered. M. 215) | Elnedvesülve néz(i) itt is szemem (uo. 184) | Járj egyenest! ki ne térj! így rendel(i) az iskola (uo. 115) | Lányodat én nem adom, miglen meg nem lep(i) az aggkor (Kölcsey, ÖM^s I, 203) | Mert együtt dög emészt(i) és harc az achájai népet (uo. 204) | Néki viszont szólott istenné kékszem(ü) Athéna (uo. 209) | Hogy n(e) a ménesi mézital (Kazinczy, Apollónhoz, Horác után).

Ez adatok azt bizonyítják, hogy Kazinczy és Kölcsey nem magyar népnyelvi ismereteik alapján, hanem idegen mintára gyakorolták az elisiós verselést. Megjegyzésre méltó, hogy Kazinczyék csak időmértékes verseikben, leginkább a hexameterben és distychonban alkalmazzák az elisiót. Ütemes verseikben nem találtam hangkivetést.

*

Az elisióval kapcsolatban külön kell szólanunk legnagyobb lírikusunk: Petőfi nyelvéről. Tudtommal az irodalomban nem került szóba Petőfi költői nyelvének egy érdekes hangtani vonása: az elisiós alakok gyakorisága. E vonás sajátosan Petőfié. Egy költőnkél sem találjuk meg népnyelvünk elisióinak oly gyakori és oly bátor alkalmazását, mint nála. Nem szólok itt most az ilyen dialektikus alakokról, mint: *éd's apám, mely'k, megköszönhet'd, t'om, t'ok, t'od, vályuhoz mék* stb. vagy más, nyilván Petőfi anyadialektusából eredő nyelvi sajátságról, csupán az ő költői nyelvének

tárgyunkba vágó jelenségéről: a szóhatáron érintkező magánhangzók elisiójáról közlök egy kis összeállítást.

Petőfinél leggyakoribb a rövid *a* és *e* hang elisiója, még pedig:

1. igei személyragokban: Tudj' Isten, mit érzek, mit nem érzek (Összes Művei. HAVAS-féle kiadás III, 116) | Lopott, rabolt és tudj' az ördög Még mit nem mivele (II, 63) | Lovait itatj' a kocsis éjszakára (III, 259) | Irj' alá a hódolást (294) | szavát Nem fogadt' az ország (357) | s tudj' a manó mily csábításokat (II, 174) | Melyik jobb . . . tudj' az ég! (405) | S csupamerő csillag voln' az ég (III, 100) | Panaszod meghallj' az idegen (218) | Már tudj' Isten hol szalad (222) | Ha nem voln' olyan ó (225) | Örökre elhagyj' azt az ég (226) | Halkan kinyitj' a hintó ajtáját (I, 254) | S kidobj' az ajtón mindkettőjüket (255) | Hogy megcsókolj' a jó ember kezét (284) | Mutatj' a népnek, mint szokás, sebeit (Vegyes Művei I, 179) | A nép megkívánj' a Magáét (188) | S mily göggel hordt' az alázat köntösét¹ (201) | Ne nyalj' az édest, mely méreg neki (213) | Nemes tribúnainkat óvj' az ég (240) | Hadd láss' ez ingatag, bűdös csapat (209).

2. birtokos személyragokban: Öccs' urától elmarad sokára (ÖM. II, 10) | Mag' a nádor, Bánk bán (III, 328) | Ugy ülök rajt' és sebes vágatva (144) | türvén től' a szennyet (Vegyes M. I, 166).

3. a *-ba*, *-be* és *-ra*, *-re* ragban: Van viz ebb' a fazékba? (ÖM. I, 261) | Bűnöd is nagy: a kétségb'ésés (200) | A kétségb'ésés pokoli hang (uo.) | Ebb' a csendes kis faluba' (III, 192) | Csak a kétségb'ésés, mi bennünket vidít (II, 405) | Tudtotokr' adom (VM. I, 132) | leginkább Válik diszér' a birtokosnak (186) | Tudtokr' adom (234).

4. az *ide* és *oda* határozószóknak: Id' adnák a világot rá'dásnak (ÖM. II, 283) | Vagy od' adnám magamat a halálnak (52) od' a partra (III, 373) | Szegényeket, od' a porba (430) | Od' adja kardját (VM. I, 119) | Od' adják arczuk pirját és fejejét (178) | Birtokom felét od' adnám (273) | od' adta néhány Sós cseppekért Rómát (303).

5. a *ha* és összetételeiben: S minth' az eget akarná szántani (ÖM. III, 177) | Hajgálják, minth' a hold szarvár' akarnák Föltüzni (VM. I, 136) | S így lenne, h' annyszor jőnénk is össze (166) | S hogy a prédát nem osztá el soh', a mit Az antiumbeliktől vettek el (233) | Anyám hajol, mikénth' az Olymp hajolna (286).

6. a *-be* és *vissza*- igeekötőkben: De tedd b' az ablakot (ÖM. II, 82) | Ha kell azt is vissza'dom² (III, 62).

7. egyéb esetekben: Föl se vegye kárát Gazd' uram

¹ Petőfinél hibás jelzéssel: hordta 'z alázat.

² Hibás jelzés *vissz'* adom helyett.

(ÖM. II, 39) | Foglalod a kurvanyádat (III, 333) | Nos hát te jól vagy, hál' istennek (II, 94).

A rövid *i* hang elisióját csak egy esetben tapasztaltam: Nem kiáltott rád a lelk' ismeret? (ÖM. III, 263).

Az *u*, *ü* és a tárgyas személyrag *-i* hangjának kivetése soha sem fordul elő nála.

Ha az első magánhangzó hosszú, Petőfinél rendszeren a második hangzó esik ki: Köszönöm szépen a kelmed jó'karatját (ÖM. I, 36) | Almodozzuk folytatását . . . jó'jszakát! (II, 87) | De rá'dásul add a szeretődöt (283) | Rá'dást is, Feleség (III, 201). — Kivétel: Teremt'ugyse! becsülettel Működik (ÖM. II, 84). A legtöbb nyelvjárásban az utóbbi, az Alföldön azonban az előbbi elisio szokásos.

Ha Petőfi költői nyelvének elisióit a népnyelvnek dolgozatunk elején kifejtett elisios szabályával összevetjük, tapasztalni fogjuk, hogy az ő hangtanának gyakori elisiója nem önkényes szócsavarás vagy költői szeszély, hanem egytől egyig igazolható a magyar dialektusok elisios eljárásával. Ez azt bizonyítja, hogy Petőfi a magyar népnyelvnek ezt a hangtani sajátágát oly kitűnően ismerte, hogy a magyar nyelv elisios szabálya megbízható népnyelvi szöveg híján nagyjából Petőfi költői szövege alapján is rekonstruálható volna.

Elisióiban még egy sajátágot vehetünk észre. Legtöbbjükben akkor esik ki a végső hangzó, ha egyezik a következő szó kezdő hangjával ($a+a$, $e+e$, $i+i$). Ezt a Szabó Dávidtól felállított szabályt (l. prozódiai fejtegetése végén), melynek azonban a népnyelvben semmi alapja nincs, s melyet Szabó Dávid a gyakorlatban nem alkalmazott, Petőfi lelkiismeretes gonddal követte.

*

Ha mármost összehasonlítjuk a magyar nyelvjárások vallomásait egymással és Szabó Dávid, de különösen Petőfi elisios eljárásával s ezenkívül a nyelvtörténet gyér adataival, nyelvi szempontból két tanulságot vonhatunk le belőlük:

1. A rövid magánhangzókat illetőleg az elisio az egész magyar nyelvterületen, ahol megvan v. megvolt, ugyanazon szabály szerint történik, illetőleg történt a multban is. Erre mutat a gyér nyelvtörténeti adatoknak, az összes nyelvjárású adalékoknak, Szabó Dávid és Petőfi elisióinak a tiszaháti és ugocsi elisios szabállyal való pontos egyezése.

2. Adataink alapján arra is következtethetünk, hogy ez a kiveszőben levő hangtani jelenség régebben a magyar nyelv legtöbb dialektusában megvolt.

Hátra van még, hogy az elisióknak a magyar szó- és szóláskincsre gyakorolt hatásáról is megemlékezzünk. Az elisióknak nyelvünkbeli történetéről szólván, láttuk, hogy egyes elisiós alakok a dialektusokból már a XVI. század óta szívárogtak át az irodalom nyelvébe. Leginkább összetett szók és szólások, mint: *pártöv, gazdasszony, komasszony, kurv'asszony, Ann' asszony, Ilon' asszony, háladás, háladó, asszony'állat, tudn'illik, vicispán, szintannyi, szintügy, szintolyan, gazd'ember, od'adta, id'adta; kurv'annya, kurv' az anyja, gazd'uram, fogadj' Isten, hál' Istennek* stb. A nyelvjárásokban ilyen alakok: *gub' uja, rost'ajja, konyh'ajtó, csuh' ujj, vissz' út* (MTsz.), *báb'asszony, accide, hoccide, szokny'ing, szob'ajtú, uccajtó, istállajtó, odállit, kamarispán, kecskolló, pajtajtó* stb. De az egyszerű szók közt is találunk egy pár olyan rövidült szóalakot, mely a gyakori elisiós használatnak köszöni rövidségét. Így pl. a *kén* (= *kéne* < *kellene*) és *vón* (< *volna*) alak eredetileg bizonyára csak magánhangzós szókezdet előtt volt szokásos ez elisiós alakjában. Ma már a Tiszaháton, Ugocsában, a Szamosháton, de bizonyára másutt is, Petőfinél pl. igen sokszor, mássalhangzós szókezdet előtt is megmarad rövidült formájában. Hasonló módon keletkezett a szamosháti *mingy* (*míndjárt*) a *mingyá* szóból (Állj meg zsandár, mingy megmondom, Csak a lajbim kigombolom. Nd.). Ilyen szó még a *rajt*, mely bizonyára nem az eredeti alak megőrzése, hanem a birtokos személyrag kivetésével nyerte rövidült alakját. Petőfinek igen kedvelt szava. Utána más költők is használták.

A nyelvújítás néhány alkotásában szintén szerepet játszik a hangkivetés. BUGÁT a *küteg* szót a Szóhalmazban így magyarázza: „Est vox formata e radice vocis *kiütni*: excutere, ad analogiam *gazdasszony* et *csuhuj* ex *gazdasszony* et *csuha* új.” (NyŰSz.) Ugyanilyen alkotás BUGÁTnak a *visszér* szava, melyet SZILY a csallóközi *vissz-út* táj- szóval vet össze (NyŰSz.). Hasonló alkotású szavak a nyelvújítás korából: *kecskember* (Felelet a Mondolatra 67), *bék-egeeres* (KAZINCZY, Er. Munk. 160). SZILY következtetése szerint elisiós alkotás a *telér* bányászati műszó is (*tele ér*). Elisiós alakítás a *keserédes* (= *keserü-édes*), *könnyelmű* (*könnyü-elméjü*), *könnyénekü* (*könnyü-énekü*) is (NyŰSz.), de az ű elisiójára, nyelvjárásunkban legalább nincs példa.

Nyelvjárásstanulmányaink egy-két példa kíséretében rendszerint csak utalnak az elisió meglétére. Kívánatos volna azonban tüzetesen, bő példatárral illusztrálva rámutatni, hogy az egyes nyelvjárásokban milyen fokig, mely helyzetekben található meg nyelvünknek ez a hangtani jelensége.

CSÜRY BALINT.

A mozzanatos -int igeképző történetéhez.

Kétségtelen, hogy *csavarint*, *kaparint*, *emelint*, *érint*-féle igéink -*int* képzőjének *n*-je és *t*-je azonos az egyszerű mozzanatos -*n* (pl. *forr*: *forran*) és -*t* (pl. *köszön*: *köszönt*) képzővel, s az is bizonyos, hogy az ezeket megelőző *i* korábbi *i* < *é*-ből való. Pl. *tekint* < *tekin*t < *tekin*t. De hogy mi ez az *i* < *i* < *é*, erről nyelvészeti irodalmunkban nem találunk semmi elfogadhatót.

SIMONYI (TMNy. 389—90) a *tekin*t és *tekin*t-féle alakváltozatok hosszú *é*-je és rövid *i*-je közötti viszony megmagyarázása után így folytatja: „Már nehezebb azt megmondani, hogy minő viszonyban van a régiebb *nyalánt*, *füvánt* alakokkal a mai *nyalint*, *füvint*. Tekintetbe jöhetne itt egy-két olyan régi forma, melyben mélyhangú ige végén is -*ént*-et találunk; így *hárántani* helyett *háréntani* Telegdinél s másoknál, és *nyoméntani* Lépes Bálintnál. Azt hihetnők, hogy a *hárént*, *nyomént* alakokból illeszkedés útján lett *háránt*, *nyománt*. *Hárént* és *háránt* akkor úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. a mult idejű *mondék* és *mondál*, s a hangrendi ingadozásnak e két esetben egészen azonos oka van, hogy t. i. a hosszú magánhangzó *j* beolvadásából állott elő, s az *aj*, *oj*-féle szótagok könnyen változnak *é*-re. A *hárént*, *nyomént* alakokból aztán ép úgy lett *hárint*, *nyomint*, valamint az *érint*-ből *érint* stb. S ebből azt következtethetjük, hogy pl. a *nyalint*, *füvint* igék is **nyalént*, **füvént* formákból lettek, noha ezeket nem találjuk meg a NySzótárban.“ Hozzátehetjük ehhez azt, hogy ha az -*int* képző *i* < *i* < *é* hangja a mélyhangú *hárint*, *nyomint*, *nyalint*, *füvint*-féle igékben korábbi *ai*-ből való volna, akkor a magashangú *emelint*, *érint*, *tekin*t-félékben persze korábbi *ei*-ből kellene származnia. Feltűnő mármost először is az, hogy sem régi nyelvmemlékeinkben, sem mai nyelvjárásainkban sehol legcsekélyebb nyoma sincsen e feltételezett **ai*, **ei* kettőshangzóknak. Másodszor pedig: e kettőshangzók *a*, *e*-je etimológiailag azonos lehetne ugyan az alapige tővégi magánhangzójával, de mi volna az utánuk következő *i*? — Nem. Ezt a magyarázó kísérletet nézetem szerint nem lehet elfogadni.

SZINNYEI (NyH.⁷ 71) ugyanegy cikk keretében közli *a*) alatt az -*nt* (pl. régi *vonont*), -*ant*, -*ent* > -*ánt*, -*ént* (pl. *horkant*, *hörpent*, régi *nyalánt*, *illetént*), és *b*) alatt az -*int* (∞-*ént*) képzőket. Ha jól értem e (ZOLNAI találó szava szerint) néma könyvnek a szerkesztés-nyelvét (ad normam: virág-nyelv, bélyeg-nyelv), akkor ezzel azt akarta mondani, hogy mindezek csak alakváltozatai egymásnak, tehát etimológiailag azonosak, azonban mai nyelvérzékünk egyfelől az -*ant*, -*ent* alakváltozatot (s velük együtt az -*nt* és -*ánt*, -*ént* változatokat), másfelől az -*int* (s a már elavult -*ént*) alak-

változatot külön-külön képzőnek fogja fel. Ha csakugyan így érti a szerző, akkor helyesnek tartom tanítását, azonban azzal a megjegyzéssel, hogy ez még nem a teljes igazság, mert nincsen vele megmagyarázva sem az, hogy miért járul az -i nt < -i nt < -é nt képző mélyhangú szavakhoz is, sem pedig az, hogy hogyan viszonylik az ÓMS.-beli *thekunched* (olv. *teküncsed*) alak *ü* hangja a későbbi *teként* (> *tekint* > *tekint*) é (> *i* > *i*) hangjához.

Aligha lehetne kételkedni abban, hogy a *teküncsed* alakból következő **tekünt* ige *ü*-je nem egyéb, mint az alapige tövégi magánhangzója. De ha magashangú igének az ÓMS. korában *ü* (∩ *i*, vö. HB.: *kegilm*, *kegiggen*, 1211: *Queueric*, 1240: *Queuerug*, 1251/1281: *Keuerug*, 1252: *Keuerug*, i. OklSz. *keverög* a., továbbá Anon.: *zecuseu* a. m. *szököső*, ÓMS.: *werethul* a. m. *veretél*), akkor mélyhangúnak ugyanakkor bizonyára *u* volt a tövégi magánhangzója. (Vö. HB.: *odutta*, *tilutoa*, *zoboducha*, *nugulmabeli*, 1214: *Holutuuag*, 1223: *Holut-Wag* a. m. *holt*, 1364/1367: *Zakaduztfeuld* a. m. *szakadozott*, 1240: *Zovorug* a. m. *zavarog*). A XIII. sz.-ban eszerint az ige tövégi magánhangzójával együtt **unt*, *-ünt* ∩ **int* volt e képző alakja. Valóban meglepő tehát, hogy a XVI. sz.-ban e helyett már magashangú és mélyhangú igen egyaránt *-ént* az alakja. Hogy ennek *é* (> *i* > *i*)-je nem fejlődhetett korábbi *ai* (és *ei*) kettőshangzóból, az most, az ÓMS.-beli *teküncsed* alak napfényre jötte után, már egészen bizonyos. De hogyan kerülhetett ez az *é* a XIII. sz.-i *u* és *ü* ∩ *i* helyébe?

SZINNYEIVEL együtt én is azt hiszem, hogy a képzőnek a NyH.-ban felsorolt valamennyi alakváltozatában tulajdonképpen csak *-nt* a mozzanatos képző, s az ezt megelőző bármilyen magánhangzó etimológiailag nem egyéb, mint az alapige tövégi magánhangzója, csakhogy ezt az újabb korok nyelvérzéke (mint sok más esetben is) a képzőhöz tartozónak érzi. A XIII., esetleg XIV. sz.-ig eszerint a tövégi magánhangzóval együtt **unt*, *-ünt* ∩ **int* volt az alakja. Ennek *u*, *ü* ∩ *i* hangja aztán a felső nyelvválású rövid magánhangzóknak szinte általános nyiltabbá válásakor persze szintén nyiltabbá vált; ekkor tehát *-ont*, *-önt* ∩ **önt* volt az alakja. Ennek emlékei a SZINNYEI idézte *vonont*-on kívül a régibb nyelvbeli vagy mai nyelvjárási *csapont*, *fogontozik*, *fogontós*, *gyapont*, *iront*, *kacsont*, *orront*, *osont*, *pillontás*, *csökönt*, *gyökönt* (l. ezeket NySz., MTsz., EtSz.) és (*kurjant* mellett) a köznyelvi *kurjongat* (< **kurjontgat*), *sikongat*, *ujjongat* alakok. (Hogy a *boszant* igének a régiségben és mai nyelvjárásokban gyakori *boszont* alakja is idetartozik-e, az kétes.) A XIV. és XVI. sz. közötti időben aztán az igék kötőhangzói igen sok suffixum előtt még egy fokkal nyiltabbá váltak: *o*, *ö*, *ë*-ből *a*, *e*-vé; ennek következtében tehát e képzőnek akkori *-ont*, *-önt* ∩ **önt* alakjából is általában *-ant*,

-ent lett. Pl. *horkant*, *hörpent* stb. Török jövevényszavaink hangtani tanulságainak segítségével azonban kimutattam (MNY. X, 114—6), hogy többtagú szavak utolsó szótagbeli *a*, *e* hangja *l*, *r*, *m*, *n* (> *ny*) előtt nem ugyan kivétel nélkül, de elég gyakran megnyúlt. Így válik nézetem szerint érthetővé az, hogy e szabályosan *-ant*, *-ent* alakú képzőnek *-ánt*, (*-*ént* >) *-ént* alakváltozata is van. Pl. a régiségben vagy mai nyelvjárásokban: *dugánt*, *nyalánt*, *szagolánt*, *szaladánt* (NySz.), *füjánt*, *hujánt*, *kurjánt* (MTsz.), *loccsánt*, *lógántozik*, *mondánt*, *pillánt*, *suttyánt* (TMNy. 388) és *érent*, *illetént*, *legyént*, *teként* (NySz.), *hörpént*, *köhént* (NyH. 71). Fogas tehát már csak az az egy kérdés, hogy miért járulhat a magashangú *-ént* (> *-int* > *-int*) alakváltozat mélyhangú igékhez is. De azt hiszem, hogy erre is megadhatjuk a feleletet.

SIMONYI éles szeme észrevette (NyK. XVII, 59, TMNy. 390), hogy *-int* képzős mozzanatos igéinknek egy része csak a XVIII. sz. vége óta keletkezett, még pedig olyan módon, hogy az *-int* képző az alapigének régibb *-ít* képzője helyébe lépett. Pl. régebben *tekerít*, *vigyorít*, *sodorít*, *csavarít*, *vakarít* stb., a mai köznyelvben vagy nyelvjárásokban *tekerint*, *vigyorint*, *sodorint*, *csavarint*, *vakarint* stb. Ő ezt alakvegyülésnek tartja, de én ezt a felfogást nem tartom helyesnek, mert itt nem két egymás mellett egyaránt használatos szó vagy szóalak hangsora vegyült össze egymással, mint pl. az *ordít* × *kiabál* > *ordibál*-féle esetekben, hanem képzőcsere történt, vagyis az, hogy az igetőhöz kapcsolódott egyik mozzanatos képző, az *-ít*, felcserélődött egy másik mozzanatos képzővel, az *-int*-tel. Ebből pedig nézetem szerint most már két tanulság vonható le.

A Nyelvtudomány Alapelvei c. munkám (2. kiad.) 148. §-ában felállítottam azt a tételt, hogy: „Valamely többjelentésű szónak az a jelentése szokott elavulni, melyet valamely egyjelentésű szóval is kifejezhetünk.“ Ezt ugyanott megvilágítottam a példáknak bőséges számával, s azóta még sok ilyen esetet jegyeztem fel magamnak. De az *-ít* és *-int* képzők cseréjének fentebbi esete első tanulságul azt bizonyítja, hogy ez a tétel nemcsak a többjelentésű szavakra, hanem a többfunkciójú képzőkre is érvényes. Itt is azt látjuk ugyanis, hogy az *-ít* képzőnek, amelynek nyelvünkben kettős: műveltető (pl. *áll* : *állít*) és mozzanatos (pl. *takar* : *takarít*) funkciója van, ez utóbbi funkcióját átveszi egy olyan képző, amelynek csak mozzanatos funkciója van. Ebben találhatjuk meg a magyarázatát annak a fentebb említett SIMONYI-féle észleletnek, hogy a régebbi *tekerít*, *vakarít*-féle igék helyébe *tekerint*, *vakarint*-félék léptek. Hogy a csak mozzanatos funkciójú képzők közül épen az *-int* veszi át ezt a funkcióját (nem pedig pl. az *-am*, *-em*, vagy *-an*, *-en*, vagy *-amod*, *-emöd*, vagy *-aml*, *-eml* stb.), annak nyilván-

valóan az az oka, hogy valamennyi közül ez hasonlít legjobban hozzá, úgyhogy az *-ít* és *-int* képzők felcserélése következtében a hangsor akusztikai hatása nem változik meg lényegesen. És ebből második tanulságul megérthetjük azt is, hogy miért járulhat az *-int* képző mélyhangú tőhöz is.

Az *-ít* képző mozzanatos funkciójának elavulása bizonyára nem a XVIII. sz.-ban kezdődött, hanem már régebben, mikor a mai *-ít* képzőnek még *-ét*, a mai *-int* képzőnek pedig még (*-ant*, *-ent* >) *-ánt*, *-ént* alakja volt. S mivel az *-ét* (>*-ít*) képző nem illeszkedett, hanem egyformán járult magas- és mélyhangú igékhez, azért természetes, hogy képzőcsere esetén a csak mozzanatos *-ánt*, *-ént* képzőnek nem *-ánt*, hanem *-ént* alakváltozatával cserélődött fel, mert csak ez nem változtatta meg lényegesen a szó hangsorának akusztikai hatását. Tehát nemcsak a magashangú régi **emelét*, **ézelét* (>*emelít*, *izélit*) stb.-ből lett **emelént*, **ézelént* (>*emelint*, *izélint*) stb., hanem a mélyhangú régi **nyomét*, **hárét*, **hagyét*, *toszét*, (>*nyomít*, *hárít*, *hajít*, *taszít*) stb.-ből is *nyomént*, *hárént*, **hagyént*, *toszént* (>*nyomint*, *hárint*, *hajint*, *taszint*). Természetes azonban, hogy nem minden *-int* képzős mozzanatos igénk keletkezett képzőcsere útján korábbi *-ít* képzős mozzanatosból, mert néhány így keletkezett *emel*: *emelint*, *nyom*: *nyomint*-féle világos irányítósor analógiás hatása teljesen elegendő volt ahhoz, hogy olyan igékből is képződhessenek *-ént* > *-int* képzős mozzanatos származékok, melyek mellett sohasem volt *-ít* képzős mozzanatos származék. Pl. könnyen lehetséges, hogy *fü*, *lop* mellett nem volt *füvít*, *lopít*, s mégis van mellettük *füvint* (MTsz.), *lopint* (NySz.).

Láttuk tehát, hogy a magas- és mélyhangú igékhez egyaránt járuló mozzanatos *-int* képző nem egyéb, mint a régebben dívó mozzanatos *-ánt*, *-ént* magashangú változata, ez az *-ánt*, *-ént* pedig azonos a mozzanatos *-ant*, *-ent* (<*-ont*, *-önt* ~ **önt* < **unt*, *-ünt* ~ **int*) képzővel. De mivel az *-ánt*, *-ént* változat időközben elavult, azért nyelvérzékünk számára elveszett az illeszkedő *-ant*, *-ent* és a nem illeszkedő *-int* azonosságának tudata, s ezért az etimológiailag ugyanegy képzőnek e két változatát ma két külön képzőnek fogjuk fel.

HORGER ANTAL.

Elemér.

Két torontálmegyei község viseli e nevet; az egyiknek Alsó-, a másiknak Felsőelemér a magyar neve. A két szerb megszállás alatt levő községet a szerbek *Elemir*-nek hívják, és pedig Alsóelemér-t, mert lakói németek, Nemački

Elemir-nek, Felső *elemér*-t pedig, mert lakói szerbek, Srpski *Elemir*-nek (l. Helységnevtár 1926.). A németek is *Elemir*-nek nevezik e községeket (l. LIPSZKY, Rep.). *Elemér* mellett a XIX. sz.-ban *Ellemér*-nek is mondták magyarul e helyeket (l. BÁRÁNY ÁGOSTON, Torontál vármegye hajdan 76; CzF.). Hogy e községek XVIII. sz.-i telepítések, az köztudomású. A helynév azonban régibb mai német, illetőleg szerb lakóinál. CSÁNKI II, 125, 127, 130 (ismétli MILLEKER, Délmagyarország középkori földrajza 10) és BÁRÁNY ÁGOSTON azt írja, hogy *Elemér* helyben falu volt a középkorban is; egyt 1454. évi oklevelünkben neve is előkerül. A névnek *Ilemér* az írott alakja. S ez alapon nem nehéz kimutatnunk, hogy *Ilemér* jól ismert középkori magyar személynév. A pannonhalmi monostor egyik Tenyőn lakó kádárát *Ilemér*-nek hívják (Pannonh. Rendtört I, 241, 780); 1261 táján a komáromi vár egyik jobbágya szintén *Ilemér* (l. Árpádk. Új Okm. XI, 503), s ennek egyik birtokát a Csallóközben 1268-ban „terra *Ilemér*”-nek nevezik (l. KARÁCSONYI: MNy. XXII, 209). Előfordul emlékeinkben *Ilmer* szn. is; KARÁCSONYI JÁNOS „Ürmény és Ürminc” c. cikkében (l. MNy. XXII, 209) ezt az *Ilmer* szn.-et (vö. az ott közölt mondatokhoz: VárReg. 1219. év: *Ilmerum*, latin acc. — KARÁCSONYI—BOROVSKY kiad.) *Ilemér* változatának tartja, s bebizonyítja, hogy *Ürmény* (Nyitra m.) legrégebb neve *Ilmer* (adatokat l. TAGÁNYI: Nyitramegyei Közlöny 1888. 42. sz., itt azonban helytelen származtatással).

Ha igaza van KARÁCSONYI-nak, hogy *Ilemér*-ből lett *Ilmer*, akkor e név első szótagja egyrészt *ü*-vé (TAGÁNYI i. h. 1456-ból idéz *Umer* olv. *Ülmér*: mai *Ürmény* alakot), másrészt *ē*-vé (vö. *Ilemér* > *Elemér*, torontálmegyei hely) fejlődött.

Van emlékeinkben *Elemeres* (1211-ből, l. OklSz. és Kovács, Ind.), *Elemerus* (1229-ből, l. OklSz. és Kovács, Ind.) szn. is; ez lehet az *Ilemér* változata, de lehet más is. A régi magy. *Elemér* > *Ilmér* (így olvasom az írott *Ilemér*, *Ilmer* alakokat) ugyanis nyilván olyan török eredetű személynév, amilyen a régi magy. *Itemerius*, *Itemyr*, *Ithemér* (l. GOMBOCZ: MNy. XI, 150); benne a *-mér* tör. *-mür* (esetleg *-mär*)képző mása, az *ile* > *il*-re pedig vö. tör. *il*- 'anhängen, angreifen, jemanden treffen, begegnen' vagy tör. *il*- 'herabsinken' (l. RADL., Wb.).

Lehetséges, hogy a régi magy. *Elemeres*, *Elemerus*, miként feljebb megjegyeztem, csak változata az *Ilemér*-nek (nb. van *Ilemeres* is; vö. 1237—40: filii *Ilemeres* Pannonh. Rendtört. I, 322, 787), de az is lehetséges, hogy *Elemeres*-nek más az eredete. A régi magy. *Elemeres* lehet ugyanis az *él* ige származéka. A mai magy. népnyelvben van *-már*, *-mér* képző; vö. *alamár* 'sokat alvó, lusta' | *csalmár*, *csalamár* 'hamiskás, ravasz' MNy. IX, 143, XXIV, 141 | *ülemér* 'állat tőgyén támadt daganatban megült méreg', *üleméres* pl. juh MTsz. Megvan e képző a régi nyelvben is, melyre vö. *szülemér* (alakv. *szüle-*

mír NySz., MNy. III, 86, IX, 143, 239) 1. 'progenies, abkömmling' NySz., 2. 'colluvaris porcus' MNy. III, 86, IX, 239.¹

Az *Elemír* nevet a XIX. sz. felelevenítette, és pedig kezdetben vezetéknevnek. Az első ilyen adatunk Kisfaludy Károly Csalódások c. vígjátékában van (megjelent 1828.). Itt egy *Elemír* vezetéknevű gróf szerepel (MNy. XXIII, 538). Gróf *Elemír* után a következő adatot, melyre VARJÚ ELEMÉR hívta fel a figyelmet, Jósika Csehek Magyarországon c. regényéből közölhetem (megjelent 1839.). E regényben *Elemér* néven egy magyar alvezér szerepel. A regény egyik fejezetének *Elemér, a sas* a címe. SZILY KÁLMÁN a NyÚSz. 172. lapján kívánatosnak tartja kikutatni, hogy az újabb időkben kik neveztek magukat legelőször *Almos*-nak, *Béla*-nak, *Elemér*-nek, *Gézá*-nak stb. VARJÚ ELEMÉR előttem annak a nézetének adott kifejezést, hogy az első *Elemér* a hála Istennek ma is friss egészségnek örvendő Gróf Batthyány *Elemér* volt (szül. 1847-ben). Az *Elemér*-rel kapcsolatban kívánatos volna azonban azt is felderíteni, hogy az *Elemér*-t a katolikus egyház mely martyrologiumbeli szent nevével azonosítja. A németek a magy. *Elemér*-t a ném. *Elimar*, *Elmar*-ral azonosítják, kinek napja a németországi naptárakban aug. 28-ára esik (l. TETZNER, Namenbuch). A mi mai és régi naptárainkban sem *Elimar*, *Elmar*, sem pl. egy lat. *Almarius*, *Alamarius* (l. KNAUZ, Kortan) nem fordul elő. MELICH JÁNOS.

Holmodia (1055.) és a logika.

SZINNYEI a tihanyi apátság alapítólevelének ezt a helyét: „inde ad *holmodi rea* postea *gnir ueege holmodia rea*“ így értelmezte: „onnan a halmocskára, azután a nyír [= 'betuletum, birkenwald' NySz., OklSz.] végének halmocskáira“, tkp. „halmocskájára“. És hozzátette: „Tehát *holmodia* olyan többesi -i + személyraggal való alak, amilyen én szerintem *kinzotvia*- és *szentii*.“ (MNy. XXII, 317.)

Ezt SZINNYEI a szóbanforgó vitás kérdésben maga mellett (és MÉSZÖLY GEDEON ellen) szóló erős bizonyítéknak tekintette. „Ámde hol olyan erős, kit meg nem dönt sok ezer kar!“ — sóhajtja a költő.

SZINNYEINEK egyetlen többes számára MÉSZÖLY száz meg száz egyes számot zúdított rá. „Az OklSz. adatai között

¹ Vö. K. P.: MNy. XXIV, 141. — HAJNÓCZI SÁNDOR szerkesztőségünk-höz beküldött észrevétele szerint azt hiszi, hogy a *Balambér* és az *Elemér* személynevek — ha csak nem újabb műalkotások — a magyar -*már*, -*mér*, ill. a török -*mar*, -*mír* képzővel az ó-káld *Baal* és *Eel* istennevekből alakultak (**Baal-a-már*, **Eel-e-már* 'Baal, ill. Eel isten leszármazottja') és Baktrián át szivárogtak az ősmagyarok közé. A feltevésnek azonban semmi alapját sem látjuk.

— úgymond — *orom*, *oromja* van hat, *domb*, *dombja* tizenkilenc, *tető*, *teteje* harmincegy, *bérc*, *bérce* száztizen fölül, *hegy*, *hegye* százhatvanon fölül, *halom*, *halma* kilencvenen fölül; — egyetlenegyszer sincsen többes számban határjelzésül: *ormok*, *ormai* (v. SZINNYEI szerint *ormija*), *dombok*, *dombjai*, *dombija*, *tetők*, *tetejei*, *teteije*, *bércek*, *bércei*, *bércije*, *hegyek*, *hegyei*, *hegyije*, *halmok*, *halmai*, *halmija*. El tud-e ezek után SZINNYEI csakugyan képzelni egy többes számú »*halmocskáira*, tkp. *halmocskájára*« alakot, mint Árpádkori oklevélben való határmegjelölést, mint határjárást végző hivatalos személy útjának, lépteinek vagy lovának irányát? Vagy ha ő el tud, — el tud-e képzelni ilyent az oklevelek bűvára: ERDÉLYI LÁSZLÓ, JAKUBOVICH, SZENTPÉTERY, PAIS?“ (MNy. XXIV, 33—4.)

Az avatatlan olvasó könnyen azt hihetné, hogy a tömérdék *orom*, *domb*, *tető*, *bérc*, *hegy* és *halom* súlya alatt SZINNYEI *h a l m o c s k á i* valóban egy jelentéktelen *halmocskává* töpörödtek össze. Azonban MÉSZÖLY replikája az egyszeri cigányt juttatja eszünkbe. Malaclopással vádolták ökelmét, és tanú is volt rá, aki látta. Ő azonban esküdözött, hogy ártatlan, mint a ma született gyermek, és a szemtanú ellenében kész volt száz olyan tanút hozni, aki nem látta, hogy ő lopott.

Hogy lehetne *holmodia* többes szám, mikor *halom* és társai az OklSz.-ban négyszáznál többször fordulnak elő egyes számban, de egyetlen-egyszer sem többesben! Így okoskodik MÉSZÖLY.

Igen, de miért van az a sok *halom* stb. egyes számban? Azt hiszem, erre a kérdésre maga MÉSZÖLY is azt felelné, hogy természetesen azért, mert az illető oklevélbeli helyeken egy *halom*, egy *domb*, egy *hegy* stb. van határjelül említve. Ebből azonban — ezt már nem MÉSZÖLYnek adom a szájába, hanem magam mondom — semmiképp sem következik az, hogy az 1055-i oklevélben említett nyírfaerdő végén sem lehetett több *halmocsk*a, hanem csak egy.

MÉSZÖLY, úgy látszik, el sem tudja képzelni, hogy egynél több *halom*, *domb*, *hegy* stb. is szolgálhatott határjelül. A négyszáznál több egyes szám összeböngészése közben olyanformán járt, mint akire azt mondják, hogy „nem látja fától az erdőt“. Többesszámi alakot keresett, de csak egyesszámit talált és a sok egyesszámi alaktól nem látta a többséget. Máskülönben gondolkozóba ejthették volna az ilyen határmegjelölések:¹ 1346: *Keethholm*, 1055: *harmu hig*, 1291: *Harumheg*,

¹ MÉSZÖLY azt mondja ugyan: „... vértézem magamat az Árpádkori oklevelek nyelvtörténeti adatainak sűrű páncéljával“ és alább is az „Árpádkori oklevélben való határmegjelölést“ kifejezéssel él, de — mint számadatai mutatják — jóval túlmént az Árpádok korának határáns az OklSz.-nak valamennyi adatát számba vette. Ez a dolog lényegén semmit sem változtat, azért én is követem a példáját.

1315/1370 és 1315/1378: *Harumholm*, 1472: *Nyghalom*. (Vö. még: Kézai: *Zazholm* ~ Anon. 46., 47.: centum montes.) — Ha nem szorítkoznám a Mészöly-idézte domborulatokra, hanem túlterjeszkedném rajtuk és mind felsorolnám az olyanokat is, mint 1299: *Keethkeurus*, 1344: *Kethkuth*, 1055: *harmu ferteu*, 1296: *Hotharasth*, 1416: *Hathfa*, 1373: *Sokkertuel*, — amit jó okkal megtehetnék — akkor a példáim jócskán megszorodnának.

Mármost, ha számnévi jelzővel jelzett többség szolgálhatott határjelül, éppenséggel nem elképzelhetetlen dolog a többségnek, nevezetesen határozatlan többségnek többszámú alakokkal való kifejezése. *Holmodia* tehát, igenis, lehet többes szám, és nem is kell valami nagy képzelőerő annak az elképzeléséhez, hogy az oklevélbeli nyírfaerdő végén halmocskák voltak, nem pedig egy árva halmocskák. SALGÓ TARJÁN.

Két ó-francia jövevényszavunk hangtörténetéhez.

MELICH JÁNOS a magyar nyelv ó-francia jövevényszavairól szóló igen meggyőző tanulmányában (MNy. X, 385—406) a *bordély* és a *mester* szavakat is az ó-francia jövevényszavak közé sorozza (az előbbit csak feltételesen). Ehhez a két megállapításhoz szeretnék hozzászólni.

A *bordély* szóra vonatkozólag MELICH megállapításai s a példák, melyeket felsorol (MNy. X, 390) valószínűvé teszik, hogy a magyar *bordély* szóban az *e* már eredetileg is zárt volt. Ezzel szemben alig tehető fel, hogy a francia *bordel* szó *e*-je is zárt. Az olasz *bordello*, melyet MELICH említ, ma nyílt *e*-t mutat, és semmi okunk sincs arra, hogy egykori zárt voltát tételezzük fel; itt nem a ritkább *-illu* képzővel, hanem az olasz és galloromán nyelvterületen gyakoribb s eleveenségét jobban megőrzött *-ellu* képzővel állunk szemben. Nem hiszem, hogy a magyar szó zárt *e*-jét az olaszból meg lehessen magyarázni. A francia szóban szintén az *-ellu* képző rejlik, mely a modern franciában *eau* szóvéig alakjában él. Az ófr. *bordel* alak a XII. sz.-ban még nem meglepő, de már a XIII—XVII. századbéli *bordel*-nél idegen (provençal vagy olasz?) hatás befolyásolta a szó fejlődését. Ebben a korban ugyanis inkább *bordeau*, *bourdeau*-t várunk (a *rectus*ban feltétlenül *bordeaus*, *bourdeaus*-t), s ez az alak valóban él is a *bordel* alakkal párhuzamosan, s nem csupán Régnier-nél előforduló tudatos alkotás (MNy. X, 391). Így előfordul a *bordeau* alak ötször Villonnál a Grand Testament 1450, 1610, 1620, 1627. sz. verssoraiban (Oeuvres compl. de F. Villon, p. p. A. LONGNON). Az első példa rímel *drapeau*-val, kiejtéséhez tehát kétség sem fér, a többi esetben csupán egy, kevésbé

megbízható kéziratban (J) van *bordel*, a többiekben részint *bourdeau*, legnagyobb részét pedig *bordeau*. De a HATZFELD—DARM.—THOM. szótár is, amelyet MELICH idéz, ad példát a XII—XIII. sz.-ból a *bordiaus* alakra. (Vö. még GODEFROY *Bordel* címszó alatt.) Minden kétségen felül nyilvánvalóvá teszik az *e* eredeti nyílt voltát a következő vallon származék-szók: *bordalé* v. 'paillardier' (REMACLE, Dict. wallon-français 2. kiad. I, 234), *bordalreie* s. 'paillardise', *bordali* s. 'paillard, luxurieux' (uo.), *bordalech* 'débauche' (H. FORIR, Dict. liégeois-français I, 131). E szavak *a*-ja csak a régi eredetű *ella*-ból származó nőnemű végződésben található: *rouwale* (fr. *ruelle*), *mouwale* < *mutellam*, *purnale* < *prunellam*, míg a fiatalabb átvételeknél az *-elle* (*èle*) megmarad: *prunèle*, *bagadèle*, *mam'zèle*. (A nem szótárból idézett vallon szavak írásánál a J. FELLER-féle általánosan elfogadott helyesírást követem; vö. J. FELLER, Essai d'orthographe wallonne.) Mindezekből következik, hogy az ófr. *bordel* szóban az *-èllu* képzőt kell látnunk, s hogy ennél fogva a szót nyílt *e*-vel ejtették.

Ismeretes tény, hogy a franciában az *el* + cons. csoportban az *l* vokalizálódik *u*-vá (MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. der altfr. Spr. 1913. 138–9); az eredmény *eau* lesz, az általános felfogás szerint oly módon, hogy az *e* és az *u* között hang-súlyhordozó *a* átmeneti hang fejlődik ki (i. m. 75). A triphthongus első tagja, az *e*, zárt, mint a sűrű *eau* \sim *iau* váltakozás mutatja. MEYER-LÜBKE szerint (i. m. 139) az *l* > *u* igen régi, bár a XII. sz. előtt az adatok szórványosak; ritka az *l* írás etimológikus *u* helyett. — Az egész folyamatot más-kép is lehet felfogni. A helyzet valószínűleg az, hogy az *l* *t*-en át vált *u*-vá (vö. SIEVERS, Phonetik 5. kiad. 132–3), s egész a XII. sz.-ig, sőt néhol azon túl is kitartott az *t* fokon, melynek helyel-közel *u*-ba hajló akusztikai hatása megmagyarázza az íródéakok néhány tévedését. Maga a triphthongus keletkezése oly módon mehetett végbe, hogy az *t* (> *u*) hatására az *e* megnyult, lebegő hangsúlyúvá lett, vége az *t* nyelvallásához közeledve nyiltabb, első része dissimilatio útján zártabb lett, azaz előbb *ēē*-re szakadt, majd a velaris színezetű *u* előtt az *e* tag *a*-vá változott. E folyamat hang-fiziológiai szempontból világos, s a francia nyelvtörténetben több hasonló fejlődést ismerünk (*e* > *ie* *i* < *c* előtt, *o* > *ue* *i* < *c* előtt, mint *lectum* > **lieit* > *lit*, *noctem* > **nueit* > *nuit*).

Ez a feltevés még valószínűbb a magyar szót közelebb-ről érdeklő vallonban. A mai nyelvben az eredmény Lüttich táján *-è*, pl. *tchapè*, *batè*, Huy és Namur vidékén *-ia*: *tchapià*, *batià* (*chapeau*, *bateau*). De nyomon követhetjük a fejlődést az ó-vallonban is. Bár 1620-nál régebbi összefüggő vallon szövegünk nincs, már a középkori vallon nyelvterületen keletkezett francia szövegek oly sok vallon nyelvformát őriztek meg, hogy ezekből szerzójük származását is meg lehet határozni.

A XIII. sz.-ban *el* a szó végén *eal* (Lüttich) és *ial* (Namur, Huy) eredményt mutat, *el* + cons. *ea* (Lüttich) és *ia* (Namur, Huy) alakban jelentkezik (M. WILMOTTE: Rom. XVII, 556), így *rēsteal*, *Daneal*, *Naueal*, *espeate*, *Wilheame*, *muweaz* (*mutellus*), melyek lüttichi adatok (i. h.; vö. még Rom. XVI, 119 és 122, továbbá W. Cloetta, Poème moral 93). E példákból a következő tanulság szűrődik le: 1) *e* a követő *t* hatása alatt hasad *ee* > *ea* > *ia*-vá, az *t* a szóvégi *l*-re is áterjedvén, 2) mássalhangzó előtt az *t* beleolvad a megelőző magánhangzóba, valószínűleg anélkül, hogy az *u* fokra eljutott volna. Az *t* hatása alatt az *e*-nek legalább is a nagyobbik része zárttá vált, amit bizonyít az a körülmény, hogy a vallonban az *el* + cons. fejlődése összeesik az *el* + cons.-éval, így *ceaz* < *ecce illos*, *sacl*, *saeaz sigillu*, *sigillos* (WILMOTTE i. h.); vö. vall. mod. *tchivè* (Lüttich), *tchivià* (Namur) < *capillu*. Abból a körülményből, hogy *el*-nek lüttichi mod. vall. *è* felel meg, feltehetővé lesz, hogy Lüttichben és környékén a keletkezett *ee* > *ea* kettőshangzóban a hangsúly az *e*-re esett. Ezt a feltevést támogatja az a biztosan megállapítható körülmény, hogy egyéb eredetű *ie* és *ie* diphthongus a lüttichi vallonban ereszkedő hangsúlyú volt, úgyhogy a XIII. században e kettőshangzók második tagja már *ə*-vé gyengült, mint azt a *vie* < *vitam*: *vengie* < *vindicatum*-féle rímek mutatják (l. nagyszámú adatot W. Cloetta, Poème moral 44 kk.). Erre mutat a modern lüttichi vallon is, hol *ie* és *ie* diphthongus helyett *ī*-t találunk: *vendjī*, *pī* (fr. *piéd*).

Az *e* megnyúlásának s kettéhasadásának kezdete oly időre tehető, mikor az *t* még, legalább akusztikai hatás tekintetében, közel állott az *l*-hez. A Magyarországra jutott franciák (vallonok) nyelvében ez az állapot tovább tarthatott, mint az eredeti nyelvterületen (esetleg az *t* vissza is fejlődhetett *l* felé).¹ A magyar az *t*-t *l*-l-lel azonosította, míg az *ēē*-féle hangot, melynek hosszabb (s esetleg hangnyomatékos) része zárt volt, a saját zárt (s talán hosszú) *e*-jéhez érezhette legközelebbnek.

Bár az *e* > *ee* > *ea* változás a francia nyelvterület legnagyobb részén egyformán mehetett végbe, mégis a hangsúlyviszonyok, az obliquus megmaradt *l*-je előtti diphthongizálás (l. fenti *restéal*, *Naueal* stb.-t), valamint történelmi okok (vö. KARÁCSONYI J.: MNy. XXI, 22; ECKHARDT S.: MNy. XXII, 571; BÁRCZI: Revue des Études Hongr. 1923: 184; stb.) alapján a magyar szó lüttichi vallon eredetét tartom valószínűnek.

A vallonban a szó megvolt. A mai vall. *bordel* szót kétségtelen francia eredete miatt figyelmen kívül hagyhatjuk. H. FORIRNÁL (I, 131) a következőket találjuk: „*Bordai* s.

¹ Ez a jelenség nem példátlan. Az olaszban az *l* annyira előre haladt már az *u* felé, hogy *l*-lé való visszafejlődésében *u*-kat is magával rántott; így *sauma* (σάλμα) > *salma* (MEYER-LÜBKE i. m. 139 kk.).

Bordel, maison publique, lieu de prostitution, maison de débauche.“ A már említett származékok, mint *bordali* stb. tanuskodnak a szó régi voltáról. De régi adatunk is van, ha nem is Lüttichből; így PIRSOUL (Dict. wall.-fr. Dialecte de Namur. 1902. I, 73) közli a *Bórdia* szót, amely Namur két kapujának a neve volt: „... La porte de Bordial tire son nom du mot bordes ou bourdeaux, qui signifie baraques ou cabanes; quelques demeures en planches ou en couchis (= torchis) s'étaient déjà élevées vers le faubourg de Salzennes à cette époque. Il paraît que des troubles éclatèrent vers l'an 1256, à cause d'une maison clandestine, adossée à l'abbaye de Salzennes ...“¹

Azt hiszem, a fenti megfontolások, ha kétségtelenné nem is, de legalább valószínűvé teszik a magyar szó francia, és pedig vallon-francia eredetét.

A *mester* szóra vonatkozólag MELICH (MNY. X, 398—400) megállapítja, hogy az átadó nyelvben a szónak *meštr̥*-nek kellett hangzania. Szerinte a szóvégi latin *-ter*, *-tor*, *-tar*-en át *tr̥*-vé lett az ó-franciában (írva *tre*, *tor*). Ez a magyarázat feltétlenül elfogadható, bár általában inkább másként képzelik el a folyamatot. Bárhogy álljon azonban a dolog, a *tr̥* ejtés igen régi, s kétségtelen, hogy az *r̥* vocalis elemét hamarosan elvesztette, s kifejlesztett maga mögött valami tompa *ə* vagy *ê* féle hangot. E jelenségek idejének meghatározása lehetetlen, az azonban kétségtelen, hogy abban az időben, mikor a magyar szó átvételéről szó lehet, a *tr̥* ejtés már régen a múlté. A Chanson de Rolandban az *e—ə* assonance-ú XIV. laisse-ben található *trareit* < *traditor* (La Ch. de R. d'après le manuscrit d'Oxford, ed. G. GRÖBER 3. kiad. 27); a LXXIV. laisse-ben *o—ə* assonance-ok között áll *nostre* < *noster*, stb. Hasonló példa bőven akad.

A XIII. sz.-ban azonban megindul a szóvégi *ə* lekopása (MEYER-LÜBKE i. m. 116—7). Ennek folyamán esetleg újból keletkezhetett *meštr̥* ejtés, bár bizonyos adatok ennek ellentmondani látszanak: *te : tre* rímek, *tristre*, *rustre*-féle bővülések (MEYER-LÜBKE i. h.), *soudiaque* (*diacre*), *archédiaque* (Vie de St. Sorbier LVIII c. f.) stb. formák, valamint *Isera* > *Oise*, *tempora* > *tempe* fejlődések a szóvégi *r* artikulációjának meggyengülésére mutatnak. Azonfelül nem valószínű, hogy ebben a korban az *st* még mindig az *št* fokon volt. Ha a *mester* szó valóban francia jövevényszónak bizonyulna, a kikövetkeztetett *meštr̥* alak francia nyelvtörténeti szempontból igen érdekes.

BÁRCZI GÉZA.

¹ J. FELLER, lüttichi egyetemi tanár úr szíves értesítése szerint a két kaput 200 év óta népetimológiával *Bordeleau*-nak (*bord de l'eau*) hívják.

A Bécsi Kódex e jelöléseinek kérdéséhez.

A Bécsi Kódex, mint ismeretes, háromféle jegyet használ az *e* hangok jelölésére: pontozott (*é*), vonatos (*ê*) és puszta (*e*) *e* betűt. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a három kéz közül (az adat után tett I., II., III.-mal jelöljük), amelyek a kódexet írták, csak az I. használja gyakrabban az *é* jelet. A II. kéz, amelynek az írása a leginkább következetes, s amelytől a BK. nagyobb része származik, az *-e* kérdő partikulán kívül nem igen használja az *é*-t; a III. kéz, amely csak néhány lapot írt, igen következetlen az *e* hangok megkülönböztetésében.

Ami mármost az említett jegyek hangértékét illetné, az erre vonatkozó irodalom nem áll arányban az elért biztos eredményekkel. Ennek az oka pedig nyilván az alkalmazott módszerekben rejlik. Igen jellemző ebből a szempontból a legutóbbi és legnagyobb terjedelmű tanulmány, amely kizárólag a BK. *e* jegyeivel foglalkozik: PÜNKÖSTI MÁRIA, A Bécsi-Kódex *e*-féle hangjainak helyesírása. Bp., 1913. A szerző a BK. három *e* betűje közül kettőt: a vonatosat és a pontozottat veszi vizsgálat alá; a harmadikra, t. i. a jeltelen *e*-re azonban ügyet sem vet. Nagy és pontos munkával összeállítja az említett két betű minden előfordulását, a további csoportosítás alapjává azonban a mai nyelv hangállapotát teszi. Ilyenformán nem tisztán leíró szempontból ad összeállításokat, hanem közbeveti azt a kérdéscsoportot is, hogy mik az akkori hangok (ill. nála inkább: a BK. *ê* és *é* betűjének) különböző mai megfelelői. A leíró és történeti nyelvszemlélet ily kombinációjának meg kell látszania az eredményeken. PÜNKÖSTI meg sem kísérli, hogy összeállításai alapján az említett betűk hangértékét ujólag megállapítsa. Megelégszik e helyett azzal, hogy az erre vonatkozó nézeteket bevezetésében felsorolja. Az értekezés másik hibája az, hogy a három kézírást nem különbözteti meg egymástól. Meg sem említi, hogy a II. kéz az *é* jegyet csak egészen elvétve alkalmazza. Természetes ilyenformán, hogy nem látjuk, vajjon az egyes szavak írásában mutatkozó eltérések ugyanazon kéz írásában merülnek-e fel, vagy talán az egyes írók közt levő nyelvjárási vagy írásmódbeli különbségek folyományai-e.

A régebbi nézetek a BK. *e* jeleinek hangértékére vonatkozólag: JÁSZAI PÁL szerint (RMNy. I. köt. XIII. l.): „a vonatos *ê* mindig rövid“, „a pontozott hosszú“, a jelöletlen pedig rövid zárt *é*. VOLF GYÖRGY nézete (Nyelvemléktár I. köt. VII. l.) az, hogy az *ê* nyílt, az *é* zárt *e* hangot jelöl, a puszta *e* hangértéke pedig kétes. Ez utóbbi nézetet fogadja el DINGFELDER EDE is (Legrégibb bibliánk nyelvéről. Bp., 1901. 9—12. l.). A BK. I. (és III. ?) kézírásával rokon írású Münchener Kódex-szel BARTA BORBÁLA M. ESZTER foglalkozott ilyen szempontból (A Münchener Codex *é* és *ê* jelölései: NyK. XLV,

303 és kny.). Eredményei ezek: „... az *e* betűvel a kódexírók az *é*-t jelölték“ (330); „... az *ē* hangot az író a jelöletlen *e*-vel kívánta jelölni“ (331); végül bizonyos eseteket kivéve „... az *ē* mindig nyíltságot jelöl, mégpedig tekintet nélkül az időmértékre“ (332).

E betűk hangértékének a kérdése annál is inkább megérett egy újabb állásfoglalásra, mivel a fentebb említett értekezések óta megjelent a MÉSZÖLY-féle új szövegkiadás, amely a VOLF-féle kiadással szemben meglehetősen sok eltérést mutat (l. BK. 252—70. 1.).¹

Az *e* hangértéke nyilván rövid és hosszú nyílt *e* (tehát *ε* és *ē*). Pl. *kēmencē* II. 127 ~ *kēmencēt* II. 130, 190; *ēlmē* I. 43; *kēčkēk-* (*kecskék*) I. 14, II. 152 bis, 153, 275; *kēz* (*kéz*) II. 159; *vēz* (*vész*) II. 165, 240, 241. — Ebben VOLF GYÖRGY óta minden kutató megegyezett; részletesebb összeállításokat ad erre vonatkozólag SZÁNTÓ KÁLMÁN: Tanulmányok az egyet. m. Nyelvtani Társ. köréből I, 1: 32. 1.

A jeltelen *e* hangértékére vonatkozólag először is ismételnünk kell, hogy a II. kéz ezt a betűt használja rendszerint ott is, ahol az I. kéz pontozott *é*-t ír, még pedig bizonyára rövid és hosszú zárt *e* (*e* és *ē*) értékben, pl. *o lelket* II. 218; *keñer* II. 190; *čereppel* II. 123 ter.

Az I. kéz a jelöletlen *e* mellett igen gyakran használja az *é* jegyet is. A kérdés mármost az, vajjon szabályos-e a két betű váltakozása; más szóval: más hangot akart-e jelölni az író a pontozott *é*-vel, mint a jelöletlennel?

Ha összeállítjuk egy gyakrabban előforduló szóalak valamennyi előfordulását, azt látjuk, hogy a két betű teljesen szabálytalanul váltakozik egymással. Így az *embēr* szó többes száma a II. kéznél mindig *emberec* (114, 139 bis, 143, 193, 198, 243 bis, 253, 264, 306), ill. *emberek-* (105, 112, 114, 116, 120, 123, 132, 139, 143, 145, 204, 238, 245, 249, 252, 255, 270, 271, 273, 278, 279, 296, 310, 312, 318). Ezzel szemben az I. kéz írása nem következetes: *emberēc* (20, 104), *embērēc* (34, 39, 87), *embērec* (7), *emberekēt* (305), *embērēknēc* (85), *embērēknę* (305), *embērēkrē* (287), *embērectol* (87), *embēręc-tol* (89).

Minthogy jóformán kivétel nélkül ilyen szabálytalan a két betű megfelelése, nyilván mind a pontozott *é*, mind a jelöletlen *e* állhatott rövid vagy hosszú zárt *e* helyén (*e* és *ē*), pl.: *kēuē* I. 26 (*kéve*), *keuēt* I. 5, *kēuēknę* I. 6, *onēpēt* I. 29 ~ *ērdēmēt* I. 4, 61, 85, *kērezt-* I. 61, *-kerēzt-* I. 65, 70. Hogy a pontozott *é* rövid hangot is jelölt, arra elég bizonyíték az is, hogy a tövégi magánhangzót, amely pedig a nyelvtörténet

¹ Példáinkat ebből a kiadásból idézzük. Csak a *č* és *r* jelek alkalmazásában térünk el tőle.

tanusága szerint kétségkívül rövid volt, igen gyakran írja az I. kéz pontozott jeggyel is.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a II. kéz írásában, bár csak igen elvétve fordul elő az *e* betű, jóformán minden esetben hosszú zárt *ę*-t jelölhetett. Ez esetek a kérdő *-e* szócskán kívül: *ębreg-* (273), *ęg-* (*ęg* 'ardeo' 315), *ęl-* (181, 186, 188, 200, 233, 244, 265, 268, 294, 311, 319). *Es* (= *et* 315), *ęzę* (= *comedet* 263), *ęędęmętol* (*ęęędęmętől* 120), *kę* (255), *kętęlęn* (*kęnytelen* 266), *męl* (*męly* 177), *Męrt* (263), *ręze* (315), *terębintus* (186), *vęn* (168), *vęr* (179), *męgvętęttętic* (= *capietur* 315), *zquętnęk* (299). (De *e* szavak nagyrésze azért jelöletlen *e* betűvel is előfordul!)

Ahol *ę* betű *e*-vel, ill. *e*-vel váltakozik, ott, ha nem íráshiba, ejtésbeli bizonytalanságot, illetőleg az írók közt fennforgó nyelvjárási különbséget kell feltennünk. Az előző esetre lehet példa az *ige* szó: *ięę* I. 27, de *ięę* I. 12, *ięe* és *Ięe* II. 158; az utóbbira a *legottan*: az I. kéz vagy *e*-vel írja (9, 33, 41, 46, 61, 64, 69, 86), vagy *e*-vel (54, 56, 58, 59, 68, 77, 92); a II. kéz azonban mindig *ę*-t használ (125 bis, 126, 127, 134, 170, 175, 266). Ugyanígy a *szęm* szó is: az I. kéz *e*-vel (4 bis, 12, 25, 30, 31, 33 bis, 37, 53, 63, 65, 81, 98, 100 bis, 104, 304 bis) vagy *e*-vel (24, 45, 59, 99, 288), egyszer pedig *ę*-vel írja (51). A II. kéznél az *ę* általános (111, 139, 149 bis, 150, 151, 153, 156, 158 bis, 168, 183, 200, 204, 230 bis, 242, 252, 256, 270, 276, 284, 295, 296 bis, 298, 299, 300 ter, 301, 307 bis, 311, 312 bis, 313, 317). A *szęmęly* szó természetesen ugyanezt a megfelelést mutatja.

TECHERT JÓZSEF.

Bicscse.

Ez a név tudtommal a következő nagymagyarországi községnevekben fordul elő: *Kisbicscse*, *Nagybicscse*, *Bicscse-szabadi* és *Bicscsefalu* (valamennyi Trencsén vm.-ben). E folyóirat olvasói, különösen maguk a nyelvészek, bizonyára meg fognak ütközni azon, hogy a nevet következetesen csonkítatlan *cscs*-vel írtam. Azonban így állapították meg 23 évvel ezelőtt hivatalosan az említett községneveket, és éppen ennek a föltűnő hivatalos írásmódnak a történetét akarom elmondani abból a célból, hogy az elkövetett hibát, ha későn is, egy tollvonással, egy miniszteri rendelettel helyreigazíthassák. Mert igaz ugyan, hogy a felsorolt községek azóta, sajnos, idegen uralom alá kerültek és cseh-szlovák nevet kaptak, azonban nálunk természetesen ma is eredeti nevükön szerepelnek. Így vannak tehát hivatalosan írva a Helységnevtárnak legutóbbi, 1926-iki kiadásában is „Az elcsatolt területek községei“ c. jegyzékben, és a Vasuti Utmutatónak tavaly-

májusi kiadásában is a 266. szám alatt szintén a föltűnő Nagy *gyűjcsse*-Peredmér írásmódot olvashatjuk.

Ennek a magyar helyesíráshoz értők előtt nem hiába föltűnő és furcsa írásmódnak itt következik a története.

A magyarországi községnevek és egyéb helynevek „egy- séges hiteles törzskönyvének létesíthetése céljából“ a belügy- miniszter a kereskedelmi és a közoktatási miniszterrel egyet- értőleg *véleményező szaktestületként* 1896 áprilisában állandó vegyes bizottságot szervezett, az Országos Községi Törzs- könyvbizottságot, amely az Országos Statisztikai Hivatal igazgatójának elnöklete alatt a belügyi, kereskedelmi és köz- oktatási minisztériumnak, az Orsz. Levéltárnak, az Orsz. Statisztikai Hivatalnak, a M. Tud. Akadémia Történelmi, valamint Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottságának, a M. Történelmi Társulatnak és a Magyar Földrajzi Társaság- nak, meg az Erdélyrészi Magy. Közművelődési Egyesületnek és az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek képviselőiből alakult meg.¹ Nagy, nehézkes bizottság, amekkorára, nézetem szerint, szük- ség sem lett volna, mert az ilyen, sokféle szakemberekből összeállított és inkább csak ülésezésre és szavazásra, mintsem kutató munkára szánt testület a végrehajtandó munka egy- ségességének és következetességének aligha lehet javára. Egy- nyivel helyesebben és egyszerűbben jártak el a helyneveknek nem ugyan egyszerű hivatalos törzskönyvezésében, hanem kutatásában a svédek. Náluk 1902-ben királyi rendeletre egy mindössze három tagból álló bizottság alakult, egy történet- tudósból, egy nyelvészből és egy közigazgatási szakemberből, s ezek olyan munkát végeztek, amely mintaszerűnek mond- ható.² A mi Törzskönyvbizottságunk megszervezésében nem is gondoltak arra, hogy a helynevek kutatásában a nyelv- tudománynak is elsőrangú szerepe van, mert míg e bizott- ságban a M. Tud. Akadémiából a szintén elsősorban illetékes Történelmi Bizottságon kívül a kevésbé vagy alig illetékes Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottságot is képviseltették (ez utóbbiról igazán bajos megmondani, minő fontos adattal járulhat hozzá a helynevek kutatásához és végleges megáll- apításához), addig a szakszerűleg elsősorban illetékes aka- démiai Nyelvtudományi Osztályt, illetőleg ennek legszaksze- rűbb, tehát leghivatottabb szervét, a Nyelvtudományi Bizott- ságot érthetetlenül mellőzték. Pedig a helynevek eredetét a történettudomány támogatásával, illetőleg a történelmi ada- tok módszeres fölhasználásával csak a nyelvtudomány kutat- hatja ki, helyesírásuk megállapítására pedig kizárólag ez a tudományzak van hivatva. Ez utóbbi tételt tudományos

¹ L. BUDAY LÁSZLÓ, A község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. t.-cz. végrehajtása. Bp., 1903. 10—2. és 24—33. l. és vö. Nyr. XXVI, 27.

² Vö. Nyr. XXXIX, 33.

ember előtt bizonyítanunk sem kell, most azonban közigazgatási hatalommal és szervezettel szemben (mert a mi Törzskönyvbizottságunk a svéd bizottságtól eltérőleg csak közigazgatási szervezetnek tekinthető) rá kell mutatnom arra, hogy helyesírásunk két fő elve és alapja a kiejtés és a szóelemzés lévén,¹ a helyesírás okszerű megállapítására mind a két elv és alap kizárólag a nyelvtudományt teszi illetékesé. A valóságban is mindig az Akadémiának Nyelvtudományi Bizottsága dolgozta ki és állapította meg helyesírásunk szabályait. Az elfogadás pusztán a tetszés és nem a szaktudomány kérdése ugyan (ezért szavaz fölötte Akadémiánknak is minden szakbeli tagja), és lehetséges tisztán a tetszésen alapuló írásmód is (amire a család- és keresztnevek írásának divatjából idézhetnénk külön példákat): mégis kétségtelen, hogy a kiejtés és szóelemzés alapjára fektetett helyesírást tudományosan csak a nyelvészet állapíthatja meg, mert hiszen mind a nyelv kiejtését, mind a szók eredetét hivatásszerűleg csak a nyelvtudomány kutatja és magyarázza.

Ennek az igazságnak az erejét, úgylátszik, a mi Törzskönyvbizottságunk is érezte, mert a helynevek helyesírására vonatkozó javaslatnál is föladatai közé tartozván, üléseire utólag nyelvtudományi szakértőnek szavazati jog nélkül (!) előbb SZINNYEI JÓZSEFET, majd 1899-ben e sorok íróját s — emlékezetem szerint valamivel később — MELICH JÁNOST is meghívták. Ámde, amint cikkem címéből és hangulatából máris sejthető, hiába.

Mert mi történt? A községnevek egységes megállapítását célzó eljárás a Törzskönyvbizottságban az, hogy mindenekelőtt összegyűjtik az adatokat egy-egy vármegye összes községeinek és egyéb lakott helyeinek (pusztáknak, telepeknek, majoroknak stb.) elnevezéseire, ezeket jegyzékbe foglalva hozzászólás végett a bizottság tagjaival, valamint a meghívott szakértőkkel közlik, aztán pedig formászerű ülésben minden helynevet megbeszélnek s a névben szavazással véglegesen megállapodnak. Ez a megállapodás a belügyminisztérium felülbírálatára alá kerül, s ha elfogadható, miniszteri rendelettel mint végleges és hivatalosan használandó helynév az Országos Községi Törzskönyvbe beiktattatik. Ez volt az eljárás a *Bicscse*-féle helynevek esetében is. Mármost az történt, hogy a bizottságban szervezetszerűleg képviselt Országos Levéltár a kérdéses nevekre vonatkozólag a *cscs*-sel való írásmódot ajánlotta ezzel a rövid megjegyzéssel: „a két *tt* régies írásmód, ennek a két *cs* [értsd: *cscs*] felel meg.“

A szóbanforgó neveket u. i. addig „két *tt*“-vel, vagyis *Bittse* alakban írták, s ennek a régebbi írásmódnak az Orszá-

¹ L. A magyar helyesírás szabályai. Hivatalos kiadás. 3. kiad. Budapest, 1927.

gos Levéltár véleménye szerint a két *cs* betűs *Bicscse* írás a megfelelője. Hogy ez a minden helyesírástörténeti és nyelvészeti megokolás nélkül előterjesztett vélemény az Országos Levéltárnak melyik tisztviselőjétől származik, nem tudom, csak azt kell följegyezni, hogy a Levéltárnak jelen volt képviselője, CSÁNKI DEZSŐ nemcsak vallotta, hanem mikor e véleménynek helytelen voltára mint nyelvész-szakértő az ülést figyelmeztetnem kellett, a levéltári véleményhez tovább is tántoríthatatlanul ragaszkodott. A véletlen úgy akarta, hogy a három fönt nevezett nyelvész-szakértő közül csak egy magam lehettem jelen a tárgyaláson, s az én igénytelen szavamat a nevezett történettudós nem értékelte kellően, valamint arra sem gondolt, hogy a helyesírás tudományos megállapítása nem történettudományi, hanem, amint föntebb már kifejtettem, nyelvtudományi föladat. Ha kedvező esetben mi, nyelvész meghívottak, mind a hárman jelen vagyunk és természetesen egy véleményt adunk a bizottságnak, történettudósunk is bizonyára meggyőződött volna tévedéséről, s a név-eldöntés nem ütött volna ki olyan furcsán, hogy rajta minden helyesírástudó ember megütközzék. A bizottság előtt és a nevezett történettudós előtt hiába fejtettem ki, hogy a kettős *ccscs*-vel való írásmód minden tudományos helyesírási elvvel ellenkezik. Az akadémiai helyesírás szerint u. i. a kétjegyű mássalhangzókat kettőztetés esetén már akkor is rövidítve, csonkítva írtuk, vagyis *nyny* helyett *nny*-nyel, *ccscs* helyett *ccs*-vel stb., mint pl. *könnyű*, *loccsan*, *feccsen* stb.; csak akkor, ha *ragozás* által keletkezik a kettőztetés, engedte meg az akkori akadémiai helyesírás a két kettős betűnek csonkítatlan írásmódját, mint pl.: *öcsce* (e h. *öcs-je*), *leánynyal* (e h. *leány-val*), *veszsen* (e h. *veszjen*, vö. *kérjen*) stb., és természetesen még az összetett szókban, mint: *jegygyűrű*, *kulcscsont* stb.¹ A már akkor, 1905-ben kötelezően használt iskolai helyesírás pedig, mint mindnyájan tudjuk, a kettőztetett kétjegyű betűket még *ragozás* esetében is csonkítatlanul íratta: *leánynyal*, *vesszen* stb. Hiába hangoztattam, hogy a *Biccse* szóban semmiféle rag nincs, hiszen nyelvérzékünk előtt merőben elemezhetetlen és minden jelentés nélkül való pusztán név csupán, amelynek eredetét sem ismerjük (az Etymologiai Szótár 1914-ben sem tudta származását megmondani); hiába hangoztattam, hogy a régi *tts*-sel való írás egyszerűen kettőztetett *cs* hangot jelent, mint a ma követendő *Biccse* írás is; hiába bizonyítottam, hogy ilyenformán mind az akkori akadémiai helyesírás, mind az iskolai helyesírás szerint is csak *Biccse* lehet az egyedül megokolt írásmód: a nevezett történettudóst egymagam, SZINNYEI és

¹ L. pl. az akadémiai helyesírási szabályoknak 1902-i kiadásában a 11., 36., 82. és 83. §-okat.

MELICH nélkül meggyőzni nem bírtam. A bizottságnak tehát szava z n i a kellett. Mit tegyen mármost egy ilyen, különböző szakbeli emberekből összeállított nagy szavazó testület, amelynek tagjai sem a történettudomány, sem a nyelvészet kérdéseinek eldöntésére nem érezhetik magukat hivatottaknak? Azt tették, ami ilyenkor mindig történni szokott, hogy tárgyilagos mérlegelés helyett alanyi tekintetekre bízták véleményüket, más szóval pusztán a bizalom alapján szavaztak. Az a gondolat föl sem merült lelkükben, hogy a szóban forgó vitában szavazásra voltaképen nem is illetékesek. A bizalom ilyenkor — emberi dolog — a rang, a tudományos hírnév és a kor után igazodik. Mindezekben a nyelvtudomány jelenvált képviselője a történettudományéval nemhogy akkor, de most sem versenyezhet. A „non quid, sed quis“ elvénél fogva tehát *Bicscse* lett győztes a helyes *Biccse* fölött. Én a határozat után a tudomány tekintélyében való gyermekg hittel különvéleményként kívántam nézetemet a belügyminisztérium elé terjesztetni, a bizottsági elnöktől azonban azt a kijelentést kaptam, hogy kívánságomnak eleget nem tehet, mert a meghívott nyelvészek a bizottságnak voltaképen nem tagjai, s az ülésekben csak tanácskozási joguk van, de szavazati joggal nem bírnak. Nem vagyok jogász, csak a nyelvtudomány egyszerű munkása, de mai napig sem tudom megérteni, miért ne lehetett volna egy tisztán tudományos véleményt döntő helyen való figyelembe vétel végett, legalább a jegyzőkönyvbe iktatva, akkor is fölterjeszteni, ha a vélemény kifejtője a bizottságnak nem tagja, főképp mikor abba éppen azért hívatott meg, hogy tudományszakjának véleményét szükség esetén megmondhassa. Nyelvtudományunk igazságának rendíthetetlen érzetében tehát nem volt más mit tennem, mint segélykérők módján külön, kellően fölbélyegezett folyamodványban fejteni ki a bizottságban sikertelenül hangoztatott véleményemet s kérni a magas belügyminisztériumot a kérdéses helynevek írásmódjának a tudományos alapon álló helyesírás elvei szerinti megállapítására.

Az ügy intézésében elkövetett eddigi hibákat azonban újabb hibák is követték, amelyeket mind el kell mesélnem annak bizonyítására, hogy tudományos dolgot nem szabad a hivatalos ügymenet merev formái szerint intézni el.

Az történt u. i., hogy a magas minisztérium a kérdést tudományos és behatóbban kifejtő folyamodványom ügyében onnan kért véleményes jelentést, ahonnan nem kellett volna — az ellenvélemény képviselőjétől, a nevezett történettudóstól. (Tőle magától értesültem erről az ügynek eldöntése után.) Két más és helyes eljárás között is lehetett volna t. i. választani: megkérdezhetette, vagy a bizottság útján megkérdezhetette volna az ügyet intéző miniszteri főtisztviselő az illető ülésen véletlenül jelen nem volt másik két

nyelvész szakértőt is, vagy — ami leghelyesebb lett volna — egyenesen az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságától kérhetett volna a nevek vitás írására nézve szakvéleményt. Hanem két vitázó fél pörét az egyik félnek, és éppen nem a szaktudomány képviselőjének véleménye alapján dönteni el, szerény nézetem szerint a leghelytelenebb eljárás volt. Meg is volt a következménye. A nevezett tudós u. i. az írásban kifejtett okokkal sem volt meggyőzhető és arra sem gondolt, hogy a kérdésben a leghivatottabb ítélőszéknek, a Nyelvtudományi Bizottságnak a meghallgatását javasolja. Bizonyára az ő véleményes jelentése alapján történt azután az, hogy én 1906 július 17-iki kelettel a Központi Statisztikai Hivatal akkori aligazgatójától, mint a Törzskönyvbizottság helyettes elnökétől a következő átiratot kaptam:

„Hivatkozva a belügyminiszter ur Ó Nagyméltóságának folyó évi június hó 7-én 9581. szám alatt kelt rendeletére, értesitem Nagyságodat, hogy a *Nagybicscse*, *Kisbicscse*, *Bicscseszabadi* és *Bicscsefalu* trencsénvármegyei községek helyesírása ügyében beadott felterjesztését a belügyminiszter ur Ó Nagyméltósága nem tette magáévá, hanem e községek neveinek helyesírására nézve a törzskönyvbizottság javaslatát fogadta el, mert eltekintve attól, hogy a törzskönyvbizottság által megállapított írásmód e nevek régi helyesírásának is megfelel, ha a szóban levő községnevek az Akadémia helyesírásának megfelelően állapíttatnának meg, ebből a jelen esetben igen könnyen kiejtésbeli zavarok származnának.“

A miniszteri döntés e megokolására a nyelvtudomány szempontjából a bizottságban és kérvényemben kifejtett főntebbi ellenvetések megisméltlése mellett teljes tisztelettel a következő észrevételeket kell még tennem.

1. A régi *Bittse* írásmód *tts* betűcsoportjának, amely kettőztetett, illetőleg hosszan ejtett *cs*, tehát *ccs* (nyelvészeti helyesírással *čč*) hangot jelent, nemcsak a *cscs* betűcsoporttal, hanem az egyszerűbb, csonkított *ccs*-vel való írásmód is megfelel; e felől tehát nincs semmi tudományos ok, amely a *cscs* írásmódot tenné szükségessé.

2. A régi írásmódjában annyi különféle hatás érvényesült (különböző idegen irodalmi, illetőleg helyesírási hatások¹), hogy belőle a mai helyesírásra nézve irányító elvet leszűrni alig lehet. A kérdésbeli helynevek régi írásmódjának *tts*-ében tehát a mai írásmód megállapítására nézve semmi kötelező előzményt nem láthatunk.

3. Az egyszerűbb, vagyis csonkított *ccs*-sel való írást nemcsak az akadémiai helyesírásmód, hanem, amint már fentebb is utaltam rá, a közoktatási minisztériumtól elrendelt

¹ L. MELICH, Szlav jövevényszavaink I. k. 2. r. 1—52 és Ua., Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás 8. és köv. ll.

ügynev. iskolai helyesírás is megkívánta volna. A belügy-minisztérium tehát ilyenformán a *Bicscse* alak mellett való döntésével a társmisztérium hivatalos intézkedését sem vette figyelembe.

4. Következésképen a kérdéses helyneveknek *cscs*-sel való írása minden akkori és mai tudományos helyesírási elvvel ellentétben áll s így csak önkényes jellegűnek tekinthető.

5. Az a — nyilván történettudásunk véleményes jelentéséből átvett — megokolás, hogy a csonkított *ccs*-sel való írásmód kimondásából „igen könnyen kiejtésbeli zavarok származnának“, a nyelvtudomány szempontjából szintén nem állja meg helyét. Mert valamint a *loccsan*, *feccsen* s újabban az Akadémiától is elfogadott *öccse* írásmód tudunkkal soha sem okozott kiejtésbeli zavarokat, vagyis nem akadt iskolázott ember, aki az efféle szókat külön *c + cs* (= *č*)-vel, tehát *loc-csan* (olv. *loc-čan*), *fec-csen* (olv. *fec-čen*), *öc-cse* (olv. *öc-če*) ejtéssel olvasta volna: úgy a *Biccse* írásmód sem hozott volna semmiféle iskolázott embert abba a tévedésbe, hogy a kérdéses neveket *Bic-cse* (olv. *Bic-če*) módon hangoztassa, mert minden tanult ember tudja, hogy a *ccs* betűcsoport, hacsak nem valamely összetett szó két tagjának érintkező pontján áll, mindenkor hosszú, illetőleg kettőztetett *cs* hangot (*čč*) jelent a magyarban. A *ccs* betűcsoportnak kettős *cs* (= *čč*) hangértéke annyira közismert dolog minden művelt ember előtt, hogy éppen az ellenkező kiejtésbeli zavartól kell olykor, szerencsére igen ritkán, tartanunk, akkor t. i., mikor valamely szóösszetétel tagjainak határán valóban egy szóvégi *c* és egy szókezdő *cs* (*č*) kerül esetleg össze, úgyhogy nyelvérzékünk a két összetélt tagot világosan érezve, a külön *c* és külön *cs* (*č*) hangról is tudattal bír. Ilyenkor éppen a kettős *ccs* (= *čč*)-vel való ejtés megelőzése végett bizonyára minden tudatos író kötőjelet tenne az összetétel határpontjára, vagyis a *c* és a *cs* betű közé, tesztem az ilyen ritkán hallható összetett szókban, mint *bibic-csont*, *bibic-csőr* stb. A tudományos alapon nyugvó *Biccse* írásmód tehát éppoly kevésbé okozhat kiejtésbeli zavarokat, mint akár az *asszony*, *hosszú* stb. írás, amellyel pedig a Törzskönyvbizottságtól már addig megállapított helynevekben is sűrűn találkozhatunk, mint pl. *Kisasszonyfa*, *Hosszúhetény* (Baránya vm.) stb. stb., amelyeket tanult ember soha sem fog *as-szony* (= *áš-son*), *hos-szú* (= *hoš-sū*) stb. módon ejteni.

6. A tudományosan kellőképen meg nem okolható *Bicscse* írásmód egyúttal annyira természetellenes is, hogy nem is tud átmenni a köztudatba. Minthogy a *Biccse* névben sem összetétel nincsen, aminő pl. a *kulccsont*-féle szókban, sem személyrag, mint pl. az *öccse*-alakban (amelyet az Akadémia hosszú ideig valóban *cscs*-sel, vagyis *öccsésé*-nek írt), hiszen a név, amint már fentebb is mondtam, nyelvi-

érzékünkre nézve merőben elemezhetetlen: egészen természetes, hogy a kérdéses helynevekben minden iskolázott ember önkéntelenül *Biccse*-t írogat. Így találtam — nem is szólva a hírlapokról, pl.: nagybiccsei banditák . . . nagybiccsei bankrablók (Bpesti Hírl. 1928. nov. 4. 14. l.) — még a hagyományokhoz s az Akadémia helyesírásához leghívebben ragaszkodó Budapesti Szemlében is, pl. „*Biccse*falun tettük nyugalomra” (CLVIII, 299, 1914-ből). És ha ma, amikor a kétjegyű más-salhangzókat maga az Akadémia is, még a ragozás eseteit sem véve ki, csonkítással írja, vagyis mikor már teljes az egyetértés hivatalos helyesírásunkban, ha ma valamely tanuló azt kérdené a tanárától: miért írja a Helységnévtár és a hivatalos Vasuti Utmutató a *Biccse*-féle neveket minden helyesírási elv ellenére *Biccse* alakban, a meglepett tanár e cikkem elolvasása nélkül képtelen volna reá megfelelni; ha pedig véletlenül elolvashatta, csak ezt a választ adhatná: mert a nagymélt. belügyminisztérium 1906-ban így rendelte el. Hogy miért rendelte így, azt a kellemetlen helyzetbe jutott tanár nem tudná tudományosan megokolni.

Mindezek után, azt hiszem, nincs egyéb hátra, mint hogy a belügyminisztérium rendelje el az említett helynevekben a *Biccse* szónak egyedül helyes *ccs*-sel való írását. A jövőre nézve pedig utasítsa a Törzskönyvbizottságot, hogy a neveknek helyesírására nézve fölmerülő kétségekben mint amúgy is csak véleményező testület szavazással ne foglaljon állást; ennek eldöntését az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságától kérendő szakvélemény alapján tartsa fenn a minisztérium önmagának.

ZOLNAI GYULA.

A magyar *-ica*, *-ice* kicsinyítő képző.

Nyelvtudósaink a legújabb időkig megnyugodtak abban, hogy a címül írt képző szláv eredetű; még a mindenkivel ellenkedő ASBÓTH sem tartotta magyarnak (l. Nytud. II, 49). Egyedül MELICH hirdette, hogy eredeti magyar képző (MNY. X, 253). E két szaktekintélynek odavetett megjegyzése is komoly nyilatkozat, s ezért százszor is megfontoltam, hogy mit fogok mondani. De minél tovább gondolkoztam e témán, annál világosabbá vált előttem az, hogy *-ica* képzős szavaink között kétségkívül vannak szláv eredetűek, van azonban egy másik *-ica* képzőnk is, amely nyelvünkben önállóan keletkezett és önállóan terjedt tovább.

Régi adatok az előfordulás sorrendjében.

1. *subica* [első adat 1524. OklSz.; talán csak írássaját-ság *supica* OklSz., Századok IX, 206, TörtT. 1889: 775, 1908: 197, 1910: 519; *subitha* TörtT. 1900: 470; MA. mindhárom kiadásában, úgy látszik, következetes sajtóhiba *sobitza tunica* a.] 'indusium, amiculum, tunica, inclusia, ein oberkleid' OklSz. <: *suba* 'chlaena, toga pellita, winterrock' NySz.

2. *Magdica* [1625: *Maddiczámat*, *Magdiczámot* TörtT. 1888: 211; 1626: *Magdicza* TörtT. 1901: 382] 'Magdalena nomen blandiens'. — Vö. *Magdalena* [XVI. sz. OklSz.] 'Magdalena'.

3. *Katica* [1625: *Katiczátkámot* (sic!), *Katiczámot* TörtT. 1888: 211; 1629: *Katiczát* TörtT. 1901: 493; 1661: *Katicza* KárolyiOkl. IV, 413; ADÁMI, Sprachk. 108, MÁRT. 1799. (200. l.), SÁNDOR, Sokféle XII, 245 stb.] 'Catharina, Käterl, Kätchen' <: *Kata* 'Catharina, Käthe' OklSz. — A XIV. századi *Katicha*, *Katyche* (MNY. III, 465, X, 82) alakokat *Katicsá*-nak kell olvasnunk (l. MELICH: MNY. X, 253; vö. még *Magycha* MNY. IX, 224).

4. *babica* [(az EtSz.-ban a XVI. sz. jelzés sajtóhiba) 1625: *babicsa* (!) TörtT. 1900: 24, 25, 36 (vö. Nyr. XXIX, 179, XL, 326—8, MNY. VII, 269); 1671: *babiczája* LevT. II, 291; 1695: *babiczát* TörtT. 1894: 299, 300; néprnyelvi adatok: Somogy m. KASSAI I, 224, 226, Torontál és Fehér m. MTsz.] 1. 'infantulus, kindchen'; 2. 'geliebte'; 3. 'vielliebchen' EtSz. 207 <: *baba* [első adat SZIKSZAIból EtSz.] 'infantulus, kindchen' stb. EtSz. Megjegyzem, hogy a XVII. sz.-ban a *babica*-nak csak 'spielpuppe' (valamilyen társasjátéktárgy, úgy látszik: 'zálog') jelentése volt.

5. *Annica* [1640: *Annicza* LevT. II, 284; alakv.: *Anitza* MÁRT. 1799. (200. l.); *Nanicza* KR.] 'Anna iunior, Änchen' <: *Anna* 'Anna'.

6. *Gyurica* [1646: *Gyuriczának* TörtT. 1885: 417; 1647: *Gyuriczát* TörtT. 1884: 91; 1693: *Gyuricza* uo. 92; alakv.: 1658: *Juricza* KárolyiOkl. IV, 363—4] 'Georgius' SÁNDOR, Sokféle XII, 245. — Vö. *Gyurka*, *Gyurkó* (l. még *juri*, *jurka* MNY. X, 352) 'Georgii nomen blandiens, koseform zu Georg' OklSz.

7. *Borica* [1684: *Boriczát* TörtT. 1903: 90; 1753: *Boricza* MNY. XI, 374; PPB. Nomina propria] 'Barbara'. — Vö. *Borbála* 'Barbara' OklSz.

8. *Évica* [a XVIII. sz. elején (öreg asszony neve¹): *Évicza*

¹ Vörösmartynak „A fátýol titkai“ c. vígjátékában is a komikus vénkisasszony neve *Katica*. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy, mint ma is, egyes nőket öreg korukban is kisleánykori becéző nevükön szólítottak.

ArchRák. VIII, 374; alakv. 1706 körül: *Vicza* TörtT. 1897: 304] 'Eva, Eva parva' KR. < : *Éva* 'Eva'.

Más *-ica* képzős keresztneveket l. Nyr. VII, 238—9.

9. *galambica* [1706. MNy. II, 322; 1735. MNy. I, 362; népnyelvi adatok a Dunántúlról: Nyr. XLI, 292, XLIV, 89, MNy. IX, 138, NyF. XXXIII, 20, XLVIII, 62] 1. 'agaricus piperatus, pfefferschwamm' MÁRT. 1807.; 2. 'kis galamb, kedves galamb' CzF.; 3. 'kedveske, szeretőcske' CzF. < : *galamb* 'taube'.

A *galambica* MIKLOSICH: Nyr. XI, 165 és SlavEl.² szerint szláv eredetű, de MELICH tanár úr szóbeli felvilágosítása szerint ilyen szláv nevű növény nincs és nem is lehet.

10. *tubica* [SIMAIból KR.; Tzs. 1838.; CzF.; Szigligetiből TMNy. 551; MTsz.; Ethn. XI, 129, NépkGy. VIII, 246, 267, Nyr. XLV, 188; ? alakv. *tubítza* DANK., Lex.] 1. 'columbulus, täubchen, galamb' KR., Tzs. 1838., CzF., Nyr. i. h.; 2. (*tubi-cám*) 'galambom, kedvesem' MTsz., Ethn. i. h., NépkGy. i. h., Nyr. i. h. < : *tuba* 1. 'columba, taube' NySz., Tzs. 1835., KUNOSS, Szóf. 1835., 1836., 1843., TudGyüjt. 1821. II, 63, Nyr. XXX, 283; 2. 'dilecta, geliebte' NySz., SzD.² 250; vö. még *Tuba*—*Tubáné* 'szerelmes pár' Nyr. XLI, 196.

Újabbkori adatok.

A) Kedveskedés v. általában kicsinyítés.

1. *dalica* [egy adat Czuczorból SIMONYI, Magyar Nyelv¹ I, 128] 'dalocska' < : *dal* 'lied'.

2. *farkinca* (járulék -n) [több adat különböző vidékről: MTsz., Ethn. VI, 71, NyF. XLVIII, 25, Nyr. XLV, 109; alakv.: *fárkinca* Nyr. XXVII, 544; *farkonca* MTsz.; *farkalinca* IMRE S., Idegen és hibás szólások 104; *farkica* MTsz.; *farkuca* IMRE S. i. h.] 1. 'farkacska'; 2. 'végecske (pl. gyertya-végecske)' MTsz. < : *fark* 'cauda'.

3. *gulyica* [egy adat a Palócföldről TMNy. 551] 'golyó'. — Vö. *golyó* 'kugel'.

4. *gunyica* [egy adat Heves m. Besenyőtelekről Nyr. XLI, 434] 'gunya' < : *gunya* 'bekleidung'.

5. *gyöngice* [Somogy m. Csököly NAGY J., A csökölyi nyj. 14, 51] 'fiatal' < : *gyéngé* 'schwach'.

6. *lekkicém* [két adat SIMONYI, Magyar Nyelv¹ I, 128] 'meine geliebte' < : *lélek* (*lelke*-) 'seele'.

7. *papica* [Somogy m. Curgó Nyr. XXIX, 336; alakv. *papalica* Veszprém m. Nyárad (gyermekjátékdalban) NyF. XXXIV, 156] 'kenyér' (gyermekny.) < : *papa* 'étel' (gyermekny.)

8. *szivicém* [egy adat Baksayból NyF. LXXXVIII, 16] 'mein herz, meine geliebte' < : *szív* 'herz'.

B) Növény- és állatnevek.

1. *körmice* [MVir. Tóld. *Nyestike* a., KASSAI III, 56, 232, Tzs. 1838., CzF.; Egerből (egyetlen népnyelvi adat) MTsz.] '*calendula officinalis*' < : *köröm* 'unguis, nagel'; vö. *körömvirág* [Nyr. III, 543], *körömke* [MTsz., DONGÓ O., A kiskunfélegyházi nyj. 19] 'ua'.

2. *levelica* béka [egy adat Göcsejből GÖNCZI F., Göcsej 499] 'leveli béka' < : *levél* 'blatt, laub'.

3. *nyulica* [Vas m.-ből Nyr. XXVI, 186, XLI, 292, MNy. IX, 284] '*boletus edulis*' < : *nyúl* 'hase'.

4. *tányérica* [egy-egy adat Szegedről és Torontál m.-ből MTsz.] '*helianthus annuus*, tányérvirág' < : *tányér* 'teller'; vö. *tányérvirág*, *tányérbél* stb. 'ua'. MTsz.

? 5. *kenderice* [első adat SÁNDOR, Sokféle XI, 140; népnyelvi adatot nem találtam, s így talán csak nyelvújítási szó] '*fringilla cannabina*, hánfling' < : *kender* 'hanf'.

C) Székely nyelvi adatok.

1. *bábicás* [egy adat Háromszékről EtSz. 206] 'gilisztás' < : *báb* 'puppe des insectes' (neol.!) EtSz.

2. *bogarica* [egy adat Háromszékről MTsz.] 'bogárszarvú tinó' < : *bogár* 'käfer'.

3. *bordica* [első adatok a XVIII. sz.-ből Nyr. XXXVIII, 379, EtSz.; újabb adatok az EtSz.-hoz: KASSAI III, 56, Nyr. XXVI, 331, XXXIV, 83, 322, NyF. XX, 34, 55; alakv. *bordinca* EtSz.] 'az ökörjárom belfája' < : *borda* 'rippe'.

4. *pöszmelice* [egy adat Udvarhely m.-ből MNy. XIV, 43] 'hulladék, fatörmelék, giz-gaz'. — Vö. *pöszmés* szalma (amely házfedésre alkalmatlan) MTsz.

D) Gyermekjátékokban és betlehemes énekekben.

1. *bukorica* [Dugonicsból Ethn. XVII, 34].

2. *fehérice* [Gyergyó Nyr. XXXIV, 326].

3. *fodorica* [Somogy m. Csököly NAGY J., A csökölyi nyj. 31, 51].

4. *jámborica* [Szalonta Nyr. XLIII, 131].

5. *levelice* [Szatmár m. Panyola Nyr. IV, 380].

6. *szederice* [uo. i. h.].

7. *urica* [Veszprém m. Noszlop NépkGy. VIII, 108].

*

Az összegyűjtött adatokból mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy — amint már SIMONYI is megjegyezte (TMNy. 551) — eredetileg csak *-ica* képzőnk volt, az *-ice* sokkal későbbi.

A XVII. sz.-ig csak egy világos *-ica* képzős származék-szavunk van, a *subica*. a XVII. sz.-tól kezdve már gyakoribb, s ekkor már keresztnevek képzőjeként szerepel.

A *subica* először 1524-ben fordul elő, s Calepinustól kezdve megtaláljuk jóformán minden szótárban, még a XIX. sz.-iakban is. Az olvastam szövegek azonban mást mondanak. A XVI. sz.-ban sűrűn találkozunk vele, de legutolsó adatom 1609-ből való (ErdOrszEml. VI, 139). A NySz. idézi ugyan Comeniusból, sőt egy adatunk van a XVII. sz. második feléből is (MNy. VIII, 418), de máskülönbén a szó nem szerepel többé. — Nem szabad elfelednünk, hogy ruházati cikk nevééről van szó, és hogy a divat változó. A nyelvi adatok alapján a *subica* igen divatos ruhadarab volt a XVI. sz.-ban, sőt a XVII. sz. elején is, de aztán más ruhanemű szorította ki (a fentebb közölt két késői adat bizonyára már csak régi idők embereinek visszaemlékezése még régibb idők kedvelt öltözkéjére). A *subicá*-val együtt aztán a neve is feledésbe merült, s már csak mint régi magyar szó vándorolt egyik szótárból a másikba.

A XVI. sz.-ban tehát általánosan ismert szó volt a *suba* mellett a *subica*. Magyar képzésű-e ez a szó? LESCHKA, El. és DANK., Lex. közvetlenül a szláv nyelvekből származtatja, de ilyen szláv alak nincs kimutatva. Tehát lehetett az első magyar *-ica* képzős szavunk; de különös, hogy képzője nem terjedt tovább: semmiféle ruhának, semmiféle ezzel kapcsolatos tárgynak nevében nem tudjuk a képzőt kimutatni. A XVII. sz.-i gyermeknevek *-icá*-jához semmi köze sincsen: a ruhának és a keresztneveknek fogalmi köre oly messze van egymástól, hogy közvetlen kapcsolatot nem kereshetünk közöttük. Lehet-e azonban az, hogy egy világos származék elszigetelten éljen? Lehet. Látni fogjuk, hogy erre épen az *-ica* képzőnél más példákat is idézhetünk.

(Folytatjuk.)

JUHÁSZ JENŐ.

Az ostábla szó eredetéről.

Az *ostábla* szó alakulását, amely már régóta foglalkoztatja nyelvészeink érdeklődését, tesszük fejtegetésünk tárgyává, majd a tárgytörténelem segítségével kimutatjuk származását.

Elsősorban állítsuk össze az *ostábla* egyes előfordulásait a XVIII. századig: 1400—1410: *ochk* 'tasser, taxillus' (Schlágli Szój.) | 1498: ligna ad *okch* (egervári registrum — Orsz. Lt. D. 26.076. sz.) | 1528: az *oey tablanac*... yazzasara (Székelyudv. K. Régi Magyar Codexek. Akadémia. 69. l.) | 1533: *occz tabla* 'alveus, alveolus' (Murm., Szój.) | 1544: Eg *okcz tablat* (Oklsz. szerint: Nádasdy levéltár, de nem volt ellenőrizhető; lehet, hogy az évszám téves.) | 1545: Harom

och tabla (uo.) | 1550: *Ók* 'alea, ludus tabule, kochka tabla' (Gyöngy. Szótártör.) | 1550: *okstábla* 'alveolus, prettspyl' (Pesti, Nomencl.) | 1566: egy *okchtábla*, kinek az karikái csontos és az közepi alabastrom kő (bajoni kastél leltára — Károlyi Okl. III, 364) | 1570: *oxstáblát* láthaték (Ilosvai, Ptolomeus RMKT. IV, 209) | 1572: *ostablaba* ualo kockat urannak (Nádasdy levéltár. Számadások.) | 1575: *oks táblás* vitéz iátéket iátzodozna (Heltai, Chron. 155. 1.) | 1580—1590: *ostthabla* 'alea, koczka' (Brass. Szótárt.) | 1585: *os tábla* 'albeus, koczka tábla' (Calepinus) | 1594: *ostablahoz* ualo fa karikak (inventarium arcis Somlio — Orsz. Lt. U. C. 78/7) | 1597: *Oxs-tablaczka* karikaiual (OklSz. szerint: Orsz. Lt. U. C. 101/3) | 1604: *ostábla*, *okstábla*, *oxtábla* 'albeolus, alveolus, fritillus, kotzka tábla' (MA., Dict.) | 1629: *ostábla* 'alea, fritillus, kotzka tábla' (Pistorius, Nomencl.) | 1647: *oxtábla*, *ostábla* 'alveus, fritillus, koczka tábla, kotzka tábla' (Major, Index Vocabulorum) | 1685: egy elefántcsontból való, igen szép aranyas *ostábla* (a Thököly ingók Gáll Márton készítése leltára — Mon. Hung. Hist. II. oszt. XXIV. k. 242. 1.) | 1688: Elephant csontból való *ostábla* (ugyanaz, mint előbb, de Kollonits részére készített leltár szerint — Orsz. Lt. N. R. A. 770/58) | 1736: *ostábla* (Apor, Met. — Mon. Hung. Hist. II. oszt. XI. k. 430. 1.) | 1749: *ostábláz* 'im brette spielen' (Királyi Beszélgetések 10. 1.) | 1762, 1767, 1782: *ostábla* 'abacus, alveus, alveolus, fritilla, fritillus, alveus lusorius, tesserulis ludere, kotzka tábla' (PP. és PPB., Dict.) | 1787. *ostábláz* az egész Compagnia (Faludi, Nemes assz. 61. 1.) | 1789: *ostáblás* vitéz játékot (Heltai, Magyar Krónika. 2. kiad. Nagy-Győr II. 171. 1.)

Az ostábla tárgyi meghatározását BALLAGI MÓR adta először 1867-ben A magyar nyelv teljes szótárában. Szerinte: „*Ostábla* hatvannégy egyforma nagyságú fehér és fekete kockákkal tarkázott tábla, melyen huszonnégy fa- vagy csontkarikával szoktak játszani.“ Ugyanezen meghatározás jellemezte játékot érti rajta a CZUCZOR—FOGARASI szótára 1870-ben és egyebeken kívül legújabbban a KELEMEN-féle magyar és német szótár, mert a 'Damenbrett'-tel teszi egyértékűvé.

Amint ki fogjuk mutatni, az *ostábla* eredetileg és tulajdonképpen ma is más játékot jelent, s így a fent meghatározott játéknak öröklött magyar elnevezése nincsen, s a német *Damespiel* meg a francia *jeu des dames* alapján *dáma-játék*-nak nevezhetnők, illetőleg kellene neveznünk.

Az *ostábla* szó származását CzF. így kísérli megmagyarázni: „OSTÁBLA (osz-tábla?) . . . Hatvannégy kockára osztott tábla, s talán innen a neve: oszt-tábla = osz-tábla = os-tábla, . . . Gyarmathi Sámuel 'ossea tabula' latin szóból alakultnak véli, melyek csonttáblát jelentenek.“

Ezzel ellentétben SZARVAS GÁBOR Nyr. VII, 289—91

rámutat arra, hogy az *ostábla* legalább is kétszáz évvel idősebb ama kornál, mely a *láthatár*, *horderő*, *jármű*-féle összetételek szülőanyja volt, s GYARMATHI véleményét már amaz egy nyomós okból sem fogadhatja el, minthogy az *ostábla*-nak latin ossea tabula nevezete semmiféle adattal nem igazolható. Szerinte bizonyos, hogy *os* + *tábla* tagokból tevődött össze, s hogy mindkét tag idegenből szakadt hozzánk. Minthogy irodalmi kölcsönvétel nem lehet, a velünk közvetlen érintkezésben állott népek nyelvét vizsgálta, azonban az *os*-tagot velük kapcsolatba hoznia nem lehetett. Egyedül a tótban talált az *ost'abla*-ra, ezt azonban magyar kölcsönvételnek ismerte fel.

SZARVAS az *os*-tag megfejtését a következőkben látja: Páriz Pápai szótára a magyar-latin részben a 'latrunculi, latrunculorum ludus' magyar egyértékesének a *szákJáték* szót állítja oda. „... a *szák*-ot visszavihetjük egy eredetibb *szkak* vagy *szkák* alakra. Ehhez jutva minden nehézség nélkül meglettük a *szákJáték* eredeti képét a közép-latin scaccorum ludus (=latrunculorum ludus) kifejezésben (Ducange, *scacci* alatt).“ — „A »tabula scaccorum« megmagyarosítva kétféle hangzást vehet föl; vagy lesz belőle *száktábla*, vagy pedig, a mi szokottabb, *oszkak-tábla* (v. ö. schola: oskola). Ebből az *oszkak-tábla* ből kellett a mai *ostábla*-nak, még pedig a rövidült *oszk-* vagy *oksz-tábla* mediumán át származnia. (Az *oszkak*-ból *oszk* ép oly hangtani jelenség, mint *fazekacska*-ból *fazecska*, *elegendő*-ből *elegendő*, *vetéttünk*-ből *vettünk*.) — Nézzük most a történeti nyelv adatait. — Pesti Gábor szótára: »*okstábla*: bretspiel.« Molnár A. szótára (4. kiad.): »*oxtabla*: fritillus, bretspiel.« Major M. szótára *okszta*bla vagy koczka: »alveus.«

Az *ostábla* szófejtése, ahogy azt SZARVAS megjelölte, igen meggyőzőnek látszott, annál is inkább, mivel 1890-ben a Schlágl Szójegyzékben a SZARVAS feltételezte *oszk* mediumhoz hasonló *ochk* (valószínű olvasása *oszk*) alak is előkerült. El is fogadta a NySz., az OklSz., HALÁSZ IGNÁC (Nyr. XVII, 448), HORGER ANTAL (Nyr. XLI, 82). Egyedül SIMONYI ZSIGMONDBAN (Nyr. XXXV, 10) támadt kétség vele szemben, mikor felvetette a kérdést, vajjon nem a szláv *očko* lappang-e az *ostábla* nevében.

A SZARVAS-féle magyarázat tehát ötven éven át állt megdöntetlenül. Mindamellett az etimológia téves, a szó másúnan származott és ez kifogástalanul igazolható is.

Fent idézett cikkében SZARVAS meggyőző módon igazolja a történeti nyelv fontosságát szavak eredetének kutatásánál. Ki kell egészítenünk ezt a megállapítást azzal, hogy egyidejűleg multhatatlanul szükséges a szavak, nevezetek értelmének változását, fejlődését nyomon követni a történelem során. A mi esetünkben, játékról lévén szó, a művelődés tör-

ténelmének egy meglehetősen elhanyagolt fejezete: a játékok fejlődéstörténete nyújt segítő kezet. Elsősorban ez vezet rá a kételkedésre fenti származtatás ellenében, másodsorban ez ellenőrzi az újabb megállapításokat.

A BALLAGI-szótár meghatározta játékot az *ostábla* őse: az *ochk* nem jelenthette, azon egyszerű okból, mert az *ochk* feltűnése idején a dámajáték még nem volt meg. A dámajátékot ugyan többen ősrégi játéknak tartják, azonban a XVI. század előtti időkből még senkinek sem sikerült sehohly nyomát kimutatni. Bizonyára a sakkjátékból keletkezett, valószínűleg abban az időben, midőn a régi arab játékmód a sakktáblán a mai játékmóddá alakult át a XVI. század végén, illetőleg még valamivel ez után. A *dáma* elnevezés sakkbárra alkalmazva — a nyugateurópai nyelvekben — kimutathatólag ekkor keletkezett s a vezérre vonatkoztatták. Minthogy ez a név egy táblajáték összes bábjaira, karikáira és magára a játékra is átment, természetes a feltevés, hogy ez csak a fentebb megjelölt időpont után történt. Már pedig a Schlägli Szójegyzék s benne az *ochk* a XV. század elejéről kelt.

SZARVAS az *ostábla*-t a *tabula scaccorum* kifejezésből származtatja, amely sakktáblát jelentett. Könnyű kimutatnunk, hogy az *ostábla* elődei: az *ochk*, *okch*, *ocz tabla*, *okstaba* stb. sakkot, sakktáblát sem jelenthettek, mert a *sakk* szó egyértékesei a *sah*, *saah* már megvolt, s ezért új szóképzésre ezen értelmezéshez szükség nem volt.

A *sah* eddig fel nem ismert alakban már a Schlägli Szójegyzékben előfordul. Az *agasa*h tudniillik, amint más alkalommal igazoljuk, két szó.

Kétségtelenné teszi fenti megállapításunkat, hogy az *okch* sakkot nem jelenthetett, az 1498-iki egervári regisztrum, amelyben két egymásra következő sorban jegyzékbe van foglalva:

saah in sacculus 2
ligna ad *okch* in sacco 1

A latin szövegben a *saah* és az *okch* magyar szavak és két egymásra következő sorban nyilvánvalólag ugyanazt nem jelenthették.

De kitűnik ez Pesti Gábor Nomenclaturájából is, amelyet pedig SZARVAS is idéz, azonban belőle csak az *okstaba*: bretspiel szavakat veszi ki. Elkerüli figyelmét, hogy egy másik sorban a *sah* is megvan. Az 1550-iki kiadásban találjuk hat nyelven két egymástól távolabb eső sorban:

(latin)	(olasz)	(francia)	(cseh)	(magyar)	(német)
alveolus	tavoliero	tablier	wrcabnice	<i>okstaba</i>	prettspyl
saccus	lo sacco	les escas	ssach	<i>sah</i>	schacht

Ha pedig az *ochk* vagy *okch* nem jelentett sakkot, nem is származhatott a *scaccus*-ból, s származása egyébütt keresendő.

Csak a név által jellemzett tárgy ismerete deríthet fényt a szó származására.

Ha a fentebbi öt nyelvű egyenértékes közül az *alveolus* és a *prettspyl* még némi kétséget hagyna is fenn, mert elvétele más játékra, sakkra is alkalmazták, a *tavoliero* és a *tablier* egyértelműleg határozzák meg az *okstáblá*-t, azaz a mai *ostáblá*-t. Ez a középkorban és az újkorban Európa-szerte elterjedt játék volt, azonban ma már alig ismerik.

Táblán, amelynek két felerészén, kétszer-kétszer hat hegyesszögű háromszög volt csúcsával egymás felé, elütő színekkel festve vagy berakással készítve, tizenöt világos és tizenöt sötét színű pionnal, kis koronggal és tölcsérből kirázott két kockával játszották, s az ó-németek *wurfzabelnak*, később a franciák a kockák hangutánzásából *trik-traknak*, a németek pedig *Puffnak* nevezték.

Középpütt állt az *ostábla* játéka a pusztán a sors esetlegességén alapuló kockavető játék és a pusztán az ész kombináló képességén alapuló sakkjáték között, mert a kockavetés eredményét kombinálással többféle módon lehetett felhasználni a korongoknak a táblán való előbbre vitelére. Az első szerencsejáték, a második tiszta észjáték, a harmadik a kettő vegyülete.

Az *ostábla* szó mellett, vele azonos, egyértékű vagy hasonló jelentésű szóként a kockatáblát, kockát is felemlíti a Gyöngyösi és Brassói Szótártörődék, Calepinus, Molnár Albert, Pistorius és Major. Már ebből is gyanítható, hogy az *os*-tag őse eredetileg kockát jelentett.

Bizonyságot szolgáltat erre a Schlägli Szójegyzék, amelyben 2082 *tasser* — *ochk* (*ocsk*) és 2083 *taxillus* — *kis[ochk]* (*kis ocsk*) jelentéssel van felsorolva. A *tasser* középkori latin szó; klaszikus egyértékese a *tessera*, s miként Diefenbach Glossariumából kitűnik: felnémetben a. m. *wu-*, *wo-*, *wue-*, *wi-*, *we-ffel*; alnémetben a. m. *wor-pel*, *weruell*; *taxillus* kicsinyítve ugyanez; tehát mindkét szó kizárólag kockát jelentett.

Az *os*-tag őse így a kocka egyértékesei között keresendő, és ott meg is találjuk.

Már a szanszkritban az *akśá* (Bopp, Glossarium Sanscritum. Berolini, 1847; Grassmann, Wörterbuch zum Rig-Veda. Leipzig, 1873.) nagyon hasonló kiejtésben az *oks*-hoz és kockát jelent egyéb értelmeken kívül: '1. oculus, 2. talus [bokacsont, kocka], 3. rota, 4. currus'. (Talus = 'Ossiculum

cubicum naturale': HYDE, De ludis orientalibus. Oxonii. 1694. — Vö. Murnelius 2521. Tessera—Verföle tetem.)

Mintogy közvetlen érintkezés útján ez nem juthatott hozzánk, közvetítőt kell keresnünk, s meg is találjuk azt a törökben: آشبق azaz BARBIER DE MEYNARD, Dictionnaire Turc-Français. Suppléments. Paris, 1881. szerint *ácheq*, HACKI TEWFIK, Türkisch-Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1907. szerint *asék* (e wie bei hab(e)n, komm(e)n). Magyarul tehát *asék* vagy *ask* volna, ami az *ockk*-hoz nagyon hasonló és értelme: lat. talus, franc. osselet, ném. Knöchel, Knöchelspiel, magy. bokacsont, kocka és a vele való játék.

A legősibb és legrövidebb kockajáték, amelyhez a juh lábaszárában levő, kissé hosszúkas, de kockához hasonló csontocskát használták, mely mind a hat oldalán eltérő képet mutat, s a dobás is a változó képpel változó értékű volt. Természetesen merő szerencsejáték.

Mikor jutott el a neve a törökből hozzánk, a honfoglalás előtt még, vagy talán kún közvetítéssel később: ezt felderíteni további kutatás célja. IV. Béla idején (1235—1270.) már említi a kockajátékot hazánkban Selmec város polgári-és bányajog-könyve, sajnos csak német nyelven, s így csak a tárgyra, de nem a nevére szolgáltat adatot. (Mon. Hung. Hist. I. oszt. VIII. köt. 215. l.)

Az előadottak — azt gondoljuk — meggyőzően igazolják, hogy az *ostábla* szó eredete ez; legrégebben az *ockk* önmagában a juhnak kockavetésre használt kockaalakú bokacsontját, később (a XV—XVI. századtól kezdve) a *tábla* szóval összetéve a wurfzabel, tablier, triktrak, Puff = ostáblát jelentette. Ez utóbbi értelmezésre ma is szükség van, történetírók gyakran szorulnak rá, múzeumokban sűrűn láthatók ostáblák. Nem helyes tehát nevét a dáma-játéokra átvinni.

Magyar hangtani szempontból egy különösséget figyelhetünk meg az *ostábla* szó fejlődésében. A legrégebb alakjában jelentkező *csk* mássalhangzó-torlódás egyébként megszokott maradni, míg a *kcs* nem állandó és előbb-utóbb *csk*-ra változik. Legutóbb HORGER Antal (MNY. XXIV, 271) gyűjtötte össze erre a példákat. És az *ostáblá*-nál, amint a táblázat mutatja, az átalakulás mégis fordítva történt. — A magyarázat talán a szó összetétel-voltában keresendő, úgyhogy az *ockstábla* előbb *okstábla* s végül *ostábla* alakjában vált könnyebben kiejthetővé. Az 1498-iki előfordulásban a második tag nincs ugyan kiírva, de az értelemből nyilvánvaló, hogy a szó már az *okhtábla* alakban van meg. Mai alakjában először 1572-ben látjuk.

Fejtetezésünk elején megemlítettük, hogy SIMONYI szerint esetleg a szláv *oeko*-ból származhatott az *ostábla*. A feltevés mellett valóban nemcsak a rokonhangzás szólna, hanem érte-

lembeli kapcsolatot is találtunk. A tótban *oko* vagy duális: *oöi* szemet, s *oöko* szemecskét jelent. Már a középfelnémetben *ouge* nemcsak szemet, hanem a kockán levő szemeket, pontokat is jelentette (l. MÜLLER — ZARNCKE, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*). A GRIMM-testvérek nagy német szótára több középkori szövegidézetet közöl, ahol az *Auge* önmagában, átvitt értelemben, kockát jelentett. Ha hozzávesszük, hogy már a Schlägli Szójegyzékben 2084. *decius—hasarth sem* (*házsárt szem*), s a *decius* 'taxillus, talus' (francia dé) ugyancsak 'kocka', továbbá ha összevetjük a „hatot vagy vakot dobott“ szólásmóddal, nem távoleső a feltevés, hogy *ocsko* kockát is jelenthetett. Sőt meglepő az egyezés a Székelyudvarhelyi Kódex *oöy tabla*-jával. Ellenvetésünk ezen származtatás ellen mégis, hogy az *ocsko* 'kocka' jelentése igazolva nincsen, főleg pedig, hogy az *ocsko*, *ocskotábla* szavaknak a magyar hangtani törvények szerint máig is változatlanul kellett volna megmaradniuk.

Végül még a SZARVAS GÁBOR fejtegetésében szereplő *szakjáték* szóra kívánunk észrevételt tenni. Szerinte az a középlatin *scaccus*-ból származott úgy, hogy a mi nyelvünk hanyagolta el a *k* hangot, s így a mi nyelvhasználatunkban keletkezett a *szak* szó. Ezzel szemben mi úgy látjuk, hogy a *scaccus*-ból a *k* hangot az új-latin nyelv ejtette ki, valószínűleg a német *Schach* szó hatására. Már Pesti Gábor *Nomenclaturájában*, amint láttuk, *saccus*-t ír (igaz, hogy ugyanő a *k*-t az olasz szóból is kiejti, amely pedig még ma is *scacco*); *ludus sachorum*-ot találunk Nádasdy Tamás 1557. február 28-án kelt levelében (PRAY, *Epistolae procerum*). Ebből a *saccus*- vagy *sachus*-ból készítette a *szak*-ot valószínűleg maga Párizs Pápai, mert az ő szótárainak különböző kiadásain és azoknak is csak a magyar-latin részben kívül sehol használatban nem találtuk. A latin-magyar részben az *ostáblá*-t használja (tévesen) helyette, a közhasználatban pedig a *sah*, *saah*, *sakk* áll és elég sűrűn előfordul. A *sakk* kétségen kívül a német *Schach* szóból származott.

GALGÓCZY FERENC.

A neolingvista iskola.

HUMBOLDT után, CROCE és GENTILE munkáit megelőzőleg, SCHUCHARDT volt az, aki a nyelvészetben filozófiai álláspontot képviselt. A két olasz filozófus munkái nyomán két nyelvészeti irány alakult ki, nevezetesen egyrészt a VOSSLER-féle nyelvzsofisták, másrészt a neolingvisták iskolája. Ez utóbbi az idealista filozófiának, továbbá ASCOLI és GILLIÉRON munkáinak köszöni eredetét, zászlóbontói BERTONI és BARTOLI. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy már előttük

PUSCARIU a neolingvistákhoz igen közel járó elveket hangoztatott.¹

Az alábbiakban arról számolok be, milyen módszerrel dolgozik a neolingvista és milyen eredményekre jut.²

Ha a román nyelvek mai szókészletén végigtekintünk, azt tapasztaljuk, hogy ugyanazon fogalomra a különböző román nyelvekben a klasszikus, illetőleg neolatin szókészlet más-más alapszavának folytatására találunk. Az egyik román nyelvterületen ugyanazon fogalmat jelölő szó klasszikus, mondjuk inkább: régibb latin szóból, a másik román nyelvterületen neolatinból ered, s így egészen más szavunk van itt, mint amott. Régibb latin szóanyag jellemző az egyikre, újabb a másikra; de még ugyanazon román nyelvben is, különböző fogalmakra, különböző korokhoz tartozó latin szóanyagot találunk. Azonban a latin szóanyag megválasztásánál, ha ugyan szabad ezt a kifejezést használnunk, korántsem jártak el minden szabályosság nélkül a román nyelvek. Más szóval, ha ebből a szempontból összehasonlítjuk őket, közülük kettő-három, de néha több is, az újabb keletű latin szót folytatja, illetőleg más esetben épen fordítva a régibb mellett marad. Így van rá eset, hogy csupán az egyik fejleszti tovább a klasszikus anyagot, míg az összes többi román nyelv az újabbat mutatja, és megfordítva.

¹ HUMBOLDT, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues. Gesammelte Schriften VI. Berlin (A. Leitzmann), 1907. A. F. POTT, W. v. Humboldt u. die Sprachwiss. Berlin, 1876. CROCE, Estetica⁵ (l. az indexet). FARINELLI, Guillaume de Humboldt et l'Espagne. Torino, 1924. TRÓCSÁNYI DEZSŐ, Humboldt Vilmos nyelvbölcselete. (Német Phil. Dolg.) Bp., 1914. — CROCE és GENTILE nézetei és munkáit illetőleg l. BERTONI, Breviario di neolingvistica I. rész. Modena, 1925.; továbbá CROCE, A proposito della crisi nella scienza lingu.: La Critica XX, 177—9. UA.: uo. XXIV, 181—2. CROCE, DE SANCTIS és ASCOLI viszonyát nyelvészeti kérdésekben l. Giornale storico della letteratura italiana LXI, 399. — SCHUCHARDT, Der Individualismus in der Sprachforschung: Sitzungsberichte. Wien, 1925. CCIV. Vö. még SPITZER: Schuchardt-Brevier. Halle, 1922. A nyelvészet céljaira vonatkozólag l. FR. N. FINCK, Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwiss. Halle, 1905. és J. ROZWADOWSKI, Les tâches de la lingu.: Bulletin de la soc. de lingu. de Paris. (1925.) XXV. — KLEMM: MNY. XXIII, 10 kk., továbbá EPHK. L, 139. — ASCOLI, Dei Neogrammatici: Archivio glott. ital. X, 18 kk. TERRACINI uo. XIX, 156—8. Vö. még MEYER-LÜBKE véleményét; idézi SPITZER: Revue de dialect. rom. VI, 370. — BERTONI idézett munkáján kívül: Programma di filologia romanza come scienza idealistica. Genève, 1922. (Bibl. dell'Arch. Rom. I, 2); Arch. Rom. V, 1 kk.; Profilo storico del dialetto di Modena. Genève, 1925. (Bibl. dell'Arch. Rom. II, 12). — PUSCARIU, Din perspectiva dicționarului: despre legile fonologice: Dacoromania II, 19 kk. Vö. JABERG: Literaturblatt für germ. rom. Phil. 1924. XLV, 98 kk., valamint TAGLIAVINI: Dacoromania IV, 993.

² Itt egyedüli irányadóm: BARTOLI Introduzione alla neolingvistica. Genève, 1925. (Bibl. dell'Arch. Rom. II, 12) c. munkája; vö. erről az EPHK. LII, 140 kk. megjelent ismertetésemet. — Ha neolingvistáról vagy neolingvista elvekről szólok, BARTOLIT és az ő elveit értem; tőle veszem példáimat is.

A román nyelvek szókészletének, de tegyük hozzá: alaktanának is, ilyen és hasonló szabályosságából kiindulva, a neolingvista joggal veti fel az alább tárgyalandó kérdéseket, s jut nem egészen jelentéktelen eredményekre.

Nevezetesen: a vulgáris latinban valamely fogalomra két nem egyidejű szavunk van; az egyik tovább él a franciában és az olaszban, a másik a spanyolban és az oláhban. Először az a kérdés, hogy a két szó között mi az időrendi összefüggés, azaz melyik a régiebb. A neolingvista iskolát megelőzőleg erre csak egyféleképp felelhattünk: az a régiebb, amelyikkel a római birodalom területén szerzett vagy másolt szövegekben, illetőleg feliratokban előbb találkozunk. Ez olyan bizonyíték, amely nélkül természetesen a neolingvista egy lépést sem tehet, de nem is akar tenni. Ugyanakkor azonban a szó vagy alaktani jelenség földrajzi elterjedését szem előtt tartva azt tapasztalja, hogy a szövegek alapján kétségtelenül régiebb vulgáris latin szónak vagy alaktani jelenségnek román folytatása megtalálható: 1. a román nyelvterület elszigetelt részein (Sardinia, a rätoromán nyelvterület, Portugália, Veglia); 2. a román nyelvterület szélső részein; 3. az aránylag nagyobb területen, amilyen pl. az olasz-francia-spanyol nyelvterület az oláhhoz viszonyítva; 4. az Itáliánál később romanizált provinciákban, pl. Gallia Itáliához képest. Külön csoportosítom BARTOLI ötödik esetét, amelynek értelmében: régiebb az a latin szó, amelynek folytatása a román nyelvek mind-egyikében kihalt. Ilyen eredményekre számos lexikális összehasonlítás után, a valószínűség alapján jut. Az első és negyedik esetben csak valószínűségről lehet szó, a többiben szabályosságról.

Lássunk példákat mind az öt esetre: 1. EQUA¹ *caballa*: szárd EBBA, toskánai *cavalla* vagy CRATES *cleta*: portug. GRADE, katal. *cleda* stb. — 2. OVIS > sp. OVEJA, fr. OUAÏLLE, oláh OAIE: *pecora* > olasz *pecora* vagy MAGIS > sp. MAS, prov. MAIS, oláh MAI: *plus* > olasz *più* stb. — 3. Az előbbi OVIS *pecora*, továbbá: DEUS > sp. DIOS, fr. DIEU, olasz DIO: *Dominus* > oláh *Domn* stb. — 4. CULEX *zinzala*: fr. COUSIN, olasz *zanzara* vagy ESSE *stare*: fr. ÊTRE, olasz *stare* stb. — 5. IGNIS *focus* > sp. *fuego*, fr. *feu*, olasz *fuoco*, oláh *foc* vagy EQUUS *caballus* > sp. *caballo*, fr. *cheval*, olasz *cavallo*, oláh *cal* stb.

Tehát két nyelvi jelenség időrendi viszonyát — a neolingvista szerint — egyrészt azon szövegek időrendi viszonya határozza meg, amelyekben azok előfordulnak, másrészt, amint ezt az előbb vázolt öt esetben láttuk, azon területek földrajzi összefüggése, ahol a két nyelvi jelenség megtalál-

¹ BARTOLIt követve verzális betűsorról jelzem a régiebb jelenséget, kurzívval az újabbat.

ható. Azonban a földrajzi és az időrendi összefüggés a legtöbbször ugyanazt az eredményt adja és csak elenyésző csekély esetben mond ellent egymásnak. Másszóval a szövegek alapján régibb vulgáris latin szó vagy az elszigetelt, vagy a szélső stb. területeken található.

Pl. *EQUUS caballus* szópár esetében *EQUUS* régibb. Egyrészt azért, mert a vulgáris latin szövegek ezt bizonyítják, másrészt azért, mert a román nyelvekben folytatásával sehol nem találkozunk (BARTOLI ötödik típusa). De még tanulságosabb *OVIS pecora* egymáshoz való viszonya: *OVIS* régibb, *pecora* újabb. Az utóbbi hasonló jelentésben a IX. sz. végén, illetőleg a X. sz. elején, Róma vidékén szerkesztett *Summa Perusina* (Adnotationes Codicum Domini Justiniani, ed. FRIDER. PATETTA: *Bulletino dell'Istituto di diritto romano*. 1900. XII.) III. 35. 5. fordul elő: „qui pecora tua vel alium animale in claudet et famem [fame] necat, duplum reddet“. Ugyanakkor azonban a neolinguista szerint *OVIS* két okból régibb: először azért, mert a széleken, másodszer azért, mert aránylag nagyobb területen maradt meg.

Vannak azonban olyan esetek, amelyeknél a két kritérium külön-külön időrendi összefüggések megállapítására a neolinguistának nem elegendő, sőt egymásnak ellent is mond. Tehát, hogy a helyes úton maradjon, a másikat is figyelembe kell vennie.

Pl. *MAGIS BARTOLI* második földrajzi típusa szerint régibb, mint *plus*, de viszont Enniusnál *plus miser*-rel, Plautusnál *plus infesta*-val találkozunk. A keresztény századokban az efféle középfokhasználat mindinkább általános: (Pomponius Mela 3.40) *plus sublimis*; (Tertullianus, *De spect.* 17) *plus miser* (vö. MEYER-LÜBKE, *Die lat. Sprache in den rom. Ländern*: GRÖBER, *Grundriss*² 483; DENSUSIANU, *Hist. de la langue roumaine*. Paris, 1901. 84. §.; BOURCIEZ, *Éléments de lingu. romane*. Paris, 1923. 112. §. a., 231. §.). Tehát *plus* az írott emlékek alapján a *magis miser* és *miserior* formáknál is régibb. A neolinguista, minthogy vizsgálatainál a két kritérium kevés kivétellel megegyezik, ebben az esetben kivételt lát az alól a szabály alól, hogy a szövegekben előbb szereplő nyelvi jelenség régibb.

A megelőzőkben a neolinguista megtalálta a régibb nyelvi jelenséget. Most pedig azt kutatja, hogy az újítás honnan ered: onnan-e, ahol ma megtaláljuk vagy más területről, s ha más területről, honnan. Hogy erre felelhessen — épúgy, mint az első kérdésnél — a latin szövegektől és a földrajzi elterjedéstől egyaránt felvilágosítást kér. Az előbbitől azért, hogy a földrajzi elterjedés bizonyító erejének helyességéről meggyőződjen. Módszere helyes is lesz, valahányszor a két kritérium, miként az előzőkben, ugyanazt az eredményt adja.

Az újítás hazája szerinte vagy az *Imperium Romanum*

déli és keleti vagy északi és nyugati részén van. — Az első esetben az újabb szó vagy alaktani jelenség: 1. az olasz és az oláh nyelvekben ma elterjedtebb, mint egyebütt; 2. a római birodalom déli, illetőleg keleti provinciáiban szerkesztett vagy másolt szójegyzékekben, illetőleg szövegekben fordult először elő. Pl. *plus* (olasz *più*, fr. *plus*), amint láttuk, nemcsak hogy előbb szerepel Itália latin nyelvében, mint az Alpokon túli Galliában, hanem ugyanakkor ma is jóval általánosabb az olaszban, mint Franciaország területén, pl. a provençalban *mai(s)*. — A klasszikus lat. *dormit*, *dormiunt* | *est*, *sunt* | *fecit*, *fecerunt* szabályos folytatása a fr. *dort*, *dorment* | *est*, *sont* | *fit*, *firent*; ezzel szemben az olasz *dorme*, *dormono* | *è*, *sono* | *fece*, *fecero* újítás, amely Itáliában és a római birodalom déli, illetőleg keleti provinciáiban fordult először elő. DENSUSIANU i. m. 55. §., valamint MEYER-LÜBKE i. m. 474 egybehangzó nézete szerint a szóvégző *t* pompeii falfeliratokon tűnik először. GRANDGENT, *Latino volgare* (Milano, 1914. 285. §.) szerint a római birodalom első századaiban tünt el Délitáliában, s valamivel később Itália többi részén és Dáciában. Tehát az újítás olasz, illetőleg oláh nyelvterületről ered.

A második esetben az újabb szó vagy alaktani jelenség: 1. a francia és spanyol, azaz általánosabban a 'Pireneusok és Alpések' román nyelveiben ma elterjedtebb, mint egyebütt; 2. a római birodalom északi, illetőleg nyugati részén szerkesztett vagy másolt szójegyzékekben, illetőleg szövegekben fordult először elő. Pl. a régibb *aratrum* > olasz *aratro*, az újabb *carruca*, amely hasonló jelentésben először a Lex Salicában szerepel, adja a fr. *charrue*-t. — A régibb *lectus* > olasz *letto*; az újabb *cama*, amely először a hispániai Isidorusnál jelentkezik [*cama est brevis lectus* (l. Thesaurus s. v.)] adja a sp. *cama*-t. — A lat. szabályos hímnemű *flos ille* > olasz *il fiore*; az újabb *flos illa*-t, amely a fr. *la fleur*-t, a sp. *la flor*-t adja, Gallia és Iberia latin szövegeiben előbb találjuk, mint egyebütt; a hispániai Prudentiusnál: *flos-cula* (vö. MEYER-LÜBKE i. m. 483).

A neolinguista, miután a régibb nyelvvréteget, valamint az újabb nyelvi jelenség eredetét kikutatta, keresi a nyelvi újítás okát, amelynek megállapításánál — amint már ezt ismételtelen láttuk — figyelembe veszi mind az írott szövegek bizonyító erejét, mind a földrajzi elterjedést. Abból a megfontolásból indul ki, hogy a román nyelvi újítások kisebb része a Karoling-korszak előtti latin szövegekben fordul elő, míg nagyobb része csak ezen korszak után. A későbbi szövegekben igazolt újítások a román nyelvterület minden más részén gyakoribbak, mint Itáliában. Ebből egyrészt az következik, hogy Itália nyelve kevésbé vett részt az újításokban, másrészt az, hogy a többi román nyelv a későbbi szövegekben szereplő újításokat idegen nyelvű germánoktól, szlávok-

tól, araboktól vette. Tehát Itália kevésbé állott idegen népek befolyása alatt, következképpen jobban megőrizte a latin nyelvet. — BARTOLI lényegében elfogadva ASCOLI 'substratum'-elméletét, azt tartja, hogy a nyelvi újítások oka végső elemzésben valami úton-módon nagyobb hatású idegen nyelvek utánzására megy vissza. Lássuk, hogyan érti ezt!

Az oscus-umber nyelvben, amely egészen K. e. 88-ig efféle nagyobb hatást fejtett ki a latinra, a preromán korban a végső mássalhangzó elnémult: umber *pus*, *dede* a latin *post*, *dedit* mellett. Eme jelenség hatása a lat. *post*, *dedit* > *pos*, *dedi* > olasz *poi*, *diede*. — Hasonló hatással volt a latin-görög (kétnyelvű) területeken a görög nyelv. Pl. az oláhban 'Isten' = *Domn*, míg a többi román nyelv *Deus*-t folytatja. *Dominus* az általános *Deus* helyett román-görög területen fordul először elő (l. Thesaurus s. v.; az Újszövetségnek Cyprianus idejében készített afrikai fordításában több esetben, azokon a helyeken, ahol a Vulgátában *Deus* fordul elő, *Dominus* szerepel). Ha meggondoljuk, hogy Κύριος sokkal előbb jelentett Istent, mint *Dominus*, helyes az a feltevés, hogy görög befolyásra alakult az újabb jelentés. — Vagy pl. *plus* Rómában és azokban a provinciákban, ahol a latin mellett görögül is beszéltek, könnyen helyettesíthette *MAGIS*-t, ha meggondoljuk, hogy πλεον már jókor ΜΑΛΛΟΝ helyébe lépett (Herodotosnál). Amint láttuk, *plus* már Enniusnál előfordult, tehát Itália területén igen régi, s kezdetben csak itt volt meg. Innen terjedt Franciaország területére.

De a neolinguista számos példát talál neolatin újításokra is, amelyeket kelta, germán, arab, szláv hatással magyaráz, pl. az oláh *lună* 'hold; hónap' jelentésben a bolg. *měsec* 'hold; hónap' utánzása.

Tehát a neolinguista szerint az a következtetés, hogy a nyelvi újítás idegen nyelvi jelenség visszhangja, illetőleg utánzása, csak akkor lesz helyes, ha először tekintetbe veszi a földrajzi elterjedést, vagyis azt, hogy hol fordul elő az újítás; másodszer akkor, ha a latin vagy neolatin újítás az utánzott nyelv hasonló nyelvi jelenségénél később fordul elő. Az előbbi példa: *post*, *dedit* | *DEUS*, *dominus* | *MAGIS*, *plus*, amely a neolinguista számos példájának csak csekély része, mind a két feltételnek eleget tesz.

TAGLIAVINI: Dacoromania IV, 993 megjegyzi, hogy a nyelvek keveredése és az idegen nyelvek hatása természetesen csak külső oka lehet a nyelvi változásoknak. Szerinte annak, amit a neolinguista az idegen nyelvek hatásáról mond, mintegy negatív bizonyítéka volna az a tény, hogy kisebb hatóerejű nyelvek (cigány, új-héber) kevés vagy semmi nyomot sem hagynak azon népek nyelvére, amelyekkel együtt élnek, cáfolata pedig az, hogy teljesen elszigetelt nyelv semmit sem

változnék. Amely nyelv kevésbé van idegen hatás alatt, kétségtelenül jobban megőrzi nyelvi sajátosságait, de ettől függetlenül a hangsúly, mondatfonetika stb. örök törvényei következtében folytonosan változik. VIDOS B. ELEMÉR.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Sanastaja. Aikakauslehti sanatietoja ja tiedusteluja varten. (Sanastaja. Folyóirat a szóismeret és tudakozódás számára.) Kiadja a Sanakirjasäätiö. Szerkeszti: TOIVO KAUKORANTA. 1927. 1—4.; 1928. 1—2.

A Sanakirjasäätiö, a Finn Irodalmi Társaság épületében és kebelében működő, a nagy finn népnyelvi szótár gyűjtő munkálatait irányító intézmény, a Sanastaja című folyóirat megindításával új lendületet adott a hosszú évekkel ezelőtt megkezdett szótári gyűjtésnek. A Sanastaja egyik főtörekvése az, hogy az élő népnyelv szókészletéből felkutasson és megmentsen lehetőleg minden eddig föl nem jegyzett szót. Különös tekintettel van a kulturszókra, amelyek földrajzi elterjedésének megállapítása gyakran érdekes települési viszonyokra vet világot. Másrészt régi szótárakból ismert szavak előfordulási helyét, pontos jelentését, alaki változatait stb. is tisztázni kívánja. Sőt segíteni akar az irodalmi nyelvnek is, mert az sem lehet el a népnyelv megújító és ösztönző hatása nélkül. Új fogalmak jelölésére — ha keresik — könnyen előbukkanhat a népnyelvből egy-egy találó elnevezés, vagy legalább is útbaigazítást adhat a népies észjárás új szavak szerencsés képzésére.

A Sanastaja új gyűjtési módszert képvisel, mely azon a meggondoláson alapszik, hogy az óriási arányú gyűjtési munkálatokba a nemzet szélesebb rétegeit is be kell kapcsolni. A folyóirat bizonyos tervszerű együttműködést akar létesíteni a hivatásos nyelvészek és ethnographusok, valamint a laikus önkéntes gyűjtők között, hogy a szótári gyűjtés szolgálatába állítsa, illetőleg bizonyos időszerű tudományos problémák szempontjából gyümölcsözővé tegye az anyanyelv iránt való érdeklődést minden olyan finn ember részéről, aki alaposan ismeri a maga nyelvjárását. Ennek megfelelőleg a Sanastaja felvilágosít és buzdít, de elsősorban és mindenekelőtt kérdez és tudakozódik.

A legkülönbözőbb tárgyi csoportokra vonatkozólag arra illetékes szakemberek apró részletekbe menő kérdés-csoportokat állítanak össze egyszerű és nagyon világos megfogalmazásban — ha szükséges — tájékoztató bevezetéssel. Emellett azonban nyelvészek és ethnographusok, akiknek saját tudományos kutatásaikkal kapcsolatban népnyelvi adatokra van szükségük, a Sanastaja útján közvetlenül fordulnak a nyelvjárások ismerőjéhez. Valamennyi eddig megjelent számban ott találjuk SETALANÉK (akitől a folyóirat megindításának eszméje származik) értékes tanulmányzámba menő tudakozódásait régi mythologiai szókra és szólásokra vonatkozólag. U. T. SMELIUS gazdagon illusztrált kérdéssorozatával a finn gerendaépületek ácsolási mód-

jaira nézve igyekszik adatokat szerezni. T. ITRONEN a különböző fajtájú és nagyságú csónakok és csónak-alkatrészek, valamint a régi hótalpak használata és elnevezései iránt érdeklődik stb., stb. Igen érdekes a II. évf. 2. száma, amely a kérdezősködések kapcsán egyúttal beszámol az 1928. nyarán Pyhänmaa szigeteire küldött expeditio tagjainak szógyűjtési és néprajzi munkásságáról.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az igen tekintélyes példányszámban megjelenő *Sanastaja*t a *Sanakirja*-säätiö ingyen küldi meg mindenkinek, aki a szótári gyűjtés iránt érdeklődik és abban részt kíván venni, valamint azt sem, hogy a finn posta díjmentesen szállítja a szerkesztőségbe irányított válaszokat.

Teljes elismerés illeti meg a *Sanastaja* szerkesztőjét, TOIVO KAUKORANTÁT, aki igen nagy rátermettséggel, ötletességgel és eredetiséggel szerkesztett folyóiratával példát adott arra, hogyan lehet egy filológiai ügyet valóságos társadalmi mozgalommá fejleszteni, és hogyan kell egy nagyarányú szótári gyűjtőmunkát technikai és tudományos szempontból a legeredményesebben megszervezni.

N. SEBESTYÉN IRÉN.

Magyar nyelvatlasz. A Debreceni Szemle folyóévi márciusi füzetében (146—50. l.) PAPP ISTVÁN egy bevezető cikkben és HUSS RICHÁRD egyetemi tanár a magyar nyelv ügyében közzétett főlhívásában a magyar nyelvjáráskutatást közelről érdeklő örvendetes jelentéssel lep meg: magyar nyelvatlaszt terveznek megfelelő célkitűzéssel.

A nyelvjáráskutatás jelentőségéről és eddigi irányairól szólva, a németországi WENKER—WREDE-féle *Deutscher Sprachatlas*z mintájára a debreceni egyetem német szemináriumával mellett működő Fonétikai és Nyelvatlasz-intézet, mely Huss tanár érdemes vezetése alatt szép eredménnyel működik már évek óta, s mely az erdélyi német és a luxemburgi nyelvatlaszt is készíti, elérkezettnek látja az időt arra, hogy a magyar nyelvjárások feldolgozását is beillesse programmjába és tanulmányozza a magyar nyelv földrajzi differenciáltságát. E végett a WENKER—WREDE-féle „mondatátíró” módszerrel, de külön fonogramm-fölvételekkel is a magyar népnyelv mai állapotának minél előbb való pontos lejegyzését és térképezését tervezi, s 65 mintamondatot mellékelve, arra hívja föl a vállalkozókat, hogy ezeket lakóhelyük nyelvjárása szerint átírják.

E sorok írója Magyar Nyelvi Tanulmányai II. kötetében ez év elején már szintén hangsúlyozta, hogy nekünk is szükségünk volna egy olyan nyelvjárási térképsorozatra, mint amilyen a WENKER-féle nagy német Nyelvatlasz (melyet újabban WREDE marburgi egyetemi tanár közzé is tesz sorozatos kiadásban, kisebb térképeken), vagy mint amilyen a franciák nagy nyelvjárási térképgyűjteménye, amelyet GULLIÉRON és EDMONT szerkesztettek: az *Atlas Linguistique de la France*. Paris, 1903—1910. Egy pótkötete 1921. — T. i. csak így lehetne látni egyes vezérszók alapján, hogy azok és sajátágaik hol és milyen formában vannak meg az egész magyar nyelvterületen. Így lehetne egyes tájszavak földrajzi térképeit is megszerkeszteni (pl. a 'padlás'

jelentésű *hiu* dunántúli és székelyföldi előfordulását stb.), amelyek telepedéstörténeti szempontból is érdekes eredményeket mutatnának (i. m. 15. l.). Ezért e vállalkozást örömmel fogadhatjuk és méltán támogathatjuk.

A Debreceni Szemlében közölt mintamondatok egyben-másban javítandók, habár főként a nyelvtani cél érdekében olyanok; a „mondatátíró“-módszer is csak akkor válhatik be, ha ahhoz értő emberek végzik az átírást, és ez szakember ellenőrzésén megy át, aki fonogramm-fölvételekkel is megerősíti vagy megbírálja az eredményeket, amint az a németben is történt WENKER Sprachatlaszával, melyet előbb BREMER, majd WREDE és mások is bíráltak s bírálnak ma is. De egy bizonyos, hogy a magyar népnyelv pusztuló kincsének megmentésére is tenni kell már valami országos, célravezető egységes kísérletet. Hiszen a germán nyelvészetben, de a francia, olasz, spanyol romanisztikában is a nyelvjárás-földrajzi és szóföldrajzi kutatások nagyon szép eredményeket mutatnak föl. Vö. erre vonatkozólag F. WREDE Deutsche Dialektgeographie c. nagy vállalatát, melyből már 23 kötet jelent meg s most is több kötet van készülóban (24—27.). Eme nyelvjárási és nyelvtörténeti kutatások szép eredménnyel kecsegtetnek nemcsak népnyelvi, de irodalomtörténeti tekintetben nálunk is, mint a németeknél. (Vö. G. BAESCKE, Deutsche Philologie. Gotha, 1919. 49. és M. Ny. Tanulmányaim II, 98—117. l. kny. A régi m. irod. történetéhez a nyelvjárások alapján. Bp., 1929.) A franciában is rendkívül becsesek a szóföldrajzi kutatások. (Vö. K. VOSSLER, Französische Philologie. Gotha, 1919. 40. l. és E. GAMLSCHEG, Die Sprachgeographie und ihre Ergebnisse für die allgemeine Sprachwissenschaft. Bielefeld u. Leipzig, 1928.) Az efféle kutatások egyszerűs mind nyelvtörténeti kutatások, s nekünk is erre kell törekednünk. (Vö. a H. TEUCHERTTŐL szerkesztett Teuthonista német nyelvjáráskutató és nyelvtörténeti folyóirat idevonatkozó cikkeit is.)

Ilyen irányú kutatásokkal teljesebbé tehetjük majd mi is a magyar nyelvjárások fonétikai, hangtörténeti, jelentés- és alaktani, mondattani, szókincsbeli, hangmelódiai, stilisztikai, retorikai és poétikai sajátosságainak ismeretét, s ezenfelül jelentékeny mértékben hozzájárulhatunk a magyar helytörténet és telepedéstörténet meg fajtörténet egyes kérdéseinek a tisztázásához.

Azért méltán elvárhatjuk mindenkitől a nemzeti és tudományos szempontból egyaránt fontos debreceni vállalkozás támogatását szellemiekben és anyagiakban is. Magyar fajunkat ma sem ismerjük eléggé; a szülőföld és honismeret tekintetében a külföld mögött vagyunk (vö. FODOR F. cikkét M. Földrajzi Évkönyv 1929: 140—59). Ellenben milyen szépen folyik pl. a németeknél hasonló nyomorúságuk mellett is a néptudomány és a szülőföld ismeretének (Volkskunde és Heimat-Forschung) dolga. Milyen tervszerű szép munkát fejtenek ki e tekintetben a finnek, sőt az erdélyi románok is.

Vezetőségeink és közönségünk figyelmét egyaránt fölhívjuk tehát a debreceni vállalkozás jelentőségére. A magyar dal megmentése mellett kötelességünk a magyar népnyelv kincseit is megőrizni.

ERDÉLYI LAJOS.

Balassi-e vagy Balassa? Az első nagy magyar lírikus nevééről ismét megújult vitában CSONKÁS MIHÁLY hozzászólása (MNy. XXIV, 337—8) sem tekinthető döntő szónak. Oly tények mellőzésével, melyekre újabban is többször rámutattak már, a név írása tekintetében TAGANYI KÁROLYNAK 34 év előtt elhangzott véleményét fogadják el s igyekeznek nyelvtörténeti magyarázattal és párhuzamokkal megerősíteni. Magyarázata és a név olvasására vonatkozó föltevése — legalább a költő korára vonatkozóan már — aligha állhatja meg helyét, de semmiesetre sem lehet jogos jól ismert adatokat nem létezőknek tekinteni, s így kategorikusan kimondani, hogy a költő az egyáltalán nem vitás *Balassa* néven kívül *Balassy* = *Balázy*, sőt *Baláz*s néven is említhető (pedig az utóbbit egyetlen késői képfeliraton kívül semmi sem támogatja), csak épen *Balassi* néven nem. Ezzel szemben legalább oly jogos az az állítás, hogy mivel maga a költő legtöbb hitelt érdemlő, mert olvasás dolgában félre nem érthető módon megörökítette a *Balassi* (olv. *Balassi*) nevet, őt ezen a néven említeni nemcsak megengedhető, hanem bizonyos igen egyszerű okoknál fogva a legtermészetesebb is.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy mint írásmód a *Balassi* alak époly hiteles, mint *Balassa* és *Balassy*. A költő maga is megmaradt levelei alá 1582-ig felváltva *Balassi* (DÉZSI, B. B. minden munkái II. kötet 2. és 4. levél) és *Balassy* nevet írt, nagybátyjához írt három levele közül kettőnek címzésében írja *Balassi*-nak (1. és 2. levél), egyben *Balassy*-nak nevét. A *Balassa* név leveleiben csak 1582-ben fordul elő először, de mindvégig váltakozik a *Balassy* névvel; e családnév ingadozására jellemző, hogy 1587-ben egy közös folyamodványon költőnk *Balassá*-nak, öccse *Balassi*-nak írta nevét.

Az *y*-os és *i*-s alak közt mindenestre csak az írásban van különbség; mindkettő előfordul egy *s*-sel is. E névnek a költő korabeli ejtéséről meglehetősen biztos felvilágosítást ad az a három akrostichonos költemény, melynek versfői az ő nevét adják ki — mindhárom *-i* végződéssel. Egy sines köztük, amely a *Balázi* olvasást nem cáfolná, s nem bizonyítana a *Balassi* ejtés mellett: 1. Bocsásd — *Az* — *Látja* — *Akarna* — *Semie* — *Sok* — *Jajgatván* . . . (DÉZSI 2.) 2. *Bizonnyal* — *Alázatos* — *Láttam* — *Anyámnak* — *Soksága* — *Illik* . . . (12.) || 3. *Bizonnyal* — *Annak* — *Látja* — *Akaratomban* — *Semmi* — *Szívem* — *Im* (29.) Ha még a *zs*-t illetően el lehetne is fogadni, hogy az akrostichonok ugyanazt az írásmódot tükröztetik csak, mint a név szokott írása, semmikép sem volna érthető, hogy *Balázi* ejtés esetén egyetlenegyszer sem került volna hosszú illabialis *á*-val kezdődő szó a megfelelő helyre. Támogatja némileg az akrostichonok tanúságát az is, hogy németül, mint kortársai, maga a költő is *Balascy*-nak írta nevét, természetesen ez, a németnek nem lévén *zs* hangja, önmagában nem sokat jelent, épúgy, mint az *sem*, mikor latinul *Balassius*-nak említik.

A történeti adatokon túlmenően, melyek a *Balassa*, *Balassy* és *Balassi* írást és ejtést egyaránt jogosnak mutatják a XVI. századra vonatkozóan, tisztán tudományos szempontból egyik változathoz sines ok ragaszkodni. De bizonyos józan megfontolás azt javallja, hogy az irodalomtörténet igenis továbbra is, sőt következetesebben, *Balassi*-ről beszéljen. Miért álljon egy verses

kötet külső címlapján, mely után — a három akrostichonos versen kívül azok felírásában (Balassi Bálint nevére), sőt kéziratához hú kiadás esetén a bevezető és közbülső jegyzésekben is mindannyiszor — csak *Balassi* alakban kerül a költő neve az olvasó szeme elé, épen az attól leginkább elütő *Balassa* név a talán eredetileg nem is, de korában egyaránt jogos és hiteles változatok közül? E mellett csak a család nevének későbbi állandósulása szól, de ez nem szoríthat arra, hogy már *Balassi*-t is úgy nevezzük, mint a II. *Balassa* Bálint költőt, annál kevésbbé, minthogy a *Balassi* név az irodalomtörténetben a családnak költőnköz időben és rokonságban sokkal közelebb álló tagja, *Balassi* M e n y h á r t uram által úgyis nevezetes módon szerepel.

WALDAPFEL JÓZSEF.

Szeremle. Arra a magyarázatra, amelyet a régi m. *Szeremlén*, mai m. *Szeremle* hn.-ről közöltem (MNY. XXV, 109—11), BALASSA JÓZSEF NYR. LVIII, 62 azt írja, hogy az *-n* elesésének „ugyanazt a magyarázatot már a NYR. 1887-iki évfolyamában” ő is megírta. Igaz, hogy BALASSA magyarázatot nem idéztem; nem idéztem pedig azért, mert nem emlékeztem rá. Abban azonban téved BALASSA, ha azt hiszi, hogy az én magyarázatom „u g y a u a z”, mint az övé. Az én magyarázatom épen úgy nem azonos a BALASSÁÉVAL, mint ahogy nem azonos HORGERNAK azokkal az észrevételeivel sem, amelyeket a *Pentele* név alakulásának magyarázatával kapcsolatban nemrég (l. MNY. XXI, 271) tett. Csak a tárgyunk egy. Az én megokolásom SZILYNEK 1919-ben (l. MNY. XV.) azon a megfigyelésén épül fel, amelyet SZILY a locativusi *-t ~ tt* és az *-n, -ba(e)n* történetére a régi naptárak vásárokról szóló részének a helyneveiből állapított meg. Az *-n*-es alakból való elvonásnak ezen nyelvtörténeti megokolása, valamint a *Szeremlén* > *Szeremle* név eredetének a kiderítése az újság cikkecskémben.

MELICH JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Iszik. Gyermekkoromban Zomborban sűrűn játszottuk az ú. n. *iskolajáték*-ot, mely abból áll, hogy a földre rajzolt vagy karcolt és kisebb rekeszekre osztott téglalap minden egyes rekeszébe egymásután egy cserépdarabot kell dobni, s azt onnan fellábon ugrálva kilökni. Ha a cserép nem a neki megfelelő rekeszbe; *osztály*-ba esik vagy kirugás közben valahol a vonalat érintnie állapodik meg, a játész *megbukott* és az *osztály*-t ismételnie kell. A téglalap egyik végét, a legmagasabb osztály után két részre osztott félkör zárja be: a *mennyország* és a *pokol*. — Ha a cserép a vonalat érintette, azt mondtuk: *iszik*. A szónak ilyen jelentését a MTsz. nem ismeri; hallottam azonban Budapest mellett is (házmesterem gyermekeitől), és KERTÉSZ MANÓ szíves szóbeli értesítése szerint Keszthely környékén is használatos ez a játékműszó.

A *Farce de Me Trubert et d'Antrougnart*-ban (DESCHAMPS VII, 155 kk., idézve SEMRAU, Würfel u. Würfelspiel im alt. Frkr. 129 kk.) egy kockajáték van leírva, mely abból áll,

hogy a két játékos egyike egy sakktáblára dobál egy kockát, s a szerint, hogy a kocka fehér vagy fekete mezőre esik, egyik vagy másik nyeri el a betétet. Természetesen megessik, hogy a kocka mindkét mezőt érinti. Így:

- A n t r o n g n a r t: — Ou blanc est droit!
 T r u b e r t: Certes non est: je di qu'il boit
 Sur le noir. (397 kk.)
- A bírókat döntésre hívják fel s „Hasart“ így itél:
 Il tient du noir a un coste.
 T r u b e r t: Ce coup cy sera tout oste.
 Regettez encor ceste fois. (403 kk.)
- Kissé lejjebb, ugyanolyan helyzetben:
 A n t r.: Il boit, ne vault! (450)
- És:
 A n t r.: Veez vous a l'eil
 qu'il est ou blanc sanz buverie. (498—9)

Vagyis a két mező közti határvonal érintésekor a kocka 'iszik'.

Magának a játéknak a neve *drinquet* (que fermes seres et estables — au gieu du *drinquet* que je nomme [melyet választok 360—1; filz de putain est qui se fie — en *drinquet* 432—3; vö. GODEFROY s. v. *drinquet*, *dringuet*). Szembeállítva ezt a szót a *boire* kifejezéssel, aligha tévedünk, hogyha eredetét a flamand *drinken* igében keressük. A flamand szótárak ugyan a *drinken*-nek ilyen jelentését nem ismerik, de ez talán nem jelent sokat, ha meggondoljuk, hogy sem francia, sem magyar szótárak nem említik a *boire*-nak vagy az *inni*-nak ezt a használatát.

Azt hiszem, a *drinquet* alapján feltehetjük, hogy a játék és az *ivás* műszó ilyen értelemben germán földön is ismeretes volt. Hogy középkori telepések: franciák, kiktől a *házsárt*-ot is kaptuk, vagy Rajna-vidéki németek hozták magukkal a játékot s a velejáró kifejezéseket, amelyek a kockát túlélték volna, ezt a feltevést bizonyítékok hiányában el kell ejtenünk. Valószínűbbnek látszik, hogy maga a mi iskolajátékunk jött újabb időkben Nyugatról, s hozta magával ezt a kifejezést. A francia *jeu de marelle*, mely egy mástermészetű középkori játékból veszi nevét (GODEFROY s. v. *merel*, *mereile*; LITTRÉ s. v. *méreau*) csaknem pontról pontra azonos a mi iskolajátékunkkal (DR. COLLINEAU: Grande Encyclopédie XXIII. s. v. *marelle*). A játék egész Németországban és Ausztriában el van terjedve, s a velejáró kifejezőkészletben is vannak azonos vonások. Így a félkörben levő két rekeszt a magyarban *mennyország*-nak és *pokol*-nak hívják, a németben az egész játéknak az általános Hinkespiel-en kívül *Paradiesspiel* és *Hölle* vagy *Höllenspiel* is a neve (SACHS-VILLATTE s. v. *marelle*). Ugyanerre a gondolatkörre utal a vallon *v's esté dâney* 'elkárhoztál' kifejezés, mellyel a dobás hibás voltát jelzik. Azt azonban nem tudom kimutatni, hogy a németben a *trinken* igének volt-e olyan értelme, mint a magyar *inni*-vagy ófr. *boire*-nak. A szótárak nem tudnak róla itt sem. Hasonlóképen nem tudom, hogy a *boire* műszó ma is használatos-e a *jeu de marelle*-ben. Úgy látszik, hogy nem. Nem lehetetlen, hogy e jelentés fejlődésében kiinduló pontul a folyó partja fölé hajolva ivó állat képe szolgált. (Bár az idézett farce egy helye

[421 kk.] ennek ellentmondani látszik; ez azonban szükségszerűen későbbi fejlődés.) Ez esetben az sem lehetetlen, hogy a *boire*-nak és az *inni*-nak ez a különleges jelentése egymástól függetlenül alakult ki.

BÁRCZI GÉZA.

Nebojsza. A MNy. VI, 246. lapján MELICH magyarázza meg ezt a nevet (< szerb *nebojsa* a. m. 'nem féló, aki nem fél'), melyet Nándorfehérvárnak és Hunyadi János szerb katonái útján Vajdahunyad várának egyik, különálló tornya viselt. Ma azonban Vajdahunyadnak ezt a tornyát minden művelt magyar ember *Nebojszá*-nak nevezi. Kétségtelen, hogy mivel mind a nándorfehérvári, mind a vajdahunyadi toronynak a neve a szerb *nebojsa*-ból származik, eredetileg a magyarban is *Nebojsá*-nak vagy *Nebojsá*-nak hangzott. Mindazonáltal a *Nebojsza* alak — mely MELICH szerint olyanoktól eredt, akik a szerb nyelvet nem értették, de tótul tudtak annyit, hogy *ne boj sa!* a. m. 'ne félj!' — nem valami új keletű szöejtés, hanem kimutathatólag megvan már csaknem 400 esztendeje.

A nándorfehérvári *Nebojsá*-nak, illetőleg *Nebojszá*-nak magyar szövegben való legrégibb előfordulását Zay Ferencnek „Az Lándorfejevár elveszésének oka e vót és így esett“ c. emlékiratában találjuk, mely SZALAY LÁSZLÓ szerint 1530—1540 között készülhetett. Ebben olvassuk, hogy „hol ők nyomták el a törököket, hol a török őket, és csak két toronyba állnak bé a török előtt, az *Nebojszába* és a kapunál való toronyba . . .“ (MonIrók III, 172—3.) A kiadó, SZALAY LÁSZLÓ, azt mondja a jelzett kötet előszavában, hogy a jelen korszak írásmódját léptette életbe a szerző korának írásmódja helyett, de egyben ügyelt arra, hogy épen ezáltal minél hivebben adja vissza a szerző hangejtését és összes nyelvbéli sajátosságait. E nyilatkozat alapján föltehetjük, hogy Zay kéziratában *Nebojsza* áll, s ezt az alakot írta át SZALAY az akkori kiejtés szerint, de a mai helyesírással *Nebojszá*-vá. Hogy ez a föltevés nem alaptalan, s hogy a *Nebojsa* mellett a *Nebojsza* ejtés is dívott a XVI. sz. első felében, azt bizonyítja Zay kor- és diplomata-társának, Verancsics Antalnak egyik töredékéből származó következő idézet is: „Jacobopropugnaculum, Hungaris Kewlews, indigenis *Nebojsze*, hoc est, ne timeas, nominatum, arcis quidem praecipuum munimentum, quod palatio comitis Ciliae et Savo flumini imminet, fortitudinis ergo in tutelam erat assignatum.“ (MonIrók II, 28.)

De van betűről betűre híven közölt, tehát teljesen kétségtelen hitelű magyar szövegből való adatunk is Zay és Verancsics korának *Nebojsza* ejtésére. Káldy Miklós „regy feyerwary wytez“ írja 1552-ben: „Es hogy az *Nebojsza* meleth az kewfalth erosem meg toretok . . .“ (SZALAY, Négy száz magyar levél 157.) A szóban forgó toronynak itt idézett nevét *Nebojsá*-nak semmiesetre sem olvashatjuk, mert az csak *Neboszja* lehet, ez pedig hangátvetéssel keletkezett a *Nebojszá*-ból. Ennélfogva bizonyos, hogy a magyar vitézek ajkán a XVI. sz.-ban a *Nebojsa* mellett *Nebojsza* (> *Neboszja*) ejtés is szokásban volt. Megjegyzem, hogy a fentebbi adatot TAKÁTS S. is így olvassa: „Es hogy az *Nebojsza* mellett az kúfált erősen megtörétök“. (Török-magyar párviad, 105.)

Egy másik adat a *Nebojsa* > *Nebojsza* ejtésre az 1671-ben lerombolt Nyaláb várához fűződik. Ennek is egyik bástyáját, illetőleg erről a bástyáról az egész külső várat *Nebojszá*-nak nevezték. A Perényi testvérek 1639-iki osztálylevelében olvassuk: „Az külső *Nebojsza* vár is az megírt mód szerint öt részre oszolván . . . Azon külső *Nebojsza* várban pedig két bástyák lévén, úgy mint az *Nebojsza* és az föld bástya . . .” (Törtf. 1896 : 82). A szöveg közlése nem lévén betűszerinti, az átírásból meg nem állapítható, hogy az eredeti szöveg szerint *Nebojsza* vagy talán *Nebojsa* volna-e a helyes olvasat. Azonban van a régi nyelvből éppen Nyaláb várra vonatkozólag egy olyan adatunk, mely az előbbi alak javára dönti el a kérdést. A Törtf. 1903-iki évfolyama egy 1575-iki szerződés kivonatát közli, amelyben azt olvassuk, hogy Nyaláb vár külső vára a *Naboyza* toronnyal együtt Perényi István halála után tüstént átadassék Perényi Jánosnak és Györgynek (i. m. 132. l.). Világos, hogy ez a *Naboyza* csak *Nabojssa*-nak olvasható, és egy megelőző *Nebojszá*-ból hangrendi kiegyenlítődéssel útján jött létre.

Mindenesetre érdekes volna tudni, hogy milyen úton-módon került ez a MELICH szerint csak szerbek (tehát délszlávok) lakta területen járatos elnevezés Nyaláb várába, Ugocsába, vagyis olyan területre, ahol inkább tót vagy még inkább ruthén (északi szláv) hatást várhatnánk az efféle elnevezésekben is. Ha föltevésünk helyes, akkor ennek a jelenségnek igen egyszerű a magyarázata. Ugyanis nemcsak a nándorfehérvári híres tornyot hívták a szerbek *Nebojsa*-nak, hanem más váraknak hasonló helyzetű és rendeltetésű tornyát is. MELICH idézi (MNY. VI, 247) SCHÖNBAUERNEK a kolumbácsi légyről szóló munkájából, hogy Galambóc várának egyik tornyát még a XIII. sz.-ban is *Neboysse-Thurm*-nak hívták (MELICH szerint ez népetimológiás alak a *Nebojsa*-ból). A *Nebojsa* név tehát a szerb hadinyelvben műkifejezés volt. Ugyancsak műkifejezés lett a magyar hadinép körében is, mert a magyar katonák is így nevezték a vártól külön vagy távolabb, de azért vele összeköttetésben álló tornyokat, melyek leginkább ki voltak téve az ellenség támadásának, vagy esetleg a szorongatott őrségnek végső menedékkül szolgálhattak (öreg- vagy örtorony, donjon). Mint katonai műkifejezés kerülhetett föl ez a szó Nyaláb várába. Nagyon megerősítené ezt a föltevést az, ha a *Nebojsa* ~ *Nebojsza* toronnyév még más magyar várakkal kapcsolatban is előfordulna. CSEFRŐ GYULA.

Áld. Amint az EtSz. kimutatja, az *áld* ige egyeredetű az *átkoz* < **adkoz* igével, s *l*-je ép e kapcsolatánál fogva másodlagosnak tekinthető. E magyarázatot a már eddig is ismeretes népnyelvi adatokon kívül (*adászkodik*, *ádomás* MTsz.) megerősíti néhány régi nyelvi adat is, melyek az *áld* igének *l* nélküli alakját őrizték meg.

Igy a BécsiK. 39. lapján a következő mondatot találjuk: „Mendenec kedeg ymaduan vrat mondanac ōneci *Ággon* meg tēgedet vr ō tehetsēgēben. ki te miattad semmie valtoztatta mē ellensēginket.” Hogy itt az *áld* ige felszólító alakjával van dolgunk, azt e mondat latin eredetije is bizonyítja: „Universi autem

adorantes Dominum, dixerunt ad eam: *Benedixit te Dominus in virtute sua, qui per te ad nihilum redegit inimicos nostros.*“

Ugyancsak *l* nélkül fordul elő az *áld* ige a ThewrK. következő mondatában is: „Ez ymaczagoth zerzette bonifacius papa es ky megh mongya criftufnak zent teftenek *adozattya* koron engedet ewth || Ezer eztendey bwlczwth byneknek boczanatyara.“ (238—9. l.).

Búcsú. A *búcsú* főnév a legnagyobb valószínűség szerint a *bocsát*, *bocsánat* szavak feltehető alapszavának igeneves alakja (l. EtSz.). Mind a *bocsát* ige, mind a *búcsú* szó előfordul *cs* előtti *l*-lel is, továbbá a *bocsát* igének van *u* hangzós alakja is (*bulcaffa* HB.), viszont a *búcsú* szó gyakran *o* jelöléssel is található.

Igy többek között *o*-val fordul elő a PeerK. első kezének írásában is: „*bolchw* wetlen“ (99. l.). Ugyanebben a kéziratban e szó két személyragos alakját is megtaláljuk a latin *indulgentia* fordításaképen. Míg azonban ugyanez az alak egyebütt „*ja* személyraggal fordul elő (l. pl. az ÉrdyK. 366. lapján: aHarmadszor erey vagyon Anyazenth egyhaznak keencheenek az az *bwlcwhyanak* oztogatafaara“), addig itt a rövidebb *bolcsa* vlakban figyelhetjük meg. Ez esetek a következők: „Énnye *bolcha* dasyon: ez ide ala walo ymadfagnak: || hwzon neegh ezer eftenweye: walaky megh olwaffa“ (172—3.) „Criftufnak fel thamafarol walo ymadfag: kynek hwzon negh ézer eftendeyg || walo *bolcha* wasyon.“ (223—4. l.).

E két példa nem tekinthető íráshibának, amint ezt a kódex kiadója feltételezte. Lehet, hogy *bolcsa* személyragos alakja egy *bolcs* szónak; ez pedig ebben az esetben ugyanolyan névszó-, egyszersmind igető is volna, mint pl. *fagy*, *les*, *vész*. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a PeerK. nyelvjárásának ez a különös alakja analógiás alakulás a *borja*, *fattyá*, *gyapja*, *hattya*, *hossza*, *ifja*, *szomja*, *varja* mintájára, melyek KRAUTER kutatása alapján (vö. MNy. IX, 19—26) hangtörvény szerint fejlődött személyragos alakjai a *borjú*, *fattyú*, *gyapjú*, *hattyú*, *hosszú*, *ifjú*, *szomjú*, *varjú* szavaknak. LOSONCZI ZOLTÁN.

Levél—Kaltenstein. A mosonvármegyei *Levél* helységnek régi neve 1410: *Kalthosthan*; 1425: Poss. *Chalthenstahn* al. nom. *Lwer*; 1429: *Hydegkw*; 1453: *Lewel* alias *Kalthenstajn*; 1570, 1571: *Lewel*; 1600: *Lewél*; 1649: *Levél*; 1696: *Levél* sive *Koltenstein*; 1773: *Levél—Kaltenstein* (a XVI. sz. előtti adatok CSÁNKI III, 683-ból, a későbbiek a győri püspöki levéltárban levő Canonica Visitatio-kból valók).

A ma használt német helységnév hűvös, hideg, nem jó földet jelentő dűlőnévből keletkezett (vö. R. VOLLMANN, Flurnamensammlung.² München, 1926. 24) és oly egyszerű név, hogy jelen esetben nem annyira ez, mint inkább helységünk mai magyar neve érdekel, amelyben a XV. sz.-i *Lwer*-nek folytatását kell látnunk.

MELICH JÁNOS alaposan és világosan kifejtette nézetét e névről a soproni *löver*-ekkel kapcsolatban (*Lövér*: MNy. XXII, 129), és magam is — más bizonyítékok alapján — igazoltam megállapításait (*Die Löwer*: Sontagsblatt [Budapest] 1926. jan. 6-i

sz.). Most azonban, amikor *Lewél* hn. miatt a XV. sz.-i *Levél*—*Lwer*-t vizsgálom, nem találok helyesnek a MELICRE hivatkozó PAIS DEZSŐ érdekes fejtegetését e helységnévről, amely szerinte régi magyar szó, és — mivel a *lëŷ: lëv: löv: lö* igéből -l képzővel alakult — oly helységet jelentett, amelyben oly emberek laktak, akiknek foglalkozásuk a lövöldözés volt (Lövel és Lód: MNy. XXIII, 53). Ha a mai *Levél*-nek XV. sz.-i alakja *Lövel* volna, vagy ha ma is *Lövel*-nek vagy legalább *Lëvel*-nek mondanák helységünk nevét, nem vonnám kétségbe a fenti állítást. De a név mai ejtése *Levél*. S ez meg az 1453-tól használt írásforma az, ami más nézetre terelte figyelmemet. Azt tartom, hogy a *Lewer* nevet tévesen *Lwer*-nek írták, s hogy ez a hibás feljegyzés *lewer*-nek s nem *lüer*-nek olvasandó. Megerősíti ezt a feltevésemet az a tény, hogy az 1429. évi *Lwer*-t 1453-ban — tehát 24 év múlva, mikor még a *lüer*—*lüer* szó élt és érthető volt — népetimológiával *Lewel*-nek írják. Nem lett volna erre semmi szükség, ha az ősi *Lwer* (*Lewer*) magyar eredetű szó lett volna! Ugyanezt a feltevést igazolja még az, hogy 1429-ben *Hydegkw*-re fordítják a hn.-et, amely — tekintettel a későbbi *Levél*-re — felesleges lett volna, ha *Lwer* magyar szó lett volna.

Ezek után azt gondoljuk, hogy *Levél* a kfn. *lë*, plur. *lëwer* 'Hügel, hügelige Gegend' szóból népetimológia útján jött létre és azokat az emelkedéseket jelentette, melyek a Kisalföldön szokatlanságuk miatt feltűnnek és a 'domb' elnevezésre alkalmasok voltak.

De mi értelme volt annak, hogy a telepések két névvel is illették az új szálláshelyet? Erre a kérdésre azt feleljük, hogy a letelepülők eleinte a *lewer* dülönék csak egy részét, a *beim kalten Stein*-t vették birtokba, s mikor erről pontosan akartak beszélni, akkor nemcsak az általánosan ismert *lewer*-t, hanem az ezen a *lewer*-en lévő *Kaltenstein* dülöt is megnevezték. Innen a kettős német elnevezés.

SCHWARTZ ELEMÉR.

Feketekönyv. Lexikonok és szótárak röviden megmagyarázzák a *feketekönyv* fogalmát: a rendőrségnél rovtottmultú egyének nyilvántartása céljából vezetett könyv. A NySz.-ből azonban hiányzik e szó. Szólás is keletkezett a szóval kapcsolatban: *beírták őt a feketekönyvbe*.

Feketekönyv meg *fekete kabinet* (*cabinet noir*) — e szavakat egymás mellett szoktuk emlegetni. A hirhedt *cabinet noir* XIV. és XV. Lajos alatt érte aranykorát, s a gyanús leveleknek titokban való felbontása volt a feladata. Tulajdonképpen Richelieu herceg szervezte meg a hivatalt, de már XI. Lajos korában (1464.) találkoztunk első nyomával.

A *feketekönyv* intézménye nálunk ismeretes volt már I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630—48.) udvarában. Tudunk róla, hogy az alvinci anabaptisták (akkori magyar nevükön *új keresztények*) bekerültek a *feketekönyvbe*. 1633-ban az alvinci anabaptisták főnöke, Baumann Izsák, levelet írt Horvátországba s levelében kíméletlenül nyilatkozott Rákóczi Györgyről s az erdélyi kormányról. A levelet a szomszéd falu bírójához vitte elküldés végett. Ott ráakadt a levélre egy német udvari szolga, feltörte s a fejedelem kezébe juttatta. Az alvinci

anabaptistákat pénzbírsággal sujtották s nevüket beírták a fekete könyvbe. E megszégyenítés fájt nekik legjobban. (Magyar Sion I, 435—6. l.)

Az esetről Reesch Ambrus német nyelvű naplója értesít. Az alvinci anabaptistáknak e kéziratos krónikája 1648-ból való kötésben maradt ránk. Érdekesen írja a krónika a fekete-könyvről: „Und wurde solche Handlung noch yber solche Straff Auch ins *schwarze buech*, wie sie es Nennen, geschriben, welches das komerlichste war.“ (A krónika címe: Ein klaines Gründtliches denckbüechl.) E német krónikának köszönjük a *feketekönyv* legrégebb emlékezetét.

A magyar hazától elszakított s idegen uralom alá esotolt magyar testvéreink újból megismerkedtek a *feketekönyv* vagy a *feketelista* szomorú emlékü intézményével. A kisantant-államok konzulátusainak előszobájában, útlevélért kilincselő polgártársaink ajkáról is el-elröppennek e szavak.

32 levelű rózsza. A *kártya* tréfás neve, akárcsak párjai: a *32 levelű biblia*, *ördög bibliája* vagy a *szerencse 32 lapja*. A diáknyelvben a *kártya* neve *zsuga*. A kártyázás *zsugázás* vagy *blattozás*.

A Hadi Történetek 1791. évfolyamában egy várpalotai levelező mainzi élményéről szoltában írja: „Vége lévén a' vatos-ránknek, tsak elő velfi a' *32 levelű rósát*, kezd jádzeni a' Vendégfogadóffal 's Feleségével . . .“ (IV, 322. l.). Sem a NySz., sem a MTsz. nem említik a *32 levelű rósza*-t. — E szó analógiás alak. Megfelelői: *százlevelű rózsza* (centifolia), *32 levelű biblia*. Valószínűleg *rózsza* volt a *játékkártya* hátlapjának a díszítése. Innen eredhetett a *32 levelű rózsza* elnevezés. TIMÁR KÁLMÁN.

Párkány. Eötvös József Magyarország 1514-ben e. regényében kétszer említ egy *párkány* nevű szövetet, melyről szótáraink nem tudnak: „az olaszok . . . a *párkány* s bársony magassabb áráról tanácskoztak“ (I, 27. ÖM. Révai). — „Két vég thabyt, négy vég talithot, fekete és sötétzöld *párkányt*, melynek rófe . . .“ (I, 40). Valószínűleg a szó összetartozik ezekkel: közep-lat. *barracanus*, ol. *barracano*, fr. *bourcan*, melyeknek mind az arab *barrakán* 'kecskeszörből és gyapjuból szótt kelme' az eredetije. Azonos származású vele a *parket*, ném. *barchent*, *parchent* is. — Eötvös a regényében említett árukat és tárgyakat legfőképen ENGEL Geschichte des ung. Reichs I, 40 és Monumenta Ungrica 187—299 műveiből vette (l. saját jegyzetét I, 432); e művek azonban nincsenek rendelkezésemre, s így a *párkány* eredő helyét sem tudom megjelölni.

Ubi bene, ibi patria. Ez a mult években gyakran idézett *konjunktúrás* szálló ige John Owen, humanista nevének Owenus, angol epigramma-írótól (1560—1622.) származik:

Patria est, ubi est bene.

Illa mihi patria est, ubi pascor, non ubi nascor

Illa ubi sum notus, non ubi natus eram.

Illa mihi patria est, mihi quae patrimonia praebet:

Hic, ubicumque habeo, quo satis est, habitu.

Kossuth a Pesti Hírlap 1842. május 15-i vezércikkében idézi, ahol az *absentisták*, a külföldön élő mágnások ellen dörög; hozzászólászi Vosznak német fogalmazását:

Das Vaterland? Was Vaterland!
Der Topf, der Topf ist Vaterland,
Das Übrige sind Fratzen.

Néhány nappal később (683. l.) újra idézi s megtoldja ezzel:

O plundrás philosophia:
Ubi bene, ibi patria!

Két évvel később, 1844-ben írta Petőfi a még folyton alkalmoszerű verset: „A külföld magyarjaihoz“, kiket ő a haza testén lévő fekélyekhez hasonlít (vö. HAVAS-kiadás II, 504; HORVÁTH, Petőfi 108, 335).
TOLNAI VILMOS.

Sylvester. MELICH JÁNOS összegyűjtötte Sylvester János nevének változatait (MNy. VIII, 368–9; vö. TOLNAI: MNy. VIII, 462), s ezóta bizonyosra vehetjük, hogy *Sylvester* — legalább írásban — sohasem nevezte magát ilyenféle magyar névvel: *Erdősi*, *Erdődi*, *Erdei* stb. Más kérdés — mondja MELICH —, hogy e név hogyan hangzott: s-sel vagy sz-szel. „Még az *y* tekintetében is azt lehetne mondani, hogy az nem *i*, hanem *ü*-féle hang lehetett.“ A név akkori kiejtését megállapítani természetesen nehéz dolog, annál inkább, mivel tulajdonnévről van szó, de némi irányítól mind az *s*, mind az *y* hangzására nézve hadd idézzem a név székely alakjait. A székely nyelvterületről a szóban levő névnek négy — családnévként használt — alakját ismerem: *Szilvesztër* (*Szilvesztér*), *Silvestër* (*Silvestér*), *Serestej* (írva *Serestely*) és *Söstör*. Ez a négy családnév (írva vagy kiejtve) eléggé általános; Udvarhelyben, Háromszékben nem egy család neve, s van udvarhelyi falu (Siklód), ahol a lakosság harmada, negyede ezt a nevet viseli. Melyiket? Ma írva: *Szilveszter*-t, a régi anyakönyvi feljegyzésekben (magam láttam) csak *Serestely*-t, az eleven beszédben csak *Söstör*-t. Egyazon család három névvel! — A *Silvestër* (*Silvestér*) nevet Háromszék megyéből ismerem (hallásból, nem hallomásból). A székelyudvarhelyi ref. kollégiumban volt *Serestely* (kiejtve *Serestěj*) nevű tanítványom, ha nem csalódom: Erdővidékről (székelyesen: Erdővidékéről). A *Söstör* nevet írva nem láttam, csak az eleven beszédből ismerem. Siklódon külön utcája is van e családnak, s neve *Söstörök szorossa*, mert ősi idő óta a ma *Szilveszter*-nek, régebben *Serestely*-nek írt, napjainkban pedig mindig csak *Söstör*-nek mondott had lakja.

Mindezekből négy dolog következik: 1. „Erdősi“-nek *Sylvester* neve nem okvetlenül „a kor szokása szerint latinosított név“, mint ahogy MELICH véli, legalább is nem olyan értelemben, hogy magyarból fordított volna. *Szilveszter*, kinek napja december 31., tudvalevően keresztnév is, s mint ilyen, válhatott családnévvé, mégpedig bárhol az országban, nem csak a székelek közt, ahol az efféle különösen mindennapi. Természetesen ezt a *Szilveszter* nevet is latinosíthatta gazdája, azaz kezelhette latinos formaként, deklinálhatta stb. — 2. Latin jövevény-szavaink tanúsága, sőt iskolai latin olvasásunknak még a közeli

multban is szokásos gyakorlata, valamint az élő székely *Szilveszter* családnév vallomása szerint valószínűbb, hogy e név s betűi s hangot jelölnek. — 3. A *Sylvester y*-ja hangozhatott *ü*-féle hangnak, ahogy MELICH föltételezi; erre vall a név ma is élő *Söstör* alakja, amely oly nyelvjárásban maradt fenn elszigetelten, ahol az *ö*-zésnek különben semmi nyoma sincsen. — 4. Végül óvatosság ajánlatos az esetleg egyebütt is felbukkanó *Söstör*, *Sester*, *Sestér* stb.-féle tulajdonnevek megfejtése körül.

VISKI KÁROLY.

NYELVMŰVELÉS.

Nyelvművelő újságcikkek.¹

Ismeretlen katona, névtelen hős. — A franciák példájára mi is emléket állítunk fővárosunkban annak a sok hős katonának, aki a világháborúban életét áldozta a hazáért. Párizsban a híres Arc de Triomphe alatt van elhelyezve ez az emlékmű: *La Tombe du Soldat Inconnu* (az ismeretlen katona sírja). A Magyarországon (1929. jan. 30. és márc. 2.) két névtelen felszólaló is azt ajánlja, ne francia mintára nevezzük el az ezredévi emlékoszlop tövében készülő háborús emlékművünket, hanem ezt a nevet adjuk neki: *A névtelen hős sírja*. A váci honvédelem emléklelezésekor Kossuth is *névtelen hősök*-nek nevezte leveleiben a szabadságharc honvédeit.

Egyetértünk a felszólalókkal. Ne fordítsuk le szószerint a francia elnevezést, hanem használjuk a magunkét, hiszen elég tisztes multra tekinthet vissza, azonkívül található is. Kifejezi azt, hogy ha a történelem nem jegyezheti is fel mindazoknak a hősöknek nevét, akik meghaltak a hazáért, mi azért névtelenül is tiszteljük őket. Legyen hát az emlékmű: *A névtelen hős sírja!*²

Egykönnyen, egyhamar. — HALÁSZ GYULA megállapítja, hogy e két kifejezés „csak tagadó szócskával állhat meg”. (Magyarország 1928. jún. 24.) „Ne nyelje le ezeket a golyócskákat, amelyektől *egykönnyen* kaphat olyan hatalmas gyomorgörcsöket, hogy megemlegeti.” HALÁSZ itt a vonatkozó névmásos kapcsolat miatt is helytelen mellékmondatot így javítja ki: „*könnyen* (*vajmi könnyen*) gyomorgörcsöt kaphat tőlük”. Rossznak mondja ezt is: „A betegséget *egykönnyen* megkaphatjuk.” Ellenben jóknak a következőket: „*Egykönnyen* nem is fog sikerülni. *Egykönnyen* oda sem tudunk eljutni.”

A megállapítás helyes. CzF. példamondatai is mind tagadók: „... nem találni egyhamar párját. Innen ugyan meg nem szabadulsz *egykönnyen*.”

Vajmi. — Ugyancsak HALÁSZ uo. azt állítja erről a szóról, hogy ez után „olyan jelző vagy határozó kívánkozik, amelyik

¹ L. MNy. XXV, 57, 141.

² E sorok megírása óta elkészült az emlékmű, de mivel nem igazi sír, hanem csupán jelképe egy nagy, közös sírnak, a leleplezésről szóló tudósítások általában ezen a néven emlegették: *Hősök Emlékköve*, a székesfőváros főpolgármesterének tiszteletadásra felhívó hirdetménye pedig így nevezi: *Hősök Emlékműve*.

ott, abban az összetételben valami kellemetlen, elégtelen, kedvetlen, nem kívánatos dolgot jelent.“ E szerint jó: „*Vajmi* könnyen gyomorgörcsöt kaphatunk tőle.“ Rossz: „*Vajmi* könnyen keresi a pénzt.“ Jó: „*Vajmi* nehéz a fejfájást elviselni.“ Rossz: „*Vajmi* nehéz fejfájást kapni.“ Jó: „Oroszlánra vadászni *vajmi* kalandos vállalkozás.“ Rossz: „Tetszik nekem ez a film, mert *vajmi* kalandos.“ Jó: „*Vajmi* nehezen keressük a pénzt.“ Rossz: „A jó úszó *vajmi* nehezen fog megfulladni.“ Jó: „*Vajmi* nehéz a teher.“ Rossz: „*Vajmi* könnyű a teher.“ Jó: „Ennyi magyarázat *vajmi* kevés.“ Rossz: „Ennyi magyarázat *vajmi* sok.“ Jók továbbá ezek is: „*Vajmi* nehéz megértetni, pénzt kapni. *Vajmi* bonyolult a kérdés.“

Vajmi körmönfont szabály, aligha fogja valaki követni! A szóról tudni kell, hogy a már elavult *vaj* indulatszó lappang benne. Ez a 'hej, haj, ó' jelentésű *vaj* a régi nyelvben igen gyakran szerepelt kérdő névmásos felkiáltásokban. Pl.: „*Way ki* iámbor leszec.“ (Helt: Mes. XIX. 1. KLEMM: MNy. XXII, 122–3.) CzF. még ilyen példákat idéz: „Vajh mi szép! Vajh mi felséges!“ Ami a mai nyelvhasználatot illeti, a *vajki* ma már csak a nép nyelvében él néhol (vö. MTsz.), a *vajmi* még az irodalmi nyelvben is elő-előkerül, de régies ízű. SIMONYI szerint (HsM.² 205) „ma már többnyire csak kicsinyítő kifejezések erősítésére“ használjuk: *vajmi* ritka, kevés, csekély, *vajmi* ritkán, kevesen, de nem mondjuk: *vajmi* sok, gyakori, *vajmi* sokan, gyakran. Használatát pontos szabályba foglalni bajos. Nyelvérzékünk nem igen segít benne, mert a szó kikopott az élő nyelvből.

*Kapaszkodik, fogózkodik.*¹ — HALÁSZ GYULA újra panaszt tesz az autóbuszok figyelmeztető táblácskájának ez ellen a szövegezése ellen: „Kapaszkodni tessék!“ (Magyarság 1929. ápr. 23.) Most azzal érvel, hogy „az ember oda kapaszkodik, ahova el akar jutni. Ha már eljutott oda, nem kapaszkodik tovább.“ Hát tovább talán csakugyan nem *kapaszkodik*, de hogy ott *meg* ne *kapaszkodjék*, azt senki meg nem tilthatja neki. Azonban HALÁSZ szerint csak ezt lehet mondani, hogy *főlkapaszkodik valamin* vagy *valamire*. Csoválatos, hogyan kerülhette el figyelmét a szónak ilyen használata: „Amint ott álltam az asztal mellett, egyszerre szédülés fogott el. Ha *meg* nem *kapaszkodom* az asztal szélében, elestem volna.“ A villamosban vagy az autóbuszban is arra való a mennyezetről lelógó szíj, hogy *megkapaszkodjunk benne*. Akár *bele* is *kapaszkodhatunk*, ha épen kedvünk tartja. De kinek jutna eszébe, hogy *főlkapaszkodjék rá*? Folytathatjuk a példákat. Aki leszáll a villamosról vagy az autóbusról, az is bölcsen teszi, ha *kapaszkodik*, hisz épen azért szereltek föl a lépeső mellé valami rüdfélét, hogy legyen *mibe* *kapaszkodni*.

„Nem mindegy, hogy a lábamat vetem-e meg s így félig-meddig, mondjuk, megkapaszkodom vele, vagy pedig kézzel alaposan megfogózkodom“ — olvassuk tovább HALÁSZ cikkében. Hogyhogy? Ne tudná a Magyarság nyelvőre, hogy *kapaszkodni* a kezünkkel szoktunk, a lábunkkal csak kivételesen? Ne tudná, hogy kézzel-lábbal csak az *kapaszkodik*, aki például nagyon meg van szorulva? Föl sem lehet tenni, hogy ne tudná mindezt; sőt

¹ Vö. MNy. XXV, 60.

bizonyosan tudja azt is, hogy a *kapaszkodik* ige a *kap* származéka (ugyanolyan képzés, mint *rüg* — *rugaskodik*), és hogy *kapni*, *elkapni*, *megkapni*, *belekapni* is kezével szokott az ember: „*Elkaptam* a gallérját és jó erősen *belekapaszkodtam*.” Ha pedig ezt mind latba vetjük, igazán nem nyithatjuk panaszra a szánkat az autóbusz figyelmeztetése ellen, annál kevésbbé, mert a kifogásolt kifogástalan fölírás épen ott van, ahol *föl* kell *kapaszkodni* az autóbuszra: a lépcső mellett! Abban persze igaza lehet HALÁSZNAK, hogy a jó tanácsot a fől szállók csak akkor veszik észre, amikor már túl vannak a *fölkapaszkodáson*; ámde hogy még azután is *megkapaszkodhatnak* sok mindenben, s ha jó barátok, akár *egymásba* is *kapaszkodhatnak*, ezt a jogot semmiféle címen el nem lehet pörölni tőlük. Olyan kézzelfogható igazság ez, hogy vitatkozni sem lehet rajta. Hát még hajba kapni, azaz *egymás hajába belekapaszkodni* hogy lehetne?

(Folytatjuk.)

NAGY J. BÉLA.

Rajta múlik. KARDOS ALBERT megtámadja a Magyar Nyelvet, hogy „fel akarja adni” e kifejezésnek a 'rajta áll' és 'tőle függ' értelmében való használata ellen eddig folytatott „jogos és szükséges küzdelmet” (Feladott órállás: Nyr. LVIII, 57). Bár nagyon megtisztelő rám nézve, hogy KARDOS az én szerény vélekedésemet¹ megteszi a MNy. hivatalos állásfoglalásának, és bár a MNy. szerkesztősége nem sietett csillag alatt megjegyezni, hogy nem ért egyet velem ebben a dologban, azért mégis teljes egészében magamra vállalom azt a szörnyű bűnt, melyet KARDOS e kifejezéssel kapcsolatban a fejemre olvas, magamra vállalom „a nyelvkárosítás, a stíluszegényítés” vádjának nyomozható terhét. „A magyar nyelv szín- és hangulatgazdagságát meg akarja kevesbíteni” — így szól a vád; azonban „minden ép magyar nyelv-érzékű ember” nevében „tiltakozunk... a magyar nyelvnek elszegényítése, a magyar stílusnak elszíntelenítése ellen”!

Meghallgattuk a lesújtó, de annál kevésbbé tárgyilagos vádat, most pedig szép sorjában lássuk az adatokat.

A NySz.-ban az *elmúlik* igéhez tartozó szólások élén olvashatjuk a két legrégebbi idevágó példát: Az sütés csak az liztenis *el múlik* ám: sine pennis volare haud facile. (Decsi: Adag. 215.) Nem az orvosságon *múlik-el* a gyógyulás. (Hall: Paizs 230.) Az első helyen idézett közmondás a múlt században még élt a nép között, alkalmasint azóta sem veszett ki, csak persze már mai nyelvre van átírva: Sokszor azon is *elmarad* a sütés, hogy nincs liszt. (Idézi MARGALITS, MKözm. 507 és 654 Nyr. VIII. köt.-ből.) Azért is *elmarad* a sütés, ha liszt nincs. (Uo. 506 Nyr. VII. köt.-ből.) A NySz. példái tehát ezt jelentik: 'A liszt (hiánya) miatt is *elmarad* a sütés. Nem az orvosság miatt marad el a gyógyulás.' Látnivaló, hogy a kifejezés értelmében két mozzanat szerepel: 1) 'valami *elmúlik*, *elmarad*'; 2) 'ezt az *elmúlást*, *elmaradást* okozza valami'. Azonban a nyelvtörténeti fejlődés rendjén a kifejezés nem maradt meg változatlanul.

Először is az alakján esett annyi változás, hogy elhagyták belőle az igekötőt. Adatok hiányában nem lehet tudni, mikor

¹ MNy. XXV, 59.

ment végbe ez a kis módosulás; csak annyi bizonyos, hogy ma már mindig igekötő nélkül mondjuk a kifejezést. Ezzel az alaki változással együttjárt az is, hogy a *múlik* igének ebben a kapcsolatban elfakult az eredeti 'elmúlik, elmarad' jelentése, mint ahogy azt is elfelejtettük már, hogy mikor *mulatunk*, voltaképpen az időt *múlatjuk*. Ekkor a kifejezés eredeti jelentésének két mozzanata közül már csak az okozás képzetét fűzte hozzá a nyelvérzék az igéhez, s az ige eredeti jelentésének elhalványodását azzal pótolta, hogy az alanyt főnév helyett tagadó mellékmondatokkal fejezte ki, így jelezvén az elmúlást, az elmaradást. A fejlődésnek ezen a fokán tehát már ilyen formát öltött a kifejezés: „Nem az orvosságon *múlik*, hogy (v. ha) *nem* gyógyul meg a beteg.” S ezt aztán így értették: 'Nem az orvosság miatt van az (nem az orvosság az oka), hogy (ha) *nem* gyógyul meg a beteg.' A kifejezés helyes jelentésén vitatkozó újabb nyelvészek példái már mind ilyenek: *Rajtunk* nem fog *múlni*, ha *nem* sikerül a dolog. (JOANNOVICS György: Nyr. XXX, 577.) A *bátyámon* *nem* *mult*, hogy el *nem* indulhattunk. (Ua.: Nyr. XXXVII, 197.) *Nem rajta múlik*, hogy *nem* intézheti dolgaik úgy, mint szeretné. (LEHR ALBERT: MNy. XII, 234.) KARDOSnak mostani, felpanaszolt példamondata is ebbe a csoportba tartozik: „Nem a magyar vitézségen *múltot*, hogy *nem* nyertük meg a világháborút.” Az eredeti szerkezet szerint ezt is így kellene mondani: „Nem a magyar vitézségen *mult* el a világháborúban való győzelmünk.” KARDOS tehát nagyon téved, ha azt hiszi, hogy ő még az eredeti órállásban harcol, mert íme már ő is visszavonult a tagadó mellékmondatos szerkezet órállásába. Csupán LEHR idézett a kérdésről szótában egyetlenegy olyan mondatot, amely az igekötő elhagyását nem számítva teljesen megegyezik a kifejezésnek eredeti használatával: „Nem *rajtunk múlik* a háború befejezése.” (MNy. XII, 234.)

Megint újabb fejlemény s egyúttal már harmadik változata a kifejezésnek az a forma, melyben állító mellékmondat váltja fel a tagadót. JOANNOVICS már efféle példákkal is szemlélteti a kifejezésnek mintaszerű használatát: *Terajta mult*, hogy így (ily rosszul) végződött a per. (Nyr. XXX, 577.) *Rajta múlik*, ha elárulja magát. (Uo. XXXIV, 23.) *Rajtuk múlik* majd, ha nyelvünk ügye ezen az úton halad tovább. (Uo. XXXIV, 197.) Ilyen szerkezetekben már teljesen elhomályosodott az elmúlás, elmaradás képzete, s a kifejezés csupán okozást jelent. Ekkor már így is lehet szerkeszteni a mondatot: „Nem az orvosságon *múlik*, ha meghal a beteg.” Értelme pedig ez: 'Nem az orvosság az oka a beteg halálának.'

Amikor már ennyire haladt a fejlődés, meg volt pecsételve a kifejezés jelentésváltozásának sorsa. Az októl ugyanis függ az okozat, tehát a nyelvérzék az okot jelentő *rajta múlik* kifejezést a 'tőle függ' jelentésével ruházta fel. Most már teljesen feledésbe merült a kifejezésnek eredeti jelentése, és megszülethettek az ilyen mondatok: „Az orvosságon *múlik*, hogy meggyógyul-e a beteg vagy meghal.” S az eredeti szerkezetet: „Nem az orvosságon *múlik* a gyógyulás.” — most már így értették: 'Nem az orvosságtól függ a gyógyulás.' Az állandó határozó is közreműködhetett a kifejezés jelentésének megváltozásában.

Ugyanis az állandó határozó azonossága bizonyára elősegítette, hogy a *rajta múlik* odacsatlakozott a *tőle függ* szólásformával egyértékű *rajta áll* kifejezéshez, és illeszkedett hozzá jelentés dolgában.

Mikor ment végbe a kifejezés jelentésének ez a megváltozása? 1901-ben JOANNOVICS megróttá ezt a mondatot: Ha *rajta mult* volna, még egy sikerre hivatkozhatnék. (Nyr. XXX, 577.) A megrováshoz ezt fűzte hozzá: „Még eddig csak erre az egy illetén mondatkapcsolásra akadtam. Epen ezért mutatok rá most mindjárt legelső megjelenésekor, nehogy tovább terjedjen.“ Úgy látszik ebből, hogy a *rajta múlik* jelentésének megváltozása akkoriban, vagy harminc évvel ezelőtt kezdődött. Azonban hiába volt a felszólalás, a jelentésváltozás bizony csak terjedt tovább. Hiába ítélte el a helyes magyarságnak minden kézikönyve (SIMONYI, KELEMEN, BALASSA), hiába bélyegezte meg LEHR ALBERT, hogy „minta solœcismus“ (MNY. XII, 234), a 'tőle függ' jelentésű *rajta múlik* él és virul, mutatják az ellene újra meg újra felhangzó panaszokodások.

Aki higgadtan gondolkozik, kénytelen elismerni, hogy a vitatott jelentésváltozás természetes úton és könnyen érthető módon jött létre. Idegen hatást sem kereshetünk benne, szükségtelen tehát oly hangosan feljajdulni miatta. Vajjon mennyiben csökkent vele „a magyar nyelv szín- és hangulatgazdagsága“? Vajjon megdólt-e már az a tétel, hogy minden élő nyelv folyton változik? Vajjon nem azt bizonyítja-e az egész nyelvtörténet, hogy a szavaknak, kifejezéseknek egyes árnyalati különbségei igenis elmosódnak, de természetesen újak és mások is támadnak helyettük? Ép ezért könnyen viselem „a nyelvkárosítás, a stíluszegényítés“ odavetett vádját, annál könnyebben, mert a vád terhét megosztja velem a jó magyar nép. Lám, az is avultnak érezte a régi szerkezetet, és új formába öltöztette a lisztről meg a sütésről szóló közmondását. Azt pedig egy szóval sem mondtam, hogy a *rajta múlik* kifejezést régies jelentésében most már nem is lehet használni. Hiszen megtanulhattuk a multban lezajlott nyelvhelyességi tollharcokból, hogy efféle kérdésekben minden erőszakoskodás hiábavaló, mert célt érni úgysem lehet vele. Én a *rajta múlik* pörében csupán annyit merészkedtem megjegyezni, s ezt vallom ma is, hogy a kifejezésnek régi jelentését ma már inkább csak nyelvészek ismerik, újabb jelentése pedig már teljesen megállapodott, ennélfogva kár ellene tovább hadakozni.

KARDOS még hadakozni akar ellene. Ám tessék! Hogy lesz-e foganatja, ő lássa! Azonban ha olyan szigorú őre a nyelvnek, hadd kérdezem meg tőle, miért hagyott mégis ott néhány más őrállást. Miért hagyta abba a *felad*, az *egy*, a *-nál*, *-nél*, a *jön* meg a mutató névmás németes használata ellen való, sokkal „jogosabb és szükségesebb“ küzdelmet? („A nyelv egy . . . szervezet.“ | „ . . . amelyeknél igazán csak a helyi szokás döntheti el, hogy hová jön a *ban-ben* . . .“ | „ . . . amint azt az ilyen példák bizonyítják . . .“ Nyr. LVIII, 46, 48.) Hiszen ezek jóval fontosabb őrállások, mert ezeket a német akarja elfoglalni tőlünk, itt tehát jobban elkelnének „a helyes magyarság zászlóját fennen lobogtató“, hibát el nem néző, harcias kedvű vitézek! NAGY J. BÉLA.

A támadásoknak van jogosultsága. Hirlapokban és folyóiratokban minduntalan találkozom ilyen szerkezetekkel:¹ „Ezeknek a támadásoknak... van is valami jogosultsága” (8-órai Ujság márc. 14. 1. l. 3. h.). „Az egymással szemben álló közjogászoknak alkalmuk nyílik...” (Napkelet 7. sz. 389. l.). „Az új határoknak nincs sem néprajzi, sem földrajzi, sem gazdasági jogosultsága” (Magyarság márc. 27. 3. l. 1. h.). „A szellemi megerőltetéseknek nagyobb a szerepe, mint...” (Magyar Szemle 21. sz. 47. l.). „A szegény Szarvas-téri lakosoknak bizonyára nem volt meg az a történelmi műveltsége...” (Napkelet 8. sz. 622. l.). „A nap már lebukott a halmok mögött, de még nem volt árnyéka a fáknak” (Új Idők 14. sz. 414. l.). „Még a megbízható munkatársaknak is hasznára válik...” (Irodalomtörténet 141. l.). — Az én nyelvérzésem azt súgja, hogy ezekben a mondatokban az egyesszámi személyrag helyett többesszámit kellett volna alkalmazni, vagyis: *alkalmuk, jogosultságuk, szerepük, műveltségük, árnyékuk, hasznukra*. — Megokolni nem tudom, de úgy érzem, hogy igazam van. E. Z.

Igaza van. A megokolás régóta megvan SZINNYEI Rendszeres Magyar Nyelvtanában, amelynek 235. pontjában ezt a szabályt olvassuk:

„Ha a birtokosjelző többes számban áll, vagyis több a birtokos, ezt a többséget a birtok nevének nem jelöljük meg, pl. nem mondjuk: a huszárok kardjuk, hanem: a huszárok kardja, nem: a gyermekek játékaik, hanem: a gyermekek játékaik.” — Azután (kisebb betűkkel nyomva) következik ez a *de*: „De azt mondjuk: A szegény embereknek nincsen betevő falatjuk (nem: -ja). A munkásoknak sok a dolguk (nem: -a), — mert ezekben a mondatokban a *szegény embereknek, a munkásoknak* nem birtokosjelző, hanem részeshatározó.” — Végül a „gyengébbek kedvéért”, vagyis a nyelvtant nem tudók számára ez a gyakorlati tanács van odaiktatva: „Ha kétségben vagyunk, hogy egyes- vagy többesszámi személyragot alkalmazunk-e ilyen esetben, a *nekik* szóval dönthetjük el a dolgot; ha ez beleillik a mondatba a *-nak, -nek*-ragos szó helyébe, akkor többesszámi személyragot kell alkalmaznunk.”

Ez könnyű és biztos próba. Jó volna, ha mindenki tudná róla, aki tollat fogat, mert az a csunya hiba — sajnos — egyre sűrűbben üti föl a fejét. S. T.

Postautalványon. (Vö. MNy. XXV, 146.) WESZELY GYULA szerint pénzt csak *postautalvány* lehet küldeni, *postautalvány-on* nem. Álláspontját azzal támogatja, hogy az eszközhatározó ismétlődő és folyamatos cselekvéseknél *-n* ragos, egyszeri cselekvésnél pedig *-vel* ragos; a postautalvánnyal való pénzküldés pedig nem folyamatos cselekvés. Maga is elismeri bizonyításának azt a gyengéjét, hogy szabálya nem kivétel nélküli. De van még ennél nagyobb fogyatkozása is! Azzal, hogy a határozóragok használatát a határozóval együtt járó ige jelentésével magyarázza, az ú. n. igevonatoknak régen eltemetett tanát akarja

¹ A példákat ezidei számokból jegyeztem ki.

föltámasztani. Ez az új életre keltés azonban nem sikerülhet, mert a nyelv szerkezeti jelenségeinek történeti tanulmányozásából nyilvánvaló, hogy a határozórag nem az ige kedvéért szerepel a mondatban, hanem a maga jelentése miatt (SIMONYI, M.Hat. I, 45). Nem is válik be ez az új szabály az eszközhatározóknak minden magyarázat mellőzésével történő leíró rendszerezésében sem, — még akkor sem, ha nem vizsgálunk más igéket, csak a helyváltoztatás fogalmi körébe tartozókat. W. is nyilván csak erre az igeosztóra akar szabályt megállapítani, mert a példái között minden ige ilyen értelmű.

Nézzünk először cikkének példáiból egy párat. A *küld* egyszeri cselekvést jelent, a belőle származó *küldöz*, *küldözget* meg ismétlődő jelentésű, de mégsem mondhatjuk azt, hogy valaki *fu t á r -on küldözgeti* az üzenetet. A béna *ma n k ó -n jár* (folyamatos cs.), de *ma n k ó -n is indul* (egyszeri cs.). Az ember *bot -tal megy el* hazulról (egyszeri cs.), de *bot -tal is sétál* (folyamatos cs.); *bot -on* csak akkor *jár*, ha sánta. Tehát az *-n* meg a *-vel* rag használata független attól, hogy az ige egyszeri vagy ismétlődő, folyamatos cselekvést fejez-e ki.

Mi hát a különbség a két rag használata között? Könnyen megmondhatjuk, ha még egy néhány alkalmas példát megfigyelünk. Petőfi János vitézében azt olvassuk egyik helyen, hogy: „a tó közepén gyors halászmadarak Hosszu szárnyaik *kal les fől szállongtanak*“ (V. rész), a másik helyen meg: „Boszorkányok szálltak arra *seprőnyélen*“ (XXI. rész). Vagy ugyancsak Petőfinék A négyökrös szekér c. költeményében: „A társaságnak úri tagjai *Szekérre* ültek és *azon* menének. *Szekéren* mentek, de *ökör szekéren*“; — ugyanabban a költeményben azonban: „Az országu ton végig a *szekérral* A négy ökör lassacskán ballagott.“ Az ige mindezekben az idézetekben folyamatos cselekvést jelent, mégis egyszer *-n* ragos, máskor meg *-vel* ragos a határozó. És pedig azért, mert a boszorkány a *seprőnyélen*, a társaság pedig a *szekéren* rajta ül, viszont a halászmadár a *szárnyával* együtt repül, s a négy ökör is együtt ballag a *szekérral*. Tehát a határozóban nyelvi kifejezésre jutó szemlélet az oka a határozórag használatának.

Ugyanígy a szemlélet kifejezését kell keresnünk a *postaltalvány* esetében is. Ha azt mondom, hogy *postaltalvány-on* küldöm a pénzt, arra gondolok, hogy az *utalványra ráírom* az összeget, s a *címzett is az utalványon* olvassa, hogy mennyit kell kapnia, ha meg azt mondom, hogy *postaltalvány-nyal* küldöm, akkor az befolyásolja a kifejezést, hogy a *pénzt az utalvány-nyal* együtt adom postára.

Ennek a kis elmékedésnek pedig nemcsak az a tanulsága, hogy *postaltalvány-on* meg *postaltalvány-nyal* egyaránt helyes, hanem az is, hogy a helyes magyarság kérdéseiben nem tehetjük meg egyedüli bírónak a magunk nyelvérzékét, hanem tekintetbe kell venni ítékezésünkben a meglevő törvényeket, az előző kutatások eredményeit is.

SÁGI ISTVÁN.

Üszök vagy üszög? HEGYI DEZSŐ A *kőüszök* (büdös üszök) és a *csávázás* c. dolgozatában (Köztelek XXXVI, 1198) foglalkozik azzal is, miképpen kellene magyarul helyesen írni a gabona-

féléknek azt a kalász-, illetőleg szembetegségét, amelyet főképen az jellemez, hogy a szemek fekete, pornemű anyaggá alakulnak át. Helyteleníti, hogy némely szakírók a gabonafélék kártokozóját *üszög*-nek és nem *üszök*-nek írják, minthogy szerinte a nép az elüszkösödött fadarabról nevezte el a betegséget *üszök*-nek.

Magam is elismerem, hogy HEGYI Dezső véleménye és indokolása első pillanatra helyesnek, javasolt írásmódja pedig elfogadhatónak látszik. Mégis legyen szabad megokolnom, miért alkalmazom régtől fogva tudatosan és következetesen a gazdasági növényeknek *Ustilago*-féle gombák okozta betegségére az *üszög* (*üszögös*, *üszöghár*) írásmódot. Közelebbről kutatva nyelvünk kútforrásait, arról győződhetünk meg, hogy a régi mai népi és irodalmi nyelvhasználat ugyancsak különbséget tesz *üszök* és *üszög* között. Így a VÖRÖSMARTY—SCHEDEL-féle 1835-iki Magyar és Német Szótár (153. l.) is tanúsítja, hogy az *üszök* és *üszög* szavak kétféle fogalom jelölésére vannak használatban. A magyar növénykórtani szakirodalomban szintén általánosan, csaknem kizárólagosan használatos az *üszög* írás. De nemcsak a természettudományi műnyelvben, hanem még a köznapi életben is felmerül a szüksége a kétféle fogalom nyelvi megkülönböztetésének: „A magtári padlástűzben a gabona *megüszkösödik*, de a szántóföldön lábon álló gabona szemei *üszögös* lesznek, *megüszögösödnek*.” A francia és az angol nyelvben ugyancsak különböző szavak szolgálnak a szóban forgó fogalmak kifejezésére. Míg HEGYI mind a kétféle esetben a szín- és alakbeli hasonlóságra vonatkoztatva az egységes *üszök* szót alkalmazná, én a lényegbeli eltérések (előidéző ok, anyagminőség stb.) alapján a külön-külön szóval vagy változattal való megnevezés mellett foglalkozok állást.

A fásnövények héjának is vannak olyan betegségi tünetei, amelyek szintén megfeketedéssel járnak. Ezeknél megmaradnék az eddig is érvényben levő *héjúszök*, *héjúszkösödés* név mellett. T. i. ha az ilyen tünetű hánestbetegséget kétféle ok (fagy vagy baktérium) idézi is elő, a héj mind a két esetben az elszepesedéshez, a kiszáradt fának tűztől származó *üszkösödés* éhez hasonló megfeketedés jeleit viseli magán.

Az *üszök*, *héjúszök* — *üszög* tehát egyike lehetne az olyan eseteknek, mikor csekély, egy-két hangot érintő, különbség révén másféle — ámbár mindig közeli — jelentés jut kifejezésre.

Szívesen látnám, ha az itt érintett kérdésekben a szaknyelvszerek is hallatnák véleményüket.¹ SCHILBERSZKY KÁROLY.

*

Az előbbiekkal kapcsolatban nyelvészeti szempontból a következők észrevételeket tehetjük. Az *üszög* szó a régi nyelvben túlnyomóan *üszög*, *üszögöt*, *üszögös*, *üszöge*, tekintet nélkül jelentésére; *k*-val írott alak alig egy-kettő van, hangvesztő *üszköt* — *üzgöt* alak pedig egyetlen egy sincs. Ebből az következik, hogy a népnyelvi *üszök*, *üszköt* s innen irodalmi nyelvi *üszök* — *üszköt* újabb analógiás alakulás a *fészek* — *fészket*-féle szavak

¹ A cikk rövidített átdolgozása annak, amit e tárgyban már önállóan közzétettem.

alapján. Ami a szó jelentését illeti, az eredeti természetesen az 'elüszkösödött fadarab, megszenesedett fadarab', s ebből való asszimilációs jelentésváltozással 'a gabonának betegsége'. Lehetőséges, hogy a népnyelvben a kétféle jelentés ma itt-ott alakilag is meg van különböztetve, ahogy a fentebbi példában: „A magtári padlástűzben a gabona *megüszkösödik*, de a szántóföldön lábon álló gabona szemei *üszögösek* lesznek, *megüszögösödnek*.” Ilyen nyelvbeli különböztetés elég gyakori.

A fentiek alapján semmi kifogás sem emelhető, sőt a tényeknek teljesen megfelelő, ha a növénytani műnyelvben a növényeken *üszöggombáktól* okozott kóros jelenséget következetesen *üszög*, *üszögös*, *üszögösödik* szóval jelölik.

Hogy a kétféle jelentésben használatos szót az irodalmi nyelv is *üszök* és *üszög* alakban különböztesse meg, az nem okvetlenül szükséges; ha azonban ez a gyakorlat a növénytani műnyelvben állandósul, akkor erről az irodalmi nyelvnek is tudomást kell szereznie, s azt el kell fogadnia. — Végül megemlíthetjük, hogy a seb is *megüszkösödik*. M. J.

Lakós. A régi és a régibb nyelvben állandóan rövid o-val *lakos* alakban találjuk (l. OklSz., NySz.). Nincsen rá egyetlen adatunk sem, hogy nyelvünk régi vagy régibb korában valamikor is hosszú o-val *lakós*-nak hangzott volna. Újabban e *lakós* alakkal az irodalomban gyakrabban találkozhatni, még pedig igen gyakran úgy, hogy ugyanazokban a sorokban *lakosság*-ot írnak. A *lakós* alak, azt hiszem, a *lakó* hatása alatt keletkezett, s így tulajdonképp keverék alak *lakó*×*lakos*-ból. Így magyarázom a székelyek közt itt-ott előforduló *lakós* alakot is (l. MTsz.), amely az irodalmi *lakós*-tól függetlenül, de ugyanazon lelki okok alapján keletkezett. — Lehet, hogy már a *lakos*—*lakós* analógiájára is keletkeznek újabb -*ós* végű szavak. A *pallos* szó zárt végszótagja is mindenkor rövid volt (l. NySz., MTsz.). S az Új Nemzedék 1920. február 3-iki száma Polónyi Gézáról szóló megemlékezésében (3. l. 3. oszlop) mégis ezt írja: „defenzívában forgatták *pallosukat*.”

K. P.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Szinnyei József, A magyar nyelv. A Magyar Szemle Kincstára 2. sz. Budapest, 1929. Kiadja a Magyar Szemle Társaság. 8° 78 +1 l. — Ára 1 p.

Szerencsés gondolat volt a Magyar Szemle Társaságtól, hogy gyűjteményes vállalatába, amelyben különböző tudományágak vagy egyes fontos és korszerű tudományos kérdések jelenlegi állásáról törekszik a nagyközönséget tájékoztatni, az első számok egyikéül társaságunk elnökének kitűnő művét illesztette bele. A kötet tankönyvirodalmunk klasszikus termékének, a 13 kiadásban közkezen forgó „A magyar nyelv”-nek az átdolgozása.

SZINNYEI ama ritka tudományos szerzők közé tartozik, akik a széleskörű és mélyreható szaktudás mellett a népszerűsítés

tehetségével is rendelkeznek. A tárgykörébe eső anyagot úgy rostálja meg és úgy szerkeszti egybe, mondanivalóit oly tömören s mégis oly világosan fogalmazza meg, hogy olvasása nyomán a laikus érdeklődő is teljesen tiszta fogalmakkal gazdagodik.

Meg vagyunk győződve, hogy SZINNYEI munkája, amely mint tankönyv nemzedékeken át nagy szolgálatokat tett műveltjeink képzésénél a magyar nyelv most tapasztalható jelenségeinek és a múltban végbement fejlődésének eszméltető megismertetése terén, újabb formájában még szélesebb körben érezteti hatását s szerez érdeklődőket tudományunknak.

M. P.

Erdélyi Lajos dr., Magyar nyelvi tanulmányok. I. kötet 8° VIII, 158 l. Bp., 1926. II. kötet 8° VIII, 128 l. Bp., 1929.

Eszlendők óta folyó lelkes munkásság eredménye ez a két kötet. A cikkek különböző helyeken már mind megjelentek, s így a nyelvtudomány művelői előtt ismeretesek, mégis sok közöttük az újszerű, mert a szerző, figyelemmel az időközben megjelent munkákra, módosította dolgozatait.

Vizsgálódásainak egyik főcsoportját mondattani tanulmányok alkotják: az ú. n. összevont és hiányos mondatokról, a ráértésről, az értelmi egyezésről a magyarban (aztán külön cikkben a háború alatti magyar hírlapirodalomban), finnben és törökben. „Budenž József emlékezete” c. tanulmányában is első sorban a nagy nyelvész mondattani kutatásai érdeklik.

A második főcsoportba tartoznak népnyelvi tanulmányai. Általánosabb érdekűek azok a cikkei, amelyekben a közönség fokozottabb érdeklődését óhajtja a népnyelv iránt. Utal a külföldnek a miénket messze túlszárnyaló nyelvjárástanulmányaira, s behatöbb tanulmányozásra buzdít. Új térképeket kíván a nyelvjárásokról, amelyekben a föld alakulatai és a régi közigazgatási határok is fel legyenek tüntetve, mert így érthetőbbé válik a nyelvjárasterületek kialakulása. Szeretné, ha nekünk is, mint a külföldnek, volnának az egyes nyelvjárási sajátságokat feltüntető térképsorozataink.

Szorosabban vett népnyelvi tanulmányai is részben mondattani kutatások: bemutatja a háromszéki székely nyelv gazdagságát igemódokban és igeidőkben, s eredeti fejlődésének mondja azokat a székely mondatszerkezeteket, amelyeket latin vagy oláh hatással magyaráltak. Nyelvjárástanulmányaiból ágaznak el — de nem mellékesen, hanem főcél gyanánt — vizsgálódásai abban az irányban, hogy világot derítsen nyelvtudományunk két nehéz problémájára: a székelyek (és csángók) eredetének és nyelvemlékeink nyelvjárásának kérdésére. Az előbbi kérdést több cikkben is tárgyalja, s eredményei a következők: a székelyek a honfoglalás idején a Dunántúlról indultak el mai földjükre; az udvarhelymegyei székely nyelv hang-, alaktani alapon s tájszavak tekintetében is a Tiszától nyugatra eső területek magyar nyelvével, főleg a dunántúlival (Dráva melléke) mutat egyezést; a háromszéki nyelvjárás, amelyben hét tájejtést különböztet meg, ismét a Dunántúl és a Palócföld nyelvével tüntet fel rokonságot; a hétfalusi csángók több vidékről összeverődött magyarok, s talán besenyő és kún eredetűek is vannak közöttük; a többi brassómegyei és a gyimesi csángók pedig nagyjából székelyek.

Nyelvemléktanulmányai közül csupán a Gyulafehérvári Sorokról szóló két értekezését vette fel könyvébe. Ezekben megállapítja, hogy a nyelvemlék írójának nevét nem ismerjük, a Sorok versek és egy kéztől származnak, az emléket Dunántúl, mégpedig valószínűleg Székesfehérvárt írták.

ERDÉLYI széles olvasottsággal, körültekintő gondossággal és nagy tárgyyszeretettel fejteget. Megbecsüli a más felfogását is, úgyhogy hangja nyugodt, előadása tárgyilagos, s tiszteletreméltó meggyőződéssel adja elő a maga nézetét. Reméljük, sőt tudjuk, hogy a szerző még folytatni fogja munkásságát, s szorgalma, lelkesedése még sok gyümölcsöt fog teremni. JUHÁSZ JENŐ.

II.

HORGER ANTAL, Általános fonetika, különös tekintettel a magyar nyelvre. Budapest, 1929. Kókai Lajos kiadása. 8° 144 l. Ára ? Ezt a magyar irodalomban hézagpótló művet egyik legközelebbi számunkban ismertetni fogjuk.

SAUVAGEOT AURÉLIEN, Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques. Budapest, 1929. 8° XLII, 142, 2. E mű, amely Meillet Antalnak és Gombocz Zoltánnak van ajánlva, az uralaltáji nyelvek azon szavait tárgyalja, amelyekről feltehető, hogy az alapnyelvben szókezdő vagy szóbelsei *p*, *b*, *t*, *k* vagy *η* hangjuk volt. — Az értékes mű széleskörű kutatás eredménye.

Karpathenland. Reichenberg. 1928. 1. Jahrg. Heft 4. — Tartalmából kiemeljük: JULIUS GRÉB, Zu den Flurnamen „Gern“ und „Kokschwies“. Szerinte helyes REPP azon megállapítása, hogy egy XIII. sz.-i szepességi latin oklevél *gyrmus* szava < szláv *grmъ* 'strauch, garten, gebüsch' (l. MNy. XXIV, 214); de nem helyes, hogy e szláv szót kell keresnünk a szepesi ném. *gehrn*-ben, amely határ- és dülőnevekben fordul elő. GRÉB szerint a szepesi ném. szó azonos a középfelném. *gēr*, *gēre* 'keilförmiges stück' köznévvvel. REPP kétségbe vonta GRÉB azon megállapításának is a helyességét, hogy a szepesi Nagylomnic község határában előforduló ném. *Kokschwies* a Berzeviczy család *Kakas* (= Gallus) nevű ősenek nevét őrizné. REPP szerint a név a magy. *káká* szó *kákás* származékának mása. GRÉB a szepesi német nyelvjárás alapján kimutatja a származtatás hibás voltát; *kákás*-ból szep. ném. *kākeš*, *kākis* válnék. — A könyvismertetések közt HANIKA ismerteti MATUNÁK MIHÁLY jónevű tót történetírónak Körmöcbányáról írt művét (lásd erről alább). — 1929. 2. Jahrg. Heft 1.: ERNYEY JÓZSEF, Neujahrslied aus Johannisberg bei Kremnitz. — UA., Zur Geschichte des Branntweins im Gebiete der Bergstädte. — ANDREAS KORN, Ein Böhmerwäldler Weihnachtspiel in Karpathenrussland. Munkács körül szétszórva körülbelül húsz s a Tarac felső folyásánál két faluban laknak németek, akik a XIX. sz.-ban a Böhmerwald (= Šumava) vidékéről vándoroltak, ill. telepítették oda. Ezek néprajzából közöl adatokat. — JOSEF HANIKA, Der Name der Stadt Kremnitz. A szerző MATUNÁKNAK Körmöcbánya tót *Kremnica*, ném. *Kremnitz* nevééről vallott nézetével

szemben kifejti, hogy a tót *Kremnica* helynév előbbi tót *Kremnica* pataknévből való. Hasonlóan folyó-, illetőleg pataknévből való helynevek: *Štiavnica* = Selmechánya, Schemnitz; tót (Banská-) *Bystrica* = Besztercebánya, Neusohl; tót *Chvojnica* = német Fundstollen és Füntzl, magyar Chvojnica Nyitra m. (l. Lipszky, Rep.) stb. A Körmöcnél folyó patakot ma tótul *Kremnický potok*-nak s nem *Kremnica*-nak hívják; akkor azonban, mikor itt a tótok letelepedtek, illetőleg mikor itt lakott hely alakult (első adatok a XIII. sz. végéről; mint bányavárosra első adat 1318-ból), a pataknak feltétlenül *Kremnica* volt a neve. A név a tót *kremen*, ó-egyh. szláv *kremy* = 'silex, kovakő, tűzkő' származéka; a pataokban sok a kovakő (vö. „In dem Wasser allhier — Altkremnitz, Stará Kremnička — findet man viel Feuersteine.“ KORABINSKY, Geogr. hist. Lex. von Ungarn). A szerző azzal a megjegyzéssel, hogy a magy. nyelv hangtörvényeiben járatlan, a magyar *Körmöc* eredetét nem kutatja. Szerintünk a mai magyar név a német *Kremnitz*-ből való épügy, ahogy *Selmec* a német *Schemnitz*-ből. — 1929. 2. Jahrg. Heft. 2.: ERICH GIERACH, Kaiser Konstantius' II. Feldzüge gegen die Quaden. Ismerteti Ammianus Marcellinus Felsőmagyarországra vonatkozó tudósítását, amelyben tudvalevőleg e terület 357—359 év közti eseményei vannak elbeszélve. — JULIUS GRÉB, Drei alte Schuldramen in Kesmark. — VIKTOR ASCHENBRENNER, Das Oberzipser Bauernhaus. — A könyvismertetések közt olvaszuk, hogy Dévényújfaluban lovassírokat találtak, amelyek feltárójuk szerint talán avar sírok.

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Herausgegeben von JOSEPH SCHNETZ. Band V. München und Berlin, 1929. Heft 1. — Tartalmából kiemeljük: ERNST SCHWARZ, Zur Geschichte der deutsch-tschechischen Ortsnamenbeziehungen. Az értekezés azokat a cseh- és morvaországi földrajzi neveket vizsgálja, amelyek vagy cseh vagy német nyelvi eredetűek, s bennük *g*, illetőleg a cseh eredetűekben *g*-ből fejlődött *h* hang van. A csehben a *g*-ből *h* a XII. sz. második felében lett. Az eredmény, amelyre jut, az, hogy Cseh- és Morvaországban a német lakosság nem közvetlen utóda a markomannoknak és kvádoknak, tehát Cseh- és Morvaországban a K. u. 600—1150 közt számot tevő germán-felnémet lakosság, miként BRETHOLZ tanítja, nem lakhatott. — Az Irodalom rovatban MOÓR ELEMÉR két értekezést ismertet; az egyik OPREANUÉ, a másik LIEBHART OTTÓÉ. Mindketten a székelység helyneveit vizsgálták. Az ismertető azt állapítja meg, hogy a magyar helynév-alakulás első korszakába a pusztá személynév = helynév tartozik. A *-falva*, *-háza*, *-telke* helynevek a magyar helynév-alakulás második korszakába tartoznak; ilyen nevek a magyarban a XII—XIII. sz. határa óta vannak. Érdekes megállapítása az ismertetőnek, hogy *Péteri* = 'Péteré'-féle nevek a székelységben nincsenek. Az ismertetésre megjegyezzük, hogy a *Zoltán* név nem lehet szláv eredetű; még kevésbé lehet szláv, ahogy azt először MELICH magyarázta, a *Somló*—*Somlyó* név. E név csakis a magyar *som* származéka lehet.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pótlék az Oklevélszótárhoz.¹

Céhmester. 1553: Ceteri sar-
tores et magister *chemester* domi
ex profugio redierunt. 1554: Et
magistri lanii *cehe mestherek*.
(Debrecen jk. I. k. 428, 560. l.)

Céhmesterség. 1553: Contro-
versia erat orta ex parte officii
et magistratus eorum w^o *che-
mestersegerth*. (Debrecen jk. I.
k. 460. l.)

Céhmesterlevél. 1551: Literas
privilegiales magistrorum fab-
rorum vulgo *Cemesther lewelet*.
(Debrecen lt. I. k. 415. l.)

Czél. 1551: Paulus *Czel*. (OL.
UC. ¹/₁.)

Czernás. 1551: Jacobus *czern-
nas*. (OL. UC. ¹/₁.)

Czigány. 1548: Stephanus *Ci-
gan* obligavit se . . . (Debrecen
jk. I. k. 69. l.)

Cincó. 1564: Petrus *Czyn-
czew*. (Debrecen jk. II. k. 14. l.)

Czipóosztó. 1551: Ladislaus
chýpooztho. Michael *chýpo-
oztho*. (OL. UC. ¹/₁.)

Csalóka-mester. 1551: Quod
ipsum de facie coram prefato
iudice Joannes Barber appella-
verit *chaloka mesther zöm wáyo*.
(Debrecen jk. I. k. 358. l.)

Csapó-ház. 1566: Una domun-
cula *chýapohaz* vocata. (Debrecen
jk. II. k. 108. l.)

Császáralma. 1464: Primo
incepissent in monticulo *Chazar-
halma* nuncupato. (Egri főképt.
maglt. Num. 8. div. 6. fase. 1.
no. 3.)

Csat-ág-hát? 1499: Et veniendo
ad parvum collem, que vocatur
Chathaghaath. (Egri főképtalan
maglt. Num. 9. div. 2. fase. 2.
no. 5.)

Csatornás. 1544: Provisio an-
nua Andreę *Chatornas*. (OL.
BenResol. I. k. 64. l.)

Csetete. 1549: Unum juger
terre in districtu *Chemete*. 1556:
Omnes filii Nyro de platea *ch'e-
mete*. (Debrecen jk. I. k. 132,
662. l.)

Csengő. 1551: Simon *chengew*.
(OL. UC. ¹/₁.)

Csepegés. 1566: Stillicidium
vulgo *chýepegesth* relinquet.
(Debrecen jk. II. k. 134. l.)

Cserje. 1550: Blasius *Cheric*.
(Múz. Fol. lat. 1347)

Cserő. 1553: Interdixerunt in
silva *chereu* vocata hec infra-
scripta ligna. 1556: Habeant vel-
deram de frondibus *chereu* vel
de caule brassica. (Debrecen jk.
I. k. 427, 660. l.)

Csintalan. 1549: Relicte Am-
brosii *Chintalan*. (Debrecen jk.
I. k. 137. l.)

Csipkés. 1408: Pervenit ad
locum *Cipkes* . . . descendens de
dicta *Chipkes*. (Egri főképt.
maglt. Num. 8. div. 2. fase. 2.
no. 1.)

Csira. 1511: *Czyra* Jakab.
(Eperjes lt. 846/a. sz. 67/a. l.)

Csirke. 1548: Ambrosius Cas-
spar debet contentare Emericum
Chirke . . . 1564: Relictam olim
Emerici *chyrke*. Domina *Chyr-
kene*. (Debrecen jk. I, 99, II, 22.)

Csonka cserfa. 1462: Ad quan-
dam arborem *czonka cerfa*.
(Esztergomi főképt. maglt. Lad.
35. fase. 1. no. 27.)

Csonka-fűz. 1516: Venissent
ad lacum *Chonkafywz* vocatum.
(Egri főképt. maglt. Num. 14.
div. 3. fase. 1. no. 1.)

Csontos. 1464: Item vor byr
Czontosch . . . 1511: *Czontasch*
Mathias. 1526: *Czuntasch* Ma-
thias. (Eperjes számadk. 339. sz.
9. l. és lt. 846/a. sz. 5, 65. l.)

Csőbrös. 1444: Solvimus Ja-
nusch *Tczobrisch* 1452: Item

¹ L. MNy. XXV, 148–50.

Tczobrisch Janusch vor scheffil. 1453: Item *Czobrisch* Janusch vor scheffil. (Eperjes számadk. 210/a. 42, 114, 125. 1.)

Csukás. 1548: Cum Anthonio *Chukas*. (Debrecen jk. I. k. 79. 1.)

Deli sárvért. L. Térdig való sárvért.

Disznó-mál. 1551: De promontorio Nagh Azo, *Dyznomal*, Palanczws, decimas dant. (OL. UC. $\frac{1}{1}$.)

Dobbantó. 1526: Peter *dobantho*. (Eperjes lt. 846/a. sz. 6/a. 1.)

Domonkos. 1551: Paulus *Domonkos*. Valentinus *Domonkos*. Franciscus *domonkos*. (OL. UC. $\frac{1}{1}$.)

Dorongos. 1550: Thomas *Dorongos*. (Múz. Fol. lat. 1347.) 1552: Se debere Benedicto *Dorongos*. (Debrecen jk. I. k. 407. 1.)

Dörgő. 1553: Georgius *Dergew*. (Debrecen jk. I. k. 448. 1.)

Drabant. 1555: Petrus Kalmar alias *Drabant*. 1564: Petrum Kalmar alias *Drabantth*. (Debrecen jk. I. k. 637. 1., II. k. 18. 1.)

Egerlátóhegy. 1435: Ad ipsam plagam orientis iret per bonum spacium ad montem *Egerlatohegy* vocatum . . . (Egri főkápt. maglt. Num. 11. div. 1. fasc. 2. no. 9.)

Egyházmögi szántó föld. 1435: Terrarum arabillum *Eghazmegij zanthofewld* vocatarum. (Egri főkápt. maglt. Num. 11. div. 1. fasc. 2. no. 9.)

Ember. 1565: Intrusus per Michaellem *Ember*. (Debrecen jk. II. k. 78. 1.)

Emlékeztet. 1566: *Emlkeztet* mynket Zeoczy Matte arra. (Göncz v. jk. tör.)

Eperjeshalom. 1418: Ad quemdam collem wlgo *Eperjeshalm* dictum. (Egri főkápt. maglt. Num. 9. div. 2. f. 2. no. 12.)

Erdőkerülő. 1553: Quem Benedictus *Erdekerilew* detinuerat. (Debrecen jk. I. k. 462. 1.)

Erdőlő-favágó. 1550: Item secures magnas *erdelew fawago* II. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 30. fasc. 5.)

Eresztő. 1556: In stuba seu vaporario parvo in quo panes coquuntur et in uno w^o *erezte* a tergo domus conservare et manere pacifice velit. (Debrecen jk. I. k. 687. 1.)

Erkély. 1554: Est etiam versus portam ad orientem prospectaculum quoddam wlgo *Erkel* dictum. (OL. Misc. 7. milit. 1. esomó.)

Érsek. 1553: Gregorius servitor Elizabet *Ersek*. (Debrecen jk. I. k. 443. 1.)

Erszéngyártó. 1556: Elizabeth uxor Joannis *Erzyngiarto*. (Debrecen jk. I. k. 644. 1.)

Esperes. 1547: Emerico *Esperes*. (Nagyszében lt. Számadk. 1547-ből fasc. 2.)

Esztergályos. 1550: Georgius *Izthorgalyos*. (Múz. Fol. lat. 1347.)

Fagyal-bokor. 1435: Ad quemdam rubetum *fagyalbokor* vocatum. (Egri főkápt. maglt. Num. 11. div. 1. fasc. 2. no. 9.)

Farkos-kő. 1399: Deinde vadit in locum *Farkuskw* vocatum. (Egri főkápt. maglt. Num. 8. div. 2. f. 2. no. 5.)

Fa-rosta. 1558: *Fa rozta* 8. (Közös pénzügyi lt. Hungarn 14343. esomó, 1556. III. 6.) 1662: Pornak való *farosta* No. 5. (OL. NRA. 502/17.)

Fekete. 1464. Item eyn solde-ner *Ffekete* Jorg. (Eperjes számadk. 339. sz. 7. 1.)

Feketekék. 1525: Casulam alteram de veluto *fekethekeek*. (Közös pénzügyi lt. Hungarn 14334. esomó, 1525. Kanizsai Dorotya végrend.)

Fél-hold. L. Árpa és Tavaszbuza.

Fel-ing. 1527: Camisia wlgo *felymegh* deaurata una. (Garamszentbenedeki konvent lt. Fasc. 43. no. 23.)

Felsőszél. 1467: *Wlgo felsew zelrwł.* (Palásthy-lt. Esztergom Lad. I. fasc. 2.)

Fényes. 1566: *Domum tuam in platea fenyes.* Inter Michaelem Zabo ac Michaelem *Fenyes.* (Debrecen jk. II. k. 129, 134. l.)

Fényes-szemű. 1554: *Contra Valentinum feneszemo.* 1555: *Uxor Valentini Feneszomo.* (Debrecen jk. I. k. 536, 638. l.)

Fertály. 1411: *De singulis quartalibus vinearum wlgo fertal dictis.* (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 26. fasc. 1. no. 19.)

Feszítő-vas. 1564: *Fezethew was* 1. — (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 105. capsza 21. eccl. fasc. 1. no. 6.)

Fiatal. L. Körtvél-fiatal.

Filléres. 1554: *Joanni Filleres veterano nazadistae.* (Közös pénzügyi lt. Hungarn 14338. eszmó, 1554. május 20.)

Fodor. 1446: *Item solvimus Fodor Janusch.* 1453: *Item Fodor Janusch vor weyn . . .* (Eperjes számadk. 210/a. 59, 124. l.)

Fodor Péter réte. 1408: *Pervenit ad pratum Fodorpeterrethe.* (Egri főkápt. maglt. Num. 8. div. 2. fasc. 2. no. 1.)

Fogadás. 1566: *Az én beszédemnek es fogadassomnak vra akaroklennem.* (Göncz v. jk. tör.)

Fogas. 1441: *Item Fogasch Janusch pro . . .* (Eperjes számadk. 210/a. 5. l.)

(Folytatjuk.)

Fokhagyma. 1523: *Jacobus foghagma serator.* (Eperjes lt. 1098. sz.)

Forgatás. 1528: *Super vinearum forgatasch.* (Eperjes 1528—37. évi számadk. 13/a. l.)

Földönlakó. XVI. sz.: *Exceptis primipilis ab avo eorum relictis aut qui ab antiquo consederunt quos fewldenlako vocant.* (Brassó lt. Stenner-gyűjtemény I. k. no. 2.)

Fővenyestorok. 1499: *Venisent ad quendam meatum aque qui dicitur Fewenyestorok.* (Egri főkápt. maglt. Num. 9. div. 2. fasc. 2. no. 5.)

Főző. 1556: *Agatha Feozew* (Debrecen jk. II. k. 174. l.)

Furkó. 1553: *Instrumenta ignita furko* appellata. (OL. Lymbus II. sor. 15/b. csomó.)

Fül-metélő. 1553: *Michael Zabo fjil metele* talem concordiam iniit. (Debrecen jk. I. k. 431. l.)

Fürdős. 1551: *Petrus Feredes.* (OL. UC. ¹/₁.) 1553: *Stephanus Fferedeus.* 1568: *Georgius Fyrydeos.* (Debrecen jk. I. k. 440 l., II. k. 276. l.)

Füstös. 1529: *Jacobus Fűs-tesch.* (Eperjes 1528—37. évi számadk. 53/a. l.)

Fűz-fa. 1494: *Magnam arborem salicis wlgo fyszfa* dietam. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 1. fasc. 6. no. 19.)

IVÁNYI BÉLA.

NÉPNYELV.

Tájszavak a szabolcsmegyei Visrről.¹

AGGANCOS: izgága.

AHA = z a h a: gyomorégés. —
Avas szalonnát evett, süti az
aha.

AKÁCKAFA = a k á c f a.

ÁLLONGAT: állítgat. — *Allon-*
gagd ki a kendert!

ÁLTÓ-HELY: álló-hely.

ANYÁNYI: eladó, nagy leány. —
Anyányi jány, oszt mindig sír.

¹ A szerző, a szegedi tudományegyetem bölcsészethallgatója, 1928-ban megbízott népnyelvi gyűjtőink közé tartozik.

ARBOVÁL: álldogál, ácsorog.
 BABA-GEBECS: töviszúró-gébics.
 BAKÓ: házivászonból készült tarisznya, melyben az iskolás-gyermekek a könyvet hordják.
 BÁNAT-UCCA: csavargó, gonosz. — No ez a Gyurka is egy *bánat-ucca*.

BEREGINYE = berkenye.
 BIRKE = barka. — Virágvasárnap *birkét* szentelnek.
 BOJTOSKA: százsorszép.
 BOKKANCS = bakkanacs.
 BÓKURA: csavargó.
 BÓCSI-TÖK: sütő-tök.
 BRÚGÓ: nagy gereblye.
 CÉPKA: kilyukasztott fagerenda, melyen a léckát és a szekérekast fonják.

CERKÓ: gör. kath. templom.
 CITRUSKA = ciprus.
 COLOSTOK: »col«-okra beosztott s fából készült mérőeszköz.
 CSÁBRÁNDI: meggondolatlan, szeles.

CSERPÁL: vizet öntöget egyik edényből a másikba. — *Cserpald* ki a hordóból a vizet!
 CSIKOL: csiklandoz.
 CSIMBARKÓZIK: kapaszkodik. — *Csimbarkóznak* hátul! (A gyermekek kiabálása az olyan szekér után, melyre hátul gyermekek kapaszkodtak fel.)

CSOPÁK: kis termetű ember.
 DÚCS: púp, kinövés. — *Dúcs* nyótt a hátán.
 FÉL-MECCÉS: kétfelé metszett hordó.

FEL-TÁSKÁSODIK: a mész a falon feldoblik.

FEN-KŰ = fenkő.
 FIKARCS: göres, vakares, növésben visszamaradt ember.

FILEDGORJA: filegória. — *Filedgorját!* (Ha valaki képzelenséget mond, ezt válaszolják rá.)

FÖD: a kelmének az alapszine. — Mért nem olyat vettél, amelyiknek piros a *főggye*?

FÖD-TEMÉRDEKSÉGE: rengeteg. — Annyi dógom van, mint a

föd temérdeksége.

FUJTÁS: makrancosság. — Belebujt a *fujtás*.

GÁGÓ: fahorog, mellyel a szénát húzzák a kazalból.

GÁMÓ: horgas fa, melyre a sertés szalonnaját, sonkáját stb. felakasztják.

GERINGY = girind: domborszeahullámostalajonlevő szántóföldnek.

GÓRÓ = kóró.

GÖRGECSE: kisebb halfajta.

GÖRINGY ~ GIRINGY ~ GIRIGY = görény.

GUGA: mandula. — Megdagadt a *gugája*.

GURÁSZLA ~ GURÁSZKA: felforralt fecstej.

GURDONY = gordon: vetési aszat.

GYÁMOL: kisebb kaptár, melyet a kas alá tesznek, hogy a méhek ebbe is hordjanak mézet.

GYÜLLŐ: temetésrehívóharangszó.

HACACA ~ HACACÁRÉ: fekete alapszínű rózsás kelme.

HAL-HÚ: halesont.

HARBUC-TÖK: nagy takarmánytök.

HÁT-BIFF ~ HÁT-BÜFF: hátbavágás. — Attam neki egy *hát-biffet*.

HEPÜ: a felforralt tejen képződő pille.

HINNYÁR = hínár: fonalszerű vízínövény.

HÓCÁZ: karján hintáztat.

HOKMÁNYCSEPP: 1. kismövésű ember; 2. Hoffmann-csepp.

HONCSIKOL: kupacokkal megjelöli a mesgyét.

HÖCSÖRÍT: 1. röhög, nevet; 2. mondják az állatról, ha a felső ajkát kifordítja.

HÚZATVA: bolondulva. — Meg vagy *húzatva*?

JÁGERFA = égerfa.

KÁR-TOJÁS: feltűnően kis jérce-tojás, amelyet keresztül szoktak a házon hajítani, hogy veszedelmet ne hozzon a házra.

KARAJOL: körben rostál, hogy a szemét egy csomóba gyűljön össze.

KÍ-POR = kőpor.

KÖRNYETLEN-KÖRÜL: körös-körül.

KRAJSZONY: lábas.

KREPLI: fánk.

KRUMPLI ~ KOMPÉR ~ KROMPÉ.

LÁNA: nádistó.

LÁPTÓ: létra.

LE-DENCEL: összegyűr, letapos
-- Egész ledencelték ezt a kis jó füvet.

LER = rer: takaréktűzhely sütője.

LIPITYÁNK = lapityánka: lenge, szellős ruha.

LIPKÁL: ki s bejár, jön-megy.
-- Mit lipkálsz annyit?

MANNA = málna. — Mannát szed az erdőben.

MASINA-MAG: héjától meghántott napraforgómag, melyet az olajütőből hoznak a gyermekeknek.

MATIKA: sárgavirágú szagos kerti virág.

MENETKE = menyét.

NYIRITHÁZA = Nyiregyháza.

NYOSZPOJA = naspolya.

OKUMULÁL = okumlál: vizsgálgat, töri v. min a fejét.

ÖBÖJ: hőítés. — Megütötte a dinnyét az öbøj: 'felsült a hőségtől'.

ÖBÖJ-ÜTÖTT: a forróságtól hirtelen megért.

PÁTYASZ: a gerebeneden a szál után maradt szöszcsomó.

PECÉRKE-GOMBA: csiperke-gomba.

PLÚTÓ: kamasz. — Nézd már azt a nagy plútót, hát eljátsza az egész napot.

POSZTÁT = pásztágy. — Posztátonkint esik az eső.

RIDIKŐ = retikül.

RÖNKŐ = röntgen. — Rönkő alá vittem a feleségemet: 'megröntgeneztettem'.

RÜCSKÖL: sír.

SÍPIRC: dohánypor, hulladék.

STROMPÁDLI: harisnyakötő.

SUHARC: suhogó vessző.

SUNESZ: dacosság, makacosság. — Belebújt a sunesz: 'makacs-kodik'.

SUSINKA: aszalt gyümölcs.

SZUG = zug: keskeny utca, vakon végződő utca. — Marcsa jányom a szugon lakik.

TALU = toll. — Gyertek talut fosztani.

TARBUCKÁZIK: bukfencezik.

TASAK: papiros zacskó. — A virágmagot tasakban árulják.

TÁTIKÓ: oroslánszáj.

TÉGLI: virágcserep.

TEKENŐS-BÉKA: édesvízi kagyló.

TEMPÓZIK: tréfál, bolondozik.

TENYER ~ TERENY = tenyér.

TIGLINC = tengelic.

TINÓRI-GOMBA = tinó-orrú-gomba: egy ehető gombafaj.

TORKEDLI = talkedli.

TÖMPE: tompa. — Tömpe kés.

TRACSKA ~ TRECSKA: ponyván levő madzag.

TRACSKÁS v. TRECSKÁS PONYVA: tracsakával ellátott hátaló ponyva.

TRAJFA = strájfa: választórúd az istállóban.

TRAJFUSZ: háromlábú vas, mire a bográcsot rakják.

TRAMBURA = tambura.

TUKARCSOL: gyömmöszöl, összegyűr.

TŰS = töves. Kiszakította tüstül: 'tövestől'.

VANNA: olajos kanna.

VARSA ~ (ritkábban) VERSE: halfogásra szolgáló háló.

VICSOG: mosolyog.

VINYIGÓ = venyige.

VIRIZNYIK: a szövésnél felmaradt szálfonal.

VOCSORA = vacsora.

ZAJDA: balyu. — Zajdat köt a hátára.

ZOHÁVKA = záfka: bőhátú női ujjas.

ZOK-SZÓ: bántó, sértő szó. Egy zok-szót se szóltam neki.

ZÚZ: zúzmara. — Kisütött a nap, hullik a zúz a fáról.

HOSZTÁK BORBÁLA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

13. Az O. V. Sz. kérdi: Vajjon a *Gábriel*, úgyszintén a *Sinka* vezetéknev idegen hangzású-e? — **Felelet:** I. A magyar nyelv keresztény terminológiájában *Gábor* és *Gábriel* arkangyalokról van szó. Voltak magyarok, akik keresztnevüket *Gábriel*-nek írták. Így pl. Pesti Mészér Gábor 1536-ban megjelent Újtestamentumfordításában magát magyarul *Pesthy Gabriel*-nek (olv. *Gábriel*) írja. A mai nyelvben *Gábriel* és *Gábor* az arkangyal, míg *Gábor* keresztnévi használatban járatos. Hogy azonban *Gábriel* egykor keresztnevül is szerepelt, az idézett példán kívül a ma is használatos *Gábris* becéző alak is bizonyítja (első adatom rá 1538-ból van; l. MNy. XIII, 253), mert ez csakis a *Gábriel* alakból lehet kicsinyítve. Ezek alapján a *Gábriel* név nem tekinthető idegen hangzásúnak. — II. Magyar nyelvtörténeti és mai helynévi adataink szerint *Simon* és *Simeon* kereszténységünk egész történetében gyakori használatú keresztnev volt. Belőlük *Simka*, s ebből később *Sinka*, majd *Zsinka* becéző keresztnev, majd vezetéknev szabályos magyar nyelvi fejlődés. Nem mondom, hogy minden *Sinka* vezetéknev így keletkezett, azonban ha a folyamodó *Sinka* szülei, nagyszülei s tovább felfelé menve mindenkor magyar anyanyelvűek voltak, akkor nagy valószínűséggel felvehető, hogy a név a magyar *Simon*, esetleg *Simeon* keresztnev becéző alakja.
M. J.

14. Juhász Jenő írja: Azzal kapcsolatban, amit MNy. XXV, 134 írtam a *faramék* szóról, SZINNYEI JÓZSEF tanár úr figyelmeztetett a MTsz. következő magyarozatára (Helyreigazítások és pótlások: II, 1094): „*faramék* < *far-remék*, tehát a *far* összetételei közé sorolandó be“. Ezt SZILY KÁLMÁN mondotta neki annakidején. Sajnálom, hogy a MTsz.-nak ezt a pótló adatát nem vettem észre hamarább, s meg kell vallanom, hogy a *far-remék*-ből való származtatás sokkal jobb, mint az, amit én nyujtottam.

15. W. Gy. írja: Sopron megyében, Vasban, több helyen a *csikorog* helyett *roszog*-ot is mondanak. — Ha nagyon jó a görög dinnye és recseg, amikor megvágják: „*roszog* benne a kés“; ha szalad benne a kés, a dinnye már túlérett.

16. N. J. B. írja: A *burgundia* szóra az EtSz. csak egy adatot tud a MTsz.-ból, mégpedig Komárom megyéből, ezzel a jelentéssel: 'Solanum tuberosum, kartofoffel'. Heves megyében is él ez a szó (pl. Gyöngyöshalászon) *burgonygyíjja* alakban, csak hogy nem 'burgonya, krumpli' a jelentése, hanem 'takarmányrépa, burgundi répa'.

17. L. M. Debrecenből kérdi: Az extérieur-re alkotott rossz magyar *külem* szót egy vagy két l-lel kell-e írni? — **Felelet:** Eggyel sem! A *külem* körülbelül a múlt század 80-as éveitől közkezen forgó nagyobb kétnyelvű szótárainkban sincs már meg, ami azt bizonyítja, hogy az irodalmi és köznyelvben nem használják. TOLNAI VILMOS Magyarító Szótárában (2. kiadás) az extérieur-ről azt olvassuk: „extérieur: 1. *külseje, külső része valaminek*; — 2. *megjelenés, magatartás*“.
K. P.

18. Gombássy Imre írja: TIMÁR KÁLMÁN Nyelvújítás nyoma a Festetics-kódexben c. cikkében (MNy. XXV, 47) ezt mondja: „A *kozmoymath* szót a NySz. nem ismeri.“ Ez tévedés, mert *koszmó*, *koszmós* címszók alatt ott van: „Kozmós tzondorát hoznak elő.“ (MA: Tan. 91.)

19. K. S. kérdi: A levél külső borítékára a címzett lakóhelyét így szoktuk írni:

Budapest
VIII. Ór-utca 6.

Újabban mind sűrűbben találkozhatni ilyen címezzel:

Budapest, VIII.
Ór-utca 6.

Vagyis a kerület száma közvetlenül a hely neve után, vele egy sorba van írva, míg az utca neve a megfelelő házszámmal a helynév + kerület neve alatti sorba. Kérdem, helyes-e ez az újabban terjedőben levő szokás. — **Felelet:** Helyesebbnek tartjuk az első helyen említett írásmódot, mert logikusabb, ha a község neve magában áll, és alatta — ha szükség van rá — külön sorban következik a helynek pontosabb megjelölése, rendesen csak az utca neve a házszámmal együtt, némelykor pedig előbb még a kerület száma is, ilyenformán:

Szeged Budapest
Dugonics-utca 3. IV. Szerb-utca 1.

Annál inkább megmaradhatunk e következetesebb írásmód mellett, mert amint Révai Nagy Lexikonában a „Címezés (postai)“ címszó alatt olvassuk: „A C. alakja és egymásutánja a feladó tetszésére van bízva.“ Az új szokás alighanem úgy kapott lábra, hogy utánozni akarták vele az ilyen külföldi címzéseket:

Berlin NW 7 London W. C. I
Dorotheenstr. 2. 40 Museum Street

Csakhogy Berlin meg London olyan nagy város, postai forgalmuk olyan óriási, hogy postai kerületekre vannak felosztva, ezért nevükhöz mindjárt oda kell írni a postai kerület megjelölését is, hogy a mozgópostán könnyebben osztályozhassák a különféle postai kerületekbe címzett leveleket. Mi egyelőre még nem vagyunk ennyire, nincs tehát okunk az eddigi írásmód megváltoztatására. N.

20. Horváth Endre írja: ZSIRAI MIKLÓS MNy. XXIV, 298—301 ír a *lilik*, *lilük* szóról, mint „meglehetősen kis területen ismert magyar madárnév“-ről és osztják, vogul és finn adatokkal veti össze. Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy szülőföldemen, Lovászpatonán (Pápa vidékén) a kacsának gyermeknyelven *lilí* a neve. Ez az alak megerősíti ZSIRAINAK azt a feltevését is, hogy a szóvégi *k* kicsinyítő képző.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1929. — (Dr. Czákó Elemér.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXV. KÖT.

1929. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

A mozzanatos *-nt* képző és változatai.

(Mutatvány „A magyar nyelv történeti alaktaná”-ból.)

HORGER ANTALnak figyelemreméltó cikke, amely a MNY. legutóbbi füzetében (174—7. l.) jelent meg, arra készítet, hogy én is elmondjam, miként vélekedem a mozzanatos *-nt* képzőről és változatairól, elemeikről és fejlődésükről. Megszólaltatom hát az én HORGER-idézte néma könyvemet, ahogy ZOLNAI csakugyan találóan nevezte valamikor a NyH.-t. Közlöm történeti alaktanom kéziratából a 70. szakaszt egészen úgy, ahogy nyolc vagy kilenc évvel ezelőtt a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve számára megírtam, csak EhrK. helyett írok JókaiK.-t. (Az alaktanak azokat a korábbi részeit, amelyekre ebben a szakaszban utalok, szögletes rekeszjelbe téve a lapok alján idézem.)

*

70.¹ Mozzanatos képző + részint mozzanatos, részint műveltető *-t*.

a) *-nt*, **ant*, **ent* > **ánt*, **ént*: *vonont* (Meg nittam en zamat es *vonontottam* zelletet: AporK. 95); *fogont-*, *fogant-*: *fogonto* C., *fogantó* 'ansa, capulus, manubrium; handhabe' R. N., *fogantyú* (*fogantotska* 'ansula', *fogontos* 'ansatus' C., *fogantós* PP.), *fogontozik*, 'fogószik, kapaszkodik' N.; *szírent* v. *szírént* (*ky zyrenth-* JordK. 129) 'exprimo [de uval]; auspressen' (vö. *szúr*, *zyr-* JordK. 64, ÉrdyK. 209, ÉrsK. 219), *mégszáradant* (*-ánt?*) (XVI. szd.); — nem élő alapszavakból: *pillant* (*pyllontas* JókaiK. 19; *pillántó* 'szemháj, szempilla' N.; vö. *pillag*, *pillog*, *pillogat* 'nicto; nicken; félpillan-ik [a szem] 'aperior; sich öffnen' R.; *pillog*, *pillogat* 'pislog, hunyorgat' N.); *pislant* (vö. *pislog*, *pislogat*); *illant* 'fugam clanculariam arripio; entweichen, entschlüpfen' R., *elillant* 'elillan' N. (vö. *illaszt* 'szalaszt', *kiillaszt* 'kiszóktet', *illog* 'bújkálva bolyong' N.; *illa* berek, *illára* vevé a dolgot: R.); *irant*, *iront* 'szaporán lépked' N. (vö. *iramlik*, *iromlik* N., *irámlik* R.); *sikont*, *rikont* Kónyi: HRom. 41 (vö. *sikolt*, *rikolt*); *osont* R. N. (*ussant* N.) = *oson*²; *kacsont* R. = *kacsint*

¹ [Vö. BUDENZ, UA.; SIMONYI, TMNy.]

² [63: . . . Valószínűleg *-n* képzős az *oson* (*ossan*, *ozson*, *usan* N.) ige is; föltehető *os-* alapszavának megfelelőit láthatjuk a következő igr. szavakban (ill. alapszavukban): vog. *ūs-* 'lép', *ūsil*, *ūsəl* 'lépés'; zürj. *voštal-* 'schreiten, gehen, treten', *voškol* 'schritt' (zürjP. *uškol*); cser. *ásked-*, *ošked-* 'treten, gehen, steigen', *áškəl*, *oškəl* 'lépés'; md. *áskal'*-, *esk'il'*-, *ísk'il'* 'schreiten'; f. *askele-* 'schreiten, gehen', *askele-*, *askelee-* 'lépés']

(kétségkívül ide kell sorolnunk, bár alapszavát nem ismerjük; BUDENZ, MUSz. 1—2 egyeztetései nem igazolhatók); — hangutánzókból: *horkant* (vö. *horkol*), *hörpent*, *hörpént* N. (vö. *hörpöl*), *köhent*, *köhént* N. (vö. *köhög*), *tüsszent* (vö. *tüsszög*), *vakkant* (vö. *vakog* 'vakkantgat, szakadozottan egyet-kettőt ugat' N.), *hujjant*, *hujjánt* 'kiált, rikolt' (vö. *hujjogat* 'hejehujáz, rikkantgat') N., *pihent* 'respiro; Atem holen', *pihentés* 'respiratio, halatio; Atemholung; — quies; ruhe' R. (vö. *pihég*; *pihél* 'halito; atmen' R.); — mássalhangzónyúlással: *szippant* (vö. *szíp*, *szip* 'szí', *szipákol* 'szíja az orrát', *szipog* 'szipákolva sír' N.), *csippent*, *döffent* N. (*deffent* [olv. *dëffent*] 'pungo, tundo; stossen, stechen' R.), *köppent* 'köp egyet' N. (a fönnebbi *vakkant* ezek közé is tartozik);

szaladánt, *mondánt*, *mégszagolánt*, *illetént*, *érent*, *dugánt*, *nyalánt* R.; *fujánt* N.; — nem élő alapszavakból: *háránt?* (∩ *hárant?* vö. *harant* ÉrdyK. 542, Beythe: Epist. 33) 'devolvo, converto; abwenden, ablenken, abwälzen, überwälzen' R. (vö. *hárít*, *hárul*, *háromlik*), *segént* (*segheen*ch ÉrdyK. 594, *seghenczen* [*segheeczen*] JordK. 259) 'auxilior, juvo; helfen' (vö. *segéd*, *segédelém*, *segít*); — *teként* 'tekint' R. N. (*tekunt*- KTSz.*; *tek*- < ?**tet*- 'blicken', vö. *tetik* 'appareo; emico; sichtbar werden; glänzen; — conspicior; sichtbar sein; — videor; scheinen' R.; l. CzF., BUDENZ, MUSz. 212); — névszóból: *legyént* (∩ *legyent?* vö. *legyenth*- 'percutio; schlagen' ÉrsK. 519; vö. *leggyent* 'legyint' R. N., *legyenget* 'legyezget' N.; alkalmasint úgy jött létre, hogy a *légy* szónak *legyez* származékát olyan gyakoritónak vették, amilyen *kötöz*, *oldoz*, *hordoz* stb., s az igének vett *legy*- alapszóból mozzanatos származékot képeztek; máskép BUDENZ, MUSz. 708); — mélyhangú alapszóból az *-ént* képzőalakokkal: *hárént* (XVI—XVII. szd., N.) = *háránt* (l. fönnebb), *nyomént* (XVII. szd., N.), *toszént*: elő-*t*. 'protrudo; vorschieben' (XVII. szd.; vö. *toszszant* 'moveo; regen, erregen' R., bé-*t*. 'ügyetlenül v. helytelenül bevet, föl- v. közbevet' N.; *tosz* 'trudo; stossen' R., 'taszít' N.), *csavarént* (XVIII. szd.); — *lopént*, *csapént* N.; — indulatszóból: *noszént* 'biztat, nógat' N. (vö. *noszogat* 'biztat, buzdít, nógat, sarkall, serkent' N.).

b) *-int*; igen közönséges képző, amely leginkább a székely nyelvjárásokban dívik. — A régibb nyelvből a következő adatokat ismerjük: *hárint* (*harint*- TihK. 213, DebrK. 445; vö. fönnebb *hárént*, *háránt*), *tekint*, *leggyint* (*tekynchen*, *legynchen* Pesti: Fab. 80), *emelint* Tin., *Dug*; *nyalint*, *hajint* 'jacio; werfen' (vö. *hajít*), *lopint* (XVII. szd.), *csavarint* RákF. Lev. IV, 124, *nyomint*, *huzint* (XVIII. szd.), *kacsint* Gvad.; — köznyelvek: *érint*, *köhint*, *hörpint*, *kaparint*, *vakarint* stb.; — népnyelvek: *fuvint*, *nyalint*, *falint*, *dobint*, *csapint*,

* Az ÓMS. (benne a *thekunched* alak) akkor még nem volt ismeretes.

huzint, várint, ütint, kavarint, forralint, sodorint, pödörint, vigyorint stb.; — névszóból (a főnnebb idézett *legyint*-en kívül): *vállint* 'vállat vonít; vállal emelint' N. (vö. *vállal*¹), *hamarint* 'hamarosan készít' N. (vö. *hamargat* 'sollicito, urgeo, accelero; beschleunigen, betreiben' R.); — indulatszóból: *noszint* 'ösztönöz' N.

Mindezeknek a származékoknak közös eleme az -n mozzanatos képző; másik elemük, a -t nem egyféle. Egy részükben minden bizonynyal a mozzanatos -t képző csatlakozott az -n-hez, más részükben azonban a műveltető -t van. T. i. *=an, =en* képzős átnemható mozzanatos igékből ezzel a képzővel mozzanatos műveltetők alakultak, pl. *pattant, csattant, cséppen: pattant, csattant, cséppent*. Ezeknek ellentétei voltak a *pattogat, csattogat, cséppéget*-féle gyakorító-műveltetők, s ezekkel szemben a nyelvérzék a *pattant, csattant, cséppent*-félüket pusztán mozzanatosaknak, tehát *=ant, =ent* végzetüket pusztán mozzanatos képzőnek érezte (vö. 56).² Az ilyen módon létrejött egységes mozzanatos *=ant, =ent* képző aztán tovább terjedt, és minthogy -t elemének eredeti műveltető-volta el volt homályosodva, alakulhattak vele átható igékből is átható mozzanatosak (pl. *szürent*), viszont átnemhatókból is átnemható mozzanatosak (pl. *mégszáradant*).

Mind a mozzanatos, mind a műveltető -t-vel való *=ant, =ent*-ből részben *=ánt, =ént* lett, s a magashangú képzőalak beférkőzött mélyhangú igékbe is (pl. *háránt > hárént, nyomént, csavarént*; vö. 46).³ A fejlődésnek további menete az volt, hogy *=ént*-ből *=int* lett (pl. *érint, tekint* R.),⁴ ebből pedig *=int*

¹ Vö. *passzol* mellett *passzint* 'illeszt' N.

² [-*gat, -get*; vö. SZINNYEI: Szily-Emlék 79].

³ [-*sz, =asz, =esz > =ász, =ész* (a palóc nyelvjárásokban *=esz*) . . . Némely esetben a képzőnek magashangú alakja járult mélyhangú szóhoz, és megfordítva: *kotrész* 'kotorász', *turész* 'turkál' N.; *tépsz*. Ez olyan analógias fölcserélődés, mint a nyelvjárási *adi, láti, halli ~ szeretje, égetje*. (Jegyzet: Más nyelvekben is, amelyekben különben többé-kevésbé uralkodó hangrend van, találunk példákat részint kölcsönös, részint egyoldalú áttérjedésre. A savo-i finn nyelvjárásban a magashangú igéknek fölsz. tb. 2. szem. -*ké* végzete áttérjedt a mélyhangúakba is, pl. *tuloké* 'jőjjetek' (RAPOLA: Suomi 4. j. XVII, 17). A törökségben: *tav-dá* (e h.: *tav-da*) 'hegyen', *ak-tá* (e h.: *ak-tá*) 'pénz' (tkp. 'fehér-ke') (NÉMETH GYULA: ZDMG. LXXV, 275). — Hasonló jelenség a mordvinban a latívusi -*v* és -*j* ragnak cserélkezése; az előbbi ragalak szabályosan a mélyhangú, az utóbbi a magashangú szavakhoz tartozik, pl. *ko-v* 'hova', *t'ej* 'ide', de egyes nyelvjárásokban vannak a szabályostól eltérő alakok is, pl. *ko-j* 'hova', *udalo-j* 'hátra', *nil'i-v* 'négy részre', *vel'i-v* 'faluba' (PAASONEN, Mordv. lautl. 32). — Későbbi széljegyzet: vö. vog. KANNISTO: FUF. XIV, 64, 69, 70, 74.]

⁴ Ez a hangváltozás föltűnő, mert az igekepzők *e*-jéből fejlődött *é* más-különbén nem vált *i*-vé (vö. *él, -dél, -décsél, -dégél, -dögél, -énd, -csél, -gél*). Itt sem hangfejlődés történt, hanem analógias hangváltozás. Az *=ént* képzős mozzanatos igék egy része u. i. váltakozott azonos jelentésű *it* (*ét*) képzőssekkel, pl. *hárént, nyomént, toszént, csavarént ~ hárént (hárét), nyomént, toszít, csavarít (csavarét)* R. Az utóbbiak *ét > it*-jének hatása alatt lett az *=ént*-ből *ánt*.

(úgy mint *-ként* > *-kint*, *=ég* > *=ig*, *kezét* > *kezeit*). De nem minden *-int* fejlődött *-ént*-ből, hanem van olyan is, amely *-ont*-ből lett, pl. *kacsont* > *kacsint* (úgy mint *hamos R., lapos, szállong* > *hamis, lapis N., szállingóz-ik*). Az *-int* képzőalak részint az *-ít* rovására terjedt (így lépett pl. a régibb *emelit, kaparit, csavarit, vakarit* helyébe *emelint, kaparint, csavarint, vakarint*), részint pedig, különösen a nép nyelvében, az *=ant, =ent* rovására, pl. *koppint, suhint, köhint, hörpint, csattint, pattint*.¹

SZINNYEI JÓZSEF.

Zobor.

Nem tudom, hogy ki volt az első, aki Anonymus elbeszélésének hitelében kételkedett; bizonyos azonban, hogy ROESLER RÓBERT osztrák tudós a legelsőek között volt, akik Anonymust meseírónak tartották. Romänische Studien c. rendkívül élénken megírt művében több helyen szól Anonymusról, s a többek közt *Gelou* (= *Gyeló*), *Salanus*, *Menumorout*, *Glad*, *Zubur* vezérek neveiről ezeket írja a 201. lapon: „Für die Quelle, aus der der Herzog *Gelou* entsprang, halten wir den Ort *Gyla* [sic!], später *Alba Gyula*, woraus durch gelehrte Künstelung *Alba Jula* wurde, und der Herzog *Salanus* möchte auch keinen andern Ursprung haben als den Ortsnamen *Slankamen* (*Zoloncaman*), wie der Herzog *Zubur* den Berg *Zubur* bei Neitra. Wir müssen also alle diese Staaten des *Salanus*, *Menumorout*, *Glad*, *Gelou* für Schöpfungen des anonymen Notars halten, der sie zu dem Zwecke erfand, um sie durch die Ungarn besiegen lassen und diesen die jugendlichen Heldenscheitel mit billigen Lorbeeren zu schmücken.“ A 226. lapon meg ezt mondja: „Auch sein Herzog *Salanus* verdankt seine Menschenwerdung nur dem Ortsnamen *Salan kamen* [sic]!, *Zoloncaman* bei dem anonymen Notar, *Zolonkemen* in Urkunden.“

A magyar történettudomány ezt a minden tekintetben megokolatlan véleményt sokáig szentírásnak tartotta, s tudósaink hirdették, hogy Anonymus a fentidézett személyeket helynevek alapján költötte, s hogy a fejedelmek, vezérek, úgyszintén országaik a mesék birodalmába tartoznak.

En Anonymus személy- és földrajzi neveit nyelvtudományi szempontból vizsgálgatni kezdtem, s több értekezésben, majd „A honfoglaláskori Magyarország“ c. művemben részletesen bizonyítottam, hogy Anonymus nem lehet meséköltő, nem lehet — csaló.

Úgy látszik azonban, fáradozásom sok tekintetben hiábavaló. Akadnak ugyanis — szerencsére csak a nem-szak-

¹ Máskép magyarázza az *=ant, =ent, =ánt, =ént, =int* képzőt SZILASI: NyK. XXIV, 409.

emberek között —, akik érveimet nem fogadják el. E nem-nyelvészek a helyett, hogy érveimet megcáfolnák, két-három sorban kijelentik: nincs igazam, Anonymus meseköltő. S e kijelentéseiket milyen fennhéjázóan teszik. Tehetik, mert az a tény, hogy érveimet nem bírják értékelni, megkönnyíti ítéletüket.

Az egyik historikus, SCHÜNEMANN KONRÁD az Ungarische Jahrbücherben (VI, 446—57) pl. ezt írja: „J. Melichs Auffassung, als seien unter den Bulgaren des Anonymus Türken zu verstehen, ist aus philologischen und historischen Gründen abzulehnen.“ Hogy melyek ezek a filológiai és történeti okok, azt a lesújtó háromsoros ítélet nem mondja meg; az ítélet végére azonban odabiggyeszti: „Vgl. die Arbeit von Moór. S. 434—447“.

Amire SCHÜNEMANN hivatkozik, az MOÓR ELEMÉR szerencsétlen dolgozata, melynek címe: „Ungarische Flussnamen“ (Ungarische Jahrbücher VI, 434). Ezzel MOÓR csak azt árulta el, hogy sem nyelvi érveket értékelni, sem nyelvi tényeket megállapítani nem tud. Szerencsétlennek neveztem dolgozatát, mert tudatlanságával nemzetének akaratán kívül rendkívül sokat ártott és még sokáig ártani fog. Ma már JORGA bukaresti egyetemi tanár is ahelyett, hogy érveimet megcáfolná, szintén ahhoz a könnyű módszerhez folyamodik, amelyet SCHÜNEMANN alkalmazott. JORGA is nagy lelki örömmel hivatkozik MOÓR idézett dolgozatára s veri a mellét, hogy lám Erdélyben a magyarok előtt nem laktak bolgárok stb. (l. Revue Historique du Sud-est Européen 1929 : 182). Ime MOÓR tudománytalan cikkének magyarellenes hatása!

S MOÓR ELEMÉR a helyett, hogy megtanulná annak a tudománynak az elemeit, amelynek segítségével eredményeket akar felmutatni, e tudomány körében nagy vehemenciával tovább ír.

Így az Ungarische Jahrbücher legutóbbi füzetében (IX, 64) felmelegíti, sőt megtetézi ROESLER csodabogarait. Ő is azt hiszi, hogy *Gelou* nevét Anonymus az erdélyi *Gyalu* hely nevéből formálta, s a helynév szerinte a szláv *jela* 'fenyő' szóból alkotott *Jelov*-ból való (hihetetlen naivság). *Salanus* neve is *Zalánkemény*-ből, *Zobor*-é *Zobor* hegy nevéből, *Laborc*-é *Laborc* folyó nevéből van csinálva. S mik volnának mind e nevek? Szlávok! Ahogy szlávok MOÓR szerint *Szalárd*, *Szalók*, *Zombor*, *Velek*, *Vojta*, *Doboka*, *Bors* stb. Az ember megdöbben ekkora tájékozatlanságon, s kénytelen azt hinni, hogy MOÓR a szakjába nem vágó érveket nemcsak értékelni, de megérteni sem tudja. Hiszen a ROESLER-féle s MOÓR által felmelegített magyarázatok egyikében, másikában már a történészek sem hittek.

PAULER GYULA pl., aki Anonymusból sok mindent nem fogadott el, Anonymushoz írt egyik jegyzetében ezt írja:

„*Zolonkaman*, ma Szalánkemén, a Duna jobb partján . . . neve semmiféle összefüggésben sincs *Szalánnal*, ily összefüggést a Névtelen jegyző sem állít, sőt a két nevet egészen különbözően: *Salanus* és *Zolonnak* írja“. (MHK. 437.)

A historikus PAULER előtt tehát érv volt az, hogy Anonymus *Salanus* nevét sohasem írja *z*-vel, s így az nem is lehet azonos a nála *z*-vel írott *Zoloncaman*-nal. A magát — gondolom — filológusnak tartó MOÓR az ilyen érv súlyát nem tudja értékelni, nála az állandó *s* szemben a *z*-vel semmit sem számít. Javára legyen írva, hogy ebben következetes. Nyelvészkedő kinyilatkoztatásai ugyanis azt bizonyítják, hogy nála sem a magán- sem a mássalhangzók nem számítanak.

Az alábbi sorokban *Zobor* nevéről igyekszem kimutatni, hogy szintén nem lehet költött személynév. Egy kis része ez a nemsokára utolsó füzetében is megjelenő „Honfoglaláskori Magyarország“ c. munkámnak.

*

A magyarok Moráviát, így tehát Felső-Magyarországot is 902—907 közt foglalták el. Hogy miképen, arról csak Anonymus értesít. Szerinte a Garamtól nyugatra eső részeket: Zólyomot, Nyitrát, Trencsént Boronáig és Sárvárig¹ Cadusa, Zuard, Huba és Bors hódították meg az e vidéken uralkodó *Zubur* nyitrai szláv (tót) fejedelemtől. A Vág torkolatát pedig talán Ketel foglalta el, mert Anonymus szerint ő kapta adományul e területet, ahol azután fia, Oluptulma, Komárom várát építtette.

A foglalás ezen módját PAULER, A m. nemz. tört. Szent Istvánig 154—5 nem fogadja el. Egy másik jegyzetéből (MHK. 432) megtudjuk, hogy ő az Anonymus-féle *Zubur* fejedelem személyét költöttek tartja, miként ROESLER, HUNFALVY és sokan mások.² E tudósok ugyanis azt tanítják, hogy Anonymus *Zobor* (= ó-magy. *Zubur*) hegyének a nevéből fejedelmet csinált, s azután költötte hozzá a történetet csak azért, hogy a magyarokat annál vitézbecneknek tüntethesse fel.

A hegy neve volna tehát az eredetibb. Arra a kérdésre pedig, mely köznévből s ebből is hogyan alakult *Zubur* > *Zobor* neve, azt felelik, hogy a szláv *soborъ* 'általában emberek egybegyűlése, Zusammenlauf, Versammlung' köznévből, amelynek 'conventus, egyháziak: szerzetesek együttélése, lakása, monostora' jelentést tulajdonítanak.³ A monda szerint: a *Zobor* hegy lábánál (in latere montis *Zober*⁴), hozzáférhetlen erdők sűrűjében Szvatopluk idejében három szerzetes élt, 894-ben Szvatopluk hozzájuk menekült, haláláig velük remetéskedett, s azok az ő segítségével itt templomot (ecclesiam) építettek;⁴ továbbá a *Zobor* hegy tetején már a X. sz. végén bencés monostor állt, amint az Mór pécsi püspök Vita s. Zoerardi c. művéből (vö. ENDLICHER, Mon.

Arp. 134: monasterium *Zobor*) és a zobori 1111. évi oklevélből is kitetszik (vö. FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 42: de donariis, quibus sanctissimus rex Stephanus dotaverat monasterium sancti Ypoliti de monte *Zobur*). Mindezzért — amint ők mondják — szinte kétségtelen, hogy a nyitravidéki szlávok: tótok a *saboro* > tót *zbor* szóval a bencés monostort, esetleg már a három remete lakát, templomát illették, s innen tapadt a hegyre a feltételezett tót **Zbor* név, s ebből lett a magyar *Zubur* > *Zobor*.

Elvileg ez a magyarázat nem volna lehetetlen. Szent Gotthárd városát magyarul a benne lévő cisztercita monostor után egyszerűen *Monostor*-nak is hívták (l. LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI II, 797), s a magyarból átvett névvel a vas megyei vendek *Monošter*-nek, az e megyebeli horvátok meg *Monoštur*-nak hívják ma is (l. LIPSZKY, Rep.). *Znióvárallya* tótul egyszerűen *Kláštor* is (vö. „*Znio Várallya*“ h., *Kloster* g., *Klášter* s. Lex. 1773., LIPSZKY, Rep.) a tót *kláštor* 'kolostor' szóból az egykor itt állt jezsuita kolostor után. Borsmonostorát is magyarul egyszerűen *Klastrom*-nak, németül *Kloster*-nek hívják (l. Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., CSÁNKI III, 613) az itt fennállott cisztercita kolostor miatt. A tót *zbor*: *Zobor* hegye esetében azonban az a baj, hogy a tót *zbor* — miként általában a szláv *saboro* szó — nem jelent s nem jelentett sohasem 'kolostort, monostort, zárdát', nem jelentett tehát 'bencés monostort' sem. Igaz ugyan, hogy az egyh. szláv *saboro*, továbbá a gör.-kel. szláv népeknél és a horvátban — szlovénben a megfelelő szó egyházi értelemben vett 'versammlung' is, tehát: 'congregatio, conventus, concilium, synodus, ecclesia' (l. MIKL., Lex. p. és EtWb.; SREZN., Mat.), azonban a csehől, a tótból és a lengyelből a *zbor*-nak egyházi értelemben vett 'congregatio, conventus, concilium, synodus' jelentése nem mutatható ki.⁵ S nem valószínű, hogy ilyen érteleme itt a tót szónak Cyrill és Method működése idején, tehát a IX. sz.-ban is lett volna. A IX—X. sz.-ra visszamenő ó-egyh. szláv nyelvemlékekben ugyanis a gör. συνέδριον, συναγωγή — mint nomen abstractum — a *sněmъ* (vö. cseh *sněm*, tót *snem*, lengy. *sejm*) szóval van visszaadva, míg a későbbi, Moráviával kevesebb vonatkozásban levő, X—XI. sz.-i emlékekben *sněmъ* helyét a *saboro* foglalja el. JAGIĆ, Zur Entstehungsgeschichte² 264, 401 erre vonatkozólag ezt írja: „Viel einleuchtender ist die Doublette *sněmъ* und *saboro*, weil hier in der Tat für die Priorität des ersten Wortes der böhmisch-slovakische und slovenisch-kroatische lokale Hintergrund spricht, während das serbisch-bulgarische Sprachgebiet das Wort *saboro* für sich in Anspruch nimmt.“ Nincs tehát semmi valószínűsége annak, hogy a IX—X. sz. határán a moráviai tót nyelv s később a X. sz.-i tót nyelv a *saboro* > *zbor*-t 'monostor' vagy 'templom' jelentésben, vagyis nomen concre-

tum-ként használta volna, de még annak sem, hogy egyáltalában keresztény terminus technicusként 'congregatio, conventus, synodus, ecclesia' jelentésben élt volna vele.

Van más magyarázat is *Zobor* nevének az eredetéről. ŠKULTÉTY JÓZSEF: Slovenské Pohl'ady XLI, 702 (1925.) a következőket vitatja: A tót *Zobor* — mert ez a hegy tót neve (l. még Lj. Štúr Svatoboj c. költeményét is) — eredetileg a tótban **Zubor*-nak hangzott.⁶ Ez a feltételezett tót **Zubor*, miként a tót *Vepor* hegység neve, a tót **zubr* 'bos urus, auerochs' (vö. tót *Zubrohlavy* hn. Árva m.) állatnévből eredt (vö. őszláv *zobrъ*, *zobrъ* 'bos jubatus', or., kisor. *zubr*, cseh *zubr*, szorb *zubr* MIKL., EtWb. 404). Azonban hogy, hogy nem, a tót **Zubor* első szótagjába *o* keveredett bele az *u* < még régebbi *o* helyett.⁷ — Hangtani szempontból azonban nemcsak az *o* : *u* helyett az akadály, amire maga ŠKULTÉTY rámutat. Más baj is van. Egy őszláv **zobrъ* ~ **zobrъ*-nak a tótban **zūmbrъ*(*v*)-n át először **zubr* (vö. cseh, szorb, or. *zubr*) felelt meg, ebből a tótban aztán **zuber* fejlődhetett, s csak azután, a XVI. sz. óta egy **zubor*, tehát úgy, ahogy a mai tót *Vepor* előbbi tót **Veper*-ből (vö. *Vepra* genitivus Sládkovič, Detvan 239 és régebb magy. *Veper* LIPSZKY, Rep.), s ez még régebbi tót **Vepr* < **Vepr*-ből (vö. őszláv *veprъ* 'aper', cseh *vepr*, lengy. *wieprz* stb. MIKL., EtWb. 381).⁸ Márpedig arra, hogy a tót *Zobor* névnek valaha is **Zuber* < **Zubr* alakváltozata, illetőleg ilyen régebb hangalakja lett volna, sehol semmiféle bizonyíték nincs.

Minden akadály megszűnik, ha *Zobor* hegy nevét Anonymus értelmében személynévből származtatjuk.⁹ Ez a személynév a nyug. szláv: cseh, morva, lengyel *Sbor* > *Zbor*, mely XI—XIII. sz.-i cseh, morva és lengyel oklevelekben többször előfordul:

cseh: az 1057. évi leitmeriei alapítólevélben az egyik tanúnak, tehát előkelő cseh embernek *Sbor* a neve (FRIEDRICH, Cod. dipl. et ep. r. Bohemiae I, index) || morva (Olmücből): 1034: *Sbor* szn; 1049: *Sbor* szn. (Cod. dipl. Moraviae, index) || lengyel: a sziléziai Trzebnicára vonatkozó 1204. évi oklevélben: hospes *Zbor* (JAN ROZWADOWSKI Bulla z r. 1136 c. értekezésének 53. l.; TASZYCKI, Najdawniejsze polskie imiona osobowe 36, 107).

E nyugati szláv *Sbor* > *Zbor* szn. összetett szó; előtagja a szláv *sz* > *s* 'zusammen'¹⁰, utótagja pedig az ugyancsak szláv *borъ* 'schar, versammlung' (l. BERN., EtWb. I, 76). A *Sbor* > *Zbor* szn. tehát abból a köznévből való, amelyről mint keresztény terminus technicusról is fentebb részletesen szóltunk. A szláv *szborъ* köznévnék alapjelentése: 'általában emberek egybegyűlése, zusammenlauf, versammlung' (= ó-magy. gyűlvész). Hogy ilyen nomen abstractum-ból minden nomen concretum s innen személynév is válhatik, minden nyelvből bősé-

gesen lehet rá példát idézni; pl. egyh. szláv *o-jmīnъ* 'στρατιώτης' alatt BERN., EtWb. I, 428; ó-magy., magy. *Gyűlvész* (vö. 1453: Johanne *Gyvelwez* OklSz. és LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI I, 295, III, 58, 609), *Forgács, feleség* stb.

Amit mármost a szláv *saborъ* köznévről külön is meg kell jegyeznünk, az az, hogy csak a cseh, a morva és a lengyel nyelvi köznévből fejlődött szn., míg a többi szláv nyelvben a szónak csupán köznévi használata van. S ez a körülmény ismét Anonymus javára szolgál. Az Anonymus-féle „*Zubur, dux nitriensis*“ neve csakis nyug. szláv: ó-tót eredetű lehet. Az ó-tótban — miként a nyug. szláv nyelvekben a XI—XIII. sz.-ban — *Sbor* > *Zbor* volt a név hangalakja. Ebből a tót szn.-ból pedig a magyarban szabályosan **Zbor* > *Zobor*¹² és **Zbur* > *Zubur* válhatik. A tót *o*-nak ugyanis a magyarban *o* és *u* egyaránt megfelelhet; vö. a tót *prekopa* 'árok' köznévből az abaújtornamegyei *Perkupa* hn.-et régebbi magy. *Perkupa* ~ *Prekopa*-ból (I. CSÁNKI I, 240). A szókezdő idegen nyelvi *sb* > *zb*-re pedig összevethetők idegen nyelvi *sm*-megfelelések: szláv *smetъ* > magy. *szemet* > *szemét*; kfném. *smac* és *smalz* > magy. *szamat* > *zamat* és *szománc* > *zománc*.

Ha tehát Anonymus azt mondja, hogy a honfoglaláskor a nyitrai szlávok vezérének a neve *Zubur* (vö. *dux Zubur* 35., 36., 37. c.), latinositva *Zuburius* (vö. *Zuburio* domino 36. c., *Zuburium* 37. c.), akkor ez magyar nyelvi név, amely kifogástalanul csakis a XI—XIII. sz.-ban, s bizonyára régebben is használt morva, cseh, lengyel nyelvi *Sbor* > *Zbor* szn.-ból magyarázható meg.

S a *Zobor* hegy nevének ránk maradt alakváltozatai szintén csakis magyar nyelvi alakok lehetnek. A legrégebbi alak *Zubur*, ebből *Zubor* ~ *Zobur*, majd ebből a mai *Zobor*.

Vö. Anonymus 37. c.: *mons zubur*; 1113/1239/1410: *zuburiensis* abbas (FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 55); 1183: *Zubur* (ÁrpÚj Okmt. XI, 47) | 1113/1239/1410: *montem zubor* (FEJÉRPATAKY i. m. 61) | 1111: *de monte zobur* (FEJÉRPATAKY i. m. 42) | X—XI. sz. határa/XV. sz.: *monasterium Zobor* (Vita s. Zoerardi ed. ENDL. 134); *Zobor, Zobory* adatok ismételtén (I. KOVÁCS, Ind.; KNAUZ, MonStrig.; *Zobor* BÉL, Not. IV, 294; LIPSZKY, Rep.).

A hegynek, miként fentebb megjegyeztem, tótul *Zobor* a neve (ragozva is: na *Zobore*). Ez a név a tót nyelv szó-készletéből megfejthetetlen, s magyar eredete kétségen felül áll. Hogy e magyar eredetű név a tótban milyen régi, arra is hozzávetőleg meg tudunk felelni. A prágai Cosmas († 1125.), aki megfordult Esztergomban is, a *Zobor* hegyet *Zober*-nek, *Pozsony*-t pedig *Possen* (olv. *Pošén*)-nek nevezi (I. PERTZ, MG. SS. IX, 44). A Cosmas alapján álló XIV. sz.-i Auctuarium Mellicense-ben pedig „*cenobium Zuburiense dacz den Zubern*“ olvasható (I. PERTZ, MG. SS. IX, 536). *Zobor*-nak tehát a XI—XIV. sz.-i csehben és németben *Zubur*,

Zober, Zubern (olv. németül *Zubern*) volt a neve, s ez kétségkívül a magyarból van átvéve. Bizonyos, hogy *Zubur, Zobor* volt ez időben a tótban is *Zobor* hegy neve.

Hogy a X. sz. előtt a tótban mi volt, s egyáltalában volt-e a *Zobor* hegynek neve, azt adatok hiányában megmondani nem lehet. ŠKULTÉRYNAK az az állítása, hogy mikor a magyarok Nyitra vidékére kerültek, itt már régen megállapodott helynevek voltak,¹³ a földrajzi nevek egy kicsiny kis részére talán igaz lehet, nagyobb részére azonban nem (l. erről másutt).

Arra meg, hogy egy ó-tót névből vett magyar név idővel valamilyen ok folytán a tót nyelvből a tót nevet kiszorította, több példánk van. Ilyen nézetem szerint *Nyitra*-nak tót *Nitra* neve, amely, miként egyebüttl kifejtem, a magy. *Nyitra* átvétele, s a magy. *Nyitra* (nyelvj. változat: *Nitra* PERESZLÉNYI, Corp. Gram. 521 és MÁRIAFFI [MNY. V, 286]) az ó-tót *Nitrava* fejleménye. A tót *Trenčín* név is a magy. *Trencsén* átvétele, s a magy. *Trencsén* egy ó-tót **Trnčín* 'Trnkáé' alakból való.¹⁴ A Zsitvatónél a Dunába szakadó *Zsitva* folyót is LIPSZKY Rep.-a, BERNOLÁK szótára és NIEDERLE Mapája szerint tótul *Žitva*-nak hívják. Lehet, hogy a tótban ma is megvan a népnyelvben (nem a mai hivatalos tót nyelvben) s régebben is megvolt a korábbi, az eredeti tót *Žitava* név is. Ezt a BÉL-féle (Not. IV, 162) „*Sitva* et vulgari nomine *Zitawa* *Žitawa*“ adatból következtetem; t. i. azt gondolom, hogy ez talán nem tudatosan etimologizáló vagy tótosító alak, amilyenek a BERNOLÁK szótárában *Zittau* alatt közölt tót *Žitava* látszik. A magy. *Zsitva* vö. Anonym. 37. c.: iuxta fluuium *Sytuaa*; 1075: aqua *Sitova* . . . locus *Sitouatu* (KNAUZ, MonStrig. I.; CSÁNKI III, 518) | Anonym. 35. c.: iuxta fluuium *Sytua*; sok más *Sytua*, *Situa* írott adat (l. OklSz. rév. szád, tó; FontDom. II, 155, III, 61; ORTV., Vízr.; stb.) kétségtelenül a tót *žito* 'getreide' szóból alakult ó-tót **Žitava* mása¹⁵, s ha a tót népnyelvben a folyó neve ma és régebben *Žitva*, ez a név az ó-tót **Žitava*-ból lett magy. *Zsitva* átvétele. — Több más példát is idézhetnék még; azonban ennyi is elegendő rámutatni arra, hogy nem egy esetben az ó-tót nyelvi eredetű magyar név a tótban kiszorította az ó-tót nevet.

Amde a tót *Zobor* név esete nem egészen olyan, amilyen az idézett neveké, csak hasonló hozzájuk. Itt az ó-tót *Sbor* > *Zbor* szn.-ből lett a magyarban *Zubur* szn., illetőleg *Zubur* > *Zobor* hegynév, s innen a tót hegynév. Hogy a tótok a X. sz. előtt a hegyet hogyan hívták, azt — mint említettem — nem tudjuk. Ha *Sbor* > *Zbor* szn.-ből vett névvel hívták, tót neve csakis **Sborov* > **Zborov* lehetett.¹⁶

Tehát minden jel arra vall, hogy a nyitramegyei *Zobor* neve egy magy. *Zobor* szn.-ből való, s hogy e szn. egy ó-tót

Sbor > *Zbor* szn. átvétele. Minthogy pedig a hegynek magyar *Zobor* neve a X. szn. végén kétségtelenül megvolt, kétségtelen az is, hogy a magyar név a X. sz. folyamán keletkezett. Mindez pedig a mellett vall, hogy amidőn Anonymus azt mondja, hogy a honfoglaló magyarok a cseh fejedelem *Zubur* nevű nyitrai vezérért legyőzték, majd a *Zubur* hegyen felakasztották, s hogy innen a hegy *Zubur* neve, a név keletkezésének időpontját és a név eredetét illetőleg lényegében igazat mond. Nyitra vidékét a magyarok kétségtelenül a X. sz. legelején foglalták el, s Anonymus elbeszélésének — bár mondai elemekkel van átszőve — lényegében történeti magva van. *Zubur* vezér nevét és történetét Anonymus a *Zubur* hegy neve alapján nem költötte. *Zobor* esetében is áll az, amit PESTY FRIGYES ROESLER ellenében Zábrág vidéke elfoglalásáról ír, mondván: „A hódítás történetét az alsó-pannoniai részeken — megengedem — nem lehet mindenben Béla király névtelenje után közölni. De mind e dolgokat nem akarjuk a költőknek átengedni, mert ezek későbbi tényekkel és állapotokkal megegyeznek.” (Az eltűnt vármegegyék II, 149.)

I R O D A L O M.

¹ Magyarország határa Morvaországban 1099-ben a Morvába szakadó *Olšava*, vö. a cseh *Uhorské Hradiště*, *Uhorský Brod*, *Uh. Ostrov* = ném. *Ungarisch-Hradisch*, *U.-Brod*, *U.-Ostrau* morva helyek neveit is és vö. PAULER, A m. nemz. tört. I², 206; PAIS, Magyar Anonymus 107–8 és térkép. — ² Így legutoljára MOÓR E.: UngJahrb. IX, 64. — ³ TAGÁNYI K.: Nyitram. Közöny 1888. 49. szám. — PAULER, MHK. 432. — PAVEL KRIŽKO: Slovenské Pohlady XII, 160. — ⁴ Cosmas ed. PERTZ, MG. SS. IX, 44: „Eodem anno [éertsd: 894] Zuatopulch, rex Moraviae, sicut vulgo dicitur, in medio exercitu suorum delituit et nusquam comparuit. . . . mediae noctis per opaca, nemine senciente, ascendit equum, et transiens sua castra fugit ad locum in latere montis *Zober* situm, ubi olim tres heremitae inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam eius ope et auxilio aedificaverunt ecclesiam . . .” — ⁵ A szláv nyelvekben a *sbor*-nak következő jelentései vannak: egyh. szláv *sbor* 'congregatio, conventus, concilium, synodus, ecclesia' MIKL., Lex. p. és EtWb.; SREZN., Mat. | bolg. *sbor* 'versammlung, Zusammenkunft; kirchweih, Jahrmarkt; wort, rede (erre vö. oláh *cuvint* < lat. *conventus* PUŠCARIU, EtWb.); appell, sammelruf; summe' WEIG.—DOR. | szerb *sábor* (a-járól l. alább) 'kirchenversammlung; der Zusammenlauf des volkes (der wallfahrter) an wallfahrortern; die falten'; *zbór* (gen. *zbdra*) 'versammlung, gesellschaft, unterhaltung, gespräch' VUK³ | horv. *zbor* 'congregatio, conventio; synedrium; synodus; concilium, consistorium, comitia' BELLOSZT. | szlov. *zbor* (gen. *zbdra*) 'versammlung, kirchenversammlung, concil, reichstag' PLET. | tót *zbor* 'conventus, gyűlés; congregatio, egybegyűlt nép' BERNOL. (vö. ich lupičský *sbor* l. ŠKULTÉTY, Ne haňte l'ud moj 93; hasonló szó: *sber*, vö. vrahov *sber* Detvan 138. vers) | cseh *sbor* (*zbor*) 'versammlung; chor; corps; gremium; convent; conzil' RANK (a XVI. sz.-ban *sbor* 'gebethaus der böhm. brüder' uo.) | ó-lengy. *sbór* 'heer', lengy. *zbor*, *zbor* 'ein haufen leute; sammelplatz; gör. kel. templom' LINDE | or. *sobór* (az or. *so-*, szerb *sa*-ról l. VONDRÁK. VglGram. I, 155), egyházi gyűlés, zsinat; gyűlés, gyülekezet; székesegyház, főtemplom' MITRÁK; *sbor* 'gyűlés, gyülekezet' uo. — ⁶ A tót *Zobor* nevet *Zubor*-ra javítja CHALUPKA, Spevy³ 120 is; vö. a tót *Žibrica* ~? *Zibrica*, magy. *Zsibrice* neveket is LIPSZKY, Rep.; GÖRÖG—MARTON, Magy. Atlas:

Nyitra m. — ⁷ ŠKULTÉTY: Slov. Pohl'. 1925. XLI, 702: „Do mena Zobora u prvej slabike akosi zatrusilo sa nenalezite o mesto u a pôvodného a“. — ⁸ E fejlődésre a tótban l. MELICH J.: Zeitschr. f. slav. Phil. IV, 326—37. — ⁹ Lásd e véleményemet már PAIS, Magyar Anonymus 149. l. — ¹⁰ A szláv *izb*: nyug. szláv *z* a szn.-nél nem tételezhető fel. — ¹¹ Az utótagnál gondolni lehetne a szláv *borb* 'pugna' szóra is, l. MIKL.: Denkschr. X, 249—50. — ¹² Az ó-magy.-ban van *Zobor* szn.; vö. 1271-ből: comes Paulus filius *Zobor* (ÁrpÜjOkmt. III. 269) valószínűleg Veszprém m.-ben. Azonkívül a dunántúli *Szabar* helyek nevének is *Zobor* a régi írott alakjuk (vö. 1019: *Zobor* villa [KNAUZ, MonStrig. I, 41] Zala m.; más példákat a baranya-, vas- és zalam.-i *Szabar*-okra l. CSÁNKI II, 522, 794, III, 24, 88). Hogy e hn. < szn. a tót *Sbor* > *Zbor*-tól ered-e, nem tudom eldönteni. — A nógrád-megyei *Zobor* esetleg idetartozhatik; l. LIPSZKY, Rep., NIEDERLE, Mapa, CSÁNKI I, 111, MATUNÁK: Slovensko 71, BÉL, Not. IV, 148. — ¹³ ŠKULTÉTY: Slov. Pohl'. 1925. XLI, 702: „... Ked' Maďari dostali sa ta, vtedy tam už dávno ustalené dnešné topografické mená...“ — ¹⁴ MELICH J.: Arch. f. slav. Phil. XXXIX, 222. Az ittmondottak kiegészítéséül vö. a következő adatokat: Anonym. 37. c.: castrum *Trusun*; 1194. okl.: *Turunsun* MHK. 433; Bécsi Kép. Kr. 138, 141: de *Trinchinio*; Anonymi Descriptio 45: *Trincinium* (ed. GÓRKA); Bécsi KépKr. 71: versus urbem *Trenchen*; zobori okl. 1111: in civitate *Trenchen* és 1113: *Trenciniensis* (l. FEJÉRPATÁRY, Kálmán kir. okl.); Cosmas, 1108-ből: ex hac parte *Trencinopoli* (l. PERTZ, MG. SS. IX, 114). — Hogy a tót *Trnka*, *Srnka* családnévből, szn.-ből a magyarban régen **Trinka*, **Szrinka*, később *Trenka*, *Szrenka* lesz, arra vö. *Trenka* Mihály író nevét és *Srenká*-ra Arch. XXXIX, 223. — ŠKULTÉTY: Slov. Pohl'. 1925. XLI, 701 a tót *Trenin*-t *Trenk* szn.-ből származtatja. Amde a *Trenk* név nem szláv, meg azonkívül egészen újkori, s belőle nem *-in-*, hanem *-ov*-val alakulna hn. — ¹⁵ A szászországi *Zittau* < szorb *Zitava* l. ERNST SCHWARZ, Zur Namenf. 51 és utótle: Die germ. Reibel. 20. — A magy. *Zsitva* eredetéről máskép, de hibásan HUNFALVY, l. ORTV., Vizr. — Ismét máskép: TAGANYI K.: Nyitram. Közl. VIII. 49. szám. — ¹⁶ Vö. a cseh *Zborov*, tót *Zborová* hn.-eket ČERNÝ a VÁŠA, Moravská jména místní. index; SEDLÁČEK, Mistop. slovník; CZAMBEL, Slov. reč, szótár.

MELICH JÁNOS.

A hangrész megszüntetésének kérdéséhez.

Nyelvészeink már régen észrevették és nyelvészeti irodalmunkban már számtalanszor említették, hogy nyelvünk igen sok esetben elkerüli, tehát nyilván nem kedveli a hangrést (hiatus-t), vagyis két teljes nyomatékú magánhangzónak közvetlenül egymásután való ejtését.¹ Azt is rég észrevették, hogy a hangrész kiküszöbölésének egyik (régibb korbeli) módja két azonos rövid magánhangzó összevonása egy hosszúvá, pl. *Bács*, *Tét*, *süg* stb., másik módja a két magánhangzó között egy inetimologikus hang ejtése (leggyakrabban

¹ Félreértések elkerülése végett megjegyzem ehhez, hogy közvetlenségén ez esetben azt értjük, hogy kettejük között nincsen más hang, mint a legkisebb mozgások törvénye alapján keletkező átmeneti hang (l. erről HORGER, Alt. Fonetika 203. §.), melyet, mint magától értetődött, sem közéleti helyesírásunkban, sem a fonetikus írásban nem szokunk jelölni, pl. például, *utcai*, *idei*, *szemléut*, *világiak*, *senkié. fiú*, *keserűen* stb., vagy még ez sincsen közöttük (l. erről i. h. 231. §.), pl. *faabroncs*, *beesik*, *keserű öröm*, *zoológus*, *jó órában* stb.

h, *v* vagy *i* fejlődik ilyenkor, pl. *fohász* *kodik*, *fuvar*, [oláhok > oláok >] *olájok* ∴ *olájak* [∴ oláj ∴ olái]), harmadik módja pedig az egyik magánhangzó elhagyása, pl. *gazdasszony*, *ifjasszony*. Az elsőnek és másodiknak említett módok feltételei nincsenek ugyan és teljesen és véglegesen tisztázva, de ezekről mégis már elég sokat tudunk. Ellenben jóformán semmit sem tudunk a harmadsorban jelzett módról. Erről szólván, nyelvészeink mindeddig rendszeren megelégedtek 2—3—4—5 példa megemlítésével, tehát csak természetes, hogy ilyen csekély anyag alapján nem vehettek észre e jelenségben semmiféle szabályszerűséget; vagy ha vettek is észreilyent, ki voltak téve a tévedés veszélyének. Alábbi kis közleményem célja e hiány pótlása.

Evek folyamán összegyűjtött ilyen adataimból először is kiderül, hogy a két szomszédos magánhangzó egyike nemcsak (egyszerű vagy összetett) szó belsejében, hanem két külön szó határára is kieshetik. Pl. *hál[a] istennek*, *ne adj[a] isten*, *tudj[a] az isten*, nyj. *abb[a] a helybe*,¹ nyj. *jösz[e] ide*, nyj. *d[e] immán*, nyj. *Szab[ó] Albert* stb. (Ennek okára nézve l. HORGER, Ált. Fonetika 51. §.)

De érdekesebbek ennél a következő tanulságok.

I. Ha mindkét szomszédos magánhangzó rövid volt, vagy mindkettő hosszú, akkor tekintet nélkül képzésük egyéb tényezőire, mindig az elül álló esett ki.

A) Ha mindkettő rövid: (amilyen az adjon isten, olyan a) *fogadj[a] isten* | (*addszá ide* >) nyj. *acide* | (*hozdsza ide* >) nyj. *hocide* | *hál[a] istennek* | nyj. *icak[a] is* | nyj. *kamar[a]-ispán* | nyj. *h[a] onnan fű* | *gazd[a]uram* | nyj. *rē[ajül]* | *Kört[elaszó]* | nyj. *bel[e]akad* | nyj. *ebb[e] a perche* | *vic[e]-ispán* | nyj. *jösz[e] ide* | nyj. *d[e] immán* | nyj. *kecske[o]lló* 'kecskegödölye' | (lat. *Bartholomaeus* > m. *Bartalëus* >) *Bartalus* (> *Bartalis* ~ *Bartalos*) (EtSz. 376) | nyj. *b[e]ütöm* | nyj. *Csib[i] Están* | (*kigyelmed*, *kigyelmeték* > *kiend* ~ *kied*, *kienték* ~ *kieték* >) nyj. *kend* ~ *ked*, *kenték* ~ *keték* | (szl. *Sobieslav* >) *Szoboszló* (MELICH, SzlJövsz. I, 1:4) | (ol. *fiorino* >) *forint* | (ol. *piumaccio* 'rizsporozó, púderozó pamacs' >) nyj. *pomaes* (> *pamacs*) (KÖRÖSI: Nyr. LV, 132; de ez a származtatás kétes, mert lehetséges, sőt valószínűbb, hogy *pamacs* csak elvonás a *pamacsol* < szl. *pomočiti* igéből) | nyj. *k[i]ütöm* | nyj. *feny[ü]alla* (gomba) | stb., stb. (Ebbe a csoportba tartoznak a *György*, *alagya* 'elegia', *falangya* 'valamely mérges pókfaj', *kollégyom*, *spongya*, *trágya* és nyj. *annyan*, nyj. *sírnya*-féle esetek is; l. HORGER: MNy. XX, 172.) —

¹ Fölöslegesnek tartom minden egyes népnyelvi adatnál külön-külön számot adni róla, hogy honnan jegyeztem ki őket. Elég ez alkalommal csak annak jelzése, hogy a gazdag gyűjteményemből válogatva közölt adatok nem köznyelvi, hanem nyelvjárásiak, s hogy képviselve van közöttük jóformán az egész nyelvtérület.

Nyilvánvaló e példák alapján, hogy a *báb[a]asszony*, *gazd[a]asszony*, *Szark[a]aszó*, nyj. *kom[a]asszony*, nyj. *od[a]adta*, NádK. 462: *Vrsolazzon*, *kétségb[e]esés*, *lelk[i]ismeretés*, *tudn[i]illik*, *m[i]időn*-féle esetekben is az első magánhangzó esett ki, nem pedig a második. — E szabály alól csak egy kivételt tudok: a régibb *sohasē* alakból fejlődött közny. *sosē* (> *sosē*) alakot; de azt hiszem, hogy ez is csak látszólagos, vagy helyesebben mondva: könnyen érthető kivétel. Ennek magyarázatában ugyanis okvetlenül abból kell kiindulnunk, hogy a *sohasē* alakból az intervoc. *h* kiesésével előbb **soasē* (> nyj. *suasē*) lett. Ebből tehát az előbbieket szerint nem *sosē*, hanem az elül álló rövid *o* kiesésével *sasē* (> *sasē*) alakot várnánk, amint ezt csakugyan meg is találjuk Baranya és Szlavónia nyelvjárásában (MTsz.) és (saját megfigyelésem szerint) Szolnok vidékén, de valószínűleg egyebütt is a nép nyelvében. Ha a köznyelvben ehelyett szabályellenes *o*-val való *sosē* alakot használunk, akkor ezt valószínűleg az újabb (**soasē* >) *sasē* mellett is állandóan használatban maradt *soha* és *sohasē*, *sohasēm* alakok hatásának kell tulajdonítanunk.

B) Ha mindkettő hosszú: nyj. *tisztelend[ő] úr* | nyj. *tisztart[ó] úr* | nyj. *Benk[ő] úr* | ny. *j[ó]éccakát*. — Több ilyen adatot nem ismerek. Ha talán van is még egy-kettő, akkor is feltűnő, hogy mennyivel ritkább két azonos időtartamú szomszédos magánhangzó közül az elül álló hosszúnak a kiesése, mint a rövidé. De feltűnő e pontban még az a körülmény is, hogy a Göcsejből (Nyr. XIII, 310) feljegyzett és szabályosnak mondható *jéccakát* alak helyett a magyar nyelvterület egyéb vidékeiről mindig csak szabálytalannak látszó *jóccakát* (v. *jójccakát*, *jójcakát*) van közölve. Ez utóbbiról azonban az a véleményem, hogy egyáltalán nem tartozik ebbe a csoportba (tehát nem kivétel), mert nem a második helyen álló *é* hang kiesésével keletkezett, hanem másként. Van ugyanis a hangrés megszüntetésének a fentebb említett kettőn (*Bács* stb., *fohászkodik* stb.) és a mostani vizsgálatunk tárgyát tevő harmadikon (*fojadj[a] isten* stb.) kívül még egy negyedik módja is, amely eddig teljességgel elkerülte a magyar nyelvészek figyelmét, t. i. a két teljes nyomatékú szomszédos magánhangzó közül a kevésbbé öblösnek csökkentett nyomatékú *i*-vé való fejlődése.¹ Azt hiszem, hogy a közismert *jóccakát* < *jójccakát* alak is ilyen módon keletkezett. A nyelvjárási *jéccakát* és *jójccakát* (> *jóccakát*) alakok szerintem úgy viszonylanak egymáshoz, hogy az eredeti *jóccakát* hangsorból Göcsej tájékán a megszüntetés 3. módjával *jéccakát* lett, a nyelvterület egyéb részein ellenben a megszüntetés 4. módjával *jójccakát* (o: *jójccakát*), s ebből aztán a csökkentett

¹ Egy erről szóló nagyobb tanulmányom a NyK. szerkesztőségében várja türelmesen megjelenése sorát.

nyomatékú *i* kiesésével *jóccakát*. Ez utóbbira vö. pl. *Michaël* > *Mihál* (> *Mihály*), (*Ibráhim* >) **Ibráim* > *Ibrány* hn., *svajncár* > *svancár* (> *suhancár*), *taréj* > *taré*, kíném. *zeiger* > *cégér*, VárReg. 343. §.: *Sucuroi* > *Sokoró* stb.

II. Ha a két szomszédos magánhangzó egyike rövid volt, másik pedig hosszú, akkor tekintet nélkül sorrendjükre és képzésük egyéb tényezőire, mindig a rövid esett ki.

A) Ha a rövid elül állott: nyj. *od[a]átal* 'odaát, átellenben' | nyj. *rē[a]áll* | nyj. *haggy[a]él* | nyj. *haz[a]érlkzētt* | nyj. *javáb[a]égētt* | (**raxélam* >) **raélam* > **rélam* (> nyj. *léram* 'rólam') (MÉSZÖLY: MNy. XII, 66) | nyj. *csuh[a]újj* || nyj. *h[o]á* (∩ *hová*) | (*kovács* >) nyj. *k[o]ács* | (szl. *tovariš* >) *társ* || nyj. *iŋj[u]úr* | (**fuászokodik* >) *fászokodik* NySz. (∩ *fuhászokodik* NySz. > *fohászokodik*) || nyj. *id[e]állók* | nyj. *Bec[e]Adám* | (*Csontafejér* ∩: *Csontafeér* >) *Csantavér* (PAIS: MNy. XII, 15) | *F[e]érēgyháza* (PAIS: MNy. XII, 15) | (*isten nevében* > **istenneébe* >) nyj. *istenneébe* | (*tekéntetés* > *teéns* >) *téns* (úr v. asszony) | nyj. *l[e]ütem*, nyj. *d[e]ügy* || (lat. *Andreas* >) *András* (EtSz.) | *l[ē]ány* | *r[ē]á* | (**tē-tova* >) *tétova* | *r[ē]ólam* | (*dologtēvő* ∩ **dologtēő* >) nyj. *dologtő nap* || (*Félician* > *Fēlcian* >) *Fēlcán* (> *Fölcén* > *Földszint* hn.) (KARÁCSONYI: MNy. XIX, 93 és K. P.: MNy. XX, 79) | (nyj. *kiábal* >) nyj. *kábal* | (*kiált* >) nyj. *kát* | nyj. *k[i]ótotad* | (*mi-óta* >) nyj. *m[i]úta* | *d[i]éta*, *d[i]étál*, *d[i]étáz* EtSz. 1352 | nyj. *m[i]énk* | (**miént* >) *mént* (> *mint*) | *m[i]ért* | (*sihér* > **siér* >) *sér* (> *sír*) (SZAMOTA: NyK. XXV, 141) | nyj. *t[i]éd* | (**miólte* > nyj. *miöte* >) nyj. *möte* 'mióta' (MÉSZÖLY: MNy. XI, 195 || (*fővény* ∩ *Füén* >) *Fény* hn. | (*üvölt* > nyj. *üöt* >) nyj. *öt* | stb. — Az *erdő* és *óvó* szavak egykori összetételének elhomályosodásából keletkezett *Ardó* hn. (KARÁCSONYI: Nyr. XXXVI, 477) is e csoportba tartozik, mert olyan régi, hogy nem találkozhatott benne hosszú *ő* és *ó*, hanem nyilván *erdeü* v. *erdēü*-ből és az *óv* igenevéből lett, előbb az *ü*, aztán az *e* v. *ē* kiesésével. És ugyanide tartoznak nézetem szerint a *tilutoá* > *tiltá*, *mundoá* > *mondá*-féle fejlődések is.

B) Ha a rövid hátul állott: (*Drávaszád* > **Dráaszád* >) *Drászád* (MELICH: MNyK. I, 6 : 82) | *hálá[a]datlan*, *hálá[a]datos* | *rá[a]dás* | nyj. *jó[a]karattyát* | *Hosszú[a]szó* hn. || (*Erdé elü* >) *Erdély* | *né[e]mbēr* | nyj. *mí[e]lő* (nap) | (*kőmives* > nyj. *küméves* > **kümées* >) nyj. *kümés* || (**fē-észü* >) *fésü* || (*tē is* ∩) nyj. *t[ē]s* || (*hát hiszēn* > nyj. *hászēn* >) *hászēn* || (*tinóorrú* >) nyj. *tinóru* (gomba). — Látszólag ellenkezik az ezen II. B) alatti adatokból levonható tanulsággal az *Inaszó* hn., amely kétségtelenül az *ünő* < *iné* és *aszó* 'völgy' szavak elhomályosult összetétele (vö. PAIS: MNy. VIII, 398). De ez az alak is olyan régi (már 1435: *Inazow*), hogy épen úgy, mint fentebb *Ardó* esetében, itt sem tehetjük fel hosszú

é vagy ő kiesését, hanem inkább *inēūaszou > *inēaszó > inaszó fejlődést kell feltennünk, úgyhogy ez az adat az I. A) csoportba tartozik. De már csakugyan ellenkezik a II. B) alatt felsorolt adatok tanúságtételével, hogy székely nyelvjárási jegyzeteim közt Szab[ó] Albert és Kurk[ó] Ignác van, hogy a Székelyföldön *boka*, *bokám*, *bokád*, *bokája* mellett mindig *bokig ér* (pl. a sár v. a víz) hallható,¹ hogy Kalotaszegen *sóörmény*-ből, *sóörlő*-ből és *sóörlés*-ből *sörmény*, *söllő* és *sörlés* lett (Nyr. XXXIV, 477, XXXV, 294; az *örleni* igének volt t. i. régebben s van nyelvjárásilag ma *örleni* > *ölleni* alakja is), hogy Csíkbán és Szilágy megyében *Hossz[ú]aszó*, Tordán *esztend[ő]ijenkor* hallható, s hogy *felsőing* helyett Erdélyszerte *fěrsing* (≈ *fěrsing*, *fělsing*, *fěssing* stb. MTsz.) van. Ezen adatok tehát talán arra engednek következtetni, hogy az újabbkori erdélyi nyelvjárásokban nem érvényes a fentebb II. alatt közölt szabály, hanem hogy ott két szomszédos magánhangzó közül bármely hangtani helyzetben és függetlenül hosszúságuktól vagy rövidségüktől, mindig az első esik ki.

*

SIMONYI (UngSpr. 213) a magánhangzók kiesésének néhány *gazdasszony*-féle példáját közölve ezt mondja: „Diese Elision kommt auch in einfachen Wörtern vor, jedoch nur wenn der erste Vokal kurz und der zweite lang ist, z. B. *lěány* : *lány*, *rěám* : *rám*, **rěólam* : *rólam*, *miért* : *mért*, *mert*; wahrscheinlich aus Verbindungen wie *kis-lány*, *én-rám*, *a-mért* verallgemeinert.“ Ezt SIMONYI persze csak a rendelkezésére álló adatok csekély száma miatt mondhatta, mert a fentebb közölt adatok azt bizonyítják, hogy egyszerű szóban rövid magánhangzó előtt (vö. pl. *Bartalus*, *kend*, *kentek*, *Szoboszló*, *forint*, *György*, *alagya* stb.) és hosszú magánhangzó után (pl. *múló* nap, *kűmés*) is eshetik ki a rövid magánhangzó. És nem fogadható el az a további feltevése sem, hogy az ilyenek csak a *kis-lěány* > *kis-lány*-féle kapcsolatokból váltak volna ki, amelyekben t. i. a kiesett magánhangzó hangsúlytalan helyzetben volt. Elfogadhatatlan e feltevés először is azért, mert (a SIMONYITól idézettekén kívül) *kend*, *kentek*, *forint*, *György*, *Gyorgyina*, *sosě* (> *sose*), *tárnok*, *Féregyháza*, *téns*, *tétova*, *kábál*, *két*, *mint*, *mért*, *mőte*, *há*,

¹ E *bokig* alak nem lehet **bok* nevező-*ig* ragos alakja, mert 1. mellette mindig *boka*, *bokám* stb. van, 2. a SÓFALVY, Magyar-décei nyj. 19 közölte *bokom*, *bokod* által feltételezett **bok* sem lehet egyéb, mint a gyakran használt fentebbi *bokig* alakból vagy a tévesen 3. sz. birt. személyragos alakként apperpciált *boka* nevezőből való elvonás. E szónak tör. **bakaj* etimonia alapján ugyanis *boka* az eredetibb alak, nem pedig **bok*. (A tör. **bakaj* > m. *boka*-beli *aj* > *a* változás olyan, mint amilyent a *buza*, *csalfa*, nyj. *csuka* 'kukoricahéj', kukoricacsó takarója', nyj. *dana* 'lied', *Duna*, *gyáva* és nyj. *tara* eseteiben is észlelhetünk.)

kács, társ, győ, fászkodik, őt, Fény azt bizonyítják, hogy egyszerű szó hangsúlyos helyzetű rövid magánhangzójának kiesése egyáltalán nem kivételes jelenség,¹ másodsor meg azért, mert az imént felsorolt adatok legnagyobb része egyáltalán nem szokott összetétel utótagjaként szerepelni, tehát semmiképen sem volna SIMONYI feltevése szerint magyarázható.

*

E cikkem már be volt fejezve, sőt be is volt küldve a MNy. szerkesztőségébe, mikor a MNy. legutóbbi füzetében (MNy. XXV, 163) megjelent CSÜRY BALINT Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugcasai nyelvjárásban c. tanulmánya. Ez, címe ellenére is, szélesebb körű, mint az enyém, mert Csüry nemcsak az egész magyar nyelvjárási irodalmat vizsgálta át e szempontból, hanem összegyűjtötte régibb nyelvtaníróink és prozodistáink e tárgyú nyilatkozatait, és tanulmányozta néhány régibb költőnk idevonatkozó eljárását is (néhány finom megfigyelés is olvasható cikkében, melyek nekem elkerülték a figyelmemet, pl. hogy a népnyelvi *kén, rón* és *rajt* alakok gyakori elisiós használatúknak köszönik szóvégi *-e, -a* hangjuk hiányát), de lényegében azonos a tárgyunk, sőt felhasznált adataink is jórésztben azonosak. Mivel azonban az eredmény, amelyre jutottunk, mégsem teljesen azonos, azért talán CSÜRY tanulmányának megjelenése után sem fölösleges az enyémmel kiadása.

Nem tartom megokolttnak CSÜRYnek azon eljárását, hogy aszerint csoportosította adatait, hogy milyenfajta szavak vagy suffixumok magánhangzói kerültek egymás mellé (pl. *-a, -e* v. *-ja, -je* személyrag, *-ba, -be* rag, *-va, -ve* képző, *ide, oda, szinte* határozószó, *ha, de, se* kötőszó, *jene, Benkő, Varga* stb. főnevek + valamely magánhangzón kezdődő szó), mert a két szomszédos szó mondattani vagy akár jelentés-tani viszonyának egyáltalán semmiféle befolyását sem látom arra nézve, hogy kiesett-e a magánhangzó vagy sem. Abból pedig, hogy néhány szó (*ne, ja, ma, na, te, mi, ti*) vagy suffixum (*Feri, Gyuri, Zsuzsi; kéri, üti, vészi*) magánhangzójának kiesésére nézve nem talált példát, nézetem szerint még egyáltalán nem következik, hogy ezek alkalmilag ki ne eshetnének. Lám, pl. az *ü* kiesésére sem talált példát, s ennek alapján (i. h. 166. l.) kimondja, hogy „az *ü* hang is kivétel az elisio

¹ Sőt, ami elég feltűnő s ezért magyarázatra szorul, másfajta esetekben sem ritka. Vö. *Brétttyó* < *Bérétttyó* (FIÓK: EPhK. XXVIII, 670) | *klamáris, klomáris* NySz. < *kalamáris* (< lat. *calamarius*) | *kláris* < *kaláris* (< lat. *corallis*) (PRIKKEK: NyK. XXIX, 336), *Krassó* < *Karassó* (MELICH: MNy. XX, 114) | *prádé* MTsz. < *parádé* | *slétrom* < *salétrom* (PRIKKEK: NyK. XXIX, 341) | *Trézst* < *Terézia* || *penég* < *éppenég* (KLEMM: MNy. XXV, 100) | *sőt* < *isőt* NySz. | *Zsáka* < *Izsáka* (KARÁCSONYI: MNy. IV, 353) | *Zsip* < *Izsep* (BÁTKY: Föld és Ember VII, 124).

alól“, pedig biztos példa erre (üvölt > üvöt) üt > öt (MTsz.) és nagyon valószínű (föveny ~) Fűén > Fény hn.

Azon tanulságokat, melyeket részint CsűRY vizsgálataiból, részint az enyéimből le lehet vonni, nézetem szerint a következőképen lehetne összefoglalni:

1. Gyakran használt szavakban vagy kifejezésekben (akár ugyanegy szó belsejében, akár két érintkező szó határán) egymás szomszédságában levő két teljes nyomatékú magánhangzó egyike, főleg gyors vagy indulatos beszédben, sokszor kiesik.

2. Ha mindkettő rövid vagy mindkettő hosszú, akkor mindig az elül álló esik ki.

3. Ha az egyik rövid, a másik pedig hosszú, akkor, tekintet nélkül sorrendjükre, általában mindig a rövid esik ki; azonban az újabkori erdélyi nyelvjárásokban, tekintet nélkül hosszúságára vagy rövidségére, úgy látszik, ilyenkor is mindig az elül álló.

4. Egyes ilyen rövidült szóalakok a nyelvtörténet folyamán állandósultak és többé-kevésbé közhasználatúakká váltak. Ilyenek: *András; bábosszony, Erdély, fersing, fésű, fogadj isten, forint, gazdasszony, gazduram, György, hál istennek, háládatlan, háládatos, ifjasszony, ifjúr, kend, kenték, lány, mért, midőn, mint, ne adj isten, némbēr, rá, rádás, róla, sír, sose, spongya, Szoboszló, társ, tárnok, téns (úr v. asszony), tétova, tinóru (gomba), trágya, tudj az isten, vicispán* és valószínűleg még néhány más is.

HORGER ANTAL.

Gyarmathi Sámuel levele Göttingából.

Nagy jelentőségű utazás volt „az összehasonlító nyelvészet atyjának“, mint ahogy Gabelentz Gyarmathit nevezi, Németországban való második utazása, melyet az ifjú gróf Bethlen Elek társaságában mint annak mentora és kísérője tett meg. Göttingában töltött éveinek eredménye a híres Affinitas c. műve volt (Göttinga, 1799.), mely a Magyar Hirmondó tudósítása szerint (1798. II. 36.) már 1798-ban kikerült a sajtó alól. Németországban az előkelő írók és tudósok egész csoportjával kötött részint barátságot, részint ismeretséget a lelkes magyar tudós, köztük Wielanddal, Adelunggal, hogy csak a legismertebb neveket említsük. Az alábbi levél, melyet Aranka Györgyhez Göttingából írt, érdekes világot vet a polihisztor Gyarmathinak sokirányú tudományos érdeklődésére, s bevezet bennünket abba a tudós körbe, mely Gyarmathi göttingai tartózkodását „mennországgá“ tette, s valódi iskolája volt a kiváló nyelvésznek. Különösen nagy hatással lehetett rá Schlözer és Gatterer mellett a 84 éves jénai Büttner ismeret-

sége s vele folytatott párbeszédei, melyekről oly lelkes hangon számol be levelében. Kállay Ferenc Gyarmathiról írt életrajzában (Nemzeti Társalkodó 1832. II. félv.) épen a Büttnerrel folytatott beszélgetések hatására vezeti vissza az Affinitas létrejövetelét. Az öreg Büttner különben maga is hasznát vette a fiatalabb szaktárssal való társalgásnak. Mint a levélből kitűnik, Gyarmathi viszont a magyar és a román nyelvről szolgáltatott adalékokat Büttnernek nagy poliglott lexikonához, s román nyelvtant épen ő küldetett e tudós, de ma már ismeretlen nevű nyelvész számára.

Alább közölt, eddig ismeretlen, Aranka Györgyhöz írt levelében eleven képét adja göttingai életének.

Göttinga 19a Jan. 1797.

*

Vissza érkezvén Göttingába, ott találám a G. B. I.¹ urfi kezibe küldött igen betses levelét a' M. Urnak, melly legelőbb: Erfurti irásom elein említett panaszomat; a mult nyári levelem elveszte iránt; egészen megenyhité és nagyon megvigasztala; azután pedig sok, igen fontos dolgok iránt közölt, Haza javára tzelőző javallásokkal mindnyájunkat serkentete. A' kinek vagyon füle az hallásra, hallja, mit mond a' Jo szívü Ember! A' kinek pedig nints, az nem méltó, hogy halljon. Mi most itt sokann vagyunk, igaz, mind Magyarok, de még is három félék: Gyermek, Férjfiak és Vének. A Gyermektől gyermeki dolognál egyebet ideje előtt nem várhatni; a Férjfiak, jó szível tsinálnak; a' mire fontos foglalatosságaiktól érkeznek, a Vén pedig mindent tsinál, a' mit tud; és a' mire tehetsége van. Nagyon kár, hogy olyan későre kapunk egy egy Választ abból a' szegény Hazából, mert tsak két correspondentiaival szinte 9 holnap telik, és így melly kevesset értekezhetünk, képzelhetni. Meddig lakunk itt, bizonytalan; de sokáig hogy nem, a' bizonyos. Már a' Bibliothecából a' Magyar dolgok egész Catalogussát leirtam; tiz Arcusra megyen. Küldöm is a' Gubernator Ur ó Excellentiája kezibe; hogy lehessen oda is szerentsém, ez alkalmazóság által, egy jó Uj Esztendőt ohajtani, és szünteleu Hazánk javára törekedő tsekély igyekezetem jelét, valami résztskében láthatóvá tenni. Igyekszem annak is végire menni; hogy mit lehet kapni a Volfenbütteli Bibliothecában lévő M. S. Budai Theca Maradványiról; apud Jacobum Burchard in ejus Hist. Bibl. Volfenb. Aug. Lips. 1744. Tom. 1. p. 101. lit. 6. és leirván, azokat is a' több gyűjteményei közzé a' M. Erdélyi Társaságnak le küldöm. Illyenekre, s' több más méltó dolgokra kívánok figyelmes lenni, és hogy itt létem, ne tsak azon néhány napban használjon; mig t. i. itt lakom; hanem azután is, mind holtomig; tehát a' végre megismerkedtem: 1° A leg első Bibliotheca secretariussal Sartoriussal², ki második Heyne után. Ez által sokat véghez vihetek Erdélybe létemben is a' Bibliothecában. 2° Schlözerrel különösen. 3° Grellmannal: a' ki derék Historicus és statista.

¹ Gróf Bethlen Imre.

² Történetiró, göttingai egyetemi tanár.

4° Spittlerrel¹, ezt tudja minden: ki? 5. Lichtenberg², Blumenbach³ *Botanicus*, Hofman (!), Philos. Buhle, Histor. Gatterer és Girtanner-rel; 's más érdemesekkel is, úgy hogy nehezen fordulhat elé olyan nevezetes dolog Erdélyben, a' miről ezután ezen Oraculumoktól tanátsot ne kérhetnek. Hát ama Régiidejű hol van? A nagy Büttner? Bezzeg ugyan telhetetlenkedtem, de még is jól nem laktam ezen Öregnek egyhédi társaságában, minden nap három négy órát mulatván nálla. Már most számot adhatok rólla; Miért halasztotta eddig 1771 's 1779-ben ki adot két Vergleichungs-Tafel-einek Continuatioját? Az Öreg azolta is mind szüntelen dolgozott, és sok, bámulásra méltó munkákat vitt véghez a' Polyglottum Lexiconjában; de minthogy Jenába senki az ő tormájának nem férge; nintsen ki ösztönözze. Az egy Legations Rath *Bertuch*³ Ur Weimarba az élesztgetője, aluszékony öreg tüzinek; de az sem látja két esztendőbe is egyszer. Most pedig hogy rám kapott a' 84 esztendős Öreg; látván hogy vele egy gyökeren rágodom; olly nagy öröme érkezett, hogy még a' házat is kisépértette, 's ki füstöltette, mikor magához várt; mellyet semmi Hertzegekért, Consiliarusokért eddig nem tselekedett; és bámult is a' szomszédság rajta, hogy illy nagy Zauber vagyok. Egész éjszaka is kész lett volna beszélni az öreg nekem; a' világ veghetetlen Alphabetumairól, és Grammaticájáról, énis sokat grammatizáltam neki a' Magyarból, Oláhból, és Tzigányból. Nem fogytunk volna soha ki egymásból. Kár hogy nem Göttingába lakik. Ha Forstert, Bats-ot, Büttner, Rüdiger, Plattner Göttingába tehetném, nem Paraditsomba, hanem Menyországban élnék. De megint kimenék az Utból. Büttner Apám tehát ir és dolgozik; El ugyan, soha nem végzi a' mit akar; mert arra két Büttner kellene; de úgy öszve hordotta már a' materialét, épületihez, hogy egy kisebb tudományu Áts is egyberakhatja. Mind öszve irta, és elrendelt tsumókba rakta, a Világ minden *szavát*, *Alphabetumát*, már most azon tsumókból tsak rakogatja rendibe az egyszer elintézett systema szerint a sok idegen szókat. XVI Heft leszsz a munkából és minden Heftben, a' *Mater Lingvá*-nak a maga Filiá-jival együtt, benne lesznek egy néhány ezer szavai. Ki jegyzem tsak a' *Mater Lingva*-kat illy rendel. I. Heft. Lateinisch 20. II. H. Moesogotisch (!) 18 F. III. H. Slavonisch 15 Filiájával. IV. Alt Preufisch 10 F. V. *Ungrisch* 22 Filiájival illy rendel: 1. Finnisch. 2. Esthisch. 3. Carelisch. 4. Olonetzisch. 5. Nord-Lapisch (!). 6. Sud-Lapisch. 7. Oszt-Lapisch 8. Permisch. 9. Syrjänisch. 10. Mordwinisch. 11. Mokschanisch. 12. Treremißisch. 13. Votjákisch. 14. Wogulisch um Tehu- lým. 15. Wogulisch um Wercho turja. 16. Wogulisch um Teherelým. 17. Wogulisch um Berezowa. 18. Ostjákisch, um Berezowa. 19. Ostjákisch um Narymszk. 20. Ostjákisch am Juga. 21. Lunpokol Ostjákisch. 22. Vaßjuga-Ostjákisch. VI. Heft. Semojädisch (!) 18. VII. Mantschurisch 18 F. VIII. H. Mongolisch 18 F. IX. H. Türkisch 20 F. X. H. Armenisch 19 F. XI. H. Alt-Griechisch 18 F. XII. Samskrutamisch

¹ Német történetíró.

² Természettudósok. Az első Gyarmathinak benső barátja.

³ Híres weimari könyvkiadó, ki maga is író volt.

11. F. XIII. H. Maläisch 16 F. XIV. H. Nieder Aegyptisch 18F. XV. H. Peruanisch 18 F. XVI. Meschicanisch 30 Foliaival együtt.

Már tsak ezen Catalogusból képzelheti a' M. Ur melly szer-telen munkának kell annak lenni. Egy jó darab részit elvégezeti, és ha mind el nem végezheti; nagy akadályja lévén, nevezetesen a 84 esztendő; tehát már mint egy testamentom szerint az Hálai Rüdiger leszsz az elvégzője, az egész munkának. Az Öreg előttem azzal mentegette magát, hogy ő már 3 esztendeje hogy Bertuch Urnak rég által adta a' munkája elejit, és a' nagy *Universale Alphabetum* Négy Tabellájit; és hát már tsak Bertuch Uron mulnék el, hogy nem metzteti, és nem nyomtattatja. Én ezt halván (!) beszélek Bertuch Urral is Weimaron által menet, és mondám az Öreg panaszsát. B. Ur mosojog (!) 's a' dolgot megmagyarázza: Hogy t. i. az öreg Büttner még soha egészét semmit nem irt, példa a két 1771. es 1779-beli Heft-je mert ez is félbe maradt. Így tselekszik ezen mostani nagy munkájával is; tsak igéri 's halogatja. De ha ma elkészitné én (:Bertuch:) négy hét alatt mindjárt ki metzterném a' Kupfereit. De így; félbe való munkához nem mérém ki metzteni. Én ezeket így értvén mindjárt meg ígérém *Bertuch* Urnak, hogy az Öregnek irni fogok, és bombárdirozom szüntelen leveleimmel; hogy addig ne nyugodjék, míg, nagy részit el nem végzi munkájának. Így talám tsak rá veszszük közön kézen, hogy még életibe szüljön valamit. Egy Oláh Grammatikát is ígértem neki, és kértem T. Pataki Uramat, hogy Postán az enyimet, melly maga kezínél van, küldje Jenába Büttnernek. Két Praeliminaris Dissertatió-ját írásba ide adta nekem, mellyeken fog kezdődni az *Universale Lexiconja*, és ha vágyik rá erőssen a' M. Ur: leküldhetem.

A Körösi M. S. Magyar Orsz. és Erd. Historiája nyomtattatása iránt ki küldött hirtetésemet eddig tudom olvasta a' M. Ur. Mit itéll rólla? Vár é annak ki nyomtatásából az hazára annyi hasznót mint én képezek? Szeretném az első Postán mindjárt vélekedésért látni eziránt a M. Urnak. Engel Bétsből irt nekem, és örvend nagyon is egykezetemnek. A Spitle Magyar Historiáját is majd le írjuk, már le jött Mátyás királyig, tavaszig elvégzi, én 4-gyed magammal rapialom tanítását hogy semmi el ne maradjon belölle. Ez az ember, in suo Genere unicus, a' Tanítása is az. Bizony leszsz mit olvasni a Rapturánk-ból. Rövid leszsz, de valóba fontos! Mikor tehát ennyi Historiai segedelmekkel, és a' Bibliothecaval is így körül vétetve vagyok; vallyon nem lehet é egy igen érdemes Magyar Historiát várni tőlünk? Erre feleletet várok.

Bézárom már hoszszu írásomat, mellyet eddig tudom olvasni is megunt a' M. Ur. De még valami juta eszembe: Hogy a' M. Urnál levő Nagy tsont tsak tsupa Maxilla, nem pedig Mely-peretz; ebből ujra bizonyosabb: hogy Jenába is láték most egy szertelen nagyságu Elefánt fejet, annak is a' Maxillája éppen ez a' tsont. Nem volt pedig ezen Koponya mellett, semmi Mely-tsont vagy egyéb tsont. Q. E. D.¹ A Salzman² tanításáról, mód-járól, előmenetelességről; s. a. t. ekkora leveletskébe irni bajos

¹ Quod erat demonstrandum.

² Jeles német paedagogus.

volna, mert a' mit láttam abból nem eleget tudnék, hanem a' mit olvastam azt kellene írnom. A pedig hosszú. Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo. Ő is így van; ki ditséri, ki gyalázza, még Gothai egy Consiliarius is gyalázta előttem; mondván hogy inkább formálja a' testeket, mint a' lelkeket az ifjaknak etc. De kit nem gyaláznak? Sőt kit ditsérnek, a' sok Brod-neiderek? Bajos az embereket megítélni. Hogy ő Fanaticus, a' bizonyos, de hogy most is Sveciából, 's Dániából, egy egész szekér tanítványt hozza neki Lentz, a' veje, és Coadjutor Professor társa; más, már ki tanult Holsatiai gyermekek haza vivésiből vissza térőleg; ez tsak ugyan jóra mutat, mert Credituma napról napra nevededtét mutatja. Száma tanítványainak 4 volt mikor ott voltam, Európának sok szegeleteiből, Muszka országából is. Egy szóval előttem Salzman nagy érdemű ember! Sok órákig; napokig terétselhetnék a' M. Urnak róla. De hiszen ahoz is leszsz még szerentsém. Ha leveleimet az én kedves Barátomnak Miklos Istvánnak meg mutatná a' M. Ur, nagyon kedvesen venném; köszöntvén ötét igen barátságosonn.

Lentzet említvén; ezt jegyzem meg róla; hogy mikor Göttingán keresztül Dani(a)ba utazott volna haza vijendő Tanítványival; egy Déák levelet adék kezibe *Ihre* Svecus Tudóshoz intézve, mellybe kértem, hogy velem a' Lapponiai nyelvről Correspondeáljon, mellyben ő, *Ihre*, Lexicont irt. Levelemet Lentz elvitte, Ihrét halva kapta, leveletem az Svecus Ujságokba kinyomtatatta, hogy ha találkoznék vagy egy Svecus Tudos, ki velem Correspondeálni szeretne. Már most tsak várom a' Postán hogy vagy egy Sveciai szent lélek sugaljon bé hozzám. Nagy örömömre esnék; ha Északig bé nyulhatnék író kezeimmal. An nescis longas *Grammatis* esse manus? (:vagy Gyarmatis:) Illyen álmódosásokkal is kell az embernek életibe nebelegni! Mert addig futtatja ember az eszít, míg él, azon tul pedig hol dolgozik? vagy nyugszik? még Kánt is kérdi?

Kánt juta eszembe! Kánt Philosophiájáról kíván tudni a' M. Ur. Én tellyes életembe rosz Metaphysicus voltam, az ő egész Tudományja pedig mind Metaphysicum, azért is nevezi Transcendentálisnak, mivel a' Valóságok országából, a' tsupa képzelmenyek országába transcendál; nem figmentumok ugyan; hanem tsupa abstractiobul készült, valóságok, igazságok, mellyek sok eddig meg szokott hibás vélekedésektől az embert nagyon gyógyítják, de megtanulások¹ bizonyoson különös applicatio kívántatik, legalább az én elmémnek; melly nem adná öt-hat letzkéjít Blümenbachnak a' Nat. Historiában, vagy Lichtenbergnek a' Physicában, a' Kánt sok Caputjaiért. Trahit sua quemque voluptas. A halhatatlan Lichtenberget nem szünöm esztendőt által fréquentialni. El végzem a' hosszú eleybelegy szalma, széna, pojva gyűjteményt, és leg betsesebb, szivességébe, jóságába ajánlott, a' leg hivebb tisztelettel vagyok holtomig a' Mlgos Urnak
alázatos szolgája
Gyarmathi.

Eredetije az Erdélyi Múzeum levéltárában egy ívnél rövidebbre vágott halványkék papiros négy oldalán, címzés és boríték nélkül.

Közli: CSÚRY BÁLINT.

¹ Olv.: megtanulásokhoz.

Tálya.

KARÁCSONYI JÁNOS érdekes cikkében (MNY. II, 273—4) összefüggésbe hozza a különféle *Tálya* helységneveket a francia *tailles* (!) szóval. Az ő nyomán PAIS DEZSŐ a Napkeletben (I, 188) a hegyaljai *Tálya* községnevet a franciából származtatja.¹ A francia eredetet valószínűvé teszi az a körülmény, hogy két közeli község: Bodrog-Olaszi (1224: *Francavilla*) és Liszka-Olaszi (1201.) kétségtelenül francia telep (PAIS: RÉT Hongr. I, 18).

Kérdés, van-e olyan francia szavunk, melyből a magyar helynév származhatik.

Legközelebb eső feltevés a francia *taille* szóra gondolni, mely LITTRÉ szerint: 'Bois coupé qui commence à repousser.' A régi franciából egyetlen példát ismerek erre a jelentésre az 1322. évből: „Li diz marcheanz doivent taillier les vint bonniers du bois de la *taille* du foissel ensi que autrefois on esté tailliez les tailhages du fossiel.“ (GODEFROY a *taillage* címszó alatt; a *taille* címszó hiányzik.) Itt a *taille* kétségkívül azonos jelentésű a mondat vége felé levő *tailhage*-val, azaz a. m. 'irtvány, bozót'. A *taillier* ige s egyéb származékai: *tail*, *taillis*, *taillier*, *taillete*, *taillage*, *tailleul* különben mind erdőkitermelési műszavak. Erre mutat a középlelatin *tala*, *tailha*, *tallia*, *tailea*, *talea* 'silva caedua', vagy 'vastatio, depopulatio' (DU CANGE passim), valamint a *taille* szónak néhány dialecticus jelentése, mint 'pré de grandeur moyenne' (VERRIER-OUIL- LON, Gloss. étym. d'Anjou) és 'taillis' (H. LAPAIRE, Le patois berrichon). A 'bozótszerűen újra felnövő erdő' nyilvánvalóan másodlagos jelentés; az első a szó etimológiája szerint is 'irtás, vágás' lehetett. Könnyen elképzelhető, hogy a francia gyarmatosoknak az általuk erdőtlentített tisztáson keletkező telepe *Taille* 'vágás, irtás' nevet kapott.

Gondolhatunk azonban a szó más értelmezésére. A *taille* szó jelentett a régi franciában 'rovást, bemetszést' is.

Szinte a mai napig szokásban van Franciaország egyes vidékein, hogy a pék vagy a mészáros és állandó vevője úgy ellenőrzi a szállított és átvett árucikkek mennyiségét, hogy valahányszor a pék kenyeret, a mészáros húst ad vagy küld hitelbe, két — egymás mellé helyezett — pálcikára (melyet ma *taille*-nak hívnak) berovást, bemetszést tesznek. Az egyik pálcika a szállító, a másik a rendelő birtokában van, s a leszámolásnál, illetőleg a fizetésnél csak azok a bevágások számítanak, melyek a két pálcikán egybeillenek. Ez az elszámolási mód annyira általános volt, hogy a francia Code civil is elismeri 1333. articulusában hiteles bizonyítási módnak (LITTRÉ *taille* 14° al.).

¹ Az Eger-vidékit is. — SZERK.

Hasonlóképen rováspálcákra való bemetszés útján történt az adófizetés és az adókötelezettség számontartása. Innen a *taille* szó jelentette egyrészt magát a fejadót, másrészt az adókirovást, majd bizonyos területet, mely ugyanazon adókirovó és beszedő szerv hatáskörébe tartozott, vagy amely adókirovás szempontjából bizonyos egységet alkotott. Vö. *taille* 'district, jurisdiction, territoire d'une ville' (DU CANGE, Gloss.); így 1363: „Punicion et correccion des fais perpetrés et avenues en ladictte ville et *taille* d'icelle“ (DU CANGE *tallia* 6. al.; uo. id. több más forrás). Azonos jelentése van a *taillage* származékszónak (DU CANGE *talliatgum* al.). A *taille* 'rovás' és *taille* 'fejadó' összefüggését már Voltaire észrevette (LITRÉ *taille* 15° al.). A *taille* 'kerület' jelentés kifejlődését másként is magyarazzák (E. GAMILLSCHEG, EtWörtb. der fr. Spr.) a *tailleur* igének 'felmetszeni, szétvágni', majd innen 'kiszabni, felosztani' jelentéséből. Ezzel szemben azonban az előbbi magyarázatot támogatja az az ismeretes tény, hogy a rovás eszköze: a *cultellus* a középkori latinban, majd ennek fordításaként a kés Magyarországon a XVI. században — ugyanolyan jelentéssel, mint a *taille* — jelenti az egyházi adókerületet (TAGÁNYI K.: GazdtörtSzemle VII, 234; idézve KERTÉSZ: Nyr. XLII, 60). Hasonlóképen a magyar *áj* 'bevágás, rovátka' szónak, valamint a *róni* ige *ravatal*, *rovatal* származékának — melyeknek első jelentése tehát teljesen azonos a *taille*-ével — van 'adókerület, latifundium censum' jelentése is (PAIS: MNy. VII, 412).

Bármelyik jelentésből induljunk is ki, a francia toponymia több bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a *taille* szó önállóan is, meg összetételekben is sűrűn használatos helymegjelölésre. Így az Ourthe és az Amlève között a Liège—Marche—Stavelot alkotta háromszög közepetáján van a *Plateau des Tailles* (VIDAL-LABLACHE, Atl. Gén. carte 74. bE.), s ugyanennek a fennsíknak déli részén *Tailles* község (Velhagen-Klasing: K. des Kriegsschauplatzes). Van azonkívül Anjou-ban, Saumur közelében *La Taille* nevű kisközség, valamint idetartozik a *Taille de Bourbon* 'bois de cent vingt-deux arpents de la Maîtrise des Eaux et Forêts de Moulins'. Megemlítendőek még: *Taillemoutier* és *Taillebois* Normandiában, több *Taillebourg* (Saintonge, Agenois, Condomois, Bas Armagnac), *Taillefontaine* Picardiában, *Tailleville* Normandiában; továbbá *Taillat*, *Taillis*, több *Tailly* stb. (I. SAUGRAIN, Dict. Univ. de la Fr.). E példák mindinkább az erdőirtással vannak kapcsolatban.

Nehezebb a hangalak kérdése. Ó-francia jövevényszavaink tanúsága szerint a szóvégi, e-vel írt hangsúlytalan magánhangzó az átvétel idejében nem hangzott; így: *clenche*: *kilincs*, *maistre*: *mester*, *barde*: *bárd*, *targe*: *targe* (MELICH: MNy. X, 388). Azt bajos feltennünk, hogy kérdéses helynevünk

régibb átvétel, mint többi francia jövevényszavunk. Minthogy azonban a fentemlített két másik közeli francia telepre a XIII. század legelejéről van már adatunk, feltehető, hogy e községekkel egyszerre *Tálya* is már legkésőbb a XII. században keletkezett.¹ A szóvégi *o* lekopása csak a XIII. századtól lesz általánossá (MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. der fr. Spr. 1913. 117), s így a XII. században az *o* ejtése feltehető.

A szóvégi *o* lekopása igen lassú folyamat volt; közben a nyelvszokás ingadozott, s ma még kellőképen fel nem derített mondatfonetikai jelenségek is érvényesültek. Különben is, minthogy a tulajdonnevek bizonyos fokig megmervült nyelvmorfológiai alakokat — egyebekben — kipusztult alakokat őriznek meg (a genitívust pl. *St. Josse* < [monasterium] *Sti*

¹ Szinte kétségtelen, hogy a XI—XII. sz.-ban voltak vallon-francia telepeseink. AUNER (Századok L, 28 kk. és MNy. X, 419 kk.) meg PAIS (Rfthongr. I, 15 kk. és 135 kk.) felsorolják az erre vonatkozó adatokat. Ha a liège-i krónikának azt az adatát, mely a XI. század derekán Magyarország szaktól liège-i telepeseiről szól, csak kétkedve fogadjuk is el, s ha Leodevin püspök kivándorló-toborzását legfeljebb valószínűnek tartjuk, megbízhatónak látszik az az adat, mely a XII. sz. elején (1103.) Magyarországba jött gyarmatosokra céloz (vö. PAIS i. h. 141). Az adatot két, 1103-ban és 1124-ben keletkezett oklevél tartalmazza, mely egy a XIII. sz.-ban összeírt stavelot-i cartulariumban található (J. HALKIN — C. G. ROLAND, Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot—Malmédy I, 271 és 289 kk.).

Az első oklevél arról szól, hogy egy Anselmus nevű szabad ember Braz községben bírt beneficiumát 12 és fél márkáért átadja a stavelot—malmédy-i apátnak, minthogy fiaival együtt Magyarországra készül. Nehéz eldönteni, hogy az oklevél adás-vételi szerződés-e, vagy egyszerűen letétbehelyezés, elzalogosítás. Az előbbi feltevés valószínűbbnek látszik.

Az említett 1124-i oklevél másolatából, mely ugyanerre a beneficiumra vonatkozik, megtudjuk, hogy Anselmus katona ember volt s beneficiuma fejében az apátság longe-i várában őrszolgálatot teljesített. Értesülünk továbbá arról, hogy elutazása előtt azt a kikötést tette (úgy látszik, csak szóbelileg, mert az előbbi okirat erről mit sem tud), hogy ha visszajönnek — akár ő maga, akár fiai — javadalmukat ugyanazon összegért visszavásárolhassák. Forrásunk elmondja aztán, hogy Anselmus-nak és fainak halála híre érkezett, mire egy barátot Magyarországra küldtek, hogy biztos értesülést szerezzen, s minthogy a kiküldött a hírt megerősítette, a kolostor a beneficiumot birtokába vette. (Az oklevél többi része nem tartozik tárgyunkra.)

Anselmus két fiával nyilván szerencsét próbálni jött Magyarországra s ezért tette pénzéé vagyonát. A visszaváltási jog biztosítása nem jelent semmit, mert hasonló esetekben mindig tettek (ma is tesznek) ilyen kikötéseket. Ha kereskedőről volna szó, megértenők, hogy üzleti ügyben megy bizonyos időre oly távoli országba, de katona ember alig vállalkozott volna ilyen útra más célból, mint hogy a csodás érvényesülés messze földjén kardját felajánlja s boldogulást keressen. Feltehető az is, hogy látogatóba ment vagy örökséget akart átvenni; ez esetben azonban már kellett magyar földön vallon telepéseknek lenniök. Az a meglepő körülmény, hogy forrásunk minden bőbeszédűsége mellett sem említi az utazás célját, csak úgy magyarázható, hogy Anselmus igen is le akart itt telepedni, s hogy az ily kivándorlás igen gyakori volt. — Érdekes, hogy egy szerzetes nem is nagyon jelentékeny ügyben, hírszerzés céljából a távoli Magyarországra megy. Ez arra mutat, hogy az érintkezés sűrű volt, s hogy a francia szerzetes nálunk kolostorokban, esetleg egyes telepeken valószínűleg honfitársaira talált.

Jodoci, Francorchamp < *Francorum campum* vagy az ablativust pl. *Aix* < *Aquis*), hanem hangalakjukban is néha konzeratívabbak a közfőveknél (ahogy *Reims, Aix, Chamonix, Arras* stb. máig is hangzó *s*-szükkel bizonyítják): feltehetjük, hogy amikor a közfővegek hangalakjában gyakrabban hiányzott az *a*, *Taille*-ban ugyanaz gyakrabban hangzott, mint nem. Ez a körülmény kellőleg megmagyarázza a kétféle megfelelést. Az úgynevezett sorvadó *e*-t manapság Közép- és Észak-Franciaországban, amikor hangzik, *ö*-féle hangnak ejtik, s az egész nyelvtörténeten át kevés kivétellel *e*-vel jelölik. Ebből *e*-féle hangra következtethetünk, melynek a magyarban, esetleg közel eső hanghelyettesítéssel, *é* felel meg, mint azt *botos* < *botēs* ~ *botis*, de főleg *csemélet* szavunk (MELICH i. h.) kétségtelenné teszik. Az *-ill-* *l* hangot jelöl. A *talē* alakból, hangzóilleszkedéssel, azt hiszem, meg lehet a *Tályá*-t magyarázni.

Meg kell említenünk egy másik lehetőséget is. Ugyanazon *taille* alapszó azonos jelentésű hímnemű *tail* (GODEFROY) alakpárjának a Huy—Namur-vidéki *-ia* < *ellu* kicsinyítő képzővel ellátott alakja **taillia* (*talja*) volna, honnan a magyar *Tályá* természetesen származhatnék. A nőnemű alapszó a modern vallonban megvan 'irtás, tisztás, bozót' jelentésben: *li taye és frézes* 'a szamócás tisztás', de kicsinyítő képzős alakja ismeretlen mind az *ellu* > *ia*-, mind az *ellu* > *é* és *ellu* > *o* területén; sőt egyéb ó-francia területről sem ismerem az ennek megfelelő **taillel*, **tailleau* alakot. Csupán az *-et*, *-ette* kicsinyítő képzővel képzett alak található ma, még pedig a hímnemű *Taillet* 'Com. du dép. des Pyrénées Or' és a nőnemű *Taillette* 'Dép. des Ardennes, arr. cant. de Céret' (Grande Encyclopédie XXX.); ez az utóbbi adat a vallon nyelvterülethez közel esik. A vallon toponymiaiban a már említett *Tailles, Plateau des Tailles*-on kívül csak a *teyis*' formát ismerem. Az *-ia* ugyan mai napig eleven s alkalmas új szavak individualis képzésére (J. FELLER tanár úr szíves levélbeli értesítése), mégis bármennyire csábító volna is a hangalakok szabályos megfelelése — bizonyítékok híján inkább az első *Taille* > *Tályá* feltevést tartom valószínűnek.

BÁRCZI GÉZA.

Három szövegmagyarázat.

1. Az Apork. 50. lapján a 91. zsoltár fordításában a a következő mondatot találjuk: „remenkedem ő bele, Mert ő megzabadeitot engemet a vadozoknak tőreből.“ Ugyane mondat a KeszthK. 244. lapján így hangzik: „remenkedem ő benne Merth w megzabadeytya, engemeth, vadazoknak haloyatwl.“ A KulcsK. 226. lapján a következőképen: „remen-

kedem w benne Merth w meg zabadeyta engemeth vadazoknak haloyatwl.“ A későbbi zsoldtárfordításokban rendszerint a madarászok hálójáról van szó. Az a kérdés, miképen magyarázzuk azt a jelenséget, hogy az AporK.-ben a *vadozoknak* szót találjuk a KeszthK. és KulcsK. *vadazoknak* alakjával szemben.

Ha csupán a szövegből indulunk ki, első gondolatunk az lehet, hogy az AporK.-ben egy *vadoz*-igének igeneves alakjával van dolgunk. Hiszen az *-ász* képzőnek *-ósz* vagy *-osz* változata eddig még nem ismeretes; a *-z* denominális ige-képző előtt viszont *o* és *a* egyaránt előfordulhat mint tövéghangzó. Ennek megfelelőleg beszélhetnénk akkor *vadaz*-igéről is, s ez esetben így olvashatnók a KeszthK. és a KulcsK. megfelelő adatait is. Bizonyos azonban az, hogy ez olvasat ellen jelentéstani nehézségeken kívül még egy fontos ok szól: a *vadaz*-igének sem a mai népnyelvben, sem azokban az emlékekben, melyek az *sz* és *z* hangok írását megkülönböztetik, nem találjuk nyomát.

A *vadozoknak* példa másik magyarázata az lehetne, hogy itt íráshiba van; azaz a kódexíró az *o* betűt tévedésből írta *a* betű helyett. E mellett szól mindenekelőtt az, hogy a *vadász*-ige és névszó már a XIV. századtól fogva *a*-val fordul elő: 1375, 1404, 1422: *vadaz*; 1480: *Wadaz* (OkI Sz.); BesztSzój.: *vadaz*; SchlägliSzój.: *vadaz*, *vadazv*; BécsiK. 255: *vadazia*; KeszthK. 358, KulcsK. 328: *vadazoknak*. E magyarázat valószínűségét csökkenti azonban az, hogy az AporK. írója az *o* és *a* betűt nem szokta összetéveszteni. Továbbá az sem erősíti, hogy a *vadászok* igealak Calepinus szótárában *Vadozok* írással is előfordul (de l. uo. *Vadazas*, *Vadasz*, *Vadaszo*, *vadaz*, *vadasz*, *vadazni* — MELICH Calepinus-kiad. 46, 192, 325, 326).

A nyelvtörténet azonban egy harmadik magyarázatot tesz valószínűvé. A névszóból igét képző *-ász* *-ész* ugyanis azonos a gyakorító *-asz*, *-ész* képzővel, ebben pedig az *á*, *é* csupán a tövéghangzó megnyúlásából keletkezett (l. NyH.⁶ 61, 79). Az *-ász* képző *á*-ja e szerint *á*-ra megy vissza, a régi magyar *á* pedig, amint tudjuk, részint megnyúlt, részint azonban *o* hangon át *a*-vá változott (l. GOMBOCZ, Magyar tört. nyelvtan III, 45). E szerint a *vadozoknak* alak az *o* hangzós változatnak egy késői példája volna, s így olvasható: *vadoszóknak*. Ha azonban egykor egy **vadász*, illetőleg *vodász* igealak volt, az ebből fejlődött **vadosz* alak mellett igen könnyen keletkezhetett **vodusz* is, melyben a szóvégek-kiegyenlítődéésén átment *vodu* (l. 1240 kör.: *Vodu* OkI Sz.) *u* hangja az *sz* képző elé is átkerült. Az AporK. esetleges *vadosz*-alakja nyelvtörténeti szempontból legszabályosabban ebből a **vodusz*-alakból vezethető le. Könnyen lehetséges tehát, hogy az AporK. *Vadozoknak* szava az *-ász* képző egy régi rövid tövéghangzó megelőzte változatának fennmaradt emléke, s így egyik bizonyí-

téka annak a nyelvtörténeti tételnek, mely az *-ász*, *-ész* képző kialakulására vonatkozólag fennáll.

Egy ilyen *vadosz* alakból azonban még egyéb következéskére is juthatunk. Ha t. i. ennek egykor **vodusz* ~ **vodosz* változata volt, amely utóbbi középzártságú hangzóilleszkedést mutat, akkor ez utóbbinak szabályszerű folytatása egy **vadasz* alak. Hogy nyelvelmékeink *vadaz-* szavai közül olvasható-e valamelyik így, arra nehéz biztos feleletet kapnunk. Valószínű, hogy kódexeink korában legalább a nyelvterület legnagyobb részén már a képzőnek *-ász*, *-ész* alakja (l. FestK. 372: *mereeszked-*) uralkodott, mely a rövidhangzós változatokat háttérbe szorította.

2. Az AporK. 19. lapján a 69. zsoltár fordításában fordul elő: „Mencz meg engemet a farbol hog' ne tőyem bele.“ Mivel az itt található *tőyem* alak olykor a nyelvtudományban is a *tesz* ige felszólító módjának tárgyias első személye gyanánt szokott szerepelni, talán nem felesleges a NySz. értelmezésére utalnunk, ahol ez az igealak a *tővik* ige egy régi példája. Ugyanez a zsoltárrészlet a KulcsK. 163. lapján így hangzik: „Mench meg engemet faarbool, hogy benne ne zegeztelfem.“ A KeszthK. 170. lapján ehhez hasonlóan: „Mench meg engemeth faarbool hogy benne ne zegeztelfem.“

3. Tévedésre könnyű alkalmat adó mondat a KulcsK. 328. lapján a 124. zsoltár fordításában: „My lelkenk meg zabadwla mykeppen werees vadazoknak haloyabol.“ Székely István zsoltárkönyve (Krakkó, 1548.) 136. lapján e részlet így hangzik: „Az mi lelkünc mint eg madar ki ki zabadult az mada-razoencac törökből.“ (L. NySz.) A KulcsK.-beli *werees* alaknak itt tehát *madar* felel meg. Hogy a *werees* szó itt íráshiba *wereeb* olv. *veréb* helyett, azt a KeszthK. 358. lapján olvasható megfelelő mondat bizonyítja: „My lelkenk meg zabadwla mykeppen *wereeb* vadazoknak haloyabocl.“ (Régi zsoltárfordításaink egyéb ily hibáira vonatkozólag l. MELICH: Nyr. XXXII, 311—4.)

LOSONCZI ZOLTÁN.

A magyar *-ica*, *-ice* kicsinyítő képző.¹

Vizsgáljuk meg a XVII. sz.-i *-ica*, *-ice* végű keresztnéveket. Ha az *-ica* képző szláv eredetű, akkor természetes, hogy első keresztnéveink, tehát a *Magdica*, *Katica* stb. a szláv nyelvekben a XVII. sz.-ban, illetőleg már előbb is megvoltak. De a száraz tények megállapítása itt már akadályokba ütközik. Az *-ica* képző ui. igen régi a szlávtságban (l. BELIC: Arch. f. slav. Phil. XXIII, 173); megvan már az ógyh. szlávban is, de BELIC csak néhány közsztöt gyűjtött össze,

¹ L. MNy. XXV, 194—8.

a személynevek gyűjtői, MIKLOSICH (Denkschr. X.) és MARETIĆ (Rad 81. és 82. köt.) viszont nem közölnek évszámokat adataik mellé. Ad egy kisebb névjegyzéket FRIEDRICH, Cod. ep. et dipl. r. Boh. is, de a kérdéses nevek itt sem fordulnak elő. Egyedül a horvát akadémia szótára jegyezte fel az évszámokat is; vessük tehát össze adatainkat ennek kalauzolására mellett.

Magdica előfordul ugyan a szerb—horvát nyelvben, de csak a XIX. sz.-tól kezdve. *Katica* is csak a XIX. sz. óta ismeretes. A *babicá*-ra, ha nem 'spielpuppe' jelentésben is, már a XIII. sz.-ból van adat. *Annica* előfordul a XVII. sz.-ban (*Ānica*). A *Gyuricá*-t már a XIV. sz.-ból idézik. A *Borica* név ismeretlen; meg kell jegyeznünk, hogy a szláv nyelvekben a *Borbála* általában nem *Barbara*, hanem *Varvara*; van ugyan egy *Bārica* adat, de ez újabb keletkezésű. *Evica* község van, s a szótár szerint talán azonos a föltehető *Evica* keresztnévvel.

Eszerint XVII. sz.-i adataink közül kétségkívül szláv eredetűek *babica*, *Gyurica* és talán *Annica*. A XVII. sz.-i szerb—horvát nyelvben ismeretlen *Magdica*, *Katica*, *Borica* és a XVIII. sz.-i *Evica*.

Megtörténhetik, hogy nyelvünkbe egy vagy több idegen szó kerül, s annak valamilyen származékát is átvesszük. Ilyen szópárból aztán a magyar nyelvérzék elvonhatja a képzőt és új szókat alkothat vele. De aztán az a képző, legalább egyelőre, abban a fogalomkörben marad, amelyhez tartozó szavakból elvonódott. Világos példa erre a *-nok*, *-nök* képző. A szlávságból átvettük az *udvar*: *udvarnok* szót; ebből a nyelvérzék elvonta a *-nok* képzőt, s új szókat alkotott vele: *tálnok*, *fégyvernék*, *asztalnok*, *pohárnok*. E szók tehát már magyar alakulások szláv eredetű képzővel (l. MELICH: MNy. XXII, 276, XXIV, 4); de nemcsak a szláv *udvarnok*, hanem a fentebbi magyar szók is mind királyi vagy főúri szolgálatban álló embert jelentenek, azaz a képző megmaradt eredeti fogalomkörében.

A XVII. sz.-ban átkerült nyelvünkbe a *babica* szó, de csak 'spielpuppe' jelentéssel; egyszersmind már a *babicá*-nál előbb megvolt *baba* szavunk. A nyelvérzék ez alapon elvonhatta volna az *-ica* képzőt, s új szókat alkothatott volna vele, természetesen egyelőre játék- vagy hasonló tárgyak nevéből. De ilyen szavunk sem a XVII., sem a XVIII. sz.-ban nincsen (úgy látszik, a *babica*-játék a XVIII. sz.-ban különben is divatját mult). A szláv *Gyurica* képzőjével is alkothattunk volna egyelőre fiúneveket, de a *Gyuricá*-n kívül a XIX. sz.-ig egy *-ica* képzős fiúnevünk sincsen.

A *babica* szó tehát elszigetelten élt nyelvünkben, s kétségkívül idegen eredetű; a *Gyurica* ugyancsak elszigetelt volt, s szintén kétségkívül idegen. Így most már bátran

kimondhatjuk, hogy elszigeteltsége miatt a *subica* is idegen eredetű, ha megfelelőjét egyelőre nem tudjuk is kimutatni.

XVII. sz.-i leányneveinkről azt mondhatná valaki, hogy ezekben az *-ica* mégis talán a *subica*, *babica* és *Gyurica* szóból vonódott el. Ámde mind a három szó más-más fogalomkörből való, s a maga fogalomkörében egyik sem terjedt tovább. Hogyan lehetett akkor hatásuk egy negyedik fogalomkörre, a leánynevekére? A *Gyurica* mint fiúnév, közel állván a leánynevekhez, talán mégis szóbajöhetne. De itt meg az a baj, hogy keresztneveink időrendjében *Gyurica* nem az első, hanem a negyedik. *Annica* megvan a XVII. sz.-i szerb—horvátban is (*Anica*); ez tehát lehet szláv eredetű nevünk, de az időrendben ez sem az első, hanem a harmadik keresztnevünk; épen ezért lehet magyar is, t. i. az előtte előforduló kettőnek: a *Magdicá*-nak és *Katicá*-nak mintájára is létrejöhetett.

Az eredmény tehát az, hogy maradt négy, esetleg öt leánynevünk, amelyek akkor a szerb—horvátban nem voltak meg. A többi szláv nyelvből évszámok adatokat nem ismerünk. Így egyelőre ne beszéljünk határozottan, csak azt állapítsuk meg, hogy e leánynevek képzője önálló, magyar is lehet.

Most vizsgáljuk meg, hogy ez a talán magyar képző hogyan terjedt tovább. A XVIII. sz. elején fölbukkan egy közszó, az 'agarius piperatus' jelentésű *galambica*. Hogy itt a leánynevek *-ica* képzője átcsapott a növénynevek fogalomkörébe, azon nem csodálkozhatunk, hiszen épen a *galamb* szónak egy másik származéka, a *-c* képzős *galamboc* szintén növénynév ('peristerium'). A *galambica* szó mintájára keletkezett népnyelvünkben a többi *-ica* képzős növény- és állatnév: *körmice*, *levelica* stb. A leánynevek becézője aztán a XIX. sz. óta egyfelől fiúnevekben is előfordul: *Palica* stb., másfelől közszókhoz (amelyek nem növény- és állatnevek) is járult: *tubica*, *farkinca* stb.

Külön kell tárgyalnunk a székely közszókat, mert itt a köznyelvben szokatlan származékok vannak: *bábicás*, *bogarica*, *bordica*, *pöszmelice*. Eredetük kétségtelenül összefügg a nem erdélyi növény- és állatnevekével, s nem lehetnek idegen elemek, már csak azért sem, mert e szók a szomszédos idegen nyelvekben nincsenek meg. A székely *-ica* képzés tehát a többi nyelvjárás növény- és állatnév-képzésének egy különálló ága, mert a képző funkciója részben eltér a népnyelv egyéb körzeteiben észlelhetőtől.

*

Hogy a képző származását most már eldönthessük, vizsgáljuk meg, van-e nyelvünkben más, ennyire elterjedt és eleven, szláv eredetű képző.

Egyet már láttunk: a *-nok*, *-nök* képzőt, amellyel a magyar nyelvben is alakultak új szók; de azt is láttuk, hogy ez a képző megmaradt abban a fogalomkörben, amelyből elvonódott. S ha van is nyelvünkben még igen sok ilyen szó: *irnök*, *mérnök*, *dálnok*, *ügynök* stb., ezek nem a népnyelvben alakultak, hanem a nyelvújítók gyártmányai. Érdekes, hogy e szláv *-nok*, *-nök* mellett volt egy másik *-nok*, *-nök* képzőnk is (*Szolnok*, *Keréknék* l. MELICH: MNY. XXII, 277, 326), amely nem lehetett szláv eredetű.

Másik ilyen sokat emlegetett szláv képző az *-ár*, *-ér* (*kád*: *kádár*, *kulcs*: *kulesár* stb.); részben ezek nyomán keletkeztek, de ismét csak mint nyelvújítási szók: *áldozár*, *üzér*; *bankár*, *tikkár* stb. Ennél megint megjegyezhetjük, hogy van nyelvünkben két másik *-ár*, *-ér* képzőnk is: *búvár*, *kopár*, *tündér*, *csapodár*, *vezér*, *lövér* (NyH.⁷ 90); *dobár*, *dombár*, *tombár* (GOMBOCZ: MNY. XX, 61), s ezek a képzők sem lehetnek szlávok.

Ami harmadszor szóba jöhet itt, az a régi nyelvünkben sűrűn előforduló *-sa* képző: *Fehérsa*, *Józsa*, *Maksa* stb. Ezt a képzőt MELICH szláv eredetűnek magyarázta, mert ott csakugyan van *-sa* kicsinyítő képző (l. MNY. III, 173 kk.), de igen sok *-sa* végű szavunknak szláv megfelelőjét nem tudta kimutatni. Még kérdésesebbé, sőt nem egy tekintetben érthetlenné tették a képző szlávágát PAIS DEZSŐ adatai és megfigyelései, melyeket „A szint jelentő melléknevek lappangó kicsinyítői“ (MNY. VIII, 300) c. tanulmányában közölte. Nehéz dolga volt neki, hogy igen régi magyar, sőt finnugor eredetű szókra szláv képzőt erőszakoljon rá. S ha cikkét figyelmesen olvassuk, látjuk, hogy ő már érezte azt, amit később ugyancsak MELICH (MNY. X, 195) eldöntött: voltak nyelvünkben szláv *-sa* képzős nevek, de volt egy magyar eredetű *-sa* kicsinyítőnk is.

Igy fest nyelvünkben a három legfontosabb „szláv eredetű“ képző. Láttuk, hogy amennyiben e képzők csakugyan szlávok, nyelvünkben vagy egyáltalában nem, vagy csak megszorítással terjednek tovább, vagy csak a nyelvújításnak köszönhetik további életüket. De voltak vagy vannak nyelvünkben a szlávokéival azonos hangzású s részben azonos funkciójú magyar eredetű képzőink is (ilyenek még az *-ó*, *-ka*, *-cska*, *-iskó* stb. kicsinyítők), de a két képzés független egymástól.

Igy már talán nem merész feltevést kockáztatunk meg, hanem az igazságot állapítjuk meg, amikor ezt mondjuk: minthogy szláv eredetű szavaink *-ica* képzője elszigetelődött, ellenben nagy területet hódított meg a leánynevek becézője, s minthogy e leányneveket fenti alakjukban az akkori szerb—horvátból, sőt igen valószínűen az egész akkori szlávágból nem mutathatjuk ki — ez a képzőnk magyar eredetű.

Keletkezését is könnyen megmagyarázhatjuk: régi nyelvünk-

ben volt *-k* kicsinyítő képző, s e mellett *-ika* képző; volt *-cs* kicsinyítő, s e mellett (az ó-magyarban) *-icsa* képző; épígy volt a régi magyarban *-c* kicsinyítő képző (l. MNy. XXIV, 104), s e mellé alakult — az akkor is élt *-ika* mintájára — a magyar *-ica* képző.

Még csak azt jegyzem meg, hogy újabb szláv *-ica* képzős nevek is bejuthattak később nyelvünkbe. Két ilyen nevet ismerek: *Dorica* és *Kubica* [SÁNDOR, Sokféle XII, 244], vagyis a *Dorottya* és *Jakab* becéző alakja. JUHÁSZ JENŐ.

A kiegészülés a magyarban.

Mit nevezünk nyelvi kiegészülésnek? E nyelvi jelenséget pontosan meghatározni, a hozzá közelálló és hasonló jelenségektől élesen elhatárolni nem lehet. A lélek, a nyelvteremtő szellem folyton alkot: összekapcsol, szétválaszt. Összefüggő, rendszeres fejlődési vagy talán helyesebben: alakulási folyamatot megállapítani meddő kísérlet volna.

A nyelvi kiegészülésről egyetlen nagyobb összefoglaló munka van: OSTHOFF, Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen (Heidelberg, 1899.). OSTHOFF ezen értekezésében a nyelvi kiegészülés okát — igen helyesen — lélektani alapon igyekszik megfejteni. Megállapítja ugyanis, hogy a kiegészülés kereteibe tartozó szavak mind a beszélő ember mindennapi életében lépten-nyomon előforduló fogalmakat fejeznek ki. Már pedig ismeretes az a tény, hogy az ember sokkal élesebben megkülönbözteti nyelvileg is a hozzá közelálló dolgokat, mint a távolabbiakat. Így ebben a körben, ha valamely tulajdonság fokozottabb vagy csekélyebb mértékben van meg, az nem mint mennyiségi, hanem mint minőségi különbség tűnik fel, ami azután a nyelvben is kifejezésre jut. Hasonlóképpen valamely közönséges igének bizonyos cselekvési formája minőségileg is különbözönek tűnhetett fel a nyelvteremtő lélek előtt. A *ti* többszámi személynévmást esetleg nem úgy fogta fel, mint a *te* többesét. Stb., stb.

E megállapítások mindenesetre helyesek és természetesek. OSTHOFF csak azt a hibát követte el, hogy a kiegészülés összes jelenségeit egy kalap alá fogva, mindent egyöntetűen akart megmagyarázni. E hibájára már PETZ GEDEON (NyK. XXXII, 224) felhívta a figyelmet, kiemelve, hogy a kiegészülés jelenségeit sem időben, sem keletkezésük okát tekintve egységes alapon tárgyalni nem lehet, mert hiszen a nyelvben nagyon sokszor különböző utakon azonos eredmények állnak elő.

Mi kiegészülésen azt a nyelvi jelenséget értjük, hogy különböző szótövek, illetőleg származékaik lelkünkben egyazon paradigma tagjaiképpen élnek.

Paradigmának pedig a szó összes ragos és képzős alakjait, flexiós változatait, valamint összetételeit tekintjük. A paradigma tagjai lelkünkben associatív képzetsort alkotnak. Ezen associatio részben a képzetsor tagjainak közös hangalakja, részben közös jelentése következtében jön létre. A kiegészülő paradigma képződésénél a közös hangalak hiányában a nem kiegészülő paradigmák (etymologiai képzetsorok) tagjait összefűző associatio átterjedése szerepel.

Míg tehát a lélekben különböző tövű szavakból associatív kapcsolattal összefűzött paradigmatisztikus képzetsor ki nem alakult, addig nem beszélhetünk kiegészülésről. Felvetődhetnék ugyanis az a gondolat, hogy pl. *ócska* és *öreg* szavaink egymást kiegészítik. T. i. ha a régiség fogalmát pl. *vas*-ra alkalmazom, azt mondom: *ócska vas*; ha embert jelölök vele, így mondom: *öreg ember*. Mint ahogy nem mondhatom azt, hogy *sokabb könyv*, éppúgy nem beszélhetek így: *ócska ember*. Ugyancsak állíthatná valaki, hogy a *tél*, *tavas*, *nyár*, *ősz* szavak, a napok nevei, a számsor tagjai, a *tavaly*, *idén*, *jövőre* stb. fogalmak egymást kiegészítik. Mindezeket azonban nem érezhetjük paradigmáknak. Nem élnek mellettük ugyanis egyazon gyökérből származott hasonló képzetsorok, amelyek ezeknek a különböző tövekből származott szavaknak a paradigmatisztikus összetartozás érzését kölcsönöznék. Ebből következik, hogy pl. *sok* és *több* szavaink viszonyában sohasem éreztünk volna szoros associatív összekapcsolódást: kiegészülést a számos ilyenmű etymologiai képzetsor nélkül: *nagy—nagyobb*, *kerek—kerekebb* stb.

TOBLER (Zeitschr. für vergl. Sprachforsch. IX, 241) fölveti a kérdést, vajjon csakugyan a nyelvnek, vagy pedig csak a nyelvtannak rendhagyóságáról van-e itt szó. T. i. lehetséges volna, hogy a nyelvérzék ezeket sohasem tartotta együvé tartozóknak, s csak a későbbi reflexió illesztette őket egységes egészé (PETZ: NyK. XXXII, 26).

S valóban a kiegészülésről való megállapításaink természetüknél fogva nem lehetnek abszolút értékűek. A beszélt nyelv annyira az egyéni lélektől függ, hogy egy időben és egy nyelvközösségben is előfordulhat, hogy bizonyos szócsoportok egyeseknél egyazon képzetsor tagjaiképpen élnek, míg másoknál ugyanazon szócsoportok távolabb eső fogalmakat képviselnek. Könnyebb érthetőség kedvéért lássunk egy példát a mai magyar nyelvből. Ha a *van* ige föltételes módja után érdeklődnénk, a *lenne* kiegészülő és *volna* nem-kiegészülő alakok közül egyesek bizonyára az egyiket, mások a másikat felelnék. Vagyis egyeseknél a *van*-hoz viszonyítva kiegészülés forog fenn, másoknál nem.

Mi a magyar nyelvbéli kiegészülések kialakulását fogjuk megvizsgálni, ahol lehet, finnugor alapon. Tárgyalásunk folyamán azonban csak azokat az eseteket fogjuk kiegészülésnek

venni, ahol a nagyszámú, hasonló természetű paradigmák analógiája alapján a kiegészülés egészen kétségtelenül megvan, vagyis ahol a különböző gyökerekből származott szavak a lélekben egyazon paradigmává forrtak össze. Ezért olyan esetekre, mint aminők a rokonságnevek (*öcs—bátya, húg—néne* stb.) vagy az egy fajon belüli nemi különbséget jelölő szavak (embereknél: *húg—öcs, fiú—leány, nő—férfi*; állatoknál: *kakas—tyúk—csirke, bika—tehén—tinó—üsző—borjú—ökör* stb.) nem lehetünk tekintettel. Ezeknek száma a fgr. nyelvekben rendkívül nagy (pl. a rénszarvas elnevezései a lappban, a rokonságnevek az obi-ugor nyelvekben), s egyébként is ezek — a mi felfogásunk szerint — nem tartoznak a kiegészülés kereteibe.

Előre is jelezhetjük, hogy a fgr. nyelvek kiegészülés szempontjából jóval szegényebbek, mint az indogermán nyelvek (különösen a görög és az ó-ind). E jelenség magyarázatát az egyes szófajok tárgyalásánál próbáljuk megadni.

*

I. IGE.

Míg OSTHOFF beosztása szerint az indogermán nyelvekben kilenc csoport kiegészülő ige van, addig a fgr. nyelvek általánosan kiegészülő igéül csak a lét- és tagadó igét mutatják fel. Kiegészülő még e mellett az észtb. a 'menni', a magyarban a 'jönni' ige.

A létige.

A létige a legkülönbözőbb nyelvek nyelvtanaiban kiegészülő paradigmája miatt következetesen a „rendhagyók“ között található. Nem kétkelhetünk tehát egy pillanatig sem abban, hogy a létige kiegészülésének végső okát nem az egyes nyelvek létigéinek különös fejlődésében, analógiás alakulásaiban, esetleg idegen nyelvek ráhatásában kell keresnünk, hanem valami általános, minden emberi lélekben közös pszichológiai indítékban. Ez pedig nem lehet más, mint az, hogy a saját létezésünket: az én vagyok -ot másneműnek érezzük, mint az általános létezést: a lenni-t, mint a múltban vagy jövőben való létezést, kiváltképpen pedig mint a második, harmadik személy létezését. Az, hogy „én most vagyok“, az valami egészen különálló érzés, valami magában és magáért való, sokkal fontosabb, mint hogy „te vagy“, vagy hogy „én voltam“; azt senki át nem élheti más, csak „én“. Érdekes példa az „én“ különérzésére a Marschall-sziget lakóinak nyelvében a 8-féle különböző „mi“ szó, melynek van dualisa, trialisa, quadralisa és pluralisa, mindannyiszor bezárólag és kizárólag,

vagyis az „én“-nel együtt, vagy azt külön számítva (FR. HERNESHEIM, Beitr. zur spr. der Marschallinseln 25).

Ez volna tehát a létige kiegészülésének végső oka. Ha azonban pl. a mai magyar nyelv kiegészülő létigéjének fejlődését közelebbről meg akarjuk vizsgálni, természetesen egész sereg egyéb szempontot is számba kell vennünk, mint pl. jelentésbeli tényezőket, analogiás változásokat, kiegyenlítődéseket stb. Ezeket legkevésbé szabad figyelmen kívül hagyni a magyar nyelv esetében, ahol — mint tudjuk — a létige kialakulása nyelvemlékeink korában fejeződött be, s így a folyamat végső fázisai mintegy szemünk előtt mentek végbe. A fgr. nyelvekben a létige kialakulásánál még rendkívül fontos szerepet játszik e nyelvek nominalis karaktere is.

A fgr. alapnyelvben a ma élő fgr. nyelvek tanúsága szerint két létige volt:

1. A magyar *val-*: *vol-* (vö. *vala, volt, volna; ólt, ólna* N.) tőnek megfelelő létige 'esse, sein' jelentéssel: osztj. *uol-, uol-, ol-* || vog. *al-, ol-, ol-* || zürj. *vēl-* || votj. *vīl-* (*val 'vala'*) || cser. *āl-, ul-* || md. *ulē-* || fS. *ole-* | fL. *uol-, vēl-* (NyH.⁷ 154).

2. A magyar *lèv-* (vö. *lèvő, lèvés, lèhet*) tőnek megfelelő létige 'fieri, werden' jelentéssel: zürj. *lo-* || votj. *lu-, lū-* || cser. *li-* || f. *lie-* || lpS. (praes. 3.) *lā, lā* | lpN. (praes. 3.) *les, le* (NyH.⁷ 151).

Hogy e két létige a nominalis szerkezetű alapnyelvben milyen funkciókban szerepelt, azt ma már ki nem deríthetjük. Lássuk azonban azt, hogy az egyes nyelvekben mi lett a sorsa e két igének. A vogul, osztják, mordvin és észti nyelvben a *lev-* tőnek megfelelő alakok kivesztek. A cseremiszbén továbbá a lapp nyelvekben a két létigének csaknem teljes paradigmája él egymás mellett. A magyar, zürjén, votják, finn és lív nyelvben a két ige paradigmája összeesett: kiegészülő paradigmát alkot.

Mivel e dolgozatban elsősorban inkább csak a magyar kiegészülés eseteivel foglalkozunk, nem lesz érdektelen a magyar, a zürjén és a votják létigéket összehasonlítani, mint amelyeknek egymáshoz való viszonya e három nyelvben körülbelül egyező.

A *val-, vol-* tőből:

A) Praesens: magy. *van* || zürj. *em* || votj. *van, van* (NyH.⁷ 122); a zürj.-ben és votj.-ban csak a 3. személy használatos, s ez is nomen verbale (vö. magyar: „Azt a kis *van*-ját is elpazarolja!“).

B) Praeteritum: magy. *volt* || zürj. *völy 'volt'* (WIED., Syrj. Gramm. 199) || votj. sg. 1. *val 'voltam'*, 3. *völem 'volt'*, plur. 3. *völlam 'voltak'* (AMINOFF: SUS. Aik. XIV, 2: 47).

A *lèv-* tőből:

A) Futurum: magy. *lesz* || votj. *luoz* 'lesz' (MUNK. 745) || zürj. *loas* 'ua.' (LYTKIN V. közlése).

B) Conditionalis: magy. *lenne* (*volna*) || votj. *lusal* 'lenne' (AMINOFF: SUS. Aik. XIV, 2:47).

C) Imperativus: magy. *legyen* || votj. *lu(ō)* 'ua.' (AMINOFF: uo.) || zürj. sg. *ol* (*ov, lo*) 'ua.', plur. I. *olam* (*olamö, loam, loamö*) 'legyünk' (WIED., Syrj. Gramm. 199).

D) Infinitivus: magy. *lenni* || votj. *lu?n?* 'ua.' || zürj. I. *lon?* 'ua.' (WICHM., Wotj. Chrest. 525).

A fgr. nyelvek igéinél az indogermánnal szemben általában igen kevés kiegészülést találunk. Ezt legtermészetesebben a fgr. alapnyelv igeragozásának mód- és időszegénységével magyarázhatjuk, aminek oka meg a fgr. alapnyelv nominális mondat szerkezetében rejlik. Az indogermán nyelvekben legtöbb kiegészülési eset a praesens és az aoristos, továbbá a praesens és a futurum viszonyában van. Az indogermánban, különösen a görögben és a szanszkritban, a beálló, tartós és befejezett cselekvés különféle időalakjait sokszor az ige jelentése miatt bajos volt egyazon igéből képezni. T. i. bizonyos gyökök már alapjelentésüknél fogva csak tartós, mások csak beálló cselekvést jelölnek; ezért némelyek csak a praesens-, mások csak az aoristos- vagy futurum-alakjaikban voltak kezdetről fogva használatosak (CURRIUS, Grundzüge der griech. Etym.⁴ 103). Ezzel szemben a fgr. alapnyelv egyszerű mód- és időviszonyait kifejező alakok minden igetöböl könnyen képződhettek.¹

Igy a létige esetében is bátran kimondhatjuk, hogy kezdetben mindkettőnek az alakjai párhuzamosan éltek egymás mellett, bizonyos jelentésbeli különbséggel. Miután azonban az egyes nyelvekben az ige mód- és időrendszere kifejlődött, ez a párhuzamosság — mint említettük — a cseremisz és a lapp nyelvek kivételével megbomlott. A nyelvek egy részében az egyik (a *löv-*tőnek megfelelő) létige kiveszett, más részében pedig a két létige alakjai kiegészülő paradigmává forrtak össze. Nem lehet a véletlen játéka, hogy a magyarban és a permi nyelvekben a létige az egymástól független nyelvfejlődés ellenére is hasonló fejlődési eredményt mutat fel. Itt ugyanis kétségtávol az az eset forog fenn, hogy a két létige alapjelentésében rejlő eltérésnél fogva bizonyos jelentésbeli árnyalatok jobban hozzáfűződtek a *lenni*-hez, mint a *van* illető alakjaihoz. A *lenni* térhódítása és a *van* paradigmájába való behatolása nyelvemlékeink korától máig figyelemmel kísérhető. BUDENZ szerint a *lenni* mozgást, eredetileg menést jelentett (MUSz. 698; vö. még

¹ SETALA, TuM. 182 szerint a fgr. alapnyelvben egyedül a conditionális alakult külön igei suffixummal, mert az indicativus és imperativus képzésére a pusztán igetövek, míg az időviszonyok jelölésére nominális tövek szolgáltak.

vog.—osztj. *ji-* || f. *tulee: hän tulee sotilaaksi* 'katona lesz'), s ma is érezzük benne a 'fieri'-féle jelentést. Minthogy pedig a jövő időalakkal inkább valamiféle mozgás, mint nyugvás képzete asszociálódik, azért érthető, hogy a *leendek, fogok lenni*, illetőleg a *leszek* kiszorította a **valandok* alakot. Éppígy inkább a mozgás képzete asszociálódik az imperativushoz is, bár itt mondattani tényezők is közrejátszhattak a *legyek* alak benyomulásánál, t. i. az a folyamat, mikor a *vagyok* mint eredetileg felszólító alak (vö. MELICH: MNY. IX, 125) felszólító szerepét elvesztette s praesens jelentést vett fél. LOSONCZI szerint (MNY. XXIV, 184) a *lesz* ige ezzel kezdett benyomulni a *van* paradigmájába, s csak ezután következett egyéb alakjainak (*lenni, leend, lévén*) a behatolása. Ez a feltevés azonban igen valószínűtlen, tekintve a permi nyelvek létige-rendszerének a magyaréval azonos fejlődését. Itt tehát kétségtelenül mélyebb okok keresendők, mint egyetlen igealak behatolásának analogiája.

Nyelvemlékeink korában még igen közönséges a *valván, valva* igenév, még személyragozva is: *valvád*. Maga a *lenni* infinitivus SIMONYI szerint azért lépett a **valni* infinitivus helyébe, mert ezen alak rendszeren célhatározóul volt használatos, s a *lenni* alapjelentésénél fogva erre is alkalmasabb volt. A *vanni* megmaradt még e sajátosság magyar szólásban: *vanni van*; pl. *Van pénzed?* — *Vanni van, de kevés!* Itt vagy a figura etymologica őrizte meg ezt az egyébként már kivészett formát, vagy az analogia támasztotta fel ilyen alakok mintájára: *megtenni megtenném én!* (sőt ilyen is van: *jóni jó*).

Érdekes ma a *lennék* és *volnék* alakok küzdelme, melyeknek használata majdnem teljesen egyenlő értékű. A *volna* alakot, ha egyéb nem, a föltételes multban való segédigei szerepe fogja megóvni az elpusztulástól: *jöttem volna*.

A *lesz* alapjelentésére jellemző a régebben következetesen használt eredményhatározói igevonzat (*-vá, -vé*), amely ma már, miután a lélekben a *lesz* alakja tökéletesen a *van* ige paradigmájába iktatódott be, rendszeren a nominativusnak ad helyet.

Hogy pedig a *van* igével a nyugvás képzete van asszociálva, s nem a mozgásé, azt szépen mutatják a magyar *vagyon* 'vermögen, haben und gut' || votj. *vanbur* J. MÜ. 'ua.' || zürj. *embur* 'ua.' szavak (WICHM., Wotj. Chrest. 1152).

A tagadó ige.

A létige kiegészülésével szorosan összefügg a fgr. nyelvekben a tagadó ige kiegészülő jellege. Ugyanazok a lélektani indítékok, amelyek a létige kiegészülését magyarázzák, indokolják meg a tagadó ige kiegészülését is.

KLEMM ANTAL (NyK. XLVI, 386) cáfolja azt a föltevést, hogy a finnugorságban külön tagadó ige és külön tagadó adverbium lett volna. Szerinte a *ne-* is tagadó igető volt; vö. szamojéd tagadó ige *nē-: nī-m* 'én nem' stb. (KLEMM: NyK. XLVI, 396). Tulajdonképpen eredetileg mind az *a- ~ e- ~ i- ~ ä-* tő, mind a *ne-* tő névszói tagadó tő volt, mert hiszen a fgr. alapnyelvben ige nem volt; az ige kategóriájának kifejlődésekor mindegyikből ige lett, s ugyanakkor ezekbe a tagadó igékbe egyszermind a lét tagadása is beleérződött, s így mintegy negatív létigévé váltak.

Az ugor nyelvekben azonban a személyragozható tagadó ige kiveszett, vagy pedig, mivel a nominalis mondat szerkezet éppen a létigével kapcsolatban a legkonzervatívabb, teljes kifejlődésre nem is jutott. Mégis, ha a magyar *nem vagyok, nem vagy, nincs, nem vagyunk, nem vagytok, nincsenek* szócsoportot paradigmának fogjuk fel, akkor ezt a mai magyar nyelvérzék kiegészülésnek fogja fel. (A bevezető sorokban jeleztük, hogy a szóösszetételeket is beleszámítjuk a paradigma fogalmába; már pedig a *nincs* szóösszetétel.) Ez a kiegészülésnek olyan különleges formája, mely csak nominalis mondatokat alkotó nyelvben lehetséges. A *nincs* ugyanis tudvalevőleg *nem és (is)*, nominalis mondatokban előforduló, tagadó szerkezetből fejlődött, melybe a lét tagadása csak utóbb érződött bele (KLEMM: MNy. XVI, 73). A többesszám: *nincsenek* analogikus fejlemény.

Hasonló alakulatokat találunk az obi-ugor és a permi nyelvekben: vogÉ. *atm* 'nincs' (NyK. XXI, 342), vogK. *ogti* 'ua.' (NyK. XXIII, 385), vogP. *q̄tim* 'ua.' (NyK. XXIV, 23), vogKL. *ogtēm* 'ua.' (NyK. XXII, 21) (az utolsó személyragozni is lehet) || osztjÉ. *andām* 'nincs', osztjD. *ēndam* 'ua.' (NyK. XLVI, 386), osztjKaz. *āntō-m* 'ua.' (KSz. XI, 124). Mindezen tagadó szók (igék) eredetileg a tagadó ige (*e-*, *a-*) fgr. **-nt ~ *nd* gyakorító képzős származékainak fgr. **m*, **k ~ *γ* képzős igenévi származékai. A létige tagadása ezekbe is csak később érződött bele (KLEMM: NyK. XLVI, 393). KLEMM a magyar *nem*-et éppily *-m* képzős igenévi alaknak tartja, mely eredetileg szintén csak névszói állítmány volt a 3. személy mellett, s amely azután a ragozható tagadó igét kiszorította és állandó tagadó határozóvá lett (NyK. XLVI, 395).

A zürjén és a votják *nincs*-féle alakokba már szintén beleérződött a lét tagadása: zürj. *abu* 'nincs, hiányzás' (WIED., Syrj. Gramm. 185), *aŋu* 'ua.' (WICHM., Wotj. Chrest. 177) || votj. *evēl* G., *evēl* M., *ōvöl*, *ōvōu* J., *ebōu* MU. 'ist nicht, nicht, das fehlen, abwesenheit' (WICHM., Wotj. Chrest. 177).

A fgr. nyelvek tagadó igéinek ragozásában különben többszörös kiegészülés van, mely az indicativus és imperativus

alakjainak viszonyában állandó. Ezeket az eseteket azonban most nem tárgyaljuk, mivel magyar vonatkozásban többé-kevésbé érdektelenek.

A 'jönni' és 'menni' ige.

Jöjj, de így is: *jer* ~ *gyer*: *jere* ~ *gyere*; hasonlóképpen a többes számban: *jöjjetek* — *jertek* ~ *gyertek*, sőt az 1. személyben is: *gyerünk* (a *j*-s és *gy*-s alakok a *jön* igénél szintén váltakoznak: *gyön*, *gyönnek*; *győjjön* ~ *gyűjjön*, *győjjenek* ~ *gyűjjenek*).

A *jönni* igének a paradigmája tehát az imperativusban kiegészülő. A *jer* ~ *gyer*: *jere* ~ *gyere* csak az imperativusban használatos ige, amelynek *jere* ~ *gyere* alakja az imperativus egyesszámi 2. személyében egyébként sehol sem található *-e* végvocalist mutat fel. ZOLNAI GYULA szerint a *jere* ~ *gyere* a *jer-el*-nek egybeforrt és kopott alakja (EPhlK. XV, 1062). MUNKÁCSI (KSz. XII, 195) helytelennek mondja a BUDENZ-féle (MUSz. 792) f. *kerkeä* 'ráér, idejében érkezik, megérkezik' egyeztetést. Szerinte: a *jere* ~ *gyere* a kirg. *žür* 'geh zu, fahr zu'-nak felel meg, amely imperativusi alakja a török *jür*-, *jör*, *jër* 'gehen, fahren, reiten, wandern' igének; a török *jür* mellett egy *jürü* alak is van, amely a magyar *gyere* *-e*-jét szépen megmagyarázza. Ez az utóbbi feltevés azonban hangtani nehézségek miatt igen valószínűtlen. Hogyan lett ui. a szóvégi török *ü*-ből a magyarban nyílt *e*? Talán mégis igazabb az a föltevés, hogy ez az *-e* valami enklitikus particula maradványa ilyenféle alakból: *jersze*!

A jövést, menést jelentő igékben különben igen gyakoriak a kiegészülő imperativusi alakok (természetesen a szabályosan képzett rendes alakok mellett).

A *jöjj*, *jöjjünk*, *jöjjetek* alakok különben ritkán fordulnak elő, s a *menj* helyett is a nép nyelvében rendszeren *eredj*, *haladj* stb. igék használatosak.

Ehhez hasonló jelenségek a többi fgr. nyelvekben is megfigyelhetők (pl. a f. *mennä* 'gehen' és *lähteä* 'gehen, abfahren, sich begeben' igék használata); azonban valódi kiegészülést, mikor t. i. a kiegészülő alakok kizárólagosan használatosak, csak néhány észti nyelvjárásban a *minema* 'menni' igénél láthatunk, melynek alakjait a szintén „hiányos“ *lähtme* 'menni, indulni' ige egészíti ki.

(Folytatjuk.)

JÓRAY ZOLTÁN.

A Bécsi Kódex tővégi rövid magánhangzói.

A névszótövek (képzők, jelek, ragok) végső rövid magánhangzója bizonyos régibb járulékok előtt ma is feltűnik.¹

Az e hangok minősége: zártsága, ill. nyíltsága tekintében mutatkozó mostani kettősség szabályos megfelelést mutat az ó-magyar nyelvállapottal szemben (l. GOMBOCZ, Alaktan 167 kk. és MNy. XXIII, 123—7; másként LOSONCZI: NyK. XLVI—XLVII.). Nincs azonban ez a hangmegfelelés a közép-magyar nyelv adataival egységes fejlődési sorba állítva. Hiányoznak másrészt a teljesebb (magánhangzon végződő) és a csonkább tőalak mai alaktani szerepére vonatkozó megállapításokhoz (főleg: TMNy. 275 kk.; GOMBOCZ, Alaktan 161 kk. és MNy. XXIII, 119—23) az előző nyelvállapot szabályai. Az ehhez szükséges adatok összeállítására azonban nem igen lenne célravezető a különböző nyelvtörténeti időszakot és különböző nyelvjárásokat képviselő közép-magyar nyelvemlékeket a maguk összességében venni vizsgálat alá. T. i. szabályosabb — bár kevésbé kimerítő — anyagot nyerünk, ha csak egy, de lehetőleg pontos és következetes írású és egységes nyelvű szöveg-emlékből vesszük adatainkat. A legjobbnak látszott ebből a szempontból azok közül a nyelvemlékek közül is, amelyek az *e* hangok közt az írásban különbséget tesznek, a Bécsi Kódex, t. i. modern kiadása miatt. (Közzéteszi MÉSZÖLY GEDEON. Első füzet. Bp., 1916. Új Nyelvemléktár. A következőkben rövidítve: BK.) Az adatgyűjtésnél pusztán leíró szempontból indulunk ki; a mai nyelvállapotot tehát legkevésbé sem vehetjük figyelembe. Természetes viszont,

¹ A kérdés irodalma: BALASSA JÓZSEF, A szóvégi önhangzók a magyarban: NyK. XIX, 133; A magyar magánhangzók története: NyK. XXIV, 257. — GOMBOCZ ZOLTÁN, A tővégi rövid magánhangzók kérdéséhez: MNy. V, 393; A tővégi magánhangzók kérdéséhez: MNy. XXIII, 119; A magyar történeti nyelvtan vázlata II. rész II.: Hangtörténet.² Bp., 1925.; III. rész: Alaktan. Bp., 1925. (Könyvnyomat jegyzetek.) — HUNFALVY PÁL, Nyelvtudomány és nyelvtanítás. Bp., 1884.; Teljes és nem teljes szótövek a magyarban: EPhK. IX, 1. — KOMÁROMY LAJOS, A ragozás és képzés elméletének egyszerűsítése a magyarban: Nyr. XI, 21. — LOSONCZI ZOLTÁN, Tővéghangzók történetéhez: MNy. XVII, 34; A magyar tővéghangzók: NyK. XLVI, 242, 402, XLVII, 125. — MELICH JÁNOS, A tővégi magánhangzokról: MNy. VI, 14, 58, 111, 150. — RIEDL SZENDE, Magyar hangtan. Prága és Lipcse, 1859.; Magyar nyelvtan. Pest, 1864. — SIMONYI ZSIGMOND, A régi nyelvemlékek olvasásáról: Nyr. IX, 102; Segéd- vagy tőhangzó? Nyr. X, 366; A szótők története: Nyr. XVI, 241; A magyar szótők: Nyelv. Ért. XVI, 7. sz. — SIMONYI—BALASSA, Tüzetes magyar nyelvtan I, Bp., 1895. — SZARVAS GÁBOR, A szótövek kérdéséhez: Nyr. XVI, 421. — SZILASI MÓRIC, A szótövek elmélete a magyarban: Nyr. VI, 62, 107, 197, 297, 452. — SZINNYEI JÓZSEF, A tővégi rövid magánhangzók kérdéséhez: NyK. XXXIII, 129; Az árpád kori szóvégi *u*-betűk mivolta: NyK. XXXIV, 1; Az árpád kori szóvégi *u*-betűk kérdéséhez: MNy. VI, 12; Még egyszer az Árpádok korabeli szóvégi *u* (*v*) és *i* (*y*) betűk hangértékéről: NyK. XLIV, 466. — TAKÁCS ISTVÁN, Van-e a magyar névszónak úgynevezett teljes tője? EPhK. XII, 536.

hogy a képzővégi (rag- és jelvégi) magánhangzóknek a tövégiektől való megkülönböztetésénél a nyelvtörténet és a rokonnyelvek alapján kell eljárunk.

A névszóvégi magánhangzó minősége.

A tövégi, ill. általában a névszóvégi rövid magánhangzóra vonatkozó kérdések közül legelőször is arra kell felelnünk, hogy mely járulékok előtt marad meg ez minden esetben a maga változatlan formájában. A BK. alapján a következőket sorolhatjuk ide: 1. a *-k* többesjel; 2. az *-s* nomen possessoris képző; 3. az *-n* módhatározórag; 4. az *-m* 1. szem., 5. a *-d* 2. szem. birtokosrag; 6. a *-d* sorszámnévképző; 7. a *-cska*, *-cske* kicsinyítő képző.

A hely- és időhatározó *-n* ragot mindig zártabb magánhangzó (*o*, *ē*, *ō*) előzi meg, pl. *haton* (t. i. hat hónapon) I. 52, *louon* II. 291, *vron* (= super Dominum) II. 250, *vadon* II. 148 ~ *hegen* II. 264, *oroklètemen* II. 209, *orizètemen* II. 271, ~ *foldon* I. 4, 14, 35, 39, stb., *eroffon* (= super robustum) II. 222. A kivételek nem szabályosak: *vadakan* (= super bestias) I. 104, de vö. *ruhakon* II. 217, *tablakon* II. 271, *vtakon* II. 107, *vallakon* (= in humeris) II. 110, 112, stb.; *nèluèn* II. 231 és *nèluèn* II. 119, de *nèluèn* I. 72.

A névszói ragok, jelek és képzők egy másik csoportja a szavak egy részénél a (mássalhangzón végződő) csonkább tőalakhoz járul, bizonyos névszóknál azonban itt is a teljesebb tőalakhoz, s ez esetben ugyanazon végső magánhangzó tűnik fel, mint az előző csoportnál. Ide tartozik: 1. a *-t* tárgyrag; 2. a *-tok*, *-tèk*, *-tök* többes 2. szem. birt.-rag; 3. a fosztóképző *-tlan*, *-tlen* alakja; 4—5. az *-l* és *-z* denomin. igeképzők; 6. a *-b* (*-bb*) középfokjel (?).¹

E két alakcsoport alapján összeállíthatjuk az egyes tőszavak, ill. járulékok állandó és jellemző véghangzóját. Ami a csoportosítást illeti, a tőszavaknál is külön vettük egyrészt a finnugor, ill. ugor eredetűeket (ideértve az alapnyelvi jövevényszavakat is), másrészt a kölcsönszavakat, ahol a mai tövéghangzó tudvalevőleg nem mindig tartozott eredete szerint a tőhöz. A beosztás további — és egyben végső — alapja a tövéghangzó nyíltsága, ill. zártsága. Ahol a csonkább és teljesebb tő viszonya nem felel meg az *ágy* ~ *ágya*-, *fül* ~ *füle*-alaptípusnak, ott egy-egy példával utaltunk erre.

I. A tövégi rövid magánhangzó.

1. Finnugor eredetű szavak.

Nyiltabb: *ágy*, *arany* (de *aranòc* II. 116), *egér*, *egy*, *es* ('eső' igenévszó), *fél*, *fi* és *fiú*, *fog*, *fű* (*v* tövű!), *fül*, *gyökér*, *had*, *hal*, *három* (pl. *-harmac* II. 130), *has*, *hát*, *ház*,

¹ E járulékokról l. bővebben a következő részben.

hét, hó ('nix' és 'mensis', mindkettő *v* tövű, pl. *hauakat* = nives II. 308), *húsz, két, kéz* (de: *kèzem*- I. 36), *kő* (*v* tő, pl. *kouèc* II. 159), *könny* (csak ez alakban: *konvèzèt* = lacrima, pl. I. 286), *könyv* (ragozatlan alakja *konv*, de *v* tő, pl. *konuèc* II. 149; eltérő csak *konuocbèn* I. 80), *levél, ló* (*v* tő, pl. *louac* II. 225), *mag-* (: én *magam* ~ ő *maga*), *meny, menny, nap-* (t. i. ebben: én *napam* ~ ő *napa*), *négy, név, nyelv* (ill. *nyelő*, *v* tövel, pl. *néluc* II. 125), *nyíl, nyolc, öl, sok, szarv* (ragozatlan alakja: *zaru*, pl. II. 148, 149; ragozva: *zaruac* II. 152), *szár, száz, szög, szív* (*zú* II. 261 stb. ~ *zúuèkèt* II. 121 stb.), *szűz, tíz, tűz, ügy, vad, váll, vész, víz.*

Zártabb: *bő* (?; pl. *bouon* I. 12, 48), *bőjt, dob, dög, éj, es* ('iuramentum': *èfekèt* II. 274 ~ *èft* II. 306.), *ész, ezer, fal, fény, fürt, hab, hat, higy* ('inauris'), *íj* (pl. *yet* = arcum II. 183), *kert, köd, küszöb, mag, más, nyom* (igenévszó), *ón, juh, ostor, öt, szem, szél* (ebben: *szélés*), *szép, szer, szór, tolvaj, vagy* (igenévszó: 'res, substantia'), *vér* (l. a.).

2. Jövevényszavak.

Nyiltabb: *bölcs, föld* (két eltéréssel: *foldet* III. 324 és *foldot* I. 17), *galamb, szél* ('ventum'), *zöld.*

Zártabb: *ablak, adeps, akol* (pl. *akloknac* II. 249), *angyal, asszony, asztal, bak, bálvány, bárány, barát, barlang, barom* (pl. *barmoc* II. 116), *bátor* (: *batron* I. 41, 44), *bér, beszéd, bivaly, cédrus, cidáriom, ciliciom, cimbalom* (: *cimbalamocban* I. 44), *csép, cserép, csűr, dolog* (pl. *dolgoknac* I. 61), *ebéd, érc, érdem, fondámentom, görög, grádics, gyász, gyöngy, gyümölcs, halom* (pl. *halmoc* I. 24), *herceg, hír, ildom, istáp, jász* ('Philistinus, Palestinus'), *jászol* (: *iazloc* II. 275), *kép, kereszt, király, kovács, kovász, lakat, lámpás, lilium, mágus, malaszt, malogránát, ok, olaj, oltár, or* ('fur'), *oroszlán, oszlop, ördög, págimentom, palást, pap, parancs, párdic, pásztor, pénz, pogány, pokol* (pl. *poclocba* I. 76), *psalmos, sáfár, sajt, sanktuáriom, sárkány, sátor, sereg* (de nyilt: *šèrègèc* I. 288), *struc, süveg, szabad, szakáll, számár, szék, szent, szerecsen, szirt* (pl. *zirtoc* I. 46), *szombat, szövétnek, tánc, tenger, testamentom, timpanom, tolmács, torony* (: *tornoc* I. 11), *tőr* (?), *törvény, zsák*; továbbá számtalan más-salhangzón végződő nép- és tulajdonnévnl.

3. Elhomályosult összetételek.

Nyiltabb: *férj* (de *fèriekèt* I. 2), *harminc, nép.*

Zártabb: *az, ez* (így NyH.⁷ 58; másképp EtSz. 198; eltérés: *èzèkèt* I. 34, 60), *ember* (és *jámbor*), *ezüst, hetven.*

4. Ismeretlen, ill. véglegesen meg nem állapított eredetű névszók.

Nyilt: *elég, hamis, igaz, kenyér, kevés, kilenc, láb* (de *labokon* II. 109), *madár, mű* (v tövü!), *nehéz, nyak, rész, szárny, szekér, talp, tej, tövis, úr, út, vár* (de a *váras* alak mellett gyakoribb a *város*, sőt egyszer: *varuf-* II. 158), *víg, völgy*.

Zárt: *beteg, bűn, denevér, edény, egész, fehér, fővény, gazdag, gond, hazug, hegy* (de: *hegèc* I. 14), *hely* (mégis: *hèlek-* I. 57), *hús, isten, jegy, jel, kar* (mégis: *karadot* I. 30), *kegy, kém, kész, kevély, kincs, kövér, kürt, lak, lány, liszt, nagy, nap, nem, óriás, orr, örök, özvegy, patvar, pók, remek, rés, seb, sötét, szegény, sziget, szín, tag, táltos, tanács, téhén, teher* (: *tèrhòjól-* I. 43, *-tèrhel-* II. 212, de *-tèrhèl-* II. 218), *test, tiszt, tömjén, vak, vég, venerék*.

II. A képzővégi rövid magánhangzó.

1. Deverbális névszóképzők.

Nyiltabb hangzóval járnak: **-m**: *álom* (pl. *almakat* = somnia II. 208); *öröm* (? : *oròmèst* I. 9 bis, de *oròmòst* I. 77, 92) — **-k**: *étek* (pl. *ètkèc* I. 48) — **-t** (mint egyszerű ige-névképző), pl. *alazkottak-* I. 82 és *alazkottac* I. 98, *alaztak-* I. 75 ~ *éluèztették-* II. 280, *koztettékét* II. 142, *zòlòttèm* I. 98; eltérő csak *hèrelteckèl* II. 186, *imteteknèc* II. 178, *megolèttec* II. 281 és participialis szerkezetekben, pl. *èn ièlèn voltomban* I. 64 — **-alom, -elèm**, pl. *birodalmak-* I. 73 ~ *èrtèlmèc-* II. 177; a szabálytól eltérő alak igen kevés van: *félèlmètòl* I. 80, *félèlmédért* I. 92, *sègedèlmèkèt* I. 14 és *síralmóc* I. 70.

Zártabb hangzóval áll: **-g**: *boldog, részeg* (vö. EtSz. 459); *világ, virág* (l. NyH. 88); *csillag* (vö. EtSz. 1050); *harag* (vö. MNy. XXII, 212) — **-l**: *fogoly* (: *fogtok-* I. 98 és *foglók-* II. 109, de *foglac* II. 248), de nyiltabb a *kötél* szónál — **-k**(?) : *titok* (vö. NyH. 160; teljes töve: *titko-*) — **-t**: *hit* (de *ètèt* = manducasse I. 91) — **-ál**: *halál* (így *halalom-* II. 245, *halalod* II. 199, de *halalafoc* = mortales I. 75, 84), *valál* — **-ás, -és** — **-at, -et**: igen gyakori képző, pl. *aieitatok-* I. 157, 160, *aldozatok-* I. 16, 46, 80, 90, 91 stb. ~ *cimerlètek-* II. 178, 265, *dícerèttec-* I. 14. Nyiltabb hangzót csak 3 esetben találunk (*kéfertètekèt* I. 28 | *kouètekèt* I. 43 de *kouètekèt* I. 12, 66 | *èlètèmnc* I. 37, de *èlètèmnc* uo., *elètèmèt* II. 242); viszont gyakori az *-s* nom. possessoris képző előtt a még zártabb *u*; pl.: *akaratus* II. 220, *alazatus* II. 129, 246, *alazatufoc* II. 129, *alhatatus* II. 152 bis, 153, *èudalatus* I. 48, II. 148, 154 stb. De körülbelül épilet gyakori ebben a helyzetben is az *o*: *aieitatóf-* II. 159, *alazatóf-* I. 22,

27 bis, 31, 45, 74, 80, II. 117, 246 ter, 276, 282 stb. — **-atag**: *balgatag* (vö. EtSz. 255) — **-ék** (**-ök**, **-ok**): *maradék* (de mégis: *maradekat* I. 5), *mondék*, *mérték*; *rejték* (?); *hajlak* (pl. *hailakok*- III. 317, 318 bis; mégis *hailakat* I. 26) — **-dok**: *ajándok* (vö. EtSz. 38) — **-del**: *eledel* — **-tal**, **-tel**: *étel*, *tétel*; *hivatal* (: *hiutalofit* II. 278, de *hiutalafoc* I. 48) — **-vány**, **-vény**.¹

2. Denominalis névszóképzők.

Nyílt hangzóval: **-k**: *ajak* (: *aiakat* II. 282; vö. EtSz. 37); *fészek* (pl. *fezkèdèt* II. 235), *farok* (t. i. ebben: farkas 'lupus'), *sarok* (: *farkak*- II. 229), ezeket l. NyH.⁷ 92; talán ide vehetnők a *fazok* szót is (vö. fgr. megfelelőit NyH.⁷ 146) — **-i**: *-beli*, *esti*, *macedoniai* stb. — **-ik**: *egyik*, *másik*, *mindenik* — **-ly** (névmási képző): *mely*, vö. Nyr. XLIII, 629 — **-ó**, **-ő** (ma **-ú**, **-ű**) nom. possessoris képző, teljesebb alakja **-ova**-, **-öve**:- (nag) *allatouac* I. 104, *egèlrouèc* II. 110, 113, 115, 116, *egügouèn* II, 249 és *egügouèk*- I. 31, 83; *idèiouèc* II. 114, *nèluouèt* II. 106, *nèmouèc* II. 122, *zègouèn* I. 11, *zème-louèkèt* II. 117, *zinguèc* I. 48 ter, 67 és *zingèc*- I. 67, *ziuouèc* II. 133 és itt említjük a *zomorouā* (= *tristis*) III. 323 alakot is. Viszont a csonkább tő is előfordul a ragozott alakokban: *Egèlmeioç* I. 25, *neg labockal* (= *quadrupedibus*) II. 105, *nèuot* I. 3, II. 167 (vö. MELICH: NyK. XL, 237).

Zártabb hangzóval: **-d** kicsinyítő és sorszámnévképző — **-ded** kicsinyítő képző — **-k** (l. fentebb is!): *ének*, *gyermék* (? vö. PAASONEN: Nyr. XLIII, 277), *lélek* (pl. *lèlkèc*- I. 34), *szurok* (? vö. MNy. III, 359; tárgyesete: *zurkot* II. 175) *torok* (: *torkod* II. 191, *torkof*- II. 312) — **-g**: *gyalog* és *lovag* (?) — **-n** (névmási képző): *azon*, *ezen*, *minden* — **-s** (nom. possessoris képző), pl. *alazatofoc* I. 27, 74, *artalmafoc* II. 108 ~ *Bekefegefec* II. 107 bis, *büdofoç* II. 112; *zorgalmazatofon* II. 254 ~ *tokellètefen* II. 222, stb. Néhány eltérés azonban igen szembe-tűnő: *èroffèc* II. 135, 205, 206, 218, 301 bis, 306, 309 bis, *èroffèk*- II. 154, 209, *èroffèn* II. 125, 136, 141, *èroffèn* I. 86, 88, 92 bis; *vèrèffèc*- II. 260, 301; *zèrèl-mèffèn* I. 82 — [-**z** névmási képző: *az*, *ez*, l. EtSz. 198; másképp NyH.⁷ 58] — **-ély**: *személy* — **-ék**: *árnyék*, vö. EtSz. 139 — **-ság**, **-ség** — **-tán**, **-tén** (?): *olyatán*, *ilyetén*.

III. A jelek, ragok végén feltűnő rövid magánhangzó.

Nyíltabb hangzót vesznek fel a következő járulékok: a **-k** többesjel, jóformán kivétel nélkül (egy-két eltérés, mint pl. *égèbbèkèt* I. 83, amúgy sem jelentős) | a **-b** (**-bb**) közép-

¹ A fosztóképzőt végső tagja szerint a ragokhoz vettük.

fokjel | valamennyi mássalhangzóra végződő birtokos személyrag | a birtokos személyragokkal ellátott ragok és határozók közül a *-ben*; *belől*, *-ról*, *-tól*, *-vel*; *után*; *előtt*, *között*, *mellett*, *miatt*, *rajt*; *-ért*.

Zártabb hangzóval jár: az *-n* határozói rag a főnevekké vált ragos alakokban, mint *eleven* (vö. MNy. IV, 413), *rokon* (MNy. VI, 433), továbbá a fosztó képzőben (*-talan*, *-telen*), s talán az *ellen* határozószóban | a *-nek* részes-határozórag | a *közel* határozószó.

A tövéghangzó minőségének további szerepe.

1. A *-t* tárgyrag, mint említettük, bizonyos névszóknál mindig a teljesebb, másoknál viszont mindig a csonkább tőhöz¹ járul. Van-e szerepe mármost ebben a kettősségben a tövégi magánhangzó minőségbeli kettősségének? A felelet — a mai nyelvhasználatra GOMBOCZTÓL megállapított szabályok alapján (MNy. i. h.) — nem lehet kétséges.

A nyiltabb tövéghangzós névszóknál a tárgyrag mindig a teljesebb tőalakhoz járul. Így tehát: *aiakat* II. 282, *almat* (*álmot*) I. 73, II. 119 bis stb., *aranat* I. 104 stb., *égébét* I. 18, 60, 62, *eggèt* (pl. I. 73), *eggikèt* II. 311, *elegèt* II. 235, *éltitkoltat* II. 239, *éluètettèt* II. 239, *éftièt* II. 207, *etkèt* II. 118 *fergèt* II. 244 stb.

A zárt tövéghangzósaknál is a teljesebb tőhöz járul a tárgyrag, ha a tövégi magánhangzó előtt mássalhangzócsoport, vagy geminata áll: *adèpset* (=adipem) II. 175, *atkot* I. 91, *barmot* II. 249, 278, *dolgot* pl. I. 18, *èrcet* II. 124, *èzüftot* pl. I. 57 stb. (kivétel: *penzt* I. 97); *onnot* II. 300; továbbá, ha a csonka tő végső mássalhangzója *b*, *c*, *č*, *d*, *đ*, *g*, *h* (idegen személynevekben *χ*?), *k*, *m*, *p*, *t* és *v* (csak az *Ešaw* szn.-ben). Példák: *Amiāadabot* I. 10, *habot* II. 310, *Jacobot* II. 226 stb.; *bèzedet* II. 118 stb., *Davidot* II. 185, *èbedet* II. 177 (és *èbèdet* II. 176), *Galaadot* II. 215, 237, *kođot* II. 221, *otqđot*, I. 87; *bèteget* III. 321, *haragot* pl. II. 264, *mađot* III. 324; *heget* II. 109, *ozuègèt* I. 303; *Amèlehèt* I. 16, *Miffachot* II. 124, 128, 135, *Sydrachot* II. 124, 128 és *Sidrachot* II. 135, de mégis *Regumèlecht* I. 303; *Abakukot* pl. II. 177, *gèrmèkèt* I. 10; *cidariomot* II. 298 bis, *èrdèmet* I. 4, 61, 85; *èèrèpet* II. 124, *eftapot* I. 65 stb., *kepet* II. 273; *bojtot* II. 204 stb., *harmatot* II. 207, *hútot* II. 187, 284; *Ešawot* II. 231, 235, 319 bis és *ešawot* III. 321.

Ellenben a csonkább tő áll, ha az *l* (*l*?), *n*, *ń*, *r*, *s*, *sz*, *z*-re végződik. Így pl.: *aztalt* II. 175, *Baalt* II. 196, *Beelt* II. 173 stb., *-hèlt* I. 6, II. 267, *kiralt* I. 19, 49, 61 bis, 79,

¹ E kérdéseknél a tőszavakat és a továbbképzett szavakat egységes csoportként tárgyaljuk.

továbbá II. 111, 113, 114, 118, 120, 144, 146, 175, 189, 199 bis (az *l* ily helyzetben soha sincs palatalisáltnak jelezve!); *Aaront* II. 254, *Amant* I. 54 stb., *Baluant* II. 198, *barant* II. 186 224, *foùènt* II. 129; *n* csak egyetlen egyszer fordul elő a tárgyrag előtt: *tudomant* II. 185, de vö. *tudomant* I. 104, II. 118, 185 és *tudomāt* I. 79, 92, II. 121; *bèrt* II. 240, *bort* pl. II. 143, *èmbèrt* I. 20; *Amoft* II. 275, *Effratèft* I. 13, *èft* (= iuramentum) II. 306, *fertezèteft* II. 192; *aszt* pl. I. 35, 38, *èzt* pl. I. 2, *gònozt* I. 64 stb., *zarrazt* I. 286, 288.

Kivétel volna az említett *Regumèlecht* alakon kívül a *mafot* I. 86, amely talán *mafodot* helyett áll, latin megfelelője *sequentem*; egyébként t. i. mindig *maft*, *egmaft* (I. 7, 44, 73, 86, II. 172). Nem egységes továbbá a *j* hangon végződő zártabb tövéghangzós névszók viselkedése: *yet* (= arcum) II. 183, 218, 308 (vö. *ybèn* II. 181); *eyet* (= noctem) I. 61 ~ *mend étaltal* (= per totam noctem) I. 23, vö. DINGFELDER i. m. 93; *olait* (= oleum) II. 169, 182, 184, 197, 207, 255 és *olayt* I. 289, vö. *olayok*- II. 113 stb. (Vö. RÉVAL, Elab. gramm. 225; MNyR.² 161. SZVORÉNYI, Magyar nyelvtan.² 1866. 90; TMNy. I, 274; GOMBOCZ: MNy. XXIII, 2, 120.)

2. A *-tok*, *-ték*, *-tök* többes 2. személyű birtokosragnál látjuk legtisztábban a tövéghangzó minőségének a fontosságát. A rag t. i. ugyanúgy, mint a *-t* tárgyrag, a teljesebb tőhöz járul, ha annak véghangzója nyiltabb, de mindig a csonka tőhöz, ha a végső magánhangzó zártabb: A) *agatoc*- (*ágyatok*) II. 224; *értèlmètec* II. 107 és *gètrèlmètec* I. 2, mégis *fedèlmètec* II. 161; *hatatok*- (*hátatok*) II. 224, *kèzètek* II. 169 és *kèzètec*- III. 322 ter; *magatok*-, pl. II. 204; *nakatok*- I. 101, II. 248; *vratoc*, pl. II. 207; *vgètek* II. 250; *vallatok*- (*vállatok*) I. 101; *zvuètek*-, pl. I. 286 — B) *aiandoktokat* II. 223, *akarattocban* I. 27, *aldomastokat* II. 220, *alfagtoc* II. 196, *baluantok*- II. 224 és *baluātók*- II. 209, *bèzètték*- I. 28, *büntök*- II. 222, *èllènsègtek*- II. 107, *èmlèkezèttec* II. 107, *enektekèt* II. 228, *èsmè[g]rèttek*- II. 111, *èztecbè* II. 202, *fertezèteffegtekèt* II. 222, *fogfagtokat* II. 107, 284, *hailaktoc*- II. 248, *hamiffagtokat* II. 172, 218, *hèltec*- II. 220, *hvgtok*- (*hugotok*) II. 182, *irgalmassagtoc* II. 188, *iftèntec* II. 124, 181, 208, 210 és *iftèntek*- II. 208, 224 bis, ill. *iftènték*- I. 101, *kiraltok*- II. 189, *kofaltok*- I. 40, *kquèrtek*- II. 223, *leantoc*- II. 186, ill. *leantok*- II. 186, 209 és *leantoc* II. 208, *maftoc* II. 220, *megforbatlastok*- II. 209, *megmaradèktok*- II. 220, *mègzabadolastok*- I. 39 és *mègzabadolastok*- II. 107, *-naptok*- II. 223, 228, *onzollattokat* I. 16, *sèrègtek*- II. 223, *vduoßfegtekèt* II. 107, *vduoßfegtekekèl* II. 108, *varostok*- II. 220, *ventec* II. 208, *volègentec* II. 186 és *volègentek*- II. 186, *zallastok*- II. 221, *zegenfegtec* II. 247, *zètec* (= oculis vestris) I. 288, *zèmeltek*- II. 118 és *-zèmeltec* I. 32.

Ugyanezt a megfelelést mutatják a személyragozott

határozók és ragok: *bélollétéc* II. 247 és *bélollétéc* I. 28, *bénnétéc* II. 320, III. 322, *középettétéc* I. 288 és *középettétéc* II. 250, *közöttétéc* I. 289, *-közöletéc* I. 288 és hibásan *közöletéc* III. 322, *raitatoc* II. 241, *töllétéc* I. 101 és *-töllétéc* II. 207, 220 stb., *uèlétéc* II. 187, 208, 223, 306 stb.; *~nèktec* II. 111, 209, 224, 249, *-nèktéc* I. 2, 29, 32, 88 bis stb.; többféle írással még igen sokszor.

Ha azonban a zártabb hangzós névszóknál ily módon mássalhangzótorlódás állana elő, itt is a teljesebb tövet találjuk: *kèrtetek-* II. 220 ter, *lèlketek-* II. 110 és *orrotoc* II. 221.

3. A *-talan*, *-telen* (ill. *-tlan*, *-tlen*) fosztóképzőnél részben ugyanaz a szabályosság található, amelyet GOMBOCZ a mai magyar nyelvre megállapított (MNy. XXIII, 2 és 121.): „ha a tövéghangzó nyílt, a képző *tlan*—*tlen* változata járul a teljes tőhöz“. Tehát: *alkolmatlan-* I. 91, *eggètlèn* II. 228, 313, *èngedèlmètlèn*, pl. II. 268. A zártabb tövéghangzós névszóknál azonban már korántsem általános az a szabály, hogy itt a *-talan*, *-telen* alakban a csonka tőhöz járul a képző, mert bár az esetek többsége ilyen: *èktètlèn*, pl. I. 36, *féguèrtètlèn* I. 20, *hírtètlèn-* pl. I. 17, 27, *nèmtètlèn* II. 112, *rèmentètlèn-* II. 247, *zamtalan*, pl. I. 12; de 4 szóban viszont itt is az előző (a nyílt hangzósakra vonatkozó) szabály érvényesül: *ko falotlan* I. 67, *hütötlèn* II. 271, ill. *hütötlèn* I. 40, 98 bis, *kègetlèn-* II. 155, 167 bis, 185, 195, 232, 238 és még igen gyakran, kisebb írásmódbeli eltérésekkel; *zèmermetlèn* II. 153.

4—5. Az *-l* és a *-z* denominális igeképző megfelel az előző csoportoknak annyiban, hogy a nyíltabb tövéghangzós névszóknál mindig a teljes tőhöz járul; *fülèl-* (=auribus percipere) II. 202, *mèzèlò* II, 226, *múuèl-* és *múuèl-* pl. I. 5, 7, 8, *talpal-* II. 189, 197, *-tèrhèl-* II. 218 és (?) *-tèrhèl-* II. 212, *vral-* pl. II. 161, *zegèlèt-* II. 107, 309, 316, *zoldèl* II. 201, *~arànaz-* II. 110, 114, *diadalmaz-* II, 179 és *dyadalmaz-* I. 12 bis, 40, 46, 67, II. 179 bis, 196, *figèlmèz-* I. 22, 303, II. 246, 294 és *fügèlmèz-* II. 157 ter, 175, 180, 187 stb., *gozodèlmèz-* I. 25 bis, 70, II. 209, 259 bis, *hatalmaz-* II. 150, 161, 162 stb., *hièdèlmèz-* pl. I. 24, *írgalmaz-* pl. I. 25, 27, 77, 89, *kègèlmèz-* pl. I. 76, II. 264, *koñuèz-* (könyvez) II. 146, 247 és *koñuèz-* I. 286, *koèlèz-* II. 198, 308, *koèz-* II. 252, *mènézèt* (=cortina) I. 42, *mènézlèc* (=sponsabo) II. 184, *-nàkaz-* I. 43, *nèuèz-* pl. I. 9, 11, *oltalmaz-* I. 19, 29 stb., *fiètèlmèz-* pl. II. 251, *toèodèlmèz-* pl. II. 219, *-vegèz-* pl. I. 22 és *vegèz-* pl. II. 164, *vèzedèlmèz-* II. 239, 240, *zegèz-* pl. II. 166 és *zègèz-* I. 70, *-zidalmaz-* II. 280, *zorgalmaz-* I. 54 stb.

A zártabb tövéghangzós névszóknál több csoportot állíthatunk fel.

Az elsónél ugyanazt a szabályosságot találjuk, mint fentebb a nyílt hangzósáknál, t. i. a képző minden előforduló esetben a teljesebb tőhöz járul: *bóitql-* pl. I. 303, *čepel* (= tritura) II. 252, *gondol-* (pl. *gondoltuala* I. 65), *gazolat-* pl. I. 78, II. 108 és *gazolkodom* II. 158, *igazolat-* pl. I. 305, II. 106, *parančol-* pl. I. 17, *scntel-* pl. II. 152, *titkol-* pl. I. 60, *tiztel-* pl. II. 167, *tolmačoloc-* I. 80, II. 320 és *tolmačolok-* I. 76, *vadolat-* II. 144 és *-vadoltac-* II. 147; ~ *aiaandokozo* I. 22, *atkoz-* pl. II. 116, 153, *éhez* I. 100 ('éhez'), *ěžuf-toz-* II. 110, 114, *keněez-* I. 104 és *keněez-* pl. II. 219 ('kincsez'), *-kornekez* pl. II. 108, *kulōboz-* I. 48, *lakožanac* I. 1, *lakožādai* I. 2, stb., *-patuaroznōd* I. 303 és *patuaroztanac* II. 248, *řouenezem* II. 182, *tanalčoz-* pl. II. 251, *těmienezot* II. 211, *tolmačozo* I. 80 és *tolmačozoc* II. 258, *větkezět* I. 35, *vetke-zec* II. 198 stb., *viragoz* II. 200 és *viragozot* (t. i. 'virágzott') II. 290, *vroztanac* II. 235 és *vrozuan* (= furtim) I. 24. E csoportban a legszabályosabbak természetesen azok a szavak, amelyeknél a tővéghangzó előtt mássalhangzócsoporthoz áll.

A második csoportnál egyes alakokban a teljesebb, másokban a csonka tőhöz járul a képző: *enekel* II. 183, 213, 283, 308 ~ *eněcle* I. 44, *eneklěnd* II. 218, *eneklět-* II. 264, *eneklětec* II. 224, *Eneklětec* II. 187, 206, *eneklětec* II. 205, *eněclětec* I. 44 bis, *eneclětíc* II. 248, *eněklěnc* I. 46 bis, *Eneklěnc* II. 281, *eneklět* II. 275 | *ěgeždměg* I. 6, *ěgežid* II. 154, 174, *-ěgežuě* II. 174, *-ěgežuěn* I. 65 ~ *ěgežett-* I. 56, 65, 66, *ěgežot* I. 72, *ěgežěně* I. 74, *-ěgežett[e]ěc* II. 167, *ěgežěneněc* II. 168, *ěgežěttětíc* II. 179, *ěgežěfi* II. 180, *ěgežig* (sic!) I. 286, *ěgežefen* II. 291, *ěgeži* II. 291, *ěgežěni* II. 291, *ěgežic* II. 323 | *zerez* II. 121, *zerezhět* II. 113, *zěrežid* I. 56 és *zerezětec* II. 223 ~ a csonkább tővel számtalan esetben: I. 3, 6, 13, 16, 24 bis, 27, 29, 30, 34, 35, 48 bis, 49, 52, 55, 64, 66, 67 bis, 69 ter, 71 ter, 73 bis, 75, 77, 80 bis stb.

A harmadik csoportnál minden előforduló esetben a csonkább tőhöz járul a képző: *bainaklat-* II. 266, *ěbělěndō* (= pransurus) I. 60, *ěrděmlět* I. 84, *ězerlōc* I. 42, *řěnl-* (pl. *řěnlěnc* I. 80, *řěnluěn* I. 81) és *řěnl-* (pl. *řěnlěnc* II. 112, 166); *inněplět-* II. 306, *kořěklět-* I. 11 bis, 61, 64, II. 130 stb., *leleklět* (= halitus) II. 160, *měrtěclět-* I. 104 és *mertec-lět-* II. 214, *němz* II. 194 és *němžet* pl. I. 10, 11; *orzagl* II. 251, *orzaglat-* pl. I. 11, 53, 55, *orzagton* I. 51, *orzaglot* I. 47 stb., *ořěklět-* pl. I. 9 bis, *-pečětle* ('pecsételte') II. 146, *řěmělēm* I. 87 és *řěmělěhět-* I. 2, de *řěmělěkuala* I. 38, *vitěžlō* II. 276 és *vitěžlět-* II. 278, *zarādoklana* I. 1 és *zarandoklat-* pl. II. 236; *zozatl* (= sonat) II. 237, *zozatlanac* I. 43, *zozatlic* II. 201, 202 bis, 233, 238, 258 bis, 276 és *zozatloc-* I. 41, II. 266, 269. (Vö. GOMBOCZ, Alaktan 99.)

6. A -b (-bb) középfokjel előtt szintén olyasféle szabály-

szerűség mutatkozik, mint a *-tok*, *-tők*, *-tök* birtokos személyrag előtt, amennyiben a példák kevés száma megengedi a szabály szó használatát. A nyiltabb tövéghangzós melléknemeknél t. i. a teljesebb tőhöz, a zártabb hangzósaknál viszont a csonkább tőhöz járul a jel:

A) *ifab* I. 88, *hoziab* pl. I. 25, *kèuèfèb* pl. I. 287 *küffèb* (? pl. I. 28), *nèhèzèb* II. 178, 257, *viğab* I. 6 — B) *gònozb* I. 63 stb., *különb* (?; igen gyakran, más-más írással), *rokomb*- pl. 49; az *-s* nomen possessoris képző után is: *bùnofb* I. 89, *èrojb* II. 171, 253 és *èrofbèc* II. 115; *fenèfb* I. 47, 262, *hatalmafb* II. 270 stb., *ièlefb* pl. II. 140, *mağafb* pl. I. 38, *nèmefb* II. 133, 262, *tagofo*- II. 118, *zelefb* II. 224; a *kègèfè[c]bèc* I. 92 alak a javítás miatt nem igen vehető eltérésnek. Mindenesetre kivétel azonban a *magob* (pl. II. 208), ill. *nagobb*- (pl. I. 62) szó. Nem tekinthető annak az *igazb*-alak (II. 269, 270, 271), mert bár *igazac* (pl. I. 28, II. 128), de *igazol*-, pl. I. 100, II. 106.

Hogy a döntő semmiképen sem az, hogy a középfokjel után további mássalhangzó jön-e, vagy sem, azt az ilyen ragozott alakok tanúsítják, mint *gonozbnae* II. 129, *gonozbto* I. 84, *hatalmafbto* II. 113. (Vö. RÉVAY i. m. 250, MNyR.² 169, TMNy. I, 277, MNy. XXIII, 122.)

*

Egységes tehát a tárgyalt hat járuléknál a nyiltabb tövéghangzós szók viselkedése, amennyiben ezek mindig teljesebb tőalakjukhoz veszik a suffixumot. Ugyanez a szabály a zártabb tövégi magánhangzós szavak közül azoknál, amelyeknél a tövégi rövid magánhangzó előtt mássalhangzócsoporthoz (kivétel: *pénzt*). A csonka tőhöz azonban e ragok, képzők csakis a zártabb tövéghangzós névszók-nál járulhatnak.

Hangváltás.

A tövégi magánhangzóval összefüggő kérdések közül hátra van még a hangváltás vizsgálata. A BK. helyesírásáról mondottakból következik, hogy amint az *a* hangok közti különbséget, úgy az *e* hangok kvantitásbeli váltakozását sem kiséphetjük figyelemmel. Ilyenformán a hangváltásnál a BK-ben csak a zárt *e*-nek a nyilttal való váltakozása jöhet számításba. Négy szónál találtunk ily értelmű hangváltást:

cserép: csonkább töve is csak ragozott alakban fordul elő: *èèreppèl* II. 123 ter ~ *èèrèpet* II. 124 | **kényér:** *keñer* II. 190, *keñernèc* II. 212, 229 ~ többes: *keñèrèkèt* I. 32, *keñèrèkñèc* II. 220, ill. birtokként: *keñèrec* II. 192; tárgyesete: *keñèrèt* I. 5, 289, *keñèrèt* II. 158, 164, 227, III. 321 és *keñèrèt* II. 167 | **négy:** *nèg* I. 11 bis, 18, ill. *neg*, pl. II. 105, 134. A teljes hangváltás csak az I. kéznél mutatható ki:

anègèt (= quartum) 87, *nègèd* 8, 36, 56, 57, 70, 73, de *negèd* 40. A II. kéz a tőhangzót itt is zártabbnak jelöli: *negèc* 153, *negèd* 148, 150 ter, 161, 238, 245, 276, 301, 302 bis, ill. *negèd-* 134, 211, 212, 215 ter, 216 ter, 217 bis, 234, 306. Sőt ez és a III. kéz, ha vörös tintával ír (kiadásunkban ritkásan szedve), akkor teljesen elhagyja az *e* ékezesét; ilyen alak a *neged*, ill. *neged-* II. 135, 185, 244, 250, 298, 315, III. 324. — Mindig nyílt azonban a tőhangzó a *negyven* szóban: *nèguèn* I. 18, II. 124, 130, 173, 217, 224, 243, 293 | **vér:** a tőhangzó a ragozásban is zártabb marad: *vér* II. 179, *ver*, pl. II. 185 ~ *verec-* II. 250, *verek-* II. 256, 262, 272 stb. Az *-s* nom. possessoris képző előtt azonban mindig nyíltabb: *verès tènjer-* (= mare rubrum) I. 18, *verès* és *verèf-* 'rufus, rubeus' II. 231, 233, 260, 291 quater, 294 bis, 301 bis.

TECHERT JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Pray György székely tájszavai. (Vö. MNy. IV, 44.) Tudtommal nem történt utalás arra, hogy minő forrásból merítette PRAY György azt a 17 székely tájszót, melyet „Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum“ c. művének 91—2. lapján a székely nyelvjárás jellemzésére felsorol. PRAY székely tájszavainak forrása TORKOS JÓZSEF-nek a *Calendarium Jaurinense* 1747. évfolyamában közölt történelmi tanulmánya (23. fejezet; az egész tanulmány ismertetése MNy. XXI, 192), hol PRAY tájszavait az elsőtől az utolsóig megtaláljuk. TORKOS tájszavait folyóiratunkban nemrég közöltem (MNy. XXII, 68; uo. TORKOS neve hibásan van közölve, mert nem TORKOS ANDRÁS, hanem TORKOS JÓZSEF), s már akkor utaltam rá, hogy BENKŐ JÓZSEF is idézi e tájszókat a Transsilvaniában (I, 403—4), de hogy PRAY is átvette őket, csak mostanában lettem rá figyelmes. PRAY közlése különben hibás és hiányzik belőle a *murok* szó.

CSÜRY BALINT.

Ilyen magyarok is vannak? Egy ORBÁN GÁBOR nevű magyar ember, aki a megszállt Felvidéken „állami reálgimnáziumi tanár s a magyar tanításnyelv vizsgáló tanára a középiskolai tanárvizsgáló bizottságban“, a cseh zsoldban álló bratislavai Reggel c. lap 1929. évi 254. számában „Néhány szó a magyar helyesírás kérdéséhez!“ címen helyesírásunk megváltoztatásával foglalkozik s mint legfontosabb gondolatot ajánlja, hogy a cseh helyesírás *č, š, ž* stb. jegyeit vegyük át, mert ezek célszerűbbek. A cseh—tót minisztériumtól kinevezett „magyar tanítás nyelv vizsgáló tanára“ szívrepesve írja, hogy a megszállt területen élő magyarok gyermekei „már az elemi iskolában megtanulják a *č, š, ž* stb. betűket, amelyek sokkal észszerűbbek, mint a mi *cs, zs* stb. betűink“. „Mi gátol bennünket“ — írja a tanárvizsgáló bizottsági tag úr — „abban, hogy elfogadjuk e betűk használatát?“ Mi, akik szintén ismerjük a magyar és a cseh meg a tót helyesírás történetét, mai állapotát, jól tudjuk, hogy ORBÁN magyar nyelv-

tudós úr, akit itt a csonk hazájában senki sem ismer, Prágához címezve írta sorait, amelyeket ott bizonyára meg fognak jutalmazni. Mi azonban szomorúan vesszük tudomásul azt, hogy fajtánkból a megszállt területen ilyen gyászmagyarok is akadnak. Csak az vigasztal, hogy miként az 1848 utáni szomorú idők gyászmagyarjait, az egységes nemzeti öntudat a mostani magyarok emlékét szintén megbélyegezve örökíti át az utókorra. MELICH JÁNOS.

Chalára? A Magyar Szemle f. é. februári füzetében V, 187 TRÓCSÁNYI ZOLTÁN egyebek közt az Érdy-kódex 472. lapjáról is közöl egy mutatóványt, saját szavai szerint „mai helyesírással átírva“, s ebben a *Klára* keresztnév három ízben is *Chalára* alakban olvasható. Minthogy ez a nőnevünk nyilvánvalóan a latin *Clara* névnek magyarosodott alakja (értelme: 'fényes', illetőleg 'jeles, híres'), kezdő mássalhangzója nyilván csak *k* lehet, mai helyesírással tehát a *ch* betű aligha indokolt benne. *Ch*-val csak akkor írhatnók mai helyesírásba át a nevet, ha kimutathatnók, hogy a régi korban valahol *χ* hanggal is ejtették a kezdő mássalhangzóját. Ezt azonban alig mutathatjuk ki. A kódex maga az illető fejezetben, amely *Zyz Zent Chalara Azzonnak Inneperól* szól, a Nyelvemléktár V, 195—202 szerint egyetlen eset kivételével mindig *Chalara* alakot ír ugyan, azonban ez az írásmód szerintem szókezdő *χ* hangot alig jelenthet; sokkal valószínűbb, hogy a *k* hangnak *ch*-val való írása egyszerűen helyesírási régiesség a másolónál, mert KNIEZSÁNAK becses helyesírástörténeti tanulmányából (MNY. XXIV, 263) tudjuk, hogy a *k* hangot mély magánhangzók előtt a XII. század végétől kezdve oklevelekben és egyéb emlékekben sűrűn írták *ch*-val is. ZOLNAI GYULA.

Az őrlődál a „Moretum“-ban. Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“ c. dolgozatomban (MNY. XXII. és külön is) rámutattam, hogy a püspök és udvari papja egy ó-magyar őrlődalt hallanak a parasztházban, s ezt az őrlődalt — melyben tehát a malomzörej az énekkel elegyedik (ez kelti a symphonia benyomását) — első meglepetésükben 'hangverseny'-nek tartják. Annak igazolására, hogy ilyen malomzörej kísérte őrlődalok bihetőleg minden nép költészetének kezdő mozzanataiban megtalálhatók, utaltam egy ó-görög népdaltörödékre, Ján. apost. 18, 21—22-re, végül hasonló litvániai munka-énekekre.

Hogy a kézimalom zakatolása s az őrlőmunkás danája milyen sematikus fonódnak össze, azt szépen mutatja meg a „Moretum“ c. vergiliusi spurium-nak néhány sora is. Az öreg földműves, mielőtt kora hajnalban reggelijének elkészítéséhez látna, őrlől is egy sort. Hol jobb-, hol balkezével forgatja körbe a malomkövet s hozzá paraszti dalt énekel, — ugyanúgy 'vigasztalja magát a dallal a munkában', mint ahogy Gellért azt a szolgálólányról dicséző szóval megállapítja:

Advocat inde manus operi, partitus utrimque:
 25 Laeva ministerio, dextra est intenta labori.
 Haec rotat assiduum gyris et concitat orbem;
 Tunsa Ceres silicum rapido decurrit ab ictu.
 Interdum fessae succedit laeva sorori,
 Alternatque vices. *Modo rustica carmina cantat,*
 30 Agrestique suum solatur voce laborem.

Az öreg campagna-i paraszt a malomzörgést époly ösztönszerűen „basis cantus“-nak, alaphangnak érzi, mint a litván lányok, akik ugyancsak reggel „malom-zenére“ énekelnek („da das Gesumme der Handmühlen Ihnen zum Bass und Fundament dienet“) és mint a magyar szolgálólány, aki *modulatio carminis*-t énekel a *streptus molarium*-hoz. BALOGH JÓZSEF.

Hogyan támadnak az elvonások? CSEFKÓ GYULA közölt ezen a címen folyóiratunkban (XXIV, 200) néhány esetet arra vonatkozólag, hogyan keletkeznek téves analógia alapján új nyelvi alakok. Egy adatom nekem is van erre a gyermekszobából.

Feltűnt nekem, hogy két és féléves kis lányom a *cimbalm*-ot *cimbal*-nak mondja. Sokáig nem tudtam ezt megmagyarázni. Az kétségtelen volt, hogy nála a *cimbal* nem lehet német szó, mert németül ezt senkitől sem hallotta. A dolog nyitjára aztán maga a kicsi vezetett rá. Előre kell bocsátanom, hogy az én Hajnalkámnak nagy érzéke van a tulajdonjog iránt. A mi? után következő kérdés, melyet tisztázni szokott, rendszerint az, hogy kié? Ezt aztán pontosan számon tartja. Történt mármost egyszer, hogy előtte egy idegen mondta a mi cimbalmunkról, hogy ez *cimbalom*. Erre ő élénken tiltakozott és helyreigazította az illetőt, hogy: „Nem *cimbalod* az, hanem apuka *cimbalja*.“ Így derült ki, hogy az ő szemében a *cimbalom* birtokos személyraggal ellátott alak, és ebből vonta el a *cimbal*-t ragtalan alanyesetként. A dolog lélektani magyarázata: a cimbalmon én szoktam játszani, tehát azt — joggal — az enyémnek tekintette; azonkívül bizonyára tőlem hallotta legtöbbször a cimbalom nevét is. Így érthető, ha ezt a szóalakot első személyű birtokos személyragos formának érezte. NAGY LAJOS tanár (Cegléd).

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kófic. (Vö. MNy. XXIV, 204—6.) Lehetséges ugyan, ámbár nem tartom túlságosan valószínűnek, hogy az a *kófic* szó, melyet Pet ő fi A természet vadvirága c. versében (1844.) az ő finnyáskodó, holmi elfinomult, kényes ízlést fitogtató irodalmi ellenfeleire alkalmazott, valóban a *fickó* hangbeli változata akar lenni. Megjegyzendő azonban, hogy emberre értve a *kófic* megtalálható már a Mondolatra írt Feleletben (1815.) is: „Az ilyen *kófitz* embörök ugatnak az ujj ellen, mint az eb a' garadján.“ (RMKönyvt. XI, 63.)

E szó irodalmi életére nézve talán nem árt megemlíteni még a következőket. Mészáros Lázárra vonatkoztatva Jókai már A tengerszemű hölgy (1890.) XIII. fejezete (vö. MNy. i. h.) előtt is használja a Csataképekben (1850.): „No meggyűlik a bajod az öreg *kófic*zedal, ha elkártyáztad a pénzt, a min kapszlikat kellett volna venned a felső hadsereg számára.“ (13. kiad. 61.) De a Rab Ráby-ban (1879.) Garabos uram a cibere-levest nevezi *kófic*-nak. Sárosy az Aranytrombitában említi, szintén Mészárossal kapcsolatban: „Mert eddig a magyar szerencsének hitte, | Ha kapitányságig a dolgát felvitte. | Generális pedig csak úgy lett belőle, | Ha

kófic ember volt, s nem tarthattak tőle. | Mészáros azonban, ki ha megütközött, | Mindig félisten volt a bajnokok között.“ Úgy látszik, hogy a szabadságharc utáni éveknek is kedvelt szava volt. Szívesen használja Lisznyai; pl.: „A szervusz-szó, közben legyen mondva, | Még azon *kófic* időszak rongya: | Még mikor a magyar nemzet diák volt.“ (Dalzongora 1858. 93.) „S ehez képest minden *kófic* | Ezen a bitang világon.“ (Uo. 130.) Valószínűleg mint ennek az időnek felkapott szavát alkalmazza Mikszáth is némi korfestő cézzal a Jókai-életrajz következő helyén: „Szilágyi Sándorral kuktálkodik a *kófic* napi irodalom körül.“ (I. 276.)¹ A r a n y Toldi Szerelmében (XII. 11.): „... hisz színét se' láttam hónap, szánnak: | A tele is *kóficz* ennek a taljának.“ A Glossarium szerint: „*kóficz*: zagyvalék. Itt [t. i. az idézett helyen] se' tél se' nyár.“ Értelmetlenség, haszontalanság, zagyvalék' jelentése van A r a n y egyik Aristophanes-fordításában is, ahol Herakles Euripidesnek néhány sorát bélyegzi *kófic*-nak (A békák 104. sora). De emberre is vonatkozik Aranynál a *kófic* szó ugyancsak egy Aristophanes-fordításban: „Mert, ha nem tágultok innen, | Tepertővé sütlek össze fáklyámmal *kóficzok*.“ (A darázsok 1278. sora.)

A *kófic* népnyelvi jelentésére vö. a MTsz.-on kívül még MNy. X, 430, XIII, 88, 237, 301, XIV, 32, 144, XV, 35 és TudGyűjt. 1839. XII, 6, 37.

Himlő. (Vö. MNy. XXIV, 278.) A syphilisnek a régi nyelvben előforduló *himlő* nevéhez megjegyzendő, hogy G v a d á n y i a *francu*, *francia métely* stb. helyett *frantz himlő*-t mond A' falusi nótáriusnak elmékedései, betegsége, halála c. munkájának következő helyén: „A' Salakok [t. i. a hitvány nők] közül sok megy a táborba, | Végre sövény alatt hálnak-meg a' porba. | Sok tér hazájába onnat meg - ny í r t f ő v e l, | Midőn meg - t a r k á z t a m a g á t *Frantz himlő*-vel.“ (1796. 10.) Ugyanez a jelentése a *himlő* szónak G v a d á n y i következő soraiban is: „A' kiket a' rozsdá meg-fogott vastagon, | És a' *szeplős himlő* meg-rakott gazdagon, | Illyt a' Pilingérnél meg-ráspolyosztattya.“ (Uo. 38.) „Észre vettem baját . . . | Mert már *himlőt* is hányt Vénus homlokára.“ (A' mostan f. orsz. gyűl. 1791. 20.) CSEFKÓ GYULA.

Őszi harmat. B a l a s s a híres költeményéből: „Őszi harmat után || Végre mikor aztán || Fújdogál a hideg szél“ mindnyájan ismerjük e kifejezést, de talán sokan nem tudják, s a mondat értelméből nem tűnik ki világosan, hogy az *őszi harmat* nem egyéb, mint 'hóharmat, dér'. A dérnek ezt a megjelölését szótárainkban nem találom. Pedig, hogy nem B a l a s s a egyéni alkotáásával van dolgunk, hanem valamikor közönségesen ismert kifejezéssel, mutatja az, hogy B o d Péter is használja a Szent Hiláriusban: „Az *őszi harmattól* megsüttetett lengedező falevél“ (99. l.). B o d adata a jelentését is kétségtelenné teszi.

CsűRY BÁLINT.

¹ Mikszáth megjegyzése nyilván Erdélyi Jánosnak Szemere Miklóshoz intézett 1850. október 24-i leveléből ered: „Cotteriát tesz az a néhány ifjú, ki a történetirő Szilágyi Sándorral kuktálkodik a *kóficz* napi irodalom körül.“ (IrtörtKözl. 1905: 243 és PAIS DEZSŐ, BáRO Kemény Zsigmond és az irodalmi élet: IrtörtKözl. 1911 : 55.) — SZERK.

Hásárt. KERTÉSZ MANÓ Szokásmondások c. jeles művében említi, hogy a régi magyar *hásárt* és származéka: *hásártos* nyugati eredetű szó, sőt nem egészen határozottan azt is állítja, hogy a franciából került át.¹ Újabban általánossá vált az a gondolat, hogy a *hásárt* régi alakja egyenesen a középkori franciából jött a magyarba.

Valószínű azonban, hogy, mint több más esetben, itt is német közvetítést kell feltennünk. T. i. elvszerűleg kimondhatjuk, hogy francia átvételt csak akkor kell keresnünk, ha az átvételt olasz vagy német alakból származtatni nem tudjuk. Már pedig HUGO SUOLAHTI legújabbán megjelent tanulmányában: *Der frz. Einfluss auf die deutsche Sprache im 13. Jh.* (Mém. de la Soc. Néo-Philologique de Helsingfors VIII.) olvasom a következő adatokat: „*haschart*, *hasehart*, *hashart* stm. afrz. *hasart* (arab. *azzar*), eigtl. Wurf »sechs«, 'Würfelspiel, Glück'. Der *sch-Laut* ist offenbar eine Wiedergabe des stimmhaften frz. *s-Lautes*. Das Wort ist dann auch an die deutschen Worte auf *hart* angelehnt und umgebildet worden. Gute Frau, Passional K, D a m e n, M a r t i n a.“

Azt hiszem, SUOLAHTI megállapítása helyes. Csupán a felől lehet kétség, hogy a *sch*, *sh* jelölés valóban z ö n g é s francia mássalhangzónak felel-e meg. A lényeg inkább abban van, hogy a fr. *hasart* ejtésében palatalis mássalhangzó lehetett, melyet ilyesformán adtak vissza a német írásban. A magyar pedig már a németbe átment alakot vette át. Tehát *hásárt* szavunk francia eredetű ugyan, mindamellett német jövevényszónak kell tekintenünk.

ECKHARDT SÁNDOR.

Agasah. A Schlägeli Szójegyzék 2077. számú *agasah* szavát SZAMOTA nem bírta megfejteni. Az EtSz.-ban is kérdőjellel van ellátva, jelentése és eredete ismeretlennek van jelezve azon megjegyzéssel, hogy a szócsoport többi szavából arra lehet következtetni, hogy valami játékszer neve. BARTAL ANTAL: NyK. XXIV, 249 *ágas sach*-nak olvassa és o s t á b l á -nak (trik-trak, das lange Puff) értelmezi. KALMÁR ELEK uo. 254 íráshibának véli és *vigaság*-ra javítja.

Alábbiakban a szó megfejtését óhajtjuk megadni.

Szükségünk van e célra a szójegyzék megelőző szavára is. A kettőt SZAMOTA (A schlägeli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből) a következőképen közli:

2076. aleatio — *hasarth* — házársárt.

2077. tabula — *agasah*.

A szójegyzék írója ékezetet a magánhangzók fölött sohasem használ és a *g* meg a *gy* hang között — az akkori írásmódnak megfelelően — különbséget nem tesz: 13: magnus — *nag* — nagy || 280: celebrum — *aglag* — agylágy || 1130: lectus — *ag* — ágy || 1527: fructus — *gimelch* — gyümölcs || 1708: vipera — *zaruas kigo* — szarvas kígyó || 1718: musca — *leg* — légy || stb.

¹ Csak az újabb *hazárd* formánál mondja: „A *hazárd* szót újabb időben még egyszer átvettük a franciából a német közvetítésével.“ (208. l.)

Megesik, hogy a szójegyzékben egy-egy szónál hallgatólagos vonatkoztatást találunk az előző szóra. A 2083. szó taxillus; e fölé csak a magyar *kis* szó van jegyezve, hely szüke miatt, vonatkoztatással a megelőző *tasser* — *ockk* (*ocsk*) szóra, és így kapjuk a *kis ocsk* nevet a taxillus egyenértékeseként.

Feltűnőbb a megelőző szóra való hivatkozás a nemzetek és országok neveinél, a melyeknél az író az *ország* szót birtokos raggal látja el, s ez csak az előző szóval együtt adja a kívánt értelmet: 522: saxo — *zaz* (*szász*) || 523: saxonía — *vrzaga* (*[szász] országa*) || s így folytatódik ez a *grecus*, *lumbardus*, *gallicus* stb. szavaknál.

Ha a szójegyzék képmásán még megfigyeljük, hogy a két kérdéses szó latin neve között egy harmadik is van: a *cum* (a *c* után az *-um* szóvég rövidített jellel van írva, mint egyebütt mindenütt az *-us*),¹ megfigyeljük továbbá, hogy az *aga* és *sah* nincs is egybeírva: máris megtaláltuk a kulcsot az *agasa* szó megfejtéséhez.

Az *aleatio* középkori szóképzés az *alea*-ból, mely utóbbi eredetileg kockát, néha általában táblajátékot és különösképen sakkjátékot is jelentett. Sehol másutt feltalálható nem volt. A szóban forgó helyen 'játékbáb, figura' az értelme. A *házsárt* tehát eszköz volt (kocka vagy egyéb is, pl. báb, figura), amelylyel a *tabulá*-n játszottak. A *tabulá*-t, azaz *táblá*-t a *veus*-nak is nevezték, amelynek az értelme tulajdonképpen 'meder, folyó medre vagy folyó ágya'. Az *agasa* szó kettéválasztásával s az előző szóra való vonatkoztatással kapjuk:

aleatio — *hasarth* (*házsárt* 'kocka, figura').

tabula — *aga* (*[házsárt] ágya*).

aleatio cum tabula — *sah* (*sakk*).²

GALGÓCZY FERENC.

Rágalmaz. Nyelvérzékünk számára ma már nem világos, hogy a *rágalmaz* 'verleumden' a *rág* 'kauen' származéka. A múlt század közepe táján élt tudóskodó szófejtőink még tisztán érezték ezt, anélkül persze, hogy a jelentésfejlődés nyelvtörténeti vagy lélektani magyarázatát megkísérelték volna. A *rágalmaz*-t KRESZNERICS is, KASSAI is mint a *rág* származékát szótározza. DANKOVSKY és CzF. szintén rámutatnak e kapcsolatra, de ez nem gátolja őket abban, hogy ne a legképtelenebb gyökökből vezessék le a *rág* és *rágalmaz* igéket. DANKOVSKY mind a két szót a *rag* címszó alatt tárgyalja a *ragad*-dal együtt. CzF. megvilágítja kapcsolatukat s mégis a *rágalmaz*-t — tehát nem a tőszót, hanem a származékot — egyeztetni arab és héber szavakkal.

A nyelvtörténet adatai fényt fénynak a *rág* → *rágalmaz* a z jelentésfejlődésre s világosan szemléltetik e jelentésváltozás lélektani hátterét, melyet talán így lehetne megfogalmazni: ha valaki sokat beszél másról, akkor sokat forgatja szájában az illető

¹ SZAMOTA a 2076. számhoz ezt jegyzi meg: „Az *aleatio* és *tabula* közt c9 van, hogy ez melyikhez tartozik, nem tudom.“ SZERK.

² Nézetünk szerint a közleménynek egyes megjegyzései további megvitatást kívánnak. SZERK.

nevét, tetteit: mintegy „rágódik“ rajtuk. Hogy e névátvitel mennyire természetesen támad, mutatja az is, hogy a latin *rodere* 'rág' szónak szintén fejlődött 'rágalmaz' jelentése. Augustus asztalának felirata pl.: „Quisquis amat dietis absentum rodere famam, hanc mensam vetitam noverit esse sibi.“ Vö. még: MARGALITS, Florileg. és GEORGES, LatWb.

Kódexeinkben nemesak a *rágalmaz* származék, hanem a *rág* tőszó is igen gyakori 'obtrecto; valakiről rosszat beszél' jelentésben. ErdyK. 572: „Nem mondatyk ezefnek az ki maiban azt gylőli awagy *ragwan* zollya, kyt ennen magaban zereth lenny.“ ErsK. 188: „Ha akarthok raaghodnotok thynnen bynetheketh *raaghyatok*.“ GuaryK. 16: „Hafonlatic zent irafba az *ragalmazo* embőr, elezteb az ebhöz . . . Ez el'eten ebec nem čak embőrnek hulat ezic meg, de meg az čont'ates meg *ragiac*.“ DebrK. 235: „Ő magat nem tugia es maft itel es *rag*.“ A GuaryK. idézett adata és még sok — más kódexekben előforduló — adat igazolja, hogy a *rág* ilyen jelentésű használatával egy időben tűnik fel a *rágalmaz* származék is.

A fenti idézetekben az is megfigyelhető, hogy a régiségben a *rág*, illetőleg *rágalmaz* jelentése 'valakiről rosszat mond, tekintet nélkül arra, hogy a megszólásnak van-e alapja vagy nincs'. A szótárak is csak ezt a jelentést ismerik: KolGl.: *ragalmazny*: detrahere | Cal.: Obtrecto: *Ragalmazom*, gyalazom | MA.: *Rágalmazás*, Obtrectatio, Calumnia. — Bornemisza Electrájában már a mai irodalmi nyelvi 'verleumden; valakiről alaptalanul mond rosszat' jelentésben használja: „Vezteg csak nagi nieluū kabola, minden ruteziagot reank kialtas vrammal egietembe mīdenek eloet ragalmaz, de ael czipek az nieluēd vegebe.“ (III. A. I. sc.)

Úgy látszik, a népnyelvben ma is ismeretlen ez a jelentés-árnyalat. Ilyen adatot: „*rágalom* az . . .“ a. m. 'nem igaz az. . .' nem sikerült találnom. A MTsz. adatai csak az egyszerű 'megszól' jelentést mutatják: „A minap es a kálákába csak ingömöt *rágott*.“ (Udvarhely m.) „Sokat *rágott* mán ingömet.“ (Uo.) „Mindég rajtam *ragmálódik* [t. i. *rágódik*].“ (Vasvár MNy. XI, 187 és Tsz. 1838.)

LOVAS RÓZSA.

Balaton folyó? Anonymus művének 49. fejezetében elmondja, hogy Szalók apja Ósbó meg Örkény apja Óse elfoglalták Vasvárt, aztán tovább lovagolva „iuxta fluvium *Bolotun*“ Tihanyhoz értek. PAIS D. Magyar Anonymusában a helyet így fordítja: „a Balaton vize mentén“, jegyzeteiben pedig ezt mondja: „fluvium *Bolotun*. Tehát Balaton folyó?“

A *fluvius* szónak a *Balaton*-nal kapcsolatos jelentésére idézhetünk másik példát is. A *Fertő* szintén *lacus* 'tó' [vö. *iuxta lacum Fertheu* (CSÁNKI III, 683); *Oppidum Newsidl iuxta quendam lacum adiacens* (uo. 674) (= Nezsider, a Fertő északi partján) *iuxta lacum Fertheu* (uo. 686)], s mégis előfordul *fluvius* szóval kapcsolatban is. Egy 1318. évi oklevélből CSÁNKI III, 683 ezt idézi: „*Domus seu curia Neunaigen iuxta fluvium Fertow*.“ — Az OklSz.-ban is van egy példa, csakhogy erről nem tudom, hol feküdt a *fluvius fertő* [vö. 1521: *Prouentus de fluvio ferthoe et de precio recium*].

Egy névmagyarosítás. A Vitézi Szék megkövetelte, hogy mindenkinek, aki vitézzé avatását kérte, magyar vagy magyarosan hangzó neve legyen. Ha e feltételnek addigi családneve nem felelt meg, a Vitézi Szék a családnév (vezetéknev) megváltoztatását kívánta, s kivételt csak régi nemesség vagy más súlyos ok esetében tett.

A Vitézi Szék dícséretére legyen mondva, hogy a vezetéknevek megváltoztatása dolgában általában igen körültekintően járt el. Ép azért nem értjük, miképen történhetett az, hogy egy *Valentínyi* nevű érdemes polgártársunknak nem engedték meg, hogy régi, irodalmi hagyományokkal bíró vezetéknevét megtartsa, hanem helyette *Valényi* nevet ajánlottak neki s ezen a néven avatták is vitézzé.

A magyarosítás szerintem ez esetben teljesen el van hibázva. *Valény* nevű magyar község sem ma nincs, sem a háború előtt nem volt. Lipszky Repertoriuma mondja, hogy a Szolnok-Dobókában fekvő *Dánpatáká*-t oláhul *Valény*-nek, a szatmármegyei *Somkútpatáká*-t pedig ugyancsak oláhul *Valényi*-nek hívják. Lipszky az oláh neveket hangzásuknak megfelelően magyar helyesírással írja; oláh helyesírás szerint e nevek *Váleni*-nek (a hangsúly az e-n) írandók. Az oláh *Váleni* helynév az oláh *vale* 'völgy; patak, csermely' köznévből alakult oláh helynév, amely oláhlakta területen rendkívül sokszor fordul elő; többes nominatívusi alak *-(e)ánu* képzővel (= többes *áni* és *-éni*).

Ezzel szemben a *Valentínyi* név régi, becsületes magyar név, amennyiben egy fontos magyar közműveltségi áramlat hűséges őrizője, emléke. Klasszikus műveltségű embereink ugyanis a XVI—XVII. sz.-ban szívesen vettek fel latin-görög vagy latinogörögös neveket. Olyan magyar vezetéknevek, mint *Basilius* (vö. *Basilius István*, XVI. sz.-i kolozsvári prédikátor), *Fabricius* (vö. Szakmári *Fabricius István*, Szikszai *Fabricius Basilius*, XVI—XVII. sz.-i írók), *Sylvester* (vö. *Sylvester János*, XVI. sz.-i bibliafordító és nyelvtanító), *Tonsoris* (vö. *Tonsoris Sámuel*, XVII. sz.-i író) stb. előbbi magyar nyelvi vezetéknevek latinosításai; így pl. *Tonsoris Borbély* volt (l. Szabó K., Régi magy. könyvtár). Vannak köztük görög és latin genitívusi nevek is. Így *Basilides*: gör. βασιλεύς 'király', βασιλειος 'királyi', innen *Basilius* szn., s ebből a származást jelentő képzővel: *Basilides* a. m. 'Basilius-fi' | *Fábry*, *Fábriczgy*, *Benedicty*, *Laurentzy*, *Prokópy*: lat. *faber* — gen. *fabri*, *Fabricius* — gen. *Fabricii*, *Benedictus* — gen. *Benedicti*, *Laurentius* — gen. *Laurentii*, *Procopius* — gen. *Procopii* | *Molitorisz*, *Sylvestris* (*Sylvester János* így is írta a nevét), *Tonsoris*, *Danielisz*: lat. *molitor* — gen. *molitoris*, *silvester* — gen. *silvestris*, *tonsor* — gen. *tonsoris*, *Daniel* — *Danielis*. A genitívusi nevek megfelelnek a magy. *-fy* végű neveknek. Így pl. a magy. *Gally* vezetéknev = lat. *Gallus* — gen. *Galli*, azaz *Gálfy* a. m. 'Gál fia'.

Ilyen klasszikus eredetű név a *Valényi*-vá átváltoztatott *Valentínyi* név. A lat. *Valentinus* genitívusa *Valentini*, értelme tehát 'Valentínus fia'. Nagyon valószínű, hogy a család valamely őse *Bálint* = latinul *Valentínus* volt, s klasszikus műveltségű fia *Valentini*-nek, a leszármazók pedig idővel magyar nyelvjárási kiejtéssel *Valentínyi*-nek írták nevüket. A név kétségtelen bizonyí-

ték mellett, hogy a család régen is az ú. n. középosztályhoz tartozó és pedig papi-tanári család. Az ilyen nevet egyáltalában nem szükséges megváltoztatni, mert a magyar közműveltség becses emléke. Hogy pedig egy oláh *Văleni* = *Valényi*-ért feláldozzuk, annak — a fentiek alapján azt hiszem — semmi értelme sincs.

MELICH JÁNOS.

Fenyér. KOMÁROMY LAJOS: MNy. VI, 94 egymás mellé állítja a *fenyér* szónak előtte ismert hét adatát és csoportosítását a következőkép fejezi be: „Mindezek után még mindig nem áll tisztában előttem a *fenyér* jelentése, oly annyira eltérők egymástól a följegyzett jelentések.”

A *fenyér* mint helynév igen régi szó okleveleinkben (OkISz. 238), s néhány helynévünkben mai napig is fennmaradt: *Fenyér* (szántó, Tolna m. — Nyr. V, 239), *Fenyéres* (dűlőnév — Szaboles m. mon. 16), *Fenyeres* (kisközség, Bihar m.). Egyes okleveles adatokban vörös, fekete, köves és vizes jelző áll a helynév előtt (OkISz.). A *fenyér* később előforduló jelentésváltozatait pedig a következő adatok mutatják:

A) *Fenyér*: növénynév (Nagyszalonta — Nyr. VII, 457). *Fenyeres*: fenyérral benőtt, bővelkedő; fenyeres lapály, rét (CzF. II, 810). — A törököket a Tisza mellett levő tágas *fenyéren* avagy pázsiton lerakattatván (Rumy: Mon. I, 114). Egy séta a harmatos fűben, de még inkább a meleg záportól áztatott *fenyéren*. (A park pázsitján.) (Jókai XXIV, 69.) — *Fenyér*: vizenyős helyen tenyésző vékony szálú fű (Csallóköz — CzF. II, 810, BALLAGI 397). *Fenyér*: vékony szálú réti fű, leginkább terem a vizjárta földeken (Szeged — Tsz. 120). Vizenyős lapályokon termő vékony szálú fű, melynek szára a vízből kiáll (CzF. II, 810). Ugyanebben a jelentésben használják Nagyszalontán is. — *Hinár* (BARÓTI SZABÓ, Tsz. 220, BALLAGI 397). — *Fenér*: mezei moha (Kisbesenyőd — Nyr. IX, 136). — *Fenyér*: lucerna, lóhere (trifolium) (Dunántúl — Nyr. V, 181, Baranya m. — Tsz. 120, CzF. II, 810, Nyr. XVII, 335, Nagyhasány — uo. VII, 431, VIII, 478, Sárköz — uo. XXXII, 462, Rába mell. — uo. XVII, 524). *Gombos fenyér*: piros lóhere (uo. XXX, 529); libafű (*Andropogon geniculatus* L.) (WAGNER, Magyarország vizenyős növényei 13). *Va dfenyér*: melilochus albus (Nyr. XXX, 529). *Fenyér*: *andropogon ischemum* (Pusztaszentmiklós — HERMAN, M. pászt. nykincse 676). A *fenyérek* (*andropogon* L.) közül a sovány száraz helyeken gyakori az éles mosó *fenyér* (*andropogon*, *Grillus* L.), homokos helyeken közönséges a vértálló *fenyér* (*andropogon ischemum* L. (FERETE—MÁGÓCSY—DIETZ, Erdészeti Növt. II, 331; WAGNER 13). — *Fenyér*: bükköny (Somogy m. — Nyr. XXXIX, 37).

B) *Fenyér*: terra (OkISz. 238), *campus incultus*, heide (CodPatr. IV, 23). Vad, sik bokros tér (BALLAGI 397). Ellenben van elég változata a síklapály elnevezésnek: *fenyér*, avar, sivatag, rét, nyir, stb. (Oszt. M. mon. III, 288.) Puszta földön, sik *fenyéren*, zene hallik sötét éjen (Arany). Meta tendit ad aruk. que vocatur wyzes *fener*. (CodPatr. IV, 23.) Kazinczy iszapos tér vagy hely értelemben is használta (CzF. II, 810, Tsz. 120). Iszapos térség (NÉGRESSY, Magyar Olv. 2. kiad. 59).

HEFTY-GYULÁNAK A térszíni formák nevei c. értekezésében nem fordul elő.

A felsorolt adatok szerint tehát a *fenyér* egyrészt növény (fű, pázsit, vizenyős helyen termő vékony szálú réti fű, hinár, moha, lucerna, lóhere, bükköny), másrészt pedig helynév (föld, puszta, sík lapály, iszapos térség). BALLAGI különbséget tesz *fenyer* és *fenyér* között: 1. *Fenyér*: bartgras, wassergras, seegras. 2. *Fenyér*: heide, grasland. *Fenyeres*: die mit wassergras bewachsene ebene. Ez a megkülönböztetés azonban teljesen alaptalan önkényeskedés. — Ennélfogva eredetileg azt a vékony szálú réti fűvet jelentette, amely vizenyős lapályokon terem, szára magasan kiáll a tocsogóból s a vizet egészen ellepi. A gazdálkodás kezdetleges fokán dús legelőt nyújtott. Később aztán — a gazdálkodás fejlődésével — az eredeti jelentés átment a legeltetésre, takarmányozásra használt növényekre (fű, gyp, lucerna, lóhere, bükköny), másrészt pedig minden vizenyős helyen termő fű-félére (hinár, moha). Ez utóbbi jelentése magyarázza helynévi használatát is: előbb csak vizenyős, majd terméketlen lapályt, aztán síkot, végül földet jelentett. SZENDREY ÁKOS.

Katonai szellet. A Kalocsai Néplap c. hetilap 1886. évfolyamában (IX, 287) *A szellet* címmel szellemesen csevegő cikk jelent meg S. P. jegyű cikkíró tollából. A cikkben olvassuk e sorokat is: „Hiába! Lukács István szerint »a *katonai szellet* úgy átjárja a velőt meg a csontot, akár a pálinka.«” Néhány sorral alább pedig ezt olvassuk: „Az ilyen szellemű magyar urak . . .” Az egész cikkből nyilvánvaló, hogy *katonai szellet* a. m. 'katonai szellem'.

Az S. P. kezdőbetűk SALAMON PÁL írói jegye. Ma is élő kortársak nyilatkozata szerint élő személyekről szokta mintázni alakjait. A Lukács István szájába adott idézet szintén az életből ellesett nyilatkozat lehet. Bizonyság rá, hogy a köznyelvben még 1886-ban is járta a *szellet*, *katonai szellet* szó.

A *szellet* = *spiritus* szó az irodalomban a kódexek korától kezdve egészen Aranyig és Gyulaiig előfordul hol 'szellő', hol 'szellem' jelentéssel. Példa rá többek közt Bedőtz István szombathelyi gimnáziumi tanuló 1791-ben (Hadi Történetek V, 237) megjelent versének következő részlete: Im' tavafz hajtván mezeinkre gyengébb || *Szelletét*, meg-nyílt paragok virággal, || A' vidék erdő levelével ébrefzt, || Fil'mile dallal.

A nyelvújítás alkotta meg a kódexkori *szellet* helyébe a *szellem* szót. A *szellem* apaságát a nyelvújítás vezére, Kazinczy vállalta. — Puky Ferenc a Hazai Tudósítások 1811. évfolyamában 50 forint jutalmat tűzött ki a *spiritus* szó megfelelő magyar szavára, Balla Antal pedig az *univcrsum* szóra kért megfelelő magyar kifejezést. Kazinczy Szemere Pál rábeszélésére pályázott a *spiritus* = *szellem* s az *univcrsum* = *egyetem* szavakkal, no meg a latin *virtus* magyar párjával. Kazinczy maga említi, hogy a kódexek korabeli s a Zrinyinél is használatos *szellet* (*spiritus*) szó helyébe alkotta meg a *szellem* szót. A pályadíjat nem nyerte meg Kazinczy, mert a *szellem* szó nem tetszett a pályázat bírálóinak. E szó mégis elterjedt s polgárjogot nyert.

Nyomatásban először Szemerénél fordul elő 1811-ben (NyÚSz. I, 298 és 55).

A nyelvújítási *szellem* szó azonban nem bírta teljesen kiszorítani a régi *szellet* alakot. Arany, Madách, Gyulai Pál nyelvében a *szellet* szó használata lehet régiesség, de hogy a köznyelvben tovább is élt e szó, arra bizonyosság a Kalocsai Néplap szóbanforgó cikke. A népnyelvben, kivált a Dunántúl, még ma is használatos a *szellet* szó.

A *katonai szellet* kifejezést sem a NySz., sem a MTsz. nem említi.

Csardák. A magyar *csárda* szó tudvalevőleg a szerb *čardāk* átvétele. Elvonás útján keletkezhetett a többesszámi alaknak vélt **csárdák* alakból (HORGER, M. szavak tört. 34).

A szerb *čardāk* (чардак) szónak többféle jelentése van. A Karadschitsch-féle Lexicon Serbico-Germanico-Latinum (Bécs, 1852.) ezeket sorolja fel: 1. 'die Warte, specula'; 2. 'eine Wachthütte auf Pfählen an der Grenze, casa palis imposita'; 3. 'das Behältniss für die Kukuruzkolben, horrei genus'. Ezt az értelmezést még kibővíti Popovics György szótára (Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache. Pancsova, 1881.): *Čardāk* 'Warte, Altane, Balkon; Wachthütte, Tschardake; das Behältniss für die Kukuruzkolben'. FILIPOVIC IVÁN horvát-német szótára (Novi Rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. Zágráb, 1875.) pl. már szükséztavúbb. Itt *čardak* a. m. 'das Pfahlhäuschen, das Blockhaus; der Söller'.

A *čardāk* szó egyik legrégebb magyarázata nálunk a bécsi Magyar Hirmondó 1792. évfolyamában olvasható. A szisztóvi békekötés megállapította Törökország új határait; hadseregünk a határvonalon őrző-házakat épített, ezeknek neve volt *tsárdák*. Amint a régi újság írja: „A' könnyebb szerrel kézöltt, kiffeb, és egymáshoz közelebb lévő *örző-házak Tsárdákoknak* neveztetnek. Nem tsak hadakozás', hanem békeffég' idején is fel-állanak a' Török fzeleken, rēfzünkről az őrző-házak, 's rakva vagynak katonákkal, azért, hogy ennél fogva meg-akadályoztassék a' Török Orfzági portékáknak harmintzad nélkül való bé-lopások, és a' Törököknek zsvivánkodások.“ (II. köt. 286. l.) A *čardāk* szó jelentése itt 'örház, Warte, Blockhaus'.

A *čardāk* szó ma is használatos a bácskai szerbeknél s gazdasági épületet jelent. Zomborban és környékén pl. rendszerint náddal fődött viskó, a konyhával szemben áll az udvar másik végében; a gazda gabonáját tartja benne.

A szerbek közé ékelt bácskai magyarok szintén még ma is használják a *csardák* szót. Az Újvidéken megjelenő Délbácska c. napilap hirdetményében olvasom: „A Novisadi Rom. Kath. Egyházközség pályázatot hirdet: 1. A város határában lévő Weiszfeld-dűlői szállásán egy *csardák* építésére... A *csardák* tervrajza megtekinthető... a hitközségi irodában.“ (1926. szept. 25. sz.) A *csardák* itt is gazdasági épületet jelent. — Az újvidéki adattal is megszerezhetjük a MTsz. gyér adalékait.

TIMÁR KÁLMÁN.

NYELVMŰVELÉS.

Nyelvművelő újságcikkek.¹

Édes atya. — Találó bírálatot mond HALÁSZ erről a ríktó ügyetlenül megfogalmazott kis mondatról: „édes atyja meggyilkolta”. Gyilkos csakugyan nem lehet sem *édes*, sem *atya*, legföljebb csak egész egyszerűen *apa*. Az *édes* szóval szeretetet fejezünk ki, az *atya* szóval pedig tiszteletet, e szavaknak tehát olyan hangulati értékük van, hogy aki ők, azt nem lehet velük megtisztelni.

Fürge aggastyán. — Ebben a szókapcsolatban azt kifogásolja HALÁSZ, hogy a két szó nem illik össze, mert az *aggastyán* roskatag, vánszorgó embert jelent, az ilyen pedig *fürge* nem lehet (Magyarság 1928. nov. 10.).

Az EtSz. szerint nem csupán kortól, betegségtől megtört jelentése van a szónak, hanem azt is jelenti, hogy 'agg, öreg ember'. Írókból vett példák hiányában nehéz volna eldönteni, mennyire él még a szónak második helyen említett jelentése. Akik a megrótt jelzős szerkezetet használják, azoknak a nyelvérzéke szerint még megvan az *aggastyán* szónak tágabb értelme ('öreg ember'), a megrovó nyelvtudata azonban már csak a szűkebb értelmet érzi ki belőle ('megtört öreg ember'). Tágabbkörű jelentése talán épen most van kiveszőben, ezért nem egységes a nyelvtudat.

Gyenge. — KOSZTOLÁNYI DEZSŐ a zsenge korában nagy oktanul idegen nyelvek tanulására fogott gyerekekről írván, elmésen csoportosítja és magyarázza a *gyenge* melléknév szinonimáit (ÁBÉCÉ. A gyerekekről vagy a csodáról. Új Idők XXXIV, 306):

„Kapjunk ki egy szót a sok közül, például ezt: *gyenge*. Aki anyanyelve teljes birtokában nő fel, az ezt a tulajdonságot összefogó, tág megkülönböztetést csakhamar szegényesnek érzi, s kis festéktálcájáról minden esetben új színt keres. Az erőtlen karó *gyenge*, a tavaszi levél azonban már *zsenge*, a könnyű ruhácska vagy a szellő *lengé*, a tengő fa *csenevész*, a düledező régi ház *rozoga*, az üveg pohár *törékeny*, a beteges gyermek *vészna* vagy *satnya* vagy *mazna*, a tévedő ember *gyarló*, az erélytelen táplálék *silány* vagy *hitvány* vagy *gyatra* stb. Az azonban, aki már kiskorában tudja, hogy a *gyenge* *schwach* is, meg *faible* is, meg *weak*, meg *debole* is, könnyen lemond a fáradságos, izgató keresésről. Öneki minden *gyenge*. Beéri azokkal a szókkal, melyeket tud, nem kutatja a rokonkifejezések finomságát... Az ilyen gyermek... ítélete felületes, kifejezése pongyola, idétlen, szava ízetlen, üres, kedélytelen. Mind a nyelvérzéke, mind a gondolkodása elsorvad. Szavakban gondolkozunk s nemcsak a gondolkodás hat vissza a nyelvre, hanem a nyelvtudás is a gondolkodásra.”

A *lengé* szó természetesen inkább csak hangzásbeli hasonlósága miatt került bele ebbe a sorba, mert jelentése szerint nagyon távoli rokonságban van a *gyenge* szóval. Ruhának *gyenge*, könnyű anyagból valónak, szellőnek is *gyengé*-nek kell lennie, hogy *lengé* legyen, azaz *lengjen*, *lengedezzen*. A *mazna* palóc tájszó a MTsz. szerint elsősorban kényes, elkényeztetett, könnyen

¹ L. MNy. XXV, 57, 141, 222.

sírva fakadó' jelentésű, de jelenti ezt is: 'vézna, nyápic'. Ez utóbbival mindjárt meg is lehet szaporítani a *gyengé*-hez többé-kevésbé hasonló jelentésű szavaknak egyébként sem csekély számát.

Boldog, kellemes. — E két szó jelentésének eltérő árnyalatát LENDVAI ISTVÁN világítja meg egy ötletes cikkben (Új Nemzedék 1929. jan. 8.). Azt korholja, hogy újabb szokás szerint különösen fővárosunkban nem *boldog*, hanem *kellemes* karácsonyi vagy húsvéti ünnepeket és újesztendőt kívánnak egymásnak az emberek, pedig a *boldog* és a *kellemes* nem egyértékű, mert „a boldogság lelki dolog, a léleknek az a nyugalma, békessége, ünnepe, amelyet csak Isten adhat meg”, ellenben a kellemesség csupán a külsőségekre vonatkozik, „kellemes lehet számomra egy jó étel, szép ruha, üdítő ital”. Minthogy tehát a két szó jelentése épen nem azonos, legfőljebb azt tehetjük meg, hogy a kellemes külsőségeket is hozzáfoglaljuk a lelki boldogsághoz, „kellemes és boldog” ünnepeket kívánván. „Keresztényibb is, magyarabb is a lélek boldogságát vallani a legfőbb jónak, nem pedig a gyomorra, ínyre, fülre, szóval a testre kellemes külső javakat. A régi köszöntés valóban ünnepet kíván, ez az új csak szórakozást, ebben pedig világnyi különbség van. Kívánjunk csak jó, régi keresztény magyar módra boldog karácsonyi vagy húsvéti ünnepeket és boldog újesztendőt egymásnak!”

Nem említi az író, hogy az új szokás terjedésének nyilván a finomkodás a lelki rúgója. Az emberek azt hiszik, hogy túlságosan köznapi módon fejezik ki magukat, ha *boldog* ünnepeket kívánnak, ezért folyamodnak a választékosabbnak látszó *kellemes* szóhoz. Olyasféle jelenség ez, mint az, hogy van, aki a világegyetért sem mondaná: *az uram, a feleségem*, hanem mindig *férjem*-et és *nőm*-et emleget helyettük.

Fagyhullám. — SZILÁRD JÁNOS egy jóízű tárcacikkben csipkedi társadalmunknak a nyelvi kifejezésben is megnyilvánuló egyik betegségét: a nagyzolást (A tekintetes téltől a méltóságos fagyhullámig. Magyarság 1929. febr. 21.). „Ma a nagyságosnál kezdődik az ember, s mindig egy ranggal magasabbnak szólítják, mint ami. Az orvos főorvos, a mérnök főmérnök, a jegyző főjegyző, az ellenőr főellenőr, az igazgató főigazgató és így tovább; aki nem valami fő, az már nem is ember.” A télből is olyan főtélféle lett. Nem úgy mondjuk, mint régen, „hogy hideg tél van”, hanem előkelő tudományos címet ajándékozunk neki: „poláris fagyhullám érkezett hazánk fölé”. Aminek pedig valamikor csak „nagy hőség” volt az egyszerű neve, azt most tudományos alapossággal így írjuk körül: „hőhullám érkezett a tropikus tengerekről, és fölének nehezedett a maximum”. Ezelőtt szép egyszerűen „befagytak a kutak”, ma „a rendkívüli lehülés következtében katasztrofális hiányok mutatkoznak az ivóvízben”. „Kiváló szánút van”, mondták nemes egyszerűséggel szerény eleink; „a hóréteg magassága minden eddig észlelt tapasztalatokat felülmúl” — mondjuk nagy dagályosan mi, nagyzoló utódok.

A torzkép mindig túloz a jellemzés kedvéért; sok tréfás túlzás van e tárcacikknek itt csak szemelvényesen idézett példái-ban is. Annyi azonban bizonyos: a tudományos ismeretek terjedésével velejár, hogy stílusunk mind többet fölszed a tudományos írásmód körülményességéből. Ennek ellensúlyozására nem árt, ha

az egyszerűség hívei gyakran eszünkbe juttatják a gyakorlati stilisztikának ezt a jó tanácsát: Írjunk egyszerűen!

Közös nevezőre hoz. — A számtan műnyelvében jó ideje el van fogadva ez a kifejezés, de újabban *közös nevezőre hozzák* a nézeteket is. HALÁSZ GYULA szellemesen ostromozza ezt a fonák nyelvbeli divatot (Magyarság 1929. jan. 9.).

Próbáljuk megmagyarázni, hogyan születhetett meg a kifejezés használatának a törtékről a nézetekre való ilyen furcsa kiterjesztése! Egyrészt bizonyára a következő okoskodás rejlik benne: A közös nevezőre hozást a különféle nevezőjű törtekkel azért végezzük, hogy össze lehessen őket adni vagy ki lehessen vonni, szóval hogy lehessen velük valamit kezdeni. A szétágazó nézetekkel is kell valami effélét csinálni, hogy össze lehessen egyeztetni őket. Másrészt belekeveredett a kifejezésbe az a gondolat, hogy az eltérő nézetekből ki kell keresni azt, ami *közös* bennük, mert csak így lehetséges a megegyezés. De akárhogy támadt, mindenképen erőltetett, mesterkéltnak és teljesen fölösleges az új kifejezés. Akik kapnak rajta, talán úgy gondolják, hogy ha van szólásunk a vadászok, a kártyások, a vásárosok, a szerzetesek, a tímárok, a földművesek stb. nyelvéből, miért ne lehetne a matematikusokéból is. Hiszen minden nyomot hagy a nyelvben, nyomot hagyott benne, tudjuk, például a háború is. Sőt épen ezt annyira megkedvelték egyesek, hogy még tíz évvel utána is ilyeneket írnak: *súlyosbodás az influenzafronton*. A stílus mindig magán viseli a kor bélyegét. Egy, mai ízlésünket már ki nem elégítő, XVIII. századbéli színdarab előadása előtt a beajánló így kezdte el a bevezetést: „Szeretném, ha felvevő készülékünket be tudnók állítani arra a hullámhosszra...” Íme a korszerű rádiós stílus!

Lefog, elfog. — HALÁSZ GYULA kifogást tesz ez ellen a mondat ellen: „Primo de Rivera *lefogatta* az összeesküvőket.” Az őrzőngőt szokták *lefogni* — úgymond —, a kezét tudniillik, hogy ne törjön-zúzzon. (Magyarság 1928. szept. 23.)

Hogy a *lefog* igét 'elfog' jelentéssel kezdik használni, abban a *le-* igekötőnek sokszor fölpanaszolt terjeszkedésén kívül bizonyára része van efféle rokonértelmű igék analógiás hatásának is: *letartóztat, lefülel, lekapcsol*. Mindazáltal az irodalmi nyelvhasználat szabatosága érdekében kétségkívül jó, ha megkülönböztetjük a két igét: „Hirtelen *lefogták* a karját, úgy *fogták el*.”

Foglal, lefoglal, elfoglal. — Ugyancsak HALÁSZ a *foglal* és a *lefoglal* ige jelentésén, használatán tanakodik. (Magyarság 1929. febr. 1.) Gyanúba fogja a *foglalás*-t, hogy 'bírói lefoglalás' értelmében „helytelen szó”; egyúttal azt véli, hogy a kávéházi asztal *Lefoglalva* figyelmeztetésében a *le-* igekötő félreértést okozhat: bírói lefoglalást érthetünk rajta. Ez az igekötő tehát itt nem helyénvaló, „mert a nyelvnek ősi törvénye . . . a félre nem érthetőség”.

A nyelvnek épenséggel nincs ilyen ősi törvénye. Ellenkezőleg minden nyelvben sok az olyan kifejezés, amelyet félre lehet érteni, ha akarjuk. Hiszen csaknem minden szónak több jelentése van, s a népies találós kérdéseknek jókora része is azon fordul meg, hogy kétféleképp érthető szó vagy kifejezés van belőlük szöve. Ha a nyelvnek törvénye volna a félre nem érthetőség-

ség, nem lehetne szójátékokat faragni. De e mellett természetesen főnnáll az a stilisztikai szabály, hogy világosan, szabatosan, félre nem érthető módon kell írni, csak nem szabad mindenben félreértést keresnünk.

A *foglalás* 'bírói lefoglalás' értelmében is kifogástalan szó; hisz nem példátlan dolog nyelvünkben, hogy az igekötő elmaradása nem változtatja meg az ige jelentését. Így jóllehet különbség van a között, ha a prókátort a fogadószobámban *fogadom*, vagy ha *megfogadom*, *felfogadom* valamely ügy vitelére, a *meg* vagy *fel* nem fogadott prókátor mégis csak *fogadatlan* prókátor, nem pedig *megfogadatlan* vagy *felfogadatlan*.

A *lefoglalás* kettős jelentését is el kell fogadnunk. Nemesak a bíróság *foglalhat* le valamit, magam is *lefoglalom* pl. az ülőhelyet, hogy előre biztosítsam. „Helyet *foglaltam* az asztal mellett. *Elfoglaltam* előre *lefoglalt* helyemet.” A kávéházi asztalra tett figyelmeztetésben nem az igekötő a hibás, hanem az a baj, hogy hiányzik belőle valami: *Le van foglalva* (bár még nincs *elfoglalva*). Ellenkezik a magyaros nyelvszokással az ilyen melléknévi igeneves szövegezés is: *Foglalt*. De erről már sokszor írtak.

Tép, szakít, ránt. — „*Föltépte* az a blakot.” Valaki így javította ki ezt a mondatot: *fölrántotta*; mert a *tép* ige gyakorító értelmű: többszöri szakítást jelent. (Magyarország 1929. jún. 5.)

Petőfi is írja ugyan a hajóról: „Szárnyát, a lobogó vitorlát *kitépem*.” (A szél), de itt a *tép* ige könnyen társulhatott a több tollból álló szárny képzetével. Egészen véve azonban igaza lehet a Magyarország levéltárjának, csak azt kell hozzátenni, hogy az ajtó-ablak gyors kinyitásának kifejezésére a *fölszakít* vagy *fölránt* helyett bizonyára azért is szeretik használni a *föltép* igét, mert nem olyan közönséges szó. „*Letépte* kebléről a virágot.” A kebel-hez és a virág-hoz is jobban illik a *tép*, mint a mindennapibb *szakít*. Ha pedig a bezárt ajtó-ablakot csak többszöri ráncigálással sikerült kinyitni, akkor nem is szólhatunk a *föltépés* ellen. Sőt nyilván ilyet is lehet mondani: „Egyetlen rántással *letépte* a zászlót.” Ebből is kitetszik, milyen kényes föladat egy-egy szó jelentésének és használatának pontos megállapítása.

Hull, esik; szed, vesz. — A föntebbihez hasonló különbséget lát HALÁSZ GYULA e két szópár jelentésében is: *hull* és *szed* gyakorító ige. (Magyarország i. h.)

Ezeknek a rokonértelmű szavaknak a jelentését sem határolhatjuk el egykönnyen. Már HALÁSZ is hivatkozik rá, hogy Petőfi szerint „*elhull* a virág”, s bár a ceruza (vagy a toll) csak *lecsik*, „a költő kezéből *kihull* a toll”. Megpótolhatjuk a példákat azzal, hogy csillaghulláskor sok csillag *lehull* ugyan az égről, de azért *egy* csillag is lehet *hullócsillag*. Megfordítva: az *esik* is kifejezhet gyakori vagy tartós cselekvést: *Esik* a hó. Aranyeső. Az is érdekes, hogy a költő kezéből sokszor *kieshetik* a toll, akkor még fölveheti újra, *kihullani* azonban csak egyszer *hull ki*, s ez a ritkább kifejezés már azt jelenti, hogy 'meghalt'. Lám, milyen szeszélyes a nyelvszokás, és mennyire nem lehet a szavak jelentését egyszerű s jómagunk ízlése szerint merevített szabályokba foglalni!

„Kiszedték a villamos alól. Kutyabaja.“ Ebben a megrótt mondatban sem ítélném el határozottan a *szed* igét, noha „egy darabban“ vették ki a villamos alól a szerencsétlenség szerencsés hősét. Az egész mondatnak ui. épen a szerencsés megmenekülés miatt kedélyes hangulata van, mint az idézet befejezése is mutatja. Márpedig egészen közönséges a *szed* igének az indultatos, nem higgadtan közlő előadásban való ilyen használata: „Úgy odamázollak, hogy úgy *szednek fel* a földről!“ Továbbá az elgyengítő betegség után ismét erőre kapott emberről is mondjuk, hogy „szépen *összeszedte* magát“. Mindez arra vall, hogy a *szed* igének szintén nagyon változatos a használata.

Nyír, vág. — *Nyírják-e* a haját vagy *vágják*? — erről is vita folyt a Magyarországon (1929. jan. 18., 19., 20.). HALÁSZ GYULA szóvá tette, hogy a borbélyok mindig csak *vágják* a haját, s a *hajvágás* mellett a *nyírás*-ról egészen megfélekednek. Egyik olvasója azonban emlékeztette rá, hogy az egri baka is így panaszkodik a nótában: Göndör hajam rövidre van *levágva*.

A merev szabály itt sem válik be. Nem mondhatjuk, hogy a haját csak *nyírni* szokás, *vágni* nem; de azt sem állíthatja senki, hogy *nyírni* csak a birkát szokták. HALÁSZ szerint „a nyírás körülményesebb, bonyolultabb“, s a *vágás*-hoz „elég egyetlen nyisszantás“, pl.: „*Levág* egy fürtöt. *Vágasd le* a hajadat“ (bubisra)! Sámsonnak is *levágták* a haját. Az egyetlen nyisszantásnak ellene mond egyrészt a bakanóta, de másrészt „a kamaszfürtű viseletre való áttérés“ is sűrű nyisszantások közben megy végbe, azonkívül *egy* fürtöt is le lehet *nyírni*. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a *vág* keményebb szó, ki van benne fejezve a nyírás erőszakossága; ezért panasolja az egri baka haja *levágását*, ezért mondjuk Sámsonról is, hogy *levágták* a haját. „*Lenyíratta* a haját“ és „*levágatta* a haját“ — e két kifejezés között „intenzitásbeli“ különbséget érzünk: a *levágás* 'gyökeresebb lenyírást' jelent. Arany is így használja A bajuszban: Mi dolog az, hogy kigyelmed | Bajuszát *levágja* töbe?

Hever, fekszik. — Valaki azt ajánlja a Magyarországon, hogy a főváros ne *fekvőcsarnokot* építtessen a tüdőbajosoknak, hanem *heverőcsarnokot*. A német *liegen* átvételével „a finomkodó magyar félműveltek“ *lígézés*-nek szokták ugyan nevezni a betegnek fekvő vagy félig ülő helyzetben napon való *heverését*, ámde erre az új idegen szóra semmi szükség. (1929. jan. 25.)

Valóban különbséget lehet tenni a *fekvő* beteg s a *heverő* beteg között, a magyar nyelvnek szinonimákban való gazdagsága pedig módot ad rá, hogy a szóhasználatban is kifejezzük ezt a különbséget.

Ütközik. — A Magyarországon megrója ezt a hirdetményt: „*Idő és helyütközés* következtében X tanfolyam Y helyen lesz megtartva.“ (1929. jan. 5.) Nem a németes szenvedő szerkezetet éri a megrovás, ámbár annak is kijárna, hanem az *ütközik* ige furcsa szerkesztését. Az *idő ütközés*-ével mégcsak megbarátkozik a rovasíró, azt azonban nem tudja elképzelni, hogyan *ütközhetnek* össze a mozdulatlan *helyek*.

Voltaképen sem a hely, sem az idő nem *ütközhetik*, hanem az előadások *ütköznek* össze, ha egy időben, sőt talán egy helyen

is tartják őket. Az egyetemi „osztálynyelvben“ már rég meggyökeresedett az *ütközik* igének ez a jelentése. Ha két előadás ugyanazon időre van hirdelve, akkor *ütközik*, és mind a kettőt nem lehet „fölvenni“. Ebből a műszóból épügy elmaradt az igekötő, mint pl. az *ütközet* főnévből. A rosszul sikerült hirdetményt tehát egész egyszerűen így lehetett volna hibátlanul megszövegezni: „X tanfolyam ütközés miatt Y helyen lesz.“

Illankázik. — POGÁNY KÁZMÉR nagy örömmel írja, hogy „Nógrád keleti részén, a Karancshegy táján“ gazdagodott ezzel az „eddig sohasem hallott, szép, új magyar szóval“. Ott hallotta „*korcsolyázás* helyett ezt a szót: *illankázás*. A nehézkés, dallamtalan, csúf, csinált régi szó helyett egy darab dalt.“ Nem győz örülni fölfedezésének. „Hibátlan szónak érzem, amely hangzattanilag is teljesen megfelel a szót fedő fogalomnak. Első felében, »illan«, megvan a korcsolyázó könnyű suhanása, nyílsebes illanása, míg a *k* és *z* betűk nagyszerűen adják vissza a korcsolya élének karcoló, zizzenő szisszenését.“ (!) Örömet csupán az zavarja meg, hogy „ezer és ezer ilyen drága szép szavunk van, de nincs bűvár, aki napvilágra hozná őket“. (Magyarság 1929. jan. 20.)

A bűvár csak megvolna, de hiába hozza napvilágra a szavak elrejtett drágagyöngyét, nem igen veszik észre. Lelkes fölfedezőnk is már több mint harminc évvel ezelőtt megtalálhatta volna a MTsz.-ban a neki oly kedves szót nem csekély számú rokonával együtt: *illankáz[-ik?]*, *il(l)onkázni*, *ilinkáz[-ik?]*, *illangat*, *iringál*, *irongál*. Valamennyinek 'jégen csuszkál' a jelentése. Ha a közlő megfigyelése pontos, akkor a MTsz. adatai annyiban módosulnak és bővülnek, hogy az *illankázás* 'korcsolyázást' is jelent. A két szembeállított szó esztétikai megítélésének taglalásába nem bocsátkozunk ugyan bele, de legalább a „csináltság“ vádját mégis kénytelenek vagyunk elhárítani a szegény agyonőcsárolt „régí“ *korcsolyázás*-ról. A *korcsolya* megvan a NySz.-ban, az OklSz.-ban, a MTsz.-ban, tehát nem a nyelvújítók csinálmanya. A „szép szavak szeretőjét“ túlságosan elragadta a lelkesedés.

NAGY J. BÉLA.

(Folytatjuk.)

Kubikos. Az Országos Közegészségi Egyesület kiadásában megjelent Nyitott Könyvnek 272. és 273. lapja közt egy festmény másolatát láthatjuk a tárgynak ezzel a megjelölésével: „Útépítő *kubikosok* Tihanynál.“ Ugyanezt a képet bemutatja olvasóinak A Falu című folyóirat is (X. évf. 5. sz. címlap), de így változtatja meg az aláírt szöveget: „*kubikusok*.“ Vajjon miért? Bizonyára azért, mert azt hiszi, hogy így van helyesen. Nem gondolnám, hogy sajtóhiba ez az írásmód az idézett helyen, mert újságban is gyakran olvassa az ember így: *kubikusok*. Akik így írják, nem tudják a szónak igazi alakját. A NySz., az OklSz., a MTsz., CzF. nem ismeri e szót. Révai Nagy Lexikona szerint: „Kubikgödör, népies elnevezése az anyagködörnek, amiből a földet kiásták. *Kubikos*, a töltésepítéssel és földmunkával foglalkozó munkások népies neve, akik munkabérüket a kiemelt és elhelyezett föld köbmétere (kubik) után kapják.“ Ellenben ugyancsak Révai N. L. szerint: „*Kubikus* vagy köbös a. m. harmadfokú.“

NAGY J. BÉLA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

VASS KLÁRA, Buda német utcanevei. A Vár és Ujlak utcanevei 1696—1872. 8 térképmelléklettel. Budapest, 1929. 8° 133. (Meggelent mint bölcsésztdoktori értekezés a Petz—Bleyer—Schmidt által szerkesztett német Philologiai Dolgozatok 39. számaként.) — A szerző bevezetőül elmondja, mi történt a magyar és a német irodalomban az utcanevek kutatása terén, elmondja, hogy a népi úton keletkezett utcanevek becses adalékok etnológiai, művelődéstörténeti és nyelvészeti tekintetben. Megállapítja, hogy az utcanév-adásban két korszak van. Az egyik, amikor a lakosság maga nevezi el az utcákat, s ez az elnevezési mód a becses a tudomány szempontjából. Ez elnevezési mód a szerző szerint a késői középkortól a XVIII. sz.-ig tart. A második korszak a XVIII. sz.-tól van, amikor a hatóság ad nevet az utcáknak, s ez kevésbé lehet a tudományos kutatás tárgya. Buda (Vár és Ujlak) utcaneveit a török kiűzése után 1696-ban írták össze, s új utcanevek kisebb számmal a XVIII—XIX. sz.-ban is keletkeztek. 1872-ben Buda egyesítettett Pesttel, s azóta az utcák nevei is részben németből fordítottak le (Uri utca = Herrengasse), részben pedig új elnevezést kaptak. A szerző nagy gonddal, a tárgy iránt való odaadó szeretettel behatóan foglalkozik Budának az 1696—1872 közti időben használt német utcaneveivel s több szép eredményt mutat fel, így nyelvészeti tekintetben is.

Debreceni Szemle. Tudományos folyóirat. 1929. május. — Tartalmából kiemeljük: PAPP ISTVÁN, Nyelvi elkülönülés. Nyelvjárásaink felosztása.

Föld és Ember. Szerk. KOGUTOVICZ KÁROLY. Szeged, 1929. IX. évf. 3. és 4. szám. — Tartalmából kiemeljük: BARTUCZ LAJOS, Dunántúl népének anthropologiai vázlata. — BÁTKY ZSIGMOND több apróbb cikkben a következő hely- s részben szn.-ek eredetét magyarázza: *Ajak, Andocs, Andornok, Arka, Barakony, Barok, Barkó, Bél, Berény, Bezenye, Bezeréd, Csák, Csákány, Cseke, Cseneháza, Dudar, Főd, Galánta, Hitmes, Hunyad, Itmes, Jég-háza, Jutas, Kevermes, Lábod, Majom, Ondava, Ontelke, Ontopa, Ötömös, Szabolcs, Szapakon, Tevel, Teveld, Toldi, Tur, Unyom.*

Népünk és Nyelvünk. A Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályainak közérdekű folyóirata. HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY közreműködésével szerkeszti BIBÓ ISTVÁN. Szeged. I. évf. (1929.) 2—3. füzet. — Tartalmából kiemeljük: SZIGETI GYÖRFFY ISTVÁN, A matyó summás. — SZABÓ KÁLMÁN, XIV. sz.-beli alföldi magyar konyha tárgyi emlékei. — SZENDREY ÁKOS, A közigazgatás népi szervei (folytatás és befejezés). — A Kisebb Közleményekben: HORGER ANTAL a *váz* szó Szeged vidékén használt *vajz* alakváltozatát magyarázza. — BÁTKY ZSIGMOND GYÖRFFY ISTVÁNNAL (Szeged) szemben védi *Bugac*-ról adott magyarázatát s helyesen világítja meg a GYÖRFFY-től idézett oláh *bugiac* szót. — CSEFKÓ GYULA kimutatja, hogy újabban a temetők halottasházát is hívják *cintere*-nek (eredetileg: templomkörüli temető — innen templom-

udvar stb.). — VISKI KÁROLY szerint a *csapó föld* a Duna-Tisza között sárga földféle, amit tapasztásra, síkálásra használnak'. BOGNÁR JÓZSEF szerint Torontáltorda község nyelvjárásában a *kellemetlen* pénzről mondvá a. m. 'felesleges, nem kellő, nem szükséges'. A *tulipánt* szó alakváltozatára VISKI KÁROLY egy 1651—75 közti időből való adatot közöl, amely ez alakváltozatára első ismert adatunk. — KÖMÜVES GÉZA Csantavér bács megyei község nyelvjárását kezdi ismertetni s a következő füzetben folytatja. — — A 4—6. füzet tartalmából kiemeljük: SZIGERI GYÖRFFY ISTVÁN, A matyók. Az értékes dolgozat a többek közt részletesen foglalkozik a *matyó* név eredetével s azt tartja róla, hogy eredetileg gúnynév lehetett, amelyet a szomszédos kálvínisták használtak a mezőkövesdiekre a köztük gyakori *Matyók* keresztnév (nagyító alak *Mátyás*-ból) csúfolására, a többesnek érzett *-k* elvonásával. Az Alföldön kálvínista vidéken ma is használatos a *matyó*, *motyó* a kálvínisták közé telepedett 'katolikus' jelölésére. *Matyó* nép a következő katolikus falvak lakossága: 1. Mezőkövesd, Tard, Szentistván; 2. Tiszapolgár, Gyulaháza; 3. Tizsakürt (ma itt a név ismeretlen). — A Kisebb Közleményekben: VISKI KÁROLY egy 1796-ban megjelent magyar könyvből olyan adatot közöl, amely alkalmasnak látszik arra a feltevésre, mintha Kalocsán a XVIII. sz. végén a rovásírás ismert lett volna. Bár VISKI az illető helyet nézetünk szerint jól magyarázza, mégis helyeseljük, hogy a hely tisztázását sürgeti. — CSEFKÓ GYULA „a szőlő barázdái között hosszan elhúzódó emelkedés“ szegedvidéki *szőlőhártya* (< *szőlőhátja*) alakját magyarázza. — BÁTKY ZSIGMOND *Kecskemét* nevének eredetéről írt magyarázatát (*Kecske* szn. + *mét*, *megy* 'megye, mezsgye, határ, szél, vég') védi azon megjegyzés ellenében, melyet erről a MNy. XXV, 80 P. D. tett. — TURI KÁROLY közli, hogy Cegléden a kukorica kapálására és csakis a kukoricéára mondják, hogy *elkejére* vagy *másodjára* (először, másodsor) kapálják. — A Népnyelv és Néphagyomány rovatban MÉSZÖLY GEDEON egy a XIX. sz. első negyedéből való kéziratból (a M. Tud. Akadémia kéziratárában) egy mesemondó, mesealakító közvitéz jóízű elbeszélését közli, mely sok tekintetben igen tanulságos. — A Feleletek közt felvilágosítást találunk arról, mi a *szuszék* (*szuszik*, *szúszék*) és a *szekrény* (*szökrény*) a falusi lakásban, gazdálkodásban. HORGER ANTALNAK a *moh*, *moha* szóról adott válaszában több értékes megjegyzés van. Szerinte az *inda* szó is 3. sz. birt. személyragos alak.

Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Vydávající O. HUJER a M. MURKO. Praha. Ročník VIII. Sešit 1. (1929.) — Tartalmából kiemeljük POCODIN A. ismertetését, aki N. A. BESKID Karpatoruskaja drevnostj (megjelent Ungváron 1928.) c. munkájáról keményszavakkal állapítja meg, hogy a legmódszertelenebb könyvek egyike. A szerző a történeti Magyarország oroszairól, a rutének-ről azt igyekszik megállapítani, hogy Ung—Bereg—Máramaros ruténjei az összes ott élő népek közül a legrégebb lakosok. A szerző szerint a *Kárpátok* neve, továbbá a magyar *Árpád*, *Tühütüm*, *Bulcsu* mind szláv eredetű nevek. Az ismertető ezekkel a szavakkal végzi bírálatát: mindez nagyon nevetséges volna

ha nem volna olyan elszomorító. — VL. PARCHOMENKO, Ruś i Pečenegi. Szerző arról ír, hogy a X. sz.-ban a besenyők és a kijevi fejedelemség közt nem volt olyan gyűlölködő, ellenséges viszony, ahogy azt rendszerint a történészek hirdetik, másrészt meg a kijevi fejedelemségnek gazdasági érdeke volt, hogy a besenyőkkel jó viszonyban legyen. A besenyők sem voltak olyan kulturátlan fokon, ahogy azt eddig tanították.

Ungarische Jahrbücher. Band IX. (1929.) Heft 1. és 2—3. A két füzet tartalmából kiemeljük: JULIUS v. FARKAS, Ein deutsches episches Gedicht von Vörösmarty. — ELEMÉR MOÓR, Zur Siedlungsgeschichte der deutsch—ungarischen Sprachgrenze. E sok adattal dolgozó, de rendszertelen, nyelvészeti tekintetben laikus dolgozatra nézve l. jelen füzetünk *Zobor* cikkét. — JOS. MARKWART, Kultur- und sprachgeschichtliche Analekten. Sok állítására kellene itt kitérnünk, hogy helyreigazítsuk, de reméljük, hogy majd turkológusaink úgyis foglalkozni fognak e dolgozat több megállapításával. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül, hogy az értekezésből csöppet sem tűnik ki, hogy a szerző a magyar tudomány, sőt a magyarság iránt is valami nagy rokonszenvvel volna. A szerző szerint pl. a magyar honfoglalás „Einbruch der Madjaren nach Pannonien”, amelyet persze „euphemistisch” „Landnahme”-nak neveznek. S más kifejezéseiből is (amilyen „Raubzug” der Madjaren 86. l., az állandó „Madjaren” használat) lépten-nyomon kiütközik ez a nem épen tudóshoz illő ellenszenv. A magyarság iránt barátságtalan és — ami fő — elfogult szerzők nem kereshetnének maguknak esetleg más organumot, mint épen az *Ungarische Jahrbücher*t, hogy ez zavartalanul teljesíthesse érdemes hivatását: a magyar—német kulturális kapcsolatok kimélyítését? — MISCH OREND, Die ältesten von Stammes-, Gebiets- und Ortsnamen abgeleiteten Familiennamen der Siebenbürger Sachsen. A *Horvat, Orrus, Tót, Ollach* nevű szászok lehetnek elszászosodott magyarok is. — L. TREML, Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. Második rész. (Értekes művelődéstörténeti tanulmány.) — A kisebb közlemények közt ismertette van SAMOJLOVIĆ pétervári turkológusnak 1922-ben megjelent műve a török nyelvek osztályozásáról. Ugyanitt találjuk KUSEBAI GERDTŐL a votják nyelven vagy a votják nyelvről Oroszországban megjelent művek jegyzékét.

Zeitschrift für slavische Philologie. Herausgegeben von Dr. MAX VASMER. Band VI. Heft 1—2. Leipzig, 1929. — Tartalmából kiemeljük: H. JACOBSON, Der Name des Flusses *Pečora*. Két állítását védi VASMER megjegyzései ellenében. Az egyik, hogy az oroszországi *Pecsora* folyó neve nem — miként VASMER gondolja — az or. *pečera* 'höhle', hanem, miként ő azt régebben is magyarázta, a zürj. *petšer* 'esalán' alapján való zürjén elnevezés. A másik, hogy a zürj. *rot's* 'oros', votj. *džut's* 'ua.' akkor került át az orosz nyelvből, amikor az oroszok a skandináv—finn eredetű nevet még *rötsi*-nak mondták. VASMER szerint (így MIKKOLA és WICHMANN is) a zürj.—votj. szó a karjalai finnségből való. — M. VASMER, Beiträge zur slavischen Altertumskunde. A dolgozatban a többek közt a *Morva* folyó nevééről s a Tacitusban előforduló *Cusus* folyónévről is szó van. A *Cusus*-nál, amely vagy az

Ipollyal vagy a Vággal azonos, felhívja a figyelmet arra, hogy hasonló nevű folyó volt veneto-illír területen is (hol közelebb-ről?). — I. KALIMA, Zur Herkunft der slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen. Vizsgálja azt a nézetet, vajjon helyes-e, hogy a kelettengeri finnség régi szláv jövevényszavai egyrészt ó-szláv, másrészt ó-orosz nyelvi átvételek (így ŠACHMATOV, SETALA). Szókészlet-statisztikai és jelentésbeli tények alapján arra az eredményre jut, hogy aligha helyes. Szerinte valószínűbb, hogy nincsenek ó-szláv, csupán ó-orosz és ó-orosz jövevények a kelettengeri finn nyelvekben. — A könyvismertetések között nagyon tanulságos az, amelyben M. VASMER a Kelet-Németország helyneveiről 1914—1927 közt megjelent értekezéseket tárgyalja, továbbá A. BUSSENIUS referatuma a (I.) finnugor nyelvek indogermán jövevényszavainak újabb irodalmáról.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pótlék az Oklevélszótárhoz.¹

Gerencsér. 1522: Ego magister Nicolaus Ollipar wigo *Gherencher*. (Vasvár-szombathelyi kápt. orsz. lt. Miscellanea eccl. et relig. Fasc. F. no. 8.)

Golyóbisfuró-vas. 1615: *Goliobis furo vas* No. 1. — 1622: *Gollyobis furó vas* No. 1. (OL. UC. 84/59., N. R. A. 298/21.)

Golyóbis-önteni való vas-serpenyő. 1615: *Goliobis eönteni való vas serpeneo* No. 1. (OL. UC. 84/59.)

Gubaes. 1551: Valentinus *Gubachy*. [Helynév.] (OL. UC. 1/1.)

Gyalús. 1549: Gregorius *Gyalus*. Barnabas *Gyalws*. (Múz. Fol. lat. 1347.)

Gyanús. 1401: Thomam *Gyanus*. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 24. fasc. 3. no. 2.)

Gyertyamártó. 1547: Benedictus Zyarto habet respondere ad proposita *Gyertyamartone*. (Debreczen jk. I. k. 2. 1.) (Az OklSz. első adata 1638.)

Hajtó. 1526: Peter *Haytho*. (Eperjes lt. 846/a. sz. 7/a. 1.)

Halál. 1474: Ambrosius *Halal*. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 53. fasc. 3. no. 13.)

Halárús. 1470: Item *Halarosch*

Antaln vor byr . . . — 1526: *Halaruschen*. (Eperjes számadk. 365/a. 16. l.; 846/a. sz. 3. l.) 1564: Joannes *Halaros* filius Michaelis olim *Halaros*. (Debreczen jk. II. k. 4. l.)

Hamis. 1549: Convictus est in lingua pro eo, quod *hamis*nak dixit. (Debreczen jk. I. k. 135. l.)

Hangyásvölgye szurdoka. 1492: Prope viam *Hangyásvölgye Zurdoka* vocatam. (Egri főkápt. maglt. Num. 8. div. 1. fasc. 2. no. 1.)

Hangyásvölgyfő bércze. 1492: Per quoddam Bercz *Hangyásvölghfew Bercze* nuncupatum. (Egri főkápt. maglt. Num. 8. div. 1. fasc. 2. no. 1.)

Határ-nyár. 1467: Circa tres arbores wigo *hathar Nyár* appellatas. (Egri főkápt. maglt. Num. 18. div. 1. fasc. 1. no. 12.)

Hentes. 1548: Alberto *hentes*. 1552: Ambrosius Kalmar emerit domum unam ab orphanis Stephani *Hentes*. 1568: Laurentium *Hentes*. (Debreczen jk. I. k. 54, 390, II. k. 249. 1.)

Hester. 1554: Gladio acuminato argenteo w^o *hester*. (Debreczen jk. I. k. 524. l.)

¹ L. MNy. XXV, 148—50, 234—6.

Hidas. 1566: Dominę matri Joannis *Hýdas*. (Debrecen jk. II. k. 119. l.)

Himvarró. 1565: Blasio *hýmwarro* sic lex dictavit. 1566: Contra Blasium *Hymvarro*. (Debrecen jk. II. k. 46, 90. l.)

Hirdető. 1570: De debito Pauli *Hirdető*. (Debrecen jk. III. k. 60. l.)

Híres. L. Kurva.

Hitvány. 1615: *Hituán* réz fechkendő No. 2. (OL UC. 84/59.)

Homoki. 1550: Inter Michaellem *Homoki*. (Debrecen jk. I. k. 199. l.)

Hortobágy-halma. L. Amadé-halma.

Höresökös. 1520: *Kyshewrchewkews* et Althalyaro. (Egri főképt. maglt. Num. 5. fasc. 3. no. 2.)

Husvét. 1452: Item *hwschwetne* vor brot... (Eperjes számadk. 210/a. 114. l.) 1504: Paulo *Hwzweth* de dicta Babona iudice eiusdem possessionis. (Egri főképt. maglt. Num. 7. div. 1. fasc. 3. no. 2.)

Icce. 1526: *Icze* Benedic. (Eperjes lt. 846/a. sz. 8/a. l.)

Időnap előtt. 1566: *Es wdeonap eleott* fel ne bomolyon. (Göncz v. jk. tör.)

Ifjú. 1511: Simon *Ifyw. Ifyw* Istwan. *Ifyw* Gergel. 1526: Simon *Jfyw. Ifyw* István. (Eperjes lt. 846/a. sz. 68/b., 9/a. l.)

Inas. 1551: Michael *Inas*. (OL UC. 1/1.)

Ingváll. 1567: Indusium *Inghwal* dictum. (Debrecen jk. II. k. 146. l.)

István. 1441: Item Meschke *Yschtwan*. Kokotka *yschtwan*. Kwsch *yschtwann*. (L. Szabó alatt is.) 1452: Item procurator *yschtwan* zu lone. (Eperjes számadk. 210/a. 9—10, 108. l.)

Jámbor. 1551: Michael *Jambor*. (OL UC. 1/1.)

Jólakó. 1564: Paulus Tanczos contra Martinum *Jolako*. (Debrecen jk. II. k. 6. l.)

Kacér[?]. 1511: *Caczyr* Jörg. L. Bencze alatt is. (Eperjes lt. 846/a. sz. 68/a. l.)

Kacsos. 1550: Andreas *Poztomethw* alias *Kachos* (Debrecen jk. I. k. 191. l.)

Kakas. 1447: Item solvimus *Kakas* Andras . . . (Eperjes számadk. 210/a. 68. l.)

Kakuk. 1551: Anthonius *Kakwk*. (OL UC. 1/1.)

Kalácsütő. XV. század: Benedictus *Kalaczithe*. (Egri főképt. maglt. a Szt. Mihály-confraternitas halotti névsorában. Beosztatlan.)

Kalandás. 1425: Andream *Kalandass*. (Esztergomi főképt. maglt. Lad. 1. fasc. 5. no. 7.)

Kanál. 1453: Item *Kanal Andrasch*. 1454: Item *Kanal yschtwan*. (Eperjes számadk. 210/a. 120, 130. l.)

Kapocs. 1554: Unum par monilium wlgó *Kapocz* argenteum. (Debrecen jk. I. k. 534. l.)

Kappanszigete, Kappanteleke. 1396: Cum insula *Cappanzygethe* ac terris sessionalibus *Cappanteleke*. 1412: Cum insula *Kappanzygethe*. (Egri főképt. maglt. Num. 7. div. 1. fasc. 1. no. 6. és 4.)

Kapros. 1551: Laurencius *Kapros*. (OL UC. 1/1.)

Karácsony. 1566: Ladislaus *Karachyon*. (Debrecen jk. II. k. 129. l.)

Kató. 1566: Quedam mulier Nagý *Katho* vocata. (Debrecen jk. II. k. 123. l.)

Kázmér. 1551: Ambrosius *Kazmer*. (OL UC. 1/1.)

Kecske. 1469: Item vor steynfwrin *Keczke* demian. (Eperjes számadk. 365/a. sz. 5. l.)

Kecske-bércze. 1479: Ad verticem montis videlicet *Kechke Bercze* vocati. (Egri főképt. maglt. Num. 4. div. 2. fasc. 1. no. 1.)

Kecskehátárnyéka. 1362: In eadem plaga ad montem *Kechke-*

hatarnyka. 1479: Ascendendo in eadem plaga ad montem *Kechkehatarnyka* denominatum. (Egri főképt. maglt. Num. 7. div. 4. fasc. 1. no 1. és Num. 4. div. 2. fasc. 1. no. 1.)

Kék. 1551: Birsagia . . . ostensio *keek* denar. viginti quator. (OL. UC. 1/1.)

Kengyelér. 1333: Quoddam alveum, quod uulgo *Kengeleer* dicitur. (Egri főképt. maglt. Num. 17. div. 4. fasc. 1. no. 5.)

Kengyelhalma. 1464: Deinde venissent ad monticulum *Kengyelhalma*. (Egri főképt. maglt. Num. 8. div. 6. fasc. 1. no. 3.)

Kengyeltó. 1464: Penes quoddam maguum stagnum *Kengeltho* dictum. (Egri főképt. maglt. Num. 8. div. 6. fasc. 1. no. 3.)

Képiró. 1552: Franciscus *Kepiro* fassus est. 1557: Relictam dominam Blasii *Keepiro*. (Debrecen lt. I. k. 407, 700. 1.)

Kerekes. 1443: Item pro duobus curribus *Kerekesch* Thomas. 1453: Item *Kerekesch* valent vor arbeyth . . . (Eperjes számadk. 210/a. 33, 121. 1.)

Késárús. 1570: Res omnes Johannis *Kesaros* fugitivi. (Debrecen jk. III. k. 5. 1.)

Kilencz. 1526: *Kelencz* Stenczel. Michel *kelencz*. Stenczel *kelencz*. (Eperjes lt. 846/a. sz. 66. 1.; 3. 5/b. 1.)

Kismester. 1548: Joannes *Kýsmester* habet respondere. 1566: Erga Elizabetam *Kýsmester*. (Debrecen jk. I. k. 52. 1., II. k. 98. 1.)

Kis-szó. XV. század első fele: Item Stephano Toti famulo meo equum dictum *kys zew*. (Máriássy-lt. Márkusfalva, Batizfalvi rész.)

Koloncsás. 1346: Damus in mandatis, quatinus condicionarios servitores seu nautas nostros wlgariter *kolonchas* dictos de Zoob, Helymba et de Lethkes iudicare . . . non audeatis.

(Esztergomi főképt. maglt. Lad. 33. fasc. 1. no. 2.)

Konyha. 1550: Ad florenos XLVIII egý *kohnyat*, coquinam, unam cameram, tandem ipsum *ternacz* ex una statua ad aliam usque statuum. 1554: Usque primam ligaturam w^o első ketesýk *kohnia* fele. (Debrecen jk. I. k. 260, 561. 1.)

Kopjagyártó. 1550: Mathias *Kopja Jartho*. (Múz. Fol. lat. 1347.)

Korlát. 1548: Inter Georgium Weres et Andream *Korlat* iudicium adinvenit. Pro prefatis rebus ipsius Emerici *Korlat*. 1567: In Hathwan weza penes *korlath*. (Debrecen jk. I. k. 74. 1., II. k. 147. 1.)

Kosáros. 1444: Unam sessionem jobagionalem in qua Mathias *Kosaros* resideret. (Egri főképt. maglt. Num. 1. div. 1. fasc. 2. no. 6.)

Kotró. 1550: Benedictus *Kothro* de Pologar. (Debrecen jk. I. k. 245. 1.)

Kovács. 1444: solvimus *Kowacz* Peter . . . famulo Janusch *Kowacz*. 1451: Item *Andrasch Kowacz* . . . 1452: Item *Andrasch Kowacz* vor arbeyth. (Eperjes számadk. 210/a. 38, 42, 98, 111. 1.)

Kozák. 1532: Equites 150 levis armature quorum *kozak* vocati fuerint nonnulli ex illis. (Staatsarchiv Bécs: Ungarn, Allgemeine Akten 20. csomó 1532. II. 20.)

Köleső [?] **szék halom.** 1499: Veniendo ad collem, que dicitur *Kewlesew Zeek halom*. (Egri főképt. maglt. Num. 9. div. 2. fasc. 2. no. 5.)

Kömíves. 1576: Vincentium *Keomywes* . . . Bartholomeum *Keomýwes*. (Egri főképt. maglt. Num. 3. div. 1. fasc. 2. no. 10.)

Könný-pénz. 1566: De monetis antiquis, quas Michael Zabo leues pecunias *kenyw penz*

fuisse respondit. (Debrecen jk. II. k. 167. l.)

Könyöklő-szék. 1564: *Könyöklő zsek*... 2. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 105. capsza 21. eccl. fasc. 1. no. 6.)

Köppölyözés. 1565: Barbitonzori pro *köppölözés* et lotura capitis den. XVII. (Esztergomi főkápt. maglt. Lad. 105. capsza 21. eccl. fasc. 1. no. 9.)

Kőris-fa. 1553: Populus nyárfat, fraxinos *Keres fakath*, pyros kertwel fakat, vlmos zylfakat. (Debrecen jk. I. k. 427. l.)

Körtvél-fiatal. 1551: Inci- (Folytatjuk.)

piendo ab illa planta piro wlgo *kerthwelű fiatal*. (Debrecen jk. I. k. 290. l.)

Köteles. 1444: Item solvimus pro quinque cubulis avene *kutelesch balasch*. (Eperjes számadk. 210/a. 38. l.)

Kristály. 1551: Nicolaus *Kristal*. Zobonya *cristal*. (OL. UC. 1/1.)

Kurta. 1453: Item *Kurtha miclos*. — vor fwr im heer. (Eperjes számadk. 210/a. 124. l.)

Kurva. 1549: Juxta fassionem testium hogy *hires curwa*. (Debrecen jk. I. k. 153. l.)

IVÁNYI BÉLA.

NÉPNYELV.

Adatok a népnyelv mondattanához.

Mesterszállás = M. — Szentandrás = Sz. — Öcsöd = Ö. — Kondorosi tanya = K. — Homokpuszta = H. (Vö. MNy. XXIV, 293.)

*

1. Sokan helyett sok használatos: *Sok as se tudja, mi csinájjon a nagy büszkeségtű*. Sz.

2. Határozott igealak, mint alany: *Éccéribé gatyájába szaladt a mersz. M. Na, ménten szaladj lett neki minden bátorsága*. Ö.

Különösen gyakoriak az *ehetnékem*-féle alanyok: *Ha ijen szép zöd a fű, valósággal lúhatnékja van az embernek*. Ö.

3. Ha infinitivus az alany, mellőle a lehet elmarad: *Sititbe nem látni. M. A jegen könnyen elesni*. Sz. — A lehet azonban nemcsak az infinitivusi alany mellől marad el, hanem a csodálkozó, méltatlankodó felkiáltásokban is: *Égy hónap alatt egy cipőt így szétverni!* Ö.

4. Ellenben kiteszik a van-t, ha gúnyos tagadást akarnak vele kifejezni: *No hiszen, van maga legíny!* M. *Vannak is magok katonák!* Sz.

5. Az általános és határozatlan alanyt rendszeren az ember, népek, népcsaládok szókkal s az egyes második és többes harmadik személlyel fejezik ki: *Hogy meglepődődik az ember, ha váratlan vendige érkezik!* M. *A népek nem fogalmazták fel a pap beszédjét*. Sz. *Nem hajlok bele abba, amit a népcsaládok elkezdtek azért, mer az éspérés nem gyóntatott*. M. *Ojjan jó a búza, hogy csak úgy répkéd az ember szíve, ha aratód*. M. *Ha a parókiára mēngyék, letartóztatnak, oszt muszáj beszéni*. Sz.

Az egyes első s harmadik meg a többes első személy csak babonák elmondásában vagy valaminek elmagyarázásában

használatosak: *Ha szőke disznóval ámodok, a rosszat jelent.* Sz. *Ha keresetlen csontot tanál, attú a pondré kihull, ha hozzá hajítja a jószágó, ha van benne.* M. *A herócét gyéngésre gyúrt nyútott tésztabú csinájjuk.* Sz.

6. Gyűjtőnév mellett többesszámi állítmány: *Gazdag nemzedék ezek a Devánszkijjék.* M.

Több alany mellett, ha ezek személynevek, az állítmány többesszámban áll: *Piri, Ila még Téra is ugyan soká jánkodtak.* M. — Még akkor is, ha az egyik alany -vel raggal kapcsol: *Bali a Sadival kiégyeztek a törvény előtt, oz most a perkőccsig feles.* Ö.

Többes személynévi alanyok mellett egyesszámi kiegészítő: *Mi is amondó vagyunk.* M. *Hát ti honnan való vattok?* *Mi is Homokpusztára való vónánk.* H.

7. A tárgyi mellékmondat alanya átmege a főmondatba tárgynak: *Ajíg várja az ősz, hogy elmúljon.* H.

8. Általános használatú ragtalan tárgyak: *Úgy megvágтам a fejém a komrajtoba, majléhaltam túlle.* M. *Mégvert engem az Isten!* Ö. — De ellentét esetén: *Engemet vernél meg tel!* Ö. *Nem bántalak én tégedet!* Sz. *Hórd el magad* (vagy így is: *magadot!* M. *Hiába ipar az Emer, ha Részeda mind elveri.* M. *Odavótam Szarvason lúvenni.* M.

Határozott igealak mint tárgy: *Addig kötöcködött, hogy kipukkasztotta belüllem a haragszomot.* M.

9. A közbeszédben szokatlanabb jelzők: *Szép keveset kever [piszkít a pólyában] a kis lelkém.* M. *Csuda sokat tud mán ez a gyerek.* Sz. *Tenger frazinérozottságot tud ez a Juci.* Sz. *Óriási babonát tudok.* M. *Roppant víz van mos nállunk a kútgödörbe.* M.

10. Az összetett szók mindkét tagja ugyanazon személyraggal van ellátva: *Isván egisz teritist [asztalkészlet] vött a nevémnapomra.* M.

Több birtokos, egy birtok: *Balázs bácsiék tanyájuk.* Sz. *Ahún mán a Kovácsék hátramoszgatójuk.* M.

Több birtokos: *A Júlcsának a második urának a tesvérje.* M.

11. A vonatkozó névmások mindig névelősök: *Bóldog, aki kishő nyúlhat.* M. *Elsőbb a tojjút lekoppasztjuk, és ami az alatt van, a pöhéj.* M. — Kivéve az efféle kérdéseket: *Hogy a dínnye? Ki micsodás.* Sz.

A főmondat előtt álló mellékmondat elején az *amely* névmás *amék* alakú: *Amék ján sokat válogat, bele veszt.* Ö. *Amék tyúk sokat karicsúl, nem tojik.* Sz. *Amék fa nem hajlik, török a.* M.

A vonatkozó névmás helyett gyakran határozatlan áll: *Valahány ember, annyi fűrmák vagyunk.* Sz. *Valahán leginy még ján van a faluba, mind ott vót.* M.

Rámutatásban és bizonykodó feleletekben gyakori a hangsúlyos *a, e*; amaz távolra, emez közelre vonatkozik: *Ahún gyün a!* M. *Odamént e!* Sz. *Esik-e? Esik a!* M. *Há viszed? Oda e!* Sz.

12. Tárgyas igeragozás helyett néha alanyit találunk: *Azt mond, amit akar.* Sz. *Azt tesszék, amit kedvém tartja.* M. *Nem annánk seményié ezt a kis fíjut.* M.

13. A szenvedő alakot csak a bibliai eredetű *dicsértessék, áldassék*-féle szólásokban használják.

Az *-ódik, -ódik* szenvedő (mindig tárgyas igéből) rendszeren akkor használatos, amikor a cselekvés többek társaságában történik, tehát határozatlan alany-szerű: *Győrünk, mer megverőcc! Ő. Ez a ruha Szarvason vevődött. Ő. Haton is indúltunk éccerre, mégis ott felejtődött a kendőm. M. Ajig mondták ki az ámment, mán is bētemetődött a méjség. Sz.*

Bár első személyű alak, mégis az előbbiekhöz hasonló általános alany a bemutatkozó formulájuk is: *En így neveződök: Kormos Sinka Elek. Sz.* — E képzésmód általánosságára mutat, hogy még szenvedő igékhez is hozzájárul: *Elmondottuk, hogy úgy kívántatódik, hogy ne a hét végén, hanem naponkint fizesse a napszámot. M. Nem tanáltatódott senki, aki máskép gondolkozott vóna. M.*

A szenvedő alak helyett gyakran használják a *-va, -ve* képzős igehatározót is. Igéje ennek is mindig tárgyas és jelentése határozatlan alany-szerű. Multra vonatkozólag a *volt* és lett igealakokkal kapcsolódik: *Ahogy parancsolva vót, akkép cselekedtem. Sz. Még lett mondva, hogy vocsorára elögyűjjön. M. Ugy vót elvégēzve nállunk, hogy vocsorára ott lészünk. M.* — A jövőre vonatkozólag pedig a *van* és *lesz* igealakokkal: *A választás most-esztendőre van téve. M. Elsőbb összehíjnak bennünköt, s úgy lēssz osztán megálapítva a tagosítás. M.*

14. A visszaható ige a *magát* tárgyesettel kapcsolt tárgyias ige: *Hát osztán a népcsaládok eljárására az őspērēs úr is félharagította magát. M. Mōte a gutta közel járt hozzá, vonogatja magát az italtú. Sz.*

15. A *muszajt* a *van* ige alakjaival ragozzák, mintha kiegészítő volna: *Muszáj vagyok testamentumot tenni. Ő. Muszáj lēssz új kancsút venni. M. Muszáj vót süvént húzni a ker. körű. Sz.*

16. Jelen idővel fejezik ki a multban kezdődő s most is folyó cselekvést vagy állapotot: *Devánszki Kalára soká őzve gykédik. M. Pējhēs Kocsis Júlcsa de soká jánkodik. M.* — A tartós cselekvésnek jelennel való kifejezése különösen állandó az elbeszélésben: *Addig gurúl oszt a pallásrú lēfelé a pucor, hogy kihasadt. Sz.*

A szokásos cselekvést is rendszeren jelennel fejezik ki: *Letjobban karácsony hetibe vágunk disznót. M. Az a vīn embēr mindēnt szithágy, hogy ajig gyōzōm összerakni utánna. Sz. Ha gazdag is, azir csak köröm közül ádki mindēnt. Ő.*

Multtal kapcsolatban egyidejűséget jelez: *Kūdtem a liba mellé, de azt mondja, nem mén. M.* — Most határozószóval épen az imént történetet, aligmultat is jelezhet: *Mos hallom, hogy asszont vitt a házho Zsigó András. Sz.*

Jelennel fejezik ki a jövőt is, mert ennek *fog*-os alakját nem használják: *Am mán nem észik több ciberét otthon, kerūt má dōrgölődzō fája. M.* — Az igéhez azonban többnyire valami jövőre mutató határozót tesznek: *Úgy kértem a pīzt, hogy újkor [új buzakor] visszaadom, osz má mos követeli rajtam. M.*

Gyakori a *majd*-dal kapcsolt jelen a felszólítás, parancs kifejezésére: *Maj lētēszed! M. Majd elmégy! Sz. Majd ethallsz! Ő.*

Néha a feltételes mód mult idejét jelzi: *Amijen makacs vagy, ha én azt mondtam volna, igen, te azt mondod, nem.* Ö. *Látod, Borcsa, ha én neked vagyok, jó kibánok az ojan sminglér nadrágszaggatóval* [esaló ügynökkel]. M.

17. A mult idő kifejezhet a multban tartós cselekvést is: *Szép maradt, mer heverő asszony vót soká az ura mellett.* Ö. — Mellékmondatban a főmondat multja mellett régmultat jelez: *Mihenst még született, mégpicsázta* [alfelére vert] *a bába.* M.

18. A felszólító mód is gyakran használatos jelentő mód helyett: *Nem hittem, hogy haza érek.* Ö. *Félős avval a lúval, mer veszedelmés, hogy össze ne törje az embert.* Sz.

Szokásos cselekvés jelzésére jelen helyett: *Minden hébceccer mégkoppasszuk a ludat.* M.

19. A feltételes mód gyakran áll célhatározói, megengedő és tárgyi mellékmondatok jelentő és felszólító módja helyén: *Jó békötöm a kicsi kezit, mer összekarmólná a képit.* M. *Ne add uram Isten, hogy bajuk légyen, pedig megérdemelnek.* Sz. *Ne gondózza, hogy én ojan asszony vónék!* Ö. *Még misét is mondatott, hogy az Úr elfordítaná tülle haragját.* M. *Isten ne adja, hogy mos Fercsivel találkoznék!* Ö.

A feltételes mód néha az akarást, szándékot is kifejezheti: *Mindég az anyja körü csöttönözne.* M. — Ezzel szemben az akar készülőfélben levő cselekvést fejez ki: *Ijgedtembe úgy lékussadtam, hogy el akartam ejteni a vajlingot.* M. *Máma egy líba bele akart fújni a móslekbá.* Sz. — Különösen gyakori ez az időhatározói mellékmondatokban: *Ahogy a kisajtón kifelé gyünne, hát valaki főbe vágja.* Sz. *Mikor éppen elindúlna, hát eszibe jut a malac.* M. *Mikor elmént vóna, hát béggyüttek a rokonyok.* Ö. *Hát mikor az orvoságot beadta vóna neki, a beteget rázta még, de nagyon.* M. — Jelentő mód helyett áll a esodálkozó felkiáltásokban is: *Ó te, kis szerencsétlen, osz má pájinka kellene neki!* M.

20. Más összetett igealak csak elvéte hallható: *Elvégeztem vót a dolgom, oszt azután léfeküdtem.* M.

A -va, -ve képzős igenév a van ige alakjaival állapotot fejez ki: a) személyre vonatkoztatva: *Ne nézném csak, hogy el vagy gyalázódva, kiráznám a lelket belülled!* M. *En mán akkor lé vótam pihenve, mikor az uram haza gyütt.* Ö. *Mikor vót nállad a szeretőd? Mán el is vagyok rúlla felejkézve.* Sz. — b) tárgyra vonatkoztatva: *Maj min le van bótolva má Mesterszálásán a konyha.* M. *Be van nyitolva a fülbevaló* [az ékszerész összcsepipte, hogy ki ne nyiljon]. Sz. *De ki van meszelve a kipe Ankának!* Ö. — Az ilyen állítmány azonban sokszor általános alany-szerű jelentéssel is bír: *Ej, de lé van apréhéndálva* (dék-rétálva [leszólva]) *az a ján!* M. *Sok vót félfogva* [felvállalva], *Jani?* Sz.

21. Helyhatározók. Hol kérdésre: *Öcsödbe lakunk.* Ö. *Pesbe van a jó mód.* M. *Paraszba is tanálkozik uras kinézetű fehircseléd.* Sz. *A harmagykij piójót megsütték zsiron.* M. *Fürdeni vót a Körözson.* Ö. *Fél van a palláson.* M. *Legszerű üt a templomba.* M. *Hernyóztatok má? Nihutt.* M. — *Hova: Nem adhatom itt bé a törvényre, mer Fódvárra*

adózik. *Egyebhova, másüve, másüvé, másive, mindenüve.* M. — *Honnan: Újjön ide középül.* Ö.

22. Időhatározók: *Minden hétbe éccér megkoppasszuk a ludat.* M. *Az őszibe törtint.* M. *Most a pünkösdökbe se nyirakozott az uram.* M. *Péterpálkor megszakad a búza töve.* M. *Elsőbb oda ment, aztán együtt csak hozzánk.* M. *Elsőbbet félfürdetem a kicsit.* M. *Egisz esztendő át elkallódik [elfogy] a díj.* M. *Niha egisz nap nincs meleg ítel a számba.* Ö. *Legtöbbet itthon vagyok vasárnap.* M.

23. Módkhatározók: *Örökbű fogta fél, mer nem vót gyeréke.* Ö. *A hizott libákat szoktam leveesen is elkészitenyi.* Sz. *A csirkék jobban [inkább] csak estefelé gyűnnek elő, egisz nap szíjjel vannak.* M. *Letjobban hajnalba kelek fel.* Sz. *Egy átajjába [állandóan] otthol lagnak öregapák Szemmartonyon.* Sz. *Agyorra ütöttem a libát.* M. *Jójú csináták aztat.* Sz. *Az én Pétér fijam a mosást [mosdatást] vigkipp [egyáltalában] nem szeretete.* M. *Tudj a fene, hún van; tám újfent a kocsmába ment.* Ö. *Nem ojan könnyű ám a festis, ez is biztos, csunya színü léssz.* Sz. *Disztelen áll az asztal, mer nincs léterítve.* Ö. *Igën éccerre mentünk férhő.* M. *Igencsak kilenc órákkor itatunk.* Sz.

24. Mértékhatározók: *Órijáson tanul a vizsgára ez a gyerek.* M. *Rettenetesen jó dóga van.* Sz. *Hat koronárú hozattam Pesrű.* M. *Ósmerem csudájú Zsigó Mártát.* M. *Tán azér haragudott még Frécska, hon nem híjta ebédre szomszéd-asszony? Na mindénáron.* M. *Vót ott valami ezér ember is.* Ö. *Tiszta lucok a ruhám.* Ö. *Csupa csitt-csatt lettem.* Sz. *Egy víz az egisz utca.* M. *Nagy vigan vót a népség, reggel is ajig akartak szítoslanyi.* Sz. *Hány éves az ura? Van égy 45—46.* M. *Ojan negyed napra a szemém elkezdett fájni.* Ö. *Csuda rossz gyerek a!* Sz. *Borzasztó szeretem a gyereket.* M. *Rettenetes hamar dógozik.* Ö. *Irgalmatlan félőtöztetik a karácsonyfát.* Ö. *Tengersig jó asszony a.* Sz.

25. Okhatározók: *Segits anyádnak kenyeret keresni, nem pedig bársony cipellőn rini.* Sz. *A pizémre csak nem rimánkodok!* M. *Jajgat a gyomrára.* M. *Kínai csukoládét vész hideglelisrű.* M. *Osztán mirű jó ez a fű? Jó a mindnrű!* Sz.

26. Állapothatározók: *Amig odavan az ember, addig pihentetve van az asszony.* M. *Mellékesen (mellékelve) együtt a lappal.* Sz. *Kicsinek az én Pétér fijam is véghetetlen rossz vót.* M. *Egisz íletin át jányúl maradt.* Ö.

27. Egyes kötőszók használatának érdekesebb példái: *Hozd ide a vajlingot, aki ott a kis lócán van.* Sz. *Lukácsi vásárkor, már mind [azaz] a táncba igencsak jó mulattunk.* M. *Összeszedtem a sok cececulát, osz [és] mentem keresni az uramot.* M. *Kapott két aranyat a vánkusába, oszt a kérésztelést is a kérésztanya fizette.* Sz. *Ott vótak Zsigó Márta, Szarvág Borcsa, még oszt Nádudvari Júlsa.* M. *Véttem paprikát, sót, osztán még kenyeret is.* M. *Engem jeléntett fél, mikor [holott] én ott se vótam.* Ö. *Mos hogy [amikor] előgyütt, még akar verni.* Sz. *Hogy [mióta] megszedte magát, hát rám ismer! M. Aggyig gurúl oszt a pallásrű léfelé a pucor, hogy [míg]*

kihasadt. Ö. *A h o g y* [miután] *méggyógyút, rögtön haza gyűtt.* M. *Nem akarok felkelni, h o g y* [mert] *ijen hideg van.* Ö. *Bécsukom az ablakot, m e r a z é r h o g y c ú g v a n.* Sz. *M é e n t b é l a k t o k, b é k e s s i g l é s s z.* M. *M i h e n s t m e g s z ű l e t e t t a k i c s i, m e g p i c s á z t a a b á b a.* M. *M ő t e f é r h ő m é n t, b ű d ő s s e t s z a g o l* [fenn hordja az orrát]. Sz. *E m b é r e s é n n é z m á n k i, m i ű t a n y ő l a b a j u s s z a.* M.

28. Az igenevek közül Szentandrásan érdekes az *-andó, -endő* igenév előfordulása: *Gyépszénáná előfordúl, h o g y s a r j ú s z é n a i s k a s z á l a n d ó.* — A többi igenév jelentése nem tér el a közhasználattól.

29. Az *-e* kérdőszócska állító mondatban a megszólításhoz járul: *S z e r e t i k e n d - é a h a l a t ?* M. *L á t t a k e n d - é a z t a t a j e l t a z é g é n ?* M. Tagadó mondatban pedig a *nem* szócskához: *N é z d m é g, n e m - é a s i f f o n y a l a t t v a n a c s i z s m a v e t ő ?* M. *N e m t o m, n e m - e m a r a d t S z e m m á r t o n y o n a p á d ?* M.

30. A tagadás formái: *K é r j e n a r o k o n y o k t ű k ö c s c s ö n. S o s e k é r e k, i n k á b b k ö t e l e t v é s z é k a n y a k a m b a !* M. *D e h o g y t ö r ő d i k a z a g y e r é k e k k e l, h a p i z t é r é z a z s e b j i b e.* M. *V a n i s a z o n m i t n é z n i !* Sz.

S e m helyett mindig *se áll*: *N e m i t e l é s a é g y c s é p e t é t s e. Ö. M a s e t o m s e h i r i t, s e n e v i t.* M.

N i n c s mellett gyakori az *égy is*: *N i n c s é g y c s é p b o r i s a h á z n á l.* Ö. *N i n c s é g y é v e i s, h o g y S z e m m á r t o n y b a k ö t ő c k ö d t e k.* M. — A *míg*-gel kötött tagadó értelmű mondatok alakilag is tagadók: *A d d i g k a p c i á s k o d o t t a z a s s z o n n y a l, m i g o t t n e m h a g y t a.* M.

Ha a főmondat állítmánya tagadó értelmű, a mellékmondat is tagadó: *L é t a g a d t a a k é t p e n g ő m e t, h o g y n e m t a r t o z i k v e l e.* Sz. *M é g t i l t o t t a, h o g y a f ő g g y i n á t n e j á r j a n a k.* M.

Végül tagadó a mellékmondat a *majd*-os esonka főmondatok után is: *M a j, h o g y a g y o n n e m v e r t e k !* M. *M a j, h o g y e l n e m t ö r t !* Sz.

31. A tiltás általánosan használt formája a parancsolás: *U g y, u g y, c s a k e j t s d e l a z t a t á l a t !* M.

Gyakori a *meg ne halljam, lássam, tudjam*-féle körülírás is: *M é g n e l á s s a l a k t ö b b e t a h a r a n g l á b o n m á s z k á n y i !* Sz. *M é g n e h a j j a m t ö b b e t, h o g y o t t v ó t á l !* Ö. *M é g n e t u d j a m e z t á n, h o g y m e g i n t a T é r á t k i s é r g e t t e d !* M.

SZENDREY ZSIGMOND.

LEVÉLSZEKRÉNY.

21. K. P. írja: Ismeretes, hogy a IX. sz. második és a X. sz. első felében a magyarságot a következő nyolc törzs alkotta: 1. a kozároktól elszakadt *kabarok*, ill. *kovárok* törzse, 2. a *nyék*, 3. *megyer*, 4. *kürt-gyermak*, 5. *tarján*, 6. *jenő*, 7. *kér*, 8. *keszi* törzs. — Felvetődött az a kérdés, hogy e törzsneveket kis vagy nagy betűvel kell-e írni. Nézetünk szerint e törzsnevek — miként a népnevek — mind jelzős szerkezetben (pl. a *kovár* törzs, a *nyék* törzs, a *jenő* törzs, a *kürt* törzs), mind pedig magukra állva (pl. *megyer*, *tarján*, *kér* stb.) kis betűvel irandók. E törzsnevek mint gyűjtőnevek sok esetben helynevekké lettek, s akkor természetesen nagy betűvel irandók; így: *Kürt*, *Nyék*, *Megyer*, *Ková*r stb.

22. B. I. kérdi: Lehet-e a *kísért* szónak 'visszatér, visszajár' értelmet tulajdonítani ebben a mondatban: „A hősök emléke *kísért*.” és helyénvaló-e itt a *kísért* ige? — **Felelet:** Nem tartjuk helyénvalónak, mert *kísért* voltaképp annyi, mint 'megkísért, megpróbál, próbára tesz'. E jelentésének megfelelően mindig tárgy van mellette, vagy kiteve, vagy legalább odaértve. „Akkor Jézust a pusztába vivé a Lélek, hogy *megkísértse* az ördög.” (Máté 4:1.) „Mondá neki Jézus: Megint írva vagyon: Ne *kísértsd* a te Uradat Istenedet.” (Máté 4:7.) A *kísértet* szónak régies jelentése ugyancsak 'megkísértés, (erkölcsi) próbára tétel': „És ne vigy minket *kísértetbe*.” Mai közkeletű értelme pedig 'hajazáró lélek'. A vitatott mondat írója bizonyára ez utóbbi jelentésből elemezte ki — ha öntudatlanul is — a *kísért* igének 'visszatér, visszajár' értelmét, csak hogy ez a jelentés még nem állapodott meg a közösség nyelvtudatában. „Engem sokáig *kísértett* az a gondolat, hogy...” — ilyen kapcsolatban is azt jelenti az ige: 'megkísértett, próbára tett, vajjon hatalmába tud-e ejteni'. Igaz, effélet is szoktak mondani, tárgyatlanul használva az igét: „Nálunk mindig *kísértett* az a gondolat, hogy...”, s ezt így értik: mindig 'vissza-visszatért'. Azonban ha személyekről van szó, mint a kérdéses mondatban is, a *kísért* ige a bennünket megkísértő gonosz szellemeket, a kísérteteket juttatja eszünkbe, azért berzenkedik nyelvérzékünk a *kísért* szónak a hősökre való alkalmazása ellen. A kérdéstevő Hamlet atyjának szellemére is hivatkozik, de nem helyesen, mert ámbár ez a szellem Hamlet utólagos kijelentése szerint „becsületen *kísértet*”, Horatio így óvja a dán királyfít, hogy ne kövesse a neki hívólag intó szellemet: „De hátha *kísért*: a folyamba csal, | Vagy borzadályos sziklacsúcsra...” Tehát a *kísért* igének itt sem 'visszatér, visszajár' a jelentése, hanem 'megkísért'. NAGY J. B.

23. Weszely Gyula írja: Még egyszer: *postautalványon* vagy *postautalvánnyal*? — Rendben van, — meghajlok az ellenérvek előtt. Csak még azt kérdem, miképen van az, hogy ha „a határozóban nyelvi kifejezésre jutó szemlélet az oka a határozórag használatának”, a főszolgabíró akár a *gyorsvonaton* utazik, akár az ötórás *gyorssal* ment el, — rajta ül a vonaton. [A MNy. XXV, 227—8 közölt fejtegetés erre a kérdésre is megadja a feleletet, s így a vitát befejezettnek nyilváníthatjuk. Szerk.]

24. Tr-nyi M. kérdi: Mi a *kaput* szó eredete? Miért mondják arra az emberre, aki tönkrement, hogy *kaput*, holott a *caput* latinul valaminek a feje, fővárosa? Miért mondanak némely embert *kaputos* ember-nek? — **Felelet:** A kérdezett szó nem a latin *caput*-tal függ össze. A franciában volt és van a latin *cappa* 'sapka, kámzsa, csuklya' szóból eredő 'esőköponyeg' értelmű *capot* vagy *capote* szó. Ez már a régebbi franciában a *pique-t-játék*-nál a teljes veszést, a Matsch-ot kifejező kártyaműszóvá lett. Melléknévi szerepben: *il est capot* a. m. 'minden ütést elveszít, *faire capot* a. m. 'teljes vesztesbe hajtani, elütni valamitől'. A kártyajátékból szélesebb jelentéskörbe is átment: *faire quelqu'un capot* 'nagy előnyt, fölényt szerezni valaki fölött: *être, demeurer, rester capot* 'zavarban lenni, megdöbbsenni, elhülni stb.' A francia kifejezés a harmincéves háborúban más játékműszókkal együtt

Németországba került s ott a *caput* (*capot*) *machen* szólásban 'megölni' jelentéssel közhasználatúvá lett. A németben a *kaputt* vagy a bajorban *kaput* melléknévnek most ilyen jelentései járnak: 'im Kartenspiel hereingefallen, verioeren (im Spiel), zugrunde gerichtet, hinfällig, kraftlos, tot, entzwei, matt; elvesztett (játzsma), tönkrecsigázott, -va'; a hozzátartozó szólások *kaputt gehen* és *kaputt sein*. (Vö. KÖRTING, WEIGAND, KLUGE, SACHS—VIL-LATTE, KELEMEN (nagy kézi³) szótárait és DUDEN, Rechtschreibung⁹.) Mihozzánk a szó természetesen a németből jött, még pedig bizonyára a kártyások és kereskedők (vagy ami körülbelül egyre megy: a kártyázó kereskedők) révén, s főképen a 'zugrunde gerichtet' értelemben fordul elő. Hogy használata és szélesebb körben való meggyökerezése nem kívánatos, talán nem kell külön hangsúlyoznunk. — A *kaputos ember* kifejezésben levő *kaput* ugyancsak a fentebbi francia *capot*, *capote*: német *Kaput* szónak felel meg, csak hogy ezt a *kaputrokk*-kal együtt eredetibb konkrét 'csuklyával ellátott felsőruha, esőköponyeg' jelentésében képviseli nálunk. (Vö. NySz.; CzF.; MELICH: Nyr. XXIV, 296.) A *kaputos ember* valamikor tulajdonképen az volt, aki külföldi divatú köponyegget, felsőkabátot viselt, s ez a ruhadarab az előkelőbb társadalmi osztály megkülönböztető jelévé lett az alantasabbal szemben, amelyekben „csak” ködment, s úrt vagy egyéb népies felsőruhát hordtak. P. D.

25. I. A.-nak: Az osztálynaplóba a hiányzókat a második órától kezdve némely tanár így jegyzi be: *ugyanazok*, más pedig így: *ugyanők*. Véleményt kér, melyik a helyes. — Az uralkodó nyelv szokás szerint ezt kell írni: *ugyanazok*. A második, a harmadik stb. óra elején föltett *Ki hiányzik?* kérdésre ui. a felelet ez: „*Ugyanazok* hiányoznak, akik az első órában hiányoztak.” Ennek a rövidítése aztán az *ugyanazok* bejegyzés. Kérdezheti a tanár ilyen formában is: „*Ugyanazok* hiányoznak, akik az előbbi órában?” A felelet akkor is így hangzik: *Ugyanazok*. *Ugyanők*-et csupán az ír, aki abban a balhitben él még most is, hogy mivel személyekről van szó, csakis személynévmás lehet helyénvaló. Pedig már Arany János „odvas“-nak bélyegezte azt a szabályt, hogy „ő személyre, az dologra vonatkozik”. „Péter volt nálad?” — erre a kérdésre — úgymond — „felelhetem: ő, felelhetem: az. De az ő kissé melegebb, szívélyesebb árnyalat, mint az az, míg egy harmadik felelet, mely a kérdés alanyát ismétli: *Péter*, közönyösnek látszik.” (Visszatekintés V.) Íme még egypár példa annak igazolására, hogy a mutató névmás személyre is vonatkozhatik: „*Kic ozvc.*” HB. „*Azok* pedig [t. i. a tanítványok] nem érték ezt a beszédet.” Luk. 9: 45. „Azután monda [Jézus] egy másiknak: Kövess engem. *Az* pedig felelé: . . .” Luk. 9: 59. N.

26. T. V. kérdi: Ki mondta északi rokonságunkat először *halzsiroső atyafiság*-nak, *csiri-biri népek*-nek, *dibdáb népecskék*-nek (I. SZINNYEI, A magyarság eredete 10)?

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN FÉNZZÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1929. — (Dr. Czakó Elemér

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXV. KÖT.

1929. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

A tót népnévről.

A magyar nyelvnek ezt az értékes szavát is kikezdte a politika. Ma már egyre terjed helyette a *szlovák*, tehát az a név, amelyiken a tót ember saját nyelvén önmagát hívja. A felületes szemlélő azt mondhatná, hogy a *szlovák* nevet a háború szerencsétlen kimenetele varrta a nyakunkba, pedig a háború folytán előállott helyzet csupán sietteti a tót név halálát s a *szlovák* felvirulását. Mert magyar szövegekben a *szlovák* népnévvel már a XIX. század közepén találkozunk. Így pl. CZUCZOR—FOGARASI szótára a tót címszó alatt ilyet ír: „különösen a *szlovákokkal*“, HUNFALVY PÁL meg Magyarország Ethnographiájában (megjelent 1876-ban) a tót név mellett a *szlovákok*-ról (542. l.), *szlovákság*-ról (458. l.) beszél.

A tót népnévnek nyelvünkben egykor kiterjedt volt a jelentése, a szerepköre.

1. Tót-nak nevezte s részben még kiterjedten nevezi is nyelvünk a felsőmagyarországi nyugati szlávot, azt a szlávot, aki önmagának *slovák*, s aki nyelvét *slovenský jazyk*-nak mondja. Német nevük ma *Slowaken*, *Schlowaken*, egykor azonban *Winden* volt. Ezt igazolják a következő helynevek: *Alsó-Diós* Pozsony m. = tót *Orešany*, ném. *Windisch-Nussdorf* (BÉL, Notitia II, 186; LIPSZKY, Rep.) | *Tót-Próna* Túróc m. = tót *Slovenské Pravno*, ném. *Windisch-Proben* (BÉL, Not. II, 362) | *Tótfalu* Szepes m. = tót *Slovenská ves*, ném. *Windschendorf* (LIPSZKY, Rep.) és *Wünschendorf* (CSÁNKI I, 268) | vö. még ném. *Windischdorf* Bars m., ném. *Windisch-Litta* Bars m. (LIPSZKY, Rep.).

2. Tót volt nyelvünkben s talán nyelvjárásilag ma is az a zala- és vasmegyei délszláv: v e n d = s z l o v é n. Amikor a XVIII. sz. második felében a szombathelyi püspökséget felállították, e püspökséghez tartozó vendek ú. n. *tótsági* esprességi kerületet alkottak, ami azért volt lehetséges, mert a magyarság ekkor őket tót-oknak nevezte. A *vend* név a XIX. sz.-ban lépett fel irodalmunkban s szorította ki itt a tót-ot. Saját nyelvén ez a vend önmagát *slovenec*-nek, nyelvét pedig *slovenski d'žik*-nek mondja. Német nevük *Winden* volt; így hívták az osztrák tartományokban lakó szlovéneket is. Az osztrák németben e nevet a *Slovene* szorította ki a XIX. sz.-ban. A mondottak igazolásául álljanak itt a következő adatok: *Tótfalu* Vas m. = vend *Slovenska vés* (PÁVEL, A vashideg-

kuti nyelvj. 3) = ném. *Windischdorf* (LIPSZKY, Rep.) | *Tótfalu*, később *Pinkatótfalu* Vas m. = ném. *Winden* (LIPSZKY, Rep.) és *Winten* (SCHWARZ E.: MNY XXIII, 580) | vö. még *Tót-keresztúr* Vas m. (CSÁNKI II, 764).

3. *Tót* volt nyelvünkben a zágráb-, kőrösbelovár- és varasdmegyei délszláv: k á j k a v á c. Ők magukat *slovénec*-eknek, nyelvüket *slovénski jszik*-nek, területüket *Slovéni*-nek, *Slovénska zemlja*-nak, *Slovéneki Ország*-nak mondták (l. Vramecz, Kronika 48, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 63 stb.; JAMBRESSICH szót.; BELLOSZTENECZ szót.). E nevet nyelvükben a XVII. sz.-tól lassan-lassan a *hrvāt* szorította ki. Emlékeink a jelzett területet a XIII. sz. közepe tájától latinul *Slavonia*-nak (l. PESTY FR., Az eltűnt vármegyék II, 155, 176, 183 kk.; PAULER, A m. nemz. tört. Árpádh. kir. al. II², 199, 521), magyarul *Tótország*-nak nevezik (vö. ÉrdyK. 401: zent lazlo az ydöben vala *toot* orzagban | Schlägli Szój.: Sclauus — *thot*, sclauonia — *orzaga*). Az embereket is *tót*-oknak hívtuk; bizonyíték a többi közt Liszti László, aki 1653-ban ezt írta: „A *Thótok* Zágrábban . . . teszik ülő székeket“ (idézve CzF. *tót* a.), a XVIII. sz.-ból pedig JAMBRESSICH szót.

4. *Tót* volt nyelvünkben a szerém-, valkó-, pozsega- és verőcemegyei délszláv: k á j k a v á c is (a kájkavácok egykori keleti nyelvi határáról l. STJEPAN PAVIČIĆ, O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoleću: Rad. Knjiga 222: 194—269). Ez is önmagát *slovénec*-nek, nyelvét *slovénski jezik*-nek nevezte. Emlékeink ezt a területet a 3. alattinál később kezdik nevezni latinul *Slavonia*-nak, magyarul *Tótország*-nak (l. PESTY, Az eltűnt vármegyék II, 176, 183). A magy. *tót* népnév azonban ismert e területen élő kájkavácok jelölésére már a XIII. sz.-ban s azontúl egész a XVIII. sz.-ig. Erre vö. 1320: *Magyar-Buziás* ~ *Tót-Buziás* Szerém m. (CSÁNKI II, 242) | 1404: *Nagylovász* és *Tótlóvász* Valkó m. (CSÁNKI II, 331) | 1430: *Tótfalu* Valkó m. (CSÁNKI II, 358) | 1447: *Tótbeklend* Valkó m. (CSÁNKI II, 342) | XIII/XVI. század MargLeg. 171: vala egy marton neveu ember posoganak tartományabol. es ez vala *toot* (e példára SZINNYEI JÓZSEF tanár úr hívta fel a figyelmemet) | XVIII. sz.: „Slavus—Szlovenecz—Slavonier—*Tót*“ JAMBRESSICH; „Sirmium—Mitrovicza, varasz szlovenzki . . . Mitrovitz város *tótországban*“ JAMBRESSICH.

5. Lehetséges, hogy itt-ott eleink a szerbeket is hívták *tót*-oknak. Bihar, Szatmár és Hunyad megyében van egy-egy falu, amelyet oláhul *Sárbí*-, magyarul *Tótfalu*-nak hívnak, illetőleg hívtak (l. LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI V, 142). Az oláh név a m. 'szerbek', Ezt a megfelelést többféleképen lehet magyarázni. Lehet pl., hogy e *Tótfalu* nevű helyeknek eredetileg csakugyan *tót* (vö. 1—4. alatt) volt a lakossága, ez azonban kipusztulván, helyébe szerbek jöttek. Az oláh név az

újabb, a magyar a régibb lakók nemzetiségének a nevét őrizhette meg. Mindez azonban bővebb történeti kutatást kíván, s azért erre a *tót* jelölésre további fejtegetésben nem leszek tekintettel.

Az 1—4. alatt felhozottak tehát azt bizonyítják, hogy a magyarok *tót*-oknak azokat a szlávokat nevezték, akik önmagukat *slověne*-knek, nyelvüket *slověnskaja język*-nek mondták.

Mi lehet mármost a magy. *tót* népnévnek az eredete?

A *tót* név emlékeinkben sok adatban maradt reánk. Alakváltozatai ezek:

a) *tout* [vö. *Thout*-, *Touth*-, *Thouth*- (KOVÁCS, Ind.; OklSz.) | *Tout*- (KOVÁCS, Ind.; ORTV., Vizr. II, 280) | *Tont*-, helyesen: *Tout*- (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 519)];

b) *toot* [vö. *toot* (MargLeg. 171) | *toot orzagban*. (ÉrnyK. 401) | *tooth*, *thooth* (OklSz.)];

c) *tođt* ~ *tóđt* [vö. *Tóđt Váradíara* (TINÓDI, János kir. I., I.₂) | *tođt*, *Tođt* (GÖRCSÖNYI C₁₁, F₁)].

A *tođt* alak nyilván csak írásváltozat *tót*, esetleg *tótt* helyett, a *tout* > *toot* alakokat azonban ejtett alakoknak s a mai *tót* előzőinek tartom. Minthogy pedig a *tót* névre első adatunk 1240-ből való: In campo qui uulgo dicitur *Thoutmezeu* (OklSz.), azért azt mondhatjuk, hogy népvendket a XIII. sz.-ban *tout*-nak ejtették, s a mai hosszú *ó* előbbi *ou* > *oo*-ból fejlődött.

Az a körülmény, hogy a magy. *tót* a XIII. sz.-ban, s így korábban is kettőshangzóval hangzott, teljesen kizárja azt, hogy a török *tat* a. m. 'krimi tatár; perzsa' (l. RADLOFF III, 899, 900) népnév mása volna, amelyből egyesek származtatták (l. Ethnographia I, 210). Azonban e körülmény miatt lehetetlen az az eredet is, amit — miként KASSAI V, 141, 143 lapján olvassuk — DUGONICS ANDRÁS állított fel, s amit CzF., majd HUNFALVY PÁL is lehetségesnek tartott. Ugyanis szerintük (l. CzF. *tót* a., HUNFALVY, Magyarorsz. Ethnogr. 458), a *tót* *to* mutatónévmás *to!* *to!* = 'az! az!' alakjából formálódott volna a *tót* elnevezés, „mert azt hallja leginkább a tótúl nem-értő, ha vele szláv ember magát meg akarja értetni”.¹

Helyesebb nyomon jártak a *tót* név származtatásában azok, akik a germánokat jelölő *Teutones* népnévvel hozták összefüggésbe, helyesebb nyomon azért, mivel a *Teutones* első szótagjában, miként egykor a magyar *tout*-ban, tényleg kettős hangzó van. Ezt a származtatást megtaláljuk GYARMATHI Vocabulariumában meg LESCHKA Elenchusában. Ezen a nyomon haladt RÉTHY LÁSZLÓ, mikor a *tót* népnévről azt írta (l. Ethnographia I, 211), hogy azonos a litv. *tauta* 'felföld, Németország', gót *þiuda* 'nép', ó-felném. *diot* 'nép', *diutisc*

¹ Ezt a származtatást már LESCHKA, El. megbírálta s „nevetségés”-nek mondotta.

'népies' szavakkal s jogosultnak tartotta azt a feltevést, hogy e népnév a kvádokkal és a markománokkal kapcsolandó össze, akik a kárpáti hegyvidéken a tótok előtt laktak.

Nekem is az a véleményem, hogy az ó-magy. *tout*, mai magy. *tót* népnévben ugyanaz az indogermán köznévfő, amely megvan a ném. *deutsch* szóban is, csak hogy én a nevet nem a németből, nem a germánságból származtatom.

Van ugyanis az idg.-ban egy *-ā* tövű, 'nép' jelentésű **teutā* főnévfő, melynek az egyes nyelvekben ezek a megfelelői (l. HOLDER, Altcl. Sprachsch.):

kelta: őskelta, ó-kelta **teuta* > **touta* > **tōta*: ó-ír *túath*, *tuad* 'volk' (más, mai írv. nyelvjárási alakv.-kat l. HOLDER, Altcl. Sprachsch.) | itáliai: ősitáliai **toutā*: lat. *meddix tūticus* 'bundesoberhaupt der kampanischen städte bei Livius' (KLUGE, EtWb.¹⁰ *deutsch* a.); umbr. *totam* 'civitatem', volszk *tōta* 'község, nép'; oszk *touto* 'ua.', *tūtiks* 'városi lakos'; szabin *touta*, *tōta* | germán: ősgerm. **þeudō*: gót *þiuda* 'volk'; ó-izl. *þiod* 'ua.'; ó-fn. *diot*, k.-fn. *diet*; ó-fn. *diutisc*, új-fn. *deutsch* | balti: ó-por. *tautan* (acc.) 'land'; litv. *tauta* 'volk' (BRUGMANN, KVGr. 144. §.) és 'oberland, Deutschland' (ULMANN, Lettisches Wb.); lett *tauta* 'volk, nation' (rendesen idegen, l. ULMANN i. m.).

A köznévfő személynevekben is előfordul mint az összetétel előtagja, továbbá összetételből rövidült, becéző alakban is. Ilyen adatok rá a többek közt a következők:

kelta: *Teutobodus*, *Toutodirix* (l. SCHÖNFELD, Wb.); cymr. *Tutri* (> **Teutorigs*) (MUCH, Deutsche Stammeskunde 54; HOLDER, Altcl. Sprachsch.); *Toutius*, *Tutius* stb. (HOLDER i. m.); *Touto*, *Toutonius*, *Toutona* (MUCH; PAUL—BRAUNE, Beiträge XVII, 7) | germán: gót **Thiudareiks* 'Theudo(e)-ricus' stb. (l. SCHÖNFELD, Wb.; HOLDER i. m.); ném. *Dietrich*, *Dietmar* stb. (l. FÜRSTEMANN, PN.) | illír: *Teuta*, becéző alak *Teutā*- kezdetű összetételből (l. HOLDER i. m.; KRETSCHMER, Einleitung 228; EBERT, Reallex. VI, 37) | dá k *Tautomedes*, Dacia Ripensis dux-a (KRETSCHMER i. m. 228; HOLDER i. m. *Tauti* a.).

Megtaláljuk a köznévfő helynevekben is. Pannóniában a Kr. u. II. században egy dunaparti táborhelynek *Teutoburgium* a neve; Verőce megyében Dállya vidékén feküdt (l. FINÁLY, Magyarország a rómaiak alatt c. fali térkép magyarázata). A névnek vagy az a jelentése, hogy 'station des volkes Teutonien' vagy pedig 'volksburg'. A Duna balpartján a Duna-Tisza közén feküdt a IV. sz. második felében egy castellum, melynek neve *Contra Tautantum* volt. Helyőrsége Valeria tartomány duxának parancsnoksága alatt állott (vö. Notitia Dignitatum. Accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi prouinciarum. Edidit OTHO SEECK. Berolini, 1876. 194. l.). A *Contra* szócska tanú arra, hogy vele

szemben a Dunántúl kellett lennie egy *Tautantum* nevű helynek is (vö. *Contra Aquincum: Aquincum, Contra Florentiam: Florentia* helyeket). A *Tautantum* névre eddig feliratokból nincs adatunk, hitelességében azonban nincs okunk kételkedni. Arra meg épen semmi okunk, hogy *Taurunum*-mal, amely Zimony helyén feküdt, tartsuk egynek (vö. „*Tautantum, vielleicht Taurunum*“ HOLDER, Altc. Sprachsch.), mert akkor érthetetlen a *Contra Tautantum* név. *Taurunum*-mal szemben ugyanis *Singidunum* (a mai Belgrád helyén) feküdt, ez pedig már nem Pannonia, s nem is Valeria tartomány, A *Tautantum, Contra Tautantum* tehát hiteles adat, hiteles név. A név képzett alak lesz a **teytā*-ra visszamenő *tauta*-ból; képzőjére vö. *Basante* 'a Boszna folyó s a torkolatánál fekvő hely, továbbá *Scarbantia* vagy *Scarabantia* 'Sopron' stb.

Népnevekben sem ismeretlen az idg. **teytā* köznévv. Közismert példája a ném. *deutsch* melléknév (róla részletesen KLUGE, EtWb.¹⁰). Egy másik germán példa Jordanesben van. Jordanes elmondja, hogy Ermanarik gót király több északi népet meghódított, így a többek közt egy *Thiudos* nevű finn népet is. E népnév a gót *þiuda* 'nép' szó többes nom.—acc.-a (Jordanesnél: több. acc.), s nagyon valószínű, hogy azonos az orosz évkönyvek *Čudь* népnévével, amely mai fellegásunk szerint egy finn törzsnek a neve (l. Jordanes, ed. MOMMSEN, index; SCHÖNFELD, Wb. 273, 277, 280; WIKLUND, Finno-Ugrier 3., 13. §§.: EBERT, Reallex.).

A Majna, Rajna és a Duna közti területen laktak egykor kelták is, kiknek egyik legészakibb törzsét *Teutoni, Teutones* néven ismerjük (l. MUCH, Deutsche Stammeskunde 59; SCHÖNFELD, Wb. 224 is, de MUCH i. m. 2. és 3. kiadásában másképp). A kelták a nevezett területről elvándoroltak, egy visszamaradt töredékük azonban e vidéken a Kr. e. I. sz.-ban is itt élt *Toutoni* néven, amint arról egy határkö felirata, amelyet a Majna melletti Mittenbergben találtak, értesít (l. MUCH, Deutsche Stammeskunde 59 és PAUL—BRAUNE, Beiträge XVII, 5).

Élt Dacia Ripensisben (= 272-től a Duna jobb partján Orsova és Nikopol között) a Kr. u. IV. sz.-ban egy nép, amelynek egy köfelirat szerint *Tauti* volt a neve. A felirat ez (l. CIL. II, 2984): „Iulius Longinus Doles, Biticenti f(ilius), Bessus, eques ala Tautor(um) vic(trices) c(ivium) R(omanorum) e(quitum?)“ (l. HOLDER, Altc. Sprachsch.). Fentebb említettem, hogy Dacia Ripensisnek volt egy *Tauto-medes* nevű dux-a is, s most e feliratból látjuk, hogy élt itt egy *Tauti* nevű nép is. HOLDER, Altc. Sprachsch. című művében azt mondja, hogy a *Tauti* nép talán thrák nép volt. A név bizonyára a **teytā* 'volk' köznévvvel azonos (így HOLDER i. m. és d'ARBOIS uo.; másképp a név eredetéről TOMASCHEK, Die alten Thraker: SitzBerWien CXXXI:I, 38).

A feliratban van még egy értesítés, amely a mi szempontunkból nevezetes. Ez az, hogy Julius Longinus Doles nemzetiségére *Bessus* volt. Tudjuk a *Bessi* népről, hogy a mai Bulgáriában *Philippopolis* és a Rhodope hegység környékén lakott, ahol töredékeit még a XIII. sz.-ban is említik a források (I. LJ. MILETIĆ, Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache. Wien, 1912. 3, 4; L. NIEDERLE, Původ a poč. Slov. jížnich 308). Tudjuk továbbá azt, hogy e thrák nyelvű nép volt az, amely *Philippopolis*-t saját nyelvén *Pulpudeva*-nak nevezte, s e név ma is él Philippopolis bolg. *Plovdiv* nevében (I. erről KRETSCHMER, Einleitung in die Geschichte des griechischen Sprache 288).

Az idézett személy-, nép- és helynevekből azt vélem kiolvasni, hogy az idg. **teutā* köznévi nemcsak a kelta, az itáliai, a germán és a balti nyelvekben van vagy volt meg, hanem megvolt a pannóniai illír (vö. *Contra Tautantum*, *Tautantum* hn.), s megvolt a thrák-dák nyelvben is (vö. *Tautomedes* szn., *Tautī* népnév) is.

A magy. *tót* < régi magy. *tout* egy még régebbi **touti*-ből vagy **tauti*-ből fejlődött. A magy. *ó* ugyanis eredhet régibb *ou*-ból s ez még régebbi *au*-ból (I. GOMBOCZ, M. tört. nyelvten II. Hangtan II. Hangtörténet² 43. §. 1, 5). E szerint a magyarok a *tót* népvét csak olyan nyelvből vehették, ahol a név *ou*-val vagy *au*-val hangzott. A germán nyelvekből tehát nem vehették, mert itt az idg. *eu*-ból *iu*, *io*, *ie*, *ü*, *eu* fejlődött; így nem vehették a kvádoktól vagy a markománoktól, akik nyugati germánok voltak. Az idg. *eu* kettőshangzó *au*-vá vagy *ou*-vá az őś-árjában, az ő-itáliaiiban, az ő-örményben (I. ezekre BRUGMANN, Grundr. I. megfelelő helyeit), továbbá a balti (vö. lett *tauta* 'nép'; litv. *tauta* 'oberland; Deutschland'), a thrák-dák (vö. *Tautomedes* szn., *Tautī* népnév), az illír (vö. *Contra Tautantum* hn.) s az ő-kelta (vö. *Teutoni* > *Toutoni* népnév) nyelvekben fejlődött. E nyelvcsoportokból az őś-árja és leszármazói, úgyszintén az ő-örmény azért nem jöhetnek tekintetbe, mert bennük az idg. **teuta* köznévi ki nem mutatható; az ő-itáliai, ahol ugyan megvan a köznévi, pedig azért nem, mert itt az *ou*-ból már a Kr. e. III. sz.-ban *ū* lett. Maradnak tehát a balti, a thrák-dák, az illír és a kelta nyelvek. A magyar név végső forrása csak e nyelvek valamelyikében lehet. Hogy melyikben van e végső forrás, vagy hogy melyik lehet közülök az átadó, arra több magyarázat lehetséges. Közlöm azt a kettőt, amelyet a legvalószínűbbnek tartok.

A) Szlávok a Balkánon a VI. sz. második felétől fogva kezdtek letelepedni. Saját nyelvi nevük *slověnin*: *slověne* lehetett. Erre mutatnak a következők: 1. A görög történetírók

Σκλαβηνοί-nak, Σκλάβοι-nak nevezik őket, ami saját nyelvi név lehetett. 2. Az albánok *šk'a*-nak, az oláhok *schiau*: *schei*-nek nevezik a bolgár-szlávokat, ami a gör., a balkáni lat. Σκλάβος, *Sclavus* átvétele, s a *blgarin*, *srbin*, *hrvatin* nevek előtt a balkáni szlávok egyetlen neve lehetett. 3. A IX. sz.-ban Cyrill és Method szláv apostolok szalonikii nyelve *slověnskaja jezyka* volt, s ebből következik, hogy a rajta beszélő nép saját nyelvi neve *slověnin*: *slověne* lehetett. 4. A ragúzai irodalom nyelvét a rajta írók a XVIII. sz. közepéig *slovinski jezik*-nek nevezték. — A balkáni szlávok ezen egységes *slověnin*: *slověne* népnéve az idők folyamán eltűnik, kiszorítják a *blgarin*: *blgare(i)*, *srbin*: *srbi*, *hrvatin*: *hrvati* nemzeti nevek.

Amikor a balkáni szlávok, vagyis a *slověne*-k a Balkánon megtelepedni kezdenek, thrák és illír néptörzseket is találunk ott, amint azt történeti adatok és földrajzi nevek kétségtelenül igazolják. E thrák és illír néptörzsek utóbb részben elszlávosodtak, részben pedig más nyelvű népekbe olvadtak (L. NIEDERLE, Puv. a poč. Slov. jižnich 308 kk.). Így elszlávosodott a thrák *Bessi* nevű törzs, emléke azonban, miként fentebb megjegyeztem, Filippopol bolgár-szláv *Plovdiv* nevében a mai napig megmaradt. Bizonyos, hogy így elszlávosodtak a *Tauti*-k is, s beleolvadtak a bolgár-törökök uralma alá került *slověne*-kbe.

A bolgár-törökök Iszperich vezetése alatt 679-ben lépték át a Dunát; előzőleg pedig, így Iszperich atyja Kuvrat idején is, a Duna balpartján a Fekete-tenger mellékén laktak. Kétségtelen, hogy ekkor szomszédságukban a Duna jobb partján voltak thrák törzsek. A bolgár-törökök e thrákokat egyik ilyen, hozzájuk legközelebb lakó törzsről, a *Tauti*-ről *tauti*-nak hívhatták; úgy nevezhették aztán az elszlávosodott thrákokat, majd végül a thrákokat magukba fogadó, asszimiláló szlávokat vagyis a *slověne*-ket.

Ilyen lehetőségre könnyű analógiákat idézni. Az illírek görög szomszédjaikat, a "Έλληνες-eket a hozzájuk legközelebb eső Γραιοί (innen Γραικός; Γραικοί) törzsről nevezték; ez a név az illír törzsek révén elterjedt Itáliában (vö. lat. *Graeci*), majd latin közvetítéssel lett e kis görög törzs neve az idegen népeknél az egész hellénség neve. Hogy egy törzsi név válik egy nyelvben a szomszéd egész népnek a jelölőjévé, többek közt a francia *allemand* s a perzsa *javān* 'görög' (< Ἰωνες) név esete is bizonyítja. Arra pedig, hogy egy ilyen törzsi név keresztül mehet olyan változáson, amilyent a *Tauti*-nak tulajdonítok, idézem a kelta *Volcae* néptörzs nevét. E népnév a germánban *Walha*- alakban a kelta népet jelölte, később a népnév a romanizált, tehát latinná lett kelták neve, végül magukat a latin népeket jelölte és jelöli (vö. ném. *welsch*, szláv *vlasi*, magy. *oláh*, *olasz* stb.).

A bolgár-török *tauti* tehát először thrákot, később elszlávósodott thrákot, végül szlávot: *slovène*-t jelölhetett.

A magyarok a *tauti* népnevet a bolgár-törököktől vehették szláv 'slovène' jelentésben, úgyhogy ők is minden olyan szlávot, aki saját nyelvén mint *slovènin*: *slovène* szerepelt, **tauti*-nak > *tout*-nak neveztek. Az átvétel lehet honfoglalás-előtti, de lehet honfoglaláskori is, mert hiszen hazánkban bolgár-törökök a IX. sz.-ban s részben még a X. sz.-ban is laktak. A bolgár-török nyelv eltűnésével természetesen eltűnt a bolgár-törökből a *tauti* név is.

B) Felső-Magyarországon a Garam és az Ipoly mentén laktak a Kr. u.-i századokban a kelta *Cotini*-k is és a Pannóniából áttelepedett illír *Osi*-k is, akik a kvádok és a jazigok adófizetői voltak s vasbányászattal foglalkoztak (l. MUCH, Deutsche Stammeskunde 40, 60). A honfoglaláskori Magyarország c. művemben igyekeztem kimutatni, hogy a Garamba szakadó *Kompa* végelemzésben kelta, s hogy az *Ipoly* folyó neve talán illír nyelvi név. Nem volna lehetetlen, hogy ilyen kelta *Toutoni* vagy illír *Tauti* törzs neve egész a honfoglalásig tartotta magát, amikor már az illető törzs esetleg bele is olvadt a tótokba. Neve így átkerült a magyarba. A magyarok aztán nemcsak a felsőmagyarországi *slovènin* (szlovák): *slovène*-ket nevezhették vele **touti* ~ **tauti* > *tout*-nak, hanem általában minden *slovènin*: *slovène*-re átvihették azt.

Végeredményben: akár honfoglalás előtti, akár honfoglalás utáni átvétel is a magyar *tót* név, annyi bizonyos, hogy az átvett alak **tauti* vagy **touti* volt, s eredetileg, kiinduló fokon nem szláv, illetőleg nem szlovén nyelvű és fajú népet jelölt.

MELICH JÁNOS.

Magyar orr ~ vogul ur.

Egyetemi előadásaimban már régóta úgy tanítom, hogy *orr* < *or* szavunk az *orom* alapszava. Legutóbb egy cikkemben (Népünk és Nyelvünk I, 208) ezt röviden meg is jegyeztem, utalva ZSIRAI MIKLÓSNAK az *orom*-ról írt jeles értekezésére (MNY. XXIII, 310). Most bővebben meg akarom okolni szófejtésemet.

DöbrK. 502: ű iozagival yedetes lõt, mikent varnak iol zerzet *fereg orra* | NagyszK. 22: a *fereg orron* tarth (hiba! értsd: tartás) űres [hiba! értsd: erős] viadalmat en velem | Uo. 23: Mikeppen ha a *fereg orron* atte ellenfehid köziben az erős viadamban bee menneel | Uo. 111: az *fereg orron* az ellenfeg ellen nag kefalcodafokat, es vyalcodafokat thezneel | Görcs: Máty: Az *fereg orron* és spitzen megyen vala. (NySz.)

Ami ezekben az idézetekben *sereg-orr*-nak, *sereg orrá*-nak van mondva, az a következőkben *sereg-orrozat* meg *sereg orozatja*, *orrozatja*: TelK. 332: rettenetes az ellensegeknek es az pokolbely ördegeknek mykeppen meg zerzett *feregnek orozattya* | KazK. 61: ű rettenetős ördögöknel: mynt iol megh zörzöt *feregöknek orozattya* az ellenlegöknel | ÉrsK. 521: ew rettenetős ördögöknel mynth az yol megh zörzeth *feregöknek orozattya* az ellenlegöknel | ÉrdyK. 490: rettenetes mynt az meg zerzöt *feregh orrozat* | Uo. 581: allanak az *sereg orrozattra* az pokolbely ellenleeghnek ellene | Helt:Bibl. II, 18: Megveréc az Izmaelitákat, és a *seregnec orozattyából* levágánac a mezöben mayd négy ezer embert. (NySz.)

Kétségtelen ezekből, hogy a *sereg orra* meg a *sereg orrozatja* egyet jelent, s az *orozat* > *orrozat* -zat képzős származéka az *or* > *orr* szónak.

Szemmel látható ez DöbrK. 480: yiedetes mikent feregeknek *zerzet arrok* [*orrozat*] = Cant. VI. 3: terribilis ut castrorum acies ordinata.

De nemcsak a seregnek van *orozat*-ja, hanem a hegynek is. „Csuda szép helyen Eger vára vagon, | Az völgyre fekszik egy *hegy-orozaton*.“ Így énekel TINÓDI, Eger-vár viadaljáról emlékeztvén. — De háromszáz évvel később ARANY szintén várviadalról írván, nem *hegy-orozat*-ot emleget már, hanem *hegy orm*-ot: „Felhőbe hanyatlott a drégeli rom, | Rá vissza-süt a nap, ádáz tusa napja; | Szemközt vele nyájas, szép zöld *hegyorom* . . .“

Látnivaló, hogy *hegy-orozat* vagy *hegy-orum* mindegy. Ebből pedig az következik, hogy ha az *orozat* az *or* > *orr* szó -zat képzős származéka, akkor ugyanazon *or* szónak -m képzős származéka az *orum*. Hogy az *orum* csakugyan az *or* származéka, ezt bizonyítja az is, hogy valamint a *sereg-orrozat* mellett volt *sereg-orr*, úgy a *hegy-orozat* és *hegy-orum* mellett is volt régen *hegy-or* > *hegy-orr*, volt régen 'orum' jelentésű *or*.

1364/1367: In quodam monticulo *Hegor* uocato; 1390: Ad supercilium [olv. supercilium] cuiusdam montis *Hegor* vocati; 1416: Ad locum *Keweshegor* vocatum. (OklSz.)

1297: Deinde per *Or* ipsius Berch directe descendendo; 1314: Sub *or* vnus parui Berch Zakaduth vocato; 1343: De ipso autem *or* Ingoberekbercheorra vocati; 1430 k.: Sub eadem Acie [montis] wlgö *Or* dicta. (OklSz.)

Tehát az 'acies montis' vagy a 'monticulus' nemesak *orum* volt régen, hanem *or* is. Az 'acies montis' vagy 'monticulus' jelentésű *orozat*, *orum*, *or* pedig azt mutatja, hogy az *orr* < *or* első jelentése nem a testrészt neve volt, hanem a hegy elnevezése.

Hát-or volt a XV. században az állatok hátának közepén, hosszában kiemelkedő része (SchlSzőj., SoprSzőj.). Az *or*-nak ezt a jelentését úgy érthetjük meg, ha első jelentése 'monticulus' volt, nem 'nasmus'. A *hát-or*-nak személyragos

alakja a régi *háta orja* (MURM.), s ilyen személyragos alak a mai *dísznó orja* vagy röviden: *orja* > *órja*. Hogy a 'hegy' jelentésű szóval jelölhették a hát kiemelkedő részét, mutatja ez az ikerösszetétel is: 'egymás *hëgyén-hátán*'. Mutatja a *hëgyibe* körülményszó is, hiszen 'hëgyibe ugrik' jelentheti azt, hogy: 'hátára ugrik valakinek'. Mármost amint a 'dorsum' kiemelkedő részét megnevezték a 'hegy' jelentésű *or* > *orr* szóval, úgy nevezték azzal a 'nasmus' kiemelkedő részét is; hiszen ma is mondjuk azt, hogy 'orra *hëgye*'.

Ezek szerint tehát a mi 'nasmus' testrészünknek kezdetben csak a 'hegy'-ét jelenthette az *orr*, s magának az egész testrésznek bizonyára más volt a neve. Hogy ez valóban így lehet, bizonyítja mindjárt az, hogy 'nasmus' jelentésben a mi *orr* szavunknak hiába keressük megfelelőjét a rokon nyelvekben, s hiába kutatunk ilyen szó után a velünk érintkezett idegen nyelvekben is. Ellenben 'hegy' jelentéssel (s ebből fejlődött 'erdő' jelentéssel) megtaláljuk az *orr* hangtani megfelelőjét a finnugor nyelvekben, elsősorban a mi legközelebbi rokonunknál, a vogulban. Ebben a nyelvben 'hegy' a. m. *ur*. Ez tehát megfelelője a mi *or* > *orr* szavunknak, mely szónak eredeti 'hegy' jelentése, mint láttuk, megvan még régi okleveleinkben. Sőt az *orom* szónak nyelvjárási személyragos *urma* alakja (MTsz.) jogossá teszi azt a föltevést, hogy az *or* eredetibb alakja **ur* volt — tehát jelentésben, hangzásban teljesen egyenlő a mai vogul *ur*-ral.

A vogul a 'nasmus, nase' testrészt *ńol*-nak nevezi, s megvan e szónak megfelelője ugyane jelentéssel más finnugor nyelvekben is. Ez a *ńol* szó van a vogul *ńol-láu* 'nyolc' számnévben is, mely szóról-szóra a. m. 'orr-tíz', azaz 'a [hét felé] távolabbi szám a tíztől' ellentétben a vogul *ántal-láu* 'neun' számnévvel, mely 'oldal-tíz' azaz 'közelebbi szám a tízhez' (MUNKÁCSI, ÁKE. 606). Kétségtelen, hogy a magyar *nyolc* számnévben ugyanaz a *nyol*- van (**nyol-tíz*), mint a vogul *ńol-láu*-ban, vagyis finnugor eredetű 'nasmus' jelentésű **nyol*. *Nyolc* szavunk tehát azt bizonyítja, hogy a vogul—magyar nyelvegység korában még **nyol* volt az *orr* magyar neve, úgy, mint ma is még a vogulban, s az *orr* < *or* < **ur* csak hegyet jelentett, mint ma is még az *ur* a vogulban! Ha tehát a vogul—magyar nyelvegység korában valaki azt mondta, hogy **nyol-or* (mint *hát-or*), akkor az még azt jelentette, hogy 'orr-hegy'. Csak a **nyol* szó elhagyásával vagy elfeledtével lett az *orr* az egész testrészt neve.

A jelentéstörténet tanulságai szerint az is lehetséges, hogy egy szónak előbb legyen 'nasmus' jelentése s azután 'acies montis' vagy 'monticulus'. Hiszen ha van a hegynek lába, háta, dereka, lehet orra is. Csakugyan a vogulban a *ńol* nemcsak orrot jelent, hanem hegyet is. Igen, az 'orr' jelentésből épügy fejlődhetik 'hegy' jelentés, mint a 'hegy' jelentésből 'orr'. Hogy

azután melyik szónál melyik jelentés volt az eredetibb, azt a nyelvhasonlítás és nyelvtörténet mutatja meg. A vog. *ńol* ~ magy. **nyol* eredeti jelentése bizonyára a testrészt neve volt, és csak jelentésátvitel a vogulban a *ńol*-nak 'hegy' jelentése; de hogy az *orr* < *or* eredeti jelentése 'hegy' volt, azt a *hát-or-on* kívül bizonyossá teszik azok a finnugor nyelvekbeli megfelelő szavak, melyek ZSIRAI gondos értekezésében együtt láthatók.

A 'hegy' > 'orr' jelentésfejlődést mutatja ez is: vog. *tump* 'hegy' (~ magy. *domb*) ~ vog. *tomp, támp* 'állatorr'. Ez utóbbi vogul szót nem szabad a *cimpa* szavunkkal egyeztetni (EtSz.).

MÉSZÖLY GEDEON.

Fonétikai kérdések.

Az első magyar fonétikai kézikönyv, BALASSA JÓZSEFnek A phonetika elemei c. munkája, 1886-ban jelent meg; második kiadása a Magyar Fonétika, 1904-ben. Most HORGER ANTAL az újabb fonétikai irodalom gondos áttanulmányozása alapján új, jól átgondolt, gazdag tartalmú általános fonétikai kézikönyvvel ajándékozott meg, amelyet első sorban nyilván a nyelvészettel foglalkozó egyetemi hallgatóknak szánt. Derék munkája megérdemli, hogy a szokottnál bővebben ismertessük; ily módon legalább alkalmam nyílik nemcsak arra, hogy bíráló észrevételeimet megtegyem, hanem arra is, hogy néhány fontosabb módszertani kérdést részletesebben megvitassak.

I. Fonétika és nyelvtudomány. HORGER a Bevezetésben a nyelvtudomány és a fonétika célját, e két tudomány viszonyát így határozza meg: „A beszélésnek két egymással párhuzamos alkotó eleme van: az agyvelőnkben kifejlődő és egyre változó lelki tartalom, és az ennek kifejezésére szolgáló hosszabb-rövidebb hangsorok. A nyelvtudomány a beszélésnek mindkét elemét tanulmányozza, s ezeknek egymáshoz való viszonyát, sőt ezenfelül még a beszédképzeteknek agyvelőnkben elraktározott azon emlékképeit is, melyek az ilyen vagy olyan nyelvű beszélést lehetővé teszik. A fonétika ezzel szemben a beszélésnek csak hangbeli jelenségeivel foglalkozik.“ Úgy érzem, hogy ez a meghatározás nem egészen világos s kissé ingadozó. Ha egyfelől a nyelvtudomány, másfelől a fonétika sajátos problémakörét pontosan körül akarjuk határolni, mindenekelőtt a nyelv és a beszéd fogalmát kell egymással élesen szembeállítanunk. A két fogalmat a közönséges nyelvhasználat is megkülönbözteti: *lingua* — *sermo* v. *loquela* (*loqui*) | *langue* — *parole* (*parler*) | *nyelv* — *beszéd* (*beszélni*) | *kieli* — *puhe* (*puhua*) stb., s a nyelvet valami adottságnak, a beszédet valami tevékenységnek tekinti. S csakis ugyan a nyelv jelek rendszere, hangképek (és mozgáskészse-

gek), szóképek és syntagmatikus emlékképek rendszere, amely virtuálisan él a beszélők tudatában. Ezzel szemben a beszéd egyéni cselekvés, a nyelvi jelek szándékos és tudatos felhasználása gondolataink közlésére. A nyelvtudomány tárgya a nyelv; a tudatunkban élő emlékképrendszer, mint egységes és konkrét pszichikai valóság. Ezért a nyelvtudományt tárgyának sajátos természete a történeti-lélektani tudományok csoportjába sorolja. A fonétika tárgya viszont a beszéd, ez a heterogén — tisztán pszichikai, psychophysikai és tisztán fizikai mozzanatokból álló körfolyamat. Természetes tehát, hogy a fonétika — tárgyának heterogén természetéből kifolyólag — határtudomány a fizikának, fiziológiának és a nyelvtudománynak érintkező területén. Vagy a fizikai értelemben vett hangot vizsgálja (a kísérő lelkifolyamat a hangérzet) s így építi fel a beszédhangok akusztikai rendszerét: akusztikai fonétika; vagy azokat az artikulálómozgásokat vizsgálja, amelyek a beszédhangot létrehozzák (a kísérő lelki jelenség a mozgásérzet) s így építi fel a beszédhangok fiziológiai rendszerét: genetikus fonétika. A fonétikával szemben a hangtanban, mint nyelvtudományi disciplinában már érvényesül a kettős nyelvszemlélet: a synchronia és a diachronia szempontja. A synchronikus hangtan tárgya a hangképek (és mozgáskészségek) akusztikai, fiziológiai és asszociatív rendszere (tehát itt már a *functio* fogalma is jelentkezik). A diachronikus hangtan (hangtörténet) a rendszer egyes tagjainak történeti fejlődését vizsgálja, azokat a fejlődési sorokat, amelyek eredményeképpen a hangképek mindenkori rendszere megalakul.

HORGER (5. l.) szerint a fonétika művelői kétféle módszert alkalmaznak: „kezdettől fogva mind máig a megfigyelést és újabban ezen kívül a kísérletet is.“ A kísérleti fonétika (*Experimentalphonetik, phonétique expérimentale*) elnevezés, noha többen felszólaltak ellene s inkább a készülékfonétika elnevezést ajánlották, annyira meggyökeresedett, hogy kár volna bántani. De persze a kísérleti jelzöt nem kell komolyan venni. Én pl. nem mondanám, hogy „a fonétikai vizsgálódás köre . . . kiszélesedett, . . . mióta a vizsgálatok céljára gépeket [helyesen: készülékeket] is kezdtek használni és ezekkel fonétikai kísérleteket végezni“ (6. l.). Én a megfigyeléssel nem állítanám szembe a kísérletezést; hiszen ez utóbbi a fonétikai kutatások történetében igen alárendelt szerepet játszik (legfeljebb KEMPELEN, HELMHOLTZ és KOENIG *synthesis-kísérleteire* gondolhatunk). A két irány között a főkülönség az, hogy pl. SIEVERS inkább az érzékszervek (hallás, látás és mozgásérzetek) segítségével figyeli meg a beszélőszervek működését, tehát megfigyelései *subjectiv értékűek*, ellenben ROUSSELOT vagy SCRIPTURE arra törekszik, hogy külön e célra szerkesztett regisztráló készülékekkel a

megfigyeléseket objektív vá tegye. Mindez persze nem újság, s nem is én mondom először. JESPERSEN, Phon. Grundfr. 119 pl. ezt írja: „Der Name 'Experimentalphonetik' ist nicht völlig zutreffend. Es ist nicht das Experimentieren, das den Unterschied zwischen den Methoden ausmacht... Wenn man also einen Namen für diese neue Richtung haben will, dann scheint Instrumentalphonetik mir entschieden der zutreffendste. Man könnte auch an Objektivphon. und Maschinenphon. denken.“

II. A fonétikus írás. HORGER általában véve SETALA: FUF. I. hangjelölési rendszerét fogadja el s az 1925-ben tartott koppenhágai értekezlet javasolta jelölésmódot — mivel e javaslat sorsa egyelőre bizonytalan — zárójelben közli. A koppenhágai jelek közlése alighanem kárbaveszett fáradság; a két évvel ezelőtt tartott hágai nemzetközi nyelvészkongresszuson mindenki újra meggyőződhetett arról, hogy a fonétikus írás kérdésében egységet teremteni ép olyan nehéz, lélektanilag nehéz feladat, mint a hagyományos nemzeti ortográfiát megváltoztatni. Nagyobb bajnak tartom azt, hogy a szerző SETALA rendszerén elég lényeges változtatásokat tesz. A hangjelölés kérdése első sorban, gyakorlati kérdés. SETALA jelölésmódját majdnem három évtized óta megszoktuk, minden finn, észt és magyar nyelvész ismeri, s ami még fontosabb, úgyszólván minden finnugor, szamojéd, török és mongol nyelvre alkalmazták is. A mássalhangzók jelölésmódját HORGER is megtartja, csupán a mediopalatalis *l* hangot jelöli *λ* helyett *λ*-lel, amelyet a zöngés spirantikus *l* jelölésére szoktunk használni. A magánhangzók jelölésében már lényegesebb az eltérés. Mindenekelőtt HORGER függőleges irányban három nyelvállást különböztet meg, SETALA négyet. A nyelv vízszintes helyzete szerint SETALA két sort: palatalis és velaris sort különböztet meg, HORGER hármat s a k ö z b ű l s ő (mixed vowels) sor hangjait áthúzott betűalakkal jelöli. Hogy ez a kezdő nyelvészt, aki nem ismeri a különböző magánhangzó-rendszereket, tehát nem tud transponálni, teljesen meg fogja zavarni, az kétségtelen. Még nagyobb baj, hogy HORGER nem ad felvilágosító példákat, s így az ember csak jeleket lát, amelyeket nem tud ismert hanghoz kapcsolni. Őszintén szólva, magam sem tudom, hogy pl. HORGER áthúzott *u*-ja a *u* hangot jelöli-e, amely több altáji nyelvben közönséges; nem tudom, hogy az áthúzott *i*, *e*, *o*, *á* stb. hogyan ejtendő s mely nyelvekben van meg; nem tudom, hogy a redukált *ʔ*, *ʃ*, *v* hangokat, amelyek a mai fgr. nyelvek hangrendszerében olyan nagy szerepet játszanak, szerinte hogyan kellene jelölnöm, stb. Helyesebbnek tartottam volna, ha HORGER minden változtatás nélkül átveszi a TECHMER—SETALA-féle magánhangzó-sémát, még akkor is, ha talán a magáét jobbnak tartja. Egyébként közismert dolog, hogy ezek a külön-

féle sémák inkább csak szimbolikus értékűek: mind egyformán jók, illetőleg helyesebben — egyformán rosszak.

III. Bibliográfia. Hogy az egyébként sem gazdag magyar fonétikai irodalom bibliográfiája teljes legyen, érdemes lett volna megemlíteni RÉGNER TIVADAR hosszabb tanulmányát: A magyar nyelv kiejtése (Magyar Akadémiai Értesítő. I. oszt. II [1862.], 363—447), amelyben sok tévedés mellett van néhány jó megjegyzés is, valamint BALASSA JÓZSEF két német nyelvű közleményét: Phonetik der ungarischen Sprache (Techmer, Int. Zschrift IV.) és Kurze Darstellung des ungarischen Lautsystems (Phon. Studien VI).

IV. Akusztikai fonétika (16—32). Ezt a részt HORGER a szokottnál bővebben és rendszeresebben dolgozta ki, amennyiben a beszédhangokat és hangsorokat sorra vizsgálja a zenei hang négy alapsajátsága: a hangerő, a magasság, a hangszín és az időtartam szempontjából. Sajnos, ebben a részben néhány kellemetlen tévedés van. Mindjárt a 16. lapon ezt olvassuk: „Hangvezető már ósidők óta a levegő és újabban a telefon drótja a legfontosabb“, majd a 32. lapon: „a tüdőnkől kiszorított levegővel megrezegtetjük beszélő szerveink valamelyik részét, ennek rezgése hullámokat kelt a levegőben, ott (esetleg, ha telefonba beszélünk, ennek drótjában is) egyre tovább terjednek e hullámok...“ Akárhogy forgatom is e két mondatot, nem tudok belőlük más értelmet kihozni, mint azt, hogy a telefon drótjában hanghullámok (!) terjednek! De ezt talán a szerző sem gondolta komolyan! Következményeiben fontosabb egy másik tévedés, amely — HORGER melegségére legyen mondva — megvan SIEVERS-nél is (JESPERSEN-nél nincs!). A 31. lapon pl. HORGER ezt írja: „... a beszédhangok is ugyanolyan módon keletkeznek, mint bármely más hang: a tüdőből kiszorított levegővel megrezegtetjük beszélő szerveink valamely részét, ennek rezgése hullámokat kelt a kifelé törekvő levegőben, ott egyre tovább terjednek a hullámok...“ Ez a meghatározás csak a zöngére (s bizonyos fokig a pergő hangokra: ψ , r , ρ) illik. De már a f , s , \acute{s} , χ , p , t , k stb. hangok képzésekor beszélő szerveink nem rezegnek; a szűk résen vagy a zár felpattanásakor kitóduló levegő maga jön lüktető, örvénylő mozgásba, tehát ha tetszik, a rezgő hangforrás is meg az a közeg is, amelyben a hullámok tovább terjednek, maga a levegő. HORGER szerint (17. l.) a „füttyülés... hangforrása... két ajkunk rezgése“. Szó sincs róla! Hiszen lehet füttyülni úgy is, hogy a nyelvhatárt illesztjük a kemény szájpadráshoz vagy két ujjunkat a szánkba dugjuk. A zöngé és a fütty között fizikai szempontból ugyanaz a különbség, mint a nyelvsíp és az ajaksíp hangja között. A részletekre vö. F. TRENDELEBURG, Akustik (Handbuch der Physik. VIII) 277. A hangzóssági szótagelmélet szemléltetésére közölt példa: a *lehetőségének* szóalak

nincs szerencsésen megválasztva, ill. az ábrázolás nem szerencsés, amennyiben valamennyi hangzóssági csúcs egyforma magasnak van feltüntetve. Pedig a magánhangzók közül pl. az *ā* és az *i* között van akkora hangzósságbeli különbség, mint pl. az *l* és a *z* között. A választott szóban a négy lehető szótagtípus közül is csak háromra: az *eső*, az *emelkedő* és az *emelkedő-esőre* van példa; az egyenletesre (*á-lom, é-nek*) nincs. A geminaták esetében a hangzóssági elmélettel semmiképen sem boldogulunk. Az *ak-kor, rop-pan, pat-tan*-féle esetekben nem mondhatjuk, hogy „az akadály meggyöngyülvén, a keletkező hang hangzóssága természetesen fokozódik”; hiszen a zár tartama alatt semmiféle hang nem hallatszik. A mai francia nyelvre nem lehet mondani, hogy a főnyomaték „*min dig az utolsó szótagon van*“ (20. l.); vö. la *pásson, nation*, le *máçon, pléurer* stb. A szóhanglejtés kérdése bővebb tárgyalást érdemelt volna; a tőlünk távoleső hottentóta és kínai helyett helyesebb lett volna a közismert svéd nyelvre hivatkozni (25. l.). A hang időtartama HORGER szerint „természetesen a hangforrás rezgésének tartamától függ“ (29. l.). De hiszen a *p, t, k, pp, tt, kk* képzésekor a zár tartama alatt semmiféle hang nem hallatszik, pedig ezek időtartamát mégis csak az implosio pillanatától az explosio pillanatáig kell mérnünk. Ugyanebben a fejezetben hiányzik két fontos fogalomnak, az abszolút és relatív időtartam fogalmának meghatározása. Nem egészen értem azt sem, hogy 'fonétikai célokra elég öt fok megkülönböztetése.. nyelvtörténeti kutatások céljaira három fok megkülönböztetése.. sőt a közéletben [?] csak kettőt szoktak megkülönböztetni' (30. l.). Pl. a magyarban nem a 'közélet' tesz különbséget hosszú és rövid magánhangzó vagy mássalhangzó között, hanem maga a nyelv, mert a magyarban csak két-két olyan szó képzelhető, ill. van, amelyek között az értelmi különbség hordozója csupán a quantitas-különbség, pl. *ad ~ add, bora ~ borra, tör ~ tőr* stb. Épen ezért a magyar nyelvtörténet kutatójának sem juthat eszébe három quantitast megkülönböztetni. Viszont az észti és lapp leíró nyelvtenban is három időtartamot kell megkülönböztetni, mert mind a három értelmi különbséggel járhat. Az időtartam nemcsak fonétikai (akusztikai), hanem lélektani (nyelvtudományi) fogalom is.

Az 52. lapon a következő két mondat nem szerencsésen van megfogalmazva: „Ezzel szemben a zöngés magánhangzók.. hangját a hanghullámoknak kétféle csoportja idézi elő. Az egyik (az alaphang) a gégeben keletkezik a hangszalagok szabályos rezgése következtében, .. a másik (a felhangok) a toldócsőben ennek rezonanciája következtében.“ Ez bizony könnyen félreérthető. Nem az alaphang, ill. nem csupán az alaphang keletkezik a gégefőben, hanem több felsőbb harmonikus is. Ezek közül a szájüreg mint rezonátor azt a fel-

hangot erősíti, amely saját hangjának legjobban megfelel, a többit elnyomja (vö. pl. ÄIMÄ, Übersicht der akustischen Vokaluntersuchungen der jüngsten Zeit. 1911—22. Helsinki, 1923. 1. l.: „Die Teiltöne . . sind schon in der Stimme enthalten, ihre Verstärkung wird von den Resonanzräumen des Sprechorgans bewirkt“). Felteszem persze, hogy HORGER is — ami egyébként az akusztikai fejezetből kiviláglik — a HELMHOLTZ-féle „Verstärkungstheorie“ álláspontján áll, s nem HERMANN „Formantentheorie“-ját fogadja el.

V. A beszédhangok keletkezésének élettani feltételei (32—92). Erre a részre, amely a dolog természeténél fogva nem sok újat hoz, csak néhány megjegyzésem van, főképen HORGER terminológiai újításaira. A szerző szem-melláthatólag arra törekedett, hogy terminológiája logikus és egyöntetű legyen, s az egyes hangok elnevezésénél a szempontok ne változzanak. Nyilván ennek a törekvésnek az eredménye, hogy a zárhang és réshang elnevezéseket megtartja ugyan, de a tremulansokat, mivel képzésük alkalmával a két ajak, a nyelv hegye és a keményiny stb. többször fölváltva zárt meg rést alkot: „váltakozók“-nak nevezi. Nem tudom belátni, hogy ez az új elnevezés, amely a hangtanban egyébként is más értelemben használatos, miért volna logikusabb és találébb, mint a szokásos pergőhang, amely a tremulansok képzésének legjellemzőbb vonását nemcsak a zár- és réshangokkal szemben, hanem a zöngével szemben is (rezgés ~ pergés) találóan emeli ki. A nasalisokat, hogy az akadály minőségét jellemezze, „szűkítetlenek“-nek nevezi, „mert a levegőnek az orrüregen át való útja nincsen megszőkítve“ (51. l.). Nem hiszem, hogy e magyarázat nélkül bármelyik nyelvész, a „szűkítetlen“ szót hallva, az *m*, *n*, *ŋ* stb. hangokra gondolna! Sokkal több joggal nevezhetnők a magánhangzókat szűkítetleneknek. A „pillanatnyi és folytonos hangok“ terminust kár volt halottaiból feltámasztani. A 110. l. szerint „szokták még ezenkívül felosztani a mássalhangzókat a hangoztathatás időtartama szerint is. E szempont szerint lehetnek a mássalhangzók vagy pillanatnyiak [*p*, *t*, *k*, *b*, *d*, *g*] vagy folytonosak [*f*, *v*, *s*, *z* stb.]“. Ebből minden járatlan olvasó azt fogja következtetni, hogy a „pillanatnyi“ hangok rövidebbek, a „folytonosak“ hosszabbak. Pedig a dolog tudvalévóleg nem így áll. A magyarban a *p*, *t*, *k* átlagos időtartama 10'4, a *b*, *d*, *g* hangoké 8'6, az *s*, *f*, *š*-é 11'5, a *v*, *z*, *ž*-é 9'4, az *l*, *r*-é csak 8'2, az *m*, *n*-é 10'0, tehát a folytonosak részben kissé hosszabbak, részben rövidebbek mint a pillanatnyiak. Hogy a *l* vagy *z* hangot tetszésszerűen ideig hangoztathatunk, az a fonétika szempontjából mellékes. A 40. lapon HORGER a glottis-t egészen helyesen „hangrés“-nek nevezi; kevésbé helyeselhető, hogy egyik

legújabb cikkében a hiatust is „hangrés“-nek fordítja (l. MNy. XXV, 252).

Erre a fejezetre még csak néhány kisebb megjegyzésem van. Hogy a magyarban a *kutya* és *agya* szavakban *tʃ* és *dʒ* affrikátákat ejtünk, az érthető, de nem szükségszerű; más nyelvekben, pl. az oroszban tiszta *t* és *d* is van (66); az olasz *giorno* ejtése nem *dʒorno*. hanem *dʒorno* (67). A törökben nem velaris *ɟ*, hanem *ç*, ill. *ǰ* van. A 72. lapon a fr. *meilleur* szó átírása: *mejǰr* nyilván csak sajtóhiba *mejǰr* v. *mejǰr* h. Van a finnben *sangen* = *saŋen* ejtés? (79. l.) A 91. lapon: „a látás szervének is van némi része a beszédhangok percepciójában“. Furcsa mondat!

VI. A beszédhangok kapcsolódása (112—39). A szerző nyilván ezt a fejezetet dolgozta ki a legnagyobb gondnal és szeretettel. Ez a fejezet a legönállóbb; ebben van a legtöbb új megfigyelés.

Az a gazdag és változatos anyag, amelyet HORGER a „beszédhangok kapcsolódása“ közös címen pusztán fonétikai szempontból tárgyal, véleményem szerint voltaképpen három különböző kategóriába tartozik. Az első csoportba tartoznak az efféle esetek, mint: *adna* = *ád'ná*, *teremtény* = *terem'p'mén*, *látlak* = *lăt'lák*. Itt t. i. csakugyan a hangkapcsolódás mechanizmusából következik, hogy a zárhang explozióját (ill. implózióját) faucális v. laterális explosio (implosio) helyettesíti. A második csoportba tartoznak az *adhat* = *âthât*, *dobtam* = *doptâm*-féle esetek; itt az „alkalmi“ hasonulás a hangképek társulásának *synchronikus* eredménye, tehát első sorban lélektani folyamat. Ismét más típus a *romt* > *ront*, az *idleni* > *ülteni*; ezek a *diachronia* körébe tartoznak, velük a hangtörténet foglalkozik. Ezzel a pár töredékes megjegyzéssel (megjelenendő Magyar Fonétikámban lesz alkalmam ezeket a gondolatokat bővebben kifejteni) csak arra akartam rámutatni, hogy még a hangtani jelenségek értelmezésénél sem lehet a fonétikai az egyetlen magyarázó elv.

Befejezésül még csak egy rövid megjegyzést. HORGER szerint a *kanálnyi*, *áldjon*, *öldnyelv* szavakat így ejtjük: *kanályn**y*, *álygyon*, *fölygynyelv*, tehát palatalis *l*-jel. Nem állítom, hogy így nem lehetne ezeket a szavakat kiejteni (talán német anyanyelvűek így is ejtik), de hogy ez nem az általános, szokásos magyar kiejtés, abban, azt hiszem, mindenki igazat fog adni.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Furmint.

A *furmint* szőlő- és borfajtáról már igen régen sejtették, hogy mind magát a szőlőt, mind pedig a nevét középkori latin telepések hozták be magukkal Magyarországra. A Debreczeni Grammatica és ennek nyomán SZIRMAY szerint *uva formiana* azaz formi-i szőlő az eredete (GOMBOCZ Z.: MNy. II, 149). CzF. (*formint* al.) is ezt tartja valószínűnek. GOMBOCZ (i. h.), kimutatva ennek a föltevésnek helytelen voltát, az olasz *formento* ~ *fromento* 'buza' szóból származtatja a magyar szót, s analógiaképen fölhozza „az északfrancia *forment*, *formentau* (?) (<lat. **fromentellum*¹), *formenté* (<lat. **fromentatum*)“ szőlőneveket, megjegyezve, hogy az utóbbi két alak újabb francia képzés is lehet. — KARÁCSONYI JÁNOS emlékezetes cikkében (MNy. II, 273—4), ahol kimutatja, hogy Bodrog-Olaszi és Liszka-Olaszi telepesei franciák voltak, a magyar *furmint*-ot GOMBOCZ megállapításai nyomán egyenesen a franciából származtatja, minden további bizonyíték nélkül. Ezt a nézetet vallja PAIS is (Napkelet I, 188).

A mai franciában ilyenfajta szőlőnév ismeretlen, a modern ampelológiák mit sem tudnak róla, de a középkorból számos példánk van rá: *vin fromentel*, *fromenteau*, *formentiez*, *formentel*, *formentix*, *fourmantal*, *fourmentaul* (GODEFROY; vö. a Lex.-et is), *vin fourmentel*, *froumenteit* (DUCANGE s. v. **frumentaticus*), *fromenté* (GODEFROY s. v. *fromenter*), *formentau* (ha ugyan ez nem sajtóhiba *formenteau* helyett), sőt (*raisin*) *froment* (GOMBOCZ i. h.). Ismeretes a szó több változatban a XVII. században, így „Froumenté, m. Ein Art weisser Traubé, die sehr süß seyn, Species vuarum“ (Dict. François—Alleman—Latin. Genève, I. Stoer, 1628.) és „Raisin de fromenteau: Eine traminer-traube /oder traminder-traube/ uva amiana“ (N. DUEZ, Dictionarium Gallico-germanico-latinum. Amsterdam, 1664. 839. l.), valamint a XVIII. században is (vö. M. *** [LIGER], La nouvelle maison rustique ou économie générale de tous les biens de campagne. Paris, 1762. II, 411 s. v. *fromenteau*; továbbá VENERONI—PLACARDI, Dict. impér. 1766. s. v. *fromenté*), sőt megvan LITTRÉ-nél is (s. v. *fromenteau*).

Kétségtelen, hogy a francia szóban a latin *frumentum* 'gabona, buza' + *-ellum*, *-atum*, *-alem* képző rejlik. Honnan van az, hogy szőlő- és borfajtát búzáról neveztek el? DUCANGE (s. v. **Frumentaticus*) szerint „*Vin fourmentel* quo scilicet designatur vinum ex praestatione seu censu debitum“; ő tehát olyanféle módon képzei el a dolgot, hogy mivel adóban leginkább a főterményből, a búzából kellett bizonyos hányadot beszállítani, minden egyéb természetben való szolgáltatás, mely a búzát helyettesítette, 'buza, buzai' nevet kapott. E feltevés

¹ Az idézett helyen olvasható **frometellum* nyilván sajtóhiba.

helytelenségére rámutat maga az a két példa, melyet DUCANGE a szóra idéz. Az egyikben az adóborok között három fajta van említve, mint különböző minőségű árú, s mind a három nyilvánvalóan a szőlő nevéből van elnevezve: *fourmentel*, *moreillon* és *gros noir*, tehát egy fehér és két vörös; közülük az első a legrágább (majdnem mégegyszer olyan drága, mint az utolsó). A másikban a *vin fromenteit* szembe van állítva a gyöngébb minőségű *marchant*-tal, kb. 'csemegebor' értelemben. A *Vertus des bons vins* (GODEFROY s. v. *fromentel*) szerint a jó bortól nyolc *F*-et kell megkívánni; ez *F*-ek egyike, hogy a bor *furmentel* legyen. Bizonyára nem az adóbor volt *fresche*, *fryant*, *fremissaunt* stb. A *fourmentel*, *fromenteit* tehát nem adóbort, hanem egy bizonyos, mégpedig értékes borfajta jelentett. — GOMBOCZ (i. h.) a szőlőfajta színéből származtatja a nevet: 'sárga szőlő = buza szőlő'. E magyarázat könnyen érthető, analógiák is vannak rá, mint pl. *l'enfariné* nevű szőlőfaj, mégis, minthogy a szőlő és búza színe között a hasonlóság nem szembeszökő, azt hiszem, más-honnan kell kiindulnunk.

A furmint-féle szőlőkből készült borokat mai francia nyelven *vin de paille* a. m. 'szalmás bor'-nak hívják, minthogy ezeknek a fajtáknak a bogyóit nem frissen sajtolják ki, hanem előbb szalmán vagy szalma között megaszalják, hogy a gyümölcs cukortartalma növekedjék: „Le vin de paille est celui que l'on fabrique après avoir évaporé une partie de la matière aqueuse que contient le raisin, en le laissant ordinairement à couvert sur de la paille.“ (A. DE VOS, *Flore complète de la Belgique*. Mons, 1885. 279. l.) Az ily módon készült borok rendkívül becsesek. Azokon a helyeken, hol a XVIII. századig *vin [de] fromenteau*-t találunk, ma *vin de paille* készül (Gr. *Encyclopédie* s. v. *vignoble*). A furminttal azonos *traminer* (l. DUEZ i. h.) ilyen *vin de paille*-t ad (Gr. *Encycl.* i. h.). A két szőlő-, azaz borfajta nyilvánvalóan azonos, s azt hiszem, hogy kérdéses szavunk eredeti jelentését úgy kell magyaráznunk, hogy 'buzán, buzaszalmán aszalt szőlő vagy ebből készült bor'. Az egyetlen nehézség, hogy éppen a legrégebbi adatainkban a *fourmentel* stb. appositioniképpen, *de* praepositio nélkül fordul elő. Azt hiszem, itt *vin (raisin) fromenté*, *vin fromental* és *vin (raisin) de froment(el)*-ből contaminatio útján állt elő a *vin, raisin froment(el, -eau)* kifejezés. Figyelemre méltó, hogy a legrégebbi adatok mindig *vin fromentel*-ről, és nem *raisin fromental*-ről szólnak, bár e körülménynek döntő bizonyító értéke nem lehet.

Kérdés, milyen szőlő a *fourmentel*. A legpontosabb választ LIGER idézett művében kapjuk (i. h.): „Le fromenteau est un raisin exquis et fort connu en Champagne: il est d'un gris rouge, la grappe en est assez grosse, le grain fort serré, la peau dure, le suc excellent et fait le meilleur vin etc.“ Ez a

leírás ráillik a mi *furmint*-unkra (CzF., Pallas N. Lex. stb.; vö. még *sárfehér* névváltozatát), s ha hozzá vesszük, hogy a *furmintot* nálunk is általában aszalt formájában használják fel borkészítésre mindmáig, valamint azt a körülményt, hogy a belőle készült borok nálunk is boraink legjavához tartoznak, azt hiszem, semmi kétségünk sem marad, hogy a mi *furmint*-unk s a francia *froment*, *fourmentel* stb. ugyanaz a szőlőfajta.

Német közvetítésre nem gondolhatunk, mert a német szó a német nyelvterületen, legalább a nagyobb szótárak tanúsága szerint nincsen és nem volt meg. Azonfelül, ha meggondoljuk, hogy *Olaszi, Liszka-Olaszi* (KARÁCSONYI i. h.) s *Tálya* (BÁRCZI: MNy. XXV, 263) francia telepek, akkor, minthogy a *furmint* Tokaj vidékéről terjedt el messze földre (Pallas N. Lex. *Furmint* al.), el kell fogadnunk, hogy a szőlőt és nevét francia telepesek hozták magukkal. Kérdés, hogy milyen vidékre valók voltak ezek a telepesek.

A *fromentel* ~ *fromenteau* szó végén levő *-el* ~ *-eau* nem egyéb kicsinyítő képzőnél (< lat. *-ellum*), mely az északi francia nyelvjárásokban ma is igen eleven, s itt e szóban föltétlenül francia jellemény. E feltevést támogatja különben a GOMBOCZ által felhozott *froment* alak is. A *fromenteit* ~ *fromenté* -é ~ *champ. pik. vall. loth. -eit* (< lat. *-atum*) képzős melléknév, s fenti megfontolásunk alapján 'szalmás, szalmán aszalt' jelentése egészen természetes. A *fromental*-nak melléknévi jelentése ma is megvan. Mindenesetre az egyszerű s legrégebbi *froment* ~ *forment*, *froument* ~ *fourment* alakból kell kiindulnunk.

Forrásaink tanúsága szerint (GODEFROY, LIGER, LITTRÉ i. h. stb.) a kérdéses szőlőfaj hazája Champagne. Így legelső-sorban merülhet fel az a feltevés, hogy champagne-iak voltak azok a telepesek, kik a *furmintot* magukkal hozták s a szőlőmívelést a Hegyalján meghonosították. E feltevésnek azonban kategórikusan ellentmond a szó hangalakja. A champagne-i nyelvjárásban ugyanis már a legrégebbi nyelvemlékekben egybeesik *en* és *an*, írásban mindkettő rendszeren *an* (MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. der frz. Spr. 3. Aufl. 71—2. l.), úgyhogy az *en* helyett található *an* épen a legbiztosabb kritériuma annak, hogy valamely alak az *ile-de-france-i* vagy a champagne-i nyelvterülethez tartozik. Bármilyen korainak tennők is fel tehát az átvétel időpontját, a champagne-i nyelvjárásban a szó akkor már *formānt*, *fromānt*-nak hangzott. Innen a magyar *furmint* nem magyarázható meg.

A fedett *en* (ē)-t csak az északfrancia nyelvjárások, a normann, a pikárd és a vallon tartották meg.¹ Ezek a terüle-

¹ Lotharingia is helyel-közzel (délen) különbséget tesz *en* és *an* között; az előbbi azonban jókor *on*-t (ma többnyire *aō*) mutat.

tek ma vagy egyáltalában nem, vagy csak kis mértékben termelnek bort. Pikárdiáról CH. LOUANDRE (La Picardie: R. des deux Mondes 1873. Juillet-Août 37. l.) azt mondja, hogy minden termékenysége mellett „elle n'a point la vigne“, s az italt az almabor s a komló-sör szolgáltatja. Esős-szeles éghajlata meg talaja ui. lehetlenné teszi a szőlőtermelést. Normandiáról VIDAL DE LA BLACHE így nyilatkozik: „La vigne, prématurément surprise par l'humidité de septembre, nous quitte définitivement à l'ouest de Paris et le pommier le remplace.“ (La France 44. l.) Ezzel szemben a Meuse völgyének verőfényes lejtőin ma is terem szőlő, főleg csemege-fajták, bár igaz, hogy bortermelés szempontjából számba nem vehető mennyiségben.

Másként állt a dolog a középkorban. Mind Pikardiában (DEMANGEON, La Picardie et les régions voisines 254. l.), mind Normandiában (SION, Les paysans de la Normandie Orientale 149. l.) aránylag sűrűn történtek kísérletek a szőlő meghonosítására, s csak a XVI. század táján mondtak le róla végleg az éghajlati körülmények kényszerítő hatása alatt. Az éghajlat akkor is majd oly kedvezőtlen volt, mint ma, de az egyháznak szüksége volt megbízhatóan tiszta borra (még ha az savanyú löre volt is), s ezért, főképen a kolostorok, a lehetlent is megkísérelték, hogy az esetleg hamisított importált bor helyett saját termésű és kezelésű, föltétlenül tiszta bort használhassanak a misénél. Hozzájárult ehhez az a középkori kezdetleges gazdasági törekvés, mely arra irányult, hogy mindenféle termény termesztése által kis területi egységek is minden importtól függetlenné váljanak (FEBVRE, La terre et l'évolution 76. l.). Bármily makacssággal próbálkoztak is azonban a lehetlennel, alig képzelhető el, hogy a kedvezőtlen éghajlat alatt elnyomorodott szőlőfajtákat, mint értékes dolgot, kivándorlók magukkal vitték volna, s hogy ilyen egressé korszakosult szőlőkből keletkezett volna a mi királyi hegyaljai borunk.

Sokkal régebbi és sokkal nagyobb fontosságú volt a bortermelés Vallonia egyes részein. Bár a belga Luxemburgban a kísérletek épúgy meddők maradtak, mint Normandiában és Pikardiában, viszont a Meuse és környéke, különösen Huy és Liège között csupa szőlőkert volt. Nemcsak kolostorok, de magánosok, sőt nemes urak is termeltek bort s jelentős feleslegükkel élénk kereskedelmet űztek (J. HALKIN, Hist. de la culture de la vigne en Belgique: Bullet. de la Soc. d'Art et d'Hist du dioc. de Liège IX, 75). Már 830-ban megjelenik a szőlő Liège mellett (uo. 29) s ugyanakkor Huyben; a X. században már Namur s talán Tournay is mivel szőlőt (uo. 74); a XI. századtól kezdve a Meuse völgyében és környékén a szőlőbirtokok százairól és

ezreiről emlékeznek meg az egykorú oklevelek.¹ Még a toponymiában is nyoma van e kiterjedt szőlőművelésnek, pl. *Vivegnis* helynévben. Igaz, hogy a XVI. századtól kezdve itt is visszaesés áll be, ami egyrészt talán a politikai viszonyoknak tulajdonítható, de még a XVIII. században is annyira fontos volt a Meuse völgyében a szőlőművelés, hogy a vincelléreknek virágzó céheik voltak (vö. HALKIN, *Le bon métier des vigneronns de la cité de Liège et Le métier des vigneronns et des costeliers de la ville de Namur*: *Bullet. de la Soc. Liègeoise de Litt. Wall.* XXIII, 11—33).

Míg tehát Normandia meg Pikárdia később kezdettek szőlőműveléssel foglalkozni és soha valamirevaló eredményt nem érhettek el s aránylag hamar abbahagyták, a Meuse széltől védett, napsütötte völgyében a szőlőművelés igen jókor megindul, nagy méretűvé válik, értékes árut termel, mely a kereskedelemben is megállja helyét, amazoknál jóval tovább tart, sőt nyomai mai napig is megvannak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Magyarországra való kivándorlásról onnan vannak legrégebbi és megbízható adataink (a XII. század elejéről), alig férhet ahhoz kétség, hogy vallon telepéseknek köszönjük a furmintot.

A középkori Valloniában használatos szőlőfajokról, sajnos, semmi adatunk nincs, de kétségtelen, hogy fajtáikat egyrészt a rajna- és moselle-vidéki, másrészt a champagne-i szőlők-ből kapták. Így, hogy csak egy példát említsek, a staveloti apátság oklevelei között egész sereg vonatkozik az apátságnak a reims-i egyházmegyében elterülő birtokára, szőlejeire (HALKIN—ROLAND, *Rec. des chartes del abb. de Stavelot-Malmédy I. passim*). A champagne-i szőlőfajtákat tehát ismerték s kiválóságuknál fogva bizonyára természetették is.

Hátra van a hangalak, mely semmi nehézséget nem okoz. A mai vallon szó ugyan *frumint* (*frümē*)-nek hangzik (REMACLE, *Dict. wallon-français* s. v. *frumain*), az első szótag *ü*-je azonban új fejlemény; különben még LITTRÉ (s. v. *froment*) *froumint*-nek tudja a vallon alakot, ez azonban, amennyiben a mai nyelvre vonatkozik, tévedés is lehet. Mindenesetre a proto-tonikus ezótagban (különösen labialisok mellett) a liège-vidéki nyelvjárásokban igen sűrűn lép fel újabb *ü* (*u caduc*), mely különböző eredetű magánhangzó helyét foglalja el, így pl. *prumē* (lat. *primarium*), *purnale* (lat. *prunellam*; egyébként lat *ū* > vall. *ou!*), *cusin* (a fr. *cousin*-ből), továbbá *cumint*, *cubin* (vö. fr. *comment*, *combien*) stb. A metathesis is gyakori. A különféle francia nyelvterületeken gyakran váltakozik s

¹ Hogy a Meuse völgyének napsütötte lejtői milyen fontos szerepet játszottak ebben a virágzásban, mutatja, hogy a régi vallonban a szőlőtermelőt *costeli*-nak hívták a *costē*, *costia* (fr. *coteau*) szóból.

ingadozik a nyelvszokás, így *forment*, *fourmentel*, *fourmental*, *fourmenterie* (DUCANGE), *froumenteit* (DUCANGE s. v. **frumentaticus*), *fromentel*, *formentel*, *fourmantal* (GODEFROY) s a XVIII. században a *fourment* alak gyakori volt (VENERONI—PLACARDI i. m. s. v. *fourment*; vö. még a *froment*, *furment*, *frument*, *fremment*, *fronment*, *fourment* alakváltozatokat GODEFROYNÁL), sőt a mai francia nyelvben is van *froment* mellett *formentière* (LITTRÉ); vö. még a különösen északon gyakori *Fourment*, *Forment* személyneveket. Az ilyen metathesis és a velejáró ingadozás révén előálló kettős alakok rendkívül gyakoriak a vallonban, így a fentebbi *purrale*, továbbá *parfond*, *gurni*, de *gruní* is (lat. *granarium*) stb. Ennélfogva a középkori vallonban minden merészség nélkül föltehetünk a szabályos *frumentum* > *froumint* (lat. *ū* > vallon *u*, írva *ou*) mellett egy **fourmint* (*furment*) vagy akár kezdődő reductióval **formint* (*formént*) alakot, ahonnan a magyar **furment* > *furmint* megmagyarázható (vö. *clinche* > *kélencs* > *kilincs*). BÁRCZI GÉZA.

Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugocsai elisióhoz.

HORGER ANTALnak legutóbbi füzetünkbeli érdekes tanulmánya a hangrés megszüntetésének kérdéséről kétségkívül közelebb vitte ezt a hangtani problémát a megoldáshoz. — Hogy ugyanazon kérdéssel foglalkozván nem jutottunk teljesen azonos eredményre, annak tulajdonítom, hogy én a vizsgálatot legalulról kezdtem, figyelmemet a nyelvjárásaimban feltűnő gyakorisággal jelentkező, szóhatáron érintkező hangok elisiójára fordítottam, s e jelenséghez mintegy háttérül állítottam a nyelvjárások és a nyelvtörténet hasonló vallozásait. De céлом sem volt térben és időben általános érvényű hangtörvény felállítása, mert úgy éreztem, hogy erre a nyelvjárási és nyelvtörténeti adatok elegendő száma nélkül pusztán nyelvjárásaim adalékai nem jogosítanak föl. Céлом csupán e jelenségnek adataim alapján való leírása volt. Szükségesnek látom tehát, hogy HORGER tanulmánya után részben fölvilágosításul, részben pótlásul multkori tanulmányomhoz közlétegyem a következőket.

1. Hogy a szó belsejében és két érintkező szó határán történő elisiót külön választottam egymástól, ebben az a megfigyelés vezetett, hogy nyelvjárásaim más-más eszközökkel szüntetik meg a hangrést egy szó határán belül és két külön szó érintkező határán. Az a kevés magános elisiós szó, mely mégis van nyelvjárásaimban, akár lassú, akár gyors, akár nyugodt, akár indulatos beszédben mindig elisiós alakú. Ezt más nyelvjárásban is így tapasztaltam. Viszont két külön

szó érintkező határán találkozó magánhangzók közt nem ilyen megszilárdult, hanem csak alkalmi elisio van, mely leginkább párbeszédekben fordul elő, amennyiben az érthetőségnek nincs rovására.

2. HORGERnek az a szabálya, hogy ha mindkét érintkező magánhangzó rövid vagy mindkettő hosszú, akkor mindig az elülálló esik ki, gyanításom szerint érvényes fog maradni, bármily bőségében leszünk majd az adatoknak. Ezzel kapcsolatban még egyszer kiemelem, hogy leggyakoribb az *a*, *e* és *i* hangok kiesése, viszont az *u* és *ü* elisiója feltűnően ritka. Az utóbbié (t. i. az *ü* hangé) nyelvjárásaimban példátlan; HORGER egy valószínű és egy biztos példát idéz reá, mindkettőt ez szó határán belül (*üöt* > *öt*, *füeny* > *Fény*). Szóhatáron érintkező helyzetben talán ilyen a göcseji *feny(ü)alla*, ha rövid volt az *ü*. Szintén igen ritka az egymás melletti két hosszú magánhangzó elsejének kiesése. HORGER a három göcseji példát idézi reá (*jéccakát*, *tisztartúr*, *tisztelendúr*) meg a *Benk(ó)úr* kifejezést, mely, ha a mezőgecei adat, akkor tévesen van idézve *Benk(e)úr* helyett (l. a 257. lapon is). Nyelvjárásaimban a *jéccakát* ellentmondó példa volna, de HORGER meggyőző magyarázata szerint itt az *ó* után nem é, hanem rövid *i* esett ki.

3. Legellentmondóbbak az adatok HORGER 3. szabályára vonatkozólag. Ha a sorrend ez: rövid—hosszú, bizonyos, hogy rendszeren a rövid esik ki, bár itt is van kivétel, pl. a *cocilista* szó. Ámde, ha a hosszú után áll a rövid, az adatok ellentmondók. HORGER szerint az újabkori erdélyi nyelvjárásokban ilyenkor is az első (tehát a hosszú) esik ki. Hozzátehetjük, hogy nemcsak Erdélyben, hanem másutt is. Lásd a palócságból: *szöll'alj*, a Tisza- és Szamoshátról: *m'ár'időü* (*má arra idő*), *minggy'összetörlek* (*mingyá*). Talán közelebb jutunk az igazsághoz, ha a szabályt a szóhangsúly tekintetbe vételével így egészítjük ki: a hosszú magánhangzó hangsúlyos helyzetben mindig megmarad (*jókarat*, *radás*, *néember*, *Drászád*, *fésü*), hagsúlytalan helyzetben újabban (?) kiesik, régebben (?) pedig az utána következő rövid hang esett ki.

4. A szóhatáron érintkező magánhangzók alkalmi elisiójában döntő szerepe van annak is, vajjon az érthetőség nem szenved-e miatta, vagy más módosulást a mondat szerkezetben nem okoz-e. Így pl. — hogy egyebet ne említsek — nem is tudok példát rá, lehetetlennek is tartom a 3. személyű tárgyias személyrag -i hangjának elisióját: *nem visz(i) oda | ki hisz(i) el | megver(i) az Isten, dög emészt(i) és harc az achájai népet | elnedvesülve néz(i) itt is szemem*, mert teljesen egybeesik az alanyi ragozás megfelelő alakjával s ezért megváltoztatja az értelmet. E miatt kell utólag a megrovandók közé soroznom Kazinczynak ilyenféle elisióit is: *Szül(e) egy*

gyenge leány | *elfödöz(e) a tavasz*. Fontos, hogy az elisiót szenvedett szó alakjáról fölismerjük, milyen hang esett ki a végéről.

5. Végül szükségesnek tartom legalább utólag megindokolni csoportosításum alapelvét. Én t. i. azokat a fonétikai helyzeteket szedtem csoportokba, melyekben az alkalmi elisióra való készség föltűnő. Aki valamely nyelvjárásról ki akarja mutatni, milyen fokig van meg benne a szóhatáron érintkező hangzók alkalmi elisiója, az én csoportosításumat kell követnie. Lehetséges ugyanis, hogy valamely nyelvjárásban, mint saját tapasztalatom szerint pl. a moldvai csángóknál meg a szatmárnémeti és szatmárhegyi *i-ző* szigetben is föl-fölbukkan a személyragok *-a*, *-e* hangjának elisiója, de példátlan az ilyen hangkivetés: *k' a fene*, *m'any nyavaja*, *k'ugrott*, *b'ágyta*. A Szamosháton ezek előbukkannak, de hiányzik a tiszaháti és ugocsai nyj. számos más elisiója (pl. a *-va*, *-ve*; *-ni*; *ha*, *de*, *se*; *szinte*). Hogy Petőfinél az *i* hang elisióját csak egy esetben tapasztaltam (*lelk'ismeret*), nézetem szerint arra vall, hogy ez a hangkivetés Petőfi anyanyelvjárásában nem volt meg, legalább is nem olyan mértékben, mint a Tiszaháton.

Igen örülök, hogy HORGER éles és finom logikájával, nagy nyelvtörténeti és nyelvjárástani tudásával a megoldáshoz közelebb vitte a kérdést. De nagyon óhajtanám, hogy az elisio kérdését még ne tekintsük minden tekintetben megoldottnak. Nyelvjáráskutatóink alaposan figyeljék meg ezentúl, hol, milyen fonétikai helyzetekben s milyen fokig él még a szóhatáron érintkező hangzók alkalmi elisiója. Azt gyanítom, hogy a palócságban még jól megvan. VASS JÓZSEFnek a dunántúli elisióról mondott szavai (MNyszet V, 100) azt a reményt keltik, hogy a Dunántúl egyes helyein is virul. Ha ezeket a rejtett apró erecskéket fölbányásszuk, akkor bizonyára világosabb képünk lesz a kérdésről. CSÜRY BÁLINT.

Meddő.

1. *Meddő* szavunknak köznyelvi 'magtalan, terméketlen' jelentése, amint CAL.: 'sterilitas, infoecunditas' (*meddőség*), MA.: 'infecundus, sterilis' és a NySz. egyéb adatai mutatják, megvan a régi nyelvben is, mégpedig juhról, tehénről, kecskéről, baromról, asszonyról, „eunuchus“-ról (Bécsi és MünchK.), fáról, földről. — Göcsejben a *meddőt* mondják állatról, különösen tehénről 'nem fog fiat, borjat' értelemben¹; mondják továbbá nőről és fáról. Használatos a *meddős* továbbképzés

¹ A 'meddő ló' *paszkonca*.

is: „Az a tehén *meddős*.“ Ebből van *elmeddősül* 'nem terem' igei származék: „A baracfa *emeddősüt*. Az én szőlőtükéim is mind *emeddősütek*.“¹ A *meddó*-ból -l képzős ige is alakult: „Ez a tehén *emeddőtő* magát; mácsak a zsidónak való.“ (Ezek a göcseji adatok édesapámtól, PAIS KÁZMÉRTÓL valók; közelebbi helyet nem tudunk meghatározni.)

Azonban ettől egynémely elemében eltérő értelem felé terelik figyelmünket a következő régi és népnyelvi adatok:

× J u h r ó l. — Béldi Kelemen inventariuma 1627: Rücsön a mezőségen . . . *Meddó* öreg juh 2. — A [csík?]- kozmási jószágban . . . Öregfejős juh 217. *Meddó* diszkekkel [nőstény bárány, még szűz] együtt 86. (Nyr. XIV, 82—3 és HERMAN OTTÓ, Magyar pásztorok nyelvkincse 509 [502]) | Kőrös városának regestruma 1661: Fejőre kijött juhok száma. Jött az fejőre 7 juh . . . Hozott gazda az fejőre juhot 7. *Meddó* juhot is hozott 2 ürüt is 2. (Mon. Török-Magyarokori Emlékek I, 286. l.) — Fejős elől elesett juhok száma [igy!]. A padott juh ment ki az *meddőre* 3 juh 4 junii. Hajtott ki gazda az *meddőre* juhot 8 bárányostul. A padott juhot is 2 . . . Választáskor is ment ki az *meddó* juhász eleiben az fejőrül a padott juh 6. 23 julii . . . Hajtott gazda ki a *meddőre* a padott juhot 6 . . . Száradott juhot vittek ki *meddőre* 21 . . . Élő juh fejőstül maradt 270. Egyszer is másszor is mentek ki az *meddőre* élő juh 97. (uo. 287. l.) — Kis János *meddó juhász* béri — *Meddó juhász* Kis János (uo. 287. l.) — Ment ki akkor fejős elől *meddó* eleibe juh 21. (uo. 288. l.) — Erdélyi Mihály fejős béri. (uo. 290. l.) | XVII. századi sztrongálások, tizedelések alkalmával általában szerepel fejős juh, *meddó* juh; így a munkácsi uradalom 1627-i sztrongabevételében: fejősöknek, *meddőknek* rendszerint való számok (vö. 1621: Oves mulgibiles 126 . . . oves steriles 58.) — 1622: oves steriles 74 . . . mulgibiles 47. (TAKÁTS S., A borbély és a birka: MNy. III, 210) | *meddű*: a) 'két éven át nem fiadó juh' Hódmezővásárhely, Csíkszentdomokos; b) 'tehén, juh, mely meg nem borjazott v. bárányozott' Tsz.; c) 'magtalan juh' Márkod Marostorda megye (HERMAN i. m. 512) | *meddó juhász* 'aki a fiaveszett vagy más okból nem tejelő juhokat legelteti' Kecs-kemét; *meddó pakulár* és *meddős* 'ua.' (uo. 165, 169, 14, 18) | *meddősárnyék* 'a juhászkarámban, ahol a meddó juhokat tartják' Kaba (uo. 198) | „[a kosár egyik részébe] a fejőket, a másikba a *meddiket* [juhokat] szokták beereszteni“ Hatod Háromszék m. (uo. 195).

× T e h é n r ő l. — 1594: *Meddű* tehen restall No 26 . . . *Meddű* tehen restal No 4. (OklSz. Pótlások) | Béldi K. inv. 1627: Rücsön . . . *Meddó* tehen 9 . . . Az öreg *meddó* tehenek közt . . . (Nyr. XIV, 82)² | 1699: Egy jó fejős alföldi nagy szálás tehen 26 frt Hizlalt *meddó* alföldi szálás 26 frt Közönséges alföldi

¹ Cegléden is van *meddó* tőke (PAULOVITS KÁROLY barátom szíves közlése).

² Ugyancsak Béldi K. inv. 1627: Rücsön . . . Almás-kék kanca *meddó* 2 . . . negyedfü kanca, *meddó* 1 . . . Szürke-kék kanca *meddó* 2. (Nyr. XIV, 82.)

kisebb testű fejős vagy *meddő* 18 frt (GazdTörtSzemléből OklSz.) | *meddő*: 'nem fogant tehén' (HERMAN i. m. 415) | *meddű*: 'tehén, mely meg nem borjazott' Tsz. (l. fentebb a juhról is) | *meddű tehén* vagy *bival* Nagybacon Háromszék m. — „a *meddű-csorda* olyan tehenekből áll, amelyek nem fejősek, nem tejelnek, a két borjazás között nem fejhetők, amelyeket épen ezért távolabbi legelőn tartanak, ahonnan csak 1—2 hetenként hajtanak haza sót nyalni; a *tehén-csordát* a fejősek alkotják, s ezt a faluhoz közelebb legeltetik; van még *ökör-csorda*, *borju-csorda*“ Nagybacon (BENKE ANDOR barátom szíves közlése).

× Kecskeéröl. — 1637: *Meddeö* kecske ... Fejős kapra. Eöreg *meddeö* kapra. (OklSz.)¹

A × jel alatt felsorolt adatokban található értelmező mozzanatokból, különösen azokból, amelyeket ritkítással jeleztünk, az derül ki, hogy a *meddő* az állatoknál gyakran nem a 'végregelesen magtalan', hanem a 'fejős, tejelő' ellentétéként az 'időlegesen (esetleg: véglegesen) nem fejős, nem tejelő' nöstényre vonatkozott.

Körülbelül így tudta KASSAI is. Szókönyvében (III, 337) ui. ezt olvassuk: „*Meddő. h. o.* [hasonlat okáért = pl.] *Meddő tehén*: Vacca sterilis, infoecunda, non fructificans Singulis annis; sed nonnullis annis qvoadmodo quiescens manet, (uti *ager quiescens*) || *Jegyzet*. Meg kell különböztetni a' magtalan, a' Meddőtől. Magtalan házasságban élő személy az, Kinek nem lehet magzatja természet-szerint, nem is vala; meddő pedig az, Kinek valaha volt; de némelij esztendőkbenn megpihen, 's nem szül, nem gyümölszözik, mint némelij fa némelijbenn meddőnn marad, mintegy megpihen.“

Előfordul a *meddő* szó víznévben is. T. i. egy 1266/1274. oklevél (ÁrpÚjOkm. VIII, 151—3) a hontmegyei Korpona vidékére mutató helymeghatározások társaságában emlegeti: „... vbi Megepotoka cadit in aquam Seunche... vbi cadit Jendynpotoka in aquam Seunche... [meta] cadit in fluuium *Meddeu Seunche*... inde per *Meddeu Seunche* descendit ad partem orientalem, et uadit et cadit in aquam Magne Seunche... et per eundem Magnum Seunche descendit... ad vnum riulum Bebre [ma: Bebrava].“ A *Seunche* a mostani *Selmec* patak, amely *Selmecbányánál* ered és az *Ipolyba* ömlik. A *Seunche* névről most csak annyit jegyzek meg, hogy az nem más, mint a patak szláv *Stavnica* ~ *Stavnica* nevének egyik magyar elváltozása. Azonban ezzel az alakkal, valamint a hozzákapcsolódó egyéb kérdésekkel majd külön cikkben kívánok foglalkozni.

A *Meddeu Seunche* ORTVAY, Mg. régi vízrajza I, 512

¹ Disznóról. — *Meddű göbe*: 'meg nem fogantatott, vagy már kivénült, egyszóval fiat nem szült nöstény disznó' Lengyeltóti Somogy m. (HERMAN i. m. 556).

szerint a Selmec pataknak egy időszakai mellékveze és a. m. Meddő- vagy Száraz-Selmec. S hogy ez valóban így van, az annál bizonyosabb, mivel a *Meddeu Seunche* — Magna(us) Seunche névpár megfelel az ilyeneknek: 1287: *Azyu-hemelnicha* — *Noghemelnicha*, *Ozzywizdrice* — *Nogwyzdrice* (ORTVAY i. m. I, 100). — Tehát hivatkozhatunk olyan példára is, ahol a *meddő* szó 'száraz, asszú, holt' vagy 'időnként vizes' vagy 'kevés vizű' mederre vonatkozik.

A *meddő* szó hangtörténetére nézve ezekből az adatokból indulhatunk ki: 1211. tihanyi összeírás: *Medeh* (szn. *Moglou*-val együtt, OklSz. *Magló* al.) olv. *Medēh* vagy *Medeh* | 1291: *Medeu* (szn., OklSz. szerint a. m. *meddō*?, de róla és az előbbiről l. PAIS: MNy. XVIII, 29) olv. *Medēū* vagy *Medō*. Utánuk régi és népnyelvi adatainkban *meddēū*, *meddō*, *meddū* vagy *meddū* (GuaryK.: ? *mendū*), *meddi* formák jelentkeznek.

2. A) 1157/1230: fluvius *Medus* (PannonhRendtört. I, 604); 1271 (késői másolat): ad aquam *Medus*... fluium *Medus* (ÁrpŰjOkm. VIII, 349); 1336: *Nobiles de Medus*, *Olsomedus* (CSÁNKI II, 775); ma: Nagy-, Kis-, Nemes-Kis-*Medves* Vas megyében Németújvártól dk.-re, a rába-menti Nagysákánytól ény.-ra (további adatok alább).

B) 1408: *Medus* villa; 1460—70 körül: *Medes* poss. (CSÁNKI III, 81); Hnt. 1873.: *Medes* Zala megyében. BÁRKY: Népünk és Nyelvünk I, 175 mai alakként a CSÁNKINÁL közölt *Meddes*-en kívül GÖNCZI, Göcsej után *Medes*-t is idéz. M. Kir. All. Térképészet 1:75.000-es 5357. lapon Zalabaksától ké-ra *Medes* hegy, *Medesi* erdő és *Medesi* patak.

C) 1566: *Meddeser* (SzékelyOkl. II, 201); (1576), 1667: *Medeser* (uo. IV, 38, VI, 317); 1602, 1712: *Medesér* (uo. V, 313, VII, 191). LIPSZKY szerint: „*Medesér* h. *Madzsera* val.“ ORBÁN B., Székelyföld I, 117 és PALLAS N. L. térképe szerint *Medesér* Udvarhely megyében. SIMÉNFAI L. NAGY LAJOS barátom *Medösér* alakban ismeri.

D) 1298: Terra *Meed*; 1426: *Dynesmed*; 1439, 1450, 1453, 1459: *Dynnesmed*, — *meed*; 1443, 1478: *Dynnesmed*; 1461: *Dyniesmed*; 1481: *Dennyesmeed*; 1484: *Dynnesmed* (CSÁNKI III, 325). A mai *Dinnyés* puszta felel meg neki a Velencei-tó keleti oldalán.

E) 1425: *Mech*; 1431: *Meg*; 1432: *Meed*; 1436, 1444: *Megh*; 1446: *Meegi* [?] egy XV. századi „ügyvéd“ nevében szerepel. E hely nyilván beletartozik azoknak a kalocsa-vidéki helyeknek a csoportjába, amelyeknek névadatai a következők: 1430, 1453: *Meghi* [?]; 1440: *meghi* [?]; 1461: *Meg*, *Mceg*, *Meegi* (-i képzővel, kétszer); 1505: *Megh*; 1505: *Meghy* | 1426: *Kechkemegh*; 1461: *Kechkemeg*; 1515: *Kechkemeth* | 1420: *Homokmegh* | 1444: *Sarmegh*... *Homokmegh* | 1451: *Nagmegh*; 1453: *Nagmegh*. (Az adatok lelőhelyét a Népünk és Nyelvünk-

ben megjelenő „Kecskemét“ című dolgozatomban jelölöm meg.) Ma Kalocsától dk-re ott találjuk *Kecskemégy*, *Homokmégy* és *Alsómégy* pusztákat, míg LIPSZKYNÉL ugyane helyen „*Kecskemét* (Kis-) Diverticul.“ van.

XIII—XVI. századi írásunk nem mutat következeteséget az *e* vagy *ee* jelek alkalmazásában. Tehát pusztán *e* jelek alapján nem tudjuk eldönteni, hogy egyes esetekben közelebről milyen színezetű és milyen időtartamú *e* hangzott: rövid nyílt, hosszú nyílt, rövid zárt, hosszú zárt. Talán nem árt külön hangsúlyoznunk, hogy a bizonytalanság teljes mértékben áll az *ee*-re nézve is, mivel a kettőztetéssel épenséggel nem okvetlenül a hosszúságot jelölték, hanem feltűnethették vele a rövid *e*-féle hang nyíltságát vagy zártságát is. Így kétségekben vagyunk arra nézve, hogy az *A—C*) alatti nevek első szótagjában, illetőleg a *D—E*) alatti nevekben a jelzett idő folytán miféle *e*-t ejtettek, esetleg az *e* miféle változásokon ment át. Sajnos, *e* nevekbeli *e* mostani pontos ejtése dolgában sem igen tudunk tájékozódni a rendelkezésünkre álló adatokból (erre vonatkozó felvilágosításokat utólag is örömmel fogadnánk).

A *C*) alatti udvarhelymegyei *Medősér* név első szótagjában S. NAGY LAJOS szerint rövid nyílt *e* van. Amennyiben erre az esetre nézve igazolható, a többiekre nézve pedig valószínűsíthető a rövid nyílt *e*, a felsorolt neveknél feltehetünk egy rövid nyílt *e*-vel hangzó *Med* eredetit, amely hangtanilag megfelelne a *medő* (*meddő*) első szótagjának. Hangtani szempontból tehát megvan — egyelőre ne mondjunk többet — a lehetőség a nevek és a *meddő* rokonításának.

Az alaktan területén ez esetben nem nehéz összeköttetést teremtenünk. T. i. amíg a *medēχ*, *medō* > *meddō*, *meddū* > *meddū* -*χ* (*ēχ* > *ēū* > *ōū* > *ō* | *ūχ* > *ūū* > *ū* > *ū*) vagy -*v* (*ēv* > *ēū* | *ūv* > *ūū*) képzős származék lehet *medē* ~ *medū*: *med* alapszóból, addig a *Medēs* ~ *Medūs* > *Medős* nevek az alapszó -*s* képzős alakulatának foghatók fel, a *Med* nevek pedig magát a pusztá alapszót képviselhetik.

Hogy a MA.-féle *meddūl* 'sterilesco', göcseji *meddōl* mely úton-módon alakultak és változtak, meglehetősen bizonytalan. T. i. lehetnek az -*ū* ~ -*ō* képzős *meddū* ~ *meddō* forma -*l* igeképzős származékai; azonban elváltozhatott bennük a *medū* ~ *medō*- alapszóból alakult -*l* képzős *medūl* ~ *medōl* származék is. Egy utóbbi módon alakult *medēl* > *meddel* ige származéka lehet a barkósági *mēddelék* 'meddő' (HERMAN i. m. 512).

Próbáljuk meg most már azokat a szálatokat a kezünkre keríteni, amelyek a szóban levő neveket meg a *meddō* szót a jelentéstan körében fűzik egymáshoz!

Az *A*) alatt idézett vasmegyei *Medus* 1157/1230, 1271-ben 'fluvius' meg 'aqua', vagyis víz név, amely a Nagycsákyán mellett elmenő Vörös patak ágára vonatkozhatott;

1157/1230-ban vele együtt „fluvius Zec“, vagyis *Szék* is előfordul. — Nyilvánvalóan ugyancsak víz név volt eredetileg a C) alatt felsorolt udvarhelymegyei *Medesér* is. ORBÁN B., Székelyföld I, 117 szerint a Fehér-Nyikóba szakadó Álpataka középvölgyének fejében fekszik *Medesér*, s a középvölgy csermelyét K ö t ő patak-nak nevezik.

A B) alatt idézett zalai *Medes* határos Alsó-Sárdi ~ régebben: *Sárd*-dal, amivel 1460—1470-ben is együtt említik (CSÁNKI III, 82); a *Medesi* patak a Kerka mellékvíze. — A D) alatti *Med* a Velencei-tó mellékén jelentkezik; a neki megfelelő Dinnyéstől dny.-ra LIPSZKY térképe posványos területet jelez — a Pallas N. L. térképén N á d a s t ó a neve —, ahonnan lefolyás megy a *Sárvíz*-be Sárkeresztúr felé; a dk.-re eső *Sárosd*-tól pedig egy másik ér a Nádastóba folyik (Nádastó l. Pallas XVI, 760). — Az E) alatti 1425: *Meed*; 1432: *Meed*, illetőleg a mai *Mégy*-ek a Kalocsától k.-re elterülő *Sárköz*-be estek, amint a következő adat is tanúsítja: 1444: *Sarmegh* in districtu [archiepiscopi Colocensis] *Sarkez* (CSÁNKI III, 338). Ezt a *Sárköz*-t bizonyára a Dunának Foktőnél kilépő és Nádudvar—Szántótól ny.-ra visszatorkolló Vajasa ága meg a *Sárvíz* alkották. LIPSZKY térképe Miske helység mellett d.-re jelzi a *Sárvíz*-et, s az a Miskétől d. felé eső Nádudvar és Szántó között haladhatott a Duna vagy a Vajasa felé, mivel egy 1520—1-i tizedl. Szántót a *Sárköz*-be helyezi (CSÁNKI II, 208). Miske környékére ék. felől jöhetett, mégpedig a *Mégy*-ek közelében, annyira, hogy az egyiknek még nevet is adott. — — Ezek a nevek tehát nagyjából olyan tájékon jelentkeznek, ahol — mégpedig a közvetlen közelben — *Sár*, egy esetben *Szék* is van. A *Med*—*Medes*-féle neveknek meg a *Sár*, *Szék*-nek ilyen — mint az alábbiakból még jobban kitűnik — szinte rendszeres együtt szereplése arra mutat, hogy bizonyos fogalmi vonatkozásban állanak egymással, a jelentésüknek akár hasonlósága, akár ellentété révén.

Igy amíg a *Sár*-t állandó jellegű iszapos vagy mocsaras folyóvíznek, mozgásban levő vagy folyós mocsárnak értelmezzük (vö. PAIS, Magyar Anonymus 136), arra gondolhatunk, hogy a *Med* — *Medes* olyan természetű vízrajzi alakulat nevéül szolgálhatott, aminőt a *Meddeu Seunche* kifejezéssel jelöltek, vagyis 'száraz, aszú, holt; időnként vizes; kevés vízü' jelentést tulajdoníthatunk neki, vagyis olyanfélé, amelyben a nem tejlő, nem fejős nőstény állatokra vonatkoztatva a 'száradott, apadott' szavak megfelelőjeként szerepel (1661-i adatban l. fentebb). E szerint rokonértelműnek tarthatjuk a víznevekben gyakran előforduló *aszú* szóval.

Nézetünket megerősítheti a következő körülmény is. A B) alatti zalamegyei *Medesi*, régebben bizonyára *Medes* patak *Szilvágy*-nál ered. Ez a *Szilvágy* vagy helyesebben: *Szivágy*:

Sziágy eredetileg *Asziág*: *Aszjuág* a. m. *aszú-ág* 'száraz meder' volt s a névelő gyanánt felfogott szóelei *a* elvonásával nyerte mostani formáját (l. PAIS: MNy. XI, 272). A nem messze fekvő Tárnok mellett ott volt *Aszivölgy*, ma *Szivögy* (i. h.).¹ A *Medes* pataknak és *Asziág*-nak ilyen helyrajzi összeesése nevüknek értelmi vonatkoztatásához is tárgyi fogózót nyújt.

Hogy a *med* alapszó eredetileg névszó vagy igenévszó-e, azt sem a szó-, illetőleg névcsoport jelentésköre, sem pedig a származékokban jelentkező képzők természete alapján nem dönthetjük el. Míg a *Medüs* nyilván kicsinyítő származékként keletkezett, addig a *meddő* és változatai kicsinyítő megigénevi alakulatok egyaránt lehettek.

3. Az *E* alatt idézett kalocsa-vidéki helyek nevében a XV. század második harmadától jelentkező adatok az 1432: *Meed* meg az 1425: *Mech*, azaz valójában *Meth*² alakokon kívül általában *gy*-re végződő formát mutatnak. Hogy egy *med* (*medü*) szó, illetőleg *Med* név eredeti szóvégi *d*-je változhatik egyrészt *t*-vel, másrészt *gy*-vel, azt hangtörténetünk XI—XIV. századi szakaszára vonatkozólag „Kecskemét“ c. cikkemben főképen a kicsinyítő *-d* (*di*, *du*, *dü*) képzőnél számú példával világítom meg.

Ennél a kalocsa-vidéki helynévnel a magánhangzó minőségét és mértékét a XVI. század előtti korra vonatkozólag — mint fentebb tárgyaltuk — nem tudjuk teljes bizonyossággal meghatározni. Azonban a név ma, mégpedig nyilván már jó ideje, hosszú zárt *é*-vel hangzik, amit esetleg hosszú nyílt *ē* előzött meg. Ezt az *e* : (*ē* >) *é* változást azzal is megmagyarázhatjuk, hogy a *med* ~ *met* ~ *megy* később odasorakozott a *bele-t*: *bél* | *fele-s*: *fél* | *keze-t*: *kéz* | *szele-s*: *szél* | *ere-t*: *ér* | *véré-s*: *vér* stb. alaktani mintába, s annak megfelelően *medē-t*: (*mēd* >) *méd* formában jelentkezett. Az ilyenfajta váltakozások szintén tekintetbe jöhetnek: *kel*, *kelet*: *kél* | *keres*: *kér*, *kérd* | *vet*: *vét*, *vétek* | (*od* >) *ád*. — Kevésbé valószínű, de nem lehetetlen, hogy az alapszóban a hosszúság az eredetibb, s így nem nyúlással, hanem *med*: *medő* (*meddō*), *Medüs* ~ *Medös* ~ *Medēs* rövidüléssel állunk szemben, mint pl. a *kejt* > *két* (> *két*): *kettő*, *kettes* esetében.

A szóvégi *d* : *t* megfelelés lehetőségének igazolására meg a rövid nyílt *e* : hosszú zárt *é* váltakozásának magyarázatára támaszkodva vonhatjuk bele a *med* (*meddō*) szó családjába *Kecskemét* városának a nevét is (részletesebben Népünk és

¹ Zalaegerszeg határában egy völgykatlant gyermekkoromban *Szűvőhegy*-nek hívtak (ma *Szivhegy* a neve). Ez a név szintén a *Szivögy* <: *Aszivögy* (-*völgy*) népetimológiás elváltozása lehet.

² A *t* jele helyett ez időben palaeographiai okokból gyakori a *c*.

Nyelvünk-beli cikkemben).¹ A *Kecskemet*: *Kecskemét* változás esetleg összevethető az ilyenfélekkel: *mēnyet* (*mönyed*): *mēnyét* (ha ugyan a hosszú *é*-ben nem az *ei* kicsinyítő képző lappang) | szláv *smet* ~ magyar *szemet*-(*és*) > *szemét* (vö. MELICH: MNy. XXV, 249).

Kecskemét város nevének a *med* (*meddő*)-vel való összekapcsolásához, illetőleg e szó- vagy névcsalád jelentésköre szerint való értelmezéséhez föld- vagy vízrajzi szempontból tárgyi alapul szolgálhat az a körülmény, hogy a város nyugati részén ott volt a *Déllő* mocsár, amelyet csak 1835-ben csapoltak le (HORNYIK, *Kecskemét* v. tört. I, 98, 101—2).

A jelzett utakon, módokon lehet a *med* (*meddő*)-nek *t* végű és hosszú hangzós változata a Mátra vidékéről közölt *mēt* 'posvány, pocsolya' (Nyr. XXII, 335 után MTsz.) szó is. Lehetséges egyszersmind, hogy a palóc *mētely* 'piszkos, zsíros forrásvíz' (Nyr. XXII, 77) szó a *med*: *mēt*-nek *-ly* kicsinyítő képzős megtoldása s nem azonos a szláv eredetű és 'betegség-
okozó féreg' értelmű *mētely* szavunkkal (utóbbira nézve vö. Nyr. XI, 320 és BERNEKER, EtWb. II, 42 *metyl'*). De viszont az sem lehetetlen, hogy a *mēt* a 'posvány' értelmet is felvett szláv eredetű *mētely* szavunkból támadt az *-ly*-nek képző gyanánt való elvonásával. Megjegyzem azonban, hogy nem egészen világos előttem a jelentéstani kapcsolat a szláv eredetű betegségnév, a vizinövények nevében előforduló *mētely* (*mētely*-fű MTsz., Pallas N. L. XII, 565) szó meg a 'posvány' jelentésű *mētely* között.

4. Az *A*) alatti vasmegyei név az idézett és tárgyalt 1157/1230, 1271, 1336: *Medus* forma után ilyen alakokban jelentkeznek: 1427, 1428, 1464: *Medwes* (CSÁNKI II, 775); LIPSZKY: Nagy- és Kis-*Medves*: német *Mirvisch* (Gross- és Klein-) (i. h. I. r. 429. l. *Mirvisch* címszó alatt), *Medves* (Nemes-): német Ginisdorf (i. h. I. r. 418. l.) [Ginisdorf = 1494, 1500: Dyenesy Csákány—Strém vidékén (CSÁNKI II, 744)]; Hnt. 1873.: *Medves* (Kis-, Nagy-): német *Mürbisch* (Klein-, Gross-) (i. h. 828), Nemes-Kis-*Medves*: német Ginisdorf magyar lakosságú hely (i. h. 897).

A *Medüs* ~ *Medës*-nek ilyen *Medves* megfelelőjét² úgy magyarázhatjuk meg, hogy a *med*-nek lehetett **medüvü* ~ **medvüvü* kicsinyítője, esetleg mint igenévszónak igeneve, ennek meg

¹ MOLNÁR ALBERT, Dict. Ung.-Lat.-Germ. 1708. (Noribergae) kiadásának Pars II.-ban ezt találjuk: „Keczkemét, Aegopolis. Ziegenstadt. || Keczkemeti, Aegopolitanus. Zur Ziegenstadt gehörig.“ A pusztaalakbéli *é*: képzős vagy ragos alakbéli *e* váltakozását láthatnók ebben, ha bizhatnánk abban, hogy a *Keczkemeti* formában nem sajtóhibából maradt le az *é*-ről az ékezet. Más szótárakban a névél nem találtam ezt a váltakozást.

² ERDÉLYI LÁSZLÓ, Pannonh. Rendtört. I, 333—5 foglalkozik a birtokkal, illetőleg vízzel [egyszer „Medvés (Medus) folyó“ van nála, bizonyára sajtóhibából].

a kicsinyítő -s-sel való **medüväs* ~ *medäväs* továbbképzése, amely aztán a második nyílt szótag magánhangzójának a kilökésével *medves* formát öltött. Ezzel kapcsolatban csak érintem azt, hogy az *ü*, *ű* (*u*, *ü*)-vel váltakozó -*v* tövű szavak jórésztében az *ú*, *ű* : *v* a kicsinyítő vagy igenévképző -*vs*, -*vš*-nek a maradványa lehet; pl. **od* :> *odú* (*odó*, *odor*) : **oduvás* > *odvas* | *mag* :> **magú* (vö. *Magó* családnév Cegléden): **maguvás* > *magvas* | *üd* ~ *id* ~ *éd* 'szent' :> **üdü* : *üdvöz*, *üdvös*. — A régiségre nézve számolhatunk egy *medő* > *meddő* : *medves*, *medvet* alaktani mintával, amelynek utóbb a *meddő* forma elhatalmasodása következtében *meddő* : *meddős*, *meddőt* lépett a helyébe. A *meddős* (*meddősül*) alakulatot fentebb Szolnok-Dobokából szintén ismeretes *meddős* 'meddő' (MTsz.).

1345: locum *Meduesrakathia* dictum a Szatmár megye északi szélén Kölse mellett fekvő Istvándi birtok határában a Túr folyó déli partján jelenik meg, mégpedig *Zekrakathya*, *Lapusrakathia* a. m. *Láposrakottya*, *Kubuldekrakathia*, *Gekenespotak* társaságában (JAKUBOVICH szíves közlése Múz. Kende lt.-ből; hibás kiadása CodDipl. VIII, 1:575—81, pl. *Medgyes-Rakattya*). A *Meduesrakathia* név előtagját, ha a vele együtt említett nevekből kitetsző helyrajzi viszonyokat figyelembe vesszük, a *medves* (*meddő*) szóval egyeztethetjük. 1470: Siluas *Medves Rakothya* et *Naghzegh* appellatas (leleszi kiadvány; l. OklSz. *rekettye* al.). Ez a *Medves*, esetleg *Medves-rakotya* valószínűleg azonos az előbbivel. A másik név eredetileg a. m. *Nagyszék*?

Egy 1592-i oklevél *Medes*-t sorolja fel a szatmármegyei Erdőd tartozékai között (KárolyiOkl. III, 511). Ez LIPSZKY-nél: „*Medes* val.“; CSÁNKI (I, 480) szerint ma Oláh-Meddes a Homoród patak közelében.¹ CSÁNKI az 1273-ban Erdőd vidékén felmerülő *Medies* (KárolyiOkl. I, 8) a. m. *Mëggyes* helynevet keresi benne. Én azonban valószínűnek tartom, hogy más-más hellyel és két különböző eredetű helynévvel van dolgunk, noha jól tudom, hogy Szatmár megyében több földrajzi név alakult a *mëggy*-ből: 1274: *Mëgkerek* . . . Almaskerek (ÁrpÜjOkm. XII, 125) Fehérgyarmat vidékén | *Aranyos-Medgyes* és *Mëggyesalja* (CSÁNKI I, 469); *Mëgyeri-hegy*, Aranyos-Medgyeshez tartozó puszta (Hnt. 1873.): *mëggy* + *ér*? | *Nyír-Medgyes* (CSÁNKI I, 480). Egy 1430. évről keltezett magyar nyelvű (??) oklevélben (CodDipl. X, 7:307), amely nyilván SZIRMAY hamisítványa, szerepel Erdőd vidékén *Medvespataka* (így is: *Medves patakát* és valószínűleg sajtóhibával *Medvés Pataka*) s közel hozzá „bizonyos Sáros völgy, melly Harasztus fertejének neveztetik“. Lehetséges, hogy SZIRMAY a hamisításnál régebbi oklevelek alapján

¹ 1424: *Megerle homorod* (CSÁNKI I, 476).

dolgozott, s így a *Medes* (*meddö*) (vö. sárosvölgy, -fertő!) névnek korábbi formáját tartotta fenn.

5. 1446, 1510, két 1564: *Mede*; 1498: *Medee* (CSÁNKI III, 441; KárolyiOkl. III, 69, 347, 352). LIPSZKYNÉL és ma *Medina* felel meg neki Tolna megyében Tolnától nyé-ra, mégpedig a fehér—tolnamegyei *Sárvíz* mentén [1510: Anya alionom. Sarthornya társaságában (KárolyiOkl. III, 69)] körülbelül olyan távolságban a Dunától, mint a kalocsakörnyéki *Mégy*-ek. A nevet, amelynél a *Medee* és *Mede* adatok olvasása *Mede* vagy *Medé* meg *Mede* lehet, $ei > \bar{e} > é$ vagy e , kicsinyítő vagy igenév-képzős származékként vonhatjuk a *med* alapszóhoz. — 1424-ben *Meeghi* Simon a bathidaiak képviselője Csanád megyében (ZichyOkl. VIII, 295). Azonban ugyanő egy 1426-i oklevél szerint tolnamegyei nemes (uo.). Így felmerülhet az a gondolat, hogy talán a mai *Mediná*-nak megfelelő hely után nevezték, melynek a nevéül a *medé* ~ *medé* vagy *mede* származék mellett a *med: megy* alapszó is szerepelhetett.

Megvan a valószínűsége annak is, hogy az előző helynévhez hasonlóan egy *medei* alakulatnak a folytatása a háromszéki Hatodról ismeretes fent idézett *meddi* is.

6. Van néhány földrajzi nevünk, amelynek a fentebb kimutatott szó-, illetőleg névcsaláddal való összetartozását főképen az adatok határozatlansága és ingadozása vagy közlésük helyességére irányuló kétségeink miatt csak többé-kevésbé valószínűnek vagy lehetségesnek jelezzük.

1228: a *quam Medues* (CodDipl. III, 2: 139) a Dráva mentén a verőce- (régén: baranya-)megyei Valpó vidékén, a Karasica (az oklevélben: fluuium Crassow), illetőleg az ebbe szakadó Vucica mellékvize, ORTVAY (RégiVizr. I, 512—3) szerint a Harkanovcei víz. A közelben van *Ozyagh* is. Talán az 1228: *Medues* víznévnek felel meg a torzított formákban már a pápai tizedlajstromban jelentkező 1404, 1469: *Medwes*, *Medves* helynév, nem pedig a szerémmegyei Kukujevcitől k.-re eső *Megyes* (*Megjes*) pusztának (CSÁNKI II, 333). Ezen a tájon bukkan fel 1472: *Medenyak* (uo. II, 506).

Egy 1285-i oklevélben találjuk: „locum qui *Medes* wlgariter nuncupatur“ (ÁrpÚjOkl. XII, 437). Ez nem más, mint az 1427: *Meges*; 1458, 1487: *Megyes* (CSÁNKI I, 303); LIPSZKY: *Medgyes* vel *Megyes* h.; ma: *Megyes* Eperjestől ék.-re, Hanusfalva mellett ny.-ra, amelytől egy patak megy az oklevélben is emlegetett Tapolyba. A *Medes: meddö* összevetés felé irányíthat bennünket az, hogy az 1285-i oklevél szerint a környéken volt *Zaraz* (*Zaras*) *potoka* (ÁrpÚjOkl. XII, 436) a. m. *Szárazpatak*. Viszont a *mégy* fanévvel való egyeztetés felé hajlíthat: a) *Megyes*-től nem messze egy másik 1285/1346-i oklevél egész csomó egyező helynéven kívül „terra populorum de Kelemes“ mellett „caput

cuiusdam fluij *Medyespothoka*“-t jelez (ÁrpÚjOkm. XII, 441)'; b) az ék. felé eső Margonyával együtt feltűnik 1261-ben egy *Megymezeje* (régi alak?) nevű hely (CSÁNKI I, 295, 303). De akármiképp áll is a dolog, semmi közük nincsen ezeknek a helyeknek az 1427: *Mege*; 1454, 1479: *Megyepathak*, *Megyepathaka* helységhez (CSÁNKI I, 303), amelynek LIPSZKYNÉL „*Medgye* h. *Medzany* vel *Medany* s.“, Hnt. 1873.-ban és ma *Megye* felel meg Nagy- és Kis-Sáros közelében ény.-ra. S így BÁTKY (Népünk és Nyelvünk I, 174) többek között őket sem jogosan hozza fel példa gyanánt a *Megye*:> *Megy* megfelelésre.

Egy Soprontól é. felé a Fertő partján fekvő helynek a neve: a) 1244, 1385: *Megyes* | 1352, más 1385: *Medyes* || b) harmadik 1385: *Meduus* | XV. század: *Medus* | XV. századi írással kívül az 1352-i oklevélen: See Mawtt auf *Medwisch* (CSÁNKI III, 620). Ugyanez a helynév LIPSZKYNÉL (I, 417) „*Medgyes* vel *Megyes* h. *Mörwisch* g. *Mierbiss* cr. Pagus“, Hnt. 1873. (825) szerint pedig *Mürbisch*. Az idézett adatok alapján nehéz állást foglalni akár a *mëggy*-ből való, akár a *meddő*-höz kapcsolódó származtatás mellett.² — A *Mëggyes* ~ *Medgyes*-ből való levezetést valószínűsítheti, hogy az erdélyi *Medgyes* város német neveként nemcsak *Mediasch*, hanem *Medwisch* is szerepel LIPSZKYNÉL és Hnt. 1873.-ban; sőt már egy ártirt 1359-i oklevélben is előfordul: „terrae *Megyes*“ meg „terrae *Medwisch*“ is (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. II, 157—8).³

LIPSZKYNÉL (Rep. és Mappa) „*Medves* h. Mons“ Nógrád-ban Salgó és Somoskő mellett. *Medves* hegyet, Nagy- és Kis-*Medves* pusztát látunk Nógrád megyének a Pallas N. L.-ban levő térképén („*Medve* puszta“ nyilván hibás közlés Hnt. 1873.-ban). A Zagyva és a Gortva forrásai fölött északról dél felé hosszan húzódó erdős hát vízválasztó (Pallas N. L. X, 219, XII, 56, 450). A két *Medves* pusztától patak tart Somoskő irányában. Lehet, hogy tulajdonképen eredetileg ez a patak viselte a *Medves* (*meddő*) nevet, és róla nevezték el a fölötte emelkedő hegységet. Régi formák ismerete nélkül azonban a név rokonításánál meg kell elégednünk a valószínűséggel.

1406-ban *Medwes* nevű helyet említenek Sósdiá, régebben Sásd vidékén, Krassó, ma Temes megyében (CSÁNKI II, 104) a Berzava folyó mentén (vö. i. m. II, 61). — Temesvártól

¹ Ennek közelében: „ad finem dicti fluij vadit ad stagna quedam, que wigo Kendermochyka [?] nuncupantur; et inde descendit ad fluuium Z w a t h e w“ (i. h.); utóbbi = Szuhadolna vagy Aszupatak Sóvártól dny.-ra (CSÁNKI I, 312).

² Sopron megyében Csepreg mellett van LIPSZKY: „*Medgyes* vel *Megyes* h. Allodium“. = Hnt. 1873.: *Medgyes* maior.

³ Egyébként a XIV—XV. századi oklevelekben *Medies*, *Medyes*, *Medyesch*, *Medyesy*, *Megyes*, *Megees*, *Meggyes*, *Megjes*, *Mygges* formákat találunk (i. m. passim).

dk.-re a Temes folyó jobbparti mocsárvidékén LIPSZKY (Rep. és Mappa), „*Medves* h. *Medvis* val.“ nevű helyet mutat; ugyanezt megtaláljuk Temes megyének Pallas N. L.-beli térképén is. Az újabb forma lehet oláh nyelvbeli elváltozás eredménye is egy a *medve* állatnévből képezett régi magyar *Medvés* alakból. — *Medvés* szerepel helynévként Alsófehérben; ez LIPSZKY Mappáján *Medvés* és Hnt. 1873.-ban *Medvés* (Urszu), tehát a LIPSZKY Repertoriumában álló „*Medves* h.“ bizonyára hiba.

1228: Kowassed, Apady¹, *Medwes*, Kava², Atala³ helyneveket találunk a CodDipl.-ban (III, 2:123). A közlés megbízhatóságához nagyon is szó fér. A társaságában előforduló torzított helyneveket számbavéve Somogy megye keleti határán Atala—Igal vidékén kereshetjük.

1330, 1498: *Meduiz*, *Medwyz*; 1404, 1478, 1542: *Meduez*, *Medwez* Baranya megyében Szigetvár környékén (CSÁNKI II, 506). A *Meduiz* és *Medwyz* adatokat olvashatjuk *Medviz*-nek, s így gondolhatunk arra, hogy a név előrésze a *med* (*meddő*), utórésze meg a *viz* szó.

Egy 1270/1272-i oklevélben bukkan fel: „locum lutosum *Medwyge* vocatum“, mégpedig „stagnum Sartow“ mellett (ÁrpÚjOkm. VIII, 261) Bereg megye nyugati határvidékén a Szernye és Csaroda patakok összeszögellésében a Tisza melletti Eszénytől k.-re, Dobronyától dny.-ra. Ha a közlést megbízhatónak fogadhatnók el (1272/1386: *Menyge* CodDipl. V, 1:244 és VII, 2:21), a *Medwyge* név magyarázata az lehetne, hogy a *med* (*meddő*) járul előtagként az *igy* ~ *ügy* 'víz' szóhoz, mégpedig esetleg ennek eredetibb *v* kezdetű *vigy* ~ *vügy* formájához, vagyis a név egyeznék a somogy-megyei *Medviz*-zel. Így igaza lehet a NySz.-nak, amely az adatot a 'víz' értelmű 2. *ügy* szó alá veszi.

1208: ad lutosam uiam . . . ad montem erinacej; et inde per pedem monte [igy!] *Medches* transit ad predictum Sar [Lajta] (ÁrpÚjOkm. VI, 325) Mosony megyében. Gondolhatunk arra, hogy a *Medches* esetleg *Medehes*-ből romolhatott el a közlésben (l. fentebb 1211: *Medeh* szn.); azonban — noha az oklevélben jelzett helyrajzi viszonyoknál fogva tárgyi szempontból is a *meddő* rokonságába volna vonható a név — csupán a *meddő* családjának a terebélyesítése kedvéért egyáltalában nem akarnók ezt a megfontest erőszakolni.

1421: *Meegh* Csanád megyében Óbesenyő és Szentmiklós vidékén a Harangod vize mellékén (CSÁNKI I, 700). Azt a *Meeghi* Simont, aki 1424-ben a Bathidaiak képviselője Csanádban — mint fentebb jeleztük —, valószínűleg inkább a tolna-megyei *Mede*: *Mediná*-ról nevezték. BÁTKY a tőle feltett *méggye*:> *Mégy* alakulás támogatására hozza fel „a csanád-

¹ A páti Bár vidékén Somogy m. (CSÁNKI II, 587). — ² Kara Igaltól ék. Somogy m. keleti határán (CSÁNKI II, 616). — ³ Atala Tolna m. (CSÁNKI III, 415).

megyei *Mégy*-et (*Borovszky*: Csanád vm. tört. I: 109, II, 383), mely 1393-ban *Meeg*-nek (olv. Mégy), 1590-ben *Meghe*-nek (olv. Megye) volt írva, ma pedig szerb ajkon *Megye*-nek mondják.“ (Népünk és Nyelvünk I, 39, 174.) *BÁTKYN*nak *mëgye*:> *Mégy* > *Mét* elméletét és azt, hogy az idézett csanád-megyei helynév (amelynél egyebek közt az állítólag elvonásos *Mégy* alak kétszáz esztendővel előbb tűnik fel, mint az eredetibbnek vélt teljesebb *Mëgye*) ő mellette szólna, „Kecskemét“ című cikkemben cáfolom meg. Ha már a nevet az adatok bizonytalansága mellett is minden áron magyarázni akarnók, *BÁTKY* feltevésénél sokkal inkább számba vennők azt a lehetőséget (hangsúlyozom, csak lehetőségéről beszélhetünk), hogy a ?*Megy* vagy ?*Mëgy* vagy ?*Mégy* a *meddō*-vel rokonított *Med* alapszónak a hangtani fejleménye, a *Megye* forma (első szótagjában nyílt *e*-vel!) pedig a *Med* mellett használt *-e* képzős *Mede* származék (l. fentebb tolnamegyei adatban) elváltozása.

Egy Árpád-kori oklevél 1405-i átiratában (?) *Megh* nevű hely merül fel Ormánd, Új-Bécs (ma: Új-Pécs) vidékén Temes megyében a torontáli határon (CSÁNKI II, 50, 54, 22). — 1512: magistrum Martinum de *Megh* váradi kanonok (KárolyiOkl. III, 81). — Az idézett egy-egy árva adat sem nyelvészeti, sem tárgyi támasztékot nem nyújt a két helynév vizsgálatához.

PAIS DEZSŐ.

A kiegészülés a magyarban.¹

II. NÉVMÁS.

Személynév más.

A fgr. személynév másokban meglepően kevés kiegészülés van. Míg ugyanis az indogermán nyelvekben az első személyű névmás egyes és többes száma, valamint az egyes számi első személy nominativusa és egyéb esetei különféle tövekből vannak, addig a fgr. nyelvekben következetes egyöntetűséget tapasztalunk.

Lélektani szempontból kiegészülésnek vehető esetleg a magyar *én* és *mi* vagy a finn *sinä* 'te' és *te* 'ti' viszonya. Itt és egyéb ilyenféle esetekben közös etymologiai eredettel van ugyan dolgunk, azonban a két szót a nyelvérzék annyira különneműnek fogta fel, hogy a lélekben az egyik szó elváltozása nem vonta maga után a másiknak hasonló elváltozását, s így ma már alakilag nem mutatnak semmi összetartozást. E jelenség azonban legfeljebb csak súrolja a kiegészülés

¹ L. MNy. XXV, 272—9.

határát, mert hiszen kimondtuk, hogy paradigmikus összetartozás érzése nélkül kiegészülés nincs. S ebben az esetben valóban inkább csak a nyelvtannal kapcsolatos utólagos reflexio éreztet velünk kiegészülést.

Bátran kiegészülésnek vehetjük azonban a magyar személynév más nominativusának s különféle határozói eseteinek viszonyát:

én — *nekem* — *rajtam* — *velem* — *tőlem* stb.
mi — *nekünk* — *rajtunk* — *velünk* — *tőlünk* stb.

Ehhez hasonló jelenséget találunk még a mdM. allativ-dativusban is:

egyes	nom.	<i>mon</i>	'én'	<i>ton</i>	'te'	<i>son</i>	'ő'
	all.-dat.	{ <i>tein, teinö</i> <i>mondüin</i> }	'nekem'	{ <i>tet</i> <i>tondiit</i> }	'neked'	{ <i>teinza</i> <i>sondiinza</i> }	'neki'
többes	nom.	<i>min</i>	'mi'	<i>tin</i>	'ti'	<i>sin</i>	'ők'
	all.-dat.	<i>teink</i>	'nekünk'	<i>teint</i>	'nektek'	<i>teist</i>	'nekik'

(AHLQVIST, Mordv. Gramm. 31).

Az egyes számban tehát a kiegészülő alakok mellett megvannak a nem kiegészülők is.

E jelenséget BUDENZ (Md. Nytan 32) következőképpen magyarázza meg: A mdM. allativus *-ndi, -ndi* ragja nem egyéb, mint a *ti (tej)* '-hoz, -nek' névutó, mely a genitivusi *-n*-hez járult. Ez a *ti (tej)* tő van a személynév más allativusában birtokos személyragokkal ellátva, éppúgy, mint a magyar *hozzám, nekem* stb. alakulatokban. A többi esetben nem fordul elő ilyenféle képződmény.

Végül meg kell még említeni a magyar *bennünket* és *benneteket* alakokat, melyek a többes első és második személyű név más tárgy eseteként használatosak — mint kiegészült (vagy kiegészítő) formák — a szabályos *minket* és *titeket* mellett.

A régi magyar nyelvben ugyanis a *-ban, -ben* ragot az accusativussal szemben általánosan használták a partitivus, a részlegesség kifejezésére, pl. *ő ivott a borban*. Ilyen partitivus volt a *bennünket* és *benneteket* alak is, pl. *igazitnak bennünc* (Monoszl: Apol. 30). Mikor azután a *-ban, -ben* végképpen elvesztette partitivusi jelentését, akkor szükségesnek tartotta a nyelvérzék a tárgyragot a közszájon forgó s már mintegy külön névmásoknak érzett *bennünk* és *benneteket* alakokra kitenni. Így álltak elő a *bennünket* és *benneteket* névmások (ZOLNAI [TÖMLŐ]: Budenz Album 149—56).

III. MELLÉKNÉV.

A mellénevek fokozása terén a kiegészülésre a fgr. nyelvekben nem lehet sok példa, mert hiszen néhány finnségi nyelvjárás, továbbá a lappság és a magyar nyelv kivételével melléknévi fokozás egyáltalában nincs, s a hasonlítást különféle határozói esetekkel fejezik ki.

Volt-e fokozás a fgr. alapnyelvben? Legvalószínűbbnek látszik WICHMANN azon föltevése, hogy melléknévi fokozás nem volt, hanem mintegy a dispositio volt már meg, sőt a fokozás fejlődésére az első lépések a fgr. nyelvek szétválása előtt megtörténtek (FUF. I, 189). A finnségben, a lappságban és a magyarban azután a közös alapon a fejlődés tovább haladt, míg a többi nyelvekben csak egyes megmerevült formák maradtak meg. A fokozás terén található két finn és egy magyar kiegészülési jelenség tehát a finn, illetőleg a magyar nyelv önálló fejlődésében jött létre.

sok — több.

A *sok*-ról tudjuk, hogy fgr. szó: *sok* ~ osztj. *šõx* 'sűrű, tömött' || vog. *šok*, *šâβ*, *sâβ* || zürj. *tšek* 'sűrű' || cser. *tšok* 'ua.' (NyH. 28).

A magyar *több* szó eredetét azonban nem ismerjük. BUDENZ *tele* > *telebb* > *telb* > *tebb* > *több* etymológiáját ugyanis hangtani nehézségek miatt nem lehet elfogadni.

Esetleg a *több* a fgr. **ts-*, *tš-* mutató névmástő magashangú alakjának középfoka. E fgr. névmás a magyarban a *té-tova*, *tétováz*, *tél-túl* (NyH. 24, 157) szavakban maradt fenn. Ismeretes, hogy a fgr. (s az idg.) nyelvek névmástövekből gyakran képeztek középfokot: md. *o-mbo* 'más, másik'; f. *jompi* 'melyik a kettő közül' és *kumpi* 'ua.'; lpL. *tappe-* és *tappe-* 'itt, ott, innen, onnan' (NyK. XXXI, 148); cser. *tumbal* 'pars ulterior'.

A *több* jelentését a mdM. *o-mbo* 'más, másik' (esetleg f. *toinen* 'ua.') szavak analogiájával magyarázhatjuk. A régi nyelvben a *több emberek* 'más, egyéb emberek'-et jelentett. A jelentésfejlődést tehát ilyenformán vezethetnők le: 'a z a b b' → 'm á s, e g y é b' → 't ö b b'. A *több* szóban ezek szerint az 'alter' jelentés dominált volna, míg ezt a 'plus' jelentés lassanként háttérbe szorította.

Tehát, amint jeleztük, ettől független fejlődés eredménye a finn *paljo* — *enämpi*, *enempi* 'sok — több' kiegészülés. Hasonló formában megtaláljuk ezt a lívben is: *paljo* — *enäpi* 'ua.' (KETTUNEN, Valtjan kielen äännehist. 108).

A melléknévi kiegészülésre a finnben még egy példa van: *hyvä*—*parempi* 'jó—jobb'. Ezt a kiegészülést a két szó lassú közeledése eredményezhette a finnben, amennyiben a lappság-

ban mind a *hyvő* 'jó' középfokát, mind pedig a *parempi* 'jobb' alapfokát megtaláljuk.

nagyon — inkább.

A mellénevekkal kapcsolatban meg kell emlékeznünk a *nagyon* (rég magyar: *igen*) ~ *inkább* melléknévi határozók kiegészüléséről. E két szó igen sok nyelvben kiegészülő viszonyban van egymással. — BUDENZ, MUSz. 146 az *inkább* < régi magyar *jonkább* szót a *jó* (*jovo-*, *java-*) szóból magyarázza.

IV. SZÁMNEV.

A létige és a tagadó ige mellett kiegészülés még legáltalánosabban a számneveknél található a fgr. nyelvekben. Kimondhatjuk, hogy az 'egy' és a 'két' mennyiségjelzőkhöz a sorszámnev következetesen más töből alakul. Ami kevés kivétel van, azt bátran tekinthetjük a későbbi kiegyenlítő analogia hatásának.

egy — első.

A magyar *egy* szó kivételével, melynek etymológiája bizonytalan, az összes fgr. nyelvekben az 'unus' azonos etymologiai alapra megy vissza. BUDENZ és MUNKÁCSI a magyar *egy*-et szintén a fgr. **vögdü* (BUDENZ, MUSz. 770), illetőleg **ektü*, **egü* (MUNKÁCSI, AKE. 221) alakból vezeti le. MUNKÁCSI különben a fgr. 'egy' jelentésű szót (**egü*) árja jövevényszónak véli (< szanszkrit *éka* 'egy' AKE. 253).

A magyar *egy*-re még egy etymológiát találunk: *egy* ~ cser. *ónďžal*, *anďžal* 'elő, elülső' || votj. *adź*, *az* 'elő, elülső' || zürj. *vodź* 'elő' || f. *ente-* 'első, legelső, legközelebbi, jövő': *ennemmin* 'előbb, inkább' || ? magy. *ęggy* (SETÁLA: FUF. II, 230; NyH. 7 45; NyK. XXXIX, 226).

Az 'első, primus' jelentésű szó etymologiailag rendesen a helyi elsőség fogalmával azonos. Mindazonáltal más etymologiai csoportok is vannak, ami mind arra mutat, hogy a sorszámnevi 'első' más fogalomkörbe tartozott a primitív ember lelkében, mint a mennyiségjelző 'egy'.

A mi *első* szavunk összetétel, éppúgy, mint a vogulban: *el-ső* ~ vogK. *el-öl*, *elol*, vogP. *elol*, *elolqar* (AHLQVIST: SUS. Toim. VII, 148).

Az összetétel első része a fgr. nyelvek többségében megtalálható, s a finnégi nyelvek meg egy-két lapp nyelvjárás szintén ezen töből képezik 'primus' szavukat: magy. *elő*, *előtt*, *elé*, *el-* igekötő || vog. *el*, *el* 'weit'; *elal*, *eläl*, *il* 'vorwärts' stb. || osztjÉ. *jel*, *jel-pelak* 'das vordere'; *jelpa*, *jelpi* 'ua.'; *jel-* mint igekötő 'aus-, weg-' stb. || zürj. *il* (*iv*) 'ferne'; *ilö* 'weit' || f. *esi*

'das vordere' | észt *ezi* (*ēdi*, *ede* 'elől, előlről') || ? lpF. *oudda* 'qui ante, prae est' stb. (l. bővebben SETÁLA: NyK. XXVI, 388). Amint látjuk, e tőből van az észt *esimäinen*, *ezimene* 'der erste' | aun. *ezmäine* 'ua.' | vot *esimein* 'ua.' (SETÁLA: NyK. XXVI, 388) || lpD. *ūtumus*, *ūdumus* 'ua.' (HALÁSZ: UF. X, 25).

Az összetétel második része a magyarban: a *-ső* (*-só*) az *eső* (*es*, *esik*) participium praesensnek névutóvá, majd képzővé való átváltozásával keletkezett: *közbül eső* > *közbülső*, *innék eső* > *innekső* > *innenső*, *elül eső* > *elülső* > *első* (SIMONYI, TMNy. 584).¹

A vog. összetétel második része 'kezdet, vég' jelentésű: *oul*, *oule* 'anfang, ende'; *gul*, *gol*, *gil* 'erstes'; *öl* 'ende' || osztjÉ. *ōliη* 'anfang, ende' | osztjl. *odeη*, *āleη* 'das, der äusserste' | osztjPp. *ālēng* 'der erste' (SETÁLA: NyK. XXVI, 389).

SETÁLA (NyK. XXVI, 389) szerint a finn *ensi*, *entinen* stb. egészen más eredetű. E szavaknak ő (FUF. II, 230) a következő rokonnyelvi alakjait adja: f. *ensi* (*ente-*) 'primus, prior' | cser. *onžol*, *onžul* 'anticus, pars antica' || zürj. *vodš* 'vorderes, vorderraum' | votj. *až*, *až*, *až* 'vorderteil'.

Ehhez a tőhöz tartoznak a finn, a zürjén és a votják 'primus' jelentésű szavak: f. *ensimäinen* 'első' || zürj. *med-vodža* 'ua.' LYTKIN V. közlése || votj. *vaš-nirš*, kaz. *važ-nėriš* 'ua.' (MUNK. 515). A zürj. *med* nyomatékosító particula; a votj. *nirš* < *nir*, kaz. *nėr* a. m. 'orr, csúcs, előrés' (MUNK. 515), vagyis *važ-nirš* tulajdonképpen 'elő orri, elő részen való'.

Az 'első' jelentésben használatos még a votj.-ban egy orosz jövevényszó is: *pervoī* 'első' (WICHM., Wotj. Chrest. 678), továbbá a bizonyára újabb keletű és nem kiegészülő *odigeti* 'első' (< *og*, *odig* 'egy') (AMINOFF: SUS. Aik. XIV, 2:38). Hasonlóképpen az oroszból való a cser.-ben: kP. *perβoj* GEN. 6, kŪr. *perβōi* WICHM. 208 'első', s megvan a nem kiegészülő alak: kE. *iktese* 'ua.' BUDENZ, CserTan.: NyK. III, 437 (BEKE, CserNyt. 278). Ilyenféle alakok a md.-ban is vannak: mdM. *pervais* 'ua.', mdE. *veiketse*, *ikelce* 'ua.', mely utóbbi nem kiegészülő (BUDENZ, MdNyt. 94).

A lapp nyelvek nagy többségében és részben a md.-ban is egészen más tő szolgál a 'primus' kifejezésére: lpD., St. *vuosts*, P., Sk., U., H. *v^uosts* (HALÁSZ: NyK. XXXI, 158) | lpS. *vuostes*, *vuostas* (HALÁSZ: NyK. XVI, 40) | lpL. *vuostas* WIKLUND, Lärob. 42) | lpN. *vuostás* (Kt.), *vuostás* (NIELSEN, Laerebok i lappisk I Gramm. 103) || mdM. *vascū* (*vašceš*) | mdE. *vasiñ*, *vasiñce* 'első' (BUDENZ, MdNyt. 61). — Ezek etymologailag a f. *vasta*, *vastaa* 'resistere, respondere' és a zürj. *veštīn* 'gegenüber, entgegen' stb. (BUDENZ, MUSz. 584) szavakkal tartoznak össze.

¹ BUDENZ, UAl. 266 szerint a *-ső* eredeti fgr. képző.

Az 'adversus, oppositus' helyzetfogalom szorosan érintkezik és váltakozik az 'anticus, elő-félével' (vö. latin *ante, anterior* és gör. ἀντι, ἀντιος (BUDENZ, MUSz. 584).

két — második.

A két alapszámnev az egész fgr.-ságban a legegységesebb képet mutatja: magy. *két* (*kettő*) ~ osztj. *kät, ku't, k'ä't* || vog. *kit* zürj. *kik* | votj. *kik* || cser. *kok* (*koktät 'kettő'*) || md. *kafta, kav't'o* || f. *kahte-* || lpS. *kuökte* | lpK. *kikt, koxt* | lpN. *guökte* (NyH.⁷ 139).

A 'secundus' jelentésű szó csaknem minden fgr. nyelvben névmási többől alakult. A mutató névmások ugyanis szintén fejeznek ki bizonyos egymásutániságot, sőt megkülönböztethetnek két-három fokozatot is; pl. magy. *ez—az—amaz: első—második—harmadik*.

Fgr. névmástó *mo* (NyK. XLVI, 291): f. *muu 'más'; molemat 'mindkettő'* || zürj. *muked, međ 'más'* (LYTKIN V. közlése) || votj. *mid, međ* (NyH.⁷ 156) || cser. *mölä* KB., U. 'ein anderer' (WICHM., Wotj. Chrest. 610).

Ez a névmástó szolgál a 'secundus' értelmű szó képzésére a következő nyelvekben: magy. *második* || vogK. *mötet, möt 'ua.'* | vogP. *mot 'ua.'* (AHLQVIST: SUS. Toim. VII, 148—9) || zürj. *međ 'ua.'* (LYTKIN V. közlése) || lpD., St., F. *muppé* | Sk., U. *nuppé* | H. *nuppé 'ua.'* (HALÁSZ: NyK. XXXI, 158) és egy sereg más lapp nyelvjárás.

E helyett kiegyenlítődéssel: lpS. *kuöktana 'secundus'* (NyK. XVI, 39) || zürj. *kikis, kuimis 'ua.'* (FUF. XIII, 7).

A finnségben a *to-* mutatónévmás szolgál a 'secundus' kifejezésére: f. *toinen 'ua.'* | észt *teine (töine)* (WIED. 413) | lív *tuoi, toi 'ua.'* (SJÖGREN, Liv. Gramm. 109).

Itt is találunk kiegyenlítődést: f. *kahles (kahdente-) 'ua.'* | észt *kahes 'ua.'* (ritkán) (WIED. 414) stb.

A 'secundus' jelentésű szó a md.-ban a magánhangzós tövű mutatónévmásból van: mdM. *omítseš* (AHLQV. 27), *ombicä (-ceš) 'ua.'* (BUDENZ, Md. Nytan 61) | mdE. *ombotse 'ua.'* (AHLQV. 27).

A votjákban és az osztjákban véglegesen megtörtént a kiegyenlítődé.

Kiegészülésnek tekinthetjük még a számneveknél, ha a tíznél magasabb tizes egységek kifejezésére nem a megszokott „két tíz, három tíz stb.” rendes összetételeket, hanem ettől független, eltérő tövű szavakat találunk. Ilyen a húsz: magy. *húsz* ~ osztj. *xüs, kös* || vog. *xuz, kus* || zürj. *kiz* || votj. *kiz* || md. *komšs, komš* (NyH.⁷ 139).

WICHMANN kimutatta, hogy a *húsz* (**kšmšs*, esetleg *kšmššs*) eredetileg valamely határozatlan mennyiséget jelenthetett, mely később a 'húsz' jelentést nyerte. Halász és

vadász népeknél gyakoriak az ilyen kifejezések. Pl. vog. *negmyl* 'egy köteg (kb. 10 db.) száraz hal', osztj. *kārā* 'bündel, bund, gegenstände in bestimmter anzahl', mely több fgr. nyelvben '10' jelentést nyert (SUS. Toim. LII, 340).

Éppígy kiegészülésnek vehetjük a vog. *βāt, βēt* 'harminc' szót is (KANNISTO: SUS. Toim. XLVI, 96).

*

E dolgozat bevezetésében azt mondtuk, hogy míg a lélekben különböző tövű szavakból associatív kapoccsal összefűzött képzetsor (paradigma) ki nem alakul, addig nem beszélhetünk kiegészülésről.

Hogy ma a *kettő* és *második* szavak viszonyát kiegészülésnek érezzük, az a *kettő* és *második* szavak között fennálló associációnak tulajdonítható. Annak a nyelverteremtő egyének a lelkében azonban, aki a *második* szót megteremtette (föltéve, hogy a *kettő* szó előbb már megvolt), e két szó viszonyára nézve semminemű associatív kapocs nem élt. Számára a *kettő* és a *második* egymástól független, távolálló szavak voltak, s az egyik mint számnévi, a másik mint névmási fogalom élt lelkében. A beszélő ember logikai gondolkodásmódjának fejlődése folyamán azonban a két szó a lélekben mind közelebb került egymáshoz. Ez minden kiegészülésnek lélektani története és magyarázata. OSTHOFF a kiegészülést általánosságban ősi, primitív nyelvbéli jelenségnek tartja. Ezzel szemben, mint láttuk, a fgr. nyelvekben igen sok kiegészülés későbbi, az egyes nyelvek önálló életében, nem egyszer a szemünk előtt kialakult jelenség, melyek különböző okok miatt állhattak elő (pl. jövevényszó miatt: votj. *pervoj* 'első'; l. WICHM., Wotj. Chrest. 678).

A nyelverteretés területén kezdettől fogva két törekvés érvényesül: egyénítő meg összefoglaló (csoportosító) (OSTHOFF 42). Mint ismeretes, a fejlődés iránya az egyénítőtől az összefoglaló felé halad, s e fejlődésben a nyelv és a logika egymást kölcsönösen támogatja. Hogy mennyire megelőzi az egyénítő fogalom az általánost, az a magyar nyelvtörténetből is kitűnik. Gondoljunk csak arra, hogy az összefoglaló fogalmakat jelölő *testvér, fivér, nővér, baromfi, szarvasmarha, lábasjóság* stb. összetételek mind aránylag újabb alakulatok az általános megjelölésére. (Igen tanulságosak ebből a szempontból a fgr. szóösszetételek általában; l. БЕКЕ: NyK. XLII, 345 és KŠz. XIII, 99.) S így ámbár szórványosan a kiegészülésnek aránylag újabb időben kialakult esetei is vannak, mégis a nyelvfejlődés mind újabb és újabb kiegyenlítődést termel. Az egységesítő törekvés és az analogia ugyanis ezeket a „logikai zökkenőket“, „defectivumokat“, „anomáliákat“ — amint a nyelvi kiegészülést régebben nevez-

gették — lassanként eltünteti és a megszokott etymologiai képzetsorokat juttatja érvényre (pl. magy. *kettedik*).

A kiegészülés halála a számokkal való kifejezés — mondja OSTHOFF. Így pl. Amerikában nincs nevük az utcáknak, számokkal jelölik őket. Számokkal jelölik igen gyakran a hónapok neveit. Talán még eljön az idő, midőn a száraz elme a *tél, tavasz, nyár, ősz* évszakokat *első, második, harmadik, negyedik évszak*-nak fogja nevezni. JÓKAY ZOLTÁN.

Harcol, harc.

A *harc* (és *harcol*) szót MIHÁLY JÓZSEF (Német szókölcsönzések: Nyr. X, 49) nyomán a német *hatz*-ból magyarázza MELICH JÁNOS is Német vendégszók c. értekezésében (Nyr. XXIV, 250 [kny. 36], 558). MELICH i. h. és később (V. LUMTZER—J. MELICH, Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter des ung. Sprachschatzes 128) az egyeztetést kiegészíti azzal, hogy a n. *hatz* 'kampf, streit' jelentését, amelyet MIHÁLY csak feltételezett, a GRIMM-féle szótárból kimutatja. A *c* (> *cc*) > *rc* hangtani megfelelésre biztos példájuk a *sarc*, *sarc*ol < n. *schatz*, *schatzen*; MELICH szerint hasonló a *piarc* < *piac* (< ol. *piazza*) stb.

A származtatás valóban helyesnek látszik, és nehéz volna ellene döntő érvet felhozni. — Mindamellett figyelembe kell vennünk először is azt, hogy a *c(cc)* > *rc* változás a fenti példák esetében kimutathatólag a magyar nyelvben ment végbe; ezt a *harc* (és *harcol*) szóra nem lehet igazolni. — Másrészt nincsen a középfelnémetben *hatzen* ige, amelyből a m. *harc*, *harc*ol szavakat könnyebben meg tudnók magyarázni, mint a *hatz* főnévből. Csak *hetzen* van. Ennek azonban a *hetzte* (*hetzete*) és *gehetzt* (*gehetzet*) mellett *hatzte* (*hatzete*), ill. *gehatzt* alakjai is voltak (vö. LEXER, MhdWb. I, 1279). Ilyenformán két, ill. három főnév vonódott el belőle: (die) *hetze* és (der) *hatz*, illetőleg emellett (die) *hatze* is. MOR. HEYNE, Deutsches Wb. II, 64, 146 sem a *hetzen* igére, sem a *hetze* főnévre nem ismeri a 'harcol', ill. 'harc' jelentést, a *hatze*-ra is csak 1691 óta. A *hatz* masculinum ugyan már régebben feltűnik ily jelentésben — először AVENTINUS NÁL (1477—1534.) —, de az előbbieik alapján bátran feltehetjük, hogy a 'kampf, streit' jelentés, legalább 1500 körül, ennél a szónál is még csak szórványosan volt meg.

A m. *harc* szóra legrégebb példánk a DebrK.-ből (1519?) való: „a goliad oriaf *harcra* ingörleneie . . .“ (86. l.) Még korábban fordul elő a *harc*ol, t. i. a Szabács Viadalában (kora: 1476—90.; vö. HORVÁTH C., RMKT. I.²): „Affelet fokszer *harcholaft* twttek“ (27. sor) | „Mely nagy *harcholas*

volt [az] Sabacz alatt“ (48. sor).¹ Feltűnő volna tehát a már említett nehézségeken (t. i. a hangalak és jelentés kérdésén) kívül az is, hogy majdnem félszáz évvel előbb van példánk a származékra (*harcolás*), mint az alapszóra (*harc*).

A NySz. legrégebbi adatai a *harcol* igére Heltaiból valók: „Azonközbe a magyarok tsatáznak és *hartzolnak* vala“ (Krón. 47. cap.) | „Egy mast *horszollyác* [így!] és dullyác vala“ (uo. 60b). Hogyan magyarázhatnók meg ez utóbbi alakot a n. *hartz* alapján?

Ismeretes, hogy volt a régi nyelvben egy másik 'streiten, kämpfen' jelentésű igénk is: *harsol*, *harzsol*, *hárszol*. A NySz. legkorábbi adatai erre ugyancsak Heltai munkáiból valók: „De iere én velem à *hárszaló* piatzra, és... vgyan valóba meg mutatog, hogy én erősb vagyoc náladnál. És midőn à *hárszaló* piatzra mentenec vólna...“ (Esop. mes. LVI.) | „Lászlo is leszökeléc, es *har'solni* kezdte a kunnal.“ (Krón. 51. c.) | „... adion kezdte aual űtni a kunt, mikoron e képpen *hár'solná*“ (uo. 87. c.). — E szóra a legelső adatot a SchlSzőjben találjuk: 669. dimicacio — *harsolas*. SZAMOTA *harcolás*-nak magyarázza, de a jegyzetben S. Zs. (nyilván SIMONYI) már a NySz. *harzsolás* címszavához kapcsolja. Az ige szótározva 'discepto, jurgor, rixor; streiten, kämpfen' jelentésben megvan C., MA., PPB. nyomán egész CzF.-ig.

Legelőször is a szó jelentéséhez kell azt a megjegyzést fűznünk, hogy az említett szótárakig a *harsol* és *harcol* között jelentésbeli különbség nem volt. Ezt a már felsorolt példakon kívül különösen a Gyöngyösi Szótár-töredék adatai igazolják: 1939: Arena quandoque ponitur pro loco: in quo pugnant gladiatores: *haarsolo hely*. 1940: Arenarij dicti sunt gladiatores: qui in arena depugnant. *Az föuenyen ualo harsolók, bajyuoók*. 3387: Bustuarij gladiatores dicti sunt *harcholook kardosok*. 3632: Campio i. gladiator: *haarsolo Baynak*: qui in campio duellum exercent. — Hasonlóképp PPB. 1767-es kiadásában olvassuk: „discepto, *hartzolodom*“; de ugyanezen kiadás magyar-latin részében: „Harfolódom, *discepto*.“

E régi magyar *harsol*, *harzsol* 'streiten, kämpfen' igét MELEGDI JÁNOS összekapcsolta a mai *horzsol* 'terere' szavunkkal, illetőleg hang- és jelentéstani alapon igazolta az összefüggés lehetőségét (MNy. V, 125). Nem látta azonban igazoltnak SZABÓ DÁVIDNAK azt az állítását, hogy a *horzsol* a népnyelvből került volna az irodalmi nyelvbe, mivel a szó a népnyelvből nincs kimutatva. Ezt az utolsó megállapítást LÖRINCZ JENŐ igyekezett megcáfolni (MNy. XXII, 212), amennyiben utalt a MTsz. *horol*, *hurul* 'terere' igéire, amelyek szerinte ugyanannak a *hor-*, *har-* igetőnek a származékai, mint a *horzsol*,

¹ A NySz. egyik eddig említett példát sem ismeri; az elsőre utal a hely pontos megnevezése nélkül MIHÁLY i. h.

régi m. *harzsol*. Mi hangtani és jelentésbeli nehézségek miatt kizárnók a szócsaládból a *hurul* igét, de viszont semmi okunk sincs erre a MTsz. *horzsalék* és *horzszakst* szavainál. A később, MELEGDI cikke után, megjelent nyelvjárastanulmányok egyike: RADVÁNYI KÁLMÁN, Ipolyszalkai nyelvjárás (Bp, 1910.) pedig magát a *horzsol* 'terere' igét is igazolja a népnyelvből. (Érdekes egyébként, hogy RADVÁNYI nem is azok közt a tájszók közt említi, amelyek egyebünnen — elsősorban a MTsz.-ből — ismeretlenek.)

A megfelelés a *horol* ~ *horzsol* szópárnál valóban ugyanolyan lehet, mint a régi *töröl* ~ *törzsöl* igéknél (vö. EtSz. I, 1411 és NyH.⁷ 67). A közös *hor-*: *har-* alapigéből (ebből magyarázza LŐRINCZ -g deverb. képzővel a *harag* főnevet) származtatjuk mi -*szol* képzővel a *horzsol* (l. fentebb Heltai-ból), ill. **harszol* igét, amely olyanféle származéka az alapigének, mint a *horzsol* ~ *harzsol* -*sol* képzővel. A 'terere' alapjelentés mellé mindkét igénél kifejlődött a 'discepto; dimico, pugno' jelentés és a régi nyelvből csak erre a jelentésre van példánk. (A jelentésváltozásra nézve vö. a *harag* szót; l. LŐRINCZ i. h.)

Távolabb került egymástól a két származék egyfelől az *rsz* > *rc* (mint *Tarcal*, *Marcál*; l. MNy. II, 105), másfelől az *rs* > *rsz* (mint *dörzöl*, *törzsöl* stb.; mindkét képzésmódra l. NyH.⁷ 67) hangfejlődés után: *harcol*: *harzsol* ~ *horzsol*.¹ A teljes elszigetelődés talán akkor következhetett be, amikor a *harcol* igéből elvonódott a *harc* főnév. Ez utóbbi feltevést, hogy t. i. a *harcol* az eredetibb és nem a *harc*, nemcsak az teszi valószínűvé, hogy korábbi példánk van rá, hanem az is, hogy ez a példa (*harcholas*, ill. *harcholaft* SzabViad.) már deverbális nomen és mint nomen actionisnak jelentése igen közel áll a *harc* főnévéhez. TECHERT JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hangzókivetés a régiségben. CSÜRY BÁLINT Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugoesai nyelvjárásban c. becses dolgozatában a hangzókivetés jelenségét nyelvünkben a XVI. századig vezeti vissza és első adatul a kódexekből a Teleki-kódex *pártöv* (< *pártaöv*) adatára hivatkozik (MNy. XXV, 167). Ez a hangtani jelenség azonban kimutatható már XV. századi nyelvemlékek-

¹ A *horzsol* > *harcol* igére nézve a feltételezett 'horzsol' alapjelentést igazolhatják: „Az oroszán . . . monda: . . . Mert minden vadac tisztelnec vala engemet, és az én híremet haluán igen meg iyedénec: egynyihánnac is meg hartzoltam à hátà bőré: Do mostan nincz mit tönnem: Mert ki aggotam belöle: Boszsut nem álhatoc.“ (Helt: Esop. mes. XIII.) | „Es midön ott veszsözödnéc szaruaiual, el érközénec az agaroc, és meg fogác à szaruast. Mikoron immáran à földre eytöttéc volna, és hartzolni kezdenéc bőré, ottan monda à szaruas . . .“ (Uo. XXXVIII.)

ből is, és a kódexek közül a Nádor-kódexben elég sűrűn előfordul. Már a Nyr. XIV. köt. 201. lapján rámutattam a Németújvári Glosszáknak ilyen kivetéses *mostohanya* alakjára, amelyet Pesti Gábor is *mustohanyá*-nak mond Nomencl.-jában. A NémetújvG1. adatát akkor némi kétkedéssel idéztem, de ezt az aggályomat eloszlathatja most, hogy a testvér-nyelvemlékben, a Budapesti Glosszáknak is ezt találjuk: *mostohanýaua1* (l. Sermones Dominicales, szójegyzék). A Nádor-kódexből ugyanott idézett *vršulazzonnac* (a. m. *Orsolya asszony*nak) adatot pedig megtoldhatom most ugyanazon nyelvemléknek következő példáival: *vršolazzonnac* 463, 470; *vršvlazzonnac* 471; *vršolazzonra* 474; *vršolazzoń* 475; *annazzoń* (a. m. *Anna asszony*) 684.

Bikal: **Bikalatt,** **Bikalá.** VISKI KÁROLY azt az érdekes helynévhasználati esetet figyelte meg, hogy a Bánfihunyad melletti *Bikal* falucskáknak a nevét helyhatározás alkalmával hol kérdésre *Bikalatt*-nak, hol a kérdésre *Bikalá*-nak mondja a helység népe, s ezt a raghasználatot kétféleképpen véli magyarázhatónak: vagy úgy, hogy a *Bikalatt* és *Bikalá*-ban egyszerűen a *-t* (*-tt*), ill. *-á* helyragok maradtak volna meg, mint pl. a *Kolozsvár-t* s a régies és itt-ott még megőrzött *Győr-é* stb.-féle helyhatározásokban; vagy úgy, hogy a névnek e helyhatározói használatában „az *alatt*, *alá* névutók képzeje nyomult s talán nyomul előtérbe“ (MNY. XXV, 140). Én határozottan ezt az utóbbi magyarázatot tartom valószínűbbnek, s azt hiszem, hogy, bár tényleges följegyzés eddig nincs is reá, a honnan a kérdésre is bizonyára *Bikalól*-t mond a hely lakossága.

Érdekesebb azonban az az észjárásbeli jellemző és meglepő talákozás, hogy egy szakasztott ilyen különleges raghasználatot a finn népnyelvben is találhatni, amit én kerek 20 esztendővel ezelőtt figyeltem meg és jegyezhettem föl. Míg ugyanis más *-la* végű helynevek határozói használatakor a *-ssa*, *-sta* és *-an* iness., elat. és illat. ragok járatosak a finnben, pl. *Kausala ssa*, *Kokkola sta*, *Heinola an* stb., addig a *Kangasala* helynevet ennek az ismeretes finnországi nyaralóhelynek a népe helyhatározásban így használja: *Kangasalla* 'Kangasalában', *Kangasalta* 'Kangasalából' és *Kangasalle* 'Kangasalába', s mikor én természetes és szabályszerű analógiával *Kangasalassa* stb.-t mondtam kezdetben, nyomban helyreigazítottak. Más hasonló ragozási esetről nincs tudomásom a finnben, de ez, amint már megjegyeztem, szakasztott párja a most, két évtized múlva fölbukkanó *Bikalatt*, *Bikalól*-nak. A hasonlóságot teljessé az teszi, hogy a *Kangas-ala* helynév maga is szakasztott olyan összetétel, mint a *Bik-al* 'bükk alja' név, és utótagja, az *ala* szó tudvalevőleg azonos is a magyar *al* szóval (vö. finn *kala* ~ magy. *hal* stb.). A *Kangas-ala* helynév ui. szószerint ezt teszi '(homokos) mező-al', 'puszta-al', úgymint *Bik-al* a. m. 'bükk-al'. Ámde a finn *ala* szó, épúgy mint a magyar *al*, nyilván ősidők óta, bizonyos esetalakjaiban egyúttal névutói szerepet is visz ilyenformán: *jonkin alla* 'vmi alatt', *jonkin alla* 'vmi alól' és *jonkin alle* 'vmi alá', vagyis a finn nyelvszokás szerint a névszókknak birtokosetéhez kapcsolódva, míg a magyar *alatt*, *alól* stb. ragtalan névszóalakhoz fűződik. A különleges a finn helynévi

raghasználatban csupán az, hogy a *Kangas-ala* összetett névnek helyhatározói használatában az előtag megmarad a maga nevezői *kangas* alakjában, holott ha a szót köznévilleg, 'homokos mező, puszta' értelmében kellene az *alla*, *alta*, *alle* névutókkal kapcsolni, akkor szabályszerűleg azt mondanák: *kankaan alla*, *k. alta* stb. Érdekes tehát, hogy a tulajdonnévi raghasználatban az *alla*, *alta*, *alle* névutók hatásának érvényesülése nem bolygatta meg, amint a nyelvszabály kívánná, az összetételnek előtagját is, aminek az oka nyilván abban kereshető, hogy a *kangas* előtagnak szabályszerű birtokosesetté való átalakulása a kifejezést teljesen kivetkőztette volna tulajdonnévi minőségéből. ZOLNAI GYULA.

A becézőnevek keletkezéséhez. A minap egy ismerős család körében fülembé ötlött, hogy a szülők *Cia* néven becézgetik másfél éves kislányukat. Ha a kicsikének *Emerencia*, *Krescencia*, *Lukrécia*, *Leticia*, *Konstancia* vagy más *-cia* végű név a keresztnéve, akkor talán föl sem tűnik előttem az említett becézőnév, melyet egy kedves kis művésznőnek, Jaczkó Ciának a nevéből már ismertem régebről is. Azonban a csöppséget annak idején *Erzsébet*-nek keresztelte a felsővárosi barát; ennél fogva a szülők, rokonok, jóismerősök azelőtt, legalább is az én hallomásomra, ennek a becéző változatokban rendkívül gazdag keresztnévnek valamelyik, nekik egy vagy más oknál fogva különösen kedves becézgető változatával szólították. Honnan kapta hát a gyermek a *Cia* nevet? Egészen bizonyos, hogy a szülők szíves felvilágosítása nélkül sohasem tudtam volna megfelelni erre a kérdésre. Magyarázatukat a magam rávonatkozó adalékaival és megjegyzéseivel megszerezve talán nem lesz fölösleges ideiktatnom, mert azt hiszem, hogy világot vet egynémely becézőnevünk keletkezésére és így bizonyára számot tarthat nyelvészeink érdeklődésére is.

A rajongó anyai szeretet *életem*-nek hívogatta a csecsemőt, s ennek következtében a családi kör nemsokára *Életke* néven nevezgette. Ebből a névből azzal az idegen eredetű, de a műveltebb körökben ma már teljesen meghonosult becéző eljárással, mely szerint a második szótagból lesz a becéző szótó, előbb *Letke* alakult, majd a szokásos eredeti magyar becéző képzéssel: az első szótagig terjedő rövidítéssel és továbbképzéssel (MELICH: MNy. X.) *Letkice*, *Leti*, *Letici* (vö. *Gabi* > *Gabici*, *Mari* > *Marici*, *Évi* > *Évici*, *Kati* > *Katicí*, *Irma* > *Irmí* > *Irmici* stb.) származott belőle.

Itt közbevetőleg meg kell jegyezmem, hogy az *Életke* > *Letke* típusú becézőnk képzése módja idegen ugyan, mert csak olyan nyelvekben keletkezhetett, melyekben a hangsúly a szó második tagjára is eshetik (pl. lat. > ném. *Antonius* > *Tóni*, ol. *Antonio* > *Tonío*), azonban az ilyen módon alakult becézőneveink nem valamennyien idegen származásúak, nem mind idegenből való átvételek (vö. MNy. XXIII, 171). Ugyanis ennek a képzésmódnak a meghonosulása folytán — és ez egyrészt a megmagyarosodott német nyelvű lakosság közreműködésével történhetett, másrészt a német-francia műveltség terjedésével — régen magyarrá vált keresztneveinkből hazai talajon is sarjadhattak a fentiekhez hasonló mintára szabott becézőnevek. Különösen a városi lakosság

körében gyakoriak az ilyenfajta újabb, sőt legtöbbször egészen újkeletű becézgetések: *Berti* < *Albert*, *Dönci* < *Ödön*, *Gica* < *Olgica*, *Gita* < *Margit*, *Goston* < *Ágoston* (Nyr. XLIII, 140), *Gráci* < *Pongrác*, *Lonci* < *Ilonci* < *Ilon*, *Muci* < *Emmuci* v. *Irmuci*, *Muki* < *Nepomuki* (János), *Naca* < *Anna*, *Nusi* < *Annus*, *Réli* < *Aurél*, *Rénci* < *Irén*, *Rika* < *Marika* (a *Frideriká*-ból is), *Tinka* < *Katinka* vagy *Krisztinka* (ez utóbbiból már 1681-ben, vö. TörtTár. 1896: 705—6), *Turi* < *Arthur*, *Tusi* vagy *Tusika* < *Etus*, *Veszter* < *Szilveszter*, *Vica* vagy *Vika* < *Évica* vagy *Évika* [Ex *Évika* circa Danubiam usitatur: *Vika*, vel *Vitza* in Com. Sümeg. (KASSAI, Szókönyv II, 127)], *Vincsi* < *Malvin*, *Zsóka* < *Erzsóka* stb. Nem tartom épen lehetetlennek, hogy efféle becézgetéssel alakulhatott az *Orján* ~ *Orgján* vezetéknev is az *Adorján*-ból meg a *Borúzs* családnév az *Amboruzs* < *Ambrus*-ból (vö. MNy. I, 86), és talán ugyanilyen játszi módon lett a *tikás* tájszó is a *hektikás*-ból (MNy. XVIII, 212). A szegedvidéki *Polló* < *Apolló* < *Apollónia* (Tömörkény, Gerendás szobákból 37) becéző névben alkalmasint a névelőül felfogott szölei *a* elhagyásának egyik esetével van dolgunk (vö. PAIS: MNy. XI, 271).

De most már térjünk vissza a fentebb elhagyott *Leti*, *Letici* alakokhoz. Ez a két becézőnév már egészen elvesztette eredetiével, az *Életké*-vel való kapcsolatát és inkább olybá tűnt fel, mintha a *Leticia* névnek magyar módú, vagyis a hangsúlyos tőszótágot épségben megőrző rövidítéséből származott volna. A becézgetés játékos természetéből szinte önként következett, hogy ezen újabb kapcsolódás miatt mind a két becézőnevet csakhamar kiegészítették feltehető eredetijükre és a leánykát azután már *Leticiá*-nak szólóngatták. Amde ez a hosszú és idegen hangzású név tartós becézgetésre sehogyan sem volt alkalmas, azért nemsokára csak a két utolsó szótagja jutott ehhez a kedves tisztéhez, és így a kisleányt ez idő szerint, de alkalmasint szintén csak egyelőre *Ciá*-nak nevezgetik. Leánykáról lévén szó, az eljövendő becéző változatok sorozata halandó szem számára beláthatatlan.

Ezt a kis följegyzést különösen azoknak ajánlom figyelmébe, akik a báli tudósítások sokszor igazán rejtélyes leányneveinek a megfejtésével szeretnek bibelődni.

CSEFKÓ GYULA.

Szatmár vármegye a nyelvművelés szolgálatában 1790-ben.

Az 1790-es esztendő folyamán nálunk sok minden a nemzeti felbuzdulás jegyében fogantatott. Síkra szállnak a magyar nyelv jogaiért, harcot indítanak az idegen viselet s az idegen szokások ellen. Az ébredés korának nemzeti szelleme fel-fellobog az országgyűlés s a megyegyűlések termében.

Szatmár vármegye érdekes határozatot hozott Nagykarolyban 1790. április 8-án tartott gyűlésén. Elhatározták, hogy kiküszöbölik az idegen *lajbli* szót s helyébe a magyar *melyrevaló* szót használják. A gyűlés lefolyásáról a bécsi Hadi Történetek e. újság részére küldött leírásában már ezt a szót használja a nagykarolyi tudósító is. Helyesen okoskodott Kölcsey hazája, hogy ha már a magyar ruha viselését sürgetjük, legyen magyar neve is a magyar ruhának. Ezért állt Szatmár vármegye a purizmus szolgálatába.

Érdekesen írja a Hadi Történetek: „Nem ítélte [átallta] Ns Szathmár Vármegye Gyűlése, tanátszokása tárgyául venni, annak meg állítását, hogy ennekutánna ezen igaz Magyar nevezet: *Mellyre való*, váltsa fel a' *Lájbli* nevezetet. — Sok költsönözött igéktől ki lehetne úgy tiztítani fzés Nyelvünket, ha az említett Ns Vármegye ditséretes tselekedetének fok Követői találkoznának.“ (II. 578.) Ma is igaz, amit a lap mond.

A *lajbli* kiszorítására a népnyelvi *melyrevaló*-t választották. Ez egyúttal adalék a NySz. és MTsz. adataihoz. TIMÁR KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Meny. Ennek a rokonsági névnek nyelvünkben elég változatos használata van. A NySz. a következő jelentéseit említi: '1. nurus, schwiegertochter; 2. sponsa, braut; 3. mulier juvenis, neonupta, junge frau, jungvermählte'. Ezeket a jelentéseket ismeri CzF. is, de még megtoldja azzal, hogy Mátyusföldön az öregebb testvér az öccsének a feleségét, a nagybátya az unokaöcs nejét szintén *meny*-ének hívja. JÓKAI szerint néhol a nő nevezi férje öccsének a feleségét *menyem*-nek (Osztrák-Magyar Mon.: Magyarország I, 299). Így szokás ez a tolnamegyei Kölesden (Nyr. III, 271) meg a zalavidéki nyelvjárásban (NyF. IX, 47) is, míg Somogyban és Kunmajsán nemcsak a néne, hanem a bátya is így szólítja az öcs feleségét (MTsz.): viszont Felső-Somogyban — ugyancsak a MTsz. értesítése szerint — az öcs szokta a bátya életpárját *ményem-asszony*-nak nevezni. A *meny* szónak a köznyelvtől elütő használatát tünteti föl a Buda Halálának következő helye is: „Buda is sátrában mulatoz Etellel, | *Menye* Hilda asszony kínálja kehellyel“. ARANY meg is jegyzi hozzá, hogy a *meny* rendszeren a. m. 'nurus', de olykor az idősebb fivérnek az öccse felesége is. KAZINCZY is az öccse feleségét nevezi *meny*-ének egyik levelében. (Ez utóbbiakra vö. Nyr. XXXVI, 42.)

A címül írt szónak ezeket az utóbb idézett jelentéseit nem találjuk meg sem a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban, pedig a régi nyelvben nem épen ritkaságként fordultak elő. A Nyr. LVII, 90 azt olvassuk, hogy a *meny*-nek a XVIII. sz. nyelvében a mai *ágy*-gyal egyező értelmet tulajdonítottak, mert az idősebb rokon feleségét jelentette (uo. a Halmágyiból idézett példát magam is régóta ismerem). Ennél azonban sokkal általánosabb volt a XVII—XVIII. sz.-ban az a használat, melyben a fiatalabb rokon (öcs, unokaöcs vagy még távolabbi atyafi) feleségét illeték a *meny* névvel. Az alábbiakban erre szándékozunk néhány példát felsorakoztatni.

II. Rákóczi György fejedelem az öccse feleségét rendszerint *menyemasszony*-nak nevezi leveleiben; pl.: „kivánjuk szívből, *menyem asszony* egészségét is isten vastagítsa“ (1651. TörtTár 1891: 213) „... szeretettel elvárjuk kdet, *menyem asszony*nyal hozza isten szerencésen ktekét“ (uo.). „*Menyem asszony*t gyógyítsa isten, kivánjuk“ (uo. 212). Viszont Rákóczi Zsigmond a bátyja feleségét *asszonyom ágyom*-nak tiszteli: „... kdnek, *asszonyom ágyom*-nak is ő klnek velem együtt nagy szolgálatját ajánlja“ (1651. uo.

210). „Asszonyom ángyom ő klme betegeskedését, látja Isten, szomorúvan értem“ (uo. 218). Zólyomi Miklós 1677. dec. végén ekként címezi egyik levelét: „Tekéntetes nagyságos Bánfi Ágnesnek ő kegyelmének, kedves szerelmes öcsénk tekintetes nagyságos Kapi György uram ő kegyelme szerelmes házastársának, nekünk kedves *menyünknek*, szerelmes hugunknak adassék Sztamboldbul.“ A megszólítás: „Édes kedves *menyem* s egyszerűsmind hugom asszony“ (Mon.TME.Okmt. IX, 594). Erdélyi forrásból származó ilyen használatára hadd álljon még itt báró Apor Péter 1740-ben kelt végrendeletének a következő helye: „... az mely négyezer forintot az mint eszembe jut... Vasas-Szent-Iványért attam Apor Lázár öcsém uramnak, azon pénzzel vette meg *menyem asszony* Apor Lázárné Kapi Theresia asszony az testvér öcsesétől Kapi János uramtól az Doboka vármegyei... részt“ (Mon.Írók XXXVI, 389).

Azonban akad rá példa Erdélyen kívül is. Gróf Balassa Bálint írja 1678. dec. 12-én Majthényi János personalisnak: „Asszonyom anyámnak ő ngának és *menyemasszonynak* ajánlom sok szolgálatomat“ (TörtTár 1897: 290). Ehhez a levél közlője a következő jegyzetet fűzi: „NB. A *menye* alatt a personalisnak leányát, Évát értheti, ki ekkor már Balassa András felesége volt. A Nagy Iván munkájában levő leszármazási tábla szerint ezen András a levélírónak korántsem fia, csak távoli rokona.“ Majthényi Ferenc írja 1695-ben báró Majthényi Pálnak, mint kedves öccseurának: „Az atyámfia [= a feleségem] kgdnek és *menyemasszonynomnak* ő kgnek velem együtt ezer szolgálatját ajánlja“ (TörtTár 1897: 300). Palocsay György közli 1707-ben Károlyi Sándorral: „Az *menyemnek* egynehány levelet írtam öcsém iránt... De vévén az *menyem* levelét, lelkére esküszik, hogy a mivel vádolják az öcsémet, nincs benne semmi is.“ (GÉRESI, KárolyiOkl. V, 745.) „*Menyem asszonyt* már Lengyelországból kicsaltam, tegnapi napon jött hozzám. Az öcsémnek is írtam, ne bolondoskodjék, jöjjön ki.“ (Uo. 747.)

A *meny* szónak még egy XVII. sz.-beli érdekes használatát kell itt megemlítenem. Teleki Mihály levelezéséből ui. azt látjuk, hogy a nőrokon az ifjabb férfi rokonnak a menyasszonyát is *menyem*-nek nevezi. Özv. Kemény Boldizsárné Bornemissza Zsuzsánna 1658-ban így ír Teleki Mihálynak: „Bizony szívem szerént búsulok, édes öcsém uram, hogy el nem mehettem mind szegény *menyemnek* temetésére, mind pedig hogy Kegyelmeddel nem beszélheték.“ (I, 184.) „Nem szolgálhattam volna szegény üdvözült *menyemnek*, de bizony szívem szerént löttem volna az temetésén, ha mód lött volna benne.“ (Uo. 186.) Ez a *menyem*, akinek a temetéséről itt szó esik, Teleki Mihálynak első menyasszonya, Torma Borbála volt. S midőn később Teleki feleségül veszi Pekri Zsófiát, majd ennek kora halála után Veér Juditot, ezekről már ekképen emlékezik meg Bornemissza Zsuzsánna és húga, Kata: „*Menyemasszonynak* ajánlom szolgálatomat.“ (I, 433.) „... igen elvonta Kegyelmedet *menyemasszony* az mi atyafiságunktól.“ (Uo. 435.) „*Menyemasszony* mindjárt rosszabbul vagyon, mihelyt megbúsul.“ (II, 229.) Teleki Mihály és a Bornemissza-lányok közt levő atyafisági kötelékre nézve l. a levelezés első kötetének az előszavát. Hasonló rokonsági viszony meg-

jelölésére használja a címbeli szót 1706-ban Révay Erzsébet is, midőn azt írja Radvánszky Jánosnak, mint bizodalmas kedves öccseurának: „ . . . az én édes Istenem adjon szerencsés szülést *menyem asszony*nak [t. i. Radvánszkynénak] (LevTár II, 411).

A magyar *meny* szó legközelebbi rokonnyelvi megfelelőinek a fentiekkel több tekintetben megegyező jelentéséről l. BUDENZ, MUSz. 613—4 és Nyr. XLIII, 230; a német *Braut* és a latin *nurus* jelentéselágazásairól l. Nyr. XXVII, 446.

CSEFRÓ GYULA.

Nyelvében él a nemzet. E szólásról TÓTH BÉLA a Szájról szájra 185. lapján azt írja, hogy valószínűleg A r a n y J á n o s Egressy Gábornak c. költeménye alapján terjedt el. De tovább kell keresni a forrást, mondja. — S valóban meg is lehet találni: H o m o n n a y I m r e (irmesi) Ovidius-fordítása bevezetését így kezdi: „*A' Nemzet nyelvében él; a' nyelvet fentartják a' beszéd és a' tudós könyvek . . .*“ (Megjelent 1823. Kéziratban a pataki könyvtárban.) GULYÁS JÓZSEF.

Mese, mese, meskete. Népmeséink ezen ismert szólásmódjának *meskete* szaváról, anélkül, hogy különösebben gondolkoztam volna rajta, azt hittem, hogy a *mese* szónak valamilyen tréfás eltorzítása. Nemrégiben azonban, mikor egyszer ismét szemem elé került, s kissé jobban szemügyre vettem, csakhamar megvilágosodott előttem, hogy nem egyéb, mint a köznyelvi *mesd ketté*. Mégpedig ennek nem minden tanulság nélkül való változata.

Tudvalevő, hogy az ó-magyar szóvégi *é* kivétel nélkül *é*-vé rövidült, s hogy ez az *é* aztán a köznyelvben néhány esetben egy fokkal zártabb *í*-vé, legtöbbször azonban egy fokkal nyiltabb *e*-vé vált. Ilyen módon tudvalevőleg még suffixumok *-é*-jéből is *e* lett, ha funkciójuk a nyelvtörténet folyamán elhomályosult. Pl. a lativusi *-é*-nek ilyen fejlődéséből magyarázandók: *be, bele, eleve, ide, messze, össze, tele, -be, -re*. Ezek sorába tartozik nézetem szerint a *mesd *keté* > *meskete* esete is. (A translativussá vált *ketté* alakban persze változatlanul megmaradt az egykori **keté*-nek az *-é*-je, mert a *-vá, -vé* rag funkciójá élénken érezhető.) Ebből látható egyszersmind, hogy a *meskete t*-je szerintem nem rövidülés eredménye, hanem megőrzött régiség, a mai *ketté*-nek eredetibb **keté* alakja. De legérdekesebb a *mesd* igealak *t*-jének kiesése. (A *mesd* hangsor *zsd* hangjai ugyanis a rájuk következő zöngétlen *k* előtt szabályszerűen elvesztették zöngességüket, vagyis *st*-vé váltak.) Azért tartom ezt különös figyelemre méltónak, mert e jelenséggel és magyarázatával a magyar nyelvészek eddig tudtommal még nem foglalkoztak. De Általános Fonétika c. munkámban (240. §.) már sok adattal bizonyítottam azt a fonetikai szabályt, hogy mássalhangzók közti *t* (*d, k, g*), ha utána olyan mássalhangzó következik, amelynek képzésében valamilyen zár szerepel, kiesik. Az ott idézett példák sorába tartozik minden bizonnyal a *mest *keté* > *meskete* változás is.

Megemlítem ez alkalommal pótlólag még a *Berkó* családnév esetét is, amely már régen feltűnt nekem, mert nyilvánvaló, hogy *-kó, -kő* képzős becéző személynévből lett családnévvé (mint

pl. *Laurentius*-ból *Laukó*, *Blasius*-ból *Blaskó*, *Ladislaus*-ból *Lackó*, *Timoteus*-ból *Timkó*, *Damokos*-ból *Dankó*, *Tamás*-ból *Tankó*, *Dénés*-ból *Dénkó* ~ *Dénkó* ~ *Dinkó*, *Déméter*-ből *Démkó*, *Saul*-ból *Salkó*, *Mihály*-ból *Mikó*, *Farkas*-ból *Fakó*, *Benedek*-ből *Bénkó* ~ *Benkó*, *Peti* ~ *Petyi*-ből *Pétkó* ~ *Pétykó* stb.), csak azt nem tudtam, hogy melyik keresztnévnek lehetne a becéző származéka. A napokban azonban egy újságban találkoztam a *Bertkó* család-névvel, s ez egyszerűen megfejtette a rejtélyt. *Berkó* is a *meskete* < *mest* **keté* módjára lett korábbi *Bertkó*-ból (ennek szabályellenes *t*-jét a családi hagyomány őrizhette meg napjainkig); *Bertkó* pedig a *Bertalan* keresztnév -*kó*, -*kő* képzős származéka.

HORGER ANTAL.

Gyüge. Adataim erre a, mondhatni, köznyelvi szavunkra a következők: *gyüge* (CzF., Nyr. VII, 369, XXV, 335, MNy. III, 431, NyF. XVII, 38); *gyüvés-eszú* (MTsz.); *gügye* (Nyr. XXIII, 573, XXVI, 525); | *gyügye* (CzF., MTsz., Nyr. VII, 369, MNy. VII, 431, NyF. XXXIV, 50) | *gyegye* (Nyr. VII, 369) | *g(y)ügyű* (Nyr. VII, 369, MNy. VII, 234) | *gyügyüge* (NyF. XL, 57) | *gyügyszke* értesülésem szerint szekszárdi tájszó | *gyüggyű* (Nyr. VII, 369, MTsz.). Jelentésük 'félkegyelmű, ostoba, élhetetlen'.

CzF. szerint „tulajdonképen am. *gyügyű* vagyis *gyügyögő* azaz élhetetlen, ügyetlen vagy együgyű“. Az alakváltozatok arra a feltevésre csábítanak, hogy forrásuk a CzF.-től is említett *együgyű* szavunk lehetett. Ezt a magyarázatot, úgy látszik, Kassának egy kortársa is megpendítette; legalább erre következtethetünk abból, amit szótárában a *güggyű* címszó alatt mond. A *gyüge* változataival együtt az *együgyű* (ö: *ëgygyű*) megrövidüléséből valóban keletkezhetett. T. i. mondatfonetikai helyzetben nemcsak a szóelei *a* (l. különösen PARIS: MNy. XI, 271), hanem az *e* (*ë*), *é* is eltűnt: *ëgyëm* > *gyöm* (MTsz.) | *elefánt* > *lefánt* (Nyr. XXXIII, 386) | *ës* > *s*, | *Etus* > *Tusi* 'Etelka' | *ekké-dig* > *kedig* | *ëppenég* > *penég*, *penig* (l. KLEMM: MNy. XXV, 100) | *ëdes* > *des* (MTsz.) | *ëvad* > *vad* (MTsz.) | *Évica* > *Vica*. — A mi szavunk *ë*-je úgy tűnhetett el, hogy a *te buta! te csacsi!*-féle szemrehányó, lekicsinylő felkiáltások mintájára sűrűn szerepelhetett *të ë(g)gyüggyű!* alakban, s ebből a hangrés megszüntetésével (erről legutóbb HORGER írt MNy. XXV, 252) lett *t'ë(g)gyüggyű!*, amit aztán a nyelvérzék így elemzett: *të gyüggyű!* A *gyüggyüge* változat a *gyüggyű* és *gyüge* keveredéséből jöhetett létre, a *gyüggyűszke*-ben levő *sz* az a kicsinyítő -*sz* > -*c* képző, amelyet MNy. XXIV. köt. 104. l. láttunk.

A *gyüge* szóra legfeljebb százéves adataink vannak, s ha fenti magyarázatunk helyes, akkor nem lehet azonos az OklSz. XIII. és XV. századi *Gyg(h)e*, *Gughe* személynévi adataival; ezt az azonosítást különben maga az OklSz. is kétesnek jelzi.

Nyéhó. A *iszmadia* gúnynéve ez a Kisalföld több vármegyéjében (MTsz., Nyr. XXXIX, 78, LIV, 62); alakváltozata *nyihó* (MTsz.). Az elnevezés onnan ered, hogy amint a szabót mekegéssel, úgy szokták a vargát nyerítéssel bosszantani, sőt a nyerítést néhol meg is toldják egy harsány horkanással. S ez a nyerítés-horkanás a gúnyolódók szerint természetes is: a ló

megijed, ha meglátja a csizmadiát, mert a bőrét félti tőle. FEKETE Győző kartársam értesítése szerint Komáromszentpéteren a gúnynév *-hó (-ho)* szótagját horkanással helyettesítik, s ez kétségtelen bizonyítéka származtatásunk helyes voltának.

JUHÁSZ JENŐ.

Ubi bene, ibi patria. TOLNAI VILMOS: MNy. XXV, 220 azt írja, hogy e szállóige „J o h n O w e n, humanista nevéen O v e n u s, angol epigramma-írótól (1560—1622) származik“. E mondás sokkal régebb keletű. Ciceronál a következő alakban olvashatjuk: „Patria est, ubicumque est bene.“ (Tusc. disp. V. 37.) De C i c e r o is itt P a c u v i u s Teucer című tragédiájának egyik sorát idézi. Az atyjától száműzött Teucer biztatja e szavakkal követőit, kikkel Cyprusban új várost szándékozik alapítani. De e szállóige tulajdonképpen nem is latin, hanem görög eredetű. A r i s t o p h a n e s Πλοῦτος c. vígjátékában (1151. s.) a következő idézet olvasható: „Πατρίς γάρ ἐστὶ πάς, ἵνα ἂν πράττη τις εὖ.“ A r a n y J á n o s fordításában: „Mindütt hazánk van, hol jól megy sorunk.“ Ez az idézet valószínűleg Euripides valamelyik elveszett művéből való. Hasonló gondolatot fejez ki M e n a n d r o s következő sora is: „Τῷ γὰρ καλῶς πρᾶσσοντι πάσα γῆ πατρίς.“

NYUSZTAY ANTAL.

Balek. TOLNAI VILMOS e szót *balík* alakban megtalálta A r a n y L á s z l ó „Délbábok hőse“ c. költeményében (MNy. XII, 133). Ily alakban előkerül a szó már az ötvenes évek vége felé is. B e ö t h y L á s z l ó n a k, e szomorú évek humoristájának, naptárában találtuk a következő helyet: „Reggeltől délig öltözködtem; déltől estig nem ebédeltem; estétől éjfélig *balíkot* fogtam, azzal mulatoztam.“ A megcsillagozott szóhoz ilyen megjegyzést fűz hozzá: „A pesti proletáriusok műszavai *balíkot* fogni annyit tesz, mint mással fizettetni ki vacsoráját vagy, ha a szükség úgy kívánja, ebédjét! B. L.“ (A ki vesz, annak lesz! Humorisztikus naptár 1857-re. 13. l.) T o r o n y a i K á r o l y „A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak . . . beszédek“ c. művében (megjelent 1862-ben) ismerteti a különféle csalók és hamiskártyások fogásait. A kis könyv második szakaszában szójegyzéket közöl a rablók, tolvajok, hamis játszók nyelvéből, vagy — ahogy ő nevezi — „a zavart hebre vagy nyalavi nyelven való, más-képen fordított s nevezett szavak“-ból. E szójegyzékben előkerül a *balík* is: „*Balík* Bolond vagy Esztelen.“ (31. l.) A szó értelmezése nem épen szabatos, pedig T o r o n y a i általában jól ismeri a tolvajok és csalók életét és nyelvét. A szó eredetére azonban így is rávilágít ez az adatunk s megerősíti KIRÁLY György állítását, aki egy német nyelvészeti munkára való hivatkozással a levantei hamiskártyások nyelvéből származtatja a *balík*-ot (MNy. XII, 351). Helyesen magyarázza a szót a következő idézet: „Jó bolond, Pesten *balek*-nek hívják, kit könnyen be lehet fogni.“ (A Garabonciás diák naptára. 1863. 59. l.) K ö v é r L a j o s „Nőm meghalt“ c. vígjátékában (színre került a Nemzeti Színházban 1857. január 15-én) az egyik személynek *Balek* a neve. Úgy látszik, ebben az időben a *balek* már eléggé elterjedt szó volt.

Sáp. E szónak eredetét MELEGDI JÁNOS magyarázta meg (MNy. XI, 422). Szerinte a ném. *schab* > magy. *sáp* eredetileg bécsi tolvajnyelvi kifejezés, s a szó innen került a köznyelvbe, a bécsi köznyelvből a magyarba. Bár a MELEGDI cikkében közölt adatok ezt a származtatást teljesen bizonyossá teszik, talán nem végzek fölösleges munkát, ha adatait megtoldom néhány olyan adattal, mely a szó történetét pár évtizeddel messzebbre viszi vissza s egyúttal eredetét is megmagyarázza. TORONYAI KÁROLYNAK előbbi cikkünkben említett könyvében többször előkerül a *sáp* szó. Így pl. a csalók és kisebb tolvajok leírásában szól a smekker (kezdő hamiskártyás) vagy firoló, azaz félbecsületes emberekről: „Ezek mindenből egy keveset tudnak ugyan, de semmiből sokat nem és semmihez sem mernek fogni, mert félnek, — hanem csak a kártyakozásoknak sápjai-ból vagy adományaiból élösködnek.“ (9—10. l.) „azon bizonyos kereskedőjöknek a sápját vagy részét illendően kiadjuk.“ (15. l.) A szójegyzékben: „*Sápolni* Részt huzni vagy Osztozni. (31. l.) *Sápi*cher Élösködő (igy!) vagy Részt huzó.“ (32. l.)

Sáp szavunk a mult század hetvenes éveiben már a köznyelvben is használatos lehetett. Erre nézve egy érdekes adatot találtam „Don Pedró (= Bartók Lajos) Naptárá-ban (1875). „Hirhedt derék emberek arcsképei“ c. alatt szatirikus jellemrajzokat közöl írásban és képben. Az egyik ilyen gúnyos jellemrajzban (Doctor Kóczról) ezt olvassuk: „Az önálló vämterületnek nem barátja. Csak önmaga számára akarja ezt, s képünk ezen az ő önálló vämterületén ábrázolja.“ (44. l.) A 42. lapon látható kép Doctor Kóczot Magyarország térképébe állítva ábrázolja, a térkép felírása: SÁPIA, az alak egyik lábánál: NAGY-SÁP, a másíknál: KISSÁP.

Hangani. A NySz.-ban egy adat van rá ADÁMI Sprach-kunstjából (1763-ból), megkérdőjelezve. SZILY KÁLMÁN három adatot idézett rá MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOSNAK Debrétei Mártonhoz írott 1648-i ajánló leveléből (MNy. XIV, 176). Az alábbiakban egy jóval későbbi előfordulására mutatok rá. ENDRÓDI JÁNOS „Költeményes munkái“-ban (1801.) egy helyen ezt olvassuk: „Tsak nem azt-is szégyenli már [a magyar], hogy magyarul *hang* neve.“ (194. l.) PUTNOKY IMRE.

Bankó. A pénzüintézet mai *bank* neve XIX. századi átvétel a németből (EtSz.). Az első magyar pénzüintézetet, a Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületet ugyan csak 1840-ben alapította Fáy András, magát az intézményt azonban ismerték nálunk már a XVIII. században. A hazai latinságban *banca*, *banchus* és *banco* volt a neve (BARTAL, Glossarium; PPB. 1767.). Magyarul ekkor szintén *bankó*-nak nevezték. DECSY SÁMUEL a bécsi Magyar Kurirban többször is emlegeti a londoni meg a velencei *bankó*-ba tétetett summa pénzeket, capitalisokat (1795. I, 40, II, 54, 1797. II, 41). SÁNDOR ISTVÁN pedig Egy külföldön utazó Magyar-nak jó barátjához küldetett leveleiben elmondja, hogy „A *Bankót* ... [a velenceiek] találták fel először, 's ugyan a Velentzei *Bankó* [szolgált például a többinek“ (Győr, 1793. 63. l.). Valószínűbb, hogy ez a 'pénzüintézet' értelmű *bankó* nem a hazai latinból, hanem németből való átvétel. A XVIII. században a német-

ben még egymás mellett élt az olasz eredetű *Banko* és a belőle rövidült *Bank* (H. SCHULZ, Deutsches Fremdwörterbuch). Szintén a németből való átvétel a *bankocédula* és a *banknóta*, később *bankjegy* (TOLNAI: MNY. VII, 215; EtSz.). A 'bank' jelentésű *bankó* csak rövid ideig, mint idegenszó (Fremdwort) élt a magyarban; hamarosan felváltotta a *bank*. A *bankocédula*-ból tapadásal keletkezett *bankó* 'papírpénz' meghonosodott, elterjedt a népnyelvben is, de a köznyelvben kezd elavulni; még érti mindenki, de mondani leginkább csak a régi forintos bankókat emlegetve mondják. SÁGI ISTVÁN.

Falegény. Magyar István a katolikusok „bálványozó” szertartásait és szokásait ostorozva mondja: „az *fa legennec* nyakon kötve, fel akasztva (mint ha Christus menne menybe) à templom padlafara valo fel huzafa.” (Az országokban való sok romlásoknak okairól 7. l.)

A katolikus egyház annak idején áldozócsüörtörtök napján az istentisztelet alatt liturgiai misztérium előadásával megszokta jeleníteni Krisztus mennybemenetelét. Egy Krisztus-szobrot húztak fel a templom padlására, miközben az angyalok kara kérdezgetve meg felelgetve énekelt. Laskai Osvát (Gemma fidei. Hagenau, 1507. 16. beszéd) egy ilyen liturgiai misztériumnak, egy áldozócsüörtörtöki párbeszédes sequentiának latin szövegét közli (I. TIMÁR KÁLMÁN, A „Gemma fidei” himnuszai: Religio 1908.). Az ÉrsK. 129 (Nytár IX, 110) magyar prózai átdolgozásban szövi egyik szentbeszédébe e sequentiát, szerzőségét pedig Kapisztrán Szt. Jánosnak tulajdonítja. A sequentia kezdő sora: „Sursum sonet laudis melos.” A reformáció puritánsága száműzte a templomból a liturgiai misztériumot. A racionalista protestantizmus meg épen keleti mitológiai hatásnak tartja Krisztus mennybemenetelének tanát. 1602-ben megjelent művében már Magyar is gúnyolódik az áldozócsüörtörtöki liturgiai misztérium és a *falegény* fölött.

A *falegény* szóra még egy adatot közölhetek. Draskovich György pozsonyi prépost, mint főesperes, 1634-ben egyházlátogatást végzett Pozsony vármegyében. Látogatásáról írt jelentése megvan Esztergomban a primási egyházi levéltárban. Boldogfalva búcsújáráshelyen a prépost — mint maga följegyezte — kérdezősködött, hova lettek az egyházi szerek. Egy Farkas Jakab nevű vén róka, egyébként aposztata, azt felelte, hogy az apácák mindent Pozsonyba vittek, „etiam *Fa legint*, Crucifixum ea voce petulanter significans.” Draskovich a vakmerő hitehagyottat kikergette a templomból. (L. MSion 1891:758.) Farkas uram a 'feszületet' illetve a *falegény* gúnyszóval. A katolikusok régebben *eteven feszület*-nek mondták a „corpus”-szal, vagyis Krisztus alakjával bíró feszületet.

A *falegény* szó e szerint kétféle jelentéssel fordul elő a régiségben.

A vallási gyűlölség termette e szót, épúgy, mint a Magyarinál szintén előforduló *fagalamb* szót. Magyar írja: „Az pünkösdi napi *fagalamb*nae (mint ha menyből a Z. Lelec iőne) ala botsatafa.” (I. h.)

A NySz. sem a *falegény*, sem a *fagalamb* szót nem ismeri.

TIMÁR KÁLMÁN.

December: décbunda. E két szó népetimológiás kapcsolatát valószínűvé teszik a már eddig ismert adatok is (MNy. III, 232, XI, 240; Nyr. XLIV, 185). Régi adatunk azonban kevés van róla. Pálly a István „Pazarlay és Szükmarkosy” című, a XVIII. század hetvenes éveiben írt vígjátékában olvassuk a következő helyet: „...mit jelent az a sok puska, pistol, köpönyeg, December, ládák, mellyeket itt a pitvarba láttam? talám hadba készül az Urad?” SZILÁDY ÁRON az IrtörtKözl.-ben (XVII, 40) közzétett szövegben kérdőjelet tesz a *December* szó mellé. Alkalmassint a *décbunda* őisével van dolgunk, a szövegkapcsolat legalább valamilyen utazóbunda-féle készsége sejtet. Minthogy Pálly a István színdarabja honosított fordítás Gottschednek a Deutsche Schaubühne V. kötetében lévő *Der Verschwender* és *Die Hausfranzösin* című darabjai után, az eredeti szöveg a jelentést kétségtelenné tenné. A Deutsche Schaubühne bizonyára megvan valamelyik budapesti könyvtárban.

TOLNAI VILMOS.

NYELVMŰVELÉS.

Nyelvművelő újságcikkek.

Elül, elülső. — A Magyarság Nyelvörének üzenetei közt mind a két szó meg van róva a villamos kocsik sután fogalmazott figyelmeztetésével kapcsolatban: „Télen ez az ajtó *elül* csukva tartandó.” Az *elül*-t *elől*-re javítják ilyen szellemes(!) megoklással: „Ha ez az ajtó *elül*, nyilván vízi járműnek képzei magát a villamos és léket kapott.” „Nekem meg a tyúkok jutottak eszembe, azok *ülnek el.*” Az *elülső*-ről pedig azt olvashatjuk uo., hogy „amolyan póriás tájszó, nem irodalmi”. (1929. júl. 7.)

Ezek a megjegyzések újra bizonyítják, hogy nyelvészkedni csakis történeti alapon lehet. A nyelvtörténet ismerője nem akadhat fönn az *elül* határozószón, mert jól tudja, hogy az *elől* a szónak régibb alakja, s ebből az újabb *elül* épen olyan hangfejlődéssel keletkezett, mint a régi *hától* alakból a *hátul*, *keről*-ből a *kerül*, *fordól*-ből a *fordul*. Az előbeszédben még járatos mind a két forma: *elől* is, *elül* is. Újabb irodalmi nyelvünk azonban különbséget tesz a két szóalak között: a hol? kérdésre *elül* felel, a honnan? kérdésre *elől*. (L. M. Helyesírás Szab. 35. pont. Akadémia.)

Az *elülső* is *előlső* volt régen, de 'primus' jelentéssel: „Kyk-kezewl *elewsew*: quorum primus” (EhrK. 2). „Kiralnac *előlső* feiedelmi közzől: primus de regiis principibus” (BécsiK. 62, MünchK. 50) (vö. NySz.). 'Anterior' értelemben az *előlső* szó a NyÚSz. szerint Bugáttól való, úgyszintén a *mellső* is. A nép — úgy látszik — egyáltalán nem mondja, hogy *elülső*. A MTsz. egyetlenegy idevágó adatot közöl Gyöngyösről [Előlső] *Elésső* címszó alatt: „Szeptember *elésején*.” A népnyelv az *elülső* szót az *első*-vel pótolja: négy lábú állatnak *első* lába van meg hátulsó lába, kocsinak is *első* meg hátulsó kereke, *első* ülés meg hátulsó ülés van rajta; s az *első*, *első* szónak már a régi nyelvben is megvolt ez a 'vorder-' jelentése (vö. NySz.,

OkISz.). Egy szó, mint száz: az *elülső* épen nem „pórias tájszó“, és nem érheti semmi gáncs.

Csupáncsak. — A fentebb említett helyen azt is írja a Magyarságnak egyik levelezője, hogy a „*csupáncsak* helytelen. Minek csámcsogni, amikor nem kell?“ A rovatvezető helybenhagyja a megrovást: „A tsupán-tsak és a tsak-tsupán, tsak-ugyan, tsupántsak tsámtságok szava. Ne tsámtságjunk!“

Ez már egy kissé sok a nyelvörködésből! Pedig mily bölcsen mondja uo. a rovatvezető: „Ne engedjük szegényíteni a nyelvet. Hadd válogathassunk a szavakban, ha már megvannak.“ Nos, a *csupáncsak* legalább száz éve, hogy megvan: a XIX. század elejéről való a legrégebb adatunk (EtSz.). Természetes módon is keletkezett, a szóképzésnek ősrégi eszközével, a szókettőzéssel. Ilyen erősítő, nyomatékosító szóismétlés vagy szószaporítás nagyon sok van nyelvünkben: *telides-teli, folyton-folyvást, nőttön-nő, véges-végig, körös-körül, hírnév, búbanat, dűsgazdag, való igaz, csupa merő, mert hiszen, míg ellenben* stb. Petőfi még ezt is írja a vándorszínésről: „Meleg ruhája nincs ugyan, | *De mindazáltal* éhezik.“ (Téli világ.)

A megrovóknak — úgy látszik — hangesztétikai aggodalmak vannak a *csupáncsak* szóval szemben, azonban pórul jár-nánk, ha a „csámcsogás“ rút szokásának kipusztítása címén ki akarnánk küszöbölni nyelvünkben minden olyan szót, amelyben a cs hang kétszer fordul elő. A zengzetes olasz nyelvben is épen elég a „csámcsogó“ szó, — ne siessünk hát a kitagadással! Csámcsogjunk csak bátran tovább: a *csupáncsak* egészen jóra való eleme szókészletünknek. A *csakcsupán* alkalmasint csupáncsak a rovatvezető alkotása, szótárban legalább nem találni nyomát.

Acsarkodik. — Azt is olvashatjuk az előbb idézett helyen a Magyarságban, hogy „ez a szó is a csámcsogók rendjéből való“. Ne *acsarkodjunk* tehát, hanem legföljebb *agyarkodjunk*, mert a vaddisznó fegyvere az *agyar*, nem az *acsar* (!). A rovatvezető ezt a szót szerencsére már nem engedi kiközösíteni a magyar szókincsből, de úgy vélekedik róla, hogy „afféle mókás szó. Hangutánzó.“ „Tréfás játékosság“ van benne.

Szótáraink szerint (CzF., MTsz., EtSz.) az *acsarkodik* népies alakváltozata az *agyarkodik* szónak. Mókázás azonban aligha rejlik benne, hiszen a „tréfás játékosság“ nem is fér össze az *agyarkodás* fogalmával.

Izléstelen beszédmodor. — Ilyen cím alatt BÜKKY MIHÁLYNÉ méltán kiérdemelt megrovásban részesíti azt a „pesti“ nyelvszokást, hogy újabban még hölgyeink is szeretnek lépten-nyomon durva szavakat használni, és így beszélnek: Rém sokat *röhögtem*. Úgy *rohantam*, mint egy *ló*. Te *dög*! Te *bestia*! (Barátnőnek enyelgő megszólítása!) Te *ronda*! Te *aljas*! Te *hülye*! Te *dísznő*! Ó én *marha*, *ökör*, *barom*, *hülye*, *állat*! *Kirúgtam* azt a *dísznőt*. (E helyett: Kitettem a szűrét, kiadtam az útját.) A z a r c o m helyett: a *pofám*, *cigaretta* h. *bagó*, enni h. *zabálni*, meghalok h. *félfordulok* vagy *megdőglöm*, elmentem h. *meglőttem* stb.

E kevéssé épületes sorozatot még megtoldhatjuk azzal, hogy egy „úri hölgy“ ilyen szavakkal indult el kisleánya keresésére: „Megyek a *kölykőm* után.“ — Ne „menjünk utána“! NAGY J. BÉLA.

Aposztrofál. A 8 Órai Újságnak egy törvényszéki tudósításában háromszor is előfordul ez a szó (1928. dec. 28.). Az egyik tanú szóba hoz valamás közben valami Pap László nevű egyént. „Ki az a Pap László? — kérdi most az elnök. A tanú az *apostrofált* név viselőjének sem foglalkozását, sem lakcímét nem tudja. — „A védőnek N. állandó mosolyára vonatkozó kérdése indirekt úton a törvényszéki tudósításokat is *apostrofálta*.“ — Az ügyész: „Ki jelentette Önt be tanúnak? Talán elment X védő úrhoz? X védő: „Engem ne tessék *apostrofálni*, én ezzel a tanúval sohasem beszéltem.“ — E mondatok olvastán önkénytelenül fölvetődik az a kérdés, voltaképpen mi is hát az *apostrofál* szónak pontos jelentése.

TOLNAI Magyarító Szótára a következő jelentéseit ismeri: '1. megszólít, felszólít, szavakat intéz vkihez, (szóval) hozzáfordul; — 2. megnevez, nevét említi, céloz, célzást tesz vkire, hivatkozik vkire, idéz vkit, említi, fölemlít vkit; — N-et *apostropháló* része a beszédnek: N-re vonatkozó, célzó, utaló. A védő idézett tiltakozó mondatában tehát a második helyen értelmezett jelentése van a szónak: „Engem ne tessék *apostrofálni*“ a. m. 'engem ne tessék megnevezni, az én nevemet ne tessék említeni'.

Révai Nagy Lexikona még más árnyalatát is tudja szavunk jelentésének: 'valakihez (távollevőhöz), intézi szavát, valakire rátámad, valakit kérdőre von'. KÖRÖSI SÁNDOR Olasz-Magyar Szótárában is megtaláljuk az olasz *apostrofare* szónak hasonló jelentését: 'beszédközben váratlanul, szenvedélyesen valaki ellen fordul; rátámad valakire'.

E jelentésmegállapításokból annyi világos, hogy *apostrofálni* csak valakit szokás, valamit nem (legfőljebb meg személyesített dolgot); ennél fogva nevet („*apostrofált* név“) és törvényszéki tudósításokat nem lehet *apostrofálni*. Tehát ez a két szóhasználat hibás, azonban jelenlévő és távollevő személyeket egyaránt *apostrofálhatunk*. HATZFELD—DARMESTETER—THOMAS így értelmezi az *apostrophe* szót: 'Mouvement oratoire, par lequel on interpelle tout à coup une personne présente, un être invisible, une chose qu'on personnifie, etc.'

De még egy jelentése van az *apostrofál* szónak. Minthogy az *apostrophe* a betűkihagyást (hangkilökést, elisiót) jelző helyesírási jelnek is neve, szót is lehet *apostrofálni*, s ez azt jelenti: 'hiányjellel ellátni', pl. *gazd'uram*, a régiségben: *a' ház* stb. HATZFELD—DARMESTETER—THOMAS szerint a franciában már elavult az igének ez a nyelvtani jelentése. Azt hiszem, a magyarban sem valami gyakori.

N.

A fölírtos kövekről Mátyás palotája előtt. F. G. a szerkesztőséghez intézett levelében kifogásolja a jelző értékű határozót a jelzett szó mögé helyező efféle szerkezeteket: „A fölírtos kövekről Mátyás palotája előtt ír Mommsen. N. N. *kitűnő értekezése a baktériumokról* eldönti azt a kérdést. *Hangulatáról a Szent István-dómban* az a benyomása volt.“ Úgy véli, hogy ezek a mind sűrűbben előforduló szerkezetek egyrészt németesek, másrészt pedig olykor félre is érthetők. Azt kérdezi, mit szól mindehhez a nyelvtörténet.

Feleletünk a következő: A nyelvtörténet szerint régi nyelvünkben ilyenkor csakugyan előre volt téve a határozó, mégpedig rendszeren a *való* vagy a *levő* igenév fűzte hozzá a főnévhez. Ősi finnugor szerkezet ez, és épen megfordította az indogermán nyelvek hasonló szerkezetének: *Rómába való érkezésünk* | *unsere Ankunft in Rom* | *our arrival in Rome* | *notre arrivée à Paris* stb. A *való* helyett néha más kapcsoló igenevet használunk: „A baktériumokról *szólo* értekezés. A Szent István-dómban *átélt* hangulat.” Némelykor *-i* képzős melléknévvé alakítjuk át a határozót: „A Mátyás palotája *előtti* föliratos kövek.” De minden hozzátoldás nélkül is elül lehet a határozó: „Szavaira válaszolás helyett. Az idegenek hazánkba telepítése. Az elemek egymásrahatása. [A kérdéstevő példái.] Rómába érkezésünk. Az Istennek emberré létele.” Ez a tömörebb szerkezet is megvolt már a régi nyelvben. A határozót indogermán módra hátravető szerkezet föl-fölbukkan ugyan a régiségben, de csak a nyelvújítás óta lett nagyobb keletje, minden bizonnyal a német nyelv hatása alatt. Rövidsége miatt szebbnek és ügyesebbnek tartották, mint a *való*-t minduntalan ismételtető hosszadalmasabb, nehezebb régi szerkezetet. Jeles íróink is elég gyakran írnak effélet: „Nem kér emlékül oszlopot ércből.” (Vörösmarty.) „Egész úton hazafelé azon gondolkodám.” (Petőfi.) „Mintha zápor esnék piros kalárisból.” (Arany János.) Az új szerkezethez lassanként annyira hozzászoktunk, hogy egyszerűbb esetekben föl sem tűnik: „Törökvilág Magyarországon. Szabadság a hó alatt. A magyar nemzet története regényes rajzokban. Kísértet Lublón. Pipacsok a búzában. Magyarország lovagvárai regékben. A Noszty-fiú esete Tóth Marival. Az osztrák-magyar monarchia írásban és képbén. Varjú a toronyórán. Tüzek az éjtszakában. Vihar egy pohár vízben. Utazás a föld körül nyolcvan nap alatt. Bevezetés a nyelvtudományba. Ugrás a sötétbe. Küzdelem a létért. Tekintettel a kedvező körülményekre. Stb.” Mindazáltal jól tesszük, ha nem feledkezünk meg az eredeti magyaros szerkezetről sem, annyival inkább, mert ez mondatba beleszőve is mindig félreérthetetlenül világos. (A kérdésre vonatkozó fejtegetések összefoglalását l. SIMONYI, A jelzők mondatana 48—52.) N.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Görögbetűs magyar házasságkötő-forma. Az Akadémiai Értesítő 1915. évfolyamának 649—61. lapjain MELICH JÁNOS közölt egy cirillbetűs magyar nyelvű gyóntatótűkröt a XVIII. és XIX. század mesgyéjéről, amely valamelyik alföldi görög-keleti egyházban volt használatban. Ennek párjául itt közlök egy ugyanabból az időből való görögbetűs házasságkötő-formát.

A kecskeméti görög-keleti egyház könyvtárában van I. 48. a. jelzés alatt egy Velencében 1793-ban megjelent 'ΑΓΙΑΣΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΕΤΑ című görög nyelvű szerkönyv. Ennek előzéklapjára van beírva egykorú kézzel a következő szöveg:

- Προσφώνησις τῆ ἱερέως πρὸς τὰς μελλον [8 = ου]
 τας συζευγῆναι, ἔγκαριζί [3 = στ]
 πρὸς τὸν Νυμφίον
 „A'γκιάτοκ - ἰμμάρ - ἔγκι μάσινακ
 5 γόμπ - κέζετεκετ'
 Εἶτα λέγει πρὸς τὸν Νυμφίον [9 = εἰ]
 „A'σστ - κείρτεμ- τιουλετ διου- λε-
 γκινυ χόγκι - ἔζεν σεμιλίεν - κί-
 βιόυλ ἀκίνεκ κέζητ - φόκοτ,
 10 μάσι Ῥ'λλεν σεμιλ-νήλ, νιντζεν
 9 χίτετ, κέζετ, βάγκι γέγκετ,
 χαζασιάγκ φείμπεν
 καὶ ξαναρωτᾷ αὐτὸν ἐκ δευτέρου
 Σσερετέτ-εἰ σσίθετμπιόυλ-ἔ
 15 σστ-ᾶ σεμιλτ; Ῥ'σιζεν-τιουρ

Fordítása, illetőleg átírása.

A pap megszólítása a házasságra lépőkhöz magyarul.

A vőlegényhez:

„Adjátok immár egymásnak jobb kezeteket.“

Ezután ezt mondja a vőlegénynek:

„Azt kirdem túled vűlegíny, hogy ezen szemílyen kívűl, akinek kezit fogod, más illen szemílníl nincsen-i hited, kezed vagy jegyed házasság fejiben?“

És rámutatva másodsor:

„Szereted-i szivedbűl ezt a szemílt? Istentűl“

*

A csonkán végződő szöveget görög anyanyelvű pap írta ki a maga használatára a református Agendából. Nyelvjárására jellemző az *i*-zés (*kirdem*, *vűlegíny*, *szemíly*, *kezi*, *-i*, *feiben*) és az *ü*-zés (*túled*, *vűlegíny*, *szivedbűl*, *Istentűl*). A *ly*—*l* cserét nem lehet biztosan megállapítani, mert *illen* és *szemíl* mellett *szemíly* is előfordul benne. Mindezek alapján *szövegünk* az alföldi nyelvjárásba sorolható.

Kérvény Bocskai Istvánhoz 1606-ból. Joannis Keczkemeti Zigidien. Iupplicatio ad Principem St. Boekay, Anno 1606 menfe Majo. Kegmes Vram felgk alazatoffan ielentem; Ertuen az felgd es az nemes orzagh vegezefet, hogý valakinel valami Nemet adoffagh uolna, azt az felgd tarhazaba fogiatkozás nelkol be zolgartatna, enis felgdk alazatos zolgaia nem akartam halgataffal el mulatno[m] Bechben Hirftetter Georginek vagiok f 100 ados, melliet enis mint az felgd teób hiuei be zolgartattam uolna

felgdk, de Iften bizonifagom hogÿ annira iutottam az fok kulomb
külömb fele karuallafok miat es az Tataroktól valo rabfagom
miat hogÿ¹ nem hogÿ azt az 100 ftot felgdk megh adhatnam de
megh az tefti ruham fncien oli mod[on] az mint kellene. Keöniör-
gök azert alazatoffan felgdk mint kegmes Vramnak megh tekint-
ven felgd mind az Iftent f mind az en fogiatkozot állapotomat
meltotzaffek felgd kgmeffen ennek[em] azt az adoffagot megh
engedni; kit felgdk mint kgmes Vramnak hiüsegefen zolgal-
haffak megh.

[Kecskemét város levéltárából.]

Hajnóczy Iván.

NÉPNYELV.

A zemplénmegyei Tolcsva régi határrész-elnevezései.

(A község XVII—XVIII. századi kéziratos jegyzőkönyveiből.)

Antalka. — 1701: a *Kutpatkán* (vulgo *Antalka*). 1727: Antalka nevű Promontoriumon.

Bábakút. — 1701: az Tolesvay *Varhegyi* (vulgo *Baba kúti*) szőlőnek. 1703: Az my *Varhegyi* (vulgo *Babakúty*) Promontoriumunkon. 1718: *Babakuta* nevű Promontoriumon. 1735: *Csuka, Varhegy* és *Bábakút* nevű Toltsvai Hegyeken.

Bakó. — 1797: *Bakó* szőlőnek árából.

Bánya. — 1724: *Kutpatkai*, vulgo *Bánya* szőlejének.

Bartalus. — 1663: az mi *Kutpadka* (vulgo *Bartalyus*) nevű hegyünkre. 1671: *Bartalus* nevű Promontoriumjan. 1690: *Kutt Patka* vulgo *Barthalus* hegyen.

Bellő. — 1727: N: Tolesvai Promontoriumon vulgo *Bellő* nevű ültetés szőlöcskejeket [igy!].

Beszkéd. — 1793: a *Beszkédi* Promonthoriumon.

Bik-oldal. — 1701: *Előhegyen* vulgo *Bikoldal*. 1704: *Som* nevű és *Bikoldali* szőleit. 1726: az kis *Varhegy* és *Bik oldal* nevű rész szőlőknek.

Boglyos. — 1715: *Boglyos* nevű szőlleje.

Borjú. — 1782: *Borjú* nevezetű Promontorium.

Ciróka. — 1660: a Tolesvaj *Cyrokabeli* Szőlőnek. 1701: a *Czirokaban* lévő *Tallyay* nevű szőlőnek.

Csető. — 1670: az mely földeket... vet volt az *Csetőn*. 1697: *Kútpatkay* (vulgo *Csető* nevű) szőlőjenek.

Csoma. — 1725: A *Kutpatkan* lévő *Csoma* Szőlőt. 1729: ugy mint az *Kutpatkán* a *Csoma* szőlőnek fele.

Csuka. — 1735: *Bábakút* al.

Csuszka. — 1701: a *Paczok* allyaban lévő *Csuszka* szőlőt.

Csutka. — 1793: a *Csutka* nevezetű szőlő.

Dorgó. — 1769: *Dorgó* nevű szabad szőlejének.

Előhegy. — 1661: az *Előhegy* Szőlőnek [igy!] felet [olv. felét]. 1701: *Bik-oldal* al. 1702: Tolesvai *Előhegyen* lévő *Lajos*

¹ E szó át van húzva.

nevű saját szőlőmőt [!]. 1729: az *Elő Hegyen* lévő *Ráska* nevű szőlőnek. 1733: a Tolcsvai *Előhegy* vagy is *Venhegy* nevű Promonthoriumon vulgo *Siska* nevezetű szőlőt.

Fabényi. — 1767: Egyik *Fabényi* másik *Ókrös* nevezetű szőlőjek. *Fövenyes.* — 1759: *Fövenyes* nevű . . . szőlőjéről.

Fülemile. — 1769: *Gógánykán* levő *Fülemile* nevezetű szőlőjének.

Füstös. — 1672: az *Füstös Szőlőt* ell adta . . . azon *füstös* szőlőbeli egész jussokat. 1771: *Füstös* nevezetű Tolcsvai Promonthoriumon.

Gatya. — 1771: az Tolcsvai . . . *Gatya* nevezetű szőlőjét.

Gilányi. — 1795: a *Gilányi* Promonthoriumon *Petrik* nevezetű szőlőben.

Gógányka. — 1769: *Fülemile* al.

Gyopáros. — 1659: *Gyopárosj* szőlő. 1729: a *Gyopáros* tetőn *Herbulya* nevű szőlő.

Hegyi. — 1702: *Kut patkán* (vulgo *Hegyi*).

Henderke. — 1727: az *Henderkén* levő ültetés szőlőjét.

Herbulya. — 1729: *Gyopáros* al.

Kádas. — 1742: az *Kadásban* [így!] való szőlőjét.

Kecser. — 1734: a Szőlőben mely *Keczer* szőlőnek hivattatik.

Kozdomb. — 1795: a *Kozdombi* szőlőknek fele részei.

Köppödék. — 1693: az *Várhegy köppödékben*.

Kútpatka. — 1659: a Tolcsvai *Kútpadkai* szőlő. 1663 és 1690: *Bartalus* al. 1690: az *kut patkán Törödsdi* nevű szőlőmnek . . . Hogy azon *Törödsdi* nevű szőlőmnek . . . a' fellyeb meg irt *Törödsdi kut patkai* szőlőről. 1697: *Csető* al. 1700: *Antalka* al. 1702: *Hegyi* al. 1707: a' *Petreselymes* szőlőtül, mely vagon a' *Kútpatkán*. 1713: a Tolcsvai *Kút patkán* a *Térhegyen* situatott két darabb szőlők. 1724: *Bánya* al. 1725 és 1729: *Csoma* al. 1726: *Kis Kútpatka* nevű szőlőt.

Lajos. — 1702: *Előhegy* al.

Malomhegy. — 1725: az *Malomhegyi* ültetes szőlőskejét. 1726: *Malom-hegy* nevű Promonthoriumon.

Mandulás. — 1701: *Mandolas* nevű szőlőnek. 1723: északrul *mondolás* szőlők. 1763: *Felső Mondulási* szelejét [így!].

Mulató. — 1767: *Mulató* nevezetű szőlője.

Nagykő. — 1698: az *Várhegyen* a *Nagykűnél*. 1713: a *Nagy Könél*.

Ókrös. — 1767: *Fabényi* al.

Pacok. — 1701: *Csuszka* al.

Patkó. — 1792: a *Patkoi* szőlő.

Petreselymes. — 1707: *Kútpatka* al.

Petrik. — 1795: *Gilányi* al.

Ráska. — 1729: *Előhegy* al.

Seres. — 1672: Az *Seres Szőlőbeli Portiocskajat*.

Serföző. — 1768: olim *Szirmaiana Serföző* nevezetű . . . szabad szőlőjét.

Siska. — 1733: *Előhegy* al.

Som. — 1698: *Som* nevű szőlőjétül. 1704: *Bik-oldal* al. 1727: *Som* nevű Tolcsvai Szőlőjével.

Szent-vér. — 1660: *Szentver* Szőlője mellet. 1710: a *Sz. Vér* nevű szőlőt.

- Tállyai.* — 1701: *Ciróka* al.
Térhegy. — 1713: *Kútpatka* al.
Törösdí [így!]. — 1690: *Kútpatka* al.
Varga. — 1667: *Varga* nevű szőlőtől.
Várhegy. — 1682: *Várhegy* Szőlőnek. 1693: *Köppödék* al.
 1698: *Nagykő* al. 1701, 1703 és 1735: *Bábakút* al. 1706: *Várhegyi*
Villám nevű szőlőt. 1726: *Bik-oldal* al.
Vénhegy. — 1733: *Előhegy* al.
Villám. — I. alább.

*

Ez elnevezések közül ma is hivatalos dülőnevek: *Bellő*, *Bik-oldal* (a: *Bikk-oldal*), *Boglyos*, *Csető*, *Előhegy*, *Gilányi*, *Gyopáros* (ma: *Gyapáros*), *Kútpatka* (a nép ajkán inkább *Kurpatka*, mondják *Kulpatka*-nak is; egy rég elpusztult *Kútpataka* nevű község helyén), *Malomhegy*, *Mandulák*, *Nagykő*, *Térhegy*, *Várhegy*. — Ma is meglévő, de nem hivatalos elnevezések: *Bartalus* = *Térhegy*, *Fabényi* = *Előhegy*, *Mulató* = *Malomhegy*, *Patkó* = *Bellő*. — Dülőrészek: *Antalka* a Kútpatkán kb. 30 hold, *Bábakút* a Boglyosban kb. 15 hold, *Bakó* az Előhegyen kb. 12 hold, *Bánya* a Kútpatkán kb. 10 hold, *Beszkid* (ma: *Beszkid*) a Mandulásban kb. 20 hold, *Borjú* a Kútpatkán kb. 20 hold, *Ciróka* a Gyapároson kb. 50 hold, *Csuka* a Mandulásban kb. 2 hold, *Dorgó* a Kútpatkán kb. 6 hold, *Fülemile* (ma: *Fülemüle*) a Mandulásban 40 öl, *Gatya* a Boglyosban kb. 6 hold (középe terméketlen, csak a két szélén van szőlő, s ily módon úgy fest, mint két szár, innen kapta nevét), *Gógányka* (ma: *Gógánka*) a Mandulásban kb. 40 hold, *Henderke* a Térhegyen kb. 8 hold, *Herbulya* a Bellőn kb. 4 hold, *Kádas* a Várhegyen kb. 30 hold, *Kecer* a Bikk-oldalon kb. 5 hold, *Kozdomb* a Bellőn kb. 20 hold, *Köppödék* (ma: *Köpedék-tető*, igen rossz parlag) a Várhegyen kb. 15 hold, *Ókrös* a Gilányiban kb. 11 hold, *Pacok* a Gyapároson kb. 5 hold, *Seres* (ma: *Sereske*) a Kútpatkán kb. 11 hold, *Serföző* a Malomhegyen $\frac{1}{4}$ hold, *Siska* a Várhegyen kb. 3 hold, *Som* a Bellőn kb. 7 hold, *Szent-vér* a Kútpatkán kb. 24 hold. — Ma már ismeretlen nevek: *Csoma*, *Csuszka*, *Csutka*, *Fövenyes*, *Füstös*, *Hegyi*, *Lajos*, *Petrezselymes*, *Petrik*, *Ráska*, *Tállyai*, *Törösdí*, *Varga*, *Vénhegy*.

Van végül egy kb. 8 holdas terület a Várhegy nevű dülőben, melyet a lakosság ma *Villám*-nak nevez; ez volt a neve 1846-ban is: „A *Villámi* örzésben fekvő 's mintegy száz kapásnyi nagyságú *Pulya* nevezetű dézmaadó szőlőnek.” Azonban egy 1767-iki adat *Villám*-nak nevezi: „azon *Villám* szőlő tetejének közepi tájzatúl fogva . . .”, s egy még korábbi adat a következőket mondja: „Ai. 1706. 12. Martij. Nemz. V. *Villám* János Uram, és Nemzetes Deli Sára Asszony. Tekint. 's Nztes Fay Ferencz Uram házas társa, per modum et formam solennis protestacionis, prohibitionisque et inhibitionis detegálván manifestálljak [így!], ncmimbus et personis propriis, ugy mint N. Tólesva nevű Városnak Várhegy nevű Promonthoriumon (melly vagyon N. Zemlyen [így!] Vármegyében) situalltatot *Villám* ősi szőlőhöz igaz vérek és unokák, miképpen felső már régen el múlt esztendőkbekben Néhai *Villám György* Uram osztály szerint birván a' meg nevezet Várhegyi *Villám* nevű szőlőt . . .”

A ma *Vidlám*-nak nevezett határrész tehát a XVII. sz.-ban egy *Villám György* nevű nemes tulajdona volt, s ő is (minden bizonnyal őseitől) osztály szerint bírta azt. Tehát így a szóban forgó terület egykori gazdájától kapta nevét. Ilyen kétségkívül tulajdonnévi eredetű elnevezések még: 1695: *Szabo Mihály* nevű szőlő | 1733: az el maradt *Hejtzei Gergelly* Jószágban | 1707: a neki jutot *Csoma Ferencz* Teleken levő Meszárszék. A mi jegyzékünkben előforduló *Csoma-szőlő* is csak a *Csoma* családtól vehette nevét. — S jegyzékünkben több ilyen származású dülönév van; ilyen lehet pl. az *Antalka, Bakó, Fabényi, Gilányi, Lajos, Petrik, Ráska, Tállyai, Tórósdí, Varga* is.

Tehát nemcsak magyar város-, falu-, folyó- stb. nevek, hanem határrész-elnevezések is lehetnek tulajdonnévi eredetűek. Ez a megállapítás semmiesetre sem vonatkozhatik csupán Tolcsva határára, csak a kutatás még nem terjedt ki ez irányba.¹

JUHÁSZ JENŐ.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szinnyei József kitüntetése. A napilapok már közölték azt a bennünket rendkívül kellemesen érintő hírt, hogy a Finn Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta SZINNYEI JÓZSEF ny. egyetemi tanárt, az országgyűlés felsőházának tagját, Társaságunk elnökét.

Erdemesebb embert nem érhetett volna ez a ritka és szép kitüntetés. SZINNYEI a magyar és összehasonlító finnugor nyelvtudomány eredményes művelésével európai hírnevet szerzett magának, s ezenkívül itthon is, Finnországban is mindenki őt tekinti az egymástól messze szakadt két testvér-nép összetartozásának leglelkesebb, leghivatottabb hirdetőjéül, érzelmi és tudományos kölcsönhatásának áramadogatójául. Mi évtizedek óta az ő szájából tanulunk finnül, az ő könyveiből szeretjük meg az ezer tó országát, népét, a finnek 49 éve az ő nyelvtanából tanulnak magyarul, az ő írásaiból ismerik a magyar földet, a magyar életet, s végül az ő megbízható kalauzolására bízta magát az az idegen tudós is, aki mindkettőnk közös kincsének, nyelvünknek ősi rokonságáról óhajt felvilágosítást. — Kunnia sille, jolle kunnia tule!

Nagyérdemű elnökünk kitüntetésének valamennyien szívből örülünk és további működésére Isten áldását kérjük. I. S.

† U. T. Sirelius. (1872—1929.) Mintha a kalevalai Louhi átka fogant volna meg: PAASONEN, KARJALAINEN, OJANSUU és A. AARNE után most SIRELIUS is kidőlt a sorból, a finn tudomány harcosainak első sorából. A modern finnugor néptudomány egyik úttörőjét és legszorgalmasabb munkását vesztítettük el benne, akinél még Finnországban is kevesen tettek többet az enyészetre ítélt ősi népműveltség gyérülő emlékeinek megmentése érdekében.

¹ SZILY ZOLTÁN tolcsvai főjegyző és CZIRÁKY JÓZSEF pénztáros uraknak hálásan köszönöm, hogy a község régi jegyzőkönyveit rendelkezésemre bocsátották és a határrészek mai helyzetéről tájékoztattak.

Szülőföldje, Jääski nyelvjárásának mondattani sajátosságairól irt ifjúkori dolgozatát nem számítva, élete egész munkásságát a finn és finnugor etnográfiának szentelte. Gyűjtött, rendszerezett és földolgozott. Tárgyszeretetét, szervező tehetségét a Finn Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának mai gazdagsága, mintaszerű rendje dícséri, alkotó hivatottságáról pedig a szapora egymásutánban megjelent alapvető monográfiák és beceses összefoglalások tanúskodnak. Művei legnagyobb részét a helyszínén végzett tüzetes tanulmányokon épülnek föl s nem merülnek ki az anyag pontos leírásában, hanem mindig a kapcsolatokat, a történeti fejlődést igyekeznek megvilágítani, akár a finn népviseletről, szövművészetről, Finnország népi kultúrájáról, akár a vogulok és osztjakok kézművességéről, nyírkéreg- és bőr-ornamentikájáról, akár a finnugor népek rekesztőhalászatáról, primitív építkezéséről vagy vadászbogáról szólnak.

Mi magyarok is méltán gyászoljuk SIRELIUST, a tudóst és az embert egyaránt: nyelvésaládunk ősi életének avatott bújára s a magyarságnak jóban-rosszban őszinte barátja szállt vele sírba.
Zs. M.

Simonyi Zsigmond-emléktábla Veszprémben. November 3-án leplezték le a Simonyi Zsigmond veszprémi szülőházára illesztett emléktáblát. Az ünnepségen Veszprém társadalmá a tudományos testületek és társaságok, valamint a hatóságok képviselőivel élén nyilvánította kegyeletét a ritka szorgalmú, nem egy tekintetben úttörő és számos maradandó eredményben gazdag munkásságú nyelvtudós emléke iránt. A M. Tud. Akadémia nevében MUNKÁCSI BERNÁR, a budapesti Tudományegyetem nevében NÉGYESY LÁSZLÓ méltatta a két intézmény egykori jelesét. A tanítványok és a Magyar Nyelvőr kegyeletének a tolmácsa BALASSA JÓZSEF, a helsingforszi Finnugor Társaságé pedig SETALA EMIL volt.

Néhány megjegyzés helyneveink kérdéséhez.

(Válasz Melich Jánosnak.)¹

A helynévkutatásnak csak a településtörténet keretében van értelme és jelentősége. Egyik segédtudománya ugyan a nyelvészet, de lényegileg nem nyelvészeti studium, hanem a néptudománynak egy ága és mint ilyenrel bátorkodtam én is foglalkozni helyneveinkkel.

A néptudomány tulajdonképp most van kialakulóban és jelenleg bizonyos fokig még az emberrel foglalkozó tudományok határkérdéseinek a tudománya, aminek következtében épügy vannak kapcsolatai az archeológiával, történettudománnyal, földrajzzal, irodalomtörténettel mint az egyes nyelvekre vonatkozó tudományokkal is. Helynévkutatásaim során is ismételtelen vonatkozásba kerültem ezekkel a tudományokkal, azonban egy tudomány képviselői részéről sem tapasztaltam még azt az elké-

¹ Vö. MNy. 24, 7—10; 25, 244—52.

pesztó gögöt és a már gorombaságnak mondható megvető fölényességet, amit a magyar nyelvtudomány egyes képviselői velem szemben minduntalan kifejezésre juttatnak. Ez annál különösebb, mert segédtudományaim közül az irodalomtörténeten kívül a magyar nyelvtudomány az, amelyet nem autodidaxis útján ismertem meg, sőt — hogy úgy mondjam — többszörösen államilag vizsgázott magyar nyelvész volnék. És így tudom, hogy tennivaló a magyar nyelvészet terén még bőségesen akad, de azt is, hogy bizonyos speciálisan nyelvészeti feladatok elvégzését, más tudományok képviselői is már évtizedek óta hiába várják nyelvészeinktől. Ezzel szemben nyelvészeink egy csoportja a speciálisan nyelvészeti kérdések iránt — úgy látszik — minden érdeklődését elvesztette és a nyelvészeti formalizmus teljesen alkalmatlan módszusaival olyan kérdések megoldásán gyötrődik, amelyek legjobb esetben határkérdéseknek nevezhetők.

A nyelvészeti hypothezisekkel szemben Melich valami gyermeki naiv hithez hasonló bizalmat látszik a kívülállóktól megkövetelni. Ezt a naiv hitet azonban én már akkor elvesztettem, amikor először találkoztam össze a magyar nyelvtudománnyal: épen Melichnek a *rím* szóról való tanítását vettem át doktori értekezésemben és később kellett nem csekély bosszúságomra meggyőződnöm arról, hogy nem kfn. jövevény szó, hanem a nyelvújítási kor csinálmánya. Arra pedig senki sem tud garanciát nyújtani, hogy az ilyesmi nem fordul elő abban a nyelvészeti hypothezis-zuhatagban, amellyel az utolsó évtizedben a magyar tudomány elárasztódott. Bizony előfordul; az *Ung* folyónév bolgártörök etymológiája pl. azon alapszik, hogy M. helytelenül olvasta el Radloffnál az „hang kissé furcsa transcribálását: valószínűleg a jelmagyarázat 'wie englisch song' értelmezése vezette félre. És valóban nem lepődtem meg, amikor értesültem arról, hogy nem tud angolul. — Minden óvatosságom mellett is megesezt velem, hogy egy a *rím*hez hasonló dolgot mégis csak átvettem lehetőségként, pedig ez M. fejtegetéseinek épen egy alapvető nyelvészeti tévedése volt: a nagy folyók nevében előforduló -s szóvég magyarázatára analógikus -sz > -s hangváltozás nem tehető fel a magyarban, mert még azon helyneveinknél is megmaradt a szóvégi -sz, amelyek ilyen módon értelmet nyertek volna (két *Berkesz* nevű falunk is van pl.). Értelmetlen folyóneveknél ilyen hypothezis még szóba sem jöhet, így tehát a nagy folyók neveinek magyar hangalakja a szláv közvetítést egyáltalán nem zárja ki.¹ Mi maradt meg ezzel az Alföldön bolgártöröknek? A *Labore*? Ugyan!

Melichnek és iskolájának dolgozataiban a hypothezis és tény, a lehetőség, valószínűség és bizonyosság kategóriái közötti különbségek szinte teljesen elmosódnak. Egy-egy bolgártörök etymologia kedvéért néha egész hypothezis-halmazatokra van szükség, melyeket azonban csak a nagyon figyelmes olvasó vehet

¹ Sőt a **Tumiš* > *Tamiš* név a szlávban értelmes szó 'sötétes' jelentésben, amint a *tōma* 'tenebrae' fő tényleg gyakran fordul elő víznevekben (az alakra nézve fő. szerb *Topliš*, lengyel *Kalisz* helyneveket). Így tehát valószínű, hogy a *Temes* névalak épűgy szláv népetymologia eredménye, mint ahogy thrák-szláv népetymológiával magyarázza M. is a Temessel 20—40 Km. távolságban párhuzamosan folyó *Berzava* névalakját.

észre. Az ilyesmi alkalmat nyújt ugyan a kombináló-tehetség és a tudományos fantázia csillogtatására, de egy sovány, szimpla pozitív ténynek a bizonyító ereje gyakran mégis csak halomba dönti a legszebb konstrukciókat is. Ez így van. Melich iskolájának helynévmagyarázatainál ezenkívül súlyos hibaforrás, hogy nem a tényeket akarják megismerni, hanem bizonyítékokat keresnek a helynevekben 1. az Anonymus hitelességéhez, 2. a bolgártörök-magyar kontinuitás elméletéhez és 3. végül nemzeti kötelességüknek vélik Melich szavai szerint 'szláv etymológiák eltemetését'. Aki pedig bizonyítékokat akar találni, az bizony mindig talál és aki nem óhajt valamit észrevenni, az bizony nem látja meg. Melich ezenfelül még szerelmes is konstrukcióiba, és így nagyon hajlamos arra, hogy a kellemetlen tényeket hallgatással mellőzze. Erre néhány példa: A METSz. *Csatár* cikkében nincs megemlítve a legrégebb (1141/61), e helynév szláv eredetét felfedő, *Chitary* alakváltozat (vö. UJb. 9, 243), bár én ezt az alakot épen a METSz. *Baranya*-cikkének egy utalása nyomán találtam meg. A *Dombó* cikknél nincs megemlítve a pozsony megyei *Dombó* tót *Dubova* neve és az a körülmény, hogy korábban M. is szláv eredetűnek tartotta ezt a helynevet. A legutóbbi *Zobor* c. cikkben szintén nincs megemlítve, hogy korábban M. J. szintén a szláv *sъborъ* köznévből származtatta ezt a nevet. A *Zemplén* név tárgyalásánál nincs megemlítve, hogy Biharban is volt egy *Zemlen dombja* nevű hely (Csánki) stb. — A *Szalók* személynevet korábban M. J. is a szlávból származtatta — az idéztem (UJb. 9, 64) szláv-magyar helynév-megfelelés szerint teljesen helyesen —, jelenleg pedig megbotráncokzik ezen a magyarázaton.¹ Ha pedig *Szalók* és *Bogát* szláv nevek, akkor az Anonymusban bizony az általam felhozott többi, világosan szláv személynevekkel egyező, honfoglaláskorinak mondott magyar személynév is szláv (más etymológiát eddig senki sem tudott ezekre), az Anonymus 'hitelessége' azonban már a két első névvel is megbukott. — A *Gyalu* < *Jelov* etymologia már csak azért sem 'hihetetlen naivság', mert a *j* > *gy*-változás épen erdélyi és dunántúli dialektusokra jellemző (vö. MNy. 10, 347—53), a sopron megyei *Gyalóka* neve pedig a német *Jelwicken* elnevezés tanúsága szerint csak a szláv *Jelovika* névből származtatható. — A *Bellarad* névalakról (vö. MNy. 24, 7) pedig én sohasem állítottam, hogy 10—11. századi nyelvi forma — az csupán Melich nézete —, így tehát felesleges volt a kisorosz *g* > *h* hangváltozással kapcsolatban tudatlanságomon felháborodni.

Bizony nehéz kenyér Melich tudományos ellenfelének lenni, mert az még csak hagyján, hogy az embert leszamarazza, vannak kellemetlenebb 'ellenérvei' is. Ilyen az, hogy állandóan hirdeti, hogy fejtegetéseimmel súlyosan ártottam a magyarságnak. Ez nyilvánvaló képtelenség, mert hisz a helynévkutatásnak politikai jelentősége nincs és nem is lehet, aminthogy annak sincs, hogy Melich honfoglaláselőtti szlávjai véletlenül mind Magyarországnak azokon a területein lakoztak, amelyeket szláv államok megszállva tartanak. Ilyen a mellét büszkén verő

¹ Pais hypothézise (vö. MNy. 24, 163) török *a*: magyar *ou* hangmegfelelés indokolatlan feltevése miatt figyelembe nem jöhet.

Jorga is. Mi közöm hozzá és a kérdésnek az oláhokhoz? (Azt sem értem, hogy fejtegetéseim után mi cáfolni való akadna még Jorgának M. elméletén.) — Ilyen módon azonban tudományos kérdéseket nyugodtan, szenvedélyektől és indulatoktól mentesen megvitatni nem lehet. Ezért az ilyen nálunk eddig szokatlan érvelési mód ellen a leghatározottabban tiltakozom.

MOÓR ELEMÉR.

Egy-két helyreigazítás Moór Elemér „Válasz“-ához.

MOÓR ELEMÉR eddigi tulajdonnév-magyarázataiból az derült ki, hogy annak a tudománynak, amellyel a tulajdonnevek megfejtése a legjobban előmozdítható, még az elemeit sem tudja. Nem kellemes az ilyen dolgot kimutatni, de — tudományos kötelesség. S ezt a megállapításon a fenti válasz újabb adatokkal erősíti meg. Ezek az adatok:

A szláv (bizonyára szerb) *Tămîş* 'Temes folyó' Moór szerint értelmes szó, mert szerinte a szlávságban jelentése a. m. 'sötétes', s olyan képzés, mint a szerb *Topliš*, lengyel *Kalisz*. Hogy ez némileg is valószínűvé lehessen, Moórnak ki kellett volna mutatnia, hogy a szláv *toma* 'finsternis' szónak van vagy volt a szlávságban **tomyš* vagy **tomiš* 'sötétes' jelentésű származéka, amelyhez egy idegen nyelvi **Timis* (olv. *Timisz*) „népetimológiával“ hozzákapcsolódhatott. De amennyire a szláv nyelveket ismerjük, **tomy(i)š* alakulat nincsen s az emlékekből sem mutatható ki. Másrészt meg a Temesnek *Tibis* (olv. *Tibisz*) volt a neve, s ha bolgár-török *b > m* változást nem teszünk fel, még ha lett volna is szláv **tomy(i)š* névszó, nem volt mihez hozzákapcsolódnia.

Az én bizonyításomban fontos szerepet játszik a honfoglalás előtti *Samus* 'Szamos', **Kris* 'Körös', *Tibis* 'Temes', *Maris* 'Maros' folyók szóvégi *s-e* (olv. *sz*). Én azt mondom, hogy e szóvégi *s-ek* a szláv nyelvekben elestek volna, a magyarba pedig olyan nyelvből kerültek át, ahol megmaradhattak s így beleilleszkedtek az *us, űs ~ is* (mai *os, es ~ ös*) végű eredeti magyar víznevekbe. Moór azt állítja, hogy „*-sz > -s* hangváltozás“ nem tehető fel a magyarban, mert ez a *Berkesz* falvak neveiben sem történt meg. Ha e magyar lakosságú falvak (l. BALOGH, A népfajok 885, 893; Lexicon 1773.) nevei a magy. *berek* köznév származékai, akkor *sz-es* alakjuk mellett feltehető az *s-es* alak is (l. MNy. XXI, 52). De ez alakokat nem is kell feltennünk. A szatmármegyei *Berkesz*-nek ma is van, régen is volt *Berkes* változata [vö. LIPSZKY, Rep.: „*Berkesz* aliis *Berkes* . . . *Berkesz-pataka* aliis *Berkespataka*“; 1405: *Berkez*; 1475: *Berkes* (CSÁNKI I, 552)], míg a szabolcsmegyei *Berkesz*-re [Lex. 1773.; alakv. LIPSZKY, Rep.: *Berkész*] *s-es* adataink csak a régi nyelvből vannak [vö. 1361: *Berkus*, *Berkes* (CSÁNKI I, 511)].

Felmelegíti Moór a *Gyalú > Jelov* származtatást, sőt megfekteti a *Gyalóka > Jelovika* etimológiájával. Aki ilyen magyarázatot felállítani és ilyenek helyességében hinni képes, az sem a *Gyalú*, *Gyalóka* fejlődését nem tudja, sem a szláv *jedla* meg-*ika* történetét nem ismeri.

A kimutatottak védelmére nem szolgálhat az, hogy Moór „többszörösen vizsgázott állami magyar nyelvész“, vagy, hogy

én is sokat tévedtem és hogy nem tudok esetleg angolul; de még az sem, hogy a helynévkutatás lényegileg nem nyelvészet. Hogy azonban a helynévkutatásnak politikai jelentősége is van, a tekintetben itt csupán a tótokra, az osztrákokra, a szerbekre és az oláhokra hivatkozom. Egy tót tudós nemrégiben a többek közt — Moór kőkorszakbeli módszeréhez hasonlóan — azt írta, hogy *Tétény* a cseh—tót *Teta* szn. származéka; egy osztrák-német szerint a nyugatmagyarországi *Fidisch* honfoglaláskori németiséget bizonyító név; a szerb ERDELJANOVIĆ magyarázta — Moórhoz hasonló készséggel —, hogy a Bácska és a Marosköz földrajzi nevei a VI. sz.-től ott lakó szerbekről szóló bizonyítékok: hasonló szellemben írnak nyelvészetileg képzetlen oláh tudósok is. Ebből látható, hogy ők a földrajzi nevekről nem úgy gondolkoznak, ahogy Moór beszél. S mert másképp gondolkoznak s a földrajzi neveket ellenünk felhasználják, a mi részünkről e kérdésekhez csak tudással felvértezett szabad hozzászólni. Aki azonban e kérdésekhez olyan tájékozatlansággal, az elemi ismereteknek akkora hiányával szól hozzá, mint Moór, az — miként mult-kori cikkemben írtam — akaratán kívül igenis árt hazájának. Nekünk nem hazafias szólamokra, de elfogulatlan tudásra van szükségünk, mert a helynevekre vonatkozó kérdésekben a mi javunkon van az igazság. — Moór tehát saját magának és hazájának érdekében előbb tanuljon szorgalmasan, s akkor talán majd elfogadható tulajdonnév-magyarázatokat is fog nyújthatni.

MELICH JÁNOS.

*

Aki mint magyar szakos tanárjelölt az alapvizsgálaton nem tudja, hogy a szóvégi *aX* török vagy egyéb eredetű szavainkban *am* > *om* > *ó*-vá szokott fejlődni, s így a török *Solax*-ból a magyarban természetszerűen alakulhatott *Szolay* > *Szoloy*, illetőleg a magyar *-k* kicsinyítő képző hozzájárulásával *Szoloyk* > *Szalók*, az megbukik, vagy ha többszörös vizsgálói során ezt a kérdést szerencsésen kikerülte, akkor ... „néptudomány” címén a saját külön elveihez és céljaihoz szabott irányregényeket ír.

Egyébként — amint MNy. XXIV, 169 jeleztem — szándékom a *Szalók* névre vonatkozó vizsgálódásaim eredményeit előadni. Majd az alkalommal a Moór ELEMÉRTŐL nem ismert és megtanulás helyett kényelmesen lenézett nyelvtudományi érveken kívül genealogiai, birtok- és településtörténeti bizonyítékok segítségével a *Szalók*-ot a *Bogát*-tal együtt — remélem — sikerül kiemelnem abból a szláv vízőzönből, amely a Moór 'tudománya és elfogulatlansága' által átszakított gátakon keresztül elnyeléssel fenyegeti a magyar vonatkozású névanyag javarészét.

PAIS DEZSŐ.

Felolvasó üléseinket 1930-ban a következő napokon tartjuk: január 28. (közgyűlés), február 11., március 11., április 8., május 13., június 10., október 14., november 11., december 16.

A Magyar Nyelv I—XXV. kötetéhez készülő mutató a jövő év első felében jelenik meg. Tagjaink és előfizetőink 5 pengő előfizetési áron 1930. február hó végéig rendelhetik meg.

LEVÉLSZEKRÉNY.

27. **I. D.-nek:** A *magánvaló* szó nem új alkotás. A XVI. és a XVII. században a következő jelentésekben fordul elő: 'magán-, magános, külön(való)' és 'egyszerű'. (MOLNÁR ALBERT értelmezése szerint 'privus', KRESZNERICSÉ szerint: 'privatus, singularis'; l. NySz. II, 658, III, 956.) A szót kétszer újították föl a múlt században. Először BÁNÓCZI JÓZSEF újította föl, aki 1878-ban Lewes-fordításában Kant 'Ding an sich'-jének értelmében használta (l. Nyr. XI, 160), másodsor pedig SZINNYEI JÓZSEF, aki 1889-ben mint nyelvtani műszót 'konkrét' értelemben alkalmazta (Rendszeres magyar nyelvtan³ 26. l.) a korábbi szerencsétlen *összszzerű, össze-tes, összevont* helyett. A *magánvaló* szó mint a 'konkrét' egyértékese SZINNYEI könyveiből áterjedt egynéhány más nyelvtanba is. Az elnevezés mint az 'elvont'-nak ellentéte kétségtelven talált. Az 'elvont' valami u. i. „magában nincs meg, hanem csak mint valakinek vagy valaminek a tulajdonsága, állapota, cselekvése”, pl. *bátorság, betegség, csicsérgés* (SZINNYEI, A magyar nyelv¹⁴ 33 l.), ellenben 'konkrét'-nek azt nevezzük, ami *magában megvan* akár a valóságban, akár csak a képzeletünkben, pl. *oroszlán, fa, toll, tündér, kísértet*. A SZERK.

28. **S. P.-nak Zágrábban:** Kérdésére, hogy a *pajta* szó mely vidékeken van elterjedve, a következő felvilágosítást adhatjuk. A szó ismeretes a Székelységben, Szilágy m.-ben, Hajdú m.-ben, az egész Palócságban, Vas és Sopron m.-ben. Azonban a jelentése nem mindenütt ugyanaz. A Székelységben a m. 'istálló, akol, ól, disznóól' (l. SzD.², MTsz., Nyr. XXXVII, 10), míg a magyarság többi fent-jelzett részében a m. 'horreum, tugurium, scheuer, scheune, ein wirtschaftsgebäude' (l. KR., CzF., MTsz., stb.). E második jelentésben a székelyek a *csűr* szót használják. K. P.

29. **T. I.-nak Budapesten:** A kérdezett szavak közül *csalán, gyapjú* és *kender* honfoglaláselőtti bolgár-török nyelvi átvételek az ugyanazt jelentő bolgár-török *čalajan, džapaj* és *kändir* szavakból. *Len* szavunk X. századi átvétel az ugyanazt jelentő bolgár-szláv *lěno* szóból, melyre vö. orosz *лѣно* 'flachs, lein', lengyel *len*, latin *linum* stb. A kérdezett szavak közül *pamuk* s ebből *pamut* a legfiatalabb jövevény; ez a szavunk az oszmánli-török *pamuk* 'baumwolle' (innen szerb—horvát *pámuk* 'ua.') átvétele, s talán a XVI. sz.-ban került nyelvünkbe (első adataink rá a XVII. sz. elejéről vannak). K. P.

30. **R. F. írja:** A 'jejunium, Fasten' jelentésű szót az EtSz. rövid *ö*-vel *böjt*-nek, a NySz. ellenben hosszú *ő*-vel *böjt*-nek írja. (Tudtommal a mai köznyelvben csak hosszú *ő*-vel ejtik.) Emellett van azonban e szónak szinte az egész magyar nyelvterület népnyelvben (s ennek hatása alatt jórészt a köznyelvben is) *böt* alakja is. Kérdelem, hogy mi a szerkesztőség véleménye a *j* (ə: ɨ) hangú *böjt* ~ *böjt* és a *j* nélküli *böt* (> nyj. *büt*) alakok hangtörténeti viszonyáról.

31. Egy iskola tanári kara írja: *Hogyan kérdezzünk az állítmány után?* Ez a mondat vitát támasztott tanári karunkban, s a vita során két felfogás került egymással szembe. Az egyik szerint ez a kérdésforma szokatlan, idegen hangzású, magyartalan. Helyesebb volna ilyenformán: *Hogyan kérdezzük az állítmányt?* A másik vélemény szerint a kérdésnek mind a két módja helyes, de árnyalati különbség van köztük: csak olyasmi *után* kérdezzünk, aminek a létezéséről meg vagyunk győződve. Aki ezt vallja, az arra hivatkozik, hogy Arany János is így írja az eladó leányról a Családi Körben: *Három éve múltik, hogy utána kérdez.* — **Felelet:** A vitás szerkezet csakugyan ellenkezik az élő nyelvszokással és nyilván német mintára van szabva: *Wie fragt man nach dem Prädikat?* BOJUNGA német nyelvtanában (Deutsche Sprachlehre²) ilyen mondatokat olvasunk: „Nach dem Begriffe selbst fragt das hauptwörtliche Fürwort *wer, was*. Und zwar fragt *wer* nach Personen, *was* nach Sachen.“ (32. l.) „In allen Satzfragen steht das, wonach man fragt, an der Spitze.“ (87. l.) Ezzel szemben a NySz. tanúsága szerint a *kérd, kérdez* ige a régiségben sohasem járt az *után* névutóval, továbbá a népnyelvből sem lehet ezt a szerkezetet kimutatni. A háromszéki nyelvjárásból ilyen adatunk van: „kérd valakitől valamit v. valakit valamiről v. valami felől v. valami aránt“ (NyK. III, 9). De a mai köznyelvben és irodalmi nyelvben sem él a *valami után kérdez* szerkezet, még a fentebb említett jelentésbeli megszorítással sem, mert ámbár meg vagyunk győződve róla, hogy a kérdésről vitatkozók valóban létező személyek, mégsem lehetne kitéük *után kérdezni*, csupán *kitéüket* lehetne *kérdezni* vagy *tudakolni*. Arany maga is a közkeletű szerkezettel él a mentségül idézett verssora megelőző sorában: *Pirulva kérdezi tőle ... testvérbátyját*. A nyelvszokás megállapításának kérdésében nem lehet perdöntő a nyelvhasználatnak egy-egy kivételes, ritka formája, bármily nagy író művében fordul is elő. Például éppen Arany János *Az örök zsidó* cím alatt énekelte meg Ahasverust, a büntetésből örökké élő és vándorló zsidó legendás alakját, mégis *bolygó zsidó* ennek a neve. Különbözik van, aki a mondatrésze így teszi föl a kérdést: *Hogyan kérdezzünk az állítmányra?* Ebben a kifejezésmódban ilyenféle szemlélet lappang: „Hogyan kérdezzünk, hogy rátaláljunk az állítmányra? Hogyan tesszük föl a kérdést az állítmány megállapítására?“ Azonban a kérdésnek legszokottabb formái ezek: *Hogyan kérdezzük az állítmányt? Milyen kérdésre felel az állítmány?* N.

32. Cs. B.-nak és F. Gy.-nak: Érdeklődésükre közöljük, hogy a JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ-féle *Ó-magyar Olvasókönyv* (Tudományos Gyűjtemény 30. Pécs, a Danubia kiadása, 1929.) XLI + 308 lap megjelent és könyvtári forgalomban van.

Hibaigazítás. MNy. XXV. köt. 94. l. felülről 26. sor: *A XVIII. század első felében* — helyesen: *A XIX. század első felében* . . . (Ez különben a cikk egyéb helyeiből is világosan kitűnik; pl. a 91. lapon meg volt említve, hogy GRIMM 1822-ben kezdte használni sajátos írásmódját, a 93. lapon, hogy a XIX. században indítja meg a harcot, stb.) — Helyreigazítandó ugyan csak a 94. lapon alulról 9. sor: *például* — helyesen: *például*.

TARTALOM.

BALOGH JÓZSEF: Az őrlődál a „Moretum“-ban	291
BÁRCZI GÉZA: Két ó-francia jövevényszavunk hangtörténetéhez 181. — Iszik 214. — Tályá 263. — Furmint	338
BGH.: Leányintézet 80. — Olimpikon	146
CSEFKÓ GYULA: Magyarok Istene 49. — Az ország szíve 50. — Halánték 111. — Nebojsza 216. — Kófic 292. — Himlő 293. — A becézőnevek keletkezéséhez 368. — Meny	370
CSÜRY BALINT: A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajtáságai 11, 160. — Játszi felszólító alakok 128. — Szinér vár leltára 1559-ből 150. — Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásban 163. — Gyarmathi Sámuel levele Göttingából 258. — Pray György székely tájszavai 290. — Ószi harmat 293. — Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugocsai elisióhoz	343
ECKHARDT SÁNDOR: A magyarok francia neve 9. — Hásárt	294
ERDÉLYI LAJOS: Népnyelvünk tanulmányozásának történetéhez 129. — Magyar nyelvatlasz	211
GALGÓCZY FERENC: Az <i>ostábla</i> szó eredetéről 198. — Agasah	294
GOMBÁSSY IMRE: Kozmoymath	240
GOMBOCZ ZOLTÁN: Mi a mondattan? I. — Fonétikai kérdések	331
GULYÁS JÓZSEF: Nyelvében él a nemzet	372
GULYÁS PÁL: Sopron német nevének egy XVI. századi etimológiája	46
GYÖRFFY ISTVÁN: Hevesmegyei helynevek	70, 152
HAJNÓCZY IVÁN: Görögbetűs házasságkötő-forma 380. — Kérvény Boeckai Istvánhoz 1606-ból	381
VITÉZ HÁZI JENŐ: A soproni virágének	88
HORGER ANTAL: Sujt 51. — Rozvajtér 130. — A mozzanatos <i>-int</i> igeképző történetéhez 174. — A hangrész megszűntetésének kérdéséhez 252. — Mese, mese, meskete	372
HORVÁTH ENDRE: Lili	240
HOSZTÁK BORBÁLA: Tájszavak a szabolcsmegyei Vissről	236
I. S.: Szinnyi József kitüntetése	385
IVÁNYI BÉLA: Pótlék az Oklevélszótárhoz	148, 234, 310
JAKUBOVICH EMIL: Titkári jelentés 1928-ról	155
JÁNOSI JÓZSEF: Lehívni	160
JÓKAY ZOLTÁN: A kiegészülés a magyarban.	272, 357
JUHÁSZ JENŐ: Pofit, pofitos 53. — Félre-farag, faramék 134, 239. — A magyar <i>-ica, -ice</i> kicsinyítő képző 194, 268. — Erdélyi Lajos dr., Magyar nyelvi tanulmányok 231. — Gyüge, Nyéhá 373. — A zemplénmegyei Tolesva régi határrész-elnevezései	382
KLEMM ANTAL: A <i>pedig</i> kötőszó története	97
KNEZSA ISTVÁN: A magyar helyesírás a tatárjárásig	27
K. P.: XVI. századi magyar nyelvű nyomtatványok kiállítása Krakóban 62. — Szellet 160. — Lakós 230. — Külem 239. — Törzsneveink helyesírása 318. — Pajta. Csalán, gyapjú, kender, len, pamut	391
LOSONCZI ZOLTÁN: Áld 217. — Búcsú 218. — Három szövegmagyarázat	266
LOVAS RÓZSA: Rágalmaz	295

LUKCSICS PÁL: Drágfy János temesi ispán magyar nyelvű levelei 1524-ből	67
MELICH JÁNOS: Szepes és Poprád 34. — † Karácsonyi János 73. — Szeremle 109, 214. — Szoboszló 135. — Elemér 177. — Zobor 244. — Ilyen magyarok is vannak? 290. — Balaton folyó? 296. — Egy névmagyarosítás 297. — A <i>tót</i> népnévről 321. — Egy-két helyreigazítás Moór Elemér „Válasz“-ához	389
MÉSZÖLY GEDEON: Magyar <i>orr</i> ~ vogul <i>ur</i>	328
M. J.: Üszög 229. — Gábrriel. Sinka	239
MOÓR ELEMÉR: Néhány megjegyzés helyneveink kérdéséhez M. P.: Szinnyei József, A magyar nyelv	386
N.: - <i>tól</i> és <i>által</i> 79. — Népszövegség 159. — Levélcímzés 240. — Ugyanő, ugyanaz 320. — Aposztrófál. A föliratos kövekről Mátyás palotája előtt 379. — Kérdez vmi után	392
NAGY J. BÉLA: Nyelvüvelő újságcikkek 57, 141, 222, 301, 377. — Rajta múlik 224. — Kubikos 306. — Kísért	319
NAGY LAJOS: Hogyan támadnak az elvonások?	292
RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: A Brassó név eredete 17. — <i>Kál</i> és társai	121
NÉMETH GYULA: A <i>magyar</i> népnév legrégebb alakjai 8. — Szabirok és magyarok	81
NYUSZTAY ANTAL: Ubi bene, ibi patria	374
PAIS DEZSŐ: <i>Kál</i> és társai 121. — Meddő 345. — Moór Elemér „Válasz“-ához	390
PETZ GEDEON: A Grimm-féle helyesírás	91
P. D.: Kecskemét 80. — Kaput, kaputos ember	319
PUTNOKY IMRE: Balek 374. — Sáp. Hangani	375
R. F.: Bőjt	391
R. L.: Tyúk.	159
SÁGI ISTVÁN: Pénztári jelentés 76. — Postautalványon 227. — Bankó	375
SALGÓ TARJÁN: <i>Holmodia</i> (1055.) és a logika	179
SAUVAGEOT AURÉLIEN: Néhány uralattáji szöfejtés	119
SCHWARTZ ELEMÉR: Güssing 54. — Régi magyar helynevek III. Orbán pápa egyik elveszett levelében 132. — Levél — Kaltenstein	218
SCHILBERSZKY KÁROLY: <i>Üszök</i> vagy <i>üszög</i> ?	228
N. SEBESTYÉN IRÉN: Sanastaja	210
S. T.: A támadásoknak van jogosultsága	227
SZENDREY ÁROS: Fenyér	298
SZENDREY ZSIGMOND: Tulajdonnévül használt határozott igealakok a népnelvben 103. — Adatok a népnelv mondat-tanához	313
SZERKESZTŐSÉG: Simonyi Zsigmond-emléktábla Veszprémben 386. — Magánvaló	391
Sz. G.: Trencsénvár-tér	136
SZINNYEI JÓZSEF: Széchenyi vagy Széchényi? 161. — A mozzanatos - <i>nt</i> képző és változatai	241
TAKÁTS LAJOS: Kevermes	136
TECHERT JÓZSEF: A Bécsi Kódex <i>e</i> jelöléseinek kérdéséhez 185. — A Bécsi Kódex tövégi rövid magánhangzói 280. — Harcol, hare	364

TIMÁR KÁLMÁN: Nyelvújítás nyoma a Festetics-kódexben 46. — Szántó Arator István nyelve 133. — Feketekönyv 219. — 32 levelű rózsa 220. — Katonai szellet 299. — Csardák 300. — Szatmár vármegye a nyelvművelés szolgálatában 1790-ben 369. — Falegény	376
TOLNAI VILMOS: Mákvirág 137. — Minta 139. — Párkány. Ubi bene, ibi patria 220. — December: décbunda	377
TREML LAJOS: Legrégibb oláh kölcsönszavunk kormeghatározásához 47. — Áveszál 55. — Falcsa, falka	139
TR. L.: Sírnia. Anjou	79
VIDOS B. ELEMÉR: A neolingvista iskola	204
VISKI KÁROLY: Alutni 56. — Bikal, Hegyalja 140. — Sylvester	221
WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi-e vagy Balassa?	213
WESZELY GYULA: M. kir. budapestizmus 61. — Postautalvánnyal vagy postautalványon?	146, 319
ZOLNAI GYULA: A népnyelvtanulmányozás történetéhez 48. — Monnak 49. — Kóros rettegés az idegenszerűségektől 145. — Bicsese 187. — Chalára? 291. — Hangzókivetés a régiségben 366. — Bikal: Bikalatt, Bikalá	367
Zs. M.: † U. T. Sirelius	385
Kisebb közlemények	46, 128, 210, 290, 366
Könyvismertetések	62, 147, 230, 307
Különfélék	385
Levélszekrény	79, 159, 239, 318, 391
Népnyelv	70, 152, 236, 313, 382
Nyelvművelés	57, 141, 222, 301, 377
Nyelvtörténeti adatok	67, 148, 234, 310, 380
Szó- és szólásmagyarázatok	49, 134, 214, 292, 370
Társasági ügyek: † Karácsonyi János 73. — Bevételek és kiadások 1928-ban és költségvetés 1929-re 74. — Pénztári jelentés 76. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1928. évről 78. — Titkári jelentés 1928-ról 155. — Jelentés az 1928. évi Szily-jutalomról	158
A borítékon: Tartalom. — A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének füzetei. — Tudnivalók. — A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya. — Kérelem. — Nyugtázás. — A MNyT. kiadványai. — Új tagjaink. — Felhívás. Melléklet: A soproni virágének hasonmása	88—9

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek felvéve: a régi és népnyelvi szöveg- vagy szóközlések 67, 88, 148, 150, 234, 236, 310, 380–2; a hang-, alak- és mondattani fejtegetések adatközlései 11, 103, 163, 174, 185, 241, 252, 280, 313, 331, 343; a határrésznevek 70, 152, 382; KNEI ZSA ISTVÁN: A magyar helyesírás a tatárjárásig 27.

<i>á</i> története 66	<i>Anjou</i> (fr.) 79	babica 195, 269
acsarkodik 378	Annica 195, 269	bábicás 197, 270
<i>agasah</i> 294	apostrofál 379	<i>Bacău</i> (oláh) 147
ágyék 117	Árdó 255	Balambér 179
Ajton 131	<i>Argeş</i> (oláh) 147	Balassi B. neve 213
áld 217	árnyék 117	Balaton folyó 296
alighogy 99	asszony 144	balek 374
által 79	áveszál 55, 140	bankó 375

- Bartalus 253
 Basilides 297
 Basilius 297
bašgird 87
 beavat 143
 becézőnevek keletke-
 zése 368
 Bécsi-k. *e* jelölései
 185, tövégi rövid
 magánhangzói 280
 Behinc 121
 Beje 121
 Bellarad 388
 Benedicty 297
 bennünket 358
 Bénye 121
 Berkesz 387, 389
 Berkó 372
 Bicsese 187
 Bikal 140, 367
 birt. személyragok:
 vélt *-m, -a, -e* el-
 vonása 292, 256, *-a,*
-e -uk, -ük helyett
 227, *holmodia* 179
 bogarica 197, 270
 Bogát 388, 390
 bojtörján 131
 bokig ér 256
bolcha 218
 boldog 302
 Bór 128
 bordély 181
 bordica 197, 270
 Borica 195, 269
 Borsóhalma 26
 Borúzs 369
 boszant 175
 Böhönye 121
 böjt 391
 Bőnye 121
 Brassó 17
București (oláh) 147
 búcsú 218
 Buda német utca-
 nevei 307
 budapesti nyelv 61,
 146, 160, 378
 Bugac 307
 Bulesú 122
 burgundia 239
Buzău (oláh) 147
c hang jelölése 27
c, ce, ci, ch hang-
 értéke 28—32, 291
Chalara 291
chs hangértéke 33
 Cia 368
 cimbal 292
 cimpa 331
 cinterem 307
Cusus (lat.) 309
cy hangértéke 28, 30
cs hang jelölése 30
cs hangértéke 33
 csakhogy 98
 csalán 391
 csapó föld 308
 csardák 300
 Csatár 388
 cscs 190
 csócsa meg 128
 csuk 143
 csupáncsak 378
 csücsü bé 129
cz hangértéke 29, 33
 dalica 196
 Danielisz 297
 Debrecen 123
 december: décbunda
 377
 domb 331
 Dombó 388
 Dorica 272
 Drágfy J. levelei
 67
e jelölések a Bécsi-
 k.-ben 186
e, ee hangértéke 349
Edenburg 46
 édes atya 301
 egy 'szent' 123
 egy (számnév) 360
 egyhamar 222
 egykönnyen 222
 egymás felelés 46
 Elemér 177
 elfog, -lal 303
 elisio l. hangkivetés
 ellenében 62
 első 360
 elül, -ső 377
 elvonás 292
 ember 144
 éppen 100
 Erdély 255
 esik 304
 eszközöl 62
 Évica 195, 269
 Fabricius, Fábriczy,
 Fábry 297
 fagalamb 376
 fagyhullám 302
 falcsa, falka 139
 falegény 376
 faramék 134, 239
 farkinca 196
 farogat 134
 fászkodik 255
 Fehértemplom csa-
 ládnevei 147
 fejőtéek 117
 fejteget 143
 feketekönyv 219
 fekszik 305
 félre-farag 134
 Fény 255
 fenyér 298
 férsing 256
 Fertő 296
 Festetich-k. nyelv-
 újítása 46
 feszeget 143
 fiesur 48
 finnugor | ~ lét- és
 tagadó ige 275-7,
 ~ *l* és *l'* közti
 különbség 120, ~
 nyelvek árja ele-
 mei 66
fluvius (lat.) 296
 fogad 304
 foglal 303
 fogódkodik 223
 fonétika l. hangtan
 fokozási kiegészülés
 a ~ ban 359
 francia-vallon tele-
 peink 265
 francia hatás 222
 furmint 338
 fúrge aggastyán 301
 Gábrriel 239
 galambica 196, 270
 Gally 297
 germanizmus l. né-
 met hatás 147
 görögbetűs házas-
 ságszótő-forma 380

Γραφοία 147
 Grimm-féle helyes-
 írás 91
 gugg le 128
 gulyica 196
 Güssing (ném.) 54
 Gyalóka 388, 389
 Gyalu 388, 389
 gyapjú 391
 Gyarmathi S. levele
 Göttingából 258
 gyenge 301
 gyer(e) 279
 gyors 36
 gyöngice 196
gyrmus (lat.) 232
 gyujt 131
 Gyurica 195, 269
 gyüge, gyügyüge,
 gyügyüske 373
 gyűjt 131
 halánték 111
 halantozik 118
 Halász Gy. nyelv-
 művelő cikkei 58,
 142, 222, 301, 377
 hálga 128
 hang (ige) 375
 hangkivetés (hang-
 rés megszüntetése)
 12, 163, 252, 343, 366
 hangrés 336-7
 hangtani kérdések
 331
 hangváltás a Bécsi-
 k-ben 289
 hangváltozások: *a-á*:
á-á 44, *ai* > *a* 256,
ava: *ua* 87-8, *e-*, *ē-*,
é > *Ń* 100, 373, *e* >
é 162, 351, ? *e* > *i*
 243-4, *é* > *e*, *ē* 100,
 372, *é* > *i* 174, *eve*:
üe 88, *χd*, *χd* > *id*
 53, *xt* > *it* 52-3, *xt*, *xt*
 > *kt* 53, *i* > *ē* 178,
i > *é* 175, *i*: *u* 124,
i > *ü* 178, *i* > *Ń*
 254-5, *j* > *gy* 388
k > *t* 117-8, *l* >
j 130, *l* > *n* 114, *l*
 > *r* 118, *lt* > *xt*
 131-2, *o* > *á* > *á*

114, *o-á*: *o-á*, *á-á*
 44, *o* > *i* 244, *rs*,
rsz > *rzs*, *rc* 366,
 ? *sz* > *s* 387, de
 l. 389, *t* > *Ń* 372-3,
t > *d* 118, *tt* > *t* 53,
u > *á*, *ü* > *é* 175-6,
 oláh *i* > magy. *il*,
ál 56, tót *o* >
 magy. *u* 249, tö-
 rök *y* > magy. *a*
 87, magy. *o*, *ó* >
 oláh *i*, *äu* 23, fgr.
n: török *j* 119
 harc, harcol 364
 haris 36
 harsol 365
 hástárt 294
 határozók előre- és
 hátratétele 380
 határrésznevek
 tulajdonnevekből
 385
hc hangértéke 33
 Hegyalja 141
 -hegyes (hn.) 136
 helyesírás (magy.
 ~ a tatárjárásig)
 27, törzsneveink
 ~ a 318, Grimm-
 féle 91, Orbán G. új
 ~ a 290
 helynevek | régi
 magy. ~ III. Or-
 bán pápa egy le-
 velében 132, heves-
 megyei ~ 70, 152,
 székely ~ 233,
 magy. ~ oláh *-ia*
 képzője 79, főnév-
 ből ~ 135, idegen
 er. személynévek
 mint magy. ~
 135, víznevekből
 ~ 21, a magy. ~
 kérdéséhez 386, 389
 hever 305
 hevesmegyei hely-
 nevek 70, 152
 hiába hogy 99
 himlő 293
holmodia 179
 homlokszeg 111

hongre (fr.) 9
 Horger A. hang-
 tana 331
 horzsol 365
 hull 304
 huny 143
 Huss R. nyelvatlasz-
 terve 211
 hús 362
 idegenszerűségtől
 való „kóros rette-
 gés” 145
 ige | szenvedő ~ 64,
 ragozott ~ mint
 tulajdonnév 103, a
 fgr. lét ~ ragos
 alakjai 275-6,
 igeképzők: deverb-
 denom. *-ujt*, *-öjt*
 131, deverb.(mom.)
-it 176-7, *-nt* 174, 241,
-sz 243, *-t* 52, 53,
 56, 243 *-zsol* 366;
 denom. *-g* 134, *-l*
 349, *-sz* 267 *o*
 ? igenévszó 218
 igeragozás: játszi
 felszólító alakok
 128, *szurdants* stb.
 108
 igy, ügy 356
 illankázik 306
 inkább 360
 ismeretlen katona
 222
 iszik 214
 járulékhangok: *g*
 100, *l* 117, 217, *n*
 196
jaš (tör.) 120
 játék 47
 jer(e) 279
 jövevényszók: árja
 ~ a fgr. ny-ek-
 ben 66, francia ~
 79, 263, ó-francia
 181, vallon-francia
 342, illír, kelta ~
 328, ?középlat. 220,
 új-latin 204, magy.
 ~ a csehben
 249-50, lengyelben
 41, ? 42, németben

o 287,

o 287,

- 41, 249-50, szepesi németben 43, oláhban 23, 26, 48, 56, 79, 140, tótban 41, 43, 45, 249-50, ó-tótban 37, 45, német ~ 130, 204, 220, 233, 294, 305, 320, 376, ? 375, kfn. 219, zsidó-német 48, oláh ~ 139-40, 297, legré-
gibboláh 47, vissza-
kölesönzött oláh 56, szláv ~ 42, 135, 269, 272, 387-8, de l. 389-90, cseh, morva v. lengyel 135, ó-tót 249-50, délszláv 110, 214, szerb-horvát 391, szerb 217, bolgár-szl. 391 török ~ 123-4, 128, 137, 178, 203, ? 121, ? bese-
nyó 27, bolgár-tör. 17, 84, 391, ? 27, 328
judetek 147
Kajd, -acs 124,
Kak 123
Kakas 232
Kál, Kalaes, Káld, Kálmán, Kalocsa 121-8
Kangasala (finn) 124
kapaszkodik 60, 223
kaput, -os 319
† Karácsonyi J. 73
Katica 195, 269
katonai szellet 299
Kecskemét 80, 308, 352
kellemes 302
kender 391
kenderice 197
képtelenség 142
kérdez vmi után 392
kérvény Boesкаи I.-hoz 381
kés 264
kese, -j 48
Keszi 126
két 362
ketté 372
Kevermes 136
kiesibe hogy 99
kiegészülés 272, 357
kikölesönöz 60
kinzotvia- 179
kísért 319
Klastrom 247
kódu 129
kófié 292
Kokschwies (ném.) 232
koku zarma 123
kolbász 66
koszmó 47, 240
Kovár 88
kő (hn.) 136
Kölese 127
körmed 66
körmice 197
Körmöc 233
Körös 389
Köszörűpaták 22
Kövegy 136
közös nevezőre hoz 303
krakkói magy. nyelvű nyomtatványok 62
Kubica 272
kubikos 306
kujtér 131
kurjongat 175
külem (?) 239
lágycék 117
lakós 230
latinos-görögös vezetékneveink 297
Laurentzy 297
leányintézet 80
lefog, -lal 303
lehetetlenség 142
lehív 61, 160
lelkemnek tudománya 47
lelkicém 196
len 391
lengé 301
lesz 276
létére 60
létige kiegészülése 274
Levél 218
levélcímezés 240
levelica 197
lili(k) 240
likatos 53
magánhangzók kiese-
sése l. hangkivetés
magánvaló 391
Magdica 195, 269
magvas 353
magyar 8
magyarán 58
magyarok Istene 49
mákvirág 137
Maros 36, 389
második 362
matyó 308
*med, meddő, Mede, Medes, Medősér, Medves, Mégy stb. 348 kk.
Medgyes 353-4
megye: > Mégy > Mét? 356-7
megcsemetésít 47
Mehádia 79, 147
mellett 62
melyrevaló 369
meny 370
mese, mese, meskete 372
mester 184
métely 'piszkos' 352
miérthogy 98
míg — addig 59
minta 139
Molitórisz 297
mond 49, 143
mondattan | mi a ~? l. népn.-ünk ~ a 313
Monostor 247
mosdatlan 144
múlik vmin 59, 144, 224
mulva 58, 61
muti 129
Nébojsza 216
nehogy 99
néمبر 255
német hatás 60, 62, 79, 80, 145, ? 143
nemhogy 99
Nemzetek Szövet-

- sége 159
neolinguisták 204
népnyelvünk | ~
tanulmányozásá-
nak tört.-e 48, 129,
~ mondattana
313
Népszövetség 159
névmás | személy ~
kiegészülése 357
névragozás: part.
-*ban*, -*ben* 358, hat.
-*é* 372, -*n* 146, 227,
319, vélt -*n* elvo-
nása 110, 214, a
Koronán, -*ról*, -*ra*
160, -*ról*, -*ről* 379,
-*től*, -*től* 79, -*val*,
-*vel* 146, 227, 319
névszóképzők: de-
verb. -*ánk*, -*énk*
114, -*már*, -*mér*
178, ? -*nes* 108;
denom. -*ár*, -*ér* 271,
d(i) 9, 87, *e* 121, -*ék*
(kics.) 117, -*i* (mn.)
164, (hn.-ekben)
233, -*ica*, -*ice* 194,
268, -*k* 240, -*kó*,
-*kő* 372, ? -*ly* 352,
-*mék* 134, de l. 239,
-*nok*, -*nök* (fogl.)
269, 271, -*ny* 162,
-*nye* 121, -*s* (kics.)
39, -*sa* 271, -*só*, -*só*
361, -*sz* 373
névtelen hős 222
néző hely 47
nincs 278
nyál 120
nyéhó 373
nyelvatlasz 211
nyelvében él a nem-
zet 372
nyelvművelő újság-
cikkek 57, 141, 222,
301, 377
nyelvújítás | ~
nyoma a Fest.-k.-
ben 46, ~ és a
hangkivetés 168
nyers 36
nyír (ige) 305
Nyírkállai T. kó-
dex 65
Nyitra 250
nyole 330
nyujt 131
nyulica 197
odvas 353
OklSz. | pótlék az
~ hoz 148, 234,
310
oláhok ered. 148
oldal 134
olimpikon 146
or(ja) 329
Orbán | III. ~ egy
levelének magy.
helynevei 132
Orbán G. új helyes-
írása 290
Orján 369
orr 328
or(r)ozat 329
ország szíve 50
osoh (tót) 64
oson 241
ostábla 198
Ölbő 64
örldóda „Moretum“ -
ban 291
örvényes 136
őszi harmat 293
P = pengő 62
pajta 391
pallós 230
palóc 80
pamacs 253
pamut 391
papica 196
Paportne 43
paprád 41
párkány (szövet) 220
pászta 45
Pecsora 309
pedig 97
Péteri 233
pofit, -os 53
Polló 369
Poprád 41
postautalványon,
-*nyal* 146, 227, 319
Pozsony 249
pöszmelice 197, 270
Pray Gy. székely
tájszavai 290
Prokópy 297
rágalmaz 295
ránt 304
rím 387
Roman (oláh) 147
roszog 239
rozvajtér 130
rózsa | 32 levelű ~
220
s hangértéke 31, 222
sakk 204
Sanastaja 210
sánti 128
sáp 375
Sár 350
Sáros 36, 45
sc(h) hangértéke 29,
33
Sebes 36
Segesvár 36, 148
Selmec 233, 347—8
Sepse 40
Serestely 221
Seunche 347
sh hangértéke 33
sikongat 175
Simonyi-emléktábla
Veszprémben 386
Sinka 239
† Sirelius U. T. 385
sod 47
sok 359
Somlyó 233
Somogy, -om 38
soproni virágének 88
sose 254
Sóvár 45
Sóstör 221
subica 195, 198, 270
sujt 51
Sümeg 38
Sylvester 221, 297
Siria (oláh) 79
fz hangértéke 33
Szabar 252
szabirok 81
szakít 304
szakjáték 204
Szalók 388, 390
számnevek kiegészü-
lése 360
Szamos 389

- Szántó A. I. 133
szarv 66
Szatmár 147
Szatmár m. a nyelv-
művelés szolgálá-
tában (1790.) 369
Széchenyi : Széché-
nyi 161
szed 304
szellet 160
személynév | elvont
főnévből ~ 248-9
szemölcsék 117
szentii 179
szenvedő ige 64
Szepes 34
Szepetk, Szepezd 39
Szeremle 109, 214
Szibéria 82
Szilvagy 350
Szinér vár keltára 150
Szinyei J. kitün-
tetése 385
Szivhegy 351
szivicém 196
Szivogy 351
szláv | ? ~ szemé-
lynevek mint ~
helynevek 135 | ~
képzőink 269, 271
Szoboszló 135, 253
szól 143
szőlőhártya 308
t hangértéke 30
tagadó ige kiegé-
szülése 277
Tálya 263
a támadásoknak van
jogosultsága 227
tányérca 197
tánci 128
tap(s)i 128
Tard 124
Tautantum (lat.) 324
Tauti (lat.) 325
tekint 174, 242
Teleorman (oláh)
147
Temes 387, 389
tente 128
tép 304
tétova 255
Teutoburgium (lat.)
324
Tevel 88
Thüdos (lat.) 325
tikás 369
tiszaháti nyj. 11, 343
tízórai 145
Tolesva régi határ-
részelvevései 385
Told 124
tolhár 56, 140
Tonsoris 297
tót 321
több 359
török | ~ l és l köz-
ti különbség 120,
~ állatnevek mint
személynevek 86,
~ színnevek fo-
lyónevekben 18
törvény 66
törzsneveink írás-
módja 318
töstör 160
tövéghangzó | ~ k
nyiltabbá válása
175, a Bécsi-k. ~ i
280, -i, -u 124, -u,
ü 175
töyem 268
trágya 253
Trencsén 250
Trencsénvár-tér 136
t/ hangértéke 33
tubica 196
tulajdonnevekké
vált igealakok 103
tulipánt 308
türk (tör.) 64
tyúk 159
tz hangértéke 29
u hangértéke 48
ubi bene, ibi patria
220, 374
ugocsai nyj. 11, 343
ugyanó, -az 320
ujjongat 175
újságjainknyelvmű-
velő cikkei 57, 141,
222, 301, 377
Ung 387
ural 144
uralaltáji szófejté-
sek 119, 232
uzsonna 145
üdv 353
Ürmény 178
üszök: üszög 228
ütközik 305
vadazoknak 266
vág 305
vajmi 222
vakszem 115
Valentinyi 297
Valényi 297
vallon l. francia
vanni van 277
Vastui (oláh) 147
váz 307
Vepor 248
vesz 'nehmen' 304
Vidlám 384
virágének | soproni
~ 88
Waic 66
werees 268
Winden (ném.) 321
x hangértéke 30,
34
y hangértéke 222
z hangértéke 27, 33
zár (ige) 143
zc hangértéke 29
Zemplén 388
Zobor 244, 388
Zoltán 233
Zólyom 41
Zuard 87
zsingás 56, 140
Zsinka 239
Zsip 257
Zsitva 250

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS AELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése erre az évre is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is az 1929. évfolyamot.

A múlt évben rendkívüli bevételeink felhasználásával 25 éves évfolyamot tudtunk adni olvasóinknak. Ebben az évben csak 20 ívet ígérhetünk, költségvetésünkben még így is 1683 pengő hiány mutatkozik. A magas nyomdai árakhoz képest nagyon alacsony a tagdíj és az előfizetés. A mai évdíjából csak akkor lehetne folyóiratunkat fenntartani, ha legalább 1000 rendes tagunk és előfizetőnk volna. A múlt évben a rendes tagok és előfizetők száma csak 652 volt. A tagdíj emelése helyett arra kérjük Társaságunk jó barátait, terjesszék folyóiratunkat tagok és előfizetők szerzésével. Különösen kérjük a Magyar Nyelvnek iskolák, intézetek, könyvtárak számára való megrendelését.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa nem éri el a 200 pengőt, bizalommal kérjük, szíveskedjenek megfizetni az évi rendes tagdíjat, amíg alapítványukat 200 pengőre kiegészíthetik.

Kérjük tagjainkat és előfizetőinket, küldjék be az évdíjat postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1929. június 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1929. április 1-től május 31-ig.

Alapítványok:

Bárdos Remig (kieg.) 12, Erdélyi Lajos (kieg.) 2'04, Klemm Antal (kieg.) 12, összesen 26'04 pengő.

Adomány:

Takarékpenztárak és Bankok Egyesülete 200 pengő.

Alapítók rendes tagdíja:

Balogh Jenő, Nagylózs 8, Br. Forster Gyula (1929-re és 1930-ra) 16, Országos Kaszinó 8, Viszota Gyula 8, összesen 40 pengő.

Adomány a Szily-alapra:

Sz. G. (írói tiszteletdíj) 1 pengő.

ÚJ TAGJAINK.

1929. január—júniusi választmányi üléseinken a következőket iktattuk rendes tagjaink sorába:

- Balogh Ödön középisk. tanár Szászrégen. Ajánlja Csúry Bálint.
Dr. Császár Károly ref. leánygimn. tanár Kolozsvár. Ajánlja Csúry Bálint.
Dr. Galánffy János közjegyzői kamarai elnök Debrecen. Ajánlja Kölcsey Dezső.
Gyallai Domokos író Kolozsvár. Ajánlja Csúry Bálint.
Dr. Jancsó Elemér ref. koll. tanár Kolozsvár. Ajánlja Csúry Bálint.
Dr. Janicsek István okl. középisk. tanár Budapest. Ajánlja Jakubovich Emil.
Jókay Zoltán okl. középisk. tanár Budapest. Ajánlja Zsirai Miklós.
Kilár István középisk. tanár Budapest. Ajánlja Zsirai Miklós.
Dr. Kölcsey Sándor ügyvédi kamarai elnök Debrecen. Ajánlja Kölcsey Dezső.
Lőcsei Antal okl. középisk. tanár Budapest. Ajánlja Zsirai Miklós.
Dr. Lukinich Imre egyet. ny. r. tanár Budapest. Ajánlja Melich János.
Mészáros Lajos áll. polg. isk. tanár Szeged. Ajánlja Csefkó Gyula.
Szendrey Ákos múz. tisztviselő Budapest. Ajánlja Szendrey Zsigmond.
Dr. Tagliavini Károly egyet. rk. tanár Budapest. Ajánlja Jakubovich Emil.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925—6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele: 1—2., második fele: 1.)
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. Budapest, 1928. 8° 219 l. (A füzet első fele.)

Felhívás

a Magyar Nyelv I—XXV. kötetéhez készülõ mutató megrendelésére.

Folyóiratunknak ebben az évben a huszonötödik évfolyama jelenik meg. Kutatónak, olvasónak egyaránt szüksége van arra, hogy a gazdag tartalmú huszonöt kötet használatát összefoglaló mutató könnyítse meg. Választmányunk ezért a múlt évben elhatározta, hogy elkészítteti az I—XXV. kötet tartalom-, tárgy- és szómutatóját, s a nagy munkával járó feladatra DR. JUHÁSZ JENŐ tagtársunkat kérte fel, aki az eddig megjelent köteteket már fel is dolgozta.

A mutató nyomtatása a folyó év végén megkezdődik, s mintegy 12—15 ív terjedelemben a jövő év első felében jelenik meg. Hogy tudjuk, hány példányt nyomassunk, kérjük tagjainkat és előfizetőinket, hogy már most rendeljék meg a mutatót, és az ára fejében küldjenek be 5 pengőt Társaságunk pénztárának (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.). Ezért a kedvezményes előfizetésért csak azoknak a tagjainknak és előfizetőinknek adhatjuk a mutatót, akik az összeget a folyó év végéig beküldik.

Budapesten, 1929. október 1-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1929. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítvány: Jánosi József (kieg.) 10 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Bonkáló Sándor 8 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Melich János 8, Szinnyei József 8'50,
összesen 16'50 pengő.

A Magyar Nyelvtudomány Kézíkönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925—6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele: 1—2., második fele: 1.)
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. Budapest, 1928. 8° 219 l. (A füzet első fele.)

K. M. Egyetemi Nyomda Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czákó Elemér.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

- ✓ 1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
- ✓ 2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) 0'40 P.
- ✓ 3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) 0'40 P.
- ✓ 4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
- ✓ 5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
- ✓ 6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) 0'40 P.
- ✓ 7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) 3— P.
- ✓ 8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Ungarica“ és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
- ✓ 9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909 (8-r. 36 l.) 0'80 P.
- ✓ 10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) 0'80 P.
- ✓ 11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) 0'40 P.
- ✓ 12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) 0'80 P.
- ✓ 13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
- ✓ 14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) 2— P.
- ✓ 15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
- ✓ 16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személynveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) 1.— P.
- ✓ 17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) 0'40 P.
- ✓ 18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) 2— P.
- ✓ 19. sz. **Gragger Róbert.** Omagyar Máriasiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) 0'60 P.
- ✓ 20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. (8-r. 19 l.) 0'40 P.
- ✓ 21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. Budapest, 1924 (8-r. 20 l.) 0'80 P.
- ✓ 22. sz. **Csüry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) 2— P.
- ✓ 23. sz. **Szinnyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. Budapest, 1926. (8-r. 48 l.) 0'60 P.
- ✓ 24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“. Budapest, 1926. (8-r. 16 l.) 0'20 P.
- ✓ 25. sz. **Kniezsa István.** A magyar helyesírás a tatárjárásig. Budapest, 1928. (8-r. 32 l.) 0'80 P.
- — **Emlék Szily Kálmánnak,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolevanadik születésnapja alkalmával. Budapest, 1918 (8-r. 132 l.) 3— P.

A MAGYAR NYÉLVTUĐOMÁNYI TARSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1930. január 28-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

Tárgysorozat:

- Elnöki megnyitó.
- Titkári jelentés a Társaság 1929. évi működéséről.
- Hét fővárosi és négy vidéki választmányi tag választása.
- Pénztári jelentés 1929-ről.
- Költségvetés 1930-ra.
- A választás eredményének kihirdetése.
- Esetleges indítványok.*
- A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmányoknak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Értesítés.

Társaságunk visszaváltaná a Magyar Nyelv I. (1905.) és IX. (1913.) évfolyamát, vagy az I. évf. 2. és a IX. évf. 1., 2., 5. füzetét. Teljes évfolyamért tiz, egy füzetért egy pengőt fizetünk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézíkönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasznítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925—9. 8° 434 l.
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. Budapest, 1928. 8° 219 l. (A füzet első fele.)
12. **Tolnai Vilmos:** A nyelvújítás. Budapest, 1929. 8° 240 l.

K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czakó Elemér.)

Nyugtázás

1929. október 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Budapest Székesfőv. Közlekedési R. T. 200, Jakubovich Emil (kieg.) 10, Losonczy Zoltán (kieg.) 10, össz. 220 pengő.

Alapító tag rendes tagdíja: Gombássy Imre 8 pengő.

Adományok: Budapest Székesfőv. Közlekedési R. T. 1000, Szinnyei József (írói tiszt. díj) 6'50, összesen 1006'50 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Eckhart Sándor (írói tiszt. díj) 1, Ilosvay Lajos 8, összesen 9 pengő.

A Magyar Nyelv I—XXV. kötetének mutatójára példányonként 5 pengőt fizettek: Alföldi Rezső, Baja: áll. tanítóképző, Balogh Péter, Bán Aladár, Baranyai Béla, Bárczi Géza, Baros Gyula, Bátky Zsigmond (2 péld.), Bleyer Jakab, Borbély Sándor, Budapest: ág. h. ev. gimn., Angolkisasszonyok polg. képző, Bernardinum, V. Bolyai-reáliskola, Eötvös-Kollégium, Fővárosi Könyvtár, Fővárosi pedagógiai könyvtár, Kalazantinum, kegyesrendi gimn., Képviseelőház könyvtára, Magyar Mérnök- és Építészegylet, M. Nemz. Múzeum könyvtára, Műgyetemi könyvtár, Országos rabbiképző gimn., Természettud. Társulat, VI. Váci-úti polg. fiúiskola, Városi könyvtár (Vág-u.), VIII. Zrinyi Miklós-reálgimn., Cegléd: Szt. István-Társ. fiókja, Csánki Dezső, Csefkő Gyula, Csorna: premontrai könyvtár, Csúry Bálint, Czillinger Loránd, Debrecen: egyetemi m. nyelvtud. szeminárium, Közművelődési könyvtár, ref. gimn., ref. leánygimn., Domanovszky Sándor, Döry Ferenc, Eger: Gárdonyi Géza könyvtára, Erdélyi Lajos, Fuchs Dávid, Gombássy Imre, Gömöri Jenő, Gyomlay Gyula, Győr: bencés gimn., Gyula: róm. kat. reálgimn., Hadházi Ferenc, Hajdunánás: ref. reálgimn., Horger Antal, Horváth János, Ilosvay Lajos, Iványi Béla, Jambrekovich László, Kannisto Artúr, Kecskemét: ref. reálgimn., róm. kat. gimn., Kéky Lajos, Keszthely: premontrai gimn., Kicska Sándor, Kiskunhalas: ref. reálgimn., Kováts Elemér, Kőszeg: róm. kat. reálgimn., Madarassy László, Magyar-Kossa Gyula, Makó: áll. reálgimn., Mályusz Elemér, Melich János, Mészöly Gedeon, Miskolc: kir. kat. gimn., ref. leánygimn., Nagykőrös: ref. gimn., Németh Gyula (2 péld.), Pap Károly, Pápa: bencés reálgimn., ref. főiskola, Pápay József, Pécs: egyetemi m. nyelvtud. intézet, Perczel György, Ranschburg Gusztáv, Ranschburg Viktor, Ravasz László, Rubinyi Mózes, Sarudy Ottó, Sárospatak: főiskola könyvtára, Sátoraljaujhely: kegyesrendi reálgimn., Schmidt Henrik, Simon György, Sopron: áll. leányliceum, áll. reáliskola, Szász Károly, Gróf Széchenyi Bertalan, Szeged: áll. leánygimn., egyetemi néprajzi szeminárium, kegyesrendi gimn., polg. isk. tanárképző, siketnémák int., Szombathely: premontrai gimn., Tajthy Ferenc, gróf Teleki Tiborné, Thienemann Tivadar, Timár Kálmán, Toldi Lajos, Tolnai Vilmos, Tomcsányi Móric, Trócsányi Zoltán, Ujpest: áll. leányliceum, áll. reálgimn., Varjú Elemér, Veress Endre, Veszprém: papnevelő intézet, Veszprémi Vilmos, Virányi Elemér, Viski Károly, Waisbecker Ede, Wiklund K. B., Zalai Mihály, Zirc: apátsági könyvtár, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula, Zoltvány Irén, összesen 124 péld. 620 pengő.

TARTALOM.

	Lap
<i>Melich János</i> : A tót népnévről	321
<i>Mészöly Gedeon</i> : Magyar orr ~ vogul ur	328
<i>Gombocz Zoltán</i> : Fonétikai kérdések	331
<i>Bárczi Géza</i> : Furmint	338
<i>Csúry Bálint</i> : Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugoccai elisióhoz.....	343
<i>Pais Dezső</i> : Meddő	345
<i>Jókay Zoltán</i> : A kiegészülés a magyarban	357
<i>Techert József</i> : Harcol, harc	364
Kisebb közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Hangzókivetés a régiségben. <i>Bikal</i> : <i>Bikalatt</i> , <i>Bikalá</i> . — <i>Csefkó Gyula</i> : A becéző nevek keletkezéséhez. — <i>Timár Kálmán</i> : Szatmár vármegye a nyelvművelés szolgálatában 1790-ben	366
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Meny. — <i>Gulyás József</i> : Nyel- vében él a nemzet. — <i>Horger Antal</i> : Mese, mese, meskete. — <i>Juhász</i> <i>Jenő</i> : Gyüge. Nyëhó. — <i>Nyusztay Antal</i> : Ubi bene, ibi patria. — <i>Putnoky Imre</i> : Balek. Sáp. Hangan. — <i>Sági István</i> : Bankó. — <i>Timár</i> <i>Kálmán</i> : Falegény. — <i>Tolnai Vilmos</i> : December: décbunda.....	370
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Nyelvművelő újságcikkek. — N.: Aposztrofál. A föliratos kövekről <i>Mátyás palotája</i> előtt	377
Nyelvtörténeti adatok. <i>Hajnóczy Iván</i> : Görögbetűs magyar házasságkötő- forma. <i>Kérvény Booskai István</i> hoz 1606-ból	380
Népnyelv. <i>Juhász Jenő</i> : A zemplénmegyei Tolcsva régi határrész-elnevezései	382
Külföldiek. I. S.: <i>Szinnyei József</i> kitüntetése. — <i>Zs. M.</i> : † U. T. <i>Sirelius</i> . — <i>Simonyi Zsigmond</i> -emléktábla Veszprémben. — — <i>Moór Elemér</i> : Néhány megjegyzés helyneveink kérdéséhez. — <i>Melich János</i> és <i>Pais</i> <i>Dezső</i> : Egy-két helyreigazítás <i>Moór Elemér</i> „Válasz”-ához. — — Felol- vasó üléseink	385
Levélszekrény 27—32.	391
Tartalom	393
Szó- és tárgymutató	395
A borítékon: Tudnivalók. — Nyugtázás. — Közgyűlési meghívó. — Értesítés.	

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1929-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXV. ÉVFOLYAM.

1929. NOV.—DEC.

9—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZORTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

249—250. FÜZET

1929. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1929

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : A mozzanatos -nt képző és változatai	241
<i>Melich János</i> : Zobor.....	244
<i>Horger Antal</i> : A hangrész megszüntetésének kérdéséhez	252
<i>Csűry Bálint</i> : Gyarmathi Sámuel levele Göttingából	258
<i>Bárczi Géza</i> : Tályá	263
<i>Losonczi Zoltán</i> : Három szövegmagyarázat	266
<i>Juhász Jenő</i> : A magyar -ica, -ice kicsinyítő képző	268
<i>Jókay Zoltán</i> : A kiegészülés a magyarban	272
<i>Techert József</i> : A Bécsi Kódex tövégi rövid magánhangzói	280
Kisebb közlemények. <i>Csűry Bálint</i> : Pray György székely tájszavai. — <i>Melich János</i> : Ilyen magyarok is vannak? — <i>Zolnai Gyula</i> : Chalára? — <i>Balogh József</i> : Az őrlődal a „Moretum“-ban. — <i>Nagy Lajos</i> : Hogyan támadnak az elvonások?	290
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Kófic. Himlő. — <i>Csűry Bálint</i> : Őszi harmat. — <i>Eckhardt Sándor</i> : Hásárt. — <i>Galgóczy Ferenc</i> : Agasah. — <i>Lovas Rózsa</i> : Rágalmaz. — <i>Melich János</i> : Balaton folyó? Egy névmagyarosítás. — <i>Szendrey Akos</i> : Fenyér. — <i>Timár Kálmán</i> : Katonai szellet. Csardák	292
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Nyelvművelő újságcikkek. Kubikos	301
Könyvismertetések. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	307
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Pótlék az Oklevélszótárhoz	310
Népnyelv. <i>Szendrey Zsigmond</i> : Adatok a népnyelv mondattanához	313
Levélszekrény 21—6.....	318
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Felhívás. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1929-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXV. ÉVFOLYAM.

1929. SZEPT.—OKT.

7—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

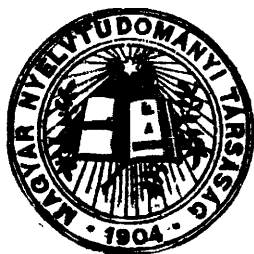
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASÁBOL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

247—248. FÜZET

1929. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG

1929

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : Széchenyi vagy Széchényi?	161
<i>Csúry Bálint</i> : Magánhangzók elisíója a tiszaháti és ugoicsai nyelvjárásban .	163
<i>Horger Antal</i> : A mozzanatos -i n t igeképző történetéhez	174
<i>Melich János</i> : Elemér.....	177
<i>Salgó Tarján</i> : Holmodia (1055.) és a logika	179
<i>Bárcei Géza</i> : Két ó-francia jövevényiszavunk hangtörténetéhez.....	181
<i>Techert József</i> : A Bécsi Kódex e jelöléseinek kérdéséhez	185
<i>Zolnai Gyula</i> : Bicsce	187
<i>Juhász Jenő</i> : A magyar -ica, -ice kicsinyítő képző.....	194
<i>Galgóczy Ferenc</i> : Az ostábla szó eredetéről	198
<i>Vidos B. Elemér</i> : A neolinguiszta iskola	204
Kisebb közlemények. <i>N. Sebestyén Irén</i> : Sanaszaja. — <i>Erdélyi Lajos</i> : Magyar nyelvazasz. — <i>Waldapfel József</i> : Balassie vagy Balassa? — <i>Melich János</i> : Szeremle.....	210
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bárcei Géza</i> : Iszik. — <i>Csefkó Gyula</i> : Nebojsza. — <i>Losonczy Zoltán</i> : Ald. Búcsú. — <i>Schwartz Elemér</i> : Levél—Kaltenstein. — <i>Timár Kálmán</i> : Fekete könyv. 32 levelű rózsza. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Párkány. Ubi bene, ibi patria. — <i>Viski Károly</i> : Sylvester.....	214
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Nyelvművelő újságcikkek. Rajta múlik. — <i>E. Z. és S. T.</i> : A támadásoknak van jogosultsága. — <i>Sági István</i> : Postautalványon. — <i>Schilberszky Károly</i> és <i>M. J.</i> : Üszök vagy üszög? — <i>K. P.</i> : Lakós	222
Könyvismertetések. <i>I. M. P.</i> : <i>Szinnyei József</i> , A magyar nyelv. — <i>Juhász Jenő</i> : <i>Erdélyi Lajos</i> , Magyar nyelvi tanulmányok. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek.....	230
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Pótlék az Oklevélszótárhoz.	234
Népnyelv. <i>Hoszták Borbála</i> : Tájszavak a szabolcsmegyei Visről.....	236
Levélszekrény 13—20.	239
A borítékon: Tudnivalók. — Új tagjaink. — Kérelem. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1929-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXV. ÉVFOLYAM.

1929. MÁJ.—JÚN.

5—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASÁBOL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

245—246. FÜZET

1929. MÁJ.—JÚN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1929

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése erre az évre is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is az 1929. évfolyamot.

A mult évben rendkívüli bevételeink felhasználásával 25 éves évfolyamot tudtunk adni olvasóinknak. Ebben az évben csak 20 ívet ígérhetünk, költségvetésünkben még így is 1683 pengő hiány mutatkozik. A magas nyomdai árakhoz képest nagyon alacsony a tagdíj és az előfizetés. A mai évdíjából csak akkor lehetne folyóiratunkat fenntartani, ha legalább 1000 rendes tagunk és előfizetőnk volna. A mult évben a rendes tagok és előfizetők száma csak 652 volt. A ta díj emelése helyett arra kérjük Társaságunk jó barátait, terjesszék folyóiratunkat tagok és előfizetők szerzésével. Különösen kérjük a Magyar Nyelvnek iskolák, intézetek, könyvtárak számára való megrendelését.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa nem éri el a 200 pengőt, bizalommal kérjük, szíveskedjenek megfizetni az évi rendes tagdíjat, amíg alapítványukat 200 pengőre kiegészíthetik.

Kérjük tagjainkat és előfizetőinket, küldjék be az évdíjat postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1929. február 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

a) 1928. december 1-től 31-ig.

Alapítványok: Melich János (kieg.) 10, Simon György (kieg.) 25, Szabó Béla (kieg.) 20, Szócs Ferenc (kieg.) 10, összesen 65 pengő.

Adományok: Klinda Teofil 2, Kovács István 4, összesen 6 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Lengyel Lajos (1929-re) 8, Palkovics Sándor 8, Simon György 8, összesen 24 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjából): Balogh József 6, Baranyai Zoltán 2, Gomboz Zoltán 2, Kmoskó Mihály 2, Lenhossék Mihály 1, Melich János 3, Szamosfalvi Gergely 1, Tolnai Vilmos 4, összesen 21 pengő.

b) 1929. január 1-től 31-ig.

Alapítványok: Baranyai Zoltán (kieg.) 16³², Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Csúry Bálint (kieg.) 10, Erdélyi Lajos (kieg.) 12, összesen 48³² pengő.

Adományok: Szigetvári Iván 2, Vacuum Oil Company R. T. 50, összesen 52 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Papnevelőintézet Veszprém 8 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Bedekovich Lajos 2, Madarassy László 2, Weszely Gyula 8, összesen 12 pengő.

K. M. Egyetemi Nyomda Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czakó Elemér.)

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

† Lehr Albert, Budapest (1917)
† Paasonen Henrik, Helsinki (1912)
† Schuchardt Hugó, Grác (1905)
Setälä Emil, Helsinki (1905)
† Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922)
† Thomsen Vilmos, Kopenhága (1905)
Wichmann György, Helsinki (1912)
Wiklund Károly Bernát, Upsala (1912)

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József
Alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János
Titkár: Jakubovich Emil
Szerkesztők: Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső
Jegyző: Zsirai Miklós
Pénztáros: Sági István
Ellenőr: Pais Dezső

III. Választmány:

a) Fővárosiak:

Eckhardt Sándor	Németh Gyula
Erdélyi Lajos	Némethné Sebestyén Irén
Farkas Gyula	Putnoky Imre
Gulyás Pál	Schwartz Elemér
Hóman Bálint	Solymossy Sándor
Horváth János	Szendrey Zsigmond
Juhász Jenő	Trócsányi Zoltán
Losonczi Zoltán	Viszota Gyula
Rásonyi Nagy László	Gróf Zichy István
Négyesy László	Zlinszky Aladár
Zolnai Béla	

b) Vidékiek:

Csefkó Gyula	Mészöly Gedeon
Csúry Bálint	Pap, Károly
Dézi Lajos	Pápay József
Gyomlay Gyula	Tolnai Vilmos
Horgér Antal	Vargha Damján
Klemm Antal	Zolnai Gyula

IV. Számvizsgáló bizottság:

Horváth Endre Pázmán József Szidarovszky János

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése erre az évre is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is az 1929. évfolyamot.

A mult évben rendkívüli bevételeink felhasználásával 25 éves évfolyamot tudtunk adni olvasóinknak. Ebben az évben csak 20 ívet ígérhetünk, költségvetésünkben még így is 1683 pengő hiány mutatkozik. A magas nyomdai árakhoz képest nagyon alacsony a tagdíj és az előfizetés. A mai évdíjából csak akkor lehetne folyóiratunkat fenntartani, ha legalább 1000 rendes tagunk és előfizetőnk volna. A mult évben a rendes tagok és előfizetők száma csak 652 volt. A tagdíj emelése helyett arra kérjük Társaságunk jó barátait, terjesszék folyóiratunkat tagok és előfizetők szerzésével. Különösen kérjük a Magyar Nyelvnek iskolák, intézetek, könyvtárak számára való megrendelését.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa nem éri el a 200 pengőt, bizalommal kérjük, szíveskedjenek megfizetni az évi rendes tagdíjat, amíg alapítványukat 200 pengőre kiegészíthetik.

Kérjük tagjainkat és előfizetőinket, küldjék be az évdíjat postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1929. április 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1929. február 1-től március 31-ig.

Alapítványok: Erdélyi Lajos (kieg.) 8, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 90, Gombocz Zoltán (kieg.) 14, Perczel György (kieg.) 20, összesen 132 pengő.

Adományok: Baracs Károly 2, Haich Károly 2, Kölcsey Dezső 10, Magyar Orsz. Közp. Takarékpénztár 50, Németh Gyula 3, Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, Gróf Széchényi Domonkos 8, Tomcsányi Móric 2, Varga Bálint 2, összesen 184 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csúry Bálint 8, Ecséri Lajos 8, Horger Antal 8, Klemm Antal 8, Lenk Adolf 8, Losonczy Zoltán 8, Magyar Orsz. Közp. Takarékpénztár 8, Melich János 8, Pápay József 8, Szinnyi József 8, Tolnai Vilmos 10, Zirc: apátsági könyvtár 8, Zlinszky Aladár 8, összesen 106 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Ilosvay Lajos 8, Melich János 4, Szinnyi József 2, összesen 14 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) 0'40 P.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) 0'40 P.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) 0'40 P.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) 3'— P.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Ungarica“ és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909 (8-r. 36 l.) 0'80 P.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszervek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) 0'80 P.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) 0'40 P.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) 0'80 P.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) 2'— P.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpád kori török személynéveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) 1.— P.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) 0'40 P.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) 2'— P.
19. sz. **Gragger Róbert.** Omagyar Máriasiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) 0'60 P.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. (8-r. 19 l.) 0'40 P.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. Budapest, 1924. (8-r. 20 l.) 0'80 P.
22. sz. **Csüry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) 2'— P.
23. sz. **Szinyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. Budapest, 1926. (8-r. 48 l.) 0'60 P.
24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. Budapest, 1926. (8-r. 16 l.) 0'20 P.
25. sz. **Kniezsa István.** A magyar helyesírás a tatárjárásig. Budapest, 1928. (8-r. 32 l.) 0'80 P.
- — **Emlék Szily Kálmánnak,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) 3'— P.

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Németh Gyula</i> : Szabirok és magyarok.....	81
<i>Vitéz Házi Jenő</i> : A soproni virágének. (Hasonmással.)	88
<i>Petz Gedeon</i> : A Grimm-féle helyesírás	91
<i>Klemm Antal</i> : A pedig kötőszó története	97
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Tulajdonnévül használt határozott igealakok a népnyelvben	103
<i>Melich János</i> : Szeremle	109
<i>Csefkó Gyula</i> : Halánték	111
<i>Sauvageot Aurélien</i> : Néhány uralattáji szófejtés	119
<i>Pais Dezso—Rásonyi Nagy László</i> : Kál és társai.....	121
Kisebb közlemények. <i>Csűry Bálint</i> : Játszi felszólító alakok. — <i>Erdélyi Lajos</i> : Népnyelvünk tanulmányozásának történetéhez. — <i>Horger Antal</i> : Rozvajtér. — <i>Schwartz Elemér</i> : Régi magyar helynevek III. Orbán pápa egyik elvesztett levelében. — <i>Timár Kálmán</i> : Szántó Arator István nyelve.....	128
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Juhász Jenő</i> : Félre-farag, faramék. — <i>Melich János</i> : Szoboszló. — <i>Sz. G.</i> : Trencsénvár-tér. — <i>Takáts Lajos</i> : Kevermes. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Mákvirág. Minta. — <i>Tremel Lajos</i> : Falca, falka. — <i>Viski Károly</i> : Bikal, Hegyalja	134
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Nyelvművelő újságcikkek. — <i>Zolnai Gyula</i> : Kóros rettegés az idegenszerűségektől. — <i>Weszeley Gyula</i> : Postautalvány n y a l vagy postautalvány o n? — <i>Bgh.</i> : Olimpikon	141
Könyvismertetések. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	147
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Pótlék az Oklevélszótárhoz. — <i>Csűry Bálint</i> : Szinér vár leltára 1559-ből	148
Népnyelv. <i>Györffy István</i> : Hevesmegyei helynevek	152
Társasági ügyek. <i>Jakubovich Emil</i> : Titkári jelentés 1928-ról. — Jelentés az 1928. évi Szily-jutalomról	155
Levélszokrény 7—12.....	159
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925—6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele: 1—2., második fele: 1.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1929-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXV. ÉVFOLYAM.

1929. MÁRC.—ÁPR.

3—4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZASÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

243—244. FÜZET

1929. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1929

TARTALOM.

	Lap
<i>Gombocz Zoltán</i> : Mi a mondattan?	1
<i>Németh Gyula</i> : A magyar népnév legrégebb alakjai	8
<i>Eckhardt Sándor</i> : A magyarok francia neve	9
<i>Csúry Bálint</i> : A tiszaháti és ugoesai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai ..	11
<i>Rásonyi Nagy László</i> : A Brassó név eredete	17
<i>Kniezsa István</i> : A magyar helyesírás a tatárjárásig	27
<i>Melich János</i> : Szepes és Poprád	34
Kisebb közlemények. <i>Gu'ys Pál</i> : Sopron német nevének egy XVI. századi etimológiája. — <i>Tímár Kálmán</i> : Nyelvújítás nyoma a Festetics-kódexben. — <i>Tremel Lajos</i> : Legrégibb oláh kölcsönszavunk kormeghatározásához. — <i>Zolnai Gyula</i> : A népnyelvtanulmányozás történetéhez. Monnak	46
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Csejtkó Gyula</i> : Magyarok Istene. Az ország szíve. — <i>Horger Anta'</i> : Sujt. — <i>Juhász Jenő</i> : Pofit, pofitos. — <i>Schwartz Elemér</i> : Güssing. — <i>Tremel Lajos</i> : Áveszál. — <i>Viski Károly</i> : Alutni	49
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Nyelvművelő újságcikkek. — <i>Weszely Gyula</i> : M. kir. budapestizmus	57
Könyvismertetések. I. <i>K. P.</i> : XVI. századi magyar nyelvű nyomtatványok kiállítása Krakkóban. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	62
Nyelvtörténeti adatok. <i>Lukács Pál</i> : Drágly János temesi ispán magyar nyelvű levelei 1524-ből... ..	67
Népnyelv. <i>Györfly István</i> : Hevesmegyei helynevek	70
Társasági ügyek. <i>Melich János</i> : † Karácsonyi János. — Bevételek és kiadások 1928-ban és költségvetés 1929-re. — Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1928. évről	73
Levélsekreny 1—6.	79
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kérelem. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasonlítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. I térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925—6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele: 1—2., második fele: 1.)
7. sz. **Hóman Balint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1929-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXV. ÉVFOLYAM.

1929. JAN.—FEBR.

1—2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

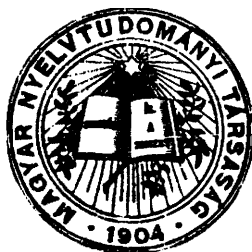
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG MEGBIZASABOL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

241—242. FÜZET

1929. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG
1929

'grau'. Die Stadt lag früher auf dem Flachlande, an dem Bach *Vidombák* (= *Widinbach*). Dies ist das **Bor-šuy*, das von den Ungarn *Tisztavíz* 'Reinwasser' genannt wird. — GYULA NÉMETH: Die ältesten Formen des Volksnamens *magyar*. (8—9.) Verf. stellt in seiner kritischen Übersicht fest, dass die Angabe des Ibn Rusta nicht *al-madž;erijja*, sondern *el-modž;erijje* zu lesen ist. — DERS.: Sabiren und Ungarn. (81—8.) Die Sprache der Sabiren war türkisch, ihr Name ist ein türkisches nomen verbale mit der Bedeutung 'den Pfad verlassend, herumirrend'. Βωαρήξ = *bo(γ)-arik*, Μαλάχ vgl. osmanisch *malak*, Ἰλιγερ = *ilig-er*. Das bei Konstantinos Porphyrogenetos erwähnte σάβαρτοι ist eine mit dem alten ung. Suffix *-di* erweiterte Form des Namens der Sabiren, auf die auch der bei Anonymus und später vorkommende Personennamen *Zuard(u)* zurückzuführen ist. — DEZSŐ PAIS und LÁSZLÓ V. RÁSONYI NAGY: *Kál* und ähnliche Namen. (121—8.) Die ung. Eigennamen *Kál*, *Káld*, *Kölse*, vielleicht auch *Kálmán* sind Ableitungen des türkischen Verbums *kal* 'bleiben'; hierher gehört auch der türkische Volksname *kalac*. — AURÉLIEN SAUVAGEOT: Einige uralaltaische Etymologien. (119—21.) — ELMAR SCHWARTZ: *Güssing*. (54—5.) Der Name stammt aus sachlichen und sprachlichen Gründen aus mhd. *gūzze* 'Hochwasser'. — DERS.: *Levél-Kaltenstein*. (218—9.) Der Name der Gemeinde ist keine Ableitung des ung. Verbums *lő* (vgl. MNY. XXIII, 53), sondern stammt aus der mhd. Pluralform *lēwer* 'hügelige Gegend' und kam durch die Volksetymologie ins Ungarische. — JOSEF TECHERT: *Harcol, harc*. (364—6.) Das Wort ist nicht die Übernahme von deutsch *hatz*, sondern hat denselben Stamm wie das ung. Verbum *harsol* 'streiten'. — ALOIS TREML weist nach (47—8.), dass *sod* im Walachischen eine Übernahme aus dem Ungarischen ist, und dass ung. *kese(j)* nicht walachischen Ursprungs sein kann; das älteste walachische Lehnwort im Ungarischen ist *ficsur* 'Stutzer' (XIII. Jh.). — DERS. erklärt (55—6.) ung. *áveszál* als Rückentlehnung aus dem Walachischen. — DERS. knüpft (139—40.) das walachische *falce* an ung. *falka* 'Flecke, Hürde'.

V. Sprachgeschichte. HELD EUGEN HÁZI: Das Ödenburger Liebeslied. (88—91.) Verf. teilt das von ihm in Ödenburg entdeckte, um 1490 entstandene zweizeilige ungarische Liebeslied mit.

VI. Orthographie. GIDEON PETZ: Die Grimmsche Orthographie. (91—7.) Verf. stellt zur Orientierung die Entstehung und Verbreitung der sog. gotischen Schrift, sowie die Geschichte der Grimmschen Orthographie dar.

Personenname, ist eine Ableitung des türkischen Verbuns *il*, doch kann der alte ung. Name *Elemere(u)s* auch eine Ableitung des ung. Verbuns *él* sein. — DERS.: *Zobor*. (244—52.) Dieser Bergname kann nicht aus dem slavischen *sborov* stammen, da letzteres niemals die Bedeutung 'Kloster' hatte. Der Name ist dem altslowakischen Personennamen *Sbor* > *Zbor* entnommen. Der Berg heisst heute slowakisch *Zobor*, was nur aus dem Ung. erklärt werden kann. Wäre es eine ursprünglich slow. Benennung, so würde es *S(Z)borov* lauten. — DERS.: Über den Volksnamen *tót*. (321—8.) Mit diesem Namen bezeichneten die Ungarn nicht nur die Slowaken, sondern auch einzelne süd-slavische Völker. Die Benennung geht auf das idg. Substantiv **teutā* 'Volk' zurück, das u. a. in den Ortsnamen *Teutoburgium*, *Contra Tautantum*, sowie in den Völkernamen *deutsch*, *Thiudos*, *Teutones*, *Toutoni*, *Tauti* erhalten ist. Im Ung. lautete der Name ursprünglich **touti* oder *tauti* > *tout* und wurde wahrscheinlich aus dem Bulgarisch-türkischen übernommen. Es kann nämlich angenommen werden, dass die am linken Donauufer wohnenden türkischen Bulgaren mit diesem Namen zuerst die am rechten Ufer wohnenden, ihnen benachbarten Thraken, später die im Slaventum aufgegangenen Thraken, schliesslich aber sämtliche Völker bezeichneten, die sich als *slovénin*, *slovène* bekannten. Dass zur Zeit der Landnahme auch in Oberungarn thrakische Illyren wohnten, bezeugen die ung. Flussnamen *Kompa* und *Ipoly*, von welchen ersterer keltischen, letzterer wahrscheinlich illyrischen Ursprungs ist. — GEDEON MÉSZÖLY: Zu ung. *orr* ~ vogulisch *ur*. (328.—31.) Das ung. *orr* < *or* 'Nase' bedeutete eigentlich nur die Nasenspitze. Die Nase hiess urspr. **nyol*, was auch das Zahlwort *nyolc* 'acht' bezeugt. — ELEMÉR MOÓR: Einige Bemerkungen zur Frage der ung. Ortsnamen. (386—9.) Verf. greift in Beantwortung der Kritik JOHANN MELICHS über seine Ortsnamendeutungen (vgl. Bd. XXV, 245) die Methode MELICHS und seiner Schule heftig an. Er ist der Ansicht, dass die Schule MELICHS eine Hypothese auf die andere baue, nur um die Glaubwürdigkeit des *A n o n y m u s* und die bulgarisch-türkisch-ungarische Kontinuität nachzuweisen, wobei sie die für sie ungünstigen Belege ausser Acht lassen. Des weiteren erhärtet MOÓR, dass die Ortsnamen *Temes*, *Csátár*, *Dombó*, *Zobor*, *Szalók*, *Bogát*, *Gyalu*, *Gyalóka*, *Bellarad* (?) slavischen Ursprungs sind. — JOHANN MELICH: Einige Berichtigungen zur „Entgegnung“ Elemér Moórs. (389—90.) MELICH weist einstweilen im Zusammenhang mit den Ortsnamen *Temes*, *Berkesz* und *Gyalóka* die unzulänglichen Kenntnisse MOÓRS in der Ortsnamenforschung nach. — LÁSZLÓ v. RÁSONYI NAGY: Die Herkunft des Namens *Brassó*. (17—27.) Abschluss der in MNy. XXIV. S. 311—8 begonnenen Erklärung des Verfassers. Der Name stammt seiner Ansicht nach aus dem bulgarisch-türkischen **Boršuy*, **bor* (gemeintürkisch *boz*)

in dem als Ortsnamen das *e* (*ə*) noch ausgesprochen wurde. — DERS.: *Furmint.* (338—43.) Das Wort stammt aus sachlichen Gründen zweifellos aus dem Französischen, u. zw. aus dem französisch-wallonischen **fro(u)mint.* — ALEXANDER ECKHARDT: Der französische Name der Ungarn. (9—11.) Verf. weist nach, dass das *h* aspiré vom franz. *hongre* nicht germanischen Ursprungs, sondern die Wiedergabe des mit festem Einsatz ausgesprochenen deutschen Wortes ist. — DERS.: *Hásárt.* (294.) Das Wort stammt aus dem Französischen und kam durch deutsche Vermittlung ins Ungarische. — FRANZ GALGÓCZY: Über die Herkunft des Wortes *ostábla.* (198—204.) Aus Gründen der Laut- und Bedeutungslehre stammt das Wort aus dem, durch türkisch *ašek* vermittelten sanskritischen *akṣá.* — PAUL GULYÁS (46.) teilt die Etymologie des Stadtnamens *Ödenburg* von Jeremias Homberger aus 1584 mit, wonach der Name aus dem hebräischen *Eden berch* stammt. — JOHANN MELICH: Über *Szepes* und *Poprád.* (34—46.) Der Name *Szepes* kann nur aus dem Ungarischen erklärt werden, u. zw. so, dass zu dem heutigen *szép* 'schön', im älteren Ungarischen *szip*, *szüp*, das gleichfalls ung. Deminutivsuffix *s* hinzugefügt wurde. Aus dem, in den Urkunden nachweisbaren *Szips* entwickelte sich einerseits slowakisch *Spiš*, polnisch *Spisz* (vgl. *missa* > slow. *mša*, besonders aber ung. *Sümeg*, altung. *Simig* > slow. *Smižany*), anderseits im Deutschen regelrecht *Zips*. Der Flussname *Poprád* geht letzten Endes auf das slavische *paprado* oder **paprado* 'Farrenkraut' zurück, doch kann die Änderung *a—á* > *o—á* nur aus dem Ungarischen erklärt werden. Aus dieser ung. Form mit *o—á* stammt die slowakische und polnische Benennung *Poprad*. Durch das Wegfallen des als ung. Deminutivsuffix empfundenen auslautenden *d* entstand *Popra*, woraus der deutsche Name des Flusses *Popper* stammt. Nicht nur in der *Zips*, sondern auch im Komitat *Sáros* wohnten früher Ungarn als Slowaken, wie dies der slowakische Name des Komitates: *Šariš*, sowie ung. *Sóvár*: slow. *Šovar*, ung. *Szekcső*: slow. *Sekčov* u. a. m. bezeugen. — DERS.: *Szeremle.* (109—11, 214.) Die Gemeinde wurde vermutlich im XIII—XIV. Jh. von Südslaven aus dem Komitat *Szerém* gegründet, aus deren Namen *Srémľjani* > ung. *Szereml(y)én* in der Bedeutung 'aus *Szerém*' durch das Wegfallen des als Adverbialendung empfundenen *-n* die ung. Form *Szeremle* entstand. — DERS.: *Szoboszló.* (135—6.) Die Ortsnamen mit dem Bestandteil *Szoboszló* stammen alle aus einem Personennamen, der selbst zweifellos slavischen Ursprungs ist. Doch können die ung. Ortsnamen nicht aus dem Slavischen abgeleitet werden, da in den slavischen Sprachen Personennamen an sich nicht als Ortsnamen gebraucht werden. Die tschechischen und polnischen Ortsnamen von der Art *Soběslav*, *Wrocław* sind nomina possessiva mit dem Suffix *jo*. — DERS.: *Elemér.* (177—9.) Der Ortsname, ursprünglich ein

MAGYAR NYELV

Inhalt des XXV. Bandes.

(Enthält nur den Auszug einiger Aufsätze.)

I. Allgemeine Sprachwissenschaft. B. ELEMÉR VIDOS: Die Neulinguistenschule. (204—10.)

II. Geschichte der ungarischen und finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft. BÁLINT CSÜRY: Ein Brief Samuel Gyarmathis aus Göttingen. (258—62.)

III. Laut-, Formen- und Satzlehre. ZOLTÁN GOMBOCZ: Was ist Syntax? (1—7.) Verf. bezeichnet die beziehungs-suggestive Funktion zweier oder mehrerer Wörter als Syntagma. Der Satz ist die bedeutendste syntagmatische Konstruktionsart. Zwischen diesen Konstruktionen unterscheidet Verf. adnominale (nomen + nomen) und adverbale (nomen + verbum) Verbindungen. Die adnominalen Verbindungen können aus prädikativen, attributiven und determinativen Beziehungen, die Adverbale dagegen aus prädikativen, determinativen und adjektalen Beziehungen hervorgehen. Die Syntax umfasst alles, was das Syntagma als Beziehungssuggestiv betrifft. — DERS.: Phonetische Fragen. (331—7.) Kritische Bemerkungen zu ANTON HORGERS „Általános fonétika (Allgemeine Phonetik)“. — ZOLTÁN JÓRAY: Suppletivwesen im Ungarischen. (272—9, 357—64.) Verf. weist das Suppletivwesen bei dem verbum substantivum, verbum negativum sowie einigen anderen Wörtern im Ungarischen und in den finnisch-ugrischen Sprachen nach. Das ungarische *több* 'mehr' leitet er aus dem finnisch-ugrischen Fürwort **tš* ab. — JENŐ JUHÁSZ: Das ungarische Deminutivsuffix *-ica*, *-ice*. (194—8, 268—72.) Verf. ist der Ansicht, dass das Suffix als selbständige ungarische Bildung betrachtet werden kann.

IV. Etymologie (Wort- und Namenforschung). GÉZA BÁRCZI: Zur Lautgeschichte zwei altfranzösischer Lehnwörter im Ungarischen. (181—4.) Der Ursprung von ung. *bordély* 'Bordell, Hurenhaus' ist infolge des langen geschlossenen *é*-Lautes in dem Altwallonischen der Gegend Lüttichs zu suchen, dessen mutmasslicher ($e >$) $\bar{e}\bar{e}$ -Laut (der Ton liegt auf dem ersten *e*!) + *t* vom Ungarn des XII. Jahrhunderts mit dem eigenen geschlossenen (und wahrscheinlich langen) *e* + *l* ersetzt wurde. In Bezug auf ung. *mester* 'Meister' < altfr. *meštr* bezweifelt er das gleichzeitige Vorhandensein der Aussprache von *tr* und *št* im Altfranzösischen. — DERS.: *Tálya*. (263—6.) Der Ortsname stammt aus dem französischen *taille*,